SINIRLARI ÇİZEN KADIN

İNGİLİZ CASUS GERTRUDE BELL

TAHA NİYAZİ KARACA

Kronik

SINIRLARI ÇİZEN KADIN
İngiliz Casus Gertrude Bell

—

TAHA NİYAZİ KARACA

KRONİK KİTAP: 86
Gizli Teşkilatlar Serisi: 2

YAYIN YÖNETMENİ
Adem Koçal

PROJE EDİTÖRÜ
Polat Safi

EDİTÖR
Can Uyar

KAPAK TASARIMI
Kutan Ural

MİZANPAJ
Kronik Kitap

1. Baskı, Aralık 2018, İstanbul

ISBN
978-975-2430-87-7

KRONİK KİTAP
Balçık Sk. N°6, Gümüşsuyu
İstanbul - 34327 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 34569

www.kronikkitap.com
kronikkitap

BASKI VE CİLT
Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 K. Çekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 463 71 25
Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI
Bu kitabın tüm yayın hakları Kronik Kitap'a aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak alıntılar dışında, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz.

SINIRLARI ÇİZEN KADIN

İNGİLİZ CASUS GERTRUDE BELL

TAHA NİYAZİ KARACA

Kronik

TAHA NİYAZİ KARACA

1967 yılında Yozgat'ta doğdu. İlk ve orta öğrenimini Yozgat'ta tamamladı. 1988 yılında Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi tarih Bölümü'nden mezun oldu. Aynı üniversitede 1995 yılında doktorasını tamamladı. 1996 yılında Erciyes Üniversitesi Yozgat Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilimi Dalı'nda öğretim üyesi olarak göreve başladı. Yazar, 2006 yılından itibaren Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde görev yapmaktadır.

Daha önce yayınlanmış eserleri:

TBMM'ye Giriş Sürecinde Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2004.

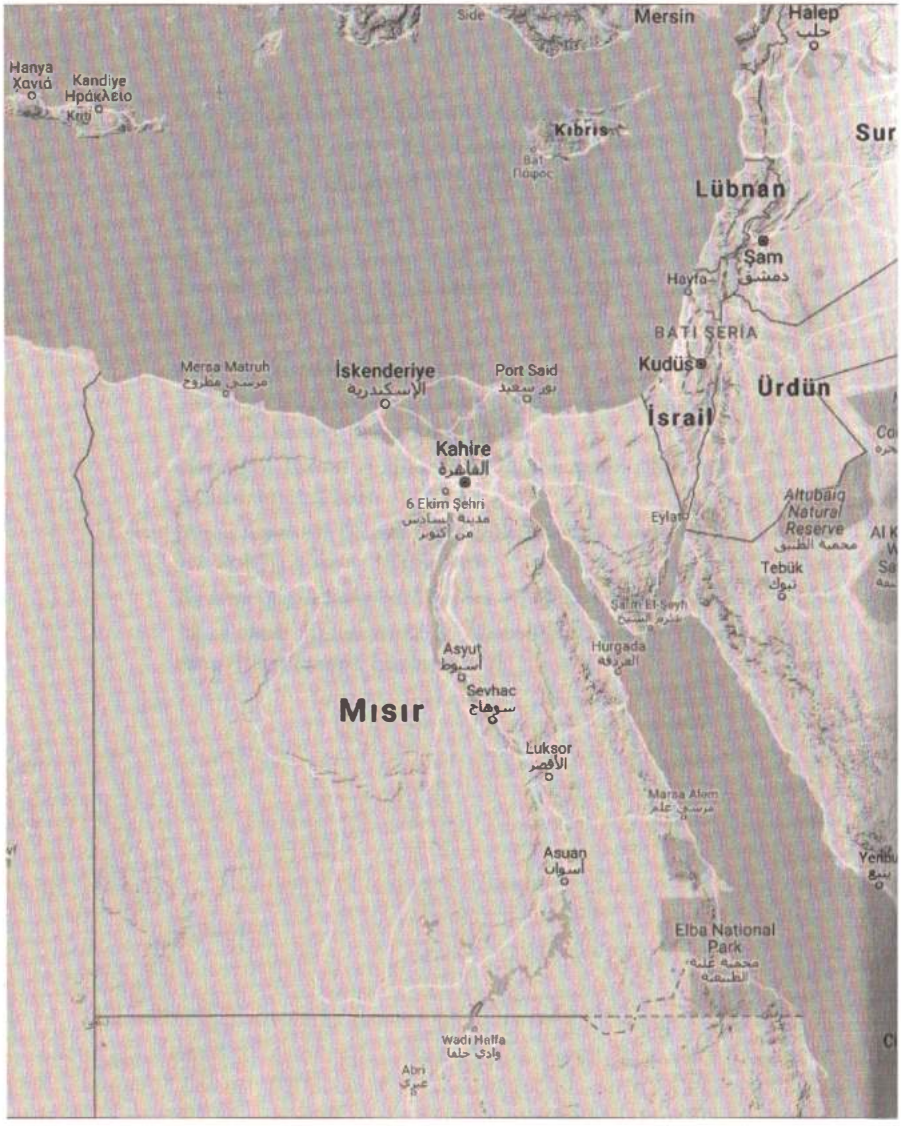
Türk-İngiliz İlişkileri ve Mehmet Akif Paşa'nın Anıları (İbret), IQ Yayınevi, İstanbul 2004.

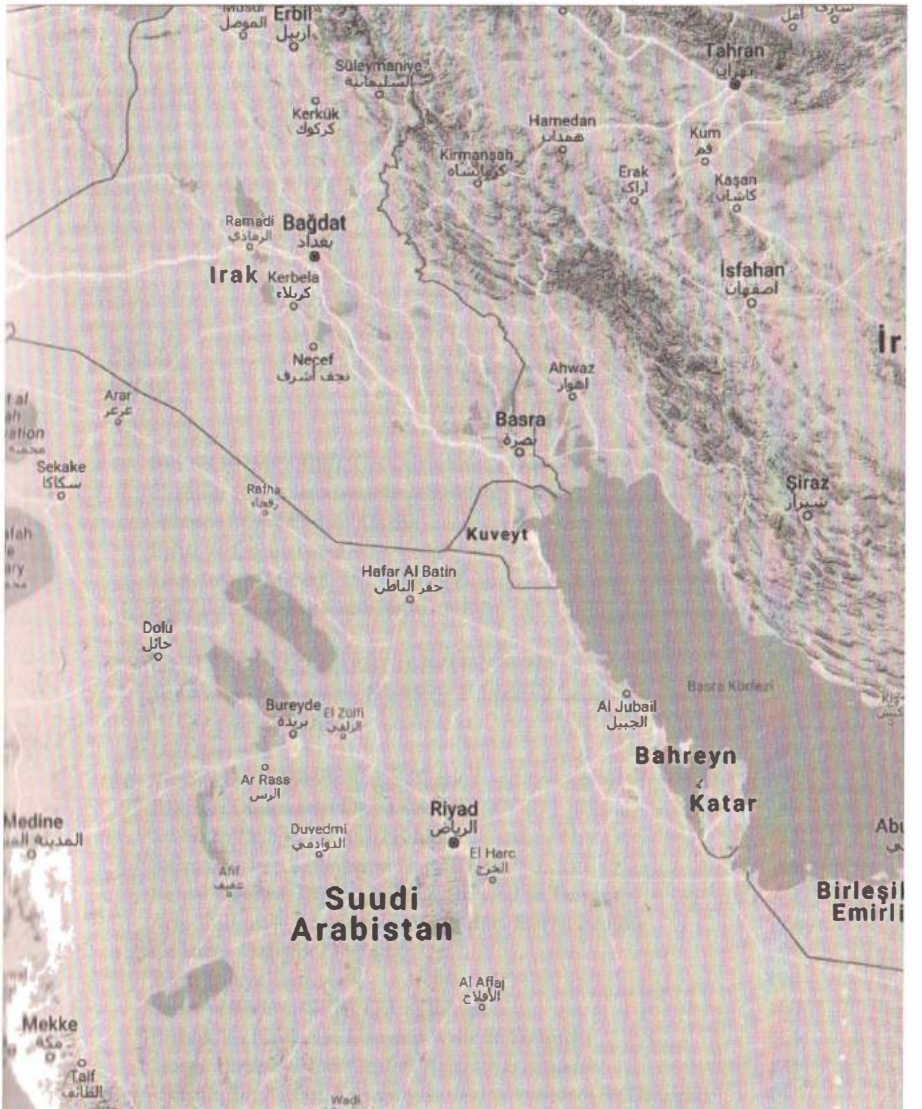
Ermeni Sorununun Gelişimi Sürecinde Yozgat'ta Türk-Ermeni İlişkileri, Türk Tarih Yayını, Ankara 2005.

Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey Olayı, IQ Yayınevi, İstanbul 2008.

Büyük Oyun: İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı, Timaş Yayınevi, İstanbul 2011.

Hayatımı anlamlandıran
eşim Demet,
kızlarım Elif Ayça ve Beyza İrem'e

Side
Mersin
Halep
حلب
Hanya
Χανιά
Kandiye
Ηράκλειο
Kriti
Kıbrıs
Batı
Πάφος
Sur
Lübnan
Şam
دمشق
Hayfa
BATI SERİA
Kudüs
Ürdün
İsrail
Mersa Matruh
مرسى مطروح
İskenderiye
الإسكندرية
Port Said
بور سعيد
Kahire
القاهرة
6 Ekim Şehri
مدينة السادس
من أكتوبر
Eylath
Altubaiq
Natural
Reserve
محمية الظبيق
Tebük
تبوك
Şarm El Şeyh
شرم الشيخ
Hurgada
الغردقة
Asyut
أسيوط
Sevhac
سوهاج
Mısır
Luksor
الأقصر
Marsa Alam
مرسى علم
Asuan
أسوان
Elba National
Park
محمية علبة
الطبيعة
Wadı Halfa
وادي حلفا
Abri
عبري

ORTA DOĞU HARİTASI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 11
GİRİŞ 15

1 BELİRLENMİŞ BİR DÜNYA'YA DOĞMAK 21
Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluk 23
Dünyayı Merak Etmek: Kâşiflik 26
Buhar ve Çeliğin Gücü 32
Teknolojinin Mabedi: 1851 Dünya Fuarı 34
Bell Ailesi ve Demir-Çelik İmparatorluğu 35

2 GERTRUDE MARGARET LOWTHIAN BELL 41
Kadınların Dünyasından Erkeklerin Dünyasına Geçiş: Gertrude'un Eğitimi 46
Dil Öğrenmek 53
Victoria İngiltere'sinde Kadın Olmak 55
Bükreş'te Diplomasiyi Öğrenmek 57
Tahran'da İlk Aşk, İlk Hayal Kırıklığı 61
Sefername: İran Resimleri ve Hafız Divanı 68
Ruhsal Bunalım, Dünya Gezisi ve Arkeoloji ile Tanışma 72
Arap Dünyasına İlk Adım: Kudüs, Ürdün, Suriye, Lübnan 79
Çöllerden Dağların Zirvelerine 95
İkinci Dünya Turu 100
Suriye ve Türkiye Gezisi: Çöl ve Tohum 102
Binbirkilise Kazıları ve Doughty-Wylie ile Tanışması 114
Suriye, Türkiye ve Irak Gezileri: *Amurath to Amurath* 123
Ukaydır, Tur Abidin, Karkamış Gezileri ve Lawrence ile Tanışması 141
Yasak Aşkın Peşinde 153
Orta Arabistan Seyahati ve Hayil'de Gönülsüz İkamet 158

3 BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE ARAP BÜRO 187
İngiltere'nin Kutülamare Yenilgisi ve Bölge Politikasına Etkisi 189
Bunsen Komisyonu, Mark Sykes ve Arap Büro'nun Kurulması 194
Gertrude Bell'in Arap Büro'ya Katılması 208
Lord Cromer'e Rapor 217
Kahire ve Yeni Delhi 221
Binbaşı Gertrude Bell'in Basra Günleri 230
İngiliz-Fransız Ortaklığı ve Sykes-Picot Anlaşması 236
Arap Büro ve Propaganda 242

4 ORTA DOĞU'NUN YENİDEN ŞEKİLLENDİRİLMESİ VE GERTRUDE BELL 251
Basra'dan Bağdat'a 253
Filistin, Lübnan ve Suriye'deki Gelişmeler 268
Balfour Deklarasyonu ve Gertrude Bell'in Düşünceleri 273
Paris Barış Konferansı 284
Percy Cox ve Mezopotamya Sivil İdaresi'nin Kurulması 297
Fransa'nın Suriye'yi İşgali ve Faysal'ın Suriye'den Gönderilmesi 318
Kahire Konferansı: Kırk Haramiler ve Churchill'in Hıçkırığı 323
Faysal'ın Irak Kralı Yapılması 341
Irak'ın Taçsız Kraliçesi 357
Aşk, Yalnızlık ve Sonsuz Uyku 390

SONUÇ 407
GERTRUDE BELL KRONOLOJİSİ 413
KAYNAKLAR 416
1. Arşivler 416
2. Yayınlanmış Belgeler ve Cerideler 416
3. Kitaplar 416
4. Makaleler ve Gazete Yazıları 423
DİZİN 426

ÖNSÖZ

Orta Doğu'nun 21. yüzyılın ilk yıllarında ateş topuna dönmesi, diğer ülkeleri Orta Doğu'yu saran bu yangının nedenlerini sorgulamaya yöneltti. Bu vesileyle 1916 yılında imzalanan ve neredeyse unutulmaya yüz tutmuş olan Sykes-Picot Anlaşması tekrar gündeme oturdu. İngiltere* adına anlaşmayı imzalayan Sir Mark Sykes, Orta Doğu'nun parçalanma sürecinin en önemli mimarı olarak hafızalarda tekrar canlandı. *Sir Mark Sykes* adı ön plana çıkarılırken anlaşmanın diğer ortağı François George-Picot'nun adı sadece anlaşmanın başlığında geçtiği kadarıyla kaldı. 2016 yılında Sykes-Picot Anlaşması'nın 100. yıldönümü olması, anlaşmayı ayrıca anlamlı kıldı. Bu arada Thomas Edward Lawrence ve Gertrude Lowthian Bell isimleri de dünya kamuoyunda fazlasıyla yer buldu. T. E. Lawrence, gazeteci Lowell Thomas'ın yazdıkları ve yaptığı reklamla Hollywood'un erkenden keşfettiği bir isim haline gelmişti. Her ne kadar anlatılan olağanüstü hikâyeler onun efeminen ve ürkek yapısıyla pek de örtüşüyor görünmese de kahraman arayışında olan sinema sektörü T. E. Lawrence'ı Arap ülkelerini özgürleştiren insan olarak önemli bir mevkiye yükseltti. Lawrence'ın kahraman olarak sunulması ve fazla göz alıcı, parıltılı başarısı Arap coğrafyasında görev yapan birçok önemli ismi tamamen gölgede bıraktı. Batı toplumu Sykes-Picot Anlaşması'nın

* İngiliz İmparatorluğu, tarihin farklı dönemlerinde farklı isimlerle anılmıştır. Birleşik Krallık'ın bir parçası olan İngiltere 927 yılında kuruldu. 1535 ve 1542 yıllarında yapılan anlaşmalarla Galler (Wales) İngiltere ile birleşti. 1707 yılında ise İskoçya (Scotland) birliğe katıldığında ülkenin adı Büyük Britanya (Great Britain) oldu. 1801 yılında Kuzey İrlanda'nın da Büyük Britanya'ya katılmasıyla devletin resmi adı United Kingdom (Birleşik Krallık) olarak değiştirildi. Çalışmada, İngiltere adı Birleşik Krallığı tanımlamak için kullanılmıştır.

100. yıldönümünde, Lawrence'ın yanına unutulmaya yüz tutmuş isimlerden biri olan Gertrude Lowthian Bell'i de ekledi. Bell'in kadın olması kurgulanan casusluk ve idealizm hikâyesini daha anlamlı hale getirdi. Werner Herzog'un yönettiği ve Amerikan sinemasının önemli aktrislerinden Nicole Kidman'ın başrolde oynadığı *Çöl Kraliçesi* filmi 2015 yılında çekildi. Anlaşmanın 100. yıldönümünü anlamlandırmak için birçok ülkede ve Türkiye'de 2016 yılında gösterime girdi. Film beklenen etkiyi yaptı ve Gertrude Bell ismi dünya kamuoyunun ortak hafızasına bir daha silinmeyecek şekilde kazındı.

Batı toplumunun yeniden keşfettiği Gertrude Lowthian Bell'in gerek yazdığı kitaplar ve gerekse Orta Doğu'nun şekillenmesinde oynadığı rol dikkate alındığında Türk toplumu tarafından çok iyi tanınması ve hakkında birçok çalışmanın yapılmış olması beklenirdi. 2016 yılında gündeme geldiğinde Türkiye'de birbirinin aynı ve tarihi hatalarla dolu birçok internet yazısı kaleme alındı. Yazarlığından, arkeolog olmasından, seyyahlığı, casusluğu ve özellikle aşklarından bahsedildi. Orta Doğu politikalarının arkasındaki büyük beyin ya da aşk acısının intikamını Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkarak almaya çalışan kindar bir ajan olarak değerlendirildi. Bu yazılar onu daha anlaşılmaz ve gizemli yaptı. Bu kadın gerçekte kimdi, nasıl bir süreçten geçerek Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması için çalışan bir ajan durumuna gelmişti?

İngiliz yazar Georgina Howell'in'in 2016 yılında okuyucuyla buluşan *Çöl'ün Kızı* ve Amerikalı yazar Janet Wallach'ın önce 2005'te, sonra 2015'te bir kez daha yayınlanan *Çöl Kraliçesi* başlıklı kitabı Türk okuyucusuna Gertrude Bell hakkında bilgi veren referans kitaplar oldu. Bu iki kitap Türk okuyucusu için yeni bilgiler içermekle birlikte gerçekte Batı'da yayınlanan ilk dönem biyografi kitaplarının tekrarından öteye gitmemektedir. Ayrıca bu kitaplar bilimsel nitelikli çalışmalar olmaktan çok roman mantığıyla kaleme alınmış eserlerdir. Bu açıdan Türk okuyucusunun dönemin olayları içinde şekillenen Gertrude Bell'e dair tutarlı bilgiler elde edebileceği bir çalışmanın ihtiyaç olarak belirdiği görülmektedir.

Gertrude Bell, birçok açıdan kayda değerdir. Her şeyden önce 19. yüzyıl İngiltere'sinde kadınların sınırlandırılmış yaşam alanlarının dışına çıkmayı başaran sayılı kadınlardandır. Aslında bu haliyle Franz Kafka'nın *Dönüşüm* romanının kahramanı Gregor Samsa gibi gittikçe kendi etrafına yabancılaşmış ve ne kadınların ne de erkeklerin dünyasında

tam anlamıyla yer bulamayan garip bir varlık durumuna dönüşmüştür. Bu yabancılaşma o noktaya ulaşmıştır ki Gertrude Bell hem Hristiyanlığı reddeden bir dinsiz hem de kendi toplumu içinde yaşamaktan rahatsızlık duyan bir kişilik haline gelmiştir. Buna rağmen; idealleri, kararlı kişiliği ve kendisini geliştirme hevesiyle "dünyaya medeniyet yaydığına inandığı" ülkesine layık olmak için var gücüyle çalışmıştır. Onun bu çabası, ilk olarak farklı kültürlere ilgi duymasına yol açmış, içlerinde Türkçe de olmak üzere birçok farklı dili öğrenmiştir. Farsça'dan çeviriler yapmış, arkeoloji ile ilgili kitaplar yazmıştır. Günümüz imkânlarında dahi genç bir kızın cesaret edemeyeceği şekilde iki kez dünya turuna çıkmış, kendisini hazır hissettiğinde de yalnız başına Arap çöllerine girmiştir. İtalya, Fransa, İsviçre gibi ülkelerde de dağcılık yapmıştır.

Birçok özelliğinin ötesinde onu günümüze taşıyan ve Gertrude Bell adına kişilik kazandıran ise, Birinci Dünya Savaşı'nda kurulan Arap Büro'da çalışmış olmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının zorunluluk olduğuna inanmış, bunu gerçekleştirmek için de çaba sarf etmiştir. Bu açıdan onu tanımlayacak değerlendirmelerin ilk sırasında; kendi ülkesinin çıkarlarına hizmet amacıyla her türlü sıkıntıya katlanabilen idealist ve yurtsever olması yer alacaktır.

Büyük devletler, yetiştirdikleri insanların idealleri ve bu idealist insanların ülkelerine yaptıkları katkılarla büyüklük vasfını kazanmaktadırlar. Toplumlar, sadece erkekleri değil kadınlarının da büyük idealler taşımalarıyla ve bu idealler uğruna top yekûn hareket etmeleriyle sağlıklı şekilde var olabilmektedirler. Gertrude Bell, ortaya koyduğu kimlikle batı toplumunda yetişen genç kızların hayallerini ve idealleri süsleyen bir idol olmuş, *Freya Stark* örneğinde olduğu gibi idealist batılı gençlerin hayatlarını gölge gibi takip etmiştir. Bu açıdan bakıldığında Gertrude Bell, Türk gençleri ve özellikle genç kızları için de çok iyi incelenmesi gereken bir örnek olmalıdır. Türkiye onlarca, yüzlerce Gertrude Bell yetiştirebilecek bir toplumsal yapıya kavuştuğu zaman gerçek bir dünya gücü haline gelmesi mümkün olacaktır.

Yukarıdaki ifadelerin de ortaya koyduğu gibi, Gertrude Bell ile ilgili olarak elinizdeki eserde yer alan bilgiler herhangi bir önyargının eseri olmayacaktır. Amaç, dönemin tarihsel bağlamında Gertrude Bell'i okuyucuya tanıtabilmektir. Elbette ki Gertrude Bell, yaşamını kendisinin de sürekli altını çizdiği gibi bir "birey" olarak devam ettirdi. Ama

birey olarak Gertrude Bell'in ortaya çıkması ve ideallerinin şekillenmesi dönemin tarihsel bağlamının sonucu olarak belirlendi. Bu nedenle Gertrude Bell'i 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başında dünyayı şekillendiren diğer bütün olaylar ve etkilerle değerlendirmek daha gerçekçi olacaktır.

Eserde sadece Gertrude Bell'in biyografisi anlatılmadı. Gertrude, kimlik olarak Orta Doğu'nun şekillenmesinde rol oynamış kişilerden biriydi. Bir taraftan onun öğrenciliği, tarihçiliği, arkeoloji çalışmaları ve gezilerinden bahsederken diğer taraftan da yeniden şekillenen Orta Doğu'daki gelişmelerin seyrini, nüfuz mücadelelerini anlatmak gerekti. Bu açıdan kitapta Gertrude'un özel yaşamına paralel olarak 19. yüzyılı şekillendiren önemli olaylara yer verildi.

Eserin yazılmasında; Gertrude Bell'in Newcastle Üniversitesi'nde arşivlenerek erişime açılan mektupları ve günlükleri ile Gizli Servis ajanı olarak katıldığı Arap Büro'nun faaliyet raporları olan *Arab Bulletin* temel kaynaklar olarak kullanıldı. Newcastle'da yer alan mektupların bir kısmı eksikti. O eksiklik annesi Florance Bell'in yayınladığı iki ciltlik *Gertrude Bell'in Seçme Mektupları*'ndan ve kız kardeşi Elsa Richmond'un yayınladığı *Gertrude Bell'in Erken Dönem Mektupları* adlı eserlerden tamamlanmaya çalışıldı. Diğer taraftan geniş bibliyografya taraması yapılarak Gertrude Bell ile ilgili öne sürülen bilgi ve iddialarını teyidine gayret edildi. Gertrude Bell ile ilgili yazılan biyografi kitaplarındaki en büyük problem ise "Gertrude Bell kronolojisiydi". Gertrude'un hangi tarihte nerelerde bulunduğu her bir eserde farklı veriliyordu. Hatta bu hatalar Florance Bell'in yayınladığı mektuplarda da vardı. Bunlar karşılaştırılmalı olarak incelenerek kronolojideki hata oranı en aza indirgenmeye çalışıldı.

Okumakta olduğunuz kitap Kronik Kitap Genel Yayın Yönetmeni Adem Koçal'ın teşvikleri sonucu kaleme alındı. Bu nedenle kendisine teşekkür borçluyum. Dikkatli bir göz olarak metindeki yazım hatalarını kontrol ederek bunları en aza indirmemde bana yardımcı olan kıymetli meslektaşım Qiyas Shukurov'a da teşekkür ederim.

Umarım, çalışma tarihin karanlık ve geniş koridorlarına az da olsa ışık tutar.

Taha Niyazi Karaca
Yozgat, 2018

GİRİŞ

ZAMAN VE MEKÂN... İnsan karakterini, inançlarını şekillendiren en büyük iki etken olmuştur. Zaman ve mekânın insan hayatı üzerindeki etkisi Gertrude Bell örneğinde açıkça görülebilir. Gertrude Bell, Doğu kültürüne sempati ile bakan fakat Doğu'nun bir parçası olarak kabul ettiği Türklere ve Osmanlı İmparatorluğu'na pek de olumlu duygular beslemeyen bir kişilikti. Arap ve İran kültürüne hayranlık duyması ama ilk başlarda Türk kimliğine karşı daha taraflı yaklaşması onun doğduğu mekân ve hayata hazırlandığı zamanla ilişkili olabilir mi? Bell, 1870'li yıllarda değil de 1850'li yılların İngiltere'sinde eğitim almış olsaydı, Türklere bakış açısı bu denli taraflı olur muydu? Muhtemelen olmayacaktı. Çünkü onun henüz sekiz yaşına bastığı ve hayatı algılamaya başladığı yıllar Türk-İngiliz ilişkilerinin en kötü olduğu, iki ülke arasındaki çatışmanın zirveye çıktığı yıllar olmuştu. Liberal siyasi geleneğe bağlı ailesi içerisinde Osmanlı İmparatorluğu ve Türklerle ilgili olumsuz konuşmalar onu fazlasıyla etkilemiş olmalı. Henüz küçük yaşta olmasına rağmen yazdığı mektuplarda İngiltere ve dünya siyasetiyle ilgilendiğini gösteren yaklaşımlar sergilemesi, Doğu toplumlarını algılama konusunda kişiliğinin nasıl şekillendiği ile ilgili bizlere bazı ipuçları vermektedir. Kaldı ki 1875 yılı ve sonrasında akıl baliğ olan bir İngiliz vatandaşının, Osmanlı İmparatorluğu ve Türklere yönelik olumsuz duygular geliştirmemesi de neredeyse imkânsız gibidir.

1875 yılına kadar Türk-İngiliz ilişkileri birkaç belirleyici döneme ayrılır. Her bir dönemde de ilişkiler iki ülkenin siyasi denge ve çıkarlarına bağlı kalır. Özellikle 7 Yıl Savaşı (1756-1763) sonucunda Fransa'nın elinden sömürgesi Hindistan'ı almasıyla İngiltere için Orta Doğu'nun

stratejik önemi artmaya başladı. Bu nedenle doğudaki sömürgelere ulaşımı sağlayacak yolların korunması için dış politikasını yeniden şekillendirdi. 18. yüzyılın ikinci yarısında kendisi için en büyük tehlike olarak gördüğü Rusya Çarlığı'na karşı Osmanlı İmparatorluğu ile iş birliği yapmaya başladı. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1792 yılında Yaş Anlaşması'nı imzalayarak Kırım'ı Rusya'ya bırakması üzerine Başbakan William Pitt, "Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü sağlamayı" temel ilke olarak kabul etti[1]. Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'ya karşı destekleme ilkesi uzun bir süre iki ülke arasındaki ilişkilerin temelini oluşturdu. Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile *Batılılaşma* sürecinin başlaması ve hukuk reformlarının hız kazanmasıyla İngiltere'deki Türk imajı daha fazla kabul görmeye başladı. Osmanlı İmparatorluğu'nda batı standartlarına daha fazla yaklaşma çabalarının olduğu bu dönemde, Rusya bölgede daha fazla baskıcı ve totaliter bir yönetim sergilemeye başlamış ve 1848 yılında gerçekleşen halk hareketlerine karşı en acımasızca müdahaleler Rusya'dan gelmişti. Rusya'nın yaptığı büyük katliam üzerine Macar ve Polonyalı reformistler Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmak zorunda kalmışlardı. Rusya'nın bütün baskılarına rağmen Osmanlı yöneticileri sığınmacıları teslim etmeye yanaşmadı. Ortaya konan bu cesur tavır, özellikle İngiltere'de sempati ile karşılandı. İngiliz kamuoyu Türkleri, "mazlum Macar ve Polonyalıların koruyucusu" ilan etti. İngiltere'deki bu sempati Osmanlı İmparatorluğu'nun 1853-1856 arasında Rusya ile yaptığı Kırım Savaşı'na da yansıdı. İngiltere, Müslümanlarla Hristiyan bir ülke olan Rusya'ya karşı anlaşma yaptı. Kırım Savaşı esnasında ve sonrasında İngiltere basınında Osmanlı İmparatorluğu ve Türklere karşı övgüler yağdırıldı. 1856 yılında başta İngiltere olmak üzere Batılı devletler Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'nın bir parçası sayarak, toprak bütünlüğünü garantileri altına aldılar. Osmanlı İmparatorluğu da olumlu ortamdan faydalanarak uluslararası finans sektörünün bir parçası haline gelmek ve finans sorununa çözüm bulmak için 1871 yılında İstanbul Borsası'nı hayata geçirdi. Batılı devletlerle yaşanan sıcak ilişkiler Batı kültürü üzerinde de olumlu etkiler yaptı. Osmanlı kıyafetleri ve yaşam tarzı İngiltere ve Fransa başkentlerinde moda haline gelmeye başladı.

1 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara 1997, s. 8.

Gertrude Lowthian Bell, Türk-İngiliz ilişkilerinin sıcaklığını kaybettiği, kin ve nefret söylemlerinin doruk noktasına çıktığı bir dönemde dünyaya geldi. Bu kin ve nefret politikasının mimarı ise Liberal Parti'nin başkanı William Ewart Gladstone idi. Gladstone, ilk kez 1868-1874 yılları arasında başbakanlık yaptı ama başarısız olarak iktidardan çekildi. Ayrılırken de bir daha asla politikaya dönmeyeceğini açıkladı. Aslında çok da gerçekçi olmayan bu çıkıştan sonra kendisini siyasete taşıyacak bir fırsat beklemeye başladı. Beklediği fırsat iki farklı konuyla Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıktı.

1874 ve 1875 yıllarında yaşanan büyük kıtlıklar nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'nun finans dengesinin bozulması ve ödemesi gereken bono borçlarının tamamını ödeyemeyeceğini ilan etmesi İngiltere ve Fransa'daki yatırımcıları ayağa kaldırmış, atmosfer bir anda Osmanlı İmparatorluğu aleyhine dönmüştü. Halk sokaklara dökülmüş satın aldıkları bonoların parasının ödenmesi için hükümetleri üzerinde baskı oluşturmaya başlamışlardı. Batı kamuoyunun Osmanlı İmparatorluğu aleyhine döndüğü bu dönemde ikinci büyük bir olay patlak verdi. 1876 yılı baharında Bulgar isyanı çıktı. Kendisini "Haçlı Savaşçısı" olarak tanımlayan ve siyasi amacının Hristiyanlığı dünyada hâkim kılmak olduğunu açıkça ilan eden Gladstone, iç politikadaki başarısızlığını ortadan kaldıracak ve tekrar politikaya dönebilmesini sağlayacak fırsatı yakalamış oluyordu. Derhal harekete geçerek kendisini "özgürlük savaşçısı" ilan ettiği büyük bir propaganda başlattı. Türklerin ne denli barbar, kötü ve kan dökücü olduğunu fantezi dünyası ile süsleyerek anlatmaya başladı. Kaleme aldığı kitaplarla uydurduğu hikâyelerini dünya kamuoyuna duyurdu. Kin dolu duyguları yansıtan kitaplar kısa sürede yüzbinlerce satıldı. Oluşturduğu algıyla artık Türkler mazlumların koruyucusu değil, Avrupa'dan sökülüp atılması gereken barbara dönüştü. "Türkleri her şeyleri ile çerleri çöpleriyle geldikleri yere süreceğiz" diyordu. Bilinçli ve abartılı anlatımların sonucunda özellikle İngiltere'de Türklere karşı büyük bir kin ve nefret duygusu gelişti. Gladstone, Türkleri desteklemekle suçladığı rakibi Benjamin Disreali'yi köşeye sıkıştırdı ve seçimlerin sonucunda kazandığı büyük zaferle iktidara döndü[2].

2 Türk-İngiliz ilişkileri ve William Ewart Gladstone'un Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikalarını içeren detaylı çalışma için bkz. Taha Niyazi Karaca, *Büyük Oyun: İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, İstanbul 2018.

Henüz sekiz-dokuz yaşlarında olan Gertrude Bell, Türklere yönelik büyük propagandanın İngiliz toplumunu esir aldığı, düzenlenen her bir toplantıya katılan on binlerin Türklere lanetler yağdırdığı bir atmosferi teneffüs ediyordu. Zaman zaman babasına Gladstone'u sorarak, onun politikalarını anlamaya çalışıyordu. Dünyayı medeniler ve medeni olmayanlar diye ikiye ayırmaya başlaması, kendisini medeni toplumun bir ferdi olarak konumlandırması bu zamanlarda şekillenmeye başlamış olmalı. Medenilik kavramı ruhsal dünyasına o denli etki etmişti ki hayatının her döneminde Batılı ve medeni kadın görüntüsünü muhafaza etmeye özen göstermişti. Yine hayatının büyük bir kısmını Arap çöllerinde geçirmesine, her bölgeye ait binlerce fotoğraf çekmesine rağmen T. E. Lawrence'ın tam aksine, Doğu'yu temsil eden herhangi bir kıyafetle hiçbir zaman poz vermemişti. O Arap çöllerinde, şeyhlerin çadırlarında veya gittiği her yerde Batılı bir kadın olma özelliğini hiç terk etmemiş; dantelalı elbiselerden, kürklü mantolardan ve süslü şapkalardan çölün zor şartlarında bile asla vazgeçmemişti.

Gertrude Bell, etrafına ördüğü bütün duvarlara ve katı görüntüsüne rağmen ailesine bağlılığı had safhada olan biriydi. Diğer taraftan genç yaşta yaşadığı aşkın olumsuzlukla neticelenmesiyle ortaya çıkan kalp kırıklığının etkisini azaltmak için kendisini gezilere kaptıran duygusal bir kadındı. Onu Gertrude Bell yapan önemli özelliklerinden biri de bu duygusallığı olsa gerek.

Tarih, yargılar ortaya koymak için değil "dünyayı ve olayları anlamak" için bir araçtır. Anlamak ve anlamaya çalışmak tarihin en temel dinamiğidir. Gertude Bell'i anlamak için de onun kimliği ve ideallerini şekillendiren "belirlenmiş dünyayı" incelemek ve anlamak bir gerekliliktir.

1

BELİRLENMİŞ BİR DÜNYA'YA DOĞMAK

BELİRLENMİŞ BİR DÜNYA'YA DOĞMAK

İNGİLTERE, orta çağlardan itibaren yaşadığı siyasi iniş çıkışlara ve çatışmalara rağmen erken dönemlerde hak ve özgürlükleri hukuki güvence altına alan bir ülke olmuştu. Bu nedenle de demokrasinin beşiği olarak tarihe geçti. 1215 yılında imzalanan Magna Carta sözleşmesi "mutlak otoriteyi" sınırlandıran demokrasi sürecinin ilk somut örneklerinden biri olarak kabul edilir[1]. 1649'da Oliwer Cromwell'in Cumhuriyet ilan etmesi, Batı toplumlarında ve özellikle Fransa'da krallık rejiminin kaldırılabileceğine olan inancı artırdı[2]. Her ne kadar Cromwell sonrasında krallık rejimi tekrar tercih edilen yönetim biçimi durumuna gelse de kısa süreli Cumhuriyet uygulamasının ortaya çıkardığı düşünce yapısı insan hak ve özgürlüklerinin korunmasına yönelik kanunlaştırma çalışmalarının hız kazanmasında etkili oldu. Güçlü Parlamento ve kanunlardan üstün olmayan bir krallık yönetimi ortaya çıktı. Parlamentonun güçlenmesi partileri de önemli hale getirdi ve zaman içinde iki tanesi ön plana çıktı. Muhafazakâr politikaları destekleyen Toryler ve liberal politikaları destekleyen Whigler. Bu iki siyasi parti uzun yıllar varlıklarını korudular fakat 19. yüzyıla gelindiğinde temel düşünceleri aynı kalmak şartıyla iki parti de isim

1 William F. Swindler, *Magna Carta*, New York 1968; diğer bir çalışma için bkz. Samuel E. Thorne (vd), *The Great Charter: Four Essay on Magna Carta and The History of Our Liberty*, New York 1965.

2 İngiltere'deki krallık ile başta Fransa olmak üzere diğer ülkelerdeki yönetim biçimleri, hatta Cumhuriyet rejiminin uygulanışı 18. yüzyılda Voltaire tarafından sorgulanmış, Fransa'nın katı totaliter yapısı eleştirilmişti. Düşünceleri için bkz. Voltaire, *Memoirs of The Life of Voltaire*, London 1784.

değişikliğine gittiler. 1830 yılından sonra Toryler Conservative Party (Muhafazakâr Parti) adını alırken, Whigler 1859 yılından sonra Liberal Parti'ye dönüştüler[3].

19. yüzyıl İngiltere'sinin siyasal açıdan diğer bir özelliği de tahta çıkan Kraliçe Victoria'nın 1837'den 1901'e kadar devam eden uzun süre yönetimde kalmasıdır. Kraliçe'nin iktidarda bulunduğu sürede sırasıyla II. Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid Osmanlı İmparatorluğu'nu yönettiler. Bu denli uzun süren iktidar, doğal olarak döneme adını verdi ve Kraliçe'nin tahtta kaldığı yıllar "Victoria Dönemi" ya da "Victoria İngiltere'si" olarak tanımlandı. Victoria İngiltere'sinde dünyaya gelen Gertrude Bell, dönemin karakteristik toplum yapısı, kültürü ve eğitimiyle yetişti, kişiliği şekillendi. Kraliçe 19. yüzyıla damgasını vurmuştu ancak bu durum İngiltere tarihinde bir ilk değildi. Geçmişte öyle bir isim vardı ki İngiltere gücünü ona borçluydu. Bu isim, Kraliçe I. Elizabeth (1533-1603) idi.

Elizabeth'in denizaşırı ülkelerle ticaretin yaygınlaştırılması ve yeni topraklar kazanılması düşüncesi İngiltere için büyük bir açılım başlattı. İngiltere'nin dünyada önemli aktör haline gelmesi açık denizlerdeki üstünlüğü ele geçirmesinden sonra gerçekleşti. İngiliz kâşiflerin yeni topraklar elde etmek için güney ve kuzey denizlerine yelken açmalarına ya da Afrika içlerine yönelmelerine paralel bir gelişme de buhar gücü, elektrik, çelik üretimi gibi teknolojik icatların İngiltere'de geliştirilmesi oldu. İngiltere, emperyalizmin en önemli aracı haline gelen çeliğin seri üretimini ve bu metalin silah teknolojisine aktarımını yaparak rakiplerinden üstün hale gelmişti. Bununla birlikte 19. yüzyıla damgasını vuran en önemli teknolojik gelişme çelik ve buhar gücünün bir araya getirilmesiydi. Ortaya çıkan yeni güç Batılı devletlerin emperyal isteklerini daha fazla kamçılamıştı. İngiltere'nin siyasal yapısındaki değişimler ve teknolojik buluşlar sonucu ükenin sanayi devriminin merkezi olması sonucunda İngiltere kısa sürede elde ettiği sömürgelerle "üzerinde güneş batmayan imparatorluk" haline gelmişti.

3 İngiltere'de partileşme süreçleri detayları için bkz. Robert Willman, "The Origins of Whig and Tory in English Political Language", *The Historical Journal*, Vol: 17, No: 2 (June 1974), s. 251-252; Keith Feiling, *A History of The Tory Party (1640-1714)*, Oxford 1974; J. R. Johns, *The First Whigs: The Politics of the Exclusion Crisis 1678-1683*, London 1961.

Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluk

İngiliz hükümetinin en önemli bakanlıklarından biri *Koloniler Sekreterliği* diğer adıyla *Sömürgeler Bakanlığı*'dır. 1768 yılında oluşturulan bakanlık, çeşitli isim değişiklikleriyle günümüze kadar varlığını korumuştur. Son olarak *Dışişleri ve İngiliz Devletler Topluluğu Sekreterliği* adını alan bu bakanlık 47 farklı ülkenin sorumluğunu üstlenir[4]. İngiltere'nin bu kadar geniş bir alana yayılması birçok kırılma noktalarından sonra ortaya çıkan bir durum oldu. Kırılma noktalarının en başında Yüzyıl Savaşları'nda Fransa karşısında yenilgiye uğraması gelir. Yenilgi İngiltere'yi kıta Avrupa'sından çekilmek zorunda bırakarak yönünü açık denizlere çevirmesine neden oldu. Belirli bir süre için kıtadan uzaklaşan İngiltere denizlerde güç kazandı. İngilizlerin denizcilikteki gücünün tarihe nasıl yansıdığını günümüzde Londra'daki Trafalgar meydanında görmek mümkündür. Trafalgar meydanın ortasındaki devasa sütunun üzerindeki görkemli heykel ziyaretçilerin hemen dikkatini çeker. Bu Amiral Horatio Nelson'un heykelidir. İngilizler, Amiral Nelson'a olan hayranlıklarını ve minnetlerini diktikleri bu muazzam heykelle gösterirler. Bu konuda tamamen haklıdırlar. Çünkü Amiral önce Nil Savaşı'nda Napolyon'un donanmasını yakmış ardından da 1805 yılında Trafalgar Savaşı'nda büyük Fransız donanmasını Akdeniz'e gömmüştür. Bu zaferle daha da güçlenen İngiliz donanması 1915'teki Çanakkale Deniz Savaşları'nda aldığı büyük yenilgiye kadar "denizlerde yenilmezlik" unvanını elinde tutan tek ülke olmuştur.

İngiltere'nin bu denli güçlü bir donanma oluşturması gemicilik teknolojisini geliştirme başarısından kaynaklanmıştı. Güçlü donanma kısa sürede yeni sömürgelere ulaşmanın aracı haline gelmişti. Dış dünyada elde edilen başarılarla ekonomik büyümeyi sağlayacak kurumsal oluşumlar neredeyse at başı gelişmişti. 1588 yılında Sir Francis Drake'in İspanyol donanmasını yenmesinden sonra İngiliz gemileri okyanuslarda daha serbest bir şekilde dolaşırken[5] doğuya uzanan İngiliz

4 İngiltere'ye bağlı İngiliz Devletler Topluluğu (The Commonwealth) hakkında bkz. *The British Commonwealth and World Society*, (Edited by Richard Frost), Oxford 1947.

5 Dünya savaş tarihinin en önemli olaylarından biri olan İspanya armadasının yenildiği savaş için bkz. David Howarth, *Famous Sea Battles*, Boston 1981, s. 22-33.

emperyalizminin en önemli araçlarından biri olan Doğu Hindistan Şirketi (East India Company) 1600 yılında kuruluyordu. Ekonomik emperyalizmi ön plana çıkarmasıyla İngiltere merkantilist ekonominin önde gelen uygulayıcılarından biri haline geldi[6]. Merkantilizmin temel doktrini daha fazla ihracatla daha fazla değerli madenin ve paranın ülkeye getirilmesiydi. Ülke zenginliği bu stokla ölçülüyordu[7]. Doğu Hindistan Şirketi'nin komisyon üyesi olan Thomas Mun, merkantilizmi savunan yazılarıyla bu ekonomik yapıyı ülke gündeminde tutmayı başardı. Ona göre, uzak ülkelerden hammadde getirmek, onları işleyerek dış ülkelere satmak ekonomik ve siyasi gücü artıracaktı. Ziraattan çok ticaret teşvik edilmeli ve ülke milli siyaseti bu yayılmacı ticari teşebbüsleri desteklemeliydi[8].

16. yüzyıldan itibaren İngiliz ticari yayılmacılığının temelini oluşturan merkantilist düşünce aynı zamanda İngiliz siyasi emperyalizminin de temelini oluşturdu. Prensip; önce ticaret, sonra siyasetti. Bu uygulamanın bir örneğini Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasındaki ilişkilerde de görmek mümkündür. İki ülke arasındaki ilişkiler önce ticari temel üzerine inşa edilmişti. 1575 yılında İstanbul'a gelen John Wright ve Joseph Clements'in hemen ardından Kraliçe I. Elizabeth, 1578'te İstanbul'a ilk resmi görevlisi olan William Harborne'u gönderdi. Horborne'na ticari ve siyasi ilişkileri geliştirmesi konusunda emirler verilmişti[9].

Kısacası İngiltere'nin üzerinde güneş batmayan bir imparatorluk kurmasının önemli dinamiklerinden biri merkantalist ticaret politikası ve buna bağlı olarak hammadde arayışına girmesiydi. 18. yüzyılın ikin-

6 Doğu Hindistan Şirketi'nin kurulması ve siyasi etkisi için bkz. Brian Gardner, *The East India Company*, New York 1971.

7 Merkantilist ekonomik anlayışın etkileri için bkz. Daniel Cohen, *Dünyanın Zenginliği Ulusların Fakirliği*, İstanbul 1997, s. 19-23.

8 Thomas Mun, *England's Treasure by Foreign Trade*, London 1895.

9 Harbourne'un İstanbul'daki faaliyetleri ve İngiltere'ye verilen imtiyazlar için bkz. Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Ankara 1953; ayrıca bkz. Susan Skilliter, "William Harborne: İlk İngiliz Elçisi 1583-1588", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984* (400. Yıldönümü), Ankara 1985, s. 21-31; Akdes Nimet Kurat, "Hoca Sadeddin Efendi'nin Türk-İngiliz Münasebetlerinin Tesisi ve Gelişmesindeki Rolü", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü*, İstanbul 1953, s. 308-315.

ci yarısı ve 19. yüzyılın ilk yarısındaki teknolojik-bilimsel devrimlerin büyük oranda İngiltere'de ortaya çıkması, hammadde ve toprak arayışlarında İngiltere'nin daha avantajlı olmasını sağlıyordu.

19. yüzyılda İngiltere'nin denizaşırı sömürgeleri hatırı sayılır bir noktaya gelmişti. İngiliz sömürgeciliği "plantasyon" denilen bir yöntem ile gelişiyordu. Plantasyon, "plant" yani ekmek kelimesinden türetilmişti. İngiliz sömürgecileri gittikleri bölgeye "medeniyet ekiyor" dünyanın medenileşmesini sağlıyorlardı. Kelime bu dünya görüşünü betimlemek için özellikle seçilmişti. Daha sonra ekonomik bir anlam kazanarak büyük üretim çiftlikleri için de aynı kelime kullanılmaya başlandı. Uzun süre devam eden bu sömürgeci uygulamada bir bölgeyi ele geçiren İngiliz askerleri burada bir "plantasyon" kuruyorlardı. İşgal bölgesine İngiltere'den yöneticiler, askerler ve bölgenin köle haline getirilmiş halkını çalıştıracak aileler gönderiliyordu. Kölelerin emeği kullanılarak elde edilen hammaddeler İngiltere'ye taşınıyor, fabrikalarda işlenerek tekrar dış dünyaya satılıyordu. İngiltere'nin askeri işgal yöntemi ile İngiltere'ye bağladığı bu tarz yerleri dünyanın her bir tarafında bulmak mümkündü. İngiltere'nin kurduğu büyük ticaret ağının maddi getirisinin ne denli büyük olduğu ithalat ve ihracat verileriyle anlaşılabilmektedir. 1700'de İngiltere'nin ithalatı 6 milyon, ihracatı da 6,5 milyon sterlindi. 1800'de ithalat 28,3 milyon, ihracat ise 48,8 milyon sterline çıkmıştı[10]. Elbette bu denli büyük bir ticaret hacminin oluşmasında 1694'te kurulan bankacılık sisteminin tüccarlara verdiği desteği unutmamak gerekir.

İngiltere'nin kurduğu siyasi ve ticari denizaşırı sömürge ağının ne denli geniş olduğunu günümüzdeki İngiliz Milletler Topluluğu'nun (Commonwealth) yapısına bakarak anlamak mümkündür. İngiltere'ye bağlı ülkelerin sayısı 47'dir. Kanada, Yeni Zelanda, Barbados ve Bahama Adaları başta olmak üzere 15 farklı ülkenin yöneticileri "Genel Vali" sıfatıyla İngiltere Kraliçesi tarafından atanmaktadır. İngiliz yönetimi buralarda sadece siyasi ve askeri olarak bulunmamıştır. Aynı zamanda sömürge alanlarında büyük bir sosyo-kültürel imparatorluk ortaya çıkarmışlardır. Günümüzde bağımsız olmuş ülkelerde dahi İngiliz dili ve kültürünün hâkim bir şekilde varlığını devam ettirmesi kültürel emperyalizmin etkisinin boyutlarını ortaya koymaktadır.

10 Stewart Ross, *The Industrial Revolution*, London 2000, s. 18-19.

19. yüzyıldaki bu muhteşem imparatorluğun vatandaşı olanlar dünyayı diğer toplumlardan daha farklı algılıyor ya da dünya içerisinde kendilerini daha farklı konumlandırıyor olmalılar. Bu farklılığın en somut göstergesi İngilizlerin çevrelerini ve dünyayı anlayabilmek için sürekli bir arayış içerisinde olmalarıdır.

Dünyayı Merak Etmek: Kâşiflik

19. yüzyılın Osmanlı İmparatorluğu'nda yetişen bir gencin eğitimi, idealleri ve öncelikleriyle İngiltere İmparatorluğu'nda yetişen bir gencin benzer idealleri acaba hangi noktalarda birleşirdi? Bu iki farklı toplumda yetişen gençler benzer ideallerin sahibi olabilirler miydi?

Bu tarz sorular dünyadaki gelişmeleri takip eden Osmanlı aydınları tarafından da sıkça soruldu, üzerinde tartışmalar yapıldı. Bir tarafta dünyaya hükmeden bir güç, diğer tarafta gittikçe gücünü kaybeden Osmanlı İmparatorluğu vardı. Osmanlı aydını, imparatorlukların ve toplumların gelişmesini anlamak için birkaç ülkeye yönelmişti. Bunlardan biri Japonya'ydı. Japonya büyük bir atılımla toplumsal yapısını değiştirmiş, bilim ve teknoloji üreten bir ülke olmuş, sonuçta da Uzak Doğu'da Batılı devletlere kafa tutan bir güç haline gelmişti. Bu yeni gücün doğuşunu anlamak için Abdürreşid İbrahim Japonya'ya seyahat etmişti[11]. Osmanlı aydınlarının dikkatini çeken diğer bir ülke ise İngiltere'ydi. 18. yüzyılda Fransa'yı ve 14. Louis'i örnek alan Osmanlı devlet adamları 1839'dan sonra İngiltere'ye yönelmişler, İngiltere'nin toplumsal yapısı, eğitim yöntemleri ve elde ettiği büyük gücün kaynağını sorgulamaya başlamışlardı. Tanzimat'ın ilanından sonra Türkiye'deki reformları destekleyen İngiltere 1839-1875 arasında Osmanlı toplum yapısının değişiminde gözle görülür şekilde etkili olmuştu[12]. 1875 yılından itibaren ortaya çıkan Türk karşıtı yeni siyasi akımla birlikte İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'ndan uzaklaşırken, Osmanlı İmparatorluğu da saldırılara karşı Avrupa'nın yeni gücü Almanya ile ittifak yapmak zorunda kalmıştı. Almanya ile birçok açıdan iş birliği

11 Abdürreşid İbrahim'in anıları için bkz. Abdürreşid İbrahim, *Japonya'da Bir Osmanlı, Seyyah: Abdürreşid İbrahim*, İstanbul 2017.

12 Tanzimat döneminde İngiltere'nin etkisi için bkz. Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, İstanbul 2017; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2003, s. 213-253.

yapılması sadece zorunluktan kaynaklanıyordu, gönüllü bir tercih değildi.

Bu dönemdeki sert çatışmalara rağmen Osmanlı aydını İngiltere'yi anlamaya çalışıyordu ve kafa yoranlardan biri de Sultan II. Abdülhamid'in yeğeni Prens Sabahaddin'di (1877-1948)[13]. Fransız Frederic Le Play'in kurduğu *Science Sociale* okulunun takipçilerinden olmasına rağmen Prens eğitim örneği açısından gözünü İngiltere'ye çevirmişti. *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı* başlıklı eserinde düşüncelerini açıklıkla ortaya koydu. Eserinde iki toplumun insan yetiştirme yönetimlerini ve insan karakterlerini analiz ediyor; İngiliz gençlerinin çocukluktan itibaren aldıkları eğitimle bireysel kimliklerini geliştirdiğini, ayakları üzerinde duracakları bir sistem içerisinde yetiştirildiklerini ve bu nedenle de erken yaşta olgunlaşıp hayata atıldıklarını, dünyayı merak ederek dışarıya yöneldiklerini anlatıyordu. Osmanlı gençleriyse tam tersi bir sistem içinde yetişiyorlar, durağan bir eğitime tabi tutuluyorlardı. Gençlerin aldıkları eğitim, girişimcilik ve bağımsız olma düşüncesini geliştirmek yerine gelenek-görenekleri öğrenmek üzerine bina ediliyordu. Türkiye'de eğitim, insan kişiliğini geliştirmek ve merak duygusunu uyandırmaktan ziyade memurluk mesleğinin gerekleri için yapılıyor, sonuçta devlete bağlı memurluk mesleğinin alanı durmadan genişliyordu. Prens Sabahaddin, ülkelerin gücünün siyasal rejimlerinden değil de toplumsal özelliklerinden kaynaklandığını; bir ülkenin güçlü olmasının, bireyin güçlü, kendine güvenen ve girişimci bir kimlik oluşturmasından geçtiğini düşünüyordu. İngiltere'nin eğitim tecrübesinden faydalanmak çok önemliydi ve Türk gençlerinin mutlaka İngiltere'ye gönderilerek Anglo-Sakson eğitim almaları sağlanmalıydı. Diğer taraftan Prens Sabahaddin, merak etme duygusuna o kadar büyük bir anlam yüklüyordu ki eğitimde yaşanacak en büyük devrimi; "her Türk gencinin ruhunda bir Robinson Crusoe idealinin yaşaması" olarak tanımlıyordu[14].

13 Prens Sabahaddin, Sultan Abdülmecid'in kızı Seniha Sultan ile Mahmud Celaleddin Paşa'nın oğluydu. Seniha Sultan ile Sultan II. Abdülhamid kardeştiler.

14 Prens Sabahaddin'in düşünceleri için bkz. Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, İstanbul 1334; Prens Sabahaddin, *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Hakkında*, İstanbul 1324; Cevat Özyurt, "Bireyci Toplum Savunusu Olarak Prens Sabahattin Sosyolojisi", *Muhafazakar Düşünce*, (Yıl: 8, Sayı: 32, Nisan-Mayıs-Haziran 2012), s. 175-198;

Bir Osmanlı aydınının kurtuluş reçetesi olarak gördüğü *merak etme duygusu* ve *dünyayı tanıma çabası* İngiliz toplumunda fazlasıyla gelişmişti. Arap çöllerini gezen Gertrude Bell'e bir Arap şeyhi; "evinde rahat rahat oturmak varken, neden bütün bu zorluklara katlandığını, bu kadar zorluktan sonra eline ne geçeceğini" sorduğunda onun verdiği cevap kısa ve netti: "Yalnızca merak". Arap şeyhinin sürekli hareket halindeki bu Batılı kadını, Gertrude'un da evinin etrafıyla sınırlı bir alanda hayatını sürdüren bu Doğuluyu anlaması elbette ki mümkün değildi.

İngilizlerin dünyayı tanıma ve yeni yerler keşfetme çabası Yeni Kıta'da yer bulmalarıyla 16. yüzyılda başlar. Kâşifleri cesaretlendiren ise İngiltere'nin Bakire Kraliçesi I. Elizabeth olmuştur. Martin Frobisher, John Davis, Henry Hudson, Willim Baffin, Robert Bylot ve James Hall gibi denizci kâşifler Kuzey Amerika kıtasının kuzey kıyıları üzerinden Büyük Okyanus'a açılabilecek Kuzeybatı Geçidi'ni bulmaya çalıştılar. Bu seyahatleri sırasında İngiltere'ye yeni topraklar katma başarısını da gösterdiler. Bunlar İngiltere için ilk öncü kâşiflerdi[15].

Prens Sabahaddin'in her bir Türk gencinin ruhunda Robinson Crusoe yatmalıdır özlemi İngiliz toplumu için hayalden ziyade bir gerçek halini almıştı. Alexander Selkirk (1676-1721) adlı İskoçyalı denizci Güney Pasifik Okyanusu'nda kaptanı tarafından bir adaya terk edilmişti. Uzun yıllar ıssız bir adada yaşadıktan sonra Woodes Rogers adlı bir kaptan tarafından kurtarılmıştı. Selkirk'in başından geçenler 1712 yılında kurtarıcısı Rogers tarafından *Dünya'nın Etrafında Gemi Seyahati* başlığı ile kitaplaştırılınca[16] Selkirk'in maceraları İngiliz gazetelerine büyük tirajlar yaptırmıştı. Halkın büyük ilgisini fark eden Woodes Rogers'ın yakın arkadaşı Fransız yazar Daniel Defoe 1719 yılında *Robinson Crusoe* romanını yazmıştı.

Roman hem Fransız hem de İngiliz toplumunda büyük bir etki yapmıştı. Sanki bir zamanlar Avrupalılara Doğu'nun zenginliklerine ulaşma konusunda ilham veren Marco Polo'nun maceraları gibi her İngiliz veya

---

Ömer Aytaç, "Memurluk Zihniyeti ve Memuryen Toplum: Prens Sabahattin'in Görüşleri Işığında Bir Çözümleme", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1 (2006), s. 1-28.

15 Elizabeth dönemi kâşifleri ve keşifler için bkz. John Guy, *Drake ve Elizabeth Dönemi Kâşifleri*, İstanbul 2010.

16 Woodes Rogers, *A Cruising Voyage Round The World*, New York 1928 (1712'den tıpkıbasım).

Fransız maceracının dünyasında artık Robinson Crusoe ve onun maceraları yer almıştı. Dünyayı tanıma, keşfedilmeyen yerleri keşfetme konusunda Fransız, Alman ve İngilizler büyük bir yarış içerisine girmişlerdi.

İngiltere'nin büyük kâşiflerinden Mungo Park (1771-1806) aslında bir hekimdi. O da birçok maceracı gibi Robinson Crusoe'nun hayatından etkilenmişti. 1796 yılında Afrika'da Nijer Nehri'nin kaynağı ile antik Timbuktu şehrini bulmak amacıyla yola koyulmuştu. Mungo Park, 1806 yılında hayatını Afrika'da kaybetse de yazdığı kitaplarla hem İngiltere'de hem de Fransa'da birçok gencin maceracı kişiliğinin gelişmesinde etkili olmuştu[17]. Onun izlediği yolu 1820 yılında Fransız Rene-Auguste Caillie takip ederek Timbuktu'ya ulaşmayı başardı. Rene-Auguste Caillie'yi de kâşiflik yarışına yönelten Robinson Crusoe hayranlığı idi[18]. Bu keşif yarışları sadece İngiltere ve Fransa arasında yaşanmamış Alman (1871'den önce Prusyalı) kâşif-bilim insanları da dünyayı anlamaya büyük katkılar sağlamışlardır. Özellikle *Kosmos* adlı muhteşem eserin yazarı Alexander von Humboldt Güney Amerika'da bilim dünyası için önemli keşifler yapmıştır[19].

19. yüzyılda İngilizlerin yeni keşifler konusunda ciddi başarılar elde etmelerinin arkasında *Kraliyet Coğrafya Derneği* bulunuyordu. 1830 yılında Sir John Barrow, Sir John Franklin ve Sir Francis Beaufort tarafından kurulan *Kraliyet Coğrafya Derneği* önce Kral IV. William'ın daha sonra da Kraliçe Victoria'nın koruması altında çalışarak Afrika ve Uzakdoğu'ya kadar uzanan toprakların keşfedilmesi konusunda önemli rol oynadı. Bu derneğe üye olanlar iyi eğitimli, farklı kültürlere açık ve dünyanın Avrupa tarafından bilinmeyen yerlerine ulaşmak için her şeylerini feda edecek kadar gözü kara ve idealist kâşiflerdi. Richard Francis Burton (1821-1890), John Hanning Speke (1827-1864), James Grant (1827-1892) veya David Livingstone (1813-1873) gibi bilim adamı kâşifler bunlardan yalnızca birkaçıydı. Yeni tarz kâşifler maceracı oldukları kadar, gittikleri yerleri bilimsel gözle inceleyebilecek derecede farklı bilgi alanlarına da sahiptiler. Örneğin Richard Francis Burton

17 Mungo Park, *Travels in the Interior District of Africa*, London 1816.

18 Grosz-Ngaté Maria, "Power and Knowledge: The Representation of the Mande World in the Works of Park, Caillié, Monteil, and Delafosse", *Cahiers d'études Africaines*, Vol. 28, no: 111-112, (1988), s. 485-511.

19 Angela Perez Mejia, *A Geography of Hard Times: Narratives about Travel to South America, 1780-1849*, Albany 2004, s. 39-71.

coğrafyacı, yazar, şair, 21 farklı dile hâkim bir dilbilimci, diplomat, çevirmen gibi birçok tanımlamama ile anılabilmektedir[20].

Keşfetme arzusuna sahip bu iyi eğitimli insanlar kendi ülke menfaatleri için bilinmeyene doğru koştular. 19. yüzyılda keşifler medeni ve güçlü ülke olmanın bir gereği olarak kabul edilmeye başlandı. Bu nedenle de yeni yerler keşfetme ve buraları kendi ülkelerine bağlama konusunda büyük bir yarış başladı. Bu yarış 19. yüzyıl edebiyatına da çok canlı bir şekilde yansıdı. Fransız yazar Jules Verne'in 1863 yılında yazdığı *Balonla Beş Hafta* adlı ilk romanı birçok ülkede yoğun ilgi gördü. Verne, yeni kâşiflerin ve maceracıların hayal dünyalarını süsleyen, onlara ilham kaynağı olan onlarca farklı roman kaleme aldı.

Batı toplumunda kâşiflik ve keşifler yalnızca erkeklere mahsus kalmadı. Doğu toplumlarında kadın evinin kapısı önüne çıkma özgürlüğüne sahip değilken[21], Batılı kadınlar seyyahlık ve keşif konusunda sınırlı da olsa başarılar gösterdiler. Yazdıklarıyla kendilerinden sonraki kuşaklara cesaret verdiler. 381-384 yılları arasında Mısır ve Kudüs'e seyahat etmiş erken dönem kadın gezginlerden Egeria'nın yazdıkları Batı toplumunda biliniyordu. 1832'de Kanada'ya giden Susan Moodie, 1835'te Hindistan'ı ziyaret eden Emily Eden, 1842 yılına Orta Doğu'yu gezen ilk kadın Ida Pfeiffer, 1854'de Amerika, Kanada'yı 1878 yılında Japonya, Çin ve Güney Asya'yı gezen Isebella Bird Bishop ve 1861-1865 yılları arasında Afrika'daki gezilere katılan Florance Baker'in hatıraları 19. yüzyılın ikinci yarısında dünyaya gözlerini açmış Avrupalı kadınlar için hâlâ canlılıklarını koruyordu[22]. Özellikle Jules

20 Kraliyet Coğrafya Derneği ve kâşifler için bkz. Brendan January, *Amazing Explorers*, New York 2001, s. 74-79.

21 Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanan Mekke Şerifi Hüseyin'in 9 Eylül 1916 tarihinde yayınladığı isyan beyannamesinde ileri sürdüğü gerekçeler Orta Doğu toplumlarının kadına bakış açısını ortaya koymaktadır. Şerif Hüseyin, İttihatçıların kadını erkekle eşit hale getirdiğini, onları topluma katılmaya ve dernekler kurmaya teşvik ettiklerini söyleyerek kadına verilen hakları isyan etmesinin gerekçeleri arasında sayıyordu. İsyan beyannamesi tam metni için bkz. Murat Bardakçı, *Yıkılış ve Kuruluş: Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Belgeleri*, İstanbul 2018, s. 95-97.

22 Kadın gezginler için bkz. Rebeca Stefoff, *Women of The World: Women Travelers and Explorers*, Oxford 1992; Dea Birkett, *Spinsters Abroad: Victorian Lady Explorers*, Oxford 1989; Jane Rabinson, *Unsuitable For Ladies: An Anthology of Women Travellers*, Oxford 1994.

Verne'nin 1873'te yayınladığı *80 Günde Devri Alem* adlı kitabından etkilenerek 1889 yılında dünya etrafında seyahat yarışına çıkan Amerikalı gazeteciler Elizabeth Cochran (Nellie Bly) ve Elizabeth Bisland'ın başarısı kadınlara cesaret veren örneklerden oldu[23].

Kâşifin ve keşfin kutsandığı, bilgi edinmenin haz kaynağı olarak kabul edildiği bir toplumda dünyaya gelen Gertrude Bell'in gelişmelerden etkilenmemesi mümkün değildi. Babasına yazdığı mektupta kendisini mutlu eden bilgi alanının tarih ve sanat olduğunu yazıyordu. Tarihe duyduğu ilgi onu aynı zamanda farklı kültürleri tanımaya yöneltiyor, kâşiflerin hayat hikâyelerini ve gezi notlarını büyük bir hayranlıkla okuyordu. Büyük bir zevkle okuduğu şair ve kâşiflerden biri de Charles Montagu Doughty (1843-1926) olmuştu. Doughty, Filistin ve Kuzey Arabistan'da seyahat ederek gezilerini *Travels in Arabia Deserta* (1888) başlığı ile yayınlamıştı. Bu kitap bir süre sonra seyahate ilgi duyan gençlerin başvuru eserlerinden biri haline gelmişti. Gertrude Bell de eseri okumuş, seyahatlerinde Doughty'yi sık sık anmıştı. Hayatın ona yaptığı ilginç sürprizlerden biri de 1907 yılında Konya'ya geldiğinde hayran olduğu seyyahın yeğeni Charles (Richard) Doughty-Wylie ile tanışması olmuştu. Daha sonraları Douhty-Wylie, Gertrude'un en büyük aşkı haline gelecekti.

Erkek veya kadın, Batılıların güvenli bir şekilde dünyaya açılmaları, bu ülkelerdeki büyük bilimsel birikim ve yeni teknolojik gelişmelerden de kaynaklanıyordu. Yeni icatlar kâşiflerin uzak yerlere ulaşmasını mümkün hale getiriyordu. Akdeniz'i Türk gölü yapan Osmanlı İmparatorluğu büyük okyanuslarda hiçbir varlık gösterememişti. Buna karşılık Portekiz'de gemici Henry başta olmak üzere Batılılar gemi teknolojisinde değişikliğe giderek Karavel ve daha sonra Kalyon adı verilen yüksek gövdeli, üç direkli, toplarla donatılmış gemiler üretmeye başlayarak okyanuslarda üstünlük sağlamaya başlamışlardı. Bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı İmparatorluğu hafif gemiler kullanılmaya devam etmişti. Aradaki fark o kadar açılmıştı ki, 19. yüzyılda Batılı devletler artık çelik gemi yapımına geçtiklerinde 1829 yılında İstanbul Tersanesi'nde 15. yüzyıl teknolojisine dayalı ahşap Mahmudiye Kalyonu

23 Nellie Bly, yaptığı seyahatte hayranı olduğu Jules Verne'yi de Fransa'da ziyaret etmişti. Seyahat 72 günde tamamlanmıştı. Ayrıntılar için bkz. Jason Marks, *Around The World in 72 Days: The Race Between Pulitzer's Nellie Bly and Cosmopolitan's Elizabeth Bisland*, New York 1993.

üretilmişti[24]. Teknolojideki gelişmelerin yanı sıra sağlık alanındaki buluşlar da kâşiflerin daha uzaklara gitmelerine yardımcı olan önemli etkenlerdendi. Ancak keşifleri emperyalizme çeviren en büyük gelişme çelik ve buhar gücünün bir araya getirilmesiyle yaşanmıştı.

Buhar ve Çeliğin Gücü

Avrupa toplumunu şekillendiren önemli birkaç bilimsel-teknolojik keşif vardır. Aynı zamanda Batı emperyalizminin genişlemesinin araçları da olan bu keşifler; çelik üretiminin hız kazanarak yeni alanlara uygulanması, buhar gücünün ulaşım alanında kullanılması ve haberleşmeyi anlık hale getiren telgrafın icat edilmesidir.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren enerji kaynaklarının kullanımı ile ilgili gelişmeler uluslararası krizlerin derinleşmesine yol açtı. Enerji daha önceleri hayvanlardan, rüzgârdan veya sudan elde ediliyordu. Kullanım alanları sınırlıydı. Bu nedenle toplumlar esnek kullanım alanları olan güçlü bir enerji kaynağını elde etmek için çaba gösteriyorlardı. Buharın yeni enerji kaynağı olabileceğinin keşfedilmesi diğer enerji kaynaklarına bir alternatif getirmişti. İngiltere'de endüstri devrimiyle birlikte buhar enerjisinin üretim sektörüne dahil edilmesi hem üretimi artırmış hem de yeni teknolojilerin ortaya çıkmasını sağlamıştı.

Buhar gücünü kontrol etmeye çalışan ilk mucitler Thomas Sovery, Thomas Newcomen, James Hargreaves, Richard Arkwright ve Samuel Crompton daha çok madenlerin zeminlerine dolan suyun boşaltılması için bir motor geliştirmeye çalıştılar. James Watt'ın 1782 yılında ürettiği buharlı motor, madenlerden tekstil üretimine kadar geniş bir alanda kullanıldı. Kısa sürede gemilere monte edilen motorlar deniz ulaşımını daha hızlı ve günvenli hale getirdi[25].

James Watt, ürettiği bu yeni motoru satabilmek için özellikle madenlerde tanıtım yapıyordu. Onun yaptığı tanıtımların birinde küçük bir çocuk motorun çalışmasını izlemeye gelmiş ve gördüğü icata hayran kalmıştı. İleriki yıllarda dünya tarihine geçecek bu küçük çocuk Richard

24 Mahmudiye Kalyonu'nun yapılışı hakkındaki bilgiler için bkz. Hacer Bulgurcuoğlu, *Efsane Gemi Mahmudiye Kalyonu*, İstanbul 2009.

25 Buhar motorunun icadı ve kullanımı için bkz. Sara Luise Kras, *Steam Engine: Tranforming Power Technology*, Philedelphia 2004; Asa Briggs, *The Power of Steam*, Chicago 1982.

Trevithick'ti. Trevithick'in babası Camborne maden ocağının şefiydi. Düzenli eğitim almamıştı ama bilime, teknolojiye ve yeni icatlara çok ilgi duyuyordu. Babası James Watt'ın ürettiği motoru satın almıştı. Trevithick, okulu bıraktığı için bu motoru incelemek ve ortaya çıkan sorunlara çözüm yolları bulmak amacıyla çalışıyordu. Motor oldukça büyüktü ve su kazanı aşırı sıcaktan patlama noktasına gelebiliyordu. Üzerinde çalıştığı yeni motoru 1800 yılının Aralık ayında tam da yılbaşından bir gün önce döşediği demiryolunda başarıyla çalıştırdı. İkinci denemesini 1801 yılında yılbaşından iki gün sonra yaptı. Demiryolunda hareket eden ilk trenin ilk yolcusu Trevithick'in kuzeni Vivian oldu. Yeni motor daha küçük ve daha güvenli bir hale, kara taşımacılığında kullanılmaya hazır hale getirilmişti. Pennydarran'da bir maden sahibi ile girdiği iddia üzerine 1804 yılında bir vagona buhar makinesi sabitleyerek kullanılan ilk treni icat etti. Bu tren, Pennydarran'dan Cardiff'e kadar uzanan 15 km'lik mesafede 10 ton yük ve 70 yolcu taşımayı başardı[26].

Trenle ilgili diğer önemli bir gelişme Bell ailesinin yaşadığı Newcastle'da yaşanmıştı. Böyle olması çok da normaldi, çünkü kömürün en fazla çıkarıldığı yer burasıydı. Kömürün nakliyesinin trenle gerçekleştirilmesi ekonomik sonuçlar doğuracaktı. William Hedley adlı demir ustası yeni bir lokomotif üretmeyi başarmıştı. Çok ses çıkardığı için "Puflayan Billy" adı verilen bu lokomotif 1814 yılından itibaren kömür taşıma işinde kullanılmıştı[27]. Uzun mesafeli yolcu taşımacılığı için ilk demiryolu hattı ise Liverpool-Manchester arasına döşendi. Mevcut lokomotifler çok yavaş olduğu için daha hızlı bir lokomotif için yarışma düzenlendi. George Stephenson ve oğlu Robert'ın ürettiği ve saatte 43 km'yi bulan lokomotif 1830 yılında bu hat üzerinde seferlerine başladı[28].

Teknolojideki bu hızlı gelişmeler çelik üretiminin hızlanmasıyla neticelendi. Bugün dahi bir ülkenin gelişmişliğini gösteren önemli etkenlerden biri çelik sanayii ve üretimidir. Çelik, demirin karbon ile sertleştirilmesinden elde edilir. İlkçağlardan beri çelik üretiminin ilkel yöntemleri biliniyordu. Demirden yapılan kılıç ve bıçaklara karbon

26 Genevieve Foster, *The Year of The Horseless Carriage 1801*, New York 1975, s. 12-17.

27 Richard Bowood, *The Story of Railways*, Loughborough 1961, s. 10.

28 Bowood, *The Story of Railways*, s. 12; Richard Balkwill, *The Best Book of Trains*, New York 1999, s. 5.

eklenmesiyle daha sert ve keskin olarak üretilmesi demircilik mesleğinde geleneksel metot ile yapılıyordu. Prusya'da Friedrich Krupp 1816 yılında bir çeşit çelik üretim fabrikası kurarak çeliği silah üretimine dönüştürmeye çalışsa da bu teşebbüs çelik üretiminde bir devrim gerçekleştirmedi. Çeliğin seri ve ucuz üretimi kok kömürünün icadından sonra gerçekleşti. Taş kömürünün içindeki gazların alınarak kok kömürüne dönüştürülmesiyle ocaklardaki ısı yükseltilmişti. Yüksek ısılı kok kömürüyle özel fırınlarda pik demir denilen demir çeşidinin üretilmesi sağlanınca çelik daha seri ve ucuz bir şekilde elde edilmeye başlandı. Henry Bessemer tarafından 1856 yılında keşfedilen bu yöntem Bessemer Metodu olarak bilinir. Bu yöntem İngiltere'yi çelik üretiminde bir numaraya taşımıştır. Çelik üretimi silah sanayiinin gelişmesine ve uzun menzilli etkili toplar, tüfekler ve tabancalar üretilmesine zemin hazırlamıştır[29]. Çelik teknolojisi daha sonraki birkaç yıl içinde yeni nesil motorların üretilmesine ve onlar da enerjinin kömürden petrole geçmesine etki yaptı. Petrolün gemilerde ve kara taşıtlarında kullanılmaya başlaması da günümüze kadar devam eden enerji savaşlarını başlattı.

Batılı devletlerin daha uzaklara gitme ve toprak elde etme konusundaki başarılarının temelinde her dönemde farklı olanı ortaya çıkarmaları yatmaktadır. Yapılan icatlar kısa sürede teknolojik üstünlük ve boy gösterme yarışına dönüşmüştür. Bu yarışların en somut yansıması 19. yüzyılın teknoloji mabetleri olarak görülen dünya fuarlarında meydana gelmiştir.

Teknolojinin Mabedi: 1851 Dünya Fuarı

Teknoloji ve endüstri ürünlerinin sergilendiği ilk uluslararası fuar, Hyde Park'ta inşa edilen Kristal Saray'da (Cyristal Palace) 1 Mayıs 1851 tarihinde açıldı. 11 Ekim 1851 tarihine kadar altı ay süren fuara 25 ülke katıldı ve 6.039.195 kişi bu fuarı ziyaret etti. 26.000 metrekaresi binanın kendisi olmak üzere sergi alanı toplamda 92.000 metrekareydi. Kristal Saray'ın yapımında 550 ton işlenmiş, 3.500 ton dökme demir ve 300.000 m'den fazla cam kullanılmıştı. Joseph Paxton'ın çizimini yaptığı bina göz kamaştırıcı ve görkemliydi. Tam anlamıyla İngiltere'nin

29 William F. Hosford, *Iron and Steel*, Cambridge 2012; Stewart Ross, *The Industrial Revulation, Evans Brothers*, London 2000; Fredrich C. G. Müller, *Krupp's Steel Works*, London 1898.

ihtişamını yansıtıyordu. Bina içinde 15 bin sergi pavyonu vardı ve çoğunluğunu İngiliz ürünleri dolduruyordu. Bu ürünler yanında diğer ülkelerin sunumları sönük kalıyordu. Kraliçe Victoria da bu görkemli sergiden o kadar etkilenmişti ki açılışından sonra 48 kez binayı gezmişti. Uluslararası sergi hem meydan okuma hem de tanıtılan ürünlerin satılabileceği yeni pazarlar bulma çabasını yansıtıyordu. 1851 Dünya Fuarı, her iki açıdan da beklenileni karşılamış İngiltere'nin ihracatı bu tarihten sonra gözle görülür şekilde artmıştı. Sergide İngiltere; çeşitli maden örnekleri ve ürünleri, kimya ve eczacılık ürünleri, demiryolu ve denizyolu taşımacılığına ait araçlar ve makineler, imalat makineleri, yapı alet ve malzemeleri, tarım makineleri, saatler, tıp malzemeleri olmak üzere 100.000'den fazla ürün sergilemişti[30].

İmalat makinaları ve maden ürünlerinin birçoğu İngiltere'nin kuzeydoğusunda bulunan Middlesbrough ve Newcastle'dan geliyordu. Middlesbrough 1801 yılında kurulmuş, demiryolunun inşa edilmesiyle de bu maden şehrinin nüfusu hızla artmıştı. Newcastle ise tam tersine eski bir şehirdi ve Tyne nehri kenarına kurulduğu için deniz ulaşımına elverişliydi. Burası kömür madenlerinin çok olduğu ve çıkarılan kömürlerin Middlesbrough'daki fabrikalara gönderilmek üzere işlendiği bir şehirdi. Newcastle'ın diğer özelliği ise Bell ailesinin kök saldığı, yatırımlarını yaptığı ve büyük bir demir-çelik imparatorluğunu kurduğu yer olmasıydı.

Bell Ailesi ve Demir-Çelik İmparatorluğu

Gertrude Bell'in büyük büyükbabası İskoçyalı bir demirciydi. Uzak görüşlü biri olmalı ki oğlunu demir üretimine yönlendirerek bir alkali ve demir fabrikası kurmasını sağlamış, demircilikle başlayan aile geleneği daha sonra demir-çelik üreticiliğine dönmüştü. Bell ailesi içerisinde en

30 H. G. Cutler, *The World's Fair: Its Meaning and Scope*, Chicago 1891, s. 489-491; Fuarın mimari açıdan değerlendirilmesi için bkz. Yeşim Duygu Ergüney, *Ondokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Dünya Fuarları ve Osmanlı Devleti'nin Mimari Temsili*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Doktora Tezi), İstanbul 2015, s. 51-63; İşletmecilik açısından değerlendirme için bkz. Aykut Berber, "İşletmecilik Tarihi Bağlamında İlk Dünya Fuarı (Londra, 1851)" *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt: 45, Özel Sayı: 2016, s. 174-181.

fazla tanınanı ve aileyi ticari ve siyasi açıdan güçlendireni ise Gertrude'un büyük babası 1816 doğumlu Isaac Lowthian Bell olmuştu. Babası oğlunun iyi yetişmesi için elinden geleni yapmış Isaac'ı kimya ve maden mühendisliği eğitimi alması için Almanya, Danimarka, Paris, Marsilya ve Edinburgh'a göndermişti. Fizik, kimya, metalürji gibi alanlarda kendisini yetiştiren Isaac eğitiminin ardından babasının Newcastle'da kurduğu demir fabrikasında çalışmaya başlamıştı. Kısa süre sonra demir işini farklı bir noktaya taşımak için İngiltere'nin ilk alüminyum üretim fabrikasını kurmuştu. Bu başarısından sonra kardeşleriyle birlikte 1844'te Bell Kardeşler şirketini kuran Isaac Lowthian Bell, kısa sürede demir ve çelik üretimi konusunda kendini kanıtlayarak bölgenin önemli işletme tesislerinin sahibi ve fabrikalarında 47.000 işçi çalıştıran büyük bir işveren durumuna gelmişti[31].

Isaac Lowthian Bell demir-çelik üretimindeki başarısını birçok açıdan taçlandırdı. Kuzeydoğu Demiryolları'nın yöneticisi ve Kraliyet Derneği'nin saygın bir üyesi oldu. Ayrıca demir ve çelik üretimiyle ilgili bilimsel makaleler ve kitaplar da kaleme aldı. Onun bu denli etkin bir kişilik olması siyaset ile de ilgilenmesine yol açtı. İngiltere'de bulunan iki ana akım siyasi hareketten biri olan liberalleri destekledi. Liberal Parti, William Ewart Gladstone'un kontrolündeydi ve daha sonra aile geleneği olarak Gertrude Bell de bu partiye yakınlık duyacak, henüz on beş yaşındayken Leeds'te yapılan bir mitinge katılarak Gladstone'a destek verecekti[32].

Isaac Bell, siyasetle ilgilenmeye başladıktan sonra Newcastle belediye başkanlığına seçildi. Ayrıca Newcastle'a bağlı Durham ilçesinin polis şefliğini de yaptı. Isaac Bell, kimya üreticisinin kızı Margaret Pattinson ile evlenerek Newcastle'ın ilçesi Durham'a bağlı küçük bir yer olan Washington'a yerleşti. Margaret, üç kız iki oğlan olmak üzere beş çocuk dünyaya getirdi. Bunların en büyüğü 1844 yılında doğan

31 Bell ailesinin ilk dönemleri için bkz. H. V. F. Winstone, *Gertrude Bell*, New York 1978, s. 1-5; Janet Wallach, *Çöl Kraliçesi*, İstanbul 2016, s. 25-33.

32 Gladstone'u görmesi ve mitingiyle ilgili düşüncelerini içeren mektubu için bkz. Elsa Richmond, *The Earlier Letters of Gertrude Bell*, New York 1937, s. 13. (1882 yılına ait annesine mektup); Kardeşi Elsa'nın Gertrude'un Gladstone'a duyduğu ilgiyi açıklayan anlatımı için bkz. Richmond, *The Earlier Letters of Gertrude Bell*, s. 74-75.

Thomas Hugh Bell'di (öl. 1931). Thomas Hugh, İngiltere'nin önemli siyasetçileri, sanatçıları ve bilim adamlarının ziyaret ettiği evlerinde onları dinleyerek yetişti. On yaşına geldiğinde babası tarafından eğitim alması için Almanya'ya ve Fransa'ya gönderildi. Kimya eğitimi aldıktan sonra İngiltere'ye dönerek babasının fabrikasında işe başladı. Başarılı olduğu görülerek bir süre sonra fabrikanın Middlesbrough'da bulunan şubesinin başına getirildi. Hugh Bell zeki ve çalışkandı. İşteki başarısı üzerine babası Isaac fabrikalarının yönetimini tamamen ona devretti. Hugh, babasından geri kalmayarak miras aldığı fabrikaları demir-çelik imparatorluğuna çevirdi[33].

Gertrude Bell, kendisinin de zaman zaman mektuplarında ve kitaplarında vurguladığı gibi dünyanın büyük teknolojik ve bilimsel değişimler geçirdiği dönemde, Kuzeydoğu İngiltere'de ikamet etmiş güçlü ve zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Kadın olduğu için ataları gibi demir-çelik işleriyle ilgilenmesi mümkün değildi. Ancak gerçekleştirdiği işlerle ailesinin ününü çok gerilerde bırakarak dünya ölçeğinde büyük bir üne sahip oldu.

33 Wallach, *Çöl Kraliçesi*, s. 31-33.

2

GERTRUDE MARGARET LOWTHIAN BELL

GERTRUDE MARGARET LOWTHIAN BELL

Thomas Hugh Bell, başarılı bir iş adamıydı. Babasının kurduğu demir-çelik fabrikalarını büyük bir ustalıkla yönetmeye başlamıştı. Almanca, İtalyanca ve Fransızcayı çok iyi derecede konuşabilen, bu dillerde sohbetlere katılabilen kültür ve toplum adamı olmuştu. Bu başarıları elde ettiğinde henüz 23 yaşındaydı ama 19. yüzyıl toplumuna göre bu yaş artık bir yuva kurması gerektiğini de haber veriyordu. Akşam toplantılarında tanıştığı Mary Shield'e gönlünü kaptırmıştı. Kız, her ne kadar kendisinden bir yaş büyük olsa da evlilik konusunu uzun süre düşünmeyerek sevdiği kızla evlenmeye karar verdi. Bell ailesi, evlilik bağı kurulacak kişilerin aile durumuna ve kendilerine maddi olarak denk olmalarına önem veriyordu. Mary Shield, Newcastle'ın tanınmış gıda tüccarlarından John Shield'in kızıydı ve evlilik için her şey uygun görünüyordu. Thomas Hugh ve Mary 1867 yılında Rothesay'daki Episcopal Kilisesi'nde evlendiler. Balayının ardından Newcastle yakınındaki Washington'da bulunan malikânelerine döndüler[1].

Çiftin ilk çocuğu yaz mevsiminde 14 Temmuz 1868'de doğdu. Önemli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldiğini Londra gazetelerinde yayınlanan doğum haberi açıkça ortaya koyuyordu. Kızlarına *Gertrude Margaret Lowthian* adını koydular. Bebeğin isminde, Bell ailesinin hâkimiyeti göze çapıyordu. Margaret, Hugh'un annesinin, Lowthian da babasının ikinci adıydı. İlk isim olan Gertrude, İngiltere'de pek sık kullanılmayan bir isimdi. Muhtemelen Thomas Hugh eğitim için Almanya'da bulunduğu dönemlerde rastladığı bir kızdan

1 Georgina Howell, *Çölün Kızı*, İstanbul 2016, s. 27-32; Winstone, *Gertrude Bell*, s. 3-4; Wallach, *Çöl Kraliçesi*, s. 31-33.

esinlenmişti. Yetişme döneminde çocuğa ailenin zenginliğinin Isaac Lowthian'a bağlı olduğu kuvvetlice hissettirilmiş olmalı. Öyle ki, Gertrude daha sonraki dönemlerde erkek ismi olmasına rağmen büyükbabasının ismi olan "Lowthian"ı ikinci isim olarak kullanmayı tercih etti. Yazdığı kitaplarda veya mektupların sonunda kendisine verilmiş olan Margaret adını hemen hiç kullanmadı[2].

Gertrude Lowthian Margaret Bell doğduktan sonra, aile Newcastle'dan Middlesbrough'a taşınmaya karar verdi. Hugh, Middlesbrough yakınlarında Red Barns'ta büyük bir malikâne yaptırdı ve Gertrude, iki yaşına bastığında aile yeni evlerine taşındı. Daha sonraları bu malikâne Gertrude Bell için çok önemli bir sığınak olacaktı. Özgür ruhuna ve merak dolu seyahatlerine rağmen geri döndüğünde huzur bulduğu, ruhunu dinlendirdiği yegâne mekân Red Barns'taki evleri oldu[3].

Gertrude, kendisine bakması için tutulan dadısı Bayan Ogle'nin gözetiminde büyüdü. Zengin bir aileye mensup olması nedeniyle çocuğun yetiştirilmesine özen gösteriliyordu. Gertrude henüz üç yaşına bastığında 1871 yılında Mary ikinci çocuğunu doğurdu. Erkek olan bu bebeğe *Maurice Hugh Lowthian* adı verildi. Gertrude'a bir kardeş gelmişti ama işler de beklendiği gibi iyi gitmemişti. Doğumdan sonra hastalanan annesi Mary bir süre sonra yakalandığı zatürreden kurtulamayarak hayatını kaybetti. Annesini kaybetmesi henüz üç yaşındaki Gertrude'un kaderini belirleyen en önemli olay olmuştu[4].

Karısının ölümünden sonra çocuklarına annesizliği hissettirmek istemeyen Hugh Bell, çocuklarına büyük bir şefkat ve sevgiyle bağlandı. İş seyahatleri dışında vaktini çocukları ile Red Barns'ta geçirmeyi tercih etti. İşten eve geri dönüşünde Gertrude babasını hep kapının önünde bekler, o da kızını omuzları üzerine alarak eve taşırdı[5].

Hugh, 1874 yılında İskoçya'ya kız kardeşlerini ziyarete gitmişti. Bu ziyaretinde kardeşleri Ada ve Maisie'nin ısrarlı çabalarıyla Florance Eveleen Eleanor Olliffe ile tanıştırıldı. Sir Joseph Francis Olliffe'ın kızı

2 Susan Goodman, *Gertrude Bell*, Dover, New Hampshire 1985, s. 3; Winstone, *Gertrude Bell*, s. 3; Wallach, *Çölün Kızı*, s. 33-35; Howell, *Çölün Kızı*, s. 33.

3 Red Barns'taki ev 1870'de tamamlandı. Elsa Richmond, *The Earlier Letters of Gertrude Bell*, New York 1937, s. 2.

4 Josephine Kamm, *Gertrude Bell: Daughter of Desert*, New York 1956, s. 13-14; Goodman, *Gertrude Bell*, s. 4; Howell, *Çölün Kızı*, s. 33.

5 Wallach, *Çöl Kraliçesi*, s. 37-38.

Gertrude Bell ve babası Thomas Hugh Bell

Florance Paris'te doğmuş, çeşitli Avrupa ülkelerinde kalmıştı. Farklı kültürleri tanıyan, edebiyata meraklı, hikâyeler, şiirler ve tiyatro yazan biriydi. Dönemin yazarlarıyla arkadaşlık kurmuştu. Hugh Bell, tanıştığı bu kızdan çok etkilendi. Red Barns'a döndükten sonra da onunla irtibatını kesmeyerek yazışmaya devam etti. Bu yazışma ve flört dönemi iki yıl devam etti. Bu iki yıllık sürede Florance'ı çocuklarına anlatarak onların yeni anne fikrini kabul etmelerini sağlamaya çalıştı. Bu çabanın sonucunda Florance ile Gertrude arasında bir yakınlaşma da başladı[6].

Bu arada Gertrude, henüz altı yaşına geldiği 1874 yazında artık mektup yazabilecek derecede okuryazar olmuştu. İlk mektubunu 12 Temmuz 1874 tarihinde, doğum gününden iki gün önce "Benim Sevgili Babacığım" diye hitap ettiği babasına yazdı. Kardeşi Maurice ve dadısı Bayan Ogle ile gün boyu neler yaptıklarını, kardeşinin küçük bir botla yüzen çocuklara gösterdiği ilgiyi anlattı[7].

6 Florance ile tanışma ve flört süreci için bkz. Howell, *Çölün Kızı*, s. 33-40; Winstone, *Gertrude Bell*, s. 4-5.

7 Mektuplar, (Newcastle) 12 Temmuz 1874 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup (Gertrude Bell'in mektupları, günlükleri ve resimlerinden oluşan

Gertrude'un üvey annesi Florance Olliffe

Gertrude sekiz yaşına geldiğinde artık yeni bir annesi olacağını biliyordu. Florance Olliffe'e 1876 Haziran'ı başında ilk mektubunu göndermişti. "Benim Sevgili Bayan Olliffe'im" şeklindeki hitabıyla duyduğu yakınlığı ifade ediyordu. Mektup almayı çok sevdiğini, evde beslediği kuzgunun eve geldiğinde onu gagalamayacağını ve evin bahçesinde kendisine ait çiçeklerle dolu bir yeri olduğunu yazıyordu. Mektubunu da "Maurice ve ben sevgiler gönderiyoruz" cümlesiyle bitiriyordu[8]. Florance Olliffe'e 19 ve 30 Haziran'da iki mektup daha gönderdi. Bahçesini, hayvanlarını ve yaklaşan doğum gününü yazdı[9].

Hugh ve Florance 10 Ağustos 1876 tarihinde Londra'da Holy Trinity kilisesinde evlendiler. Gertrude düğün gününden bir gün önce

özel koleksiyonu Newcastle Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Üniversite tarafından online olarak açık erişime sunulan koleksiyona ulaşım adresi: http://gertrudebell.ncl.ac.uk/)

8 Mektuplar, (Newcastle), Haziran 1876 tarihli Bayan Olliffe'e gönderilen günsüz mektup.

9 Mektuplar, (Newcastle), 19 ve 30 Haziran 1876 tarihli Bayan Olliffe'e gönderdiği mektuplar.

Gertrude Bell, üvey annesi Florance Olliffe ve kardeşi Maurice Hugh

gönderdiği mektupta, "düğün gününüzde sana ve babama sevgilerimizi ve öpücüklerimizi göndermek için yazdım" diyerek babasıyla yapacağı evliliği tebrik ediyordu[10].

Yeni evliler balayını geçirmek için Amerika'ya gittiler. Florance'ın kız kardeşi Mary'nin kocası Frank Lascelles, Washington Büyükelçisi idi. Gertrude, düğünden hemen sonra 15 Ağustos'ta bir mektup daha yazdı. Bu mektubunda Florance'a artık "Sevgili Anneciğim" diye hitap ediyordu[11]. Babasının yaptığı bu evlilik küçük Gertrude'un bütün hayatını derinden etkileyecek,[12] üvey annesinin eğitimli bir kadın olması ve edebiyatla ilgilenmesi her şeyden önce Gertrude'un eğitim hayatının nasıl şekilleneceğini belirleyecekti.

10 Mektuplar, (Newcastle) 9 Ağustos 1876 tarihli Bayan Olliffe'e gönderdiği mektup.

11 Mektuplar, (Newcastle) 15 Ağustos 1876 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

12 Ronald Bodley & Lorna Hearst, *Gertrude Bell*, New York 1940, s. 7-9. (Kitabın yazarı Ronald Bodley, Gertrude'un amcasının torunudur. Aile içinde anlatılanlardan faydalanarak kitabını yazmıştır.)

Kadınların Dünyasından Erkeklerin Dünyasına Geçiş: Gertrude'un Eğitimi

Gertrude okumayı ve yazmayı çok seviyordu. Babasına 18 Ağustos 1876'da gönderdiği mektupta *Constance'ın Deniz Yolculuğu*'nu (*The Voyage of Constance*) okumayı bitirdiklerini, şimdi ise *Prens ve Çocuk* (*The Prince and The Page*) kitabını okuduklarını haber veriyordu[13]. Okuduğu bu iki kitap bile ileride nasıl bir karaktere sahip olacağını gösteriyor olmalı. İlk kitap macera dolu bir seyahat kitabı, diğeri de Charlotte Mary Yonge'un yazdığı son Haçlı seferinde geçen bir hikâye idi. Gertrude'un kitap okuma zevki edebiyat ve sanata ilgi duyan yeni annesinin zevkleriyle de örtüşüyordu. Red Barns'ta bir araya gelen üvey anne ile kızın yakınlık kurabilecekleri yegâne araç kitaplardı. Florance'ın yanı başına oturan Gertrude, onun okuduğu kitapları büyük bir mutlulukla dinliyordu. Doğu ve Batı edebiyatına ait birçok kitabı annesinin ağzından dinledi. Bu yetim küçük kız, üvey annesi Florance'a çok bağlanmıştı. Onun sevgisini kazanmak için gayret gösteriyordu. 1877 yılında yazdığı bir mektuba, "benim sevgili sevgili anneciğim" diye başlıyor, önceki gün mektup yazamadığı için özürler diliyor ve en sonunda da yine onu ne kadar çok sevdiğini göstermek için mektubunu "sevgili sevgili sevgili anneciğim" vurgusuyla sonlandırıyordu[14]. Başka bir mektubunda da "iyi olmaya çalışacağım ve olacağım anneciğim" diyerek üvey annesine teminat veriyor, yine mektubu abartılı duygusal ifadelerle "sevgili sevgili sevgili sevgili anneciğim" cümlesiyle bitiriyordu[15].

Bir müddet sonra Florance kendi çocuklarını doğurmaya başladı. İlk çocuk 1878 yılında doğan Hugo idi. Elsa ertesi yıl, üçüncü çocuk Molly ise iki yıl sonra doğacaktı. Zamanla Gertrude'u kontrol etmek zorlaşmaya başlamıştı. Küçük yaramazlıklarla babasının dikkatini ve sevgisini üzerine çekmeye çalışıyordu. Disipline önem veren dadısı Bayan Ogle bu küçük yaramazlıklara ölçüsüz cezalar verebiliyordu. Bir keresinde Gertrude'u cezalandırmak için uzun süre evin mahzeninde

13 Mektuplar, (Newcastle) 18 Ağustos 1876 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

14 Mektuplar (Newcastle) 1877 yılında annesi Florance Bell'e gönderdiği ay ve günü belirsiz mektup.

15 Mektuplar (Newcastle) 1877 yılına annesi Florance Bell'e gönderdiği ay ve günü belirsiz diğer bir mektup.

kapalı tutmuştu. Bu tatsız olay üzerine evden gönderilerek yerine Klug adında Alman bir dadı getirildi[16]. Florance, Gertrude'un dinmek bilmez merakı ve öğrenme isteği karşısında zorlanıyordu. Bulduğu çözüm onu olabildiğince evin dışında tutmaya çalışmaktı. Gertrude'un en çok sevdiği kuzenlerinden biri teyzesinin oğlu Horace Marshall'dı. Horace ile iyi anlaşmasını da fırsat bilen Florance, Gertrude'u sık sık kuzeni ile vakit geçirmeye veya Rounton Grange'e taşınan büyükbabasının yanına gitmeye teşvik ediyordu[17]. Belki de bu sık evden gönderilmelerden olsa gerek yazdığı mektuplarda artık abartılı sevgi ifadeleri kullanmıyordu. Mektubun hitap kısmına "Sevgili Anneciğim" yazıyor, bitişinde de "sevgi dolu kızın Gertrude" diyordu.

Derslerini özel olarak tutulan öğretmenlerden evde alıyordu. Öğretmenlerinden biri, zaman zaman mektuplarında kendisinden bahsettiği Bayan Aitchison'du. Mektuplarında öğretmeninden ismen bahsetse de dersleriyle ilgili bilgi vermekten kaçınıyordu. Derslerine dair düşüncelerini genellikle günlüğüne yazıyordu. 9 Ekim 1877'de tuttuğu kayıtta, o gün için derslerin muhteşem geçtiğini her şeyi kavradığını yazıyordu[18]. Henüz dokuz yaşındaydı ama bilime, felsefeye ve tarihe büyük ilgi duymaya başlamıştı. Evden gönderilme sayısı arttıkça kuzeni Horace ile farklı şehirleri gezmeye de başlamışlardı. 1878 yılı başlarında Leeds'e gittiklerini ve şehrin bilim ve kültür merkezi olan Philosophical Hall'ı ziyaret ettiklerini ailesine haber veriyordu[19]. Farklı mekânları ziyaret etmek dışında, İskoçya'ya kuzenlerinin yanına gönderildiği zamanlarda da Gertrude, doğada piknik yapmaya ve dağlara tırmanmaya bayılıyordu. Bu eğlenceli seyahatler ona doğayı ve çevreyi öğretiyordu. Babasına yazdığı bir mektupta, her sabah doğaya çıktıklarını ve kayalıklara tırmandıklarını, bundan çok zevk aldığını bildiriyordu[20]. Kayalıklara tırmanma ve doğada piknik yapma alışkanlığı

16 Richmond, *The Earlier Letters*, s. 5; Howell, *Çölün Kızı*, s. 41.

17 Günlükler, (Newcastle) 11 Ağustos 1877 günlü kayıtta Rounton'a; 13 Ağustos'ta ise Guns Green'e gittiği not düşülmüş. (Gertrude Bell'in günlükleri de http://gertrudebell.ncl.ac.uk/ adresinde yer almaktadır.)

18 Günlükler, (Newcastle) 9 Ekim 1877 günlü kayıt.

19 Mektuplar, (Newcastle) 11 Ocak 1878 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

20 Mektuplar, (Newcastle) Eylül 1878 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği günsüz mektup.

daha sonraki yaşamında da sıkça karşılaşılan bir davranış halini alacaktı. Onun bu özelliğini anladıktan sonra; evcilik oyununda etrafındaki oğlan çocuklarına ne yapacaklarını, nasıl hareket edeceklerini gösteren kız çocuğu gibi Arap çöllerinde de etrafına topladığı erkekleri pikniğe götürmesi ve süslü porselenlerle onlara ikramlarda bulunması çok da garipsenecek bir durum olmayacaktır.

Aldığı özel derslerle birçok alanda yeterlik sahibi olmaya başlamıştı. Florance, çocukların çok iyi eğitim almalarını, Almanca ve Fransızcayı mükemmel konuşmalarını, piyano çalabilmelerini, şarkı söylemelerini, dans öğrenmelerini, matematik, bilim ve ekonomiye dair bilgileri olmasını istiyordu. Hatta Yunanca ve Latince bilmelerinin de şart olduğuna inanıyordu. Gertrude aldığı derslerle hem Florance'ın istediği dersleri öğreniyor hem de çok sevdiği binicilik konusunda kendisini geliştiriyordu. Fransızcası çok gelişmişti. Hatta babasına gönderdiği 1879 yılının son mektubunu Fransızca yazmıştı[21].

Onun eğitimi ve gelişiminde üvey annesi Florance'ın büyük etkisi oluyordu. Florance eğitimli bir kadın olarak Gertrude'un iyi yetişmesine ve sosyal hayat içerisinde çekinmeden var olmasına önem veriyordu. Bu isteğinde yaşadığı kültür çatışmasının da etkisi olmuştu. Florance, Paris'te doğmuş ve yetişmiş daha sonra Londra'ya gelmişti. Paris ve Londra'da yaşadığı çevrede erkek ve kadınlar ortak etkinlikler içerisinde yer alabiliyorlardı. Oysa Hugh ile evlendikten sonra yerleştiği Red Barns'ta düzenlediği ev toplantıları ve yazdığı tiyatroların evlerde gösterilmesinde sorun yaşanıyordu. Erkekler kadınların bulunduğu toplantılara gelmiyorlar veya kendi toplantılarına kadınları kabul etmiyorlardı. Bu durumu yadırgıyor, zorlayarak da olsa kadın ve erkeklerin katıldığı toplantılar düzenliyordu[22]. Gertrude, üvey annesinin erkek dünyasına nasıl meydan okuduğuna yakından şahitlik ediyordu. Evlerinde düzenlenen kadınlarla erkeklerin karışık olurduğu toplantılar aynı zamanda onun kişiliğinin ve dünyaya bakış açısının gelişmesine de yardımcı oluyordu. Gertrude her zaman kıyafetlere düşkün olmuştu. Ama evde yapılan toplantılar ona kıyafetlerin ne denli önemli olduğunu da öğretmiş, her ortamda davranışlarına ve giyimine dikkat eden ve özen gösteren genç bir kız olarak yetişmesini sağlamıştı.

21 Mektuplar, (Newcastle) Aralık 1879 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği günsüz mektup.

22 Howell, *Çölün Kızı*, s. 38.

Gertrude Bell 18 yaşında

Florance, Gertrude'daki öğrenme isteğini ve hırsını görmüştü. Kafasını kitaplardan kaldırmıyor, neredeyse her hafta birkaç kitap bitiriyor, Florance'dan okumak için yeni kitap tavsiye etmesini istiyordu. Üvey annesinin söylediği kitapları okumaktan ve öğrendiklerini yine onunla paylaşmaktan büyük haz alıyordu. Bu dönemlerde özellikle Kuzey İngiltere'de kızların okula gönderilmesi pek mümkün değildi. Farklı kültürden gelen Florance ise kızların okumasını gereklilik olarak değerlendiriyordu. Kızlarının iyi eğitim alması için koleje göndermek istiyordu. Kocasını ikna etmesi çok da zor olmadı. Florance'ın annesi zaten Londra'da yaşıyordu. Gertrude, üvey anneannesinin yanında kalarak kolej eğitimini alabilirdi. Teklifi Gertrude da kabul edince, 1884 yılının ilk aylarında Londra'ya gönderildi. 1853 yılında kurulan Queen Koleji, Florance'ın arkadaşı olan Camilla Croudace'ın yönetimindeydi. Bu okul kızlara meslek kazandırmak için kurulmuştu ve mezun olanlar daha çok çocuk bakıcılığı yapmaya yönlendiriyorlardı. Seçme konusunda pek şans da yoktu zaten. 1884 Şubat ayında Queen Koleji'ne Gertrude'un kaydı yapıldı[23]. Okula kaydı yapıldıktan hemen sonra şubat ayında annesine gönderdiği mektupta derslerde kullanılacak kitaplardan bazılarının kendisi için alınmasını istedi[24].

Gertrude ilk kez bu kadar uzun süre evinden uzak kalıyordu. Okulu tam da beklediği gibi değildi. Ayrıcalıklı olarak kabul ettiği ailesinin üst düzey yaşantısından sıradan görünen insanların dünyasına giriş yapmıştı. Şaşkınlık yaşaması normaldi. Çünkü Baron unvanıyla onurlandırılan büyükbabası Parlamento'da milletvekiliği yapmış, babası ise hem Sir unvanı almış hem de Newcastle'da belediye başkanı olmuştu. Bell ailesi Kraliçe nezdinde de önemli bir yer edinmişti. Babasına gönderdiği mektupta, "sıradan halk gruplarından farklı olmadığını öğrenmek sıkıntı verici bir süreç. Şimdi bu süreci öğreniyorum"

23 Okul eğitimi için bkz. Kamm, *Gertrude Bell*, s. 25-35; Howell, *Çölün Kızı*, s. 51-53; Goodman, *Gertrude Bell*, s. 8.

24 Richmond, *The Earlier Letters*, s. 18.

diyordu[25]. Diğer taraftan sınıf arkadaşlarının hepsi kızlardan oluşuyordu. Böyle bir ortama da alışık değildi. Erkeklerle bir arada olmak onun için çok da anormal bir durum değildi. Kuzenleriyle oyunlar oynuyor, gezilere çıkıyordu. Oysa bu okulda kendi zevklerini paylaşmasını beklemediği kızlarla bir aradaydı. Kendisini kızların dünyasından çok erkeklerin dünyasına daha yakın buluyordu. Bu olumsuz duygularına rağmen kısa sürede bazı derslerde öne çıkmayı başardı. Sınıfta kırk öğrenci vardı. İngiltere tarihi dersinden aldığı notlarla sınıfta birinci oldu. İngilizce gramerden ikinci, coğrafyadan üçüncü ve Fransızca ile ilk çağ tarihinden ise dördüncü sıraya yerleşmişti[26]. İkinci sınıfta tarih dersine gelen Bay Cramb tarih konusundaki başarısını görerek ona destek olmuştu. Kolej'den mezun olduktan sonra üniversiteye devam etmesini bu öğretmenine borçluydu. Çünkü babası kolejden sonra kızının daha fazla okumasını istememişti ama Cramb, Hugh Bell ile görüşerek Gertrude'un okuması konusunda onu ikna etmişti[27]. Kolejden 1886 yılında mezun olan Gertrude babasının onayıyla aynı yıl Oxford Üniversitesi'ne kayıt yaptırdı[28].

İngiliz toplumu için Oxford'da okumak tam bir ayrıcalıktı. Bir bakıma seçilmişlerin okuluydu. Buraya yalnızca bekâr erkekler alınırdı. Önce 1874'te alınan radikal bir kararla evli erkeklerin de okula kabul edilmelerine onay verildi. Arkasından 1879 yılında da kızların Oxford'a kabul edilmeleri için Lady Margaret Hall adıyla bir fakülte kuruldu. Şair William Wordsworth'un torunu Elizabeth Wordsworth bu okulun ilk müdiresi olarak atandı. Üniversite içindeki bu fakülteye sadece kızlar kabul ediliyordu. Müfredatta yer alan tarih ve dil dersleri kızlar ve erkekler tarafından ortak olarak alınabiliyordu[29].

Oxford'a başladıktan sonra annesine gönderdiği mektubunda, "bir bilsen, burası ne kadar güzel. Günde iki saat tenis oynuyoruz. Haftada

25 Wallach, *Çöl Kraliçesi*, s. 43. (Wallach'ın bahsettiği bu mektup Newcastle koleksiyonu ile diğer yayınlarda bulunmuyor.)

26 Richmond, *The Earlier Letters*, s. 19.

27 Winstone, *Gertrude Bell*, s. 13.

28 Oxford'a kaydıyla ilgili bilgiler için bkz. Richmond, *The Earlier Letters*, s. 95-100.

29 Goodman, *Gertrude Bell*, s. 10-13; Winsone, *Gertrude Bell*, s. 16-21; Howell, *Çölün Kızı*, s. 60-64; Lady Margaret Hall'a erkek öğrencilerin alınması ise ancak 1979 yılında gerçekleşmiştir.

Gertrude Bell Laydy Margaret Hall'daki sınıf arkadaşlarıyla
(Ortadaki Bayan Wordsworth'un sol tarafından ikinci Gertrude Bell)

iki kez yüzmeye gidiyoruz. Hilda Woodhead adında çok güzel bir kız var. Onunla tenis oynuyoruz. İkimiz aynı seviyedeyiz. Diğerleri henüz acemi. Sevdiğim birçok kız var, fakat bu dönemden sonra geride kalmış olacaklar ve biz gelecek dönem onlarsız devam edeceğiz" diyordu[30].

Gertrude okulda samimi arkadaşlıklar da kurmuştu. Mary Talbot bunlardan biriydi ve okul bittikten sonra da ikisinin arkadaşlıkları Mary'nin erken yaşta ölümüne kadar devam etti. Diğer yakın arkadaşı Janet Hogarth'dı. Janet'in ağabeyi David Hogarth, doğuda çalışan bir arkeologdu. Bu iki arkadaşı da Gertrude'un dünya görüşü ve ilgi alanlarına uygun kişilerdi. Özellikle Janet ile olan yakınlığı daha sonra arkeoloji ile ilgilenmeye başladığında David Hogarth'a kolaylıkla ulaşmasına vesile oldu. David ile kurulan samimiyet de Birinci Dünya Savaşı'nda Gertrude'un Kahire'deki Arap Büro'ya davet edilmesine zemin hazırladı.

Yakın arkadaşı Janet Hogarth daha sonraları onun hakkında konuşurken Gertrude'u; "O sıralar aramıza zekâsıyla dikkat çeken bir kız katıldı. Her konuda olağanüstü bir enerjisi vardı. Çalışmak, konuşmak veya oyun oynamak için sınırsız bir enerjiye sahipti. Çocukluk ve

30 Mektuplar, (Newcastle) 21 Mayıs 1886 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

yetişkinlikle arası garip bir karakteri vardı. Erkeklerle ilgili konularda önceden yerleşmiş yargıyla büyümüş, bütün inançları babasına ve yetiştiği entelektüel çevreye bağlı biriydi" şeklinde tanımlıyordu[31].

Kurduğu samimi arkadaşlıklarla çok canlı, hareketli ve haz dolu günler geçirdi. En çok mutlu olduğu anlar, bir mücadeleye girmesi ve bundan başarıyla çıkmasıydı. Spor yapıyor, tartışma kulüplerine katılarak düşünsel yönlerini geliştiriyordu. Kadınların seçme ve seçilme haklarıyla ilgili bir tartışmada kendi kulüpleri, kadınların haklarını savunarak birinci olmuştu[32]. Yaptığı işlerden ve başarılarından dolayı kendisine olan güveni gittikçe artmıştı. "Bir insan her yere gidebilir, yeter ki istesin" diyordu. Toplum içine çıktığında önem verdiği giyim kuşam konusunu biraz daha abartmıştı. Arkadaşlarının ona dair hatıralarını anlatırken en çok vurguladıkları "iyi giyinmeyi sevmesi ve buna aşırı özen göstermesi" oluyordu.

Oxford Üniversitesi, Gertrude'daki tarih sevgisini daha da perçinledi. Ama kimi hocalarını çok yetersiz buluyordu. Örneğin, İngiltere tarihini anlatan öğretmenini, "yalnızca kitapta yazılanları tekrarladı. Kitabın bölümlerini açıp okusa daha faydalı olabilirdi" diye eleştirmişti[33]. Gertrude eğitiminde yalnızca okula bağlı yaşamıyordu. Bilgi edinmek için önemli düşünürleri, şair ve yazarları takip ediyordu.

Ders dönemlerini çalışarak geçiren Gertrude yaz dönemlerinde de boş durmadı. Almancasını geliştirmek için yaz boyunca Bavyera eyaletindeki Weilheim'de bir ailenin yanında kaldı. Dil çalışırken bir taraftan da gezmeyi ihmal etmedi. Yakın şehirleri ziyaret etti, bir süreliğine de Münih'te ikamet etti[34]. Yaz tatili sonrasında eğitim tekrar başladığında derslerini ciddiyetle takip etti. Oxford'daki mezuniyet sınavı 1888 yılında halka açık bir platformda yapıldı. Ebeveynler de bu sınavlara katılıp, çocuklarını izleme şansını buluyorlardı. Gertrude, hocaların bulunduğu bir heyetin karşısına çıktı. Soruları kendine özgü ifadelerle cevapladı. Sınav bu mağrur ve kendine güvenen kızın tam da beklediği şekilde başarıyla sonuçlandı ve Oxford Üniversitesi'ndeki eğitimini birincilikle bitirdi. Bu erkekler için unutulmayacak, büyük bir olaydı. Annesine

31 Wallach, *Çöl Kraliçesi*, s. 52.

32 Richmond, *The Earlier Letters*, s. 102-103 (Mayıs 1886 tarihli annesine mektubu)

33 Wallach, *Çöl Kraliçesi*, s. 48.

34 Richmond, *The Earlier Letters*, s. 104-110.

yazdığı mektupta, kendisinin okulda aldığı birinciliğin nasıl bir etki yaptığını anlatıyordu. Arkadaşı Minnie Hope Oxfordlu bir erkekle otururken, erkek aniden Minnie'nin eline sarılarak, "şu mavi ceketli kızı görüyor musun? İşte o kolejden birincilikle mezun oldu" diye kısık ve korkak bir sesle Gertrude'u göstermişti[35]. Gertrude elbette kendisine işaret edilmesinden ve kıskanılmaktan haz duyuyordu. Erkeklerin dünyasında erkeklere galebe çalan bir genç kızdı o. Bu duygular davranışlarını da değiştirmişti. Kendini beğenmiş, her şeyi bilir havasına bürünmüştü. Babasıyla ekonomi alanında tartışmaya girmekten çekinmiyor, zaman zaman ülke politikalarını eleştiriyordu. Hiç şüphesiz kendine aşırı güveni dayanaksız değildi. Ama bu tavırları ailesini korkutmuyor da değildi. Onların beklentisi daha kadınsı özelliklere sahip bir Gertrude'un ortaya çıkmasıydı.

Florance'ın eniştesi Frank Lascelles'in Bükreş'e elçi olarak atanması Gertrude için bir fırsat olarak belirdi. Bükreş'e gitmesi ve güngörmüş insanlar içerisinde vakit geçirmesi Gertrude'un daha kadınsı bir kimlik kazanmasına yardımcı olabilirdi. Artık evlenme çağına da gelmişti. Belki girdiği ortamlarda kendisine uygun bir eş bulabilirdi. Bu umutlarla ailesi onu mezuniyetinden hemen sonra Bükreş'e gönderdi.

Dil Öğrenmek

Sosyolog Karl Popper'ın önemli çalışmalarından biri toplumların tarihi süreçte ortaya koydukları kimliklerin tanımlanmasıdır. Ona göre geçmişten günümüze toplumlar kapalı ve açık olmak üzere iki grupta yer aldılar. Tek lider kültüne inanan, soru sormayan, eleştirmeyen, dış dünyaya karşı aşırı muhafazakâr politikalara yönelen toplumlar iletişim kurma özelliklerini kaybederek içe dönük bir yapıya büründüler. Bunlar kapalı toplumlardır. Bu gruptakiler kendilerini koruma refleksi ile radikalleştikçe açık toplumların hedefi haline geldiler. İkinci gruptakiler ise insanı kutsamayan, soru soran, eleştiren ve dışa dönük politikalar takip eden açık toplumlardır. Bu toplumların genel özelliği ise iletişim becerisine ve hareketliliğine sahip olmalarıdır. Dünya ile bütünleşmiş bir konumda bulunurken, kendi kültürlerini ve yaşam tarzlarını diğer toplumlara kabul ettirme avantajı da yakalamaktadırlar. Açık ve kapalı

35 Mektuplar, (Newcastle) 3 Temmuz 1889 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

toplum olma özelliği Batı ile Doğu arasındaki temel fark olarak belirdi. Özellikle Orta Doğu'da kapalı toplumlar ortaya çıkarken Batı'da tam tersi bir yapı gelişti[36].

İngiltere 18. yüzyıldan itibaren toplumsal yapısını değiştirerek dış dünyaya açık bir konum elde etti. Bunu yaparken de kullandığı araç diğerlerinin dillerini öğrenmek oldu. Bu konuda gösterilen çaba başarıyla sonuçlandı. Toplum içerisindeki bireylerin birkaç farklı dili aktif olarak kullanabiliyor olması önemli bir üstünlük sağladı. İngiltere'deki bu tavır, İngilizceyi zayıflatmamış, tam tersine onu bir dünya dili haline getirmiştir. 19. yüzyıl İngiltere'sinin klasik eğitiminde öğrencilerin farklı dilleri öğrenmeleri çok önemliydi. Latince ve Grekçe mutlaka öğretiliyordu. Bu iki dile ek olarak Fransızca ve Almanca gibi dönemin önemli dillerinin de öğrenilmesi teşvik ediliyordu. Gertrude Bell de bu dilleri gittiği okullarda öğrenmiştir. Mezun olduğunda Latince, Grekçe, Almanca ve Fransızca biliyordu. Bunlardan başka İtalyancayı da okulda öğrenmeye başladığını 1 Aralık 1889'da annesine yazdığı mektuptan öğreniyoruz. Mektubunda İtalyancasının gittikçe gelişme gösterdiğini, kendisine *Cassell's Italian Dictionary*'sini göndermesini istiyordu[37].

Rönesans'ın ve Batı kültürünün temelinde dil öğrenme merakı ve zevki yatmaktadır. Eskiçağ kültürlerini tekrar gün yüzüne çıkaranlar ise filologlar olmuştur. Diğer taraftan İngiltere'deki tarih eğitiminde filoloji vazgeçilmez bir temel alan haline gelmişti. Tarih eğitimi alan Gertrude Bell veya Thomas Lawrence gibi kişiler okullarında faklı dil bilgileriyle donatılmış hale gelebiliyorlardı. Bu da onlara diğer kültürleri anlama ve o kültürler hakkında söz söyleyebilme yeterliliği sağlıyordu. İngiltere'yi büyük bir imparatorluk haline getiren etkenlerden biri açık toplum içinde yetişen bireylerin dünya literatürüne ve kültürel özelliklerine hâkim bir noktaya gelmesidir. Böyle bir toplumda siyasetçiler, iş adamları veya eğitimciler incelendiğinde her birinin birkaç farklı dil bildiğini görmek hiç de şaşırtıcı olmazken aynı özelliği kapalı toplumlarda görmek mümkün değildir. Bu toplumlarda bırakın başka dilleri ve kültürleri öğrenmek, birey kendi dilini ve kültürünü dahi özümseyecek yeterliliğe sahip bir noktaya gelememektedir.

36 Karl Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları*, I-II, İstanbul 1989.

37 Mektuplar, (Newcastle) 1 Aralık 1889 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

Gertrude Bell'in Arap çöllerinde veya Orta Doğu'nun diğer ülkelerinde rahatlıkla hareket etmesini sağlayan en önemli araç, onun ihtiyaç duyduğu farklı dilleri rahatlıkla kullanabiliyor olmasıdır. Bell, Doğu kültürüne ilgi duymaya başladığı anda Farsça ve Arapça'yı özel hocaların yardımıyla öğrendi. Arapça öğrenmekte zorluk yaşadı fakat asla çalışmayı terk etmedi. Dokuz yıl süren düzenli bir eğitimden sonra bile her fırsatta daha fazlasını öğrenmek için fırsat kolladığı görülmektedir. Oxford'da "insan her yere gidebilir, yeter ki istesin" ilkesini benimsemişti. Mezuniyetinden sonra bu ilkeyi her fırsatta hayata geçirmekte çok başarılı oldu.

Niçin İngiltere'nin bir dünya imparatorluğu olduğunu sorgulamak gerçekte son derece yersizdir. Yalnızca Gertrude Bell örneği esas alınarak değerlendirilse bile bu denli donanımlı, iyi eğitimli ve ülkelerinin çıkarları için büyük idealler peşinde koşan insanların varlığı, böyle bir sorgulamaya karşı verilecek en açık cevap olacaktır. İngiltere Gertrude Bell ayarında veya daha üstün özelliklerde yüzlerce kadın ve erkek yetiştirmiştir. Kapalı toplumların benzer özelliklerde yetiştirdiği insan sayısı kaç tanedir acaba? Veya böyle insanlar o toplumlarda hiç var olmuş mudur? Bu sorulara verilecek cevaplar iki toplum arasındaki farklı yapıyı daha net bir şekilde ortaya koyacaktır.

Victoria İngiltere'sinde Kadın Olmak

Milattan önce 6. yüzyılda yaşamış Çinli düşünür Konfüçyüs toplumun çok değiştiğinden, artık eskisi gibi insanlar arasında saygı kalmadığından ve kadın ile erkek arasındaki ilişkilerin bozulduğundan yakınır. Değişimi bir bozulma olarak görür. Konfüçyüs'ün ilkçağ toplumu için tanımladığı "artık gençler, kadınlar ve kızlar eskisi gibi değil" yakınması aslında her toplum için geçerlidir. Günümüzde de insanlar toplumda bozulmanın arttığı konusunda neredeyse aynı fikirdedirler. Bu tarz yaklaşımlar kaçınılmaz olarak gelecekteki herhangi bir tarihte de var olacaktır. Değişen üretim, ulaşım ve iletişim araçları insanların toplumdaki davranışlarını, konumlarını ve statülerini de değiştirmektedir. Bunun değişmemesi anakronik bir yaşam tarzı getirir. 21. yüzyıldaki hiçbir ferdin 19. yüzyıl hatta 20. yüzyılın davranış şekli, statüsü ve aile yapısına bağlı kalarak yaşaması mümkün değildir. Ancak bunu mümkün kılmaya çalışanlar vardır ve onlar da kapalı toplumlardır.

İngiltere açık bir toplum olarak değişime diğer toplumlardan daha açık olmasına rağmen, kadın haklarındaki gelişme son derece yavaş ve sancılı gerçekleşti. Bir de İngiltere'de iktidar sahibinin kadın olması ve Kraliçe'nin zaman zaman kadınların talep ettikleri hakları eleştirmesi durumu biraz ironik hale getirmektedir. Kraliçe Victoria döneminde kadınların çalışma, eğitim ve sosyal yaşantı konusundaki varlıkları çok sınırlı kalmıştır. Gelişmenin yavaş olması; kadının erkekten daha düşük biyolojik özellikte ve yalnızca doğurmak üzere yaratılmış olduğuna inanılmasının sonucudur. Kadınlar, "çocuk doğurmak için yaratıldıklarından" kendilerinden iffetli olmaları bekleniyordu. İffetli olmak da kadının erkeğe bağlı bir yaşam sürmesi, gerekirse erkeğin şiddetine maruz kalması anlamına geliyordu. Erkeklerin kadınları istedikleri zaman dövebilmeleri kanunların teminatı altına alınmıştı. Kadınların kendi adlarıyla mülk edinmeleri mümkün değildi. Seçme ve seçilme hakkı ise söz konusu edilemezdi. Bu tarz hakların elde edilmesi için cesur kadınların harekete geçmesi gerekti. Margaretta Grey ile Josephine Butler 19. yüzyıl İngiltere'sinin cesur kadınlardan ikisidir. Kadınların birey olarak kabul edilme talepleri üzerine 1870 yılında hükümet, evli kadınlara sınırlı şartlarda mülk sahibi olabilmeleri için kanun çıkardı[38]. Fakat kadınlar birey olabilmek için daha fazlasını talep ediyorlardı. Eğitim ve seçme-seçilme hakkı bunların başında geliyordu. Her ikisiyle ilgili büyük tartışmalar yaşandı. Orta ve yükseköğretime sınırlı da olsa geçişler kabul edildi. Ama seçmen olabilmek için uzun zaman geçmesi gerekti. 1832 yılında çıkarılan seçim kanununda sadece erkeklerin oy kullanabileceği belirtiliyordu. 1847 yılında seçmen olabilmek ile ilgili yeni düzenlemeler yapıldı. Toplumu ikiye bölen tartışmalara rağmen kadınlara oy hakkı verilmedi. Yenilikçi görüşleriyle tanınan hukukçu Richard Pankhurst'ün de desteği ile karısı Emmeline Pankhurst 1867 yılında Kadınlara Oy Hakkı Ulusal Derneği'ni kurdu. "Süfraj (Suffragette) Hareketi" olarak adlandırılan bu derneğin oy kullanmak için yaptığı gösteriler toplumun gündemini uzun süre meşgul etti ve ancak 1918 yılında 30 yaş üzeri kadınların oy verebileceklerine dair bir kanun kabul edildi[39].

38 Eugene C. Black, *Victorian Culture and Society*, London 1973, s. 191.

39 Süfraj (Suffragette) Hareketi hakkındaki dosya için bkz. "Victory at Last: Female Suffragette", *BBC History*, (February 2018), s. 18-33; Pankhurst ailesinin politik mücadelesi için ayrıca bkz. Mary Davis, *Sylvia Pankhurst: A Life in Radical Politics*, London 1999.

Gertrude Bell, erkeklerle eşit şartlarda yaşamak isteyen, özgürlüğüne düşkün bir kadındı. 19. yüzyıl İngiliz toplumunda istediği yaşantıyı elde etmek için gereğinden fazla cesur davranması hem kadınların hem de erkeklerin dünyasında garipsenecek bir duruma düşmesi demekti. Diğer taraftan kadınların özgürlükleri konusunda çelişkiler de yaşamaktadır. Bir taraftan daha fazla özgürleşmek isterken, daha fazla özgürleşmek isteyen kadınların oy kullanma taleplerine karşı tavır almıştır. Süfraj hareketini protesto eden bir dernek kurulmuş ve o derneğin sekreterliğini de Gertrude Bell üstlenmiştir[40]. Halbuki okul yıllarında kadınların oy kullanma haklarını savunan konuşmalar yapmıştı. Bu çelişki, onun kişisel düşüncelerinden çok, tavır olarak devletçi bir çizgide hareket etmesiyle açıklanabilir. Çünkü Gertrude her dönemde İngiltere Krallığı'na bağlı bir idealist olarak varlığını devam ettirdi.

Çelişkilerine rağmen Gertrude Bell özgürlüğüne düşkün bir kadındır. Özgürlüğünün sınırlanmasını asla istememiştir. Diğer çelişkili bir durumu da bu konuda yaşamıştır. Özgürlüğünün sınırlanmasını asla istememiş ama diğer taraftan da ailesine özellikle babasına bağlı kalmıştır. Çok uzaklara gitse de onlarla kuvvetli bağlar kurmak için hemen her gün mektup yazmıştır. Bir şehre geldiğinde, yatacağı odaya girer girmez ilk yaptığı iş ailesine mektup yazmak, yaşadıklarını en ince ayrıntısına kadar onlarla paylaşmak olmuştur. Duygusal olarak ailesine derinden bağlı olan bu genç kızın Romanya, Bükreş'te geçirdiği günlerde tanıdığı insanlar ona çok farklı bir dünyanın, özgürlüğün kapılarını aralamıştır. Bu yüzden onun en önemli dönüm noktalarından biri Bükreş olmuştur.

Bükreş'te Diplomasiyi Öğrenmek

Romanya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Eflak ve Boğdan eyaletlerinin birleşmesiyle meydana gelen bir devlettir. 1878 yılında bağımsız krallık olan Romanya 1886 yılında tek meclisli bir monarşi haline geldi. Romanya, Batılı devletler için ilginç bir ülkedir. Balkanlardaki tek Latin toplumdur ve Roma İmparatorluğu ile olan bağları nedeniyle de ülkenin adı Romanya olmuştur. Diğer taraftan Romanya, Osmanlı

40 Süfraj hareketi karşıtı faaliyetlere ağırlıklı olarak 1908 yılında katıldı. Babasına gönderdiği mektuplarda yaptıkları toplantılarla ilgili bilgiler verdi. Bkz. Mektuplar, (Newcastle) 1908 yılına babası Hugh Bell'e gönderdiği gün ve aysız mektuplar; ayrıca Ekim 1908'de yine babasına gönderdiği günsüz mektup.

Gertrude Bell'in teyzesi Mary Lascelles

İmparatorluğu'na karşı uzun süre savaş veren, kazıklı voyvada III. Vlad Tepeş'in de ülkesidir[41]. Bağımsızlığına yeni kavuşan Romanya'nın başkenti Bükreş'te hareketli bir diplomatik yaşantıya ev sahipliği yapıyordu.

Gertrude'un teyzesi Mary'nin kocası Frank Lascelles, dört yıl görev yapacağı Bükreş'e 1887 yılında elçi olarak atanmıştı. 1888 yılındaki mezuniyetinden hemen sonra Romanya'yı görmek Gertrude için bulunmaz fırsat olacaktı. Babasının refakatinde Paris'e kadar gelen Gertrude, burada buluştuğu Mary ve Frank Lascelles çiftinin oğlu Billy ile Bükreş'e gitti[42].

Avrupa'nın bu yeni ülkesi Gertrude'un gerçek hayatı tecrübe edeceği bir yerdi. Geldikten kısa süre sonra yeni yılı Lascelles ailesiyle Bükreş'te karşıladı, birçok baloya katıldı. Burada özgür bir kadın olmanın tadını çıkarıyordu. Dilediğince dans ediyor, şampanyaların tadına bakıyordu. Hayatı boyunca hiç bırakamayacağı sigara içme alışkanlığına burada başlıyordu. Tiryakisi olduğu sigara daha sonra Arap çöllerindeki

41 Müslümanlara olduğu kadar kendi toplumuna da yaptığı işkencelerle anılan Tepeş'in ilginç yaşantısı İrlandalı yazar Bram Storker tarafından 1897 yılında yazılan *Drakula* romanıyla ölümsüzleştirilmiştir.

42 Richmond, *The Earlier Letters*, s. 183-184.

seyahatlerinde tahmininden daha fazla işine yarayacak, Arap şeyhlerine tütün hediye etmek, onlarla karşılıklı sigara içmek gezilerinde ona büyük bir avantaj sağlayacaktır.

Bükreş balolarından birinde Romanya Kralı Carol ile karısı ve çeşitli ülkelerin diplomatik temsilciliklerinden görevlilerle tanıştı. En çok İngiltere elçiliğinden Charles Hardinge'den etkilenmişti. İleride Hindistan Valisi olacak bu genç diplomatın bölge hakkındaki derin bilgisi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğine yönelik öngörülerini ilgiyle dinlemişti. Bükreş'teki toplantılardan birinde biriyle daha tanıştı ki, o şahıs hayatının sonuna kadar Gertrude'un en iyi arkadaşı oldu. Otuz yedi yaşındaki bu erkek Paris doğumlu İngiliz vatandaşı olan Valentine Chirol idi. Chirol, *The Times* gazetesinin dış haberler muhabiriydi. Hiçbir yere bağımlılığı olmadan farklı ülkeleri geziyor, yeni kültürleri tanıyordu. Birçok dil biliyordu. Frank Lascelles'in yakın arkadaşıydı. Bükreş'e de onu görmek için gelmişti. Gertrude, kendisinden on yedi yaş büyük Valentine Chirol ile çok iyi anlaşmıştı. Rahat, esprili ve centilmendi. Centilmenliğini vurgulamak için Romence'de aynı anlamda kullanılan "Domnul" lakabını taktılar[43]. Kurulan bu arkadaşlık kısa sürede gelişti. Bükreş'ten ayrıldıktan sonra da Chirol ile Gertrude birbirlerini görmeye devam ettiler. Hatta Chirol, yakaladığı ilk fırsatta onu Londra'da ziyaret ederek bir süre birlikte vakit geçirdiler[44]. Arkadaşlık öğle bir noktaya gelmişti ki Chirol, Gertrude'un bütün dertlerini paylaştığı ve zaman zaman "sadece seninle paylaşıyorum" dediği sırdaşı haline gelmişti. Valentine Chirol'ün diğer bir özelliği de Orta Doğu uzmanı olmasıydı. *The Times*'da Osmanlı İmparatorluğu ve Doğu Sorunu ile ilgili yazılar yazıyor, çeşitli toplantılarda konferanslar veriyordu[45].

Gertrude, 1889 yılı Nisan ayına kadar Bükreş'te kaldı. Chirol ile sohbet ediyor ve ondan farklı ülkeler hakkında bilgiler alıyordu. O dönemlerde İngiltere ve Romanya'da çok sık bahsedilen Osmanlı

43 Annesine göderdiği 27 ve 30 Aralık 1888 ve 2 Ocak 1889 tarihli mektuplarda katıldığı baloları ve kurduğu arkadaşlıkları anlatıyor. Bkz. Richmond, *The Earlier Letters*, s. 185-192.

44 Mektuplar, (Newcastle) 6 Haziran 1890 tarihli babasına mektup.

45 Valentine Chirol, *Pan-Islamism*, (14 Kasım 1906 Tarihli Konferans), London 1906; Arap ve İran toprakları üzerinde yaşanan çatışmaları Orta Doğu Sorunu olarak tanımladığı çalışması için bkz. Valentine Chirol, *The Middle Eastern Question or Some Political Problems of Indian Defence*, London 1903.

İmparatorluğu'nu ve Türkleri merak ediyordu. Chirol İstanbul'u daha önce gezmişti ve şehri çok iyi biliyordu. Onlara rehberlik yapmak konusunda Gertrude'u cesaretlendirdi. 1889 Nisan ayı sonunda İstanbul'a gitmek için karar verilince Chirol'ün refakatinde hep birlikte Doğu'nun başkentine hareket ettiler, mayısta Hotel Royal'a kayıt yaptırdılar. Doğu ve Batı'nın kesişme noktası olan İstanbul'a geldiğinde Avrupa kültüründen çok farklı bir dünyanın içine girdiğini fark etti. Peçeli kadınlar, şalvarlı erkekler ve daracık sokaklarıyla kendi ülkesinden o kadar farklıydı ki. Pazar yerlerini gezdiler, Haliç'te kayık sefası yaptılar, Türk yemeklerinin tadına baktılar[46]. Nargileyi ve Türk kahvesini buradayken öğrendi. Billy Lascelles nargile içerken o kahve içmeyi tercih ediyordu. Onun için yeni bir tattı. Hatta Londra'ya dönerken yanına bir miktar kahve de aldı. Türk kahvesi içmek ve ziyaretine gelen arkadaşlarına ikramda bulunmak bir ayrıcalık halini almıştı[47]. Çok farklı bir dünyayı ve kültürü tanıyarak İstanbul'dan ayrılmıştı. İlk olan bu ziyaret son olmayacak, çeşitli vesilelerle İstanbul'a ve Türkiye'nin çeşitli şehirlerine tekrar tekrar gelecekti.

Gertrude'un kuzeni Billy Lascelles

İstanbul dönüşünde Lascelles ailesi Bükreş'e dönerken Gertrude, kuzeni Billy'nin eşliğinde Viyana'ya ve oradan 1883 yılında seferlerine başlamış olan Doğu Ekspresi (Orient Express) ile Paris'e gitti. Bir süre burada vakit geçirdikten sonra Londra'ya ulaştı. 2 Haziran'da babasına yazdığı mektupta seyahatinin nasıl geçtiğini anlattı. Havanın sıcak olmasına rağmen mükemmel bir yolculuk yapmış, farklı yerler görmekten çok mutlu olmuştu. Tek üzüntüsü vardı o da Londra'ya ulaştığında babasını

46 Annesi ve kızkardeşi Molly'ye gönderdiği 15 ve 21 Mayıs 1889 tarihli mektuplarda İstanbul'a dair gözlemlerini paylaşmaktadır. Bkz. Richmond, *The Earlier Letters*, s. 212-216.

47 Mektuplar, (Newcastle) 1 Aralık 1889 tarihinde annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

orada bulamamaktı. Mektubunda bu üzüntüsünü dile getirerek, "keşke burada olsaydın, ne olur hemen gel" diye babasına seslendi[48].

Gertrude, Bükreş'e hem dış dünyayı tanıması hem de kendisine uygun bir eş bulabilmesi umuduyla gönderilmişti. Gezinin ilk amacı kısmen yerine gelmişti. Fakat ikinci amaç, uygun bir eş bulma umudu gerçekleşmemişti. Özellikle annesi Florance'ın bundan sonraki mücadelesi onu aileye yakışacak biriyle evlendirebilmekti. Gertrude'un Tahran'a gitmesinden önceki üç yılı kendisine uygun bir eş bulunabilmesi çabasıyla geçti.

Tahran'da İlk Aşk, İlk Hayal Kırıklığı

Gertrude, Haziran 1889'da Londra'ya gelmişti. İngiltere'den ayrıldığı 1892 Nisan ayına kadar geçen üç yıl içinde annesi Florance'ın kendisine biçtiği rolü oynadı. 1890 yılı içinde vaktini Londra'da dil eğitimlerine devam ederek ve tiyatro ya da operaya giderek geçirdi. Katıldığı bir toplantıda Kraliçe Victoria'ya takdim edildi. Aynı yılın kasımında Red Barns'a dönerek malikânenin sorumluluğunu üstlendi. Burada bulunduğu süre içerisinde çeşitli sosyal aktivitelere de katıldı. Middlesbrough'taki madenci eşlerine yönelik yapılan sosyal yardım faaliyetlerinin içinde yer aldı, ev ziyaretlerine gitti. Küçük kardeşleri ile ilgilendi onlara dadılık yaptı. 26 Kasım'da annesine yazdığı mektupta, kardeşleriyle huzur dolu bir akşam geçirdiklerini, onlara kitap okuduğunu ve kızların okuduğu kitaba çok ilgi gösterdiklerini" yazdı[49].

1892 yılı başlarında Londra'da *Hans Place*'de bulunan evlerine gitti. Burada vaktini kitap okumakla geçirdi, okuduğu kitaplar hakkındaki yorumları annesiyle paylaştı. Yorumları, yazarları eleştiri noktasına gelmişti. Son okuduğu kitabı şöyle değerlendirdi: "G. D.'yi okudum O kadar sıkıcı ki. Bir sürü lüzumsuz bilgiyle dolu. Dümdüz ve yetersiz bir anlatım"[50].

Okumak, kitapların dünyasında olmak onun için ne büyük bir haz kaynağıydı. Kitap okurken duyduğu mutluluğu, "Dünyadaki en mutlu

48 Mektuplar, (Newcastle) 2 Haziran 1889 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

49 Mektuplar, (Newcastle) 26 Kasım 1890 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

50 Mektuplar, (Newcastle) Şubat 1892 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği günsüz mektup.

insan bir günün on üç saatini kütüphanede geçirenler olmalı" cümlesiyle satırlara döküyordu[51].

Bükreş'te tanıştığı Chirol ile arkadaşlığı devam ediyordu ve onun zaman zaman kendisini ziyarete geldiğini annesine bildiriyordu[52]. Sadece Chirol değil, o sıralarda Londra'da bulunan Lascelles ailesi de onun ziyaretine geliyor, birlikte vakit geçiriyorlardı. Frank Lascelles 1891 yılı sonunda Tahran'a elçi olarak atanmıştı. Önce ailece Tahran'a gitmişler, fakat İran'da çıkan karışıklıklardan olsa gerek tekrar Londra'ya dönmüşlerdi. Teyzesi ve kızları uygun bir zamanda Tahran'a gitmeyi bekliyorlardı. Frank eniştesi sıkıntılı bir dönemde göreve atanmıştı. İran'ın yönetiminde Kaçar Hanedanı'nda Nasıreddin Şah (1848-1896) bulunuyordu. İngiltere'ye yakın diplomasi takip eden Şah 1873'de Londra'yı ziyaret etmişti ve böyle bir olay ilk kez gerçekleşiyordu. İngiltere'ye gösterdiği yakınlığın bir sonucu olarak 1890 yılında İran'daki tütün tekelini bir İngiliz şirketine bıraktı. Anlaşmayı gizli tutmasına rağmen, daha sonra bir şekilde halk durumu öğrendi. Şah'ın bu kararı İngiliz emperyalizminin İran'a etkisi olarak görüldü ve bütün İran'da İngiltere karşıtı protestolar düzenlendi. Ayetullah Mirza Hasan Şiraz, tütünün kullanılmasını yasaklayan bir fetva yayınladı. Halkın ve mollaların protestoları üzerine Şah, tütün anlaşmasını askıya almak zorunda kaldı[53].

Frank Lascelles tam da bu protestoların ortasında Tahran'a gelmişti. Gertrude, 22 Temmuz 1891 tarihinde arkadaşı Flora Russel'a gönderdiği bir mektupta Lascelleslerin İngiltere'ye geri döndüklerini ve eniştesinin ancak ekimde Tahran'a döneceğini" yazdı, Tahran'a gitmeyi ne kadar çok istediğini ekledi: "Oraları görmek en büyük özlemim, bu kış gidebilirsem her şey daha güzel olacak, keşke beni de götürse ama götürüp götürmeyeceğini bilemiyorum"[54].

51 Mektuplar, (Newcastle) 22 Şubat 1892 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

52 Mektuplar, (Newcastle) 14 Şubat 1892 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

53 Michael Axworthy, *A History of Iran: Empire of Mind*, New York 2008, s. 192-195.

54 Florance Bell'in yayınladığı kitapta bu mektup 22 Temmuz 1892 tarihli olarak kayda geçmiş. Yıl hatalı olmalı. Çünkü 1892 yılı Mayıs'ında Tahran'a giden Gertrude, Aralık ayına kadar orada kaldı. Kaldı ki mektup Lascelleslerin Tahran'a gidip dönmelerini anlatıyor. Bu durumda mektup 1891 yılına ait olmalıdır. Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, London 1927, s. 23-24.

Mary teyzesi ve kuzenleriyle Londra'dayken güzel vakit geçirdi. Birlikte gezintilere çıktılar, akşam yemeklerini dışarıda yediler. Bu süre içinde teyzesine daha fazla yakınlaşmıştı. Annesine yazdığı mektupta "Ah, ne kadar hoş bir kadın" diye teyzesine duyduğu sevgiyi dile getirdi[55].

Gertrude'un umduğu gerçekleşmişti. Teyzesi, Gertrude'un kendileriyle birlikte Tahran'a gelmesini istemiş, o da daveti hemen kabul etmişti. Çok heyecanlanmış olmalıydı ki henüz şubat ayı içindeyken kendisine Farsça öğretecek öğretmenler aramaya başlamıştı[56]. Oraya gitmeden önce hazırlıklı olmak istiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı ziyaretten ve enişteşinin Tahran'a tayin edilmesinden sonra Doğu edebiyatına da ilgi duymaya başlamıştı. Bir Batılı, Doğu'ya yönünü çevirip de söz sanatıyla ilgili bir şeyler bulmaya çalıştığında karşısına mutlaka Ömer Hayyam, Nizami, Sadi veya Hafız çıkar. Gertrude da bu büyük şairlerin eserleriyle tanıştı. Londra günlerinde alabildiğine Ömer Hayyam'ın rubailerini okudu, şiirlerindeki derinliğe hayran oldu. Gertrude'un Doğu edebiyatına yönelik ilgisini öğrenen Lord Henry Stanley onu ziyarete geldi. Ünlü düşünür Bernard Russel'ın dayısı olan Henry Stanley Müslüman olmuş bir İngiliz asiliydi. Gertrude'un Londra'da sık sık görüştüğü Lyulph Stanley'in kardeşiydi. Lord Stanley, Gertrude'a İran edebiyatı hakkında bilgi verdikten sonra Farsça öğretebileceğini söyledi. Teklif Gertrude için çok önemliydi, ama kabul etmedi. Başka öğretmenlerden ders almayı daha uygun buldu.[57]

Gertrude'un teyzesiyle birlikte çıktığı yolculuk uzun ve meşakkatliydi. Önce trenle İstanbul'a geldiler[58]. Gemi yolculuğuyla İnebolu ve Samsun'a uğrayarak Batum'a, oradan da trenle 24 Nisan'da Tiflis ve bir gün sora Hazar Denizi kenarındaki Bakü'ye ulaştılar[59]. Yine bir gemi seyahatiyle Hazar Denizi'nin güneyinde yer alan Bender Anzali üzerinden

55 Mektuplar, (Newcastle) 18 Şubat 1892 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

56 Mektuplar, (Newcastle) 22 ve 26 Şubat 1892 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektuplar.

57 Mektuplar, (Newcastle) 22 ve 26 Şubat 1892 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektuplar.

58 İstanbul'dan 14 ve 15 Nisan'da gönderdiği mektuplar için bkz. Richmond, *The Earlier Letters*, s. 255-256.

59 Tiflis ve Bakü'dan gönderdiği mektuplar için bkz. Richmond, *The Earlier Letters*, s. 260-262.

Reşt'e geldiler[60]. Reşt'ten sonra beş gün süreyle at binip iki gün de araba yolculuğu yaptılar. Bu uzun ve zor yolculuk nihayet 6 Mayıs 1892 Cumartesi günü tamamlandı. Frank Lascelles ile hizmetkârların sıcak karşılamasıyla Tahran'a girdiler[61].

Elçilik büyük bir arazinin içindeydi. Geldiği bu yeri çok beğenmiş, âdeta büyülenmişti. 9 Mayıs'ta eve, babasına ilk mektubunu yazdı: "Cumartesi günü, içeresinde konforlu bir evin bulunduğu Cennet Bahçesi'ne ulaştık. Mektubun beni bekliyordu. Buradaki her şeyin ne kadar güzel olduğunu tahmin edemezsin" diyordu. Elçiliğin dış duvarı ile evin bulunduğu alan ağaçlarla ve çiçeklerle kaplıydı. Her yer kırmızı ve yeşilin tonlarıyla dolu, rengârenkti. Vahşi bir güzelliği vardı. *Güzel ve Çirkin* masalındaki ormana benzetmişti: "Sanki Çirkin'in ormanı gibi, mükemmel bir gül kâbusu". Geçtikleri her yerde kendilerini başlarını eğerek selamlayan insanlar vardı. Kaldıkları ev iki katlı büyük bir binaydı. "Sayısız" küçük oturma odası, dolaplar ve eniştesi ile teyzesinin kullanımı için birçok büyük oda vardı. Kendisine üst katta oda vermişlerdi. Bahçeye açılan pencerelerinden çiçeklerin güzelliğini ve rüzgârda titreşen ağaçların tepelerini görebiliyordu. Akşamları bülbüllerin hiç susmayacaklar gibi şakımalarını dinlemek ona öyle büyük bir mutluluk veriyordu ki. Mektubunda evi ve bahçeyi detaylarıyla tarif ettikten sonra elçilikte çalışanları anlattı. Bay ve Bayan Odling vardı. Kadın çok genç, güzel ve hoştu. Bay Odling ise kendi kendini yetiştirmiş ilginç biriydi. Biraz da utangaçtı. Bay ve Bayan Crowe ile Sidney Churchill'den birkaç cümle ile bahsetti. Ama biri vardı ki onu hemen bütün detaylarıyla tasvir etti. Henry Cadogan, uzun boylu, kırmızı saçlı ve inceydi. Anlaşılabilir biriydi, çok iyi tenis, bilardo bezik oynuyordu ve hepsinden önemlisi zekiydi. At binmeyi çok seviyordu, ama biniciliği kendisine övüldüğü kadar değildi. Gertrude'u mest edense Cadogan'ın onlara sanki özel mülküymüş gibi özenle davranıyor olmasıydı. Ondan hoşlanmıştı[62].

Tahran'dayken hayatında önemli yer edecek diplomatlarla da tanıştı. Özellikle Alman maslahatgüzarı Dr. Friedrich Rosen ve eşi Nina ile iyi bir dostluk kurdu. Nina, Gertrude'un üvey annesi Florance'ın

60 Reşt'ten 1 Mayıs'ta gönderdiği mektup için bkz. Richmond, *The Earlier Letters*, s. 263-264.

61 Lady Richmond, *The Letters of Gertrude Bell*, London 1953, s. 30.

62 Lady Richmond, *The Letters of Gertrude Bell*, s. 28-29.

Paris'te yaşadığı yıllarda tanıştığı bir arkadaşıydı. Ortak bir tanıdıkların olması kurulan dostluğu daha da kuvvetli hale getirmişti.

Gertrude, tanıştığı erkeklerin arkadaşlığından memnundu. Kuzeni Florance'la birlikte onlarla tenis ve bezik oynuyor, erkekler bilardo oynarken de kendileri seyirci oluyorlardı. Öğle ve akşam yemeklerini hep birlikte yiyorlardı. Vakit geçirdikleri bu birkaç gün içinde dahi Henry Cadogan'a bağlanmış, İran'da geçirdiği günler onu bambaşka bir insan haline getirmişti. Geldikten bir buçuk ay sonra kuzeni Horace Marshall'a "Çevremiz, bağlantılarımız ve tanıdıklarımız değiştiğinde bizler de değişir miyiz? Sana çok farklı bir insan olarak yazıyorum. Mansfield'de dans ettiğin Gertrude değilim artık" diye yazdı. Tahran'dan Gulahek'e dağlık alanda bulunan İngiliz elçiliğinin sayfiye konutlarına çekilmişlerdi. Yolculukta gördüğü çöl onu şaşkına çevirmişti. Kuzenine tarif etti: "Çöl nedir bilmezdim. Uçsuz bucaksız çölün ortasında bir vaha olarak yükselir Tahran. Ama nasıl bir vaha!" Her gün sabah gün doğumunda kalkıyor, iki saat kadar atla gezinti yapıp saat yedide kahvaltı için dönüyor, gün içinde ise Farsça çalışıyordu. Kendisine özel bir öğretmen bulunmuştu. İletişim kurmaya çalıştıkları dil Fransızcaydı ama öğretmenin Fransızcası çok iyi değildi. Yine de yoğun bir çalışmayla çok da zorlanmadan Farsçasını kısa sürede ilerletmeyi başarmıştı[63].

Kuzenine yazdığı gibi artık o eski Gertrude değildi. O âşık bir genç kızdı. Tahran'da ve daha sonra geldikleri Gulahek'de zamanının çoğunu kendisinden on yaş büyük Henry Cadogan ile geçiriyordu. Henry Cadogan, asil bir aileden geliyordu. Kont Frederick Cadogan'ın büyük oğluydu. Aile asil olmasına rağmen varlıklı değildi. Henry, iyi bir eğitim almış ama ailesinin iflas ederek mal varlıklarını kaybetmesi üzerine dışişlerinde memur olarak işe başlamıştı. Bir memur olarak geliri fazla değildi. Fakat hem Cadogan ailesinden gelen bir isim hem de eğitimli ve zeki bir insan olması nedeniyle meslekteki geleceği parlaktı. Henry çekici bir erkekti. Romantik ve bilgiliydi. Oxford mezunu Gertrude'un edebiyat, tarih ve siyaset bilgisi altında ezilmiyordu. Gertrude'u sahiplenmişti. Özgür ruhlu bu genç kız, böyle bir insan tarafından sahiplenilmeyi bir engel olarak değil, kendisinin de hissettiği aşkın yansıması olarak kabul ediyordu. Birlikte vakit geçirmekten zevk alıyorlardı. At biniyorlar, çevre dağlara geziler yapıyorlar, en yüksek tepelerin birine

63 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 25.

çıkarak sessizlikler içinde ayaklarının altında uzanan geniş düzlükleri ve uzaklardaki dağların silüetlerini seyrediyorlardı[64].

Gertrude'un en güzel günlerini geçirdiği 1892 yazında İran, Hindistan'dan gelen kolera salgının etkisi altındaydı ve aynı yıl içinde 64.000 kişi hayatını kaybetmişti[65]. Elçilik görevlileri biraz da kolera tehdidinden uzaklaşmak için dağların temiz havasına çıktılar. Günümüz İran'ındaki Lar Milli Parkı içinde kalan Lar Gölü o zamanlar da bir piknik yeriydi. Friedrich ve Nina Rosen, Churchill, Cadogan, Lascelles ailesi ve Gertrude hep birlikte Lar Gölü kenarında gezdiler. Gertrude, Demavend dağlarının gölgesinde kalan gölde yüzdü, ağaçların gölgesinde kitap okudu, gölün kenarında Henry Cadogan ile yürüyüş yaptı. Hayatının en güzel ve mutlu günlerini yaşıyordu. "Bu harika özgürlükten tekrar duvarların arkasına gideceğim için üzüleceğim" diye duygularını ifade etti[66].

Gertrude, Henry'nin Farsça bilgisinden de faydalanıyordu. Birlikte olduklarında mutlaka Hayyam, Sadi ve Hafız hakkında konuşuyorlardı. Henry ona Hafız'ın *Divan*'ından aşk şiirleri okuyordu. Öyle ki Gertrude için o an Hafız'ın şiirleri aşka dair dünyadaki en güzel sözler haline geliyordu. Henry ile birlikte Hafız'ın şiirlerine de âşık olmuştu. Birbirlerini sevdiklerini anlayan Gertrude ve Henry kendi aralarında sözlendiler. Evliliği konuştular, geleceğe dair planlar yaptılar[67]. Gertrude için ailesi, özellikle babası her şeyin üzerindeydi. Onun onayının alınması evlilik için şarttı. Henry, uygun bulması halinde kızıyla evlenmek istediğini Hugh'a yazdı. İkili bir süre bir cevap gelmesini beklediyse de umdukları mektup gelmedi. Gertrude, bu gecikmeden durumu anlamıştı. Gecikme üzerine üvey annesine yazarak babasını ikna etmesini istedi. Bell ailesi evlilikler konusunda aşırı titizlenen, evlilik yapılacak ailenin denkliğine önem veren bakış açısına sahipti. Özellikle ailenin maddi durumu önemsenirdi. Hep böyle olmuştu. Hugh,

64 Gulahek günlerinde yazdığı mektuplar için bkz. Richmond, *The Earlier Letters*, s. 286-318.

65 Goodman, *Gertrude Bell*, s. 19.

66 Lar Gölü'nde geçirdiği günler için bkz. Richmond, *The Earlier Letters*, s. 318-329.

67 Henry Cadogan hakkındaki düşünceleri için bkz. Richmond, *The Earlier Letters*, s. 338-340.

kızıyla evlenmek isteyen erkeği araştırmaya başlamış, Dışişlerinde çalışan dostlarından huyunu-suyunu öğrenmişti.

Gertrude'un âşık olduğu, yanındayken dünyayı unuttuğu, kendisine dünyanın en kıymetli varlığı olduğunu hissettiren Henry, babası için hiçbir anlam ifade etmiyordu. Hugh'un kaynakları Henry'nin huysuz bir insan ve kumar bağımlılığı olduğu yönünde bilgiler vermişlerdi. Belki de en fazla kumar bağımlılığı ve Gertrude'un fakirlik yaşayabileceği ihtimali babasını korkutmuştu. Sonuçta evliliğe onay verilmesi konusundaki düşüncesi olumsuzdu. Mektubu eylül ayında Gertrude'un eline geçti. Okuduğunda büyük bir hayal kırıklığına uğradı. Kalbi kırılmıştı. Ama soğukkanlı ve duygularını kontrol edebilen bir insandı. Kırgınlığını annesiyle paylaştı: "Nasıl hissettiğimi tahmin edebiliyorsundur. Neden beni bu kadar düşünüyorsunuz. Hayır, merak etmiyorum, benim iyi bir hayat yaşamamı istiyorsunuz, bunu biliyorum"[68]. Henry'nin kendisi için uygun olmadığına karar verildiğinde buna itiraz etmedi. Hatta Henry ile bir daha buluşmamaya özen gösterdi. Şirazlı Hafız'ı okuyarak âşık olmuşlardı. Ayrılıkları da Hafız'ın şiirlerine uygun bir aşk acısı ortaya çıkarmıştı.

Gertrude çok üzgündü, kalbi kan ağlıyordu. Tahran'dan ayrılmadan önce hissettiklerini son bir kez annesine yazdı: "Dayanamayacağım şey, senin ve babamın onun asil, nazik ve iyi olmadığını düşünmeniz. Konuştuğum ve yazdığım her şey onun keskin bir kılıç gibi parlayan cümlelerini ve yaptığımız her şeyi hatırlatıyor. Son üç aydır onun içinde olmadığı hiçbir şey yapmadım ve düşünmedim. Her şeyin özü işte bu"[69].

Gertrude'un genç bir kız olarak yaşadığı ilk aşkı, Bell ailesinin görkemli ismi altında ezilmişti. Yaşadığı en güzel günleri, özgürlük dolu dağları geride bırakan Gertrude Londra'ya geri dönmek zorunda kaldı. Dönüşünü bu sefer güneyden yapmayı tercih etti. Hazar Denizi'nin güneyinde kalan yerleri gezmişti fakat daha güneydeki bölgeleri görmemişti. Isfahan'ı, Yezd'i ve Şiraz'ı ziyaret etmek istediğini babasına yazdı[70]. 1892 yılı sonuna doğru Lascelleslerin küçük oğlu Gerald ile Tahran'dan ayrıldı. Kalbi, olmayı hissettiği yerde kalmıştı. Yolculuk

68 15 Eylül 1892 tarihli mektubu için bkz. Richmond, *The Earlier Letters*, s. 338.

69 18 Eylül 1892 tarihli mektup için bkz. Richmond, *The Earlier Letters*, s. 339-340.

70 Goodman, *Gertrude Bell*, s. 18.

esnasında arkadaşı Chirol'e içini döktü: "Şu anda bir belirsizlik içindeyim. Tehdit edici, fırtınalı bir belirsizlik, umut dolu bir bekleyiş değil. Cadogan çok yoksul, sanırım babası iflas etmiş. Kendisi bir melek, benim için dünyada her şeyi yapmaya hazır ama ikinci bir evi geçindirmesi imkânsız ve bizim ondan istediğimiz şey tam da bu"[71].

Bir ay süren uzun bir yolculuktan sonra 1892 Ekim ayı sonunda Londra'ya ulaştı. Heyecanla görmeyi beklediği babası Londra'da değildi. Hissettiklerini yine kâğıtlara dökerek; kendisini babasına daha yakın hissettiğini, sevmenin ne demek olduğunu öğrendiği için babasının kendisine hissettiği sevginin büyüklüğünü daha iyi fark ettiğini anlattı[72]. Ama Henry Cadogan'ı da unutmadı. Gertrude ile Henry Cadogan'ın aşk defterleri Demavend Dağları'nın gölgesindeki Lar Gölü'nün kenarında yaptıkları gezinin yıldönümünde 1893 Temmuz'unda Henry'nin şüpheli ölümüyle kapandı.

Londra'da babasına anlayış gösteren bu kızın her şeye rağmen ruhu dingin değildi. Yeni bir seyahate çıkması, yeni yerler görmesi ruhunun ilacı olacaktı. O da öyle yaptı.

Sefername: İran Resimleri ve *Hafız Divanı*

Kuzenine "Tahran'da çok değiştim, artık tanıdığın Gertrude değilim" diye yazmıştı. Gertrude'da bir şeyler daha değişmişti. Gulahek veya Demavend Dağları'nda seyahatler yapmak, âşık olduğu insanla birlikte dağlara tırmanmak onu özgür kılmıştı. İran'da yaşadığı bu deneyimleri unutması mümkün değildi. Hava değişikliğine, ruhunu dinginleştirecek farklı bir ortama ihtiyaç duyuyordu. İsviçre ve Kuzey İtalya gezisine çıkmaya karar verdi. Yanında çok sevdiği arkadaşı Mary Talbot olduğu halde önce İsviçre daha sonra da İtalya'ya geçtiler. Gertrude 1893 yılı Ocak ayını dağlarla kaplı bu iki ülkede geçirdi[73].

Londra'ya geri döndüğünde bir sürpriz ile karşılaştı. Yazar olduğu için annesinin yayıncılarla bağlantısı vardı. Tahran'dan döndükten sonra kendisine İran'a dair bir kitap yazmasını, bunun ilgi çekeceğini söylemiş ama Gertrude böyle bir çalışma için hazır olmadığını belirtmişti.

71 Wallach, *Çöl Kraliçesi*, s. 68.

72 Londra'ya geldiği 28 Ekim'de babasına yazdığı mektup için bkz. Richmond, *The Earlier Letters*, s. 341.

73 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 32.

Geziden döndükten sonra kendisini karşılayan sürpriz ise yayıncı George Bentley oldu. Bentley, Gertrude'un İran gezisi ile ilgileniyor, ona gezisini ve gördüklerini yazması konusunda cesaret vermeye çalışıyordu. Gertrude kitap yazma konusunda isteksizdi. Arkadaşı Flora Russel'a içini döktü: "Bentley ısrar ediyor fakat ben yazmak istemiyorum. Hatıralarımın yayınlanmamış olarak kalmasını isterim. Ucuz kitaplar yazıp yayınlayan insanlardan nefret ediyorum. Şimdi onlardan biri olacağım. İlk başta reddettim. Fakat annem ve babamın üzülmelerini istemediğim için yazmaya karar verdim"[74].

Birkaç ay boyunca kitabı için çalıştıktan sonra 1893 Nisan'ında yeni bir seyahate çıktı. Bu sefer babasıyla birlikteydi ve o aralar Cezayir'de bulunan büyükannesini ziyarete gittiler. Bir süre burada vakit geçirdikten sonra Weimar'da bir Alman ailenin yanında bulunan kardeşi Maurice'i görmek için tekrar Avrupa'ya döndü. Maurice'ın Weimar'da olması onun için bir şanstı. Oxford'da Almanca dersi almıştı ama istediği seviyeye yükseltememişti. Şimdi hem kardeşiyle özlem giderirken hem de Almanca dersleri alma imkânı buluyordu. Evinde kaldığı Bayan von Stein'dan aynı zamanda bir öğretmen olarak faydalandı, hafta içinde onunla yaptığı uzun sohbetlerle Almancasını daha iyi bir noktaya getirmeyi başardı[75].

Londra'ya dönen Gertrude bir süre daha eseri üzerinde çalıştı. Kitap, *Safar Nameh: Persian Pictures (Sefername: İran Resimleri)* adıyla 1894 yılında Bentley tarafından yayınlandı. Genç bir kızın İran seyahati ve İran'a dair gözlemleri birbirinden kopuk, dağınık bilgiler içerse de beğeniyle karşılandı. Anlatımı canlı ve rahattı. Sadece binaları değil, insanları, gelenekleri, yaşama şekillerini kısacası gözlemlediği her şeyi kaleme almıştı. Londra'ya dönüş yolunun güneyden olması iyi olmuştu. Bu şekilde İran'a ait geniş bir coğrafyayı gözlemleme ve anlatma imkânı elde etmişti. Eserinde Yezd'i, Şiraz'ı ve Isfahan'ı tarif etti. Yezd'de Zerdüştlerin akbabalar tarafından yenmesi için ölüleri bıraktıkları *Sessizlik Kulesi*'ni canlı bir tasvirle okuyucusuna tanıttı[76].

Gertrude Bell'in Yezd'e yaptığı bu seyahati ilginç bulunmuş olmalı ki daha sonra hakkında yazılan kitaplarda bu seyahatin Henry Cadogan ile birlikte yapıldığı kayıtlara geçirildi. 2016 yılında yayınlanan *Çöl*

74 Lady Richmond, *The Letters of Gertrude Bell*, s. 31.

75 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 32.

76 Gertrude Bell, *Safar Nameh: Persian Pictures*, London 1894.

Kraliçesi filminde de *Sessizlik Kulesi* en önemli sahneler arasında yer aldı. Ancak bu hayali bir yakıştırmadan başka birşey değildi. Tahran ve Yezd arasındaki dağlık ve çöllerle kaplı 625 km'lik mesafe göz önünde tutulursa Gertrude'un Henry Cadogan ile Sessizlik Kulesi'ne günübirlik gezi düzenlemesinin mümkün olamayacağı anlaşılabilir. Kaldı ki Gertrude bu seyahati Cadogan'dan ayrıldıktan sonra yapmış, Yezd'i birlikte ziyaret ettiği kişi de Gerald Lascelles olmuştu.

Gertrude, kitabı yayınlandıktan sonra bir süre İngiltere'de kalarak İtalyanca ve Arapçasını geliştirmek için çalıştı. Mektuplarında "benim Pundit'im" olarak bahsettiği Arapça öğretmeniyle hem Kuran-ı Kerim hem de *Binbir Gece Masalları* okuyorlardı. Arapça ve Kuran'a olan ilgisini şöyle ifade ediyordu: "Benim Arapça dilindeki kabiliyetimi takdir ediyor, sanırım diğer öğrencileri korkunç derecede kötü olmalı. Onunla Kuran'ı okumak çok ilginç. Öyle muhteşem bir kitap ki!"[77].

Arapça öğrenmenin yanı sıra Hafız hakkında da bir kitap yazmaya karar vermişti. Kitap hem Hafız'ın hayatını anlatacak hem de şiirlerinden örnekler içerecekti. Londra Kütüphanesi'nde hem Doğu kültürü ve sufizm hem de Hafız ile ilgili eserleri incelemeye başladı. Tercüme ettiği Hafız'ın şiirlerini öğretmeni Pundit ile paylaşarak onun eleştirilerini aldı. Çeviriler Pundit'ten tam not almıştı[78].

Çalışmaları yoğun geçiyordu. Biraz ara vermek ve nefeslenmek için Kuzey İtalya'yı kapsayan birkaç aylık bir geziye çıktı. 15 Mart 1896'da Londra'dan ayrıldığında yanında babası da vardı[79]. Babasına aşırı düşkünlüğü, onunla yaptığı her eylemi anlamlı kılıyordu. 8 Nisan'a kadar babasıyla birlikte Kuzey İtalya'daki hemen bütün şehirleri, müzeleri, kiliseleri, tarihi denilebilecek ne varsa her yapıyı gezdiler. Günlüğünün her bir gününe babasını kaydetmeyi ihmal etmedi. "Babamla" Iseo'ya gitmeye karar verdik, "babamla" Monte Berico'ya çıktık gibi ifadeler, onun babasına ne denli önem verdiğini gösteriyor olmalı.

Bu gezi esnasında Gertrude bir taraftan tarihi, doğayı, sanatı, farklı bir kültürü tanıyarak fotoğraflar çekerken diğer taraftan da özel dersler alarak İtalyancasını geliştirmeye gayret etti. Gezisi bittikten sonra 3

77 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 34.

78 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 34 (24 Şubat 1896 tarihli annesi Florance Bell'e mektup)

79 Günlükler, (Newcastle) 15 Mart 1896 günlü kayıt.

Mayıs'ta Milano'dan Paris'e hareket etti. 6 Mayıs'ta da Londra'ya ulaştı[80]. Bir buçuk ay süren bu gezisinde Floransa ve Pisa'ya kadar uzanan alandaki Kuzey İtalya şehirlerinin hepsini görmüştü. Kitap yazma çalışmalarına verilen bu aradan sonra Londra'ya döndüğünde tekrar Hafız ile ilgili çalışmalarına ağırlık verdi. Özellikle British Museum'a sık sık gitmeye ve Hafız ile ilgili ne bulabilirse toplamaya çalışıyordu. Çalışmalarını annesine anlattı: "Bu sabah Müze'ye gittim ve Hafız'ın hayatı ile ilgili Latin harflerine çevrilmiş bir kitabı okudum. Farsçasını anlamak daha kolayken Latin harflerine yapılan çeviri bana çok karışık geldi[81]. Birkaç aylık bu yoğun çalışmaya yine Almanya gezisiyle ara verdi. Eylül ayını Potsdam ve Berlin'de geçirdikten sonra tekrar Londra'ya dönerek, kitabının yazımını bitirdi[82].

Gertrude, 1896 yılının son ayında yayıncı William Heinmann ile karşılaştı. Heinmann, çalışmasını yayınlamak istediğini söylediğinde, ona Berlin'e gideceğini ve yaptığı çalışmayı oradan kendisine göndereceğini belirtti. Gertrude'un ifadesine göre Heinmann memnun olmuş ve heyecanlanmıştı[83]. 1897 yılının ilk ayında Berlin'e ulaşmasından hemen sonra çalışmasının bir nüshasını yayıncısına göndermişti. *Hafiz Divanı* adlı kitabı aynı yıl içinde hemen yayınlanmıştı. Yüz elli sayfadan oluşan kitabın ilk altmış sayfasında Hafız'ın acı dolu hayatı anlatılıyor, daha sonraki sayfalarda ise kırk üç adet şiir ve bunların açıklamaları yer alıyordu[84]. Çeviriler beğenilmiş, Gertrude'a olumlu dönüşler yapılmıştı.

Gertrude ilk uzun süreli yurtdışı seyahatini 1888 yılında Bükreş'e yapmış, burada Avrupa sosyetesini ve diplomatları tanımıştı. Bu onun için önemli bir tecrübeydi. Eniştesi Frank Lascelles'in tayini yine bir Avrupa ülkesine Almanya'ya çıkmıştı. Berlin'de bulunma fırsatını kaçırmayarak 1897 yılının ilk ayında Berlin'e gitti. "Çok güzel ve rahat bir yolculuk yaptığını, elçiliğe geldiğinde bütün hizmetkârların kendisini

80 Günlükler, (Newcastle) 3 Mayıs ve 4 Mayıs 1896 günlü kayıtlar; Mektuplar (Newcastle), 6 Mayıs 1896 günü annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

81 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 37. (Mayıs, Perşembe 1896 tarihli Frolance Bell'e mektup)

82 Geziden annesine gönderdiği günsüz ve 23 Eylül günlü mekuplar için bkz. Mektuplar (Newcastle), 23 Eylül 1896 tarihli ve günsüz iki adet annesi Florance Bell'e gönderdiği mektuplar.

83 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 39.

84 Gertrude Lowthian Bell, *Poems From The Divan of Hafiz*, London 1897.

neredeyse yerlere kadar eğilerek selamlamalarından nasıl hoşnut kaldığını" annesine yazdı[85].

Gertrude'un Berlin'e gittiği 1897 yılı İngiltere ve birçok Avrupa ülkesi için önemli bir yıldı. Kraliçe Victoria'nın tahta çıkışının altmışıncı yılı kutlanıyordu. Kraliçe, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in ve Rus Çariçesi Alexandra Feodorovna'nın (Alix of Hesse) büyükannesiydi. Romanya, Yunanistan ve Danimarka krallıklarıyla da evlilikler yoluyla akrabaydı. Gertrude çok coşkulu bir kutlamanın, baloların ve eğlencelerin bol olduğu bir ortama gitmişti. Annesine yazdığı mektuplarda Alman İmparatoru ve hanedan ailesi hakkında bilgiler veriyordu. Kayser'i nasıl selamladığını, hanedan üyeleriyle olan görüşmelerini, özellikle teyzesi Mary'nin her bir durumdaki davranışlarını ve bu durumda hissettiklerini annesine aktarıyordu. Mektuplarda sık sık "Mary teyzem böyle davranmamı istedi" veya "Mary teyzem ondan hoşlanıyor" ya da "nefret ediyor" gibi ifadeleri kullanıyordu. Her akşam başka bir eğlence ve balo ortamında bulunuyorlar, çok farklı ülkelerden diplomat ve askerlerle tanışıyorlardı[86]. Görünüşteki dostluk ortamının ötesinde Almanya ve İngiltere arasındaki gizli bir rekabetin bulunduğuna da yakından şahit oluyordu. Bir taraftan Güney Afrika'daki rekabet çatışma dereccesine gelirken, diğer taraftan da Osmanlı İmparatorluğu'ndan kimin daha fazla pay alabileceğine dair yapılan tartışmalar devam ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun en sıkıntılı süreçlerinin Berlin'deki diplomatlar tarafından nasıl değerlendirildiğine tanık olurken, yaşadığı bu tecrübeler aynı zamanda dünyayı tanımasına fazlasıyla olanak sağlıyordu.

Ruhsal Bunalım, Dünya Gezisi ve Arkeoloji ile Tanışma

Gertrude 1897 yılı Mart'ında Londra'ya ve birkaç gün sonra da Red Barns'a döndü ve annesine kendisini iyi hissettiğini ve mutlu olduğunu yazdı[87]. Aynı yıl *Hafız Divanı* adlı kitabının yayınlanması ona ayrı bir

85 Mektuplar, (Newcastle) 12 Ocak 1897 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

86 Gertrude, Berlin'deki günlerini şubat ayı içinde gönderdiği birçok mektupla ailesine aktardı. Mektuplar, (Newcastle) 3 Şubat ve 28 Şubat 1897 tarihleri arasında gönderdiği mektuplar.

87 Mektuplar, (Newcastle) 12 Mart 1897 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

moral vermişti. Kısacası, hayat normal seyrinde gidiyordu. Fakat kısa bir süre sonra haberini aldığı iki olay onun ruh dünyasını altüst etmeye fazlasıyla yetti de arttı bile. Berlin'de iken birlikte eğlendikleri, gayet de sağlıklı olarak geride bıraktığı teyzesi Mary'nin ölüm haberini alması onun için ilk darbe oldu. 7 Nisan'da yazdığı bir mektupta nasıl karamsar bir ruh hali içinde olduğunu annesine yansıttı: "Sevgili anneciğim, tekrar seninle bir arada olmayı ne kadar çok isterdim, anlatamam. Her şey simsiyah görünmeye başladığında hep seni düşünüyor ve dünyanın tekrar yaşanabilir bir yer olabilmesini umuyorum"[88].

Teyzesinin ölümünün ortaya çıkardığı ruhsal çöküntüden sıyrılmasına fırsat bulamadan kısa bir süre sonra, dertlerini paylaştığı en yakın arkadaşı Mary Talbot'un öldüğünü öğrendi. Bu haber onu daha fazla karamsar bir hale getirdi. Gertrude soğuk görünümüne rağmen, ailesine ve dostlarına bağlı, gerçekte duygusal biriydi. Yakınlarıyla ilgili herhangi bir olay onu çok derinden etkileyebiliyordu. Hatta ailesini üzmek yerine kendini üzmeyi, yaşanan olumsuzluklardan kendisini sorumlu tutmayı doğal bir davranış haline getirmişti. Çok sevdiği iki kişinin arka arkaya hayatlarını kaybetmesi dayanabileceği acının çok ötesindeydi. Acıyla karşılaştığında yaptığı en iyi hareket, kaçmaktı. Kendisini farklı kültürlerin içinde eritmek, gezmek ve yine gezmek... Kendisi için en iyi ilacın bu olduğunu biliyordu ve o da bunu yaptı.

Önce ailesiyle birlikte 1897 yılının yaz aylarında İsviçre ve Fransa'yı kapsayan bir seyahate çıktı. Yanında çok sevdiği ailesinin bütün üyelerinin bulunması onun için ne büyük mutluluktu. Lyon'dan Fransız Alplerinin eteklerine yerleşmiş olan Grenoble'a geldiler. Babası ve kardeşleriyle doyasıya bisiklete bindiler, hatta Grenoble yakınlarındaki La Grave'da bulunan Hotel de La Meige'ye bisikletle ulaştılar[89]. Gertrude'un asıl amacı Meige (Meije) Dağı'na tırmanabilmekti. Kaldıkları yerde Edouard Pic adlı bir Fransız ve Hicks adlı bir İngiliz ile tanıştı. Onların da dağa tırmanış yapacak olmalarına rağmen, işini şansa bırakmayan Gertrude, Mathon adlı bir dağcıyı kendilerine yardımcı olması için ikna etti. 6 Ağustos'ta kendisiyle birlikte gelen babası ve kız kardeşi Elsa'nın eşliğinde dağa tırmanmaya başladılar. Belirli bir süre

88 Mektuplar, (Newcastle) 7 Nisan 1897 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

89 Günlükler, (Newcastle) 3 Ağustos 1897 günlü kayıt.

sonra aşırı soğuk ve yükseklikten etkilenen babası ile kız kardeşi geri döndüğü için dağın zirvesine rehberi Mathon, Edouard Pic ve Hicks'in eşiliğinde çıkabildi[90]. Ertesi güne sarkan tırmanış çok zorlu geçmiş, dağın tepesinde gecelemek ve buzullarla mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Bütün bu zorluklara rağmen zirveye ulaşması ona büyük haz vermiş, Gertrude'un hayatı boyunca artık terk edemeyeceği mutluluk kaynaklarından biri de en zorlu zirvelere tırmanmak, kadınlar için imkânsız görüneni başarmak olmuştu.

Fransa'dan Londra'ya döndüler. Gertrude hâlâ kendisini huzursuz hissediyordu. Kendisine çok düşkün olduğu kardeşi Maurice ile 1897 Aralık ayında Cook Seyahat Şirketi'nin düzenlediği bir dünya turuna katılmaya karar verdiler. Annesine gezi hakkında bilgi vererek; "Maurice'ın iyi yolculuk arkadaşı olacağını fakat onun gezmekten çok avlanmayı sevdiğini" yazdı[91]. 28 Aralık'ta Londra'daki evlerinden ayrılarak, Wimboldan ve Waterloo üzerinden buharlı geminin kalkacağı Southampton'a geldiler[92].

Southampton'dan hareket eden *P.M.S.S.* adlı gemide rahat seyahat edebilmelerine olanak sağlayacak yan yana iki kamara tuttular. Annesine gemide tanıdık hiç kimse olmadığını, hâlâ Southampton'da demirlemiş geminin içinde sallandıklarını, 30 Aralık'ta yola çıkacaklarını umduğunu haber verdi[93]. Gemicilerin Malay ve zenci olmaları Gertrude'u biraz ürkütmüştü. Babasına yazdığı mektupta; "Umarım bize iyi davranılırlar, zaten bir-iki saat içinde durum belli olur ama çok da umursamıyorum. Her şey oyunun bir parçası" diyerek endişesini belirtti[94]. Gertrude'un beklentisinin tersine bir gün sonra 31 Aralık'ta yolculuğa başlayan gemi Atlantik okyanusunu geçerek ilk molasını 11 Ocak 1898'de Barbados'ta verdi. Gertrude günlüğüne Bridgetown'da geçirdikleri saatleri, alışverişlerini ve kasabada bir kitapçı dükkânı gördüklerinde buraya nasıl koşarak gittiklerini kaydetti. Kitapçıda tanıştığı

90 Günlükler, (Newcastle) 6 Ağustos ve 7 Ağustos 1897 günlü kayıtlar.

91 Mektuplar, (Newcastle) 27 Aralık 1897 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

92 Günlükler, (Newcastle) 28 Aralık 1897; 29 Aralık 1897 günlü kayıtlar.

93 Mektuplar, (Newcastle) 29 Aralık 1897 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

94 Mektuplar, (Newcastle) 29 Aralık 1897 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

bir İngiliz centilmeni kendisine şeker üretimi ile ilgili bir kitap da hediye etmişti. Gertrude kilometrelerce uzakta İngiltere'nin nasıl bir etkiye sahip olduğuna şahitlik ediyordu. Bu şahitlikle Barbados'u günlüğüne bütün ayrıntılarıyla yazıyordu[95]. Barbados'ta birkaç gün kaldıktan sonra Haiti kıyılarından geçerek Jamaica'ya geldiler. Santa Dominik üzerinden Panama Kanalı'na ve oradan da Kosta Rika, Nikaragua, Salvador, Guatemala ve Meksika'yı gezdiler[96]. Gezinin en önemli duraklarından biri Amerika Birleşik Devletleri'nin Pasifik tarafındaki büyük şehri San Fransisco idi. 8 Şubat 1898'de San Fransisco'ya çıktılar. Dört gün süren konaklamada şehri doyasıya gezmeye çalıştı. Şehir sokaklarının kalabalık olması, kadınların neredeyse sefalete varan yaşantıları, kocaların karılarını para için satmaları, afyon içerek kendinden geçen insanlara dair görüntüler Gertrude'a çok farklı bir dünya sunmuştu[97]. Kız kardeşi Elsa'ya yazdığı mektupta bu farklı dünyanın kendi üzerindeki etkisini ifade ederken, "maalesef şehri gezmeyi tam anlamıyla gerçekleştiremedim, yarım kaldı" diyordu[98]. Daha sonraki mektuplarında da Hawaii ve Honolulu'ya gideceklerini ailesine bildirdi[99]. 12 Şubat'ta San Fransisco'dan ayrılarak İspanya sömürgesi Farallone adalarını geçtiler. Hawaii'de ve Honolulu'da birkaç gün durakladıktan sonra da Japonya'ya hareket ettiler[100].

Gertrude çıktığı seyahatin ilk gününden itibaren Japonya'ya ve özellikle Tokyo'ya gitmek ve orada resim çekmek için duyduğu heyecanını satırlara dökmüştü. Bir mektubunda kendisini "sürgünde" bulunan biri olarak tanımlayarak, "en büyük zevklerinden birinin Tokyo'da resim çekmek olacağını" yazmıştı[101]. Beklediği an ise mart ayının ilk

95 Günlükler, (Newcastle) 11 Ocak 1898 günlü kayıt.

96 Gertrude'un Günlüğündeki 14 Ocak-1 Şubat 1898 tarihleri arasındaki kayıtlar bu gezileri anlatmaktadır.

97 Günlükler, (Newcastle) 9 Ocak 1898 günlü kayıt.

98 Mektuplar, (Newcastle) 14 Şubat 1898 tarihli mektup.

99 Mektuplar, (Newcastle) 17 Şubat 1898 tarihli annesi Florance Bell ve kız kardeşi Elsa'ya gönderilen iki mektup.

100 Mektuplar, (Newcastle) 18 Şubat 1898 tarihli kızkardeşi Elsa Bell'e gönderdiği mektup; Günlükler, (Newcastle) 19 Ocak 1898 ve 21 Ocak 1898 günlü kayıtlar.

101 Mektuplar, (Newcastle) 14 Şubat 1898 tarihli kızkardeşi Elsa Bell'e gönderdiği mektup.

haftasında ancak gelmişti. 4 Mart'ta gemileri Yokohoma'ya ulaştı[102]. Artık Japonya'daki seyahatlerini hep karayolu ve trenlerle yapacak olan Gertrude ve kardeşi Maurice önemli denilebilecek bütün şehirleri gezdiler. 8 Mart'ta annesine gönderdiği bir mektupta Japonya'da gördüklerini ayrıntılarıyla anlattı. Sokakta küçük arabaları çeken Japonlardan, kaldığı ağaç evden, her şeyin olağanüstü derecede ucuz olduğundan ve tab ettirdiği 12 adet resimden bahsetti[103].

Dünya gezisinin en uzun süresini Japonya'da geçirerek nisan ayı sonlarına kadar burada kaldılar ve Japonya'dan ayrıldıktan sonra İngiltere sömürgesi olan Hong Kong'a 30 Nisan'da ulaştılar. 1842 Nanking Anlaşması'yla Çin'den alınan Hong Kong da İngiltere'nin denizaşırı gücünü gösteren en iyi örneklerden biriydi. Japonya'da olduğu gibi Çin'de de ulaşım aracı olarak trenleri kullandılar. İki hafta süren Çin gezisinden sonra Singapur, Cibuti, Süveyş Kanalı üzerinden 1 Haziran 1898'de İskenderiye'ye geldiler. İki kardeş seyahate çıktıkları geminin rotasından ayrılarak, Kahire'ye gitmeye ve orada birkaç gün kalmaya karar verdiler. Kahire'de babalarının yakın arkadaşlarından ve Mısır Genel Valisi Lord Cromer (Evelyn Baring) tarafından karşılandılar[104]. Mısır'da develer üzerinde seyahat ederek piramitleri ve mumyaların bulunduğu müzeleri gezdiler[105]. Arap topraklarında verilen bu birkaç günlük moladan sonra yönlerini İstanbul'a çevirdiler. Girit, Atina üzerinden 6 Haziran'da İstanbul'a gelerek Sultan Ahmed Camii'ni, Aya Soyfa'yı, müzeleri ve Kapalı Çarşı'yı gezerek Hacı Bekir'in dükkânından özel üretim lokumlardan satın aldılar. Ertesi gün tren ile Filibe,

102 Günlükler, (Newcastle) 4 Mart 1898 günlü kayıt.

103 Mektuplar, (Newcastle) 8 Mart 1898 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup; Gertrude, Kuzey İtalya'ya gittiği 1896 yılından beri düzenli olarak fotoğraf çekiyordu. Değişik kültürlere ait resim çekme alışkanlığı ölümünden sonra arkasından binlerce fotoğraflık bir koleksiyon bırakmasına da vesile olmuştu. Gertrude'un çektiği resimlerden oluşan koleksiyon da mektupları ve günlükleriyle birlikte Newcastle Üniversitesi'nin oluşturduğu Gertrude Bell Arşivi'nde yer almaktadır. Fakat gerek İtalya ve Almanya seyahatlerinde ve gerekse dünya seyahatinde çekilen bu resimler maalesef koleksiyon içinde yer almamaktadır. İlk resimler 1899 yılında çıktığı İtalya, Türkiye ve Lübnan seyahatine aittir. Koleksiyon için bkz. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/

104 Günlükler, (Newcastle) 1 Haziran 1898 günlü kayıt.

105 Günlükler, (Newcastle) 2 Haziran 1898 günlü kayıt.

Bükreş üzerinden Viyana'ya hareket ettiler[106]. Birkaç gün de Viyana'da geçirdikten sonra Paris'e ve oradan İngiltere'ye döndüler[107].

Gertrude ve kardeşinin dünya gezisi altı ay sürmüştü. Her ne kadar bazı biyografi yazarları bu gezinin sadece dinlenme amaçlı olduğunu yazsalar da günlükleri incelendiğinde bu görüşün pek de doğru olmadığı anlaşılıyor. Öyle ki bu gezi sırasında Gertrude'un hiç boş durmayarak kendisini geliştirecek onlarca kitap okuduğu, Arapça, Japonca ve İspanyolca çalıştığı ve gidilen her bir ülke hakkında hem okuyarak hem de insanlarla konuşarak bilgi edindiği, farklı kültürleri anlamak için büyük bir çaba sarf ettiği görülmektedir. Bu açıdan dünya gezisinin Gertrude Bell'i olgunlaştıran ve İngiltere'nin denizaşırı politikalarını daha fazla anlamasını sağlayan bir etki yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Dünya gezisinden döndükten sonra bir süre İngiltere'de kalan Gertrude 1899 yılı baharında hayatını derinden etkileyecek İtalya, Yunanistan ve Türkiye gezisine çıktı. Trenle seyahat eden Gertrude Parma ve Roma'ya uğrayarak babasıyla buluşacağı Güney İtalya'daki Brindisi'ye indi[108]. Dünya gezisinde Grek tarihi ve hatta Yunan bağımsızlık hareketleriyle ilgili kitaplar okumuştu. Belki 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren doruk noktasına çıkan "Yeni Helenizm" düşüncesinin, Avrupa'yı kaplayan Yunan hayranlığının da ortaya çıkardığı etkiyle Grek arkeolojisine ve Yunan diline ilgi duymaya başlamıştı. Gezinin ilk gününden itibaren Yunanca gramer ve kelime telaffuzlarına çalışmaya gayret ediyordu. İtalya'dan başlayan gezinin rotası Yunanistan olacaktı. Brindisi'den hareket eden buharlı gemi Korfu ve Patra üzerinden Korint geçidinden Pire limanına geldi. Akşam yedide ancak Atina'ya ulaşabilmişlerdi[109]. Ertesi gün İngiliz elçiliğinde görevli Bell adındaki birinin

106 Günlükler, (Newcastle) 7 Haziran 1898 günlü kayıt.

107 Janet Wallach'ın kaleme aldığı biyografide Gertrude'un İngiltere'ye dönmediği Fransa'da kaldığına dair verilen bilgi yanlıştır (Çöl Kraliçesi, s. 76-77). Gertrude, günlüğüne düştüğü 20 Haziran günlü kayıtta Johnsonlarla Hayfield'e gittiğini, derslerinin iyi olduğundan bahsediyor. Wallach ayrıca Gertrude'un İtalya, Yunanistan ve Türkiye gezilerinden hiç bahsetmiyor.

108 Günlükler, (Newcastle) 2 Nisan 1899 günlü kayıt; seyahat esnasında annesine mektuplar yazarak durumunu bildirdi. İlk mektubunu 25 Mart 1899 tarihinde Parma'ya yaklaşırken trende kaleme aldı. (Mektuplar, 25 Mart 1899 günlü mektup)

109 Günlükler, (Newcastle) 3 Nisan ve 4 Nisan 1899 günlü kayıtlar.

eşliğinde Atina'yı gezdiler. Gertrude, Akropolis ve Parthenon'dan çok etkilenmişti. Babasıyla gezmekten büyük bir haz alıyordu. Annesine, "babam en iyi seyyahlardan biri olduğu için her şeyi önceden ayarlıyor" diye yazdı[110]. Birkaç gün sonra ziyaret ettikleri bir İngiliz okulunda Yunanistan'da kazılar yapan ve Atina müzesinin geliştirilmesi için çalışan David Hogarth ile buluştular. Hogarth, kazı alanlarıyla ilgili haritalar, krokiler ve resimler gösterdikten sonra Gertrude ile yanındakileri kazılarda çıkan 4.000 yıllık çanak çömlek ve diğer antik eserlerin sergilendiği müzeye götürdü. Gertrude arkeoloji biliminin yeryüzüne çıkardığı eserleri gördüğünde, bunu tam bir sihir olarak değerlendirdi[111]. Gertrude bilinmeyenlerin ortaya çıkarılması, geçmişe ait yaşamların ve medeniyetlerin ortaya koydukları eserlerin insanlıkla buluşturulması karşısında büyülenmiş ve o anda kararını vermişti. O kadar etkilenmişti ki, "bu eserlere dokunmak ne kadar şaşkınlık verici değil mi?" diye annesine yazmıştı[112]. Daha sonra hayatını adayacağı arkeoloji sevgisi işte yaptığı bu gezi esnasında alevlenmeye başlamıştı.

Gertrude babasıyla birlikte yaklaşık bir ay boyunca Yunanistan'da kalarak hemen hemen bütün antik şehirleri, adaları gezdi. Bir gününü bile boş geçirmedi. Truva savaşlarının geçtiği yeri merak ediyordu. Mayıs ayının ilk günü Truva'yı görmek için Çanakkale'ye gittiler. Truva kazılarından sorumlu Alman arkeolog Schieleman ile buluşarak kazı alanlarını ve çıkarılan eserleri incelediler[113]. İki günlük moladan sonra İstanbul'a geçtiler ve daha önce de kaldıkları Hotel Royal'a yerleştiler. İstanbul'un hem Avrupa hem de Asya yakasındaki bütün bölgelerini, camileri, türbeleri, çeşmeleri birer birer ziyaret ettiler. Hiçbir anlarını boş geçirmek istemiyorlardı. Yeni hedef olarak Bursa'yı belirlediler ve dört günlük İstanbul gezisinden sonra gemiyle Mudanya'ya ulaştılar. Bursa'ya geldiklerinde sultanların türbelerini, camileri, Uludağ'ı gezdiler, büyülendikleri her yerin fotoğrafını çektiler. Gertrude, Yeşil Camii'ye hayran kaldı, camiinin mihrabından

110 Mektuplar, (Newcastle) 7 Nisan 1899 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

111 Günlükler, (Newcastle) 7 Nisan ve 8 Nisan günlü kayıtlar.

112 Mektuplar, (Newcastle) 11 Nisan 1899 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

113 Günlükler, (Newcastle) 1 Mayıs 1899 günlü kayıt.

çinilerine kadar her bir özelliğini günlüğüne detaylarıyla yazmayı ihmal etmedi[114].

Bursa'da geçirilen muhteşem birkaç günden sonra tekrar İstanbul'a döndüler ve oradan bindikleri Doğu Ekspresi ile Viyana, Prag yoluyla enistesi Frank Lascelles'in görev yaptığı Berlin'e geldiler[115]. Yakın arkadaşı Chirol namı diğer Domnul da Berlin'de görev yapıyor, *The Times*'a haberler gönderiyordu. Gertrude, Chirol ile buluşarak Almanya'nın dünya siyaseti ve devletlerin rekabetlerine dair sohbet etti. Mayıs ayında Londra'ya geri döndü ancak bir iki ay sonra Almanya'ya tekrar geldi. Ağustos ayında Bayreuth şehrinde Wagner'in anısına bir festival düzenleniyordu. Kardeşiyle birlikte düzenlenen bu festivale katılarak, kendilerine klasik müzik ziyafeti çektiler[116]. Londra'ya döndükten sonra yeni bir seyahat hazırlığı yapmaya başladı. Bu sefer çıkacağı seyahat onun yıllarca peşinden koşacağı Arap dünyası ve çöller olacaktı.

Arap Dünyasına İlk Adım: Kudüs, Ürdün, Suriye, Lübnan

Tahran'da tanıştığı maslahatgüzar Dr. Friedrich (Fritz) Rosen ve eşi Nina ile iletişimini koparmamış, tayinlerinin Kudüs'e çıktığını öğrenmişti. Osmanlı İmparatorluğu toprağı olan Kudüs 1874 yılında Şam vilayetinden bağımsız sancak haline getirilmiş ve idari yapısına Gazze (Gaza), Yafa (Jaffa), Halilürrahman (Hebron), Beytüllahim (Bethlehem), Birüssebi (Beersheba) nahiyeleri bağlanmıştı. Kudüs ve çevresi, Filistinlilerin yaşadığı yer olduğunu belirtmek için resmi olmayan bir ifadeyle Filistin olarak adlandırılıyordu. Kudüs'ün 1898 yılında Avrupa'nın gündemini fazlasıyla meşgul etmesi herkes gibi Gertrude'un da dikkatini çekmişti. Alman İmparatoru II. Wilhelm 1898 yılı içerisinde Kudüs'e gelerek buradaki Hristiyanlarla buluşmuş hatta Selahaddin Eyyubi'nin mezarı için Almanya'da yaptırdığı bir sandukayı beraberinde getirmişti[117]. Diğer taraftan 1894 yılında Fransa'da ortaya çıkan Dreyfus davası ve Yahudilerin Siyonist kongreler toplayarak Kudüs'e yerleşme istekleri Avrupa kamuoyunun ilgisini bölgeye yönlendirmişti.

114 Günlükler, (Newcastle) 8 Mayıs 1899 günlü kayıt.

115 Günlükler, (Newcastle) 13 Mayıs 1899 günlü kayıt.

116 Günlükler, (Newcastle) 7 Ağustos 1899 ve 11 Ağustos 1900 günlü kayıtlar.

117 İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul 2006, s. 81-87.

Tam da bu atmosfer içerisinde Rosenler Gertrude'u Kudüs'e davet etmişlerdi ve o da hiç düşünmeden daveti kabul etmişti. Bu daveti kabul etmesinin önemli bir nedeni de Arapça'yı daha iyi dercede öğrenme isteğiydi. Londra'da Arapça dersleri almaya başlamıştı ama geliştirmesi mümkün olmamıştı. Gertrude akıcı şekilde Almanca, Fransızca, İtalyanca ve Farsça konuşabiliyor fakat Arapçası sadece başlangıç düzeyinde kalıyordu. Kudüs, Doğu medeniyetinin bu önemli dilini öğrenmek için ona önemli fırsat sunacaktı ve 29 Kasım 1899'da Kudüs yolculuğu başlamıştı bile[118].

Seyahatinin ilk durağı olarak önce Atina'ya uğrayarak David Hogarth'ın kendisini karşılaması için gönderdiği, bir önceki Atina gezisinde tanıştıkları elçilik görevlisi Bay Bell ile buluşarak Atina'nın antik kalıntılarını gezdi[119]. İkinci durağı İzmir oldu. Burada da arkadaşı Chirol'ün yardımcı olmaları için mektup yazdığı İngiliz Konsolosu Cumberbatch tarafından karşılandı[120]. Gemi hareket etmeden önce İzmir'i ve çevresini gezecek vakti olduğundan Efes harabelerini gezmek istedi. Harabelerin resimlerini çekti. Hedefi İzmir'den Beyrut'a ve oradan da Kudüs'e gitmekti. Beyrut'a gitmek için *S.S. Rossia* adlı bir Rus gemisine bindi. İzmir'den kalkan gemi Kudüs'e giden Hristiyan hacılarla doluydu. Geminin şartları iyi değildi. Babasına, geminin dört yüz Rus hacısıyla tıka basa doldurulduğunu yolculukta kendisine eşlik edebilecek bir Amerikalı din adamı ile bir Rus mühendisten başka kimse bulunmadığını yazarak yolculuğunun kötü başladığını anlattı[121].

S.S. Rossia gemisi 11 Aralık'ta Beyrut açıklarında demirlediğinde Gertrude karaya çıkarak dinlenmek için Beyrut'taki Oriental Hotel'de bir gün ikamet etti[122]. İki gün sonra 13 Aralık 1899 tarihinde Kudüs'e ulaştı. Alman konsolosluk binasına çok yakın olan Otel Jerasulem'de günlüğü yedi frank tutarında olan süit bir oda kiraladı. Aynı gün babasına gönderdiği mektupta otel ve ilk izlenimleri hakkında detaylı

118 Günlükler, (Newcastle) 29 Kasım 1899 günlü kayıt.

119 Mektuplar, (Newcastle) 5 Aralık 1899 günlü babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

120 Mektuplar, (Newcastle) 5 Aralık 1899 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

121 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 56 (10 Aralık 1899 tarihli mektup)

122 Mektuplar, (Newcastle) 11 Aralık 1899 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Gertrude'un yardımcılarından biri ve atı İfrit (1900)

bilgiler verdi. Seyahate çıkarken öz annesi Mary'den dolayı eniştesi olan Thomas'ın (Tom amca diye hitap ediyor) hediye ettiği 19. yüzyılın meşhur coğrafyacısı Heinrich Kiepert'in Filistin haritasının yanında bulunmasının mutluluğunu yaşıyordu. Otele gelir gelmez yatağının üzerine bu haritayı sererek, nereleri gezebileceğinin planlarını yapmaya başladı[123]. Her ne kadar otelde kalsa da akşama kadar vaktinin çoğunu Rosenlerin evinde geçiriyor, öğle ve akşam yemeklerini onlarla birlikte yedikten sonra oteline geç vakitte dönüyordu. Özellikle Nina'nın kız kardeşi Charlotte Rochen ile çok iyi vakit geçiriyordu. Friedrich Rosen de onun için bulunmaz bir isimdi. Diplomatlığının yanı sıra seyyah, dilbilimci, oryantalist ve yazardı. Bu aile ile birlikte yapacağı gezilerde kullanmak için İfrit adını verdiği simsiyah, güzel bir Arap atı satın aldı. Atın ederi biraz pahalıydı. "Nasıl olsa geri dönerken yine iyi bir fiyata satarım" diye de babasına yazdı[124].

Yeni kültürleri ve farklı dilleri öğrenmeyi hayatının merkezine koymuş olan Gertrude için Dr. Rosen'in Kudüs'te bulunması önemli bir motivasyon kaynağıydı. Arapça öğrenmek ve Arap kültürünün

123 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 56-57 (13 Aralık 1899 tarihli mektup)

124 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 56 (13 Aralık 1899 günlü babasına mektup)

sunduğu renklilik ve farklılıkları tanımak istiyordu. Bu nedenle hiç vakit kaybetmeden Arapça'yı kendisine daha detaylı çalıştırabilecek, pratik yapabileceği bir öğretmen buldu. *Halil Dugan* adlı bu öğretmenle sabahları dört saat, akşamları da iki saat olmak üzere günde toplam altı saat Arapça çalışmaya başladı. Bu sıkı ders temposuna rağmen Arap alfabesinde bulunan sesleri çıkarmakta zorlanıyor, ailesine zamanını Arapça sesleri çıkarmaya ayırdığını anlatıyordu[125]. Hatta o kadar zorlanmıştı ki annesine; "Arapça öğrenme konusunda artık hayal kırıklığı yaşamaya başladım" diye yazıyordu[126]. Fakat yılmadı. Çalışmayı bırakmak yerine temposunu daha fazla artırdı ve kendisine faydalı olacağına inandığı Feride adlı yeni bir Suriyeli öğretmen buldu. Bu öğretmenle daha fazla başarı elde ettiğini fark etmişti. "Çok cezbedici ve çok güzel konuşan biri. Bölgesel aksanla konuşması biraz zorluyor fakat aynı zamanda saf Arapçanın öğrenilmesine de yardımcı oluyor" diye annesine gösterdiği gelişmeden duyduğu mutluluğu bildirdi[127].

Kudüs'te kaldığı süre içinde Kudüs ve etrafında bulunan bütün kutsal mekânları ziyaret etti. Yahudilerin kurtarıcı mesihin ineceğine inandıkları Zeytin Dağı'na çıktı. Gördüğü manzara onu büyülemişti. Her zaman olduğu gibi duygularını yine ailesiyle paylaştı. "Charlotte, Dr. Rosen ve ben Zeytin Dağı'na gittik. Oradan görünen manzara o kadar muhteşem ki. Ölü Deniz'i ve bir tarafta Moab'ın mavi tepelerini, diğer tarafta ise Yahoşafat (Jehoshaphat) vadisi boyunca uzanan Kudüs'ü görebilirsiniz"[128]. Kudüs dışında ise 10 km güneyindeki Beytüllahim'i ziyaret etmişler, burayı çok beğenmiş, kasabanın güney girişinde bulunan Rahel'in Türbesi'ni ise "sıradan Türk işi" olarak değerlendirerek, türbeyi gördüğünde hiçbir heyecan duymadığını ifade etmişti[129].

125 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell,* I, s. 57-58 (Annesi Florance Bell'e gönderdiği mektuplar); Kardeşi Elsa'ya yazdığı 11 Ocak 1900 tarihli mektupta da Arapça'daki bazı sesleri çıkarmanın Avrupalılar için ne denli zor olduğunu anlatıyor.

126 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell,* I, s. 59 (28 Aralık 1899 tarihli mektup)

127 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell,* I, s. 59-60, (28 Aralık 1899 ve 1 Ocak 1900 tarihli mektuplar)

128 Mektuplar, (Newcastle) 14 Aralık 1899 günlü babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

129 Mektuplar, (Newcastle) 16 Aralık 1899 günlü babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Babasına yazdığı bir mektupta Mısır'a gitmeyi düşündüğünü, kendisine yardımcı olması için Mısır Yüksek Komiseri Lord Cromer'e yazmasını istemişti[130]. Belki de iklim şartlarından olsa gerek bu düşüncesini gerçekleştirmesi mümkün olmamıştı.

Rosen ailesi ve Gertrude 2 Ocak 1900'da birkaç günlüğüne Kudüs'ün kuzeydoğusunda yer alan ve dünyanın bilinen ilk yerleşim yerine ev sahipliği yapan Eriha'ya (Jericho) bir gezi düzenlediler. İlk gün öğleden sonra Vadi Kelt'e ulaştılar[131]. Burada dinlendikten sonra yine yolculuklarına devam ederek ikinci gün Ölü Deniz (Lut Gölü) kenarına geldiler. Balık tuttular, piknik yaptılar ve gölün suyunda yüzerek serinlediler[132]. Suyu gördüklerine o kadar sevinmişlerdi ki elbiseleriyle suya dalmışlar, gölün tuzlu suyundan çıktıktan sonra üzerlerini kaplayan beyaz tuzlar, onlar için komik bir manzara oluşturmuştu[133]. Dinlendikten sonra tekrar kuzeye yönelerek Eriha'da bulunan ve Hz. İsa'nın peygamberliğini açıklamadan önce kırk gün boyunca oruç tuttuğu yer olduğuna inanılan Kurantul Manastırı'na geldiler. Yapılan kazılar sonucunda dünyanın surlarla çevrili ilk şehri olduğu günümüzde tespit edilen Eriha kalıntıları M.Ö. 9000'lere tarihlenir. Gertrude, "çok da ilginç olmayan eski kalıntıların yanından geçtik" diye günlüğüne not düşerken[134], aslında bu bölgenin insanlık tarihi açısından ne kadar önemli bir yer olduğundan elbette ki haberdar değildir. 5 Ocak'ta geri döndüklerinde ilk işi, "Eriha gezisinden hemen şimdi geldim" diye başlayarak yolculuğun bütün ayrıntılarını ailesine aktarmak oldu[135].

Gertrude'un seyahatleri hayatını ele alan eserlerde genellikle tutarsız veya birbirine geçmiş bilgiler yığını halinde sunulur ve nerede, ne zaman bulunduğunu tespit etmek mümkün olamaz. Böyle bir durumun ortaya çıkmasına biraz da Gertrude'un çok hareketli yaşantısı neden olmuş görünüyor. Nitekim Eriha seyahatinden Kudüs'e dönen

130 Mektuplar, (Newcastle) 14 Aralık 1899 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

131 Günlükler, (Newcastle) 2 Ocak 1900 günlü kayıt.

132 Günlükler, (Newcastle) 3 Ocak 1900 günlü kayıt.

133 Mektuplar, (Newcastle) 5 Ocak 1900 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

134 Günlükler, (Newcastle) 4 Ocak 1900 günlü kayıt.

135 Mektuplar, (Newcastle) 5 Ocak 1900 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

Gertrude ve Rosenler yaklaşık iki hafta sonra yanlarında yeni yol arkadaşları Dicksonlar ve Arapça öğretmeni Feride olmak üzere tekrar Eriha'ya gitmek için yola koyuldular[136]. Bu ikinci Eriha seyahatini farklı bir güzergâhtan Anata köyü üzerinden gerçekleştirdiler. Eriha'ya geldiklerinde kalacakları otelin bahçesi dâhil olmak üzere tıka basa yaklaşık üç bin Rus, Bulgar, Yunan ve yerli hacıyla doldurulduğunu gördüler. Hacılar, Şeria Irmağı'nda kutsanmak için gelmişlerdi. Ertesi gün hacıların kutsanma törenini izlemek için ırmak kıyısına at sürdüler. Hacılar sıraya girerek önce adlarını yazdırıyor, kutsanmak için rahiplere paralarını ödüyor ve çamur dolu nehrin içinde üç kez suya yatırılarak kutsanıyorlardı[137]. Görüntüler çok garibine gitmişti. Bu ilginç kutsama töreninin bütün ayrıntılarını annesine anlattı[138]. İlginç bulduğu bu geziyi Eriha'dan güneydoğuya doğru dönerek önce Ayn Kerem (Ain Karim) ve oradan Kudüs'ün güneyindeki Beytüllahim'e (Betlehem) 28 Ocak'ta gelerek tamamladılar[139].

Bu gezileri sırasında kendisi için hoş olmayan haberler de aldı. Önce halası Ada'nın hastalandığını haber verdiler, sonra da ölümünü[140]. Bu haber onu üzmüştü ama üzüldüğü diğer bir haber kardeşi Maurice'ın Afrika'da yapılan Boer Savaşı için gönüllü olarak askere yazılmış olmasıydı. Kardeşine çok düşkün olan Gertrude, Maurice'ın böyle bir savaşa katılma isteğini endişeyle karşılamıştı. Onun endişesini bilen ailesi kardeşinin Afrika'ya gönderilme ihtimalinin çok zayıf olduğunu bildirdiler. Annesine "bu zayıf ihtimali duyunca çok ferahladım" diye yazdı[141]. Başka bir mektubunda da kardeşine düşkünlüğünü, "biliyorsun o benim için Aşil'in topuğu gibi en zayıf yanım. Onun planlarını duydukça endişeleniyorum" ifadeleriyle dile getiriyordu[142].

136 Mektuplar, (Newcastle) 14 Ocak 1900 tarihli babasına gönderdiği mektup; ayrıca bkz. Günlükler, 14 Ocak 1900 günlü kayıt.

137 Günlükler, (Mektuplar) 17 Ocak 1900 günlü kayıt.

138 Mektuplar, (Newcastle) 17 Ocak 1900 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

139 Günlükler, (Newcastle) 23 Ocak 1900 ve 28 Ocak 1900 günlü kayıtlar.

140 Günlükler, (Newcastle) 5 Ocak 1900 ve 29 Ocak 1900 günlü kayıtlar.

141 Mektuplar, (Newcastle Archive) 9 Ocak 1900 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

142 Mektuplar, (Newcastle) 13 Mart 1900 günlü annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

Kudüs'teki yaşantısı ve yoğun olarak aldığı dersler, özellikle sürekli yanında gezdirdiği Feride ile yaptığı sohbetler Arapça bilgisini çok geliştirmişti. *Binbir Gece Masalları*'nı artık sözlük olmadan okuyabiliyor, insanlarla diyalog kurabiliyordu[143]. Yıllardır çalışıyordu. Nihayet bu dilde elde ettiği başarı, kendisine daha fazla güvenmesine ve bir sonraki daha uzun sürecek çöl yolculuğuna çıkmaya cesaret etmesine vesile oldu. Diğer taraftan çölleri sevmiş, çölde olmak onun için farklı bir mutluluk kaynağı haline gelmişti. Eriha gezisinden döndükten sonra annesine, "Ah, sevgili anneciğim biliyor musun o kadar mutluyum ki burada. İşte ve eğlencede dahi zorlukların içinde olmak, İfrit'in sırtına atlayıp saatlerce gitmek o kadar hoş ki. Dünyada benim gibi şanslı başka biri daha olamayacağını sık sık düşünüyorum" diye duygularını ifade etti[144].

Yeni bir geziye çıkmak için heyecanlanıyordu. Dr. Rosen ve karısı Nina ile hangi bölgelere seyahat yapılabileceklerini tespit etmeye çalışıyorlardı. Gertrude'un teklifi ile Moab dağlarına on gün sürecek bir geziye karar verdiler. Yanlarına çadırlarını ve aşçılarını da alacaklar, böylece yolda istedikleri yerlerde konaklayabileceklerdi[145]. Moab'a yapılacak geziye birlikte çıkmaya karar vermelerine rağmen Rosenler, bu geziye katılmaktan son anda vazgeçtiler[146]. Gertrude kararlıydı; yalnız başına olsa da Moab dağlarına gidecekti. Arapça öğretmeni Feride'nin babası aracılığıyla kendisine Hanna adında erkek bir aşçı ve iki adet katırcı buldu[147]. Gertrude önce Moab dağlarına ve güneydeki Petra'ya inecek, oradan kuzeye yönelerek Şam ve Palmira'yı (Tedmür) gezdikten sonra Lübnan topraklarında bulunan Baalbek'e ulaşacaktı. Gezinin bütün ayrıntılarını çıkarmıştı. Şam'a nisan ve mayısta gitmek istemesini de "bu dönemde havaların daha fazla ısınacak olması nedeniyle turistlerin fazlalaşacağı ve seyahat masraflarının ucuzlayacağı" şeklinde

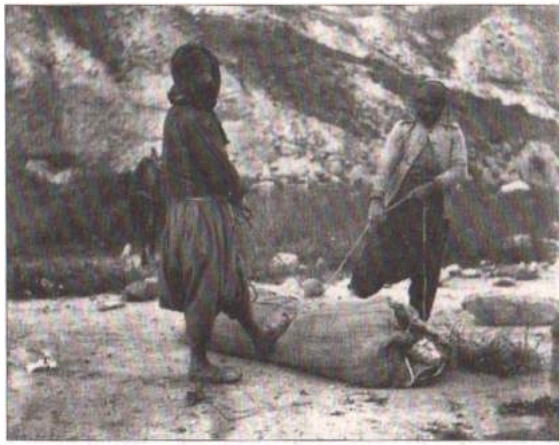
143 Mektuplar, (Newcastle) 18 Şubat 1900 günlü annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

144 Mektuplar, Newcastle) 13 Mart 1900 günlü annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

145 Mektuplar, (Newcastle) 3 Mart 1900 günlü annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

146 15 Mart günlü kaydında Rosenlerin gelemeyeceklerini belirtmiş. Bkz. Günlükler, (Newcastle) 15 Mart 1900 günlü kayıt.

147 Mektuplar, (Newcastle) 11 Mart 1900 günlü babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Gertrude'un katırcıları Ali ve Muhammed eşyaları topluyor (1900)

açıklamıştı[148]. Rosenler geziye gelemeyince Gertrude bu sefer Florance'a Şam'da kendisiyle buluşmasını ve Lübnan ile Samarya'yı birlikte gezmeyi teklif etti. Bu teklifi şaka yollu ailesiyle de paylaştı. "Ne de olsa iki kişi ile seyahat etmek bir kişiden daha ucuza gelir, değil mi?"[149].

19 Mart'ta aşçısı ve katırcılarıyla yola çıkan Gertrude'un güzergâhı yine Eriha'ydı. Orada Tarif adındaki rehberleriyle buluştu. Eriha'dan doğuya doğru Şeria Irmağı'nı geçerek yapılacak uzun bir yolculuğun iznini almak gerekiyordu. Biyografi yazarları burada müdürün kendisine zorluk çıkardığını, onu kandırmak zorunda kaldığını anlatıyorlar. Gezeceği yerlerin Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinde olması nedeniyle yöneticilerin hepsinin Türk olması, yazarları bazı hikâyeler uydurmaya sevk etmiş görünüyor. Anlatılanların tam tersine Gertrude müdürle konuşarak Petra'ya kadar bir alanı gezeceğini anlatıyor ve müdür de büyük bir dostluk göstererek kendisine refakat ederek harabeler hakkında bilgi vermeyi teklif ediyor. Yalnız gezmeyi tercih eden Gertrude, ertesi gün sabah veda için müdürün yanına giderek zahmet etmemesini söylüyordu. Müdür yine büyük bir nezaket örneği göstererek hizmetkârlarından

148 Mektuplar, (Newcastle) 13 Mart 1900 günlü annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

149 Mektuplar, (Newcastle) 13 Mart 1900 günlü annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

Gertrude'un gezilerinde kullandığı çadırlar

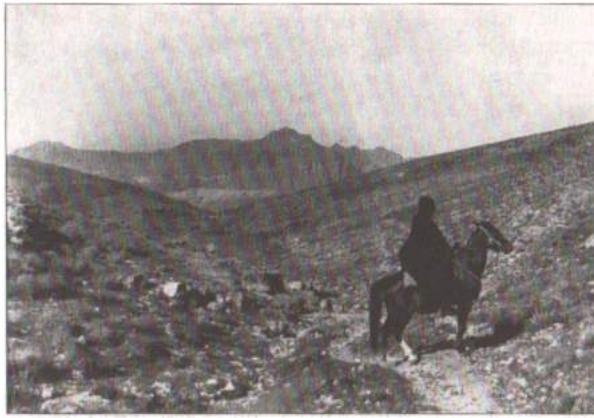
İsmail adında birini yol boyunca rehberlik etmesi ve yardımcı olması için görevlendiriyordu. Gertrude babasına, müdürle ayrılma anını şöyle tarif ediyordu: "Ayrılmadan önce derin arkadaşlık duygularını gösteren birçok ifadeler kullandık ve ben onun iyiliğine dair Tanrı'ya dualar ettim"[150].

Gertrude her ne kadar antik şehirleri gezse de güzergâhındaki Yahudi ve Hristiyanlar için kutsal kabul edilen mekânlara da uğramak için özel gayret gösteriyordu. Eriha'dan ayrıldıktan sonra Hisban vadisi üzerinden Moab dağlarına ve daha sonra Nebo'ya (Pisga Dağı) gelerek şehir dışında çadır kurdu[151]. Nebo veya diğer adıyla Pisga Dağı, Musa peygamberin çıktığı ve Tanrı tarafından kendisine vaat edilmiş toprakların gösterildiği yer olarak kabul edilmektedir. İbrahim'den sonra Musa'nın da Yahudilere vaat edilen toprakların varlığını gördüğünü tekrarlaması Siyonist istekler için bir hak talebi olarak değerlendirilmektedir. Gertrude, Musa peygamberin burada yaşadıklarını çok etkileyici bulduğunu babasıyla paylaştı: "Musa'nın hikâyesi çok dokunaklı olanlardan. Pisga Dağı'nın tepesine çıkarak Ürdün vadisine, çıplak tepelere, mavi denize baktım ve hayatımda bana anlatılan en acıklı hikâyeleri düşündüm"[152].

150 Mektuplar, (Newcastle) 20 Mart 1900 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

151 Günlükler, (Newcastle) 21 Mart 1900 günlü kayıt.

152 Mektuplar, (Newcastle) 21 Mart 1900 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Kafileyi korumak için Gertrude'un yanına verilen Türk askeri

Dağa tırmandıktan sonra Nebo'ya giden Gertrude şehri gezip fotoğraflar çekti. Akşam beş gibi çadırına geri döndükten hemen sonra Emir Efendi adını verdiği bir komutan yanında askerleriyle birlikte çadırına geldi. Biyografi yazarları Eriha'daki müdür ile bu komutanı birbirleriyle karıştırdıkları gibi Gertrude'un komutanla da sorunlar yaşadığı ve komutanı ikna etmek için rüşvet verdiği gibi ifadeler kullanmaktadırlar. Roman tarzı yazılmış bu eserlerde olabildiğince hayali olaylar anlatılırken okuyucuya taraflı bir Türk imajı sergileme çabası da dikkat çekmektedir. Gerçekteyse çadıra gelen komutan bir sıkıntısının olup olmadığını sormuş, Gertrude ile sohbet ederek neredeyse tüm hayatını ona anlatmıştır. Gertrude harabelerin fotoğrafını çektiğini, kendilerini de fotoğraflayabileceğini söylediğinde komutan bu teklifi memnuniyetle karşılamıştır. Resim çekildikten sonra da yolculuk boyunca güvenliklerini sağlamak için Nuh adında bir askerini onların yanında bırakarak Gertrude'un yanından ayrılmıştır[153].

Ertesi sabah tekrar yola koyulan kafile bölgenin büyük yerleşim yerlerinden biri olan Madaba'ya geldi. Amaç Maşatta Sarayı'nı gezmekti ve Celül (Jelul) üzerinden Maşatta'ya ulaştılar. Maşatta, terkedilmiş, insanların uğramadığı, hayvanların otlatıldığı bir yerdi. Sarayın oyma süslemelerini o kadar muhteşem bulmuştu ki Gertrude, "muhteşem bir yapı

153 Günlükler, (Newcastle) 21 Mart 1900 ve 22 Mart 1900 günlü kayıtlar.

ve acıklı bir durum" diye duygularını belirtti[154]. Her ne kadar Gertrude ve biyografi yazarları bu sarayın Perslerden kalma olduğunu yazsalar da burası Emevi halifelerinin kışlık sarayı olarak 8. yüzyılda inşa edilmiş ve Sasanilere ait motiflerle süslenmişti. Perslere ait olduğu yanılgısı belki de buradan kaynaklanıyordu. Saray İngiliz din adamı, gezgin ve arkeolog Canon Henry Baker Tristam tarafından 1865 yılında bölgede yaptığı gezi sırasında keşfedilmişti. Bu keşiften sonra sarayın muhteşem ön süslemeleri Almanlar tarafından sökülerek Berlin'e taşınmıştı. Bu süslemeler günümüzde hâlâ Pergamon Müzesi'ne bulunmaktadır.

Maşatta'dan dönüşte Beni Sahr (Sakhr) kabilesinden olduğunu öğrendikleri tepeden tırnağa siyahlara bürünmüş silahlı bir grupla karşılaştılar. Biyografi yazarları bu olayı da abartarak ve değiştirerek anlatmakta; bu grubun kafileyi tehdit ettiğini fakat askerlerden dolayı bir şey yapmadıklarını hikâye etmektedirler. Hâlbuki bu silahlı grup sadece kafileyi selamlayarak oradan ayrılmıştı. Rehberi Tarif, kafilenin başında bulunan kişinin büyük Şeyh Zottam'ın oğlu Şeyh Faiz olduğunu söylemiş, bunun üzerine Gertrude Beni Sahr aşiretinin çadırlarına ziyarete giderek misafir olarak kabul edilmişti. Şeyh Faiz, Gertrude ve ekibini ağırlayarak, kendilerine içmeleri için süt ikram etmişti[155].

Madaba'dan ayrılamadan önce Madaba Emiri kendilerine yeni bir Osmanlı askeri vererek güvenliklerini sağlamaya çalıştı. Gertrude sürekli olarak yanlarına asker verilmesi çabasını biraz şaşkınlıkla ve gereksiz olarak karşılıyordu. "Öyle anlaşılıyor ki Türkler bizden çok korkuyorlar ve ne gibi projelerimiz olduğunu kontrol etmek istiyorlar" diye babasına düşüncelerini anlattı[156]. Bunları yazarken onun algılayamadığı, gezi esnasında yaşayabileceği bir hırsızlık veya öldürme olayının büyük bir diplomatik krize dönebileceği ihtimaline karşı güvenliğinin sağlanması çabasıydı. Kaldı ki daha sonraki gezilerinden birinde yaşanan bir hırsızlık olayı beklendiği gibi diplomatik bir sorun haline gelecekti.

Yanlarına yeni katılan Muhammed adlı askerle birlikte kafile Ölü Deniz kenarında yer alan Mujib'e (Arnon) ve oradan Rabba üzerinden

154 Mektuplar, (Newcastle) 22 Mart 1900 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

155 Mektuplar, (Newcastle) 22 Mart 1900 tarihli babasına gönderdiği mektup ve Günlükler, (Newcastle) 22 Mart 1900 günlü kayıt.

156 Mektuplar, (Newcastle) 23 Mart 1900 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Gertrude'u korumak için bırakılan Türk askeri

Kerak'a geldi. Aşçısı Hannah, Keraklıydı. Burada onun kız kardeşleri ve nişanlısıyla bir müddet vakit geçirdiler. Gertrude, ailenin fotoğraflarını çektikten sonra Petra'ya ulaşmak için tekrar yola koyuldular, Ghor as-Safi, Vadi Hasa'yı geçerek Şobak'a (Shobak) ve oradan Nejel vadisine girdiler[157]. Burada bir süre dinlendiler ve ertesi gün Petra antik kentine rahatlıkla gidip gelecekleri Vadi Musa'ya ulaştılar; etrafı gezmek için Vadi Musa'yı üs olarak kullandılar. Önce Petra antik kentine ve sonra da Hor Dağı'na gittiler. Petra'da gördüklerinden her zaman olduğu gibi büyülenmişti. Şehrin kırmızımsı, pembe taşlardan yapılmış görüntüsünü çok sevmiş, sütunlu girişiyle büyüleyici görünen Hazne'ye (Khazneh) bayılmıştı. Şehrin ve mezarların olabildiğince çok resimlerini çekti[158]. Buradaki gezisini bitiren Gertrude ve kafilesi geldikleri

157 Günlükler, (Newcastle) 28 Mart 1900 günlü kayıt.

158 Günlükler, (Newcastle) 29 Mart 1900 günlü kayıt, Mektuplar, (Newcastle) 29 Mart 1900 günlü babasına mektup.

yol üzerinden tekrar kuzeye yönelerek 6 Nisan'da Eriha, 7 Nisan'da ise Kudüs'e dönüş yaptı[159]. Gertrude bu seyahatinde ilk kez Suudlar ve İbn Reşid kabileleri hakkında bilgiler öğrenmiş, her iki kabilenin de Arabistan'ın geleceğinde önemli bir yer oynayabileceğini anlamıştı[160].

Gezi dur durak bilmeden at üzerinde yapılıyor, zaman zaman insan tahammülünü zorlayacak derecede yorucu oluyordu. Petra gezisine çıkarken, aslında daha uzun bir gezi planlamıştı. Şam ve Palmira'ya da gidecekti. Fakat şartları ayarlamak için olsa gerek Kudüs'e tekrar gelmişti. Burada çok da rehavete kapılmak, kendisini tembelliğin kollarına bırakmak istemediğinden olsa gerek saatlerce süren Arapça derslerine tekrar başladı. Bir taraftan da Palmira'ya uzanacak gezisinin planlarını yapıyordu. Bu sefer Rosenler de kendisine katılmaya karar verdiler. Hazırlıklar tamamlandı ve 24 Nisan 1900'de büyük bir kafile olarak yola koyuldular[161].

Bu seferki seyahat daha uzun olacaktı. Yine Eriha üzerinden kuzeye Amman'a, oradan 30 Nisan'da Daraa'ya ve ertesi günü Busra'ya ulaştılar. Burada Rosenlerle yolları ayrıldı. Artık yalnız seyahat edecekti. Bir ar.. ·:zeyde bulunan Gusam'a (Ghusam) giderek kasabayı gezdi ve aynı gün tekrar Busra'ya döndü[162]. Kasabadaki yetkili, Dürzilerin bulunduğu yerlere gitmesinin tehlikeli olacağını, bu nedenle doğrudan Türk askerlerinin kontrolündeki Suvayda'ya (Al Suwayda) gitmesini tavsiye etti ve hatta bu konuda ısrar etti. Dürzilerin coğrafyasına gitmek ve onlarla tanışmak konusunda kararlı olan Gertrude Türk yetkililerin müdahalesinden kaçmak için sabahın ikisinde kalkarak Cebel-i Dürzi'ye doğru yola koyuldu. Bu kaçışı, "ellerinden sıyrılıverdim" diye ailesine yazdı[163].

Busra'nın doğusundaki bölgede yaşayan Dürziler, Şiiliğin İsmailiyye kolundan türemiş bir mezhepti ve hem bölge halkı hem de hükümetle iyi anlaşamıyorlardı. Gertrude'un kafilesi yine Suvayda yolu üzerindeki Mjemir'e geldi. Burada Nasreddin adında genç bir Dürzi ile karşılaştılar. Dürzilerin kendilerini kabul etmesi için Türklerden

159 Günlükler, (Newcastle) 6 Nisan 1900 ve 7 Nisan 1900 günlü kayıtlar.

160 Günlükler, (Newcastle) 31 Nisan 1900 ve 1 Mayıs 1900 günlü kayıtlar.

161 Günlükler, (Newcastle) 24 Nisan 1900 günlü kayıt.

162 Mektuplar, (Newcastle) 2 Mayıs 1900 günlü babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

163 Günlükler, (Newcastle) 3 Mayıs 1900 günlü kayıt.

kaçarak geldiğini söyledi. Onların cevabıysa "hükümet buralara asla giremez" oldu ve Cebel-i Dürzi'de istediği yerleri gönül rahatlığıyla gezebileceğine dair teminat verdiler[164]. Dürzi çadırlarında iyi ağırlandılar. Areh'te oturan şeyhi görmek istediğini söylediğinde, çok dikkatli ve kibar olması uyarısıyla onu büyük şeyhleri Yahya'nın yanına götürmeyi kabul ettiler. Yahya, beş yıl hapis yattıktan sonra üç hafta önce salıverilmişti. Köye geldiklerinde bu Dürzi şeyhi onu kabul ederek sofrasında ağırladı. İltifat ederek, ilgi gösterdi. Gertrude, şeyhin iznini alarak onun fotoğraflarını çektikten sonra kendisine rehberlik yapan Nasreddin ile köyden ayrıldı[165]. Gertrude'un irtibat kurduğu bu Dürzi şeyhi Yahya, daha sonraları 1909 yılında ortaya çıkacak büyük Dürzi isyanının baş aktörü olacak kişiydi.

Yahya'nın yanından ayrıldıktan sonra Nasreddin, onu kendi kasabasına götürmeyi teklif ettiğinde Gertrude bu isteği olumlu karşıladı ve birlikte Salkhad'a geldiler. Kasabaya girdiklerinde Dürziler, Nasreddin'e verdikleri önemi göstermek için onuruna koyun kurban ettiler. Gertrude buradaki harabeleri gezdi, fotoğraflar çekti ve işi bittiğinde Salkhad ile Busra arasında yer alan Kureiyeh'e (Qrayya) uğradı. Kasabanın şeyhi Yahya'nın yeğeniydi. Burada da güler yüzle karşılandı. Orta Doğu toplumlarına özgü misafirperverliğin en güzel örneklerini sundular. El üstünde tutulması nedeniyle kendisini önemli hissetmişti, babasına Dürzilerden övgüyle bahsetti[166]. Kureiyeh'den kuzeye Suvayda ve Şahba'ya (Shahba) doğru giderken bölgenin diğer şeyhleriyle de tanıştı. Hepsi de aynı samimi ve yapmacıksız tavırlarıyla onu karşıladılar, misafir ettiler[167].

Yolculuğun on sekizinci gününde yani 11 Mayıs 1900 tarihinde Şam'a ulaşabildiler. Victoria Oteli'ne yerleştikten sonra kendisinden önce Şam'a gelen eşyalarını konsolosluktan teslim aldı. Şehrin her bir köşesini büyük bir merakla gezdi. Emeviler döneminden kalan Ulu Camii'nin süslemelerine, revaklarına ve o muazzam havasına hayran kalmıştı[168]. Şam'da geçirdiği son günde babasına "Palmira'ya gideceğini,

164 Mektuplar, (Newcastle) 3 Mayıs 1900 günlü babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

165 Günlükler, (Newcastle) 3 Mayıs 1900 günlü kayıt.

166 Mektuplar, (Newcastle) 5 Mayıs 1900 günlü babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

167 Günlükler, (Newcastle) 8 Mayıs 1900 günlü kayıt.

168 Günlükler, (Newcastle) 11 Mayıs 1900 günlü kayıt.

döndükten sonra arkadaşı Charlotte ile buluşacağını ve Beyrut'a kadar birlikte seyahat ettikten sonra gemi ile Kudüs'e geçeceklerini" bildirdi[169]. Ertesi gün 15 Mayıs'ta Palmira'ya gitmek üzere hareket ederek yolu üzerindeki Nasiriya'ya ve daha sonra da Karyateyn'e geldi. İki saatlik uykudan sonra Seyyid Fahad (Fayyad) Ağa'yı görmeye gitti. Şam'da bulunan Alman Konsolos yardımcısı Lütticke, Fahad'a teslim edilmek üzere bir mektup vermişti. Fahad Ağa, bölgede tanınan bir isimdi ve İstanbul'da görevleri vardı. Bir süre Fahad Ağa ile kaldıktan ve bölgeye ait devletlerin politikaları hakkında sohbet ettikten sonra Palmira'ya ulaşmak için yola çıktı[170]. Gertrude'un Fahad Ağa'yı ilk görüşüydü ama son görüşü olmayacak, bölgeye yaptığı her gezide Fahad Ağa'yı ziyaret etmeyi ihmal etmeyecekti. Fahad Ağa daha sonra bölgede ortaya çıkan İngiltere karşıtı gösterilerde ve Faysal'ın Irak Kralı ilan edilmesi sürecinde Gertrude ile olan dostluğu nedeniyle İngiltere taraftarı bir tutum sergileyecektir.

Karyateyn'den Palmira'ya hareket eden Gertrude, ancak şehire 20 Mayıs akşamında ulaşabilmişti. Ertesi gün vaktini tamamen antik şehri gezerek ve fotoğraflar çekerek geçirdi[171]. Burası Roma İmparatorluğu'nun en görkemli şehirlerinden biriydi. Palmira'da ve çevresindeki beş günlük dinlenmeden sonra tekrar yola koyularak Şam'a döndü ve arkadaşı Charlotte'u kendisini beklerken buldu. İki arkadaş şehirde gönüllerince gezip alışveriş yaptılar[172]. Daha önce planlandığı gibi amaçları Lübnan'ı gezmekti. Bir süre sonra Şam'dan ayrılarak Lübnan topraklarına girdiler. Alman Konsolos Yardımcısı Lütticke'in tavsiye ettiği Resulayn'da (Ras el Ayn) konakladıktan sonra Beyrut'un 86 km kuzeyinde bulunan Baalbek antik şehrine ulaştılar. Henüz yolculuğa çıkmadan Kudüs'te iken yaptığı gezi planının önemli duraklarından biri Baalbek'ti. M.Ö. 1100'lü yıllarda Fenikeliler tarafından kurulan şehir Grek ve Roma medeniyetlerine de ev sahipliği yapmıştı. İnançlar açısından önemli bir merkezdi. Burada Venüs, Baküs ve Jüpiter tapınakları bulunuyordu. Şehir ilkçağda

169 Mektuplar, (Newcastle) 14 Mayıs 1900 günlü babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

170 Günlükler, (Newcastle) 17 Mayıs 1900 günlü kayıt; Mektuplar, (Newcastle), 18 Mayıs 1900 günlü babasına mektup.

171 Günlükler, (Newcastle) 21 Mayıs 1900 günlü kayıt.

172 Günlükler, (Newcastle) 29 Mayıs 1900 ve 31 Mayıs 1900 günlü kayıtlar.

Gertrude, Kubbet Duris önünde

Jüpiter'e tapanların ziyaret ettikleri bir hac merkeziydi. Baalbek'in başka bir özelliği de İslam tarihi açısından da önemli olmasıydı. Kudüs'ü ele geçiren büyük komutan Selahaddin Eyyubi, Baalbek'te doğmuştu. Medeniyetler tarihi açısından bu denli önemli olan bu şehri gördüğünde Gertrude, hayranlığını saklayamayarak muhteşem güzellikte bir yer diye bahsetmişti. Alman İmparatoru II. Wilhelm 1898 yılında doğuya yaptığı gezide Baalbek'e de uğramış, gezisinin anısına büyük mermer bir tableti Jüpiter tapınağına asmıştı. Mermerin konduğu yerde alan açmak için bir nişin kırıldığını gören Gertrude; "Böyle davranan imparator bir vandal değil mi?" diye Wilhelm'i eleştirmişti[173].

Her gittiği yerde onlarca resim çeken Gertrude'un gezi alanlarında nadiren kendi fotoğrafı vardır. Bu fotoğraflardan biri de Baalbek gezisinde antik şehrin 3 km kadar güneybatısında yer alan ve Eyyübiler döneminden kalan Kubbet Duris önünde çekilmiştir. Simsiyah bir Arap atının üzerinde dimdik duran Gertrude; altında eteği, üzerinde beyaz gömleği ve güneşten korunmak için kafasındaki kefiyesiyle dört büyük sütunu ayakta kalmayı başarmış yapının önünde görünmektedir. Onu ölümsüzleştiren en ünlü resimlerinden biri bu olsa gerek[174].

173 Mektuplar, (Newcastle) 3 Haziran 1900 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

174 Resmin orjinali için bkz. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=343

Kafile, Baalbek gezisini bitirdikten sonra Trablus'a (Tripoli) geldi, ardından Kadişa (Kadisha) ve Adonis yoluyla Beyrut'a indi[175]. Gertrude ve Charlotte birkaç gün Beyrut'u gezdiler. Önceden planlandığı gibi Beyrut'tan gemiyle Kudüs'e gideceklerdi. Gemide Prof. Curtiss, Dr. Jely, Dr. Cooper ve Eddy adlarında İngilizler de bulunuyordu. Kendi kültürlerinden olan bu insanlarla kısa sürede tanışmış, arkadaş olmuşlardı bile. Gemi yolculuğuyla Sidon, Tire üzerinden Yafa'ya ulaştılar. Oradan da nihayetinde Kudüs'e vardılar[176]. Yorucu bir yolculuk olmuştu. Ancak Gertrude aynı gün hazırlıklarını tamamlayarak dinlenmeden kalabalık bir grubun uğurlamasıyla ülkesine dönmek için şehirden ayrıldı[177].

Çöllerden Dağların Zirvelerine

Gertrude, Kudüs'te kaldığı altı ay boyunca Lübnan ve Suriye'nin çöllerinde gezmiş, bedevilerin medeniyetten uzak yaşantılarına şahit olmuştu. Bu kadar hareketli ve heyecan dolu bir geziden sonra Londra'da kendisini eve kapatması beklenemezdi. Yaşamın her anını değerlendirmeye çaba sarf eden, boşu boşuna harcadığı bir anı dahi olmasını istemeyen Gertrude, Kudüs'ten döndükten bir süre sonra Fansa ve İsviçre dağlarına gözünü çevirdi. 31 Temmuz 1900'da Paris'teydi ve Fransa, İsviçre ve İtalya sınırlarının kesiştiği Haute Savoie bölgesinde bulunan Chamonix'e gidiyordu[178]. 4.810 metre yüksekliğiyle Alplerin bir parçası olan Chamonix Mont-Blanc 1821 yılından beri dağcılık sporunun en eski merkezlerinden biriydi. Kış sporları açısından da dikkat çeken bu küçük köy daha sonra 1924 yılında dünyanın ilk kış olimpiyatlarına ev sahipliği yapacak yer olacaktı.

İlk ciddi dağcılık tecrübesini bir yıl önce Fransa'da Meige Dağı'nda gerçekleştirmişti. Elbette ciddi bir tecrübeydi ama şimdi karşısında yaz aylarında dahi karlarla kaplı Mont-Blanc ve 12 km uzunluğundaki Alplerin en büyük buzullarından biri olan Mer de Glace duruyordu. 1 Ağustos 1900'de Chamonix'de Hotel Couttet'a yerleşti[179]. Yeni

175 Günlükler, (Newcastle) 8 Haziran 1900 günlü kayıt.

176 Günlükler, (Newcastle) 12 Haziran 1900 günlü kayıt.

177 Günlükler, (Newcastle) 14 Haziran 1900 günlü kayıt.

178 Mektuplar, (Newcastle) 31 Temmuz 1900 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

179 Günlükler, (Newcastle) 1 Ağustos 1900 günlü kayıt.

tırmanacağı dağ Meige'ye benzemiyordu, zorlanacağını biliyordu. Bu zorluğu anlatmak için "Mont-Blanc tâ yukarılardan beni alaycı bakışıyla süzüyor" diye yazdı babasına[180]. Kasabaya geldiğinde bölgeyi tanıyan Joseph Fournier ile irtibat kurarak hangi tepelere tırmanacağına karar verdiler. Fornier, ona tırmanışta yardımcı olacak Ulrich Fuhrer adında bir rehber de buldu. Mont-Blanc'ın zirvelerini zorlamak için Montenvers'e giderek önce aşağıya doğru uzanan Mer de Glace buz vadisine indi. Buzulun üzerinde yürümek heyecan vericiydi. Daha fazla heyecan verici olan ise buzulları gezerken gözünü diktiği Mont-Blanc ve Aiguille'ın zirveleriydi. 23 Ağustos'a kadar kaldığı Montenevers'de rehberi Fuhrer ile bütün zirvelere başarılı tırmanışlar yaptı[181]. Zorlayıcıydı ama onun için tek kelimeyle büyüleyici bir deneyimdi. Her bir zirveyi fethetmesi ona zorluk çıtasını kademe kademe yükseltmesi yolunu açıyordu.

Daha zorlu bir deneyim için ertesi yıl (1901) yine Ağustos ayının yirmisinde İsviçre'ye geldi. Bern ve Valais kantonları boyunca uzanan Bern Alpleri'ndeki oteline yerleşti. Tam karşısında 3.704 m yüksekliğiyle Mittelhorn, 3.689 m yüksekliğiyle Rosenhoren ve 2.782 m yüksekliğiyle Grosses Engelhorn bulunuyordu. Mont-Blanc'ta kendisine rehberlik eden Ulrich'i ve kardeşi Heinrich Fuhrer'i bu sefer de kendisine yardımcı olmaları için tutmuştu[182]. Ertesi gün sabahın erken saatlerinde önce Schreckhorn için yola koyuldular. Eğlenceli ve biraz da garipliklerle dolu bir tırmanış oldu. Eric ve Gerard Collier adlı dağcılarla tanışmış, onlarla birlikte zirveye kadar birlikte tırmanmıştı. Geri döndüklerindeyse kulübelerinde tanımadıkları üç Fransız dağcının yerleştiğini ve bıraktıkları malzemeleri kullandıklarını görmüşlerdi. Demledikleri sıcak çaydan kendilerine de ikram edilmesini beklerken dağcılar kaba bir davranış göstererek Gertrude'u azarlamışlardı. "İçtikleri zaten bizim çayımızdı" diye babasına dert yandı[183].

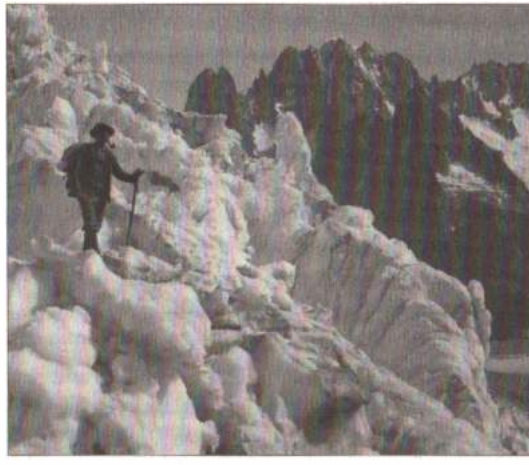
Eylül başlarında yapılan bu tırmanışlar zor ve tehlikeli olmuştu. Ochsenthal adlı tepede yaptıkları tırmanışta, dağın güneyde biten kısmında bir duvarla karşılaştılar. Daha önce iki uzman dağcı tarafından

180 Mektuplar, (Newcastle) 2 Ağustos 1900 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

181 Mektuplar, (Newcastle) 8 Ağustos 1900 ve 9 Ağustos 1900 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektuplar.

182 Günlükler, (Newcastle) 20 Ağustos 1901 günlü kayıt.

183 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 122.

İsviçre Alplerinde Gertrude'un tırmandığı dağda rehberlerinden biri (1901)

bu duvarın geçilemeyeceğine dair görüşler bildirilmişti. Buna rağmen Gertrude ve rehberleri bu dik yamaçtan tırmanmaya karar verdiler. Tırmanış çok zorluydu, onu daha da zorlu hale getiren kar yağışının başlamasıydı. Bir saat içinde üç kez dinlenmek için mola vermek zorunda kaldılar. Bir noktaya geldiklerinde artık yükseklik bir kişinin ulaşamayacağı boyuta ulaşmıştı. Ulrich kardeşinin omzuna çıkarak kayaya tırmandı. Kar yağışından kurtulmak için sığındıkları küçük bir oyukta dinlendikten sonra tekrar aşağıya indiler. Fakat gerçek anlamdaki tehlikeyi ise Engelhorn'da atlattılar. Engelhorn'un zirvelerinden birinin asla aşılamayacağı genel bir kabul haline gelmişti. "Uzmanlar zirvenin aşılamayacağını düşünüyorlar, fakat ben öyle düşünmüyorum. Onlar söyleyebilir fakat biz de onların yanılabileceğini kanıtlayacağız" diye babasına yazdı[184]. Gerçekten de cesaretle dik kayalara yönelmişler, tehlikenin üzerine atılmışlardı. Bir süre tırmandıktan sonra geldikleri dümdüz ve dik bir kaya bloku ulaşabilecekleri noktanın ötesindeydi. Daha önce de yaptıkları gibi Ulrich kardeşinin omuzlarına çıkarak kayaya tutunmaya çalıştı. Başaramayınca bu sefer Gertrude, Heinrich'in omzuna ve Ulrich de Gertrude'unkine çıktı. Ulrich, kayaya tutunabilmek için Gertrude'un omuzları üzerinde ayakta durmaya başlamıştı.

184 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 124 (8 Eylül 1901 günlü mektup)

Dengelerinin kaybedilmesiyle her üçü de aşağıya yuvarlanabilir, ölebilirlerdi. Zorlu mücadeleden sonra kayaya tırmanmayı başardılar. Heinrich geride kalırken Ulrich ve Gertrude zirveye ulaşmışlardı. Geri dönüşleri de zorlu ve yavaş oldu. Yaşanılan bütün zorluklara rağmen her bir zirvenin ardından yeni bir zirveye çıktılar. Birkaç hafta süren tırmanışla Engelhorn'daki zirvelerin hepsi fethedilmişti[185].

Eylül ayı sonunda eve dönüş yolculuğu başlamıştı. Yılın geri kalanını Londra'da geçirdi. Ama ayrılması da çok uzun sürmedi. 1902 yılının ilk günlerinde babası, kardeşi Hugo ve aile dostları Van Lennepler'le yeni bir geziye çıktılar. Liverpool'dan ayrılan gemi Biskay Körfezi, Portekiz kıyıları ve sisle kaplı olduğu için göremediği Cebelitarık geçidinden Cezayir'e ulaştı[186]. Afrika kıyısı boyunca yapılan bu gezide birkaç gün süreyle konakladıkları şehirleri gezdiler, fotoğraflar çektiler. Gertrude, arkeoloji merakının peşinde giderek Malta'ya uğradı. Burada devam eden kazılara katıldı. Sonra yine ailesiyle buluşarak Sicilya ve Napoli'ye kadar uzanan İtalya seyahatine devam etti[187]. Gertrude, güney İtalya'da babası ve kardeşinden ayrıldı. Onlar Londra'ya dönerken kendisi aile dostları Van Lennep'in davetiyle İzmir'e yöneldi. Bergama (Pergamos), Manisa, Sard ve Pamukkale'yi gezmeyi planlamıştı. 26 Şubat'ta İzmir'e geldiler[188]. Bir günlük dinlenmeden ve İzmir'deki İngiliz Konsolosu Cumberbatch ile görüştükten sonra Dikili, Bergama, Manisa, Sard, Gediz Vadisi, Akhisar, Marmara Gölü (Alyattes) ve gölün civarında bulunan Bin Tepe'yi gezdi[189]. Afyon'a ve Pamukkale'ye gidememişti. Türkiye'ye tekrar gelerek, yanında taşıyacağı çadırlar ve hizmetkârlarla gezemediği yerleri detaylı bir şekilde gezeceğini, geldiğinde de Türkçe konuşuyor olmayı istediğini annesine yazdı[190]. Bu Gertrude'un Anadolu topraklarındaki ikinci uzun süreli

185 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell,* I, s. 124-129 (8 Eylül 1901 günlü babasına mektup)

186 Günlükler, (Newcastle) 19 Ocak 1902 günlü kayıt.

187 Mektuplar, (Newcastle) 21 Şubat 1902 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

188 Mektuplar, (Newcastle) 28 Şubat 1902 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

189 Mektuplar, (Newcastle) 6 Mart 1902 ve 7 Mart 1902 tarihli annesine mektuplar.

190 Mektuplar, (Newcastle) 9 Mart 1902 tarihli annesi Florance Bell'e mektup.

seyahati olmuştu. Daha önce babasıyla İstanbul ve Bursa'yı gezmişti. Şimdiyse Batı Anadolu'yu gezmesi onda olumlu etkiler bırakmıştı. Türkçeyi öğrenmek gibi bir isteği ve çabası yokken artık Türkçe öğrenmek istediğini ifade ediyordu.

İzmir'den hemen Londra'ya dönemedi. Yine yönünü doğuya çevirdi. Avusturya gemisi *S.S. Cleopatra*'ya binerek Hayfa'ya doğru yola çıkarak güzergâhta bulunan Rodos, Kıbrıs, İskenderun'a uğradı. 26 Mart'ta Hayfa'ya ulaşarak Carmel Dağı Oteli'ne yerleşti[191]. Mayıs sonuna kadar kaldığı Hayfa'da Arapça çalıştı, Kudüs'e ve çevre kasabalara geziler düzenledi. Yine dolu dolu geçen iki aylık süreden sonra Londra'ya döndü[192].

1902 Temmuz başlarında daha büyük zirvelere çıkmak için tekrar İsviçre'ye geçti. Bu sefer hedefi 4.274 metreyle Bern Alplerinin en yüksek noktası olan Finsteraarhorn buzuluydu. İlk kez 1828 yılında buzul araştırmacısı Franz Joseph Hugi iki rehberiyle bu dağa tırmanmak istemiş, ayağı sakatlanınca rehberleri Jakob Leuthold ve Johann Wahren zirveye ulaşan ilk isimler olmuştu. Bu başarıdan sonra Bern'e gelen bütün dağcıların nihai hedefi mutlaka Finsteraarhorn'a tırmanmaktı. Gertrude da kendisini bu büyüye kaptırmıştı. Bir kadın olarak o dağa çıkmak, kolej yıllarında elde ettiği başarıdan sonra yaşadığı gibi "zirveye çıkan işte o kadın" dedirtmek için yine rehberleri Heinrich ve Ulrich kardeşlerle yola koyuldu. Dağa tırmanmaya 31 Temmuz'da başladılar. Atlatılan büyük bir tehlike, fırtınanın ortasında dağda kalmaları oldu. Sıkıştıkları dar bir alanda on altı saat geçirdiler. Nihayetinde kurtulduklarında 3 Ağustos günü otellerine ancak dönebilmişler, ayak parmakları ise neredeyse donma noktasına gelmişti[193].

Gertrude yaptığı tırmanışlardan sonra artık Avrupa'da isim yapmış bir kadın olmuştu. Sıradan insanlar tarafından tanınmanın mutluluğunu yaşıyordu. Tren garında görevli bir memur onu gördüğünde, "geçen yıl Engelhorn'a tırmanan Bayan Bell siz misiniz yoksa?" diye sormuştu[194]. Bu tarz olumlu yaklaşımlarla birlikte tanınmış kişilere yönelik sergilenen kıskançlıklarla da karşılaşmıyor değildi. Böyle bir

191 Mektuplar, (Newcastle) 26 Mart 1902 günlü annesi Florance Bell'e mektup.

192 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 130, 135.

193 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 138-147 (3 Ağustos 1902 günlü babasına mektup)

194 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 135 (8 Temmuz 1902 günlü annesine mektup)

kıskançlık kaprisi hemcinsinden gelmişti. Finsteraarhorn'a geldiğinde burada karşılaştığı Bayan Kuntze adlı Alman kadın kendisine belirgin olarak düşmanca davranmıştı[195]. Her şeye rağmen dağcılıktaki başarıları küçümsenemeyecek derecedeydi ve Engelhorn zirvelerinden birine ismi verilerek başarıları tescil edilmişti[196].

İkinci Dünya Turu

İsviçre'den döndüğü Londra'da, dağda maruz kaldığı soğuğun etkisiyle şişen ayak parmaklarından şikâyetçiydi ve hâlâ hafif de olsa topallıyordu[197]. Sağlığındaki ufak sorunlara rağmen sosyal yaşantısından geri kalmıyordu. Çay partilerine katılıyor, arkadaşlarıyla buluşuyor; en çok sevdiği ve kendisini yakın hissettiği Chirol ile vakit geçiriyordu. Chirol, bu arada onu Hindistan'a yapılacak bir gezi için ayartmaya çalışıyordu. 1901 yılında Kraliçe Victoria hayatını kaybetmiş, yerine VII. Edward İngiltere Kralı ve Hindistan İmparatoru olarak tahta çıkmıştı. Ertesi yıl Edward'ın tahta çıkışının yıl dönümü Lord Curzon'un düzenleyeceği şenliklerle Hindistan'da kutlanacaktı. Gertrude bütün kalbiyle imparatorluğa bağlıydı ve İngiltere İmparatorluğu'nun denizaşırı sömürgelere sahip olmasını, dünyanın en güçlü ülkesi olarak kabul edilmesini büyük bir gurur duygusuyla karşılıyordu. Hindistan'daki şenlikler İngiltere'nin ne denli muhteşem bir güç olduğunu da gösteren önemli bir olay olacaktı. Bu muhteşemliği hissetmek için Hindistan'da olmayı o da istediği için Chirol'ün teklifini memnuniyetle karşılamıştı.

Gertrude'un bir de hiç hoşlanmadığı bir durum gelişmişti. Kardeşi Maurice askere yazılarak evden ayrılmış, hiç beklemedikleri halde Afrika'ya gönderilmişti. Onun ardından diğer kardeşi Hugo da eğitim gördüğü Trinity kolejdeki bir öğretmeninin etkisinde kalarak din adamı olmaya karar vermişti. Kardeşinin kiliseye bağlanma kararı Gertrude'u çok rahatsız etmişti. Geleneklere bağlıydı ama farklı yerleri gezmesi, farklı kültürleri ve dinleri tanıması onun Hristiyanlık'tan belirgin şekilde soğumasına yol açmıştı. Kardeşinin kesinlikle dini bir yapı içinde

195 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 135 (8 Temmuz 1902 günlü annesine mektup)

196 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 149.

197 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 150 (11 Ağustos 1902 günlü annesine mektup)

bulunmasını istemiyordu. Kararından caydırabileceği düşüncesiyle kendisiyle birlikte önce Hindistan'a ve oradan devam edecek bir dünya seyahatine çıkmaya onu ikna etmişti. Annesine, "Hugo'dan daha zeki olduğu için onu din adamı olma kararından vazgeçirebileceğini" söylemiş olmasına rağmen seyahat sonunda beklediği etkiyi yapamamış, kardeşi yine din adamı olmakta ısrarlı olmuştu[198].

Biyografi yazarları Gertrude'un kardeşine yönelik tepkisini ateist olmasına bağlamaktadırlar. Fakat mektupları ve günlüklerinde yazdıklarından ateist olmadığı, dinlere ve özellikle Hristiyanlığa karşı olumsuz düşüncelerinden deist olduğu anlaşılmaktadır. Yayınladığı kitapların önsözünde "Allah'ın adıyla" cümlesini yazması onun ateist değil de deist olduğunu gösteren önemli bir ayrıntı olsa gerek. Diğer taraftan inanç bakımından dinlere mesafeli olmasına rağmen gezilerinde din adamlarıyla irtibat kurmaktan da kaçınmamıştır. Gezileri sırasında hemen her şehirde misyonerlerin yanına uğrayarak, onların yardımlarını talep etmiştir. İslam dünyasında ise en yakın dostları şeyhler ve seyyidler olmuştur.

Diğer kardeşi Maurice ile yaptıkları ilk dünya gezisinde takip ettikleri yön doğudan batıya doğru olmuştu. Şimdi ise tam tersi bir rota ile batıdan doğuya doğru seyahat edeceklerdi. Gezileri 1902 yılı Aralık ayında başladı. 4 Aralık'ta annesine "Hugo'nun çok iyi bir yol arkadaşı olduğunu, zamanlarının büyük kısmını haritaya bakarak planlar yapmakla geçirdiklerini" yazdı[199]. Önce şenliklere katılacakları Hindistan'a gelmişlerdi. Kendilerini karşılayan hizmetkârlar onlara hemen Hintçe öğretmeye başlamış, Gertrude da bu dilde öğrendiği kelimelerle diyalog kurmayı kısa sürede öğrenmişti[200]. Hindistan'a ilk kez ayak basıyorlardı ve ülkenin rengârenk görüntüsü ikisini de hayrette bırakıyordu. Bombay'dan Delhi'ye giderek düzenlenen eğlencelere katıldılar ve yeni insanlarla tanıştılar. Bunlardan biri ileride onun hayatında önemli rol oynayacak olan Maskat konsolosu Percy Cox idi. Cox da Arabistan ile ilgilendiği için birlikte kabileler üzerine sohbet ettiler, Gertrude ona

198 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 151-152.

199 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 152 (4 Aralık 1902 günlü annesine mektup)

200 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 152 (12 Aralık 1902 günlü annesine mektup)

gezilerinden ve karşılaştığı aşiretlerin yaşantısından bahsetti[201]. Elbette Gertrude'un karşılaştığı ve arkadaş olduğu Percy Cox'un ileriki yıllarda hayatını şekillendirecek en önemli insan olacağını bilmesi imkânsızdı.

Hindistan'da kaldıkları süre içerisinde Firuzabad, Ahmedabad gibi şehirlerin yanı sıra Peşaver'e kadar uzanan bir alanı gezdiler. Hindistan'dan ayrılarak Bengal körfezine ve oradan Singapura ulaştılar. Çin ve Japonya'dan sonra Kuzey Amerika kıtasındaki Vancouvar'a geldiler. Dağcılık deneyimlerine bir yenisini eklemeyi düşünen Gertrude burada Rocky dağlarına tırmandı. 30 Haziran 1903'te annesine "Şimdi Rocky dağlarına tırmandığımı sana söylemeliyim!" diye yazdı. Ama ilginç olan Rocky dağlarına tırmanması değil, burada 3 İsviçreli dağcıyla karşılaşmasıydı. Tabii ki kendisini çok iyi tanıyorlardı ve "Bayan Bell, Finsteraarhorn'da eğlendi mi bari?" diye sormuşlardı[202]. Dünyanın uzak bir köşesinde de olsa tanınıyor olmak gururunu okşamıştı.

Gertrude ve Hugo, Vancouvar'dan trenle dört gün kalacakları Chicago'ya hareket ettiler. Boston'ı ve Niagara Şelalesi'ni gezdiler. Bu dünya gezisi 26 Temmuz'da Liverpool'a ulaştıklarında sonlanmış oldu[203].

Gertrude 1904 yılı yazına kadar Londra'da kaldı. Ağustos 1904'te İsviçre'deki Zermatt'a giderek yeni bir tırmanış yaptı. Eylülde İngiltere'ye dönerek kasıma kadar vaktini Londra'da geçirdi. Kasım ayında Paris'e giderek dönemin önemli arkeologlarından Salomon Reinach'tan arkeoloji dersleri almaya başladı. Reinach, onu arkeoloji ile daha fazla ilgilenmesi konusunda cesaretlendirdi. Öğretmeniyle geçirdiği birkaç aydan sonra kendisini Arabistan çöllerine gitmekte daha istekli hissetti ve bir daha ayrılmayacağı Arap çöllerine doğru 4 Ocak 1905 yılında yola koyuldu.

Suriye ve Türkiye Gezisi: Çöl ve Tohum

Gertrude 1905 yılının ilk günlerinde planladığı seyahat için yola çıktı. Seyahatteki temel hedefleri Suriye'de görmediği yerleri incelemek, Cebel-i Dürzi'ye uğramak ve Şam-Halep üzerinden Anadolu'ya giriş

201 Mektuplar, (Newcastle) 31 Aralık 1902 günlü annesi Florance Bell'e mektup; Günlükler (Newcastle), 1 Ocak 1903 günlü kayıt.

202 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 165 (30 Haziran 1903 tarihli annesine mektup)

203 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 166 (8 Temmuz 1903 günlü annesine mektup)

yapmaktı. Bu sefer topladığı yeni bilgilerle bir kitap yazmayı planlıyordu. Kendisinin şahit olduğu Doğu yaşantısını çevresindekilerle paylaştığında çok ilgi çekmişti. İlginç bulunan bu çöl yaşantısını bütün İngiltere'ye tanıtmak istiyordu. Annesine yazdığı mektupta hangi tarihlerde nerelerde olacağına dair bilgiler verdikten sonra hedefine ulaşmak için Londra'dan ayrıldı[204].

Gertrude doğu gezisine yine trenle geldiği Paris üzerinden başladı. Bir gün Marsilya'da dinlendikten sonra Napoli'ye ve burada temin ettiği bir gemiyle Port Said'e ulaştı. Port Said'de gemi değiştirerek bindiği *S.S. Ortona* ile Yafa'ya yelken açtı[205]. Yafa'da veba karantinası olduğundan gemi Beyrut'a yönelmek zorunda kaldı[206]. İki gün zorunlu olarak kaldığı Beyrut'ta katırcılarıyla aşçısını ayarladıktan sonra kıyı şeridinden Kudüs'e ulaşmak için yola çıktı. Sidon, Tyr ve Hayfa'ya 15 km uzaklıktaki Akka'ya geldi. 1888 yılında Beyrut'un vilayet olmasıyla buraya bağlanan Akka kutsal kitaplarda geçen bir yerleşim olması nedeniyle Yahudiler ve Hristiyanlar tarafından önemsenen bir yerdi. Gertrude bir gün için burada kalarak şehri gezmeye karar verdi. Geldikleri günün ertesi sabahı misyoner Bayan Ramsay ile kahvaltı yaptılar. Ramsay, 23 yıldan beri Akka'da yaşıyor, aynı zamanda bölgedeki misyonerlik faaliyetleriyle uğraşıyordu[207]. Bayan Ramsay o gün öğleden sonraya kadar Gertrude'a şehri gezdirdi, antik yerleri gösterdi. Gertrude, memnuniyet duygularıyla Akka'dan ayrılarak Hayfa'ya hareket etti. At üzerinde yapılan kıyı şeridi yolculuğu çok zorlu geçiyordu. Esdraelon Vadisi'nde çamurlara bata çıka yolculuk yaptılar, yük taşıyan eşeklerden biri bataklığın içinde kalmıştı. Yolculuğun bu denli güçlüklerle dolu olması nedeniyle Kudüs'e ancak 31 Ocak'ta ulaşabildiler[208].

Şehre girdiğinde vakit geçirmeden İngiltere Konsolosu Dickson ile görüşmeye gitti. Dickson, Mark Sykes ve eşinin Kudüs'e yeni geldiklerini haber verdiğinde Gertrude sevinmişti. Mark Sykes Anadolu ve

204 Mektuplar, (Newcastle) 4 Ocak 1905 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

205 Mektuplar, (Newcastle) 8 Ocak 1905 tarihli babası Hugh Bell'e ve 11 Ocak 1905 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektuplar.

206 Mektuplar, (Newcastle) 12 Ocak 1905 tarihli annesi Florance Bell'e mektup.

207 Mektuplar, (Newcastle) 24 Ocak 1905 tarihli babası Hugh Bell'e mektup.

208 Mektuplar, (Newcastle) 1 Şubat 1905 tarihli annesi Florance Bell'e mektup.

Kuzey Mezopotamya'da geziler yapmış tanınmış bir gezgindi ve yayınladığı kitapları vardı[209]. Yaşam tarzları birbirlerine benziyordu. Geldiği günün aynı akşamında kaldıkları evde onları ziyaret etti. Mark Sykes ve eşi Gertrude'u kucaklarını açarak karşılamışlar, ziyaretinden mutluluk duyduklarını söylemişlerdi. Sykes yapacağı gezinin planını paylaşınca aynı rotayı takip edecekleri ortaya çıkmıştı. Sykes'ın kamp için aldığı malzemelerin, yük hayvanlarının çokluğu Gertrude'u şaşkına çevirmişti. "Bunlar için ne denli çok para harcadığını düşünmem bile titrememe sebep oldu" diye hayretini annesiyle paylaştı[210].

Akşam yaptıkları görüşmede Sykes, Dürzilerin bölgesine yapacağı gezinin rotasını söylerken Gertrude ona dürüst davranmamış, kendi gezi güzergâhını saklamayı tercih etmişti. Daha sonra Dürziler arasına yapacağı gezinin Türk makamlarınca engellenmesi ve Gertrude'un ise kendisine yalan söyleyerek aynı güzergâhtan Cebel-i Dürzi'ye gitmesi Mark Sykes'ı çok kızdırmış, kendi seyahatinin engellenmesini Gertrude'a bağlamıştı. Karısına yazdığı bir mektupta Gertrude'a dair çok ağır ifadeler kullanmıştı: "Dilimizdeki en kötü küfürler, en büyük lanetler o kahrolası sersemin başına yağsın" diye lanet okumuş, hatta onu "boş konuşan, çenesi düşük, kendini beğenmiş, yapmacık, erkek-kadın arası yassı göğüslü, durmadan dünyayı dolaşan ona buna yaranmaya çalışan biri" olarak tanımlamıştı[211].

Kudüs artık çok iyi bildiği bir şehirdi ve kendisiyle birlikte seyahat edecek üç katırcı ve bir aşçı olmak üzere yardımcılarını kısa sürede buldu. Biri önceki seyahatinde kendisine katılmış olan Dürzi Muhammed, diğerleri ise Marunilerden İbrahim ve oğlu Habib ile aşçısı Hristiyan Mikhail'di. Bu sefer yanına "Kurt" adını verdiği bir de kurt köpeği almıştı[212].

Seyahat 3 Şubat'ta başladı. Ramla'ya geldiğinde annesine gideceği güzergâhı haber verdi. Bu plana göre Moab dağları üzerinden Şam'a, oradan Halep'e ve Urfa'ya uğradıktan sonra Konya'ya ulaşacaktı. Kendisine gönderilecek mektupların bu şehirlere ulaşacağını belirttiği hafta

209 Mark Sykes, *Through Five Turkish Provinces*, London 1900; Mark Sykes, *Dar'ul-Islam: Asiatic Provinces of Turkey*, London 1904.

210 Mektuplar, (Newcastle) 1 Şubat 1905 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

211 Wallach, *Çöl Kraliçesi*, s. 116.

212 Mektuplar, (Newcastle) 1 ve 3 Şubat 1905 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektuplar.

aralıklarında gönderilmesini istiyordu[213]. Çölün kapısı Eriha ve oradan Şeria köprüsü üzerinden doğuya Moab dağlarına doğru hareket etti. 7 Şubat'ta Salt'a geldiğinde ilginç diye tanımladığı bir bedevi ziyaretine geldi. Yusuf Sukker adlı bu bedevi ona yiyecekler ikram etti, yolculuklarına yardımcı olması ve kafileye rehberlik etmesi için bölgeyi çok iyi bilen kayınbiraderi Nemrud'u yanlarına katacağına söz verdi[214]. Başka bir köyde olan Nemrud'u çağırdıklarında ertesi günü sabah saat onda Gertrude'un yanına gelmişti bile. Yaptıkları başlangıç ilginçti. Birbirlerinin ensesinden yakalayarak kafalarını çekiştirerek kafalarını birbirlerine değdirmişler ve dost olacaklarına dair yemin etmişlerdi[215].

Nemrud ile birlikte yola koyulan kafile Beni Sahr aşiretinin konaklama yerine gelmişti. Siyah çadırlar içinde yaşayan bu aşiret onları misafir etti. Bir önceki seyahatinde çok kısa bir süre de olsa Beni Sahrlarla karşılaşan Gertrude bu sefer onlarla kalıcı ilişkiler kurmaya çalıştı. Bunda da başarılı oldu. Ayrılmadan önce aşiret ileri gelenleri ona, yaptığı işin önemini belirtmek için "Maaşallah Arap Kızı" demişlerdi. O artık onların gözünde Tanrı'nın iradesiyle "Çölün Kızı" olmuştu[216]. Beni Sahr aşireti Dürzilerle çatışma içindeydi. Orada fazla kalmaları Dürzilerin kulağına giderse kendisi için iyi olmayabilirdi. Bu nedenle Gertrude ve kafilesi bir gecelik konaklamadan sonra hemen yola koyuldular. Kafile yolda Beni Hassan aşiretiyle karşılaştı. Hava şartlarının kötü olması nedeniyle bir-iki gün bu aşiretin bölgesinde konaklayan Gertrude, onlarla da samimiyet kurdu[217]. Dürzilerin bölgesine geçmek için önce Salkhad'a geldiler. Buranın Hristiyan müdürü Gertrude'u çok iyi karşıladı. "Her nereye isterse gidebileceğini, hiç kimsenin ona yardım dışında bir parmağını dahi oynatamayacağını" söyledi[218]. Nihayet zorlu

213 Mektuplar, (Newcastle) 3 Şubat 1905 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

214 Mektuplar, (Newcastle) 7 Şubat 1905 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

215 Mektuplar, (Newcastle) 8 Şubat 1905 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

216 Mektuplar, (Newcastle) 9 Şubat 1905 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

217 Mektuplar, (Newcastle) 13 Şubat 1905 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

218 Mektuplar, (Newcastle) 18 Şubat 1905 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

bir yolculuktan sonra Cebel-i Dürzi'ye ulaştılar. Annesine yolculuğun ne denli zorlu geçtiğini "Oh, anneciğim öyle bir yolculuk yaptım ki! Bu yolculukta beni gördükten sonra suratının alacağı şekli görmeyi isterdim" cümlesiyle ifade ederken, arkasından da geçtikleri o zorluklarla dolu arazinin tarifini yapıyordu[219]. Dürziler onları samimiyetle karşıladılar. Dürzi Şeyhiyle yemek yediler, kahve ve sigara içtiler. Dürzilerin bölgesinde geçirdikleri bir günün ardından yola çıktılar ve 26 Şubat 1905'de Şam'a ulaştılar[220].

Şam'a girdiğinde vali kendisini yanına çağırarak Dürziler arasında yaptığı seyahat hakkında bilgi istedi. Türk görevliler gezi sırasında olumsuz bir olay yaşanması ve bunun diplomatik bir krize dönme ihtimalinden korkuyorlardı. Bu nedenle vali, Gertrude'un Şam'dan sonra nerelere gideceğini bilmek istiyordu. Zorlu bölgelerden geçen Gertrude'un yeni rotasını Anadolu'ya çevirmesi idari makamları biraz olsun rahatlatmıştı. Diğer taraftan şehirdeki ileri gelenlerin kendisiyle ilgilenmesi, Suriye'de tanınan biri olması, her gittiği yerde isminden söz edilmesi ona çektiği sıkıntıların ödülü gibi gelmişti. "Burada bir şahsiyet oldum" cümlesiyle annesine duygularını ifade etti[221]. Öğleden sonra oteline döndüğünde kendisini bir sürpriz bekliyordu. Şehrin ileri gelenleri onu görmek için gelmişlerdi. Bir süre için ardı arkası kesilmeyen kalabalığı otelinde kabul etti. Fırsat bulduğunda da valinin evine giderek onunla samimiyet kurmaya çalıştı. Vali, Arapça bilmediği için Fransızca konuşuyorlardı. Çok nazik ve kabiliyetli biri olan vali misafirperverlik göstererek Gertrude'u ailesi ve çocuklarıyla tanıştırdı. Bu samimiyet ortamında evinin bahçesindeki çiçeklerle fazlaca ilgili olan valiye İngiltere'den çiçek tohumları göndereceğine söz verdi. Otelde kendisini ziyaret eden misafirlerden biri de aslen Cezayirli olan bölgenin en nüfuzlu şeyhlerinden olan Şeyh Abdülkadir ile oğlu Abdullah Paşa oldu. Görüşmede Abdülkadir ailesinin Necd'deki aşiret reisi İbn Reşid ile dost olduklarını öğrendiğinde buna sevindi. Daha sonraki bir gezisinde

219 Mektuplar, (Newcastle) 23 Şubat 1905 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

220 Mektuplar, (Newcastle) 27 Şubat 1905 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

221 Mektuplar, (Newcastle) 27 Şubat 1905 tarihli annesi Flornce Bell'e gönderdiği mektup.

İbn Reşid'in oturduğu Hayil'e (Hail) gitmek istiyordu ve bu ilişkileri kullanarak bu isteğini gerçekleştirebilirdi[222].

Şam ziyareti kendisine yeni dostluklar kazandırmıştı. Elde ettiği bu yeni dostlukların memnuniyetiyle kuzeye doğru yola çıktı. Daha önce ziyaret ettiği Palmira ve Baalbek'e uğradıktan sonra Kuseir, Hums (Homs), Hama, Muddik (Kalaat El Muddik), Bare (Al Bareh) üzerinden 27 Mart'ta Halep'e girdi. İlk girişte şehri hiç beğenmemiş, çorak ve ilginç olmayan bir yer olarak tanımlamıştı[223]. Şam'da olduğu gibi burada da şehrin valisi ve ileri gelenlerinin misafirperverliği ile karşılaştı. Vali, evine götürerek ailesiyle tanıştırdı. Gertrude onu İngilizlere olumlu yaklaşan bir yönetici olarak ailesine anlattı. Vali bu olumlu bakış açısını Gertrude'a gösterdiği ev sahipliğiyle fazlasıyla göstermişti. Hatta görülmesi gereken tarihi yerleri bizzat gezdirmişti. Belki de gösterilen bu ilgiden dolayı annesine Kalaat Simian'da yazdığı mektupta Halep'i daha olumlu ifadelerle tasvir etti: "Dar sokakları ve sayısız minareleriyle büyük bir Arap şehri. Şimdiye kadar görmediğim derecede güzel demir işleme kapısı olan 12. yüzyıldan kalma kalesi Arap işçiliğini yansıtıyor. Şehir yapılan iki demiryolu hattının ortasında kalmış, şu günlerde eski ihtişamından uzak görünüyor. Kötü yollar ve kötü yönetim nedeniyle ticareti durgun" [224].

Halep'ten 1 Nisan'da ayrılan Gertrude'un gitmek istediği yer Konya idi. 7 Nisan 1905 tarihinde kafilesiyle birlikte yola çıktı. Tam da bahar mevsiminde aşırı yağışların olduğu bir dönemde yolculuk yapıyorlardı ve yağış hareket olanaklarını kısıtlıyordu. Zaman zaman yağmur altında çadırda bekleyerek birkaç gün devam eden yolculuğun ardından İdlib'te bulunan Salkin yerleşim yerine geldiler. Bölgenin nüfuzlu isimlerinden Rüstem Ağa, oğlu Muhammed Ali'yi göndererek Gertrude'u evlerine davet etti. Yağmur altında sırılsıklam olmuştu ve böyle bir teklifi kuru bir yerde geçirme şansı olarak görerek sevinçle karşıladı. Rüstem Ağa'nın evine gittiklerinde kendisine güzel bir ziyafet verip, hiç değilse akşama kadar dinlenebilme olanağı sağladılar[225].

---

222 Mektuplar, (Newcastle) 3 Mart 1905 tarihli annesine Florance Bell'e gönderdiği mektup.

223 Mektuplar, (Newcastle) 27 Mart 1905 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

224 Mektuplar, (Newcastle) 31 Mart 1905 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

225 Günlükler, (Newcastle) 5 Nisan 1905 günlü kayıt.

Ertesi gün yine ev sahiplerinin kendisine verdiği öğle ziyafetinden sonra Antakya'ya ulaşmak için yola koyuldu[226]. İki günlük yolculuktan sonra Suriye tarafından Antakya'nın giriş kapısı sayılan muhteşem doğa güzelliği ile Harbiye'ye giriş yaptı. Gertrude kendisini büyüleyen manzarayı günlüğüne not etti: "Muazzam su kaynağı dağın kenarından fışkırıyor, Asi'ye doğru dik bir şekilde inen vadideki ağaçların altında onbir tane kuyu var. Çağıldayan sularla yeşilin buluşması cenneti hatırlatıyor"[227]. Bu manzara yaşadığı bütün zorlukları unutturmuş olmalı. Yağmur, çamur ve sağanak yağışların altında dağlık coğrafyada yapılan yolculuk neredeyse canına tak etmişti. "Ne ülke ama! Korkarım geri kalan hayat yolculuğumu burada geçireceğim. Birbirine geçmiş tepeler, yarış üstüne yarış", diye yaşadığı zorlukları anlattı[228]. Bir sonraki gün 9 Nisan'da Samandağı'na (Chaulik) geldiler. Bölgedeki harabeleri gezdi, denizin kenarına kurduğu kampına döndüğünde denizde yıkandı ve çevre yerleşimlerden kendisini görmeye gelenlerin hediye ettikleri yiyecekleri yerken günün yorgunluğunu çıkardı[229].

Samandağı'ndan hareketle önce Karamurt köyüne gelen Gertrude, burada bulunan Karamurt Hanı'nı gezerek notlar aldıktan sonra Belen geçidinden İskenderun'a ve oradan da 14 Nisan'da Payas'a ulaştı. Burada zengin bir paşanın evini ziyaret ettiler. İskenderun'a hareket ettiklerinde yolda Makedonya Kralı İskender ile Darius'un savaştıkları Issus'a uğradılar[230]. Aşırı yağmurdan iki gün yerlerinden ayrılamadılar. Yerel yöneticiler yine ilgili davranarak yardımcı olmak istediler. Kaymakam Bey yağmur altında kalamayacaklarını söyleyerek onları evine davet ettiyse de Gertrude bu nazik teklifi geri çevirdi[231]. Yağmurun durmasını beklemeleri yolculuğu çok uzatacağından tekrar hareket etmek zorunda kaldılar. Yolda bir Türk köylüsü onları evine davet ederek misafir etmek

226 Günlükler, (Newcastle) 6 Nisan 1905 günlü kayıt.

227 Günlükler, (Newcastle) 8 Nisan 1905 günlü kayıt.

228 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 209-210. (9 Nisan 1905 tarihli mektup); bu mektup annesi tarafından Konya'dan gönderilmiş olarak gösterilmektedir. Gertrude, 9 Nisan'da Samandağı'na gelmiştir. Konya'da olması imkânsızdır. Mektuplar düzenlenirken yapılan bir kronoloji hatası olmalıdır.

229 Günlükler, (Newcastle) 9 Nisan 1905 günlü kayıt.

230 Günlükler, (Newcastle) 14 Nisan 1905 günlü kayıt; Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 210. (14 Nisan 1905 tarihli mektup)

231 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 211. (15 Nisan 1905 tarihli mektup)

istediğini söylediğinde Gertrude bu daveti kabul ederek köylünün kendilerine ikram edilen yemekleri afiyetle yediler. Yağmur altında yapılan zorlu bir yolculuktan sonra 16 Nisan'da Osmaniye'ye geldiler. Bu sürede karşılaştığı problemlerin belki de en büyüğü Anadolu'da sadece Türkçe konuşulmasıydı. Kendisi az derecede Türkçe biliyor, basit sorular soruyor ama verilen cevapları tam anlamıyla kavrayamıyordu[232]. Osmaniye Kaymakamı da onları hoşgörü ve misafirperverlikle karşıladı. Kasabada bir süre dinlendikten sonra çevreyi gezmeye çıkan Gertrude'a Mustafa adında iyi eğitimli, nazik biri eşlik etti. Tüm gün görülmesi gereken yerleri Mustafa'nın rehberliğinde gezdiler, fotoğraflar çektiler[233].

Osmaniye'den ayrılan kafile Kozan'ın 28 km güneyinde yer alan Anavarza üzerinden 23 Nisan'da Adana'ya geldi. Burada bir gün geçirdikten sonra 24 Nisan'da trenle Tarsus'a geçti. O gün akşam kendilerini Bay Loyd adında bir İngiliz ziyaret etti. Gertrude ona yolda yaşadığı zorluklardan, hayvanları kontrol edemediklerinden ve baş katırcının kayboluşundan bahsetti. Yanında çalıştırdığı Türklerden şikâyetçi oldu. Onlara o kadar kızgındı ki günlüğüne "Hiçbir Türk zor bir güne katlanamaz. Olaylardan çıkardığım sonuç Türklerin hiçbirinin nasıl çalışacaklarını bilmemesi" diye günlüğüne not düştü[234]. Ertesi günü Tarsus'tan ayrılmak üzere tren garına gittiklerinde Loyd onları uğurlamaya gelmiş, yanında başka birini daha getirmişti. Yolculukta yaşanan sıkıntıları dinledikten sonra bir jest yapmaya karar vermiş olmalı ki kendisinin taşıma işleriyle uğraşan hizmetkârını Gertrude'a hediye etmek istemişti. Loyd, Ermeni kökenli Fettuh adındaki bu hizmetkârı "tam bir ulaşım uzmanı" diye tanıttı, ona güvenebileceği konusunda teminat verdi[235]. Gertrude bu tavsiyeler üzerine Fettuh'u yanına aldı. Fettuh, Gertrude ile tanıştığı 1905 yılından sonra onun en güvenilir adamı oldu ve bütün gezilerini organize eden Fettuh'u Orta Doğu'da her nereye giderse mutlaka yanında götürdü. Çalışma ciddiyetini o kadar beğeniyordu ki ondan "bugüne kadar sahip olduğum en iyi hizmetkâr, bütün işleri aynı şevkle yapıyor" diye bahsediyordu[236]. İkisinin

232 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 212-213. (17 Nisan 1905 tarihli mektup)

233 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 213. (18 Nisan 1905 tarihli mektup)

234 Günlükler, (Newcastle) 22 Nisan 1905 günlü kayıt.

235 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 217. (24 Nisan 1905 tarihli mektup)

236 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 222. (13 Mayıs 1905 tarihli mektup)

Gertrude ve yardımcısı Fettuh

dostluğu Gertrude 1917 yılında Bağdat'a yerleştikten sonra da devam edecek ikisi birbirlerini görmek için zaman zaman Halep veya Bağdat'ta bir araya geleceklerdi.

Tarsus'tan Mersin'e gelen Gertrude; Mezitli, Kızkalesi ve Erdemli yoluyla 1 Mayıs'ta Silifke'ye[237] ve 5 Mayıs'ta da Karaman'a ulaştı. Yolculuğu yine sağanak yağmur altında gerçekleşmişti. Karaman'a girer girmez geceyi geçirmek için bir otel buldu. Otel beklediği konforu sağlamaktan çok uzak, handan bozma ilkel ve rahatsızlık verici olmasına rağmen üç saatlik kesintisiz bir uykudan sonra sabah altıda otelden ayrılarak kampına döndü[238]. Yorgunluğuna rağmen Karaman'dan Konya'ya trenle gideceği için büyük sorun yaşamayacaktı. Karaman'da tren istasyonu olmasını sevinçle karşılamış, annesine bu sevincini "demiryolları keşfinin ne muazzam bir şey olduğu senin pek de sık düşünmeye ihtiyaç duymadığın bir konu olmalı" diye yazmıştı[239]. Aynı gün akşam bindiği trenle dört saat süren yolculuktan sonra Konya'ya geldi[240].

237 Günlükler, (Newcastle) 1 Mayıs 1905 günlü kayıt.

238 Günlükler, (Newcastle) 5 Mayıs 1905 günlü kayıt; Mektuplar (Newcastle), 6 Mayıs 1905 tarihli mektup.

239 Mektuplar, (Newcastle) 6 Mayıs 1905 tarihli annesine mektup.

240 Günlükler, (Newcastle) 6 Mayıs 1905 günlü kayıt.

1903 yılında Josef Strzygowski adlı bir Avusturyalı arkeolog yazdığı *Küçük Asya* (*Kleinasien*) kitabında Madenşehri[241] köyünde bulunan Binbirkilise hakkında az da olsa bilgiler veriyor, ilk dönem Hristiyan sanatının kaynağının Doğu medeniyeti olduğuna dair görüşler ileri sürüyordu[242]. Gertrude, yazarın Bizans dönemine ait olduğunu söylediği yapıları görmek istiyordu. Konya'da iki gün boyunca Mevlana'nın mezarını ve Selçuklu yapılarını gezdi[243]. Darende ve Meram'ı ziyaret ettikten sonra Binbirkilise'yi görmek için Madenşehri'ne geldi[244]. 13 Mayıs'ta Binbirkilise kalıntılarının bulunduğu Karadağ'a çıktı[245]. Yanında çadır getirmemişti. Türk geleneklerine göre köylerde ortak kullanılan veya varlıklı kişilerin evlerine bitişik, bağımsız girişi olan tek bir odadan oluşan konuk evleri bulunurdu. Gertrude bu geleneksel yapıların varlığından haberdardı ve kendisini misafir edeceklerine güveniyordu. Karadağ'ın eteğindeki 15 hanelik köye giderek, kendisini kabul edip edemeyeceklerini sorudu. Yaşlı bir köylü memnuniyetle kendisini misafir ederek onu evinin bitişiğindeki "oda"ya yerleştirdi. Çamurla sıvanmış odanın kapısı geniş düzlüklere ve Karadağ'ın yamacına açılıyordu. Dört gün burada konaklayarak aşağı ören diye tanımladığı Madenşehri ve yukarı ören diye tanımladığı Değle'de (Üçkuyu) bulunan kalıntıları gezdi, resimler çizdi ve fotoğraflar çekti[246]. Binbirkilise adını verdiği kalıntıların hangi döneme tarihlendiğini tespit etmek Hristiyanlık tarihi açısından önemliydi. İlk havarilerden Tarsuslu Pavlus (Saul, Saint Paul, Paulus) ile Kıbrıslı Barnabas (Joseph) Antakya'dan Konya'ya gelerek Likaonya, Listra ve Derbe yerleşim yerlerinde ve çevre köylerde Hristiyanlık propagandası yapmışlardı[247]. İsmi

241 Madenşehri, günümüzde Karaman merkez ilçede bulunan bir köydür. İlk dönem Osmanlı kayıtlarında Mazanşehir olarak geçer.

242 Allan Morquand , "Strzygowski and His Theory of Early Christian Art", *The Harvard Theological Review*, Vol. 3, No. 3 (July 1910), s. 357-365; Ernst Diez, "Josef Strzygowski", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, 2/1 (2012), s. 1-12.

243 Günlükler, (Newcastle) 7 ve 8 Mayıs 1905 günlü kayıtlar.

244 Günlükler, (Newcastle) 9 ve 10 Mayıs 1905 günlü kayıtlar.

245 Günlükler, (Newcastle) 13 Mayıs 1905 günlü kayıt.

246 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 219-221. (13 Mayıs 1905 tarihli mektup)

247 İncil, *Elçilerin İşleri 13 ve 14'de* Pavlus ile Barnabas'ın Antakya ve Konya'daki işleri hakkında bilgiler verilir.

geçen Listra ve Derbe yerleşkeleri Madenşehri ve Değle'yi de kapsıyordu. Bu nedenle Değle'deki kilisenin Pavlus dönemine tarihlenmesi mümkün görünüyordu. Gertrude bunu kanıtlarsa büyük bir buluşa imza atmış olacaktı. Bu ihtimal dahi onu heyecanlandırmaya yetmişti.

Madenşehri'nde çalışmalarını tamamlayan Gertrude 16 Mayıs'ta tekrar Konya'ya dönerek ünlü arkeolog William Ramsay ile tanıştı. Tanışmasını, "Profesör Ramsay ile tanıştım. Bu ülkeyi herkesten fazla o tanıyor. Birbirimize ihtiyacımız olduğundan büyük bir dostluk başlattık" diye yazdı[248]. Ona Binbirkilise'de yaptığı çizimleri gösterdi ve yapıların durumundan bahsetti. Ramsay, anlatılanlardan bölgenin incelenmeye ve kazı yapılmaya değer olduğuna kanaat getirmişti. Gertrude ile Ramsay'ın yazışmaları daha sonra da devam etti. Gertrude'un kazıların sorumluluğunu Ramsay'ın üstlenmesi konusunda ısrarı üzerine 1907 yılında her ikisi tekrar bölgeye dönerek, yeni bir arkeolojik keşif olacağını düşündükleri çalışmalarını başlattılar. Yaptıkları bu kazının sonucunu ortaklaşa yazdıkları bir kitap halinde yayınladılar[249].

Gertrude, haziran başlarında Londra'ya döndü. Aynı yılın sonbaharında Paris'e gelerek kendisine arkeoloji öğretmenliği yapan Salomon Reinach ile buluştu. Gezisinde elde ettiği verileri, çizimleri ve fotoğrafları ona gösterdiğinde Reinach notlarının bir arkeoloji kitabına dönüşmesi konusunda Gertrude'a yardımcı oldu[250]. Çalışmasının sonuçlarını kitaplaştırmadan önce Reinach'ın editörü olduğu *Revue Archeologique* adlı dergide gezisiyle ilgili bir makale yayınlandı. Paris'teki çalışmalardan sonra 1905 yılının sonlarında babasıyla birlikte yeni bir geziye çıktı. Cebel-i Tarık, İspanya, Marsilya ve Paris'ten sonra tekrar Londra'ya döndüler. Geziden döndükten sonra kitabını bitirmeye koyuldu. Yoğun bir temponun ardından bitirdiği kitap 1907 yılında William Heinemann tarafından Londra'da yayınlandı[251].

Gertrude'un bir gezgin ve arkeolog olarak tanınması *Çöl ve Tohum* (*Desert and Sown*) adlı bu kitaptan sonra oldu. On dört bölümden ve

248 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 223. (16 Mayıs 1905 tarihli mektup)

249 William M. Ramsay & Gertrude L. Bell, *The Thousand and One Churches*, Philadelphia 2008, (Preface) s. XXIX, XXX.

250 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 225-226. (24 Ekim 1905 tarihli mektup)

251 Gertrude Lowthian Bell, *The Desert and The Sown*, London 1907.

onlarca fotoğraftan oluşan bu kitap, 1900 ve 1905 yıllarında gezdiği Suriye ve Türkiye'de bulunan antik şehirlerden, Doğu toplumunun yapısından, örf ve âdetlerinden bahsediyordu. İlk başta arkeolog David Hogarth, *Çöl ve Tohum*'u Doğu'ya dair okunması gereken kitaplar arasına aldı. İngiltere ve Amerika'daki gazeteler kitaba ve gezgin olarak Gertrude Bell'e övgüler yağdırdılar.

Gertrude kitabın başlığını *Çöl ve Tohum* koymuştu. Başlık için Ömer Hayyam'ın çölde umutların yeşerebileceğini anlatan bir şiirinden esinlenmişti. Ona göre çölde bir medeniyet yeşerebilirdi. Bu İstanbul'a daha yakın olmak ve bölgede reformlar yapmakla sağlanabilirdi. Gertrude önsöz kısmında "bu konular kitabın ana konularının dışında" dese de siyasi düşüncelerini yine de kitapta ifade etmekten çekinmedi. Ona göre; "Türk yönetimi bölgede ideal bir yönetimden çok uzaktaydı ve çalkantılı ilişkiler, olaylar yönetimi gittikçe zorlaştırıyordu. Yaptığı görüşmelerde insanlar ona İngilizlerin Suriye'yi kontrol edecek yegâne ulus olduğunu, İngiltere'nin kontrolünde bölgenin yönetiminin başarılı olacağını anlatmışlardı. Bu büyük beklentiye rağmen Suriye'deki durumun düzeltilmesi için İngiltere'ye görev düşmesi zor olacaktı. Çünkü daha önce Türkiye'de İngiltere'nin uyguladığı politikalarla ülkeyi zayıflattığına ve yıkıma götürdüğüne dair kötü bir ün ortaya çıkmıştı. İngiltere'nin İstanbul üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı görülmektedir. Bu durumdan dolayı da etkin konum başka bir güç tarafından (Almanya) ele geçirilmiştir. Yıldız Sarayı'nın hilekâr politikalarının takip edilmesindeki görev herkesten fazla İngilizlere düşmektedir. Sultan'ı kontrol edecek dizginleri sıkıca elinde tutması gerekir. Eski hatıralara bakarak koltuğuna gömülmemelidir, aksi takdirde sahip olduğu gücü tekrar kazanması mümkün olamayacaktır"[252].

Gertrude yaptığı gezilerden sonra özellikle Suriye'de reformlar yapılması gerektiğine inanmıştı. Bu reformların yapılmasını sağlayacak en büyük gücün de İngiltere olduğunu düşünüyordu. Gezilerinde Arap aşiretlerinin hemen hepsinin İngiltere'ye sempatiyle yaklaştıklarını, hatta birçok yerde İngiltere'nin Arapların dostu olduğunu söylediklerine şahit olmuştu. Merkezi yönetimin bölgedeki temsili de pek iç açıcı olmadığından aşiretler İstanbul'a mesafeli duruyorlardı. Gertrude, Almanya'dan ziyade İngiltere'nin Sultan ile yakınlık kurmasını ve Arap vilayetlerinde etkili olmasını istiyordu. Gertrude'un 1905-1906 yıllarında

252 Gertrude Lowthian Bell, *The Desert and The Sown*, London 1907, s. XI, XII.

yaptığı geziden sonra ortaya koyduğu bu düşünceler önemlidir. Arap aşiretlerinin Osmanlı merkezi yönetimine karşı olduklarına dair inanç on yıl sonra Gertrude ile birlikte diğer Gizli Servis elemanlarının ısrarıyla onların İngiliz çıkarları için kullanılmaları yolunu açacak, 1916 yılında Arap ayaklanması başlatılacaktır.

Binbirkilise Kazıları ve Doughty-Wylie ile Tanışması

Çöl ve Tohum, Gertrude'u bilim dünyasında daha tanınır hale getirmişti. Eserde antik kalıntılarla ile ilgili bilgiler bulunsa da daha çok bir gezginin gözlemlerini içeren gezi notları şeklinde kaleme alınmıştı. Bu nedenle tam anlamıyla bir arkeoloji kitabı olarak kabul edilmemişti. Hâlbuki Gertrude, bir arkeolog olmak, kazılara katılmak ve isminin arkeoloji ile anılmasını istiyordu. Bu isteğinin karşılanması için bulduğu en iyi fırsat Konya'da kazılar yapan William Ramsay ile bağlantı kurmaktı. 1905 yılındaki gezisinde Ramsay ile henüz tanışmadan önce onun yazdığı kitapları okumuş, çalışmalarını incelemişti[253]. Konya'ya geldiğinde de onunla tanışmış, ileride yapılacak bir kazıda kendisine yardımcı olması konusunda anlaşmışlardı. Kitabını yayınladıktan sonra 1907 bahar ayında başlayacak yolculuğu için gün saymaya başlamıştı. Planına göre nisan ayında İzmir başlangıç noktası olacak, Batı ve Güneybatı Anadolu'yu gezdikten, buradaki antik dönem kalıntılarını tespit ettikten sonra mayısta Konya'ya ulaşacaktı. William Ramsay da aynı tarihte gelecek, Binbirkilise kazılarına birlikte başlayacaklardı.

27 Mart'ta Londra'nın üzerine kalın bir tabaka halinde çökmüş sisli bir günde yolculuğuna kalabalıktan sıkış tıkış olmuş Londra-Paris treni ile başladı[254]. Marsilya üzerinden Napoli'ye ve oradan da İzmir'e geldi, her zaman olduğu gibi önce şehirdeki İngiliz konsolosunu ziyaret etti. Konsolos Cumberbatch daha önceki gezilerinde de kendisine yardımcı olmuş, neredeyse adım adım Gertrude'u takip etmişti. Konsoloslukta işini bitirdikten sonra arkadaşı Alman arkeolog Van Lennep ve İzmir'de kendisini bekleyen yardımcısı Fettuh ile buluşarak Konya'ya yapacağı yolculukta ihtiyaç duyulacak malzemeleri İngiliz tüccarların şehirde açtıkları dükkânlardan satın aldı. Rutin işlerini bitirdikten sonra yine her zaman yaptığı gibi şehrin yöneticisinin ziyaretine gitti. Vali, daha önce

253 Günlükler, (Newcastle) 14 Ocak 1905 günlü kayıt.

254 Günlükler, (Newcastle) 27 Mart 1907 günlü kayıt.

üç kez sadrazamlık yapmış son dönem Osmanlı tarihinin önemli isimlerinden biri olan Kâmil Paşa idi. Yaptıkları sohbette Gertrude, Kâmil Paşa'yı tam bir İngiliz taraftarı olarak görmüştü. Gertrude ile birlikte ziyarete gelen İngiliz konsolosu Cumberbatch ile Paşa'nın arası çok iyiydi ve öğrendiğine göre İngiltere'nin sadaret makamı için uygun gördükleri adayları da Kâmil Paşa idi[255]. Kâmil Paşa, Sultan II. Abdülhamid ile yaşadığı sorunlardan dolayı kendisinin tamamen gözden çıkarıldığını ve hapsedileceğini düşünerek İngiliz konsolosluğuna sığınmış, hayatına dokunulmayacağına dair İngiltere'ye verilen teminattan sonra tekrar görevine dönmüştü. İngiltere, Paşa'nın hamiliğini üstlenmişti ki konsolos ile aralarının bu denli iyi olmasının nedeni anlaşılabilmektedir.

Gertrude, İzmir'deki ziyaretlerini bitirdikten sonra İngiliz Konsolosu Cumberbatch'ın eşliğinde nihai hedefi Konya olan ve bir buçuk ay devam edecek yolculuğuna çıktı. Mustafa Kemal Paşa da (Nif) konakladığında Nif Dağı'nın karlarla kaplı görüntüsü, otlamaya çıkmış koyunların boyunlarındaki çıngırakların çıkardığı sesler kendisini bir an İsviçre dağlarında hissetmesine neden olmuştu[256]. Bu gezilerinde halkın durumunu, düşüncelerini ve yönetime karşı düşüncelerini de öğrenme fırsatı buluyordu. Bornova'ya döndüğünde kendisini burada karşılayan Edward Whittalls Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut durumu hakkında ona çok detaylı denilebilecek bilgiler vermişti. Whittalls'a göre İmparatorluğun durumu günden güne kötüleşiyor, iki yıl sonraki vergiler şimdiden toplanıyor, Saray bir milyonluk vergi toplaması gerekirken beş milyon topluyordu. Sultan II. Abdülhamid'in büyük oğlu sarhoş ve aklı başında olmayan biriydi. Bu nedenle Sultan, diğer oğlu Burhaneddin'i kendi yerine geçmesi için tercih ediyordu. Tabii ki küçük kardeşi Reşad'ın da taht için şansı bulunuyordu. Tahta çıkacak Sultan'ın mutlaka bir anayasal sistemi uygulamasının sağlanması en büyük umutlarından biriydi[257]. Gertrude, benzer şikâyetleri Arap coğrafyasındayken de duymuştu ve bu bilgiler Gertrude'daki Osmanlı İmparatorluğu'nun artık son günlerini yaşayan bir devlet olduğu düşüncesini iyice pekiştirmişti.

Bornova'da fazla kalmayan Gertrude önce kuzeye yönelerek Efes harabelerini bir kez daha görmeye gitti. Harabeleri gezdikten sonra

255 Günlükler, (Newcastle) 2 Nisan 1907 günlü kayıt.

256 Günlükler, (Newcastle) 5 Nisan 1907 günlü kayıt.

257 Günlükler, (Newcastle) 7 Nisan 1907 günlü kayıt.

Söke'de bir gece geçirdi. Sonraki hedefi güneye inmek Didim'e kadar olan bölgedeki harabeleri incelemekti. Milet, Akköy üzerinden 13 Nisan'da Didim'e geldi[258]. Ulaşabileceği her yeri görmek istiyordu. Salih Adası, Bodrum ve Milas'ı ziyaret ettikten sonra kuzeye Yatağan tarafına yöneldi. Eskihisar ve günümüzde Turgut kasabasında bulunan, Hecate tapınağının yer aldığı Legina'ya (Ileida) ulaştı. Burada hizmetkârı Fettuh'un Halep'ten tanıdığı Binbaşı Cemil ile karşılaşmışlardı. Cemil onları kasabanın en zengin kişisi olan Tahir Ağa'nın evine götürerek, geceyi orada geçirmelerini sağladı[259].

Gittiği yerlerde Ramsay'ın istekleri doğrultusunda güzergâhtaki harabeleri inceleyerek notlar çıkarıyordu. Burdur'un kuzeyinde Eğridir'e gitmek istiyordu. Acıgöl'e ve oradan Yaka'ya geldi. Yolculukta kendilerine yardımcı olması ve bölgeyi tanıtmak için bir asker gönüllü olmuş, kafileye eşlik etmeye başlamıştı. Anadolu topraklarını karış karış gezen, her bir köyü, antik yerleşim yerlerini inceleyen Gertrude kendilerine rehberlik yapan askerle birlikte yolculuğa başladığında ilginç bir durum yaşandı. Bu ilginçliği annesine yazdığı mektupta anlattı: "Dünyadaki en yaşlı ve yorgun asker Eğridir'e yapacağım yolculukta bana eşlik etmek istedi. Ülke hakkında hiçbir şey bilmiyor ve ikimiz arasındaki diyalog şu şekilde gerçekleşiyordu. "Burası nereye gider?" Efendim, bilmiyorum. "Bu köyün adı nedir?" Efendim, bilmiyorum. "Peki, bu yerler arasındaki mesafe ne kadardır?" Efendim, buralarda hiç bulunmadım. Sonuçta, gidilecek bütün yolları etraftaki insanlara sorarak kendim buldum"[260]. Daha sonradan yanına aldığı genç bir asker tam istediği gibiydi. Onun hakkında günlüğüne, "Giydiği üniforma sanki eski çağlardan kalma gibiydi fakat çok zekiydi. Bütün bölgeyi biliyor ve gitmek istediğim her yeri hemen anlıyordu"[261]. Ramsay'ın asistanlığına iyice soyunmuştu. Her gittiği yerde onun için notlar almaya devam ediyordu. Öyle ki, Konya'ya ulaştığında Ramsay'ın övgüsüne mazhar olmaya kararlı gibiydi. Zorlu bir yolculuktan sonra Beyşehir Gölü kenarındaki Şarki Karaağaç'tan hareketle 10 Mayıs'ta Konya'ya geldi[262].

258 Günlükler, (Newcastle) 12 ve 13 Nisan 1907 günlü kayıtlar.

259 Günlükler, (Newcastle) 18 ve 19 Nisan 1907 günlü kayıtlar.

260 Mektuplar, (Newcastle) 1 Mayıs 1907 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

261 Günlükler, (Newcastle) 2 Mayıs 1907 günlü kayıt.

262 Günlükler, (Newcastle) 10 Mayıs 1907 günlü kayıt.

Ramsay henüz gelmemişti. Yerleştiği otelde banyosunu yapıp, bir süre dinlendikten sonra her zaman yaptığı gibi şehirdeki Batılı konsolosları ziyarete gitti. Önce İngiltere'nin konsolos yardımcısı Doughty-Wylie'yi ve karısını ziyaret etti. 1905 yılında Konya'ya ilk geldiğinde Doughty-Wylie ile karşılaşmamıştı. 1904 yılında Hindistan'da Lilian Wylie ile evlenen Charles Hotham Montagu Doughty 1906 yılında Konya'ya atanmıştı. O dönemlerde görülmesi imkânsız denecek bir uygulama yaparak, karısının soyadını kendi soyadı ile kullanmaya başlamıştı. Bu yüzden ilk tanıştıklarında Gertrude ondan yalnızca soyadıyla Doughty-Wylie olarak bahsetmişti. Tanışıklıkları ilerledikten sonra da genellikle yakın arkadaşlarının hitap ettiği şekilde Richard veya Dick olarak kayıtlara geçmeyi tercih etti.

Tahran'da Henry Cadogan ile tanıştığında yazdığı mektuplarda ve günlüğünde ilk andan itibaren ondan detaylarıyla bahsetmeye başlamıştı. Oysa ziyarete gittiği İngiliz konsolos yardımcısı ve eşi hakkında dikkat çekecek bir kayıt düşmemişti. İlk gün için tek not; "Doughty-Wylieleri ziyaretten sonra dostum Alman konsolosu Löytved'i görmeye gittim. Gece 11'e kadar onunla yemekte kaldım" oldu[263]. Bu sıradan ziyaret sırasında daha sonra hayatının en büyük aşkı olacak olan insanla tanıştığını bilmesi elbette mümkün değildi. Doughty-Wylie ile ilk kez tanışıyordu ama bu isim Gertrude için yabancı değildi. Gezgin, şair ve yazar Charles Montagu Doughty İngiltere'de iyi bilinen bir isimdi. 1888 yılında yayınlanan *Arabia Deserta* adlı kitabı Gertrude'un Suriye seyahatinde okuduğu eserlerden biriydi. Charles Hotham Montagu "Richard" Doughty-Wylie, okuduğu ve hayran olduğu bu gezgin-yazarın yeğeniydi. Günlüğündeki kayıtlar Konya'daki ilk günlerini genellikle birlikte geçirdiklerini gösteriyor. Doughty-Wylie ile valiyi ziyarete gitmişler[264], ertesi günü Doughty ve eşiyle yemek yemişler, aileyle sabah başlayan beraberlikleri akşam geç saatlere kadar devam etmişti[265]. Onlarla olmaktan duyduğu memnuniyeti "Wylielerle güzel bir gün geçirdim" diye günlüğüne kaydetmişti[266]. Aileyi tanımaya

263 Günlükler, (Newcastle) 10 Mayıs 1907 günlü kayıt; Mektuplar, (Newcastle) 11 Mayıs 1907 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

264 Günlükler, (Newcastle) 12 Mayıs 1907 günlü kayıt.

265 Günlükler, (Newcastle) 13 Mayıs 1907 günlü kayıt.

266 Günlükler, (Newcastle) 14 Mayıs 1907 günlü kayıt.

Doughty-Wylie ve eşi

başlayan Gertrude duygularını en yakın arkadaşı Chirol'a (Domnul) yazdı: "Burada konsolos yardımcısı genç bir asker ve çok hoş bir eşi var. İngiliz erkeklerinin iyi bir örneği olan koca daha fazla ilgi çekiyor. Algısı çok açık, keskin zekâlı ve öğrenmeye çok istekli biri"[267]. Konya'da kaldığı iki buçuk ayda ikilinin arkadaşlıkları oldukça ilerlemiş, iki ay sonraki günlük kayıtlarında ona daha çok yer vermeye başlamış, hatta günlüğünün 23 Temmuz'a ait sayfasının ilk notunu "Bugün Yarbay Doughty Wylie'nin doğum günü" diye düşmüştü[268]. Tanıştığı herkesin doğum günlerini günlüğüne kaydetmediğine göre, Doughty'nin özeli anlamına gelen doğum gününü kayda geçmesi o günlerde yeşeren yasak aşkın da ilk işareti olmalıdır.

Konya'ya Ramsay'dan önce gelen Gertrude, Binbirkilise kazılarının bir an önce başlaması için heyecan duyuyordu. Kendisinin kazı izni bulunmuyordu. Osmanlı hükümeti bölgede bulunmasına yalnızca resim

267 Goodman, *Gertrude Bell*, s. 54.

268 Günlükler, (Newcastle) 23 Temmuz 1907 günlü kayıt.

Gertrude'un âşık olduğu Doughty-Wylie

çekmesi için kendisine izin vermişti[269]. Kazıya başlamak için Ramsay'ın gelmesini beklemesi gerekse de hiç vakit kaybetmeden Karadağ'a çıkarak kazı alanında yeni incelemelerde bulunmuştu[270]. Kendisinden birkaç gün sonra ailesiyle birlikte Konya'ya gelen Ramsay'ın yanına hiçbir malzeme almaması Gertrude'u hayal kırıklığına uğratan ilk olay olmuştu. Kendi çadırlarından ikisini ve bazı malzemeleri onlara ödünç verdikten sonra hep birlikte Madenşehri'ne çıkarak kazıları başlatmışlardı[271]. Kazılar için 20 Türk ve 4 Kürt işçi tutmuşlar, bir süre sonra Kürt işçiler paranın azlığını gerekçe göstererek işi bırakmışlardı. Gertrude bitmek tükenmez bilmez enerjisini burada da gösteriyordu. Her sabah saat beşte kalkıyor, kazı alanında iki saat çalıştıktan sonra kahvaltı için çadırına dönüyor, kahvaltından sonra tekrar işe koyuluyordu. Ramsay ise ancak saat sekiz gibi ayaklanıyor, bir süre çalıştıktan sonra öğleden sonra saat üçe kadar ortalarda görünmüyordu. Çoğunlukla yaptığı iş çıkarılan eserleri incelemek ve yorumlamaktan ibaretti ve Gertrude onun bu halini "Fiziksel olarak daha fazlasını yapması mümkün değil zaten" diye günlüğüne not ediyordu[272].

Kazılardan elde edilen veriler Josef Strzygowski'nin görüşlerini doğrular nitelikteydi. Bulunan eserler, kitabelerin üzerlerindeki şekiller ve yazılar bölgedeki yerleşimin Hititler dönemine kadar uzandığını gösteriyordu. Kiliseler ve kutsal yapıların temelleri daha önce Hititler döneminde yapılmış olan binalardı. Birkaç haftalık çalışmadan sonra annesine yazdığı mektupta; "Artık her bir tepeyi ve her bir taşı tanıyor gibiyim. Beş büyük kilise üzerinde çalıştık. Hristiyanlara ait yapılar çok geç bir tarihte

269 Resim çekme izni Konya Vilayeti'ne bildirilmişti. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MF.MKT. / 985-41- 0, (29-01-1325/14 Mart 1907); BOA, MF.MKT. / 989-39-0, (25-02-1325 /9 Nisan 1907)

270 Mektuplar, (Newcastle) 21 Mayıs 1907 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

271 Mektuplar, (Newcastle) 25 Mayıs 1907 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

272 Mektuplar, (Newcastle) 29 Mayıs 1907 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

10. yüzyılda başlıyor. İlk yerleşimler Hititlere ait. Sir William 3 tane Hitit kitabesi buldu" diye çalışmanın kendileri için ne denli verimli geçtiğini anlattı[273]. Bölgedeki kazıları temmuz ayı başlarına kadar devam etti. Bir süre kazılara ara vererek Karaman'a giden ve buradaki Selçuklu eserlerini inceleyen Ramsay ve Gertrude ayın ortalarında Konya'ya döndüler. İki gün Doughty-Wylie çifti ile kaldı. Annesine, "Wylielerle kalmak çok rahatlatıcı. Her ikisi de çok değerli. Dinlendirici iki gün geçirdim" diye yazdı[274]. Beklenmedik bir şekilde Fettuh'un hastalanması, tedavisi için İstanbul'a gitmeyi gerektirdi. İstanbul'a gitmek için hükümetten istedikleri izin temmuz ayında kabul edildi[275]. Fettuh ve Gertrude, Doughty-Wylie tarafından uğurlandı[276] ve ikisi 4 Ağustos 1907 tarihinde İstanbul'a geldiler[277]. Birçok insan Gertrude'u merak ederek ziyaretine gelmiş ve onunla tanışmak istemişti. Diğer taraftan İngiliz Konsolosu aracılığıyla Sadrazam Ferid Paşa ile tanışma imkânı da bulmuştu[278]. Hareketli birkaç günden sonra Fettuh'un iyileşme belirtileri göstermesi üzerine İstanbul'dan ayrılarak 9 Ağustos'ta Londra'ya dönmüştü[279].

Karaman'daki Karadağ'da elde ettikleri sonuç bölgedeki ilk yerleşimlerin Hitit dönemine ait olduğuydu ki, Gertrude'un bu bilgileri bir uzmana doğrulatması gerekiyordu. Hititlere dair ilk bilgiler Anadolu'yu gezdikten sonra 1839 yılında *Küçük Asya* adlı kitabı yayınlanan Charles Texier tarafından ortaya konulmuştu. Texier, Tevrat'ta geçen Heth oğullarından bahsetmiş olmasına rağmen Hitit İmparatorluğu'nun ne denli büyük bir alana hükmettiğini İngiliz arkeologlar William Wright 1886 yılında ve Archibald Henry Sayce ise 1888

273 Mektuplar, (Newcastle) 8 Haziran 1907 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

274 Mektuplar, (Newcastle) 18 Temmuz 1907 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

275 BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 3103-232665-0 (07-06-1325 /18 Temmuz 1907)

276 Mektuplar, (Newcastle) 24 Temmuz 1907 tarihli mektup.

277 İstanbul'a hizmetkârı Fettuh ile gitmek için 17 Temmuz 1907 tarihinde izin talep etmiş ve kendisine bu izin verilmiştir. BOA, BEO, No: 3103 (muhtelif yazışmalar)

278 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 252.

279 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 252; Mektuplar, (Newcastle) 9 Ağustos 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

yılında yazdıkları *Hitit İmparatorluğu* adlı eserlerle ortaya koymuşlardı. Londra'ya dönen Gertrude, Hitit uzmanı olan A. H. Sayce'a bir mektup yazarak uygun bir zamanda kendisiyle görüşmek istediğini bildirdi; aynı zamanda William Ramsay ile de buluşarak yazacakları kitabı şekillendirmeye başladı[280]. Çalışmalarından arta kalan zamanda ise Londra'da bulunan şair, yazar, arkeolog ve siyasetçilerden oluşan geniş bir çevre ile irtibat kuruyor, toplantılar düzenliyor, çay partileri veriyordu. Çay partileri artık alışıldık bir hal almıştı. Charlie Trevelyan, Mark Sykes, Aubrey Herbert, Ian Hamilton gibi tanınmış isimler evinin müdavimleriydi. Hatta Osmanlı parlamentosunda Arnavutluk milletvekili olarak bulunan ve daha sonra Arnavutluk'un kurucusu olan İsmail Kemal Bey'i de misafir etmişti[281]. 1908 yılı Nisan ayında Gertrude'un misafirleri arasına iki kişi daha katılmıştı ki, bu misafirler onun için çok özel bir anlam taşıyorlardı. Douhty-Wylie ve eşi Londra'ya geleceklerini ve kendisinde iki gece kalmak istediklerini haber vermişlerdi. Gertrude böyle bir istekle karşılaşmayı beklemiyordu ve gelişen durumu "sıkıcı" olarak kabul etse de "olumsuz bir şey diyemem, bana karşı aşırı derecede iyiler ve Doughty, o kadar nazik biri ki!" diye annesine yazdı[282].

Gertrude'un 1908 yılındaki önemli faaliyetlerinden biri de Anti-Süfraj hareketine katılması olmuştu. Süfraj olarak tanımlanan hareket kadın haklarını savunuyor, özellikle kadınların oy kullanmasını sağlamaya çalışıyordu. Bir grup kadın siyasi alanda da bulunmak isterken, ilginç bir şekilde Liberal Parti'ye bağlı olan kadınlar da bu harekete karşı çıkıyorlardı. Gertrude, kadınların sosyal hayatta erkeklerle eşit olduğuna inanmakla birlikte siyasal anlamda algılarının düşük olduğuna inanıyor, bu nedenle de kadınların siyaset yapmalarına olumlu yaklaşmıyordu. Süfraj karşıtı hareketin ilk toplantısına katılarak destek vermiş, yapılan konuşmaları çok beğenmişti[283]. Kendisi de oluşturulan komiteye dâhil edilmişti. Komite ilk toplantısını ekim başında

280 Mektuplar, (Newcastle) 7 Eylül 1907 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

281 Mektuplar, (Newcastle) 1908 yılına ait gün ve aysız babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

282 Mektuplar, (Newcastle) 18 Nisan 1908 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

283 Mektuplar, (Newcastle) 1908 yılına ait gün ve aysız babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

yapmış, Bayan Jersey başkan olurken, Gertrude da onursal sekreter olarak seçilmişti. Toplantıdan sonra "her şey iyi gitti" diye annesini gelişmelerden haber etmişti[284]. Süfraj hareketine karşı olan insanlarla çalışmak, yeni kadınların kendi hareketlerine katılması onu çok mutlu ediyordu[285]. Kadınların siyasal alandaki istekleri o kadar belirgin bir hal almıştı ki, aynı yılın aralık ayında erkekler de süfraj hareketine karşı bir oluşum başlatmışlardı. Erkekler Komitesi'nin içinde de babası Hugh Bell ve çok yakın dostları Lord Cromer gibi isimler yer almıştı[286].

Bütün bu çalışmalarının ötesinde onun gerçek meşguliyeti Karadağ ve Binbirkilise hakkında Ramsay ile birlikte yayınlayacakları kitaptı. 1908 yılı içinde olabildiğince hızlı çalışarak kitabı yayınlanmaya hazır hale getirdi. Ramsay, Gertrude'un yazdıklarını düzenlemekle yetindi. Eser 1909 yılında William Ramsay ve Gertrude Bell adına *The Thousand and One Churches* başlığıyla okuyucunun karşısına çıktı. Önsözünü Ramsay yazmış, 1882 yılında Charles Wilson ile Binbirkilise'yi fark ettiğini fakat Gertrude Bell'in ısrarıyla kazılara başladığını belirtmişti. Dört bölümden oluşan kitapta, Karadağ'ın coğrafi yapısı ve bölgenin tarihi geçmişi, üzerinde çalışılan kilise ve kutsal nitelikli yapıların özellikleri anlatılıyordu. Kitap tamamen arkeolojik öneme sahip bir keşfin tanıtımını yapıyordu[287]. Yayınlanan bu kitap ile Gertrude arkeologların dünyasına gerçek anlamda bir giriş yapıyordu.

Bu kitap Gertrude açısından önemliydi ancak eserde yalnızca ikinci isim olarak yer almıştı. Arkeologlardan saygı görmek ve dikkat çekmek için William Ramsay'ın ismine ihtiyaç duymuş, kendisinden çok onun için çalışmıştı. Bütün olumsuzluklara rağmen sonuçta istediğini elde etmiş, kendisini arkeologlar sınıfına dâhil ettirmişti. Şimdi yalnızca kendi adına yayınlayacağı kitaplar için yeni gezilere ve yeni keşiflere çıkma vaktiydi. Sabırsızlanıyordu. Çalışmaları dolaylı da olsa Hititler üzerine yoğunlaştığı için bu uygarlığa ait olduğunu düşündüğü yerlerde kazılara katılmak istiyordu. Bu amaçla yönünü yine Suriye çöllerine çevirdi.

---

284 Mektuplar, (Newcastle) Ekim 1908 tarihli günsüz annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

285 Mektuplar, (Newcastle) 5 Ekim 1908 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

286 Goodman, *Gertrude Bell*, s. 48.

287 William Ramsay & Gertrude Bell, *The Thousand and One Churches*, Philedelphia 2008 (1909'dan tıpkıbasım)

Suriye, Türkiye ve Irak Gezileri: *Amurath to Amurath*

Lübnan, Suriye ve Anadolu topraklarının büyük kısmı Gertrude'un neredeyse karış karış öğrendiği yerler haline gelmişti. Bu bölgelerde geziler yapması artık eskisi kadar zor ve ürkütücü olmuyordu, Orta Doğu'ya geldiğinde sanki evine gelmiş gibi hissediyordu. Ayrı kaldığında da hep geri dönmeyi düşünüyordu. Bu seferki seyahatinde *The Times*'ın dış haberlerini yazan arkadaşı Chirol'a (Domnul) siyasi gelişmeleri takip ederek edindiği bilgileri gönderme konusunda söz vermişti[288]. Böylece arkadaşı ona arkeolojinin dışında başka bir görev daha yüklemiş oluyordu. Hükümet için olmasa da arkadaşı Chirol ve *The Times* için casusluk yapmayı kabul etmişti.

Kitap çalışmalarını bitirdikten hemen sonra 20 Ocak 1909 tarihinde Paris'e giden trene binerek yeni yolculuğuna başladı[289]. Marsilya'ya giderken etrafındaki kadınlara süfraj karşıtı propaganda yapmayı da ihmal etmemiş, yolculuk arkadaşı Bayan Broadbridge'i kolaylıkla ikna ederek kendi saflarına katmıştı. Marsilya'da bindiği *Equateus* adlı gemiyle ilk hedefi olan Mısır'a hareket etti[290]. "Akdeniz'i hiç böyle görmemiştim" dediği coşkun dalgalar arasında İtalya açıklarından geçerek İskenderiye'ye ulaştı. Şehri gezip, vazgeçilmezi olan çay keyfiyle yorgunluğunu attıktan sonra akşam altı treniyle Kahire'ye ulaştı, birkaç gün kalacağı Angletere Oteli'ne yerleşti[291]. Bir şehre veya kasabaya geldiğinde Gertrude'un artık bir rutin haline gelen davranışları vardı. Önce oteline yerleşir, banyosunu yapar, elbiselerini değiştirir ve doğruca İngiltere'nin veya Avrupalı ülkelerin konsoloslarını ziyarete giderdi. Onlardan şehir ve yöneticiler hakkında bilgi aldıktan sonra da yerleşim yerinin mülki amirine, zaptiye kumandanına ve kadısına uğrardı. Eğer geldiği yerde nüfuzlu bir aile ve kişi varsa ona da uğramayı ihmal etmezdi. Yöneticiler de onun bu davranışını karşılıksız bırakmazlar, ya akşam verdikleri bir yemeğe veya evlerine davet ederler, zaptiye komutanları da yolculukta kendisine eşlik etmesi ve güvenliğini sağlaması için mutlaka bir asker görevlendirirlerdi. Bu gezide de aynı şekilde

288 Mektuplar, (Newcastle) 2 Şubat 1909 tarihli annesine mektup.

289 Günlükler, (Newcastle) 20 Ocak 1909 günlü kayıt.

290 Günlükler, (Newcastle) 21 Ocak 1909 günlü kayıt.

291 Günlükler, (Newcastle) 26 Ocak 1909 günlü kayıt.

rutin ziyaretlerini yaptıktan sonra kendilerinden bilgi almak istediği şahısları kovalamaya başladı[292].

1905 yılı gezisinde Hayfa'da karşılaştığı Alman Doktor Löttick ile uzun bir sohbet yapmış, Almanların arkeoloji ve demiryolu politikalarını dinlemişti. Löttick, Max von Oppenheim'ın bölgede arkeolojik kazılar yaptığını, adına yayınlanan bütün kitapları ise onun yerine Moritz'in yazdığını dedikodu yollu söylemişti[293]. Belki de bu sohbetten kalan bilgiyle Kahire'ye gelir gelmez önce Löttick'in bahsettiği Moritz'i bulmaya çalışmıştı. Bu tarihlerde henüz Mitanniler ve Hititlerin Suriye bölgesindeki varlıkları ve hangi şehirlerin bu kültürlere ait olduğu tam olarak bilinmiyordu. Bu yüzden Mortiz'in vereceği bilgiler kendisi için çok önemli olacaktı. Moritz ile buluştuğunda ondan Mitannilerin Fırat ve Dicle arasında kaldıklarını, Fırat'ı geçmelerinin ise mümkün olmadığını öğrendi. Ona göre Zincirli (Sinjirli/Samal) Hatti şehri olmalıydı. Aynı zamanda Sayur ve Fırat'ın kesişme noktasındaki yerleşim yerleri hakkında bilgiler verdi ve burasının Karkamış olması gerektiğini anlattı. Moritz'in bu anlattıkları Alman arkeolog Max von Oppenheim'ın daha önce yaptığı çalışmalardan farklılık gösteriyordu. Moritz, Karkamış'ın yeri konusundaki belirsizliğin çözümlenmesi için Gertrude'un Fırat'ın doğu yakasındaki yerlere gitmesi ve buradaki kalıntıları incelemesi gerektiğini tavsiye etti. Kahire'deki bu görüşme Gertrude'un yolculuk programını da ortaya çıkarmıştı. Hemen Oppenheim ile bir görüşme ayarladı ve buluşmadan önce onun yayınladığı eserlerin hepsini alarak tek tek incelemeye başladı[294]. Ertesi gün de Oppenheim ile buluşarak Mezopotamya'daki kalıntılar hakkında sohbet ettiler. Oppenheim, Gertrude'un kendi çalışma alanından uzak durmasını istediği için olsa gerek ona bazı Hristiyanlık dönemi kalıntıları için Urfa ve Diyarbakır taraflarına gitmesini tavsiye etti[295].

Benzer amaçlar için yolları kesişen Oppenheim ile Gertrude'un birçok özelliği birbirine benziyordu. Oppenheim da Gertrude gibi zengin bir ailenin çocuğuydu. Babası Almanya'nın önemli bankacılarındandı.

292 Mektuplar, (Newcastle) 29 Ocak 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

293 Günlükler, (Newcastle) 17 Ocak 1905 günlü kayıt.

294 Günlükler, (Newcastle) 27 Ocak 1909 günlü kayıt.

295 Günlükler, (Newcastle) 28 Ocak 1909 günlü kayıt.

Gertrude gibi o da çok küçük yaşlardan itibaren *1001 Gece Masalları*'nın kendisine sunduğu dünyadan ekilenmiş, yetişme çağında da babasının yaşantısına sırt çevirerek, keşfetme arzusuyla Doğu ülkelerine seyahate çıkmıştı. Her ne kadar hukuk eğitimi alsa da aklı hep arkeolojide olmuştu. Gertrude gibi arkeoloji eğitimi almamış bir arkeolog olarak Mezopotamya'daki kalıntılar üzerinde çalışmaya başlamıştı[296]. Diğer taraftan Osmanlı coğrafyasının hemen her köşesinde arkeoloji savaşları yapılıyordu. Napolyon'un Mısır çıkarmasında yanında getirdiği arkeologlarla Fransızlar ilk önce üstünlüğü elde etmişler, Fransız Kraliyet Coğrafya Derneği çeşitli bölgelere gönderdiği arkeolog ve coğrafyacılarla antik şehirlerin haritasını çıkarmaya başlamıştı. Bu yarışa daha sonra İngilizler ve en sonunda da Avusturya ve Alman arkeologlar katılmışlardı. Kazı alanları arkeologların kendi devletlerinin hâkimiyet alanları gibi algılanıyordu. Anadolu'da İngilizlerin kazdığı Konya bölgesine Almanlar giremezken, Almanların hâkim olduğu Boğazköy/Hattuşaş'a İngilizlerin yaklaşması mümkün olmuyordu. Böyle bir yarışın içinde Almanya'nın 20. yüzyıl başlarında Orta Doğu'ya gönderdiği önemli arkeologlardan biri 1907 yılında Tell-Halaf'ı kazmaya başlayan Max von Oppenheim olmuştu. Oppenheim da diğer ülkelerin arkeologları gibi Orta Doğu'nun neredeyse bütün bölgelerini gezmiş, aşiretler hakkında bilgi toplamıştı. Almanya, Osmanlı İmparatorluğu ile anlaşma imzaladığı 2 Ağustos 1914 tarihinde Oppenheim'ı Berlin'e çağırarak onun hazırladığı raporlar doğrultusunda Birinci Dünya Savaşı'nda Orta Doğu'daki stratejisini şekillendirmişti. Gertrude da kendi bilgisine başvurulması için aynı şekilde 1915 yılı sonunda Arap Büro'ya çağrılmıştı.

Moritz ve Oppenheim'dan gerekli bilgileri aldığı için daha fazla Kahire'de kalmasına gerek kalmamıştı. Annesine durumunu anlattı: "Kahire'de muhteşem iki gün geçirdim. İyi kalpli Moritz'in verdiği faydalı bilgiler sayesinde nasıl hareket edeceğim şekillendi"[297]. Yolculuğunun hangi yöne olacağına karar vermiş bir şekilde Yafa'ya (Telaviv)

296 Max von Oppenheim'ın hayat hikâyesi için bkz. Lionel Gossman, *The Passion of Max von Oppenheim*, Cambridge 2013; Kadir Kon, "Almanya'nın İslâm Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 53, (2011), s. 211-252.

297 Mektuplar, (Newcastle) 29 Ocak 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

gitmek için yola çıktı[298]. İskenderun'da Yafa'ya gideceği gemiye bindiğinde sahilde kalan Mısırlıların "Çok Yaşa İngiltere!" bağrışları Gertrude'a büyük bir imparatorluğun vatandaşı olmanın verdiği o üstünlük duygularını hissettirmişti. Daha sonra yazdığı kitabına "sahilden ayrıldıktan sonra da çok yaşa İngiltere sesleri kulaklarımda yankılanmaya devam ediyordu" diye yazdı[299].

Yafa'dan Beyrut'a gelen Gertrude, kendisini bekleyen sadık hizmetkârı Fettuh ile buluştu. Gittiği her yerde tanınıyordu. Bunun ayrıcalığını da gümrükte yaşamıştı. Hiçbir eşyasına dokunulmamış, bavullarının kapağı dahi açılmamıştı. İki gün Beyrut'ta kaldı. Hava çok soğuktu. "Aman tanrım, bu bir ay kampta donacağım!" diye havanın ne denli soğuk olduğunu annesine yazdı[300]. Gertrude, Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirdiği siyasal değişikliklerle de ilgileniyordu. 9 Şubat'ta Halep'e geldiğinde hemen İngiliz konsolosundan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyeleriyle kendisini tanıştırmasını istedi. Konsolosun tanıştırdığı Hikmet ve İsmail beylerin aracı olmasıyla cemiyetin yaptığı bir toplantıya katıldı. Girdiği odada Türk, Kürt, Çerkez, Arap, Yahudi, tüccar, doktor ve şeyhler olmak üzere her milletten her meslek grubundan insanlar bulunuyordu; toplandıkları masanın baş tarafını kendisine ayırmışlardı. Birbirleri aradı sıra söz aldıklarında Fransızca veya Arapça konuşuyorlardı. Hepsi Gertrude'a ve İngiltere'ye övgüler yağdırdı. Karmaşık duygular içindeydi. Durumu "saçma ve dokunaklı, sahte ama biraz da gerçek" diye tanımladı. Toplantıdan ayrılırken hepsi yine onu coşkuyla savuşturdular. "Görüyorsun ya neredeyse İttihat ve Terakki'nin bir üyesi oldum!" diye annesine takıldı[301]. İttihat ve Terakki üyeleri ile yaptığı görüşme onda Osmanlı İmparatorluğu'nda köklü değişiklikler yapılacağının sinyalini vermişti.

Halep'te ticaretle uğraşan ve yirmi yıl süreyle yaşayan Alman vatandaşı Bayan Koch, "şehirdeki ve bölgedeki her taşın yerini biliyordu". Hititlere ait eserlerin bulunduğu yerlere birlikte gittiler ve Gertrude gördüğü her bir kitabeyi, heykeli resimledi[302].

298 Günlükler, (Newcastle) 29 Ocak 1909 günlü kayıt.

299 Gertrude Bell, *Amurath to Amurath*, London 1911, s. 6.

300 Mektuplar, (Newcastle) 2 Şubat 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

301 Mektuplar, (Newcastle) 9 Şubat 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

302 Mektuplar, (Newcastle) 9 Şubat 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

Kafilenin önünde uzun bir yolculuk vardı. Halep'teyken iyi hazırlanmalı, bütün ihtiyaçlarını karşılamalıydı. Yaptığı yolculuklarda kendisi için iki çadır taşınırdı. Biri yatağı ve masasının konulduğu diğeri de banyosunu yaptığı çadırdı. Her mola yerinde hemen banyo çadırı kurulur, suyu ısıtılır ve banyo hazır hale getirilirdi. Su ısıtılması mümkün olmadığı zamanlarda da dere, ırmak veya göl suyu adına ne bulursa orada yıkanırdı. Eşyalarını taşımak için bu sefer on bir at ve iki eşek satın almıştı. 120 sterlin değerindeki bu hayvanları, dönerken daha az bir fiyata satmayacağını düşünüyordu[303]. Yanında Hacı Amr, Habib ve Selim adlarındaki üç katırcı, Fettuh'un kayınbiraderi Yusuf (Jusef) ve iki asker olduğu halde, hazırlanan yedi hayvanlık bagajıyla Halep'ten ayrılarak kuzeydeki ilk durağı El-Bab'a geldi[304]. Ertesi günü yolculukları dokuz saat sürdü ve karanlık çöktükten sonra Fırat Nehri'ne ulaştılar. Akşam vakti de olsa niyetleri nehri geçmekti. Yanındaki askerlerden Hacı Muhammed'in "Fırat Nehri'nde hafif bir rüzgârla kayıkların devrilebileceği" uyarısından sonra bu kararlarından vazgeçerek ertesi gün için kamp kurdular[305]. Bir sonraki gün sabaha karşı üçte kalkan Gertrude yük hayvanlarının güvenli geçişleri için hazırlıklar yapmaya başladı. Bindikleri kayık kendi deyimiyle "Ham, Sam ve Yafes'in icat ettikleri geminin bir örneği gibiydi". Çok kötü ulaşım araçlarıyla Fırat Nehri'ni güvenle geçerek, nehrin doğusunda bulunan Tell Ahmar'a geldiler. Hititlerden kalma bazı kayaları gördüğünde sevinerek hemen işe başladı. Akşam olduğunda Tell Ahmar'ın yükseltisi üzerinde durarak, akıp giden Fırat Nehri'nin karşı tarafındaki beyaz kayaların arkasından batmaya başlayan güneşi ve gözlerinin önüne yayılan manzarayı seyre daldı. O kadar mutluydu ki annesine şu cümleleri yazdı: "Dünyada benim kadar mutlu bir insanın daha var olduğundan şüpheliyim"[306].

Çevredeki köylerden tuttuğu işçilere nasıl kalıp çıkarıldığını öğretti. İşi kısa sürede kavrayan işçiler Tell Ahmar'da yazılı kayaları kâğıtlara

303 Mektuplar, (Newcastle) 10 Şubat 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

304 Mektuplar, (Newcastle) 15 Şubat 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

305 Mektuplar, (Newcastle) 16 Şubat 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

306 Mektuplar, (Newcastle) 17 Şubat 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

aktarmaya başladılar. Gertrude geç saatlere kadar çalışıyordu ve sağanak yağış işi olabildiğince zorlaştırıyordu. Öyle ki kolu artık yerinden oynatılamayacak derecede ağrımaya başlamıştı[307]. Tell Ahmar ve Fırat Nehri kenarında yeni höyükler ile Hititlere ait olduğunu düşündüğü eserler arıyordu. Arkadaşı arkeolog David Hogarth da Tell Ahmar'daki kalıntıları gezmiş, hakkında bir de kitap yazmıştı[308]. Özellikle onun fark etmediği eserleri bulmak için gayret gösteriyordu. Bir höyük, bir aslan ve çeşitli tabletler bulmuştu. Bulduğu yeni eserler bu konuda başarılı olduğunu kanıtlıyordu. Her defasında da yeni keşiflerini annesine yazıyor ve "bunları Hogarth görmemişti" diye de not düşüyordu[309].

Tell Ahmar'da işi bitmişti. Esasında gitmek istediği yer Karkamış'tı. Hititlerin başkentlerinden biri olarak kabul edilen Karkamış'ın tam olarak nerede olduğu konusunda farklı görüşler vardı. Moritz, Cerablus'taki höyüklerin incelenmesini, gerçek Karkamış'ın burası olabileceğini söylemişti. Aslında Karkamış'taki (Barak) kazıları İngilizler yapıyorlardı. İlk kazılar British Museum adına 1878 yılında Patrick Henderson tarafından başlatılmıştı[310]. Daha sonra David Hogarth bölgede kazılara başladı. Gaziantep'in ilçesi Karkamış ile Suriye'de kalmış olan Cerablus'un aynı antik şehrin uzantıları olduğu ortaya kondu. Karkamış'ın orijinal ismi Cerabis idi ve Asur kayıtlarında Gargamis olarak geçiyordu. Tevrat, Asur kayıtlarındaki bu ismi kullandığı için arkeologlar kuzeyde bulunan antik yeri Karkamış (Carchemish) olarak adlandırmışlardı. Ama daha sonra güneydeki Cerablus'un da Karkamış adının orijinal kullanımı olduğu anlaşılınca buranın da antik Karkamış şehrinin bir parçası olduğu kabul edilmiş, Türkiye'de kalan kısım iç şehir, Suriye'de kalan kısım ise dış şehir olarak tanımlanmıştı[311]. Osmanlı

307 Mektuplar, (Newcastle) 18 Şubat 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

308 *Annals of Archceology and Anthropology* kitabı 1908 yılında yayınlanmıştı. Hogarth'ın Tell Ahmar'daki çalışmaları için bkz. Gertrude Lowthian Bell, *Amurath to Amurath*, London 1911, s. 29.

309 Mektuplar, (Newcastle) 18 Şubat 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

310 Kadriye Günaydın, *Karkamış in the First Millennium B.C.: Sculpture and Propaganda*, Bilkent Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2004, s. 9.

311 David Hogarth, Karkamış'ın yeri sorununu yazdığı bir kitap ile çözümlemeye çalıştı. D. G. Hogarth, *Hittite Problems and the Excavation of Carchemish*, Published for British Academy, London 1911.

İmparatorluğu döneminde Barak nahiyesinin merkezi Cerablus'tu. Suriye ayrı bir devlet haline gelince Türkiye'de kalan Şeyhavi mahallesi 1928 yılında Cerablus, 1946 yılında Barak ve nihayetinde de Karkamış olarak adlandırıldı. Türkiye'de kalan kısım Barak Karkamış, Suriye'de kalan ise Cerablus Karkamış olarak tanımlandı.

Gertrude önce Tell Ahmar'dan kısa süreli de olsa Karkamış'a gitmek ve geri dönmek istemişti. Fakat nehir üzerinden ulaşımı imkânsız kılan sağanak yağışın etkisiyle bu kararından vazgeçmek zorunda kaldı[312]. Aklı ne olursa olsun oraya gitmekteydi. Önce ailesine gitmesinin imkânsız olduğunu yazdı. Hemen sonra da "her şeye rağmen muhteşem Karkamış'a gitmek zorundayım" diye yolculağa çıktığını haber verdi[313]. Aynı gün sabah erkenden Fettuh'u ve ihtiyacı olan eşyaları alarak yine o "Nuh dönemi" kayıklarından biriyle Fırat Nehri üzerinden Karkamış'a hareket etti. Nehir yolculuklarını kolaylaştırmıştı. Geri kalan kısmı at üzerinde giderek Karkamış'a ulaştı. Burada kazı yerlerini inceledi, notlar aldı. Kafile tekrar nehir üzerinden Tell Ahmar'a dönmek için kayıklara bindi[314]. Keraklı'ya geldiklerinde nehirden ayrılarak kara üzerinden yolculuklarına devam ederek Cerablus'a ulaştılar ve yolculuklarına tamamen karadan devam ettiler[315].

Kafile Fırat'ın doğu kenarı boyunca güneye indikçe Beni Said ve Veldi (Weldi) aşiretleriyle karşılaştı. Şeyhlerle tanışarak yakınlık kurdular. Sohbet ettikleri Veldi şeyhi Sallal, Osmanlı hükümetinin bölgeyi ne kadar kötü yönettiğini, ellerinde avuçlarında bir şey kalmadığını, "vallahi hükümet her şeyi yedi" diye anlattı[316]. Fırat Nehri kenarında yaptığı bu seyahatte ilginç diyaloglar da yaşanıyordu. Karşılaştığı Araplar mutlaka özgürlükten bahsediyorlar, Meclis'in yeniden açılmasıyla kendilerine tanınacak hakların artacağını düşünüyorlardı.

Gertrude, yolculuk yaparken yeni bir hedef belirlemişti. Daha önce görmediği Bağdat'a gidecekti. Bir-iki gün sonra kafile Rakka'ya

312 Mektuplar, (Newcastle) 19 Şubat 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

313 Mektuplar, (Newcastle) 20 Şubat 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

314 Mektuplar, (Newcastle) 20 Şubat 1919 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği detaylı ikinci mektup.

315 Günlükler, (Newcastle) 20 Şubat 1909 günlü kayıt.

316 Mektuplar, (Newcastle) 22 Şubat 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

geldi[317]. Basra, Kaim ve Ane üzerinden hareketle güneye indiler. Bağdat yol ayrımına geldiklerinde Gertrude, Kerbela'ya uğramadan geçmek istemedi. Fırat Nehri'nin doğu yakasından batı yakasına geçerek Bağdat'ın tam tersi yönde yolculuklarına devam ettiler[318]. Fakat yolda Gertrude, çöl üzerinden Kerbela'ya ulaşmak için Fettuh'u da yanına alarak kafileden ayrıldı. Çölün girişinde Deleim kabilesiyle karşılaştı, onların yardımını aldı. Önce Kerbela'ya, daha sonra da 50 km güneyde yer alan Ukaydır (Ukhaidir) Sarayı'na geldi[319]. Ukaydır Sarayı Abbasi halifesi Ebü'l Abbas es-Seffah'ın yeğeni İsa bin Musa tarafından yaptırılmıştı. Gertrude, saray ve camiyi gördüğünde Ukaydır'a tekrar gelmesi gerektiğini anlamıştı. Bu gezisi ona üzerinde çalışma yapacağı ve hakkında bir de kitap yazacağı bir konu sunmuştu. İşi bittikten sonra Fırat Nehri'nin doğusuna yöneldi. Burada yer alan Babil, mutlaka görülmesi gerekli antik şehirdi. Bağdat'a ulaşmadan önce Alman arkeologların çalıştığı Babil'e gelerek inceleme yapmak için konaklamayı istedi. Yanlarına biraz da çekinerek gitse de Almanlar kendisini samimiyetle karşıladılar ve kazı evinde misafir etmeyi kabul ettiler. Babil İmparatorluğu'nun en ünlü krallarından, Kudüs'ü ele geçirerek Yahudileri Babil'e süren II. Nebukadnezar'ın sarayına gitmek heyecan vericiydi[320]. İki gün boyunca not çıkardıktan ve çizim yaptıktan sonra tekrar yola koyuldu, 6 Nisan'da Bağdat'a giriş yaptı[321]. Gertrude'un ocakta başladığı yolculuğunun ilk turu şimdilik burada neticelenmişti.

Bağdat'ta her zaman yaptığı gibi İngiltere konsolosluğuna gitti. Henüz gelmeden İzmir'deki Konsolos Cumberbatch, Bağdat'a yazarak, Gertrude'un misafir edilmesini istemişti. Konsolosluk görevlisi Albay Ramsay ve eşi tarafından çok iyi karşılandı ve konsolosluk binası içinde kendisine çok büyük bir oda verildi. Şehrin yöneticileri ve ileri

317 Mektuplar, (Newcastle) 27 Şubat 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

318 Mektuplar, (Newcastle) 15 Mart 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

319 Mektuplar, (Newcastle) 26 Mart 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

320 Mektuplar, (Newcastle) 2 Nisan 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

321 Mektuplar, (Newcastle) 7 Nisan 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

gelenleriyle görüştükten sonra akşam yorgunluğunu şehirde yaşayan Darwin ailesinin kendisine verdiği akşam ziyafetinde giderdi. Annesine günün ayrıntılarını anlatırken, bir taraftan da her zamanki şakacı yönünü ortaya koydu: "Akşam yemeğinde Sven Hedin'le buluşmak isterdim!"[322]. Sven Hedin'den bahsetmesi onun arkeoloji dünyasına yaptığı bir göndermeydi. İsveçli kâşif Hedin, Orta Asya'da yaptığı yeni arkeolojik keşiflerle ünlenmiş bir isimdi ve Alman taraftarıydı. Belki de bu yüzden Bağdat'ta Sven Hedin'in adını anma ihtiyacı hissetmişti.

Gertrude, Almanların demiryolu projesiyle bölgede nüfuz kurmaya çalıştıklarını gözlemliyor, yeni mücadelenin Almanlarla İngiltere arasında geçeceğini tahmin ediyordu. Daha önce arkadaşı Chirol'e Orta Doğu ile ilgili haberler yazacağına söz vermişti. Bağdat'a gittikten sonra bölgedeki siyasi gelişmelere dair edindiği bilgileri bir makale haline getirip *The Times*'a göndererek, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki değişim ve güç mücadelesini demiryolu ve tarım politikaları bağlamında anlattı[323]. Her ne kadar bir gezgin ve arkeolog olarak bölgeyi dolaşıyor olsa da kendi kişiliğini şekillendiren çevresi onun sadece bir arkeolog olarak kalmasına izin vermiyordu. Bu nedenle gittiği yerlerde ileri gelenlerin siyasal konulardaki düşüncelerini, aşiretlerin hükümetle ilişkilerini, inançlarını ve farklılıklarına dair bütün detayları öğreniyordu.

Bağdat'ta çok uzun kalmadı. Birkaç gün sonra Dicle Nehri boyunca kuzeye doğru yol aldı ve 15 Nisan'da Samarra'ya ulaştı[324]. Samarra, İslam tarihi açısından önemli bir yerdi. Abbasi Halifesi Mutasım ve Türk komutanlardan Aşnas tarafından 832 yılında kurulan şehir elli yedi sene başkent olarak kullanılmıştı. Tarih ve arkeoloji açısından önemli olmasından olsa gerek birkaç gününü bu şehirde geçirdikten sonra Assur ve Musul'a geldi[325]. Asur, Babil ve Abbasiler döneminden kalan eserleri tek tek inceleyerek 11 Mayıs'ta Habur'a[326] ve oradan da

322 Mektuplar, (Newcastle) 7 Nisan 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

323 Mektuplar, (Newcastle) 14 Nisan 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup; ayrıca 15 Nisan 1909 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

324 Mektuplar, (Newcastle) 15 Nisan 1909 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

325 Mektuplar, (Newcastle) 28 Nisan 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

326 Günlükler, (Newcastle) 11 Mayıs 1909 günlü kayıt.

Anadolu topraklarında ilerleyerek Cizre üzerinden Midyat'a vardı[327]. Midyat'ın karmaşık kültürel yapısı, Süryanilere ait kiliseler Gertrude'un şehirden hemen ayrılmaması için iyi gerekçeler sunuyordu. Birkaç gün geçirmek istediği Midyat'ta bölgenin en nüfuzlu aşiretlerinden birinin lideri olan Çelebi İsmail ile tanıştı. Anlatımına göre bu aşiret lideri Mardin'den Cizre'ye kadar bütün toprakların hâkimi durumundaydı. Böyle güçlü biriyle tanıştıktan sonra tam da kendini güvende hissetmeye başladığı bir zamanda 23 Mayıs gecesinde çadırına hırsız girdi. Gece uyandığında yabancı biriyle göz göze gelmiş, çığlık atınca da hırsız olduğu anlaşılan kişi kaçmıştı. Hırsız en değerli eşyası olarak kabul ettiği günlüğünü ve höyüklerde çıkardığı notlarını çalmıştı[328]. Telaşla Çelebi'den yardım istedi fakat hırsız bulunamayınca olay İstanbul'daki İngiliz elçiliğine aksetti.

İngiliz elçiliği, Osmanlı hükümetine 29 Mayıs 1909 tarihinde müracaat ederek araştırma yapılmasını istedi. Hükümet, hırsızların bir an önce bulunarak bir daha bu tarz olayların meydana gelmemesi için önlemler alınmasını Diyarbakır vilayetine bildirdi[329]. Adi bir hırsızlık olayı olmasına rağmen Gertrude Bell'e tecavüz edildiği şeklinde dedikodular da dolaşmaya başlamıştı. Bu tarz haberlerin rahatsızlık verici bir noktaya gelmesi üzerine hükümet olayın gerçekliğini araştırarak haberlerin asılsız olduğunu ortaya çıkardı[330]. Bir süre sonra güvenlik güçleri hırsızı yakalayarak Gertrude'un günlüğünü ve notlarını kurtarmayı başardılar. Fakat bu olay daha önce pek de dikkat çekmeden Osmanlı topraklarında seyahat etmesine ve fotoğraf çekmesine izin verilen Gertrude Bell'in daha yakından incelenmesi sonucunu doğurmuştu. Osmanlı topraklarını karış karış gezen bu kadın kimdi? Hakkında yapılan bir araştırma sonucu yazdığı kitaplarda ve gazete yazılarında hilafet makamı ve devlete karşı yazılar kaleme aldığı tespit edildiğinden hükümet onun pek de masum biri olmadığı sonucuna varmıştı. Diyarbakır'dan ayrılarak iç bölgelere hareket ettiği için Ankara vilayetinden gezisinin

327 Mektuplar, (Newcastle) 22 Mayıs 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

328 Günlükler, (Newcastle) 24 Mayıs 1909 günlü kayıtlar.

329 BOA, Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), Dosya (D): 2826, Gömlek (G): 24 (9 Mayıs 1325/22 Mayıs 1909)

330 BOA, DH.MKT. D: 2840, G: 60 (23 Mayıs 1325/6 Haziran 1909)

kontrol altına alınarak "usulünce geri çevrilmesi" konusunda gerekli önlemlerin alınması istendi[331].

Midyat'ta yaşanan tatsızlıktan sonra 31 Mayıs'ta Diyarbakır'a gelen Gertrude'un ailesine yazdıkları kendi yaşantısını ve ortaya çıkardığı kalıntıları anlatmaktan ziyade son günlerde ülkede yaşanan siyasi olaylara ilişkindi. Gertrude, Bağdat'ta iken Adana'da Türkler ile Ermeniler arasında olaylar çıkmış ve bu karışıklıklar 4 Nisan-27 Nisan günleri arasında 6 üç gün devam etmişti. Diyarbakır'dan gönderdiği ilk mektubu, yaşanan bu olaylar hakkındaki yorumuyla sonlanıyordu: "Hiç şüphesiz bütün Hristiyanların öldürülmesi emrini Abdülhamid verdi. Fakat neden sadece Adana'da yaşandı, anlayamıyorum. Seyahat edeceğim topraklar şimdi barış içerisinde"[332]. 1 Haziran'daki mektubunda da Türkiye'de mutlaka iç çatışmaların yaşanacağına dair öngörüsünü babasıyla paylaşıyordu: "Türkiye için karamsarım. Altı ay içinde bir sıkıntı çıkacağını tahmin etmiyorum ama sonuçta olaylar çıkacak ve kan akacak. Ordusu ve Abdülhamid taraftarları kapışmak için hemen hemen hazırlar. Abdülhamid taraftarları Hristiyanları koruduğu ve Adana katliamının intikamını aldıkları için hükümete kızgınlar. Sanırım çok korkunç bir ayaklanmayla sonuçlanacak ve ordu yeterince güçlü olursa yeni rejimin ülkede kabul görmesini sağlayabilecek. Fakat bu bütün Türkiye'yi gözetim altında tutulmasıyla mümkün olabilecek ki ben mümkün olduğunu düşünmüyorum. Her neyse o zaman ben Türkiye dışında olmuş olacağım"[333].

Diyarbakır'da üç gün geçirdikten sonra edindiği intibaları ailesiyle paylaşıyordu. Ona göre; "1895 yılında büyük bir Ermeni katliamı yapılmış, sokaklar Ermeni kanlarıyla sulanmıştı. 1909 yılında yaşanan olayların sebebi de valiye gönderdiği telgrafla Ermenilerin öldürülmesi emrini veren Abdülhamid olmuştu. Olaylar 1895 yılının tekrarından başka bir şey değildi". Mektubunda ayrıca "arkadaşı" Ferid Paşa'nın kabinede İçişleri Bakanı olmasına ne denli sevindiğini yazıyordu[334].

331 BOA, DH.MKT. D: 2850, G: 69 (1 Haziran 1325/14 Haziran 1909); DH.MKT, D: 2880, G: 84 (2 Temmuz 1325/15 Temmuz 1909)

332 Mektuplar, (Newcastle) 31 Mayıs 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

333 Mektuplar, (Newcastle) 1 Haziran 1909 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

334 Mektuplar, (Newcastle) 6 Haziran 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

Gertrude tarafından 1895 Ermeni ayaklanmasının bir devamı olarak aktarılan "1909 Adana Olayları", Türk-Ermeni ilişkilerinde yaşanan sıkıntıların uzlaşma sağlanamaz noktalarından birini oluşturmaktadır. Ermeniler, çatışmaları Türklerin bilinçli bir katliam hareketi olarak değerlendirirken, Türkler de Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra Ermenilerin silahlanmaya başlamalarını ve Piskopos Muşeg'in kışkırtıcı hareketlerini gerekçe göstererek olayların Ermeniler tarafından bilinçli olarak başlatıldığını, Türklere saldırıldığını savunmaktadırlar. Adana olaylarının Gertrude Bell ile ilgili bir kısmı da bulunmaktadır. Konya'da tanışıp âşık olduğu Doughty-Wylie, Adana'ya konsolos yardımcısı olarak görevlendirilmişti. Olaylar başladığında Mersin'deydi ve olayların ilk gününde şehre gelerek çatışmanın şiddetini azaltmış, insan kayıplarının önüne geçmeye çalışmıştı. Çatışmaların durdurulması için çaba harcarken de bir Ermeni'nin açtığı ateş sonucu kolundan yaralanmıştı. Olayları araştırmak için oluşturulan komisyonun başkanlığına getirilmiş, hazırlanan raporda kendi görüşleri, Ermenilerin bağımsız bir devlet kurmak için olayları çıkardığı yönünde olmuştu[335].

Türkiye'de yaşanan olayları ağırlıklı olarak Hristiyanlardan dinleyen Gertrude'un siyasal yaklaşımını da bu anlatılanlar üzerine kurguladığı görülmektedir. Yaşanan sıkıntılı günlere rağmen Türkiye hakkında güzel düşüncelerini de paylaşıyordu: "Söylemeliyim ki Türkiye güzel bir ülke. Ah, çadırımın önünde uzanan dağları, tepeleri, bağları ve bahçeleri bir görebilseniz"[336].

Harput'a geldiğinde vali tarafından ziyaret edilmiş, bu ilgiyi yeni hükümetin kuvvetli bir şekilde İngiltere taraftarlığı yapmasına bağlamıştı[337]. Misyonerlerin kiliselerini, kolejlerini ziyaret ederek buradaki görevlilerin yaşanan siyasal olaylarla ilgili düşüncelerini aldı. Anlatılanlardan Türklere kızgınlığı gittikçe artıyor, Ermenilerin haksız yere öldürüldüğünü düşünüyordu. Elbette ki anlatılanlardan etkileniyordu. Bir de yardımcısı Fettuh'un Ermeni olması, kendisinin doğrudan taraftarlığı anlamına geliyordu. Olayların diğer tarafı Müslümanları pek

335 Salahi R. Sonyel, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları", *Belleten*, Cilt: LI, Sayı: 201, (Aralık 1987), s. 1241-1289.

336 Mektuplar, (Newcastle) 7 Haziran 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

337 Mektuplar, (Newcastle) 10 Haziran 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

dinleme çabasında bulunmuyordu. Onun için Hristiyanların anlattıkları, özellikle olaylara yakından şahit olan misyonerlerin anlattıklarına inanmayı tercih ediyordu.

Harput'tan yönünü Malatya'ya çeviren Gertrude günümüzde Battalgazi olarak anılan Eski Malatya üzerinden Kayseri yoluna çıktı. Yol boyunca gördüğü Tohma Suyu, Pınarbaşı ve Erciyes Dağı hakkında uzun uzun bilgiler verdi[338]. 21 Haziran'da Talas'a geldiklerinde, şehre inmeye gerek duymadı. Buradaki Amerikan misyoner okulu ve hastanesinin imkânlarından faydalanmayı uygun buldu. Hastanenin doktoru Bay Dodd ve eşi, Gertrude'a yakın ilgi gösterdiler. Amerikan misyonerleriyle geçirdiği birkaç gün, Ermeni olaylarıyla ilgili düşüncelerini değiştirmeye başladı. Dr. Dodd, Kayseri mutasarrıfının çabalarıyla Kayseri'de herhangi bir çatışma yaşanmadığını, ama yaşanan olaylarda Ermenilerin suçlu olduğunu söylemişti. Farklı kaynaklardan gelen bilgiler üzerine yazdığı mektupta artık olayları Ermenilerin iddia ettiği gibi Türklerin yaptığı katliam olarak anlatmıyordu. 13 Nisan 1909'daki olayların nasıl başladığını annesine yazdığı mektupta şöyle değerlendiriyordu: "Hiç şüphe yok ki, bütün bu olayların kaynağı Ermenilerin bağımsız bir devlet kurmak için geçen temmuzdan beri yaptıkları kışkırtmalar. Seçtikleri merkez olan Kilikya'da bağımsız bir Ermeni devleti istiyorlar ve bunu açıkça ifade ediyorlar, kilise minberlerinden vaazlar veriyorlar. Dr. Dodd, Karaman'daki kilisede bir adamın yüzyılların intikamının alınması için Türklere saldırılmanın bir görev olduğunu cemaate söylediğini duymuş. Ermenilerin aşırı derecede silahlandıklarını Türkler biliyorlardı. Ermeniler şov yapmak için silahlarını ateşleyerek Müslümanları kışkırtmaya başladılar ve Müslümanlar katledilecekleri korkusuyla bir araya geldiler. 13 Nisan katliamının ortaya çıkışı bu şekilde. Her ne kadar Ermenilere suç yüklense de esas sorumlular resmi görevliler. Vali, olayları durdurabilirdi ama yapmadı" [339].

Gertrude'un mektubundan da anlaşıldığı üzere Adana olaylarının çıkışı konusunda artık Türkleri suçlamıyordu. İç bölgelere geldikçe anlatılan hikâyeler farklılık gösterdiği için biraz da Türklerin bakış açısıyla

338 Mektuplar, (Newcastle) 15 ve 18 Haziran 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektuplar.

339 Mektuplar, (Newcastle) 23 Haziran 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

olayları değerlendirmeye başlamıştı. Hatta bu konuda biraz da fazlaca ileri gittiği Ereğli'den gönderdiği mektuptan anlaşılıyor: "Amerikan misyonerlerinden ilginç hikâyeler dinledim ve bunlardan biri çok yenice, Adana'dan. Benim düşüncem Ermenilerin yaşananları hak ettiği (Elbette ki bu şekilde değil, kimse bunu hak etmez). Fakat Türklerin elinden sıkı bir cezayı hak etmişlerdi. Geçen yıl temmuzdan beri ellerindeki kötü ipliği sallayıp duruyorlardı. Şiddetleri, kullandıkları ölçüsüz dilleri artık güveni yıkmıştı. Kiliselerde Türklere saldırılması ve Ermeni bağımsızlığının kazanılması için vaazlar veriliyordu. Ben bu konuda kararımı oldukça kesin bir şekilde verdim. Fakat bir de Binbaşı Doughty-Wylie'nin görüşlerini dinleyebilseydim. O bu konuda son derece tarafsız olabilir ve ben de öyle olmak istiyorum"[340].

Kayseri'ye geldiğinde misyonerler Adana olaylarında Douhty-Wylie'nin oynadığı önemli rolden bahsetmişlerdi. Âşık olduğu insan hakkında anlatılan kahramanlık hikâyeleri onu etkilemiş olmalı. Henüz Kayseri'deyken Ereğli'ye geçmeyi, oradan bir günlüğüne Selçuklu eserlerini görmek için Niğde'ye gitmeyi ve daha sonra da Konya üzerinden Karaman'daki Karadağ'a yani Binbirkilise kalıntılarına ulaşmayı planlamıştı. Beklentisi Doughty-Wylie'nin Konya veya Karaman'da kendisiyle buluşmasıydı ancak Adana'daki olayların devam eden etkisinden dolayı gelemeyeceğini öğrenmişti. "Toros Dağlarını geçebilir ve birkaç günü onunla geçirebilirim. Ama sanırım ona sadece sıkıntı veririm" diye ona duyduğu özlemi ailesiyle paylaştı[341].

Doughty-Wylie'yi görmek için çıldırıyordu. Ama karışıklık ortamında bir araya gelmeleri de mümkün görünmüyordu. Şartları zorlamadı. Planladığı gibi önce Ereğli'ye ve daha sonra Karadağ'a gitti. Birlikte kitap yazdığı William Ramsay üç hafta önce gelerek çalışmalarına başlamıştı. Gertrude, birkaç gün boyunca çevredeki kalıntıların resimlerini çekmekle uğraştı. İşleri bitince de Konya'ya geri döndü. Şehre geldiğinde Doughty-Wylie ile buluşmasının artık mümkün olmayacağını kesin olarak öğrenmişti. Ümitsizliğini "Doughty-Wylie hâlâ Adana'da olduğu için, sadece Konya'da eşyalarımı toplamak için

340 Mektuplar, (Newcastle) 27 Haziran 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

341 Mektuplar, (Newcastle) 27 Haziran 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

kalacağım ve 4 Temmuz'da İstanbul'a hareket edeceğim" ifadeleriyle annesine yazdı[342]. Planladığı gibi trenle 4 Temmuz'da İstanbul'a gelerek Pera Palace'a yerleşti[343].

Yaptığı plana göre dokuz veya on gün kadar İstanbul'da kalacak, trenle gideceği Paris üzerinden 16 Temmuz'da Londra'ya ulaşacaktı. İstanbul'daki dokuz gününü dolu dolu geçirmek için daha önce tanıdığı elçilik çalışanlarıyla iletişime geçti. Büyükelçi Gerard Lowther ve eşi kendisine yakınlık gösterdiler[344]. *The Times*'ın İstanbul muhabiri olarak çalışan Philip Graves'in aracılığıyla Yıldız Sarayı'nı gezdi. Baskıcı bir yönetici olarak gördüğü Sultan II. Abdülhamid'in yaşam alanını büyük bir dikkatle inceledi. Saray'ın bahçesini düzensiz ve bakımsız buldu[345]. Tarabya'daki İngiliz elçiliğinin bahçesi öğle yemeklerinde İstanbul'un önemli isimlerini ağırlıyordu. Yemeğe davet edildiğinde başta Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa olmak üzere Avusturya ve Rusya büyükelçileri gibi birçok diplomatla tanışma imkânı buldu[346]. Hüseyin Hilmi Paşa ile tanışmasını babasına anlattı. "Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile dün yemek yedim. Anlaşılabilir, çok zeki ve mükemmel Fransızca konuşuyor"[347]. Yemek ortamında olmasa da özel bir ziyaretle kendisini tanımak istediği insanlar da vardı. Bunlardan biri İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden Ahmed Rıza idi. Büyükelçinin eşi Bayan Lowther ile birlikte Ahmed Rıza'yı ziyarete giderek ailesiyle tanıştı. Günlüğüne Ahmed Rıza'nın babası "İngiliz Ali Bey"in sürgün hayatı başta olmak üzere ailenin bireyleri hakkında detaylı ayrıntılar düştü[348].

Gertrude, siyasal olaylarla ilgilenmeye devam ediyor, Osmanlı İmparatorluğu'nun karşısında duran Girit sorununu babasına yazdığı mektupta şöyle değerlendiriyordu: "Kapıda bekleyen ciddi sorun Girit konusu. Herhangi bir problem yaşanmadan çözüme kavuşturulması

342 Mektuplar, (Newcastle) 27 Haziran 1919 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

343 Günlükler, (Newcastle) 4 Temmuz 1909 günlü kayıt.

344 Mektuplar, (Newcastle) 7 Temmuz 1909 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

345 Günlükler, (Newcastle) 8 Temmuz 1909 günlü kayıt.

346 Günlükler, (Newcastle) 9 Temmuz 1909 günlü kayıt.

347 Mektuplar, (Newcastle) 10 Temmuz 1909 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

348 Günlükler, (Newcastle) 10 Temmuz 1909 günlü kayıt.

için dua ediyorum. Türkler savaşır ve kesinlikle kazanır ama korkarım savaşın sonuçlarını ve zaferi kontrol edemezler. Karşılıklı düşmanlığın ilk izleri korkarım Anadolu'da yaşanacak olan Rum katliamı olacak. Rumlar anlaşılmaz bir aptallıkla tamamen silahlanıyorlar ve son derece kışkırtıcı davranışlar sergiliyorlar"[349].

Osmanlı İmparatorluğu'nu yönetim şekli ve sistemi açısından olumsuz değerlendirmekle birlikte yazdığı mektuplarda Türklerin bakış açısına yakın değerlendirmeler yaptığı da gözlenmektedir. Bunda İstanbul'da kuruduğu dostluklar etkili olmuş olabilir. 1909 Ermeni olaylarının çıkışında Ermenileri ve Girit olaylarında da Rumları silahlanmaları açısından sorumlu tutması kayda değer bir yaklaşımdır.

İstanbul'daki Fransa elçiliğinin birinci sekreteri, Gertrude'a arkeoloji öğreten Salomon Reinach'ın arkadaşıydı. Bir araya geldiklerinde Gertrude ona yaptığı yolculuktan, Ukaydır'dan bahsetmişti. Elçilik çalışanının verdiği bilgi ise tam bir hayal kırıklığı ortaya çıkarmıştı. Louis Massignon adlı Fransız arkeolog 1908 yılına Ukaydır'a giderek kale ve sarayın planlarını çıkarmış, bunları da iki ay önce bir Fransız dergisinde yayınlamıştı[350]. Can sıkıcı durumu babasına aktardı: "Bütün topladığım bilgileri ve planları elde edebilecek tek kişi olmama rağmen buranın keşfi onurunu maalesef elde edemeyeceğim. Ne kadar komik değil mi!"[351].

İstanbul'da geçirdiği günler hem Osmanlı devlet adamlarıyla hem de diğer diplomatlarla yakın ilişkiler kurması için bir fırsat olmuş, Gertrude açısından çok da verimli geçmişti. Osmanlı hükümeti yaşanan soygun olayından sonra onun Anadolu içlerinde dolaştırılmaması, mümkün olduğu kadar çabuk ülke dışına çıkarılması için vilayetlere yazılara yazmıştı. Ama ne Kayseri'de ne Konya'da olumsuz bir hareketle karşılaşmadığı gibi İstanbul'a geldiğinde de tam anlamıyla el üstünde tutulmuştu. Kendisi için verimli geçen günlerden sonra Philip Graves'in uğurlamasıyla 14 Temmuz'da İstanbul'dan trenle ayrıldı[352].

349 Mektuplar, (Newcastle) 10 Temmuz 1909 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

350 Massignon'un çalışması için bkz. Lisa Cooper, *In Search of Kings and Conquerors: Gertrude Bell and Archeology of The Middle East*, London 2016.

351 Mektuplar, (Newcastle) 10 Temmuz 1909 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

352 Günlükler, (Newcastle) 14 Temmuz 1909 günlü kayıt.

Yılın arta kalanında ve 1910 yılının ilk aylarında İtalya'ya yaptığı geziler dışında vaktini Yorkshire'daki Rounton Grange veya Londra'daki Sloane Caddesi'ndeki malikânelerinde yeni kitabına çalışarak geçirdi. Üzerinde çalıştığı kitap Fırat ve Dicle nehirleri kenarlarında yer alan antik şehirler hakkındaydı. 1911 yılında William Heinemann tarafından yayınlanan kitap dokuz bölümden oluşuyor, Halep'ten Konya'ya kadar devam eden seyahatin ayrıntılarını veriyordu. Kitabının adını *Amurath to Amurath* koydu. Bu isim daha önce yayınlanan kitabı Çöl ve Tohum gibi siyasal bir anlam içeriyordu. *Amurath* kelimesi Murad'ın İngilizce'deki farklı bir yazımıydı ve ilk kez bu şekilde Sheakspeare'in 1596 yılında yazdığı IV. Henry oyununda taht mücadelesini anlatmak için kullanılmıştı. Kral Henry bir diyalogda "Burası İngiltere mahkemesi, Türk mahkemesi değil/ Murad'tan sonra bir Murad tahta çıkmış değil" diyerek Osmanlı İmparatorluğu'nda III. Murad'tan sonra tahta çıkan III. Mehmed'in 1596 yılında on dokuz kardeşini boğdurtmasına gönderme yapıyordu. *Amurath* kelimesi her ne kadar Murad'tan türetilmiş olsa da kullanım olarak kişiyi değil unvan olarak totaliter yönetimdeki sultanı ifade ediyordu. Gertrude da kitabın ismini Sheakspeare'den ödünç alarak, 1909 yılında yaşanan taht mücadelesine gönderme yapmıştı. Kitabın önsözünde düşüncelerini şöyle ifade etmişti: "Fetihçi, fetihçinin hemen izinden gidiyor. Milletler savrulmuş, şehirler pislik içinde çökmüş, fakat mevcut şartlar değiştirilemez ve dayanılamaz boyutlarda. Eskinin üzerinde yeni bir çağ hayal ediyorlar. Sultanın yerine sultan tahta çıktı (Amurath an Amurath succeeds) ve eski hikâye devam ediyor"[353].

Gertrude kitabında *Amurath* kelimesini totaliter rejimin yöneticisi sultanların genel tanımını yapmak için kullanmıştı. Ona göre Orta Doğu coğrafyası ilkçağlardan beri aynı kaderi yaşıyor, bir sultanı diğer sultan takip ediyor, neredeyse zaman durmuş gibi değişim hiç yaşanmıyordu. Kitabın önsözü de bu açıdan dikkat çekiyordu. 1910 yılına Lord Cromer'e yazılan bir mektup önsöz yerine kullanılmıştı. Mısır Valiliği ve Yüksek Komiserliği yapan Lord Cromer, İngiltere'nin doğuya hâkimiyetini simgeleyen önemli isimlerden biriydi. Gertrude, Orta Doğu'nun tembelliğine göndermede bulunarak, "Görmesen de buralar sana tanıdık gelecektir, çünkü yaşadığın Nil ülkesinde de nehrin gücü

353 Gertrude Lowthian Bell, *Amurath to Amurath*, London 1911, s. vii-viii.

boşa harcanmaktadır. Doğu hakkındaki engin bilginle doğunun tarihinin değişmez bir sürekliliğe sahip olduğunu tahmin ediyorsundur" diyor ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yaşam şartlarının değiştirilemez kötülüğünden bahsediyordu. Değişim duygusunun bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu kapladığını, çok yakın gelecekte değişimin kaçınılmaz olarak gerçekleşeceğini; "Şurası kesin ki, hareket eden bir parmak boş bir sayfa üzerine yeni bir başlık yazdı" ifadesiyle anlatıyordu. Bu kaçınılmaz değişimin ancak İttihat ve Terakki ile yaşanacağına inandığını, bu nedenle de İttihatçıların İngiltere'de desteklenmesi için Lord Cromer'den yardımını istiyordu[354].

Gertrude, uzun gezilerinin zamanlamasını aynı şekilde yapıyordu. İki yılda bir o yılın ilk aylarında geziye çıkıyor, birkaç ay boyunca da şehirleri karış karış dolaşıyordu. *Amurath to Amurath*'ı bitirdikten sonra yeni gezisi için hazırlıklara başlamıştı bile. Yeni yolculuğunun Ukaydır ve Tur Abidin olmak üzere iki hedefi vardı. İlk gezisinde elde ettiği bilgileri yayınlama olanağı bulamadan Fransız Massignon yazdığı bir makale ile Ukaydır'ı tanıtmıştı. Gertrude makaleyi okuduğunda verilen bilgilerin eksik ve hatalı olduğunu gördü. Ukaydır her Avrupalının rahatlıkla gidip çalışabileceği bir yer değildi. Onun deyimiyle hırsızlar yatağıydı ve oraya rahatlıkla gidebilecek tek kişi de kendisiydi. Bu durumda bir kez daha bu tehlikelerle dolu yere giderek kale ve sarayın ölçümlerini yapması, fotoğraflarını detaylı bir şekilde çekmesi, Massignon'un yaptığı yanlışları düzeltmesi şarttı ve yarım kalan işini tamamlamak için Ukaydır'a gitmeye karar vermişti.

Ukaydır'dan sonra Tur Abidin'e gidecekti. 1909 gezisinde Dohuk, Cizre üzerinden Anadolu topraklarına giren Gertrude, Mardin civarında çok uzun süre kalamamıştı. Hasankeyf'in güneyinden başlayarak Cizre'ye kadar uzanan bu bölge Tur Abidin olarak adlandırılıyor ve Hristiyanlarca kutsal kabul ediliyordu. Gertrude, Tur Abidin'de onlarca kilise ve manastır görmüş, bunlar hakkında kısa notlar çıkarmıştı. Detaylı inceleme imkânı bulamadığı bu bölgeyi bir kez daha ziyaret etmek istiyordu. 1911 yılının ilk aylarında yüzünü yine "en çok mutlu olduğum yer" dediği Orta Doğu'nun çöllerine çevirerek yeni gezisine başladı.

354 Bell, *Amurath to Amurath*, s. vii-viii.

Ukaydır, Tur Abidin, Karkamış Gezileri ve Lawrence ile Tanışması

1911 yılı Ocak ayının dördüncü günü İngiltere'nin ulaşım ağının merkezi Victoria tren garından hareketle Marsilya'ya ve oradan bindiği *S.S. Orenogne* adlı gemiyle 10 Ocak'ta Mısır'a geldi[355]. Birkaç gün kaldığı Kahire'de eski arkadaşlarını, diplomatları ve daha önce kendisine önemli bilgiler veren Oppenheim'ın yardımcısı Moritz'i ziyaret etti. Tolunoğullarından kalma eserleri ve İslamiyetin ilk dönemlerinde yazılmış en eski Kuran-ı Kerimleri inceledi[356]. Mısır'da çok kalmadı. Dört gün sonra Yafa'ya[357] ve oradan da Beyrut'a geçti. Gözlerinin aradığı ilk kişi Fettuh olmuştu. Elçilik çalışanı "kavas" kendisini karşılamak için gelmiş fakat sadık yardımcısı Fettuh'u görememişti. Günlüğüne şaşkınlığını gösteren "Fettuh burada değil!" cümlesini düştü. İlk olarak Beyrut'a tayin edilen İzmir konsolosu Cumberbatch ile bir araya geldi[358]. Daha sonra da Amerikan Koleji'ni ve Cizvit misyonerlerini ziyaret etti. Misyonerlerin bütün Osmanlı İmparatorluğu'na yayılmış binlerce okulları ve kiliseleri vardı. Tur Abidin bölgesi de kiliselerle dolu bir yer olduğundan misyonerlerle bağlantı kurması çalışmalarını kolaylaştırabilirdi. Kendisini samimiyetle karşılayan Cizvitler, Tur Abidin'deki piskopos hakkında bilgi vererek, yardımcı olacaklarını söylediler[359]. Cizvitlerden bu teminatı aldıktan sonra hazirana kadar sürecek olan gezisinin hazırlıklarını yapmak için Şam'a gitti[360].

Şubatın ilk haftasına kadar kaldığı Şam'da nüfuzlu kimselerle ve özellikle gezisinde kendisine yardımcı olacak Arap şeyhleri ile görüştü. Hoşuna gitmeyen bazı haberler de almıştı. Suriye'de iyi ilişkiler kurduğu Dürziler hükümet ile çatışmaya girmişler, Dürzilerden iki-üç yüz kişi öldürüldüğü için onlar da Vadi Sirhan'a kaçmışlardı[361].

Gertrude'un niyeti Şam'dan doğruca doğuya yönelip Suriye çölünü baştanbaşa geçerek Ramadi'ye ulaşmaktı. Daha önce Kerbela'da

355 Günlükler, (Newcastle) 4, 5 ve 10 Ocak 1911 günlü kayıtlar.

356 Günlükler, (Newcastle) 12 Ocak 1911 günlü kayıt.

357 Günlükler, (Newcastle) 14 Ocak 1911 günlü kayıt.

358 Günlükler, (Newcastle) 15 Ocak 1911 günlü kayıt.

359 Mektuplar, (Newcastle) 16 Ocak 1911 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

360 Günlükler, (Newcastle) 17 Ocak 1911 günlü kayıt.

361 Günlükler, (Newcastle) 18 Ocak 1911 günlü kayıt.

çöl içinde seyahat etmiş olmasına rağmen uzun sürecek bir gezi için neler yapması gerektiğini pek de bilmiyordu. Daha önceki gezilerini at üzerinde yapmıştı ama bu sefer çölü geçmek için deveye binmesi gerekiyordu. Yeni tanıştığı Şeyh Muhammed Bassam'dan çöl yolculuğu için destek istedi. Şeyh, ticaretle uğraşan nüfuzlu bir ailenin lideriydi ve Hicaz, Basra taraflarında evleri vardı[362]. Çölün nasıl geçilebileceğini iyi biliyordu. Şeyh Muhammed Bassam'ın yardımıyla develer satın alındı, gidilecek güzergâh tespit edildi[363].

Hazırlıklarını bitiren kafile 10 Şubat'ta Dumayr'dan (Dumeir) hareket ederek Şeyh Muhammed'in refakatinde çöle girdi. "Medeniyete ait son işaret çölün sınırında bulunan Türk karakoluydu" diye annesine yazdı[364]. Deve ile seyahat etmek, ata göre daha konforluydu. Yolculuğunun rahat geçtiğini ve yorulmadığını ailesiyle paylaştı: "Şedad denilen büyük ve yumuşak eyer çok konforlu ve asla yorgunluk vermiyor"[365]. Deve üzerinde seyahat etmek rahat olsa da çöl yolculuğunda karşılaştıkları en büyük sıkıntı karanlık çöktükten sonra havanın dondurucu derecede soğumasıydı ki kullandıkları eşyalar da buz tutuyordu[366]. Yolculuğun ilk haftasında yanlarında getirdikleri su da iyice azaldığından günlük su tüketimlerini en aza indirmişlerdi[367]. Buna rağmen onuncu günde suları bitme noktasına gelmiş, hayvanlara içirecek su kalmamıştı. Kendi suları da çamurlu ve içilemeyecek derecede kötüydü[368]. Çölün içlerinde karşılaştıkları bedevilerin gösterdiği kuyulardan su temin ederek, hayatta kalabildiler. Zorlu bir yolculuğun sonunda Hit

362 Mektuplar, (Newcastle) 7 Şubat 1911 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

363 Mektuplar, (Newcastle) 9 Şubat 1911 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

364 Mektuplar, (Newcastle) 10 Şubat 1911 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

365 Mektuplar, (Newcastle) 12 Şubat 1911 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

366 Mektuplar, (Newcastle) 15 Şubat 1911 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

367 Mektuplar, (Newcastle) 17 Şubat 1911 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

368 Mektuplar, (Newcastle) 20 Şubat 1911 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

şehrine ulaştılar[369]. 23 Şubat'ta çölden çıktıları gün üzerlerine yağan yağmuru büyük bir sevinçle karşıladılar. Annesine yaşadığı mutluluğu yazdı: "Gördüğün gibi Sultan'ın yüksek yollarını geçer gibi rahatlıkla çölü geçtik. Birçok arkadaş edindik, harabeleri görmeye gittik. Her şeyden önemlisi orta çağlarda ticaret yollarının çöllerden geçebileceğini kanıtlamış olduk[370]. İki gün sonra Hit şehrinin güneyinde ve Fırat'ın kenarındaki Ramadi'ye gelerek tamamen çöl atmosferinden ayrılmış oldular. Şehre girmemişlerdi. Birkaç km dışarda çadır kurdular, Fettuh şehir merkezine giderek ihtiyaçlarını karşılamak üzere alışveriş yaptı. Akşam vakti çadırının dışında bağırışlar duyan Gertrude, dışarıya çıktığında bir grup gencin katırcının üzerine yürüdüğünü görünce hemen olaya müdahale etti. Avrupalı bir kadınla karşılaşan gençler şaşkınlığa düşerek oradan kaçtılar. Ortalık sakinleştikten sonra eşyaları kontrol ettiklerinde Şeyh Muhammed'in saati ile bir revolver silahın kaybolduğunu gördüler. Şehirden gelen askerlerden ikisi kendilerini korumak için kafilenin yanında kalırken diğerleri hırsızların peşinden gittiler ama bir sonuç çıkmadı[371].

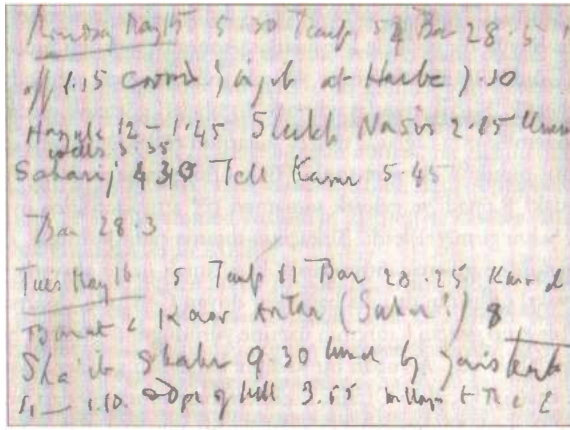
Gertrude olabildiğince hızlı bir şekilde Ukaydır'a gitmek istiyordu. Bu yüzden kafile sabah erkenden kalkıyor ve günlük on veya on bir saat boyunca yol kat ediyordu. Bazen yürüme süresinin on üç saati bulduğu da olmuyor değildi. Rahhaliyeh'den sonra sağanak yağış altında Ukaydır kalesine geldiler. Mektubunda "Hiç kimse Ukaydır'da güvende olamaz" diyordu. Güvenliklerinin sağlanması için bölgeye hâkim olan aşiretlere sığınmaları gerekiyordu. Şammar (Shammar) kabilesinin bir alt grubu olan Zagarit şeyhi Sukheil'e giderek kendilerine yardımcı olmalarını istediğinde, şeyh kafilenin korunması için üç adamını görevlendirdi. Kalede bulunan iki mahzen korunmaları için iyi bir imkân sunduğundan konaklamayı kalenin içinde yapmayı tercih ettiler[372]. Gertrude, Zagarit kabilesinin gözetimi altında kalenin ve sarayın planlarını çıkardı, resimlerini çekti. Kabilenin erkekleri Fettuh'un

369 Günlükler, (Newcastle) 23 Şubat 1911 günlü kayıt.

370 Mektuplar, (Newcastle) 23 Şubat 1911 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

371 Mektuplar, (Newcastle) 25 Şubat 1911 tarihli annesine Florance Bell'e gönderdiği mektup.

372 Mektuplar, (Newcastle) 1 Mart 1911 tarihli annesine Florance Bell'e gönderdiği mektup.

Gertrude Bell'in 1911 yılında tuttuğu günlük

çadırının önünde toplanıyorlar, kendilerine kahve ve tütün ikram edilmesini bekliyorlardı. Çalışmaya ara vererek öğle yemeği için çadırına geldiğinde Zagaritli erkeklerin yine halka halinde oturduklarını ve bu sefer ellerindeki örgü şişleriyle kendilerine gömlek ördüklerini gördü. Manzara ilginçti. Fettuh, "bunları kadınlarınız yapmıyor mu? diye" sorduğunda aldığı cevap; "Vallahi, kadınlarımız sessizce durmanın dışında bir şey yapmaz" olmuştu[373]. Şehrin ileri gelenlerinin ziyaretleri arasında Ukaydır'daki eserler üzerine çalışması birkaç gününü aldı. Louis Massignon'un bütün hatalarını düzeltecek bilgiler topladı. Bu bilgiler daha sonra yayınlanacak olan *Ukaydır'da Saray ve Camii* (*Palace and Mosque at Ukhaidir*) adlı kitabının temel malzemesini oluşturdu.

Ukaydır'dan ayrılan Gertrude kuzeye yönelmek yerine radikal bir kararla yönünü Necef'e çevirdi. Necef, Halife Ali'nin mezarının bulunduğu yer olması nedeniyle Şiiler tarafından Mekke ve Medine'den sonra kutsal kabul edilen bir merkezdi. Gertrude'un Mekke ve Medine'ye girme şansı bulunmuyordu. Diğer kutsal bir şehre bu denli yaklaşmışken, Necef'i ve İmam Ali Türbesi'ni de ziyaret ile Şiileri tanımak istiyordu. Zagaritlerin koruma alanından çıkarken, Beni Hassan aşiretine mensup olan iki korumayla yollarına devam etti. Yolda Necef'e

373 Mektuplar, (Newcastle) 3 Mart 1911 tarihli annesine Florance Bell'e gönderdiği mektup.

Gertrude Bell'in 1911 yılında tuttuğu günlük

giden kervanlar, kafileler gördüler. Annesine bu kafileler ve Necef hakkında bilgi verdi: "Yolumuz Fars hacıların kervanlarıyla dolu. Biliyorsun Kerbela ve Necef dünyadaki bütün Şiilerin kutsal mekânları ve Farslar buralara hac için geliyorlar. Necef neredeyse tamamen Farsların ikametinde. Halife Ali'nin gömüldüğü Necef sınırları içerisinde hiçbir Sünni'nin yaşamasına izin verilmiyor"[374]. Şehre ulaşmak beklenenden uzun sürdü. Gertrude'un harabeleri gezmek istediğini öğrenen rehberi Şeyh Selman, Necef yolunda "ilk zamanlardan kalma" kale olduğundan bahsetti. Kalenin bölgede hâkimiyet kurmuş olan Lahmidler (Lakhmid) döneminden kaldığını tahmin eden Gertrude heyecanını ailesine aktardı: "Şu an benim için uygun olmasa da var olan bir Lahmid kalesini görmeliyim. Ne yapabilirim ki? Geride ziyaret edilmemiş bir tane harabe bile bırakamam"[375].

Necef'te polis şefi Mahmud Efendi ve kaymakamlık görevini yerine getiren Binbaşı tarafından karşılandı, şehir gezdirildi. Binbaşı güvenliklerinin sağlanması için yanlarına asker vermekte çok ısrarcı olunca, Mahmud Efendi araya girerek Binbaşı'nın ısrarcı tavrına engel oldu[376]. Bir

374 Mektuplar, (Newcastle) 5 Mart 1911 tarihli annesine Florance Bell'e gönderdiği mektup.

375 Mektuplar, (Newcastle) 6 Mart 1911 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

376 Günlükler, (Newcastle) 7 Mart 1911 günlü kayıt.

taraftan da gösterilen ilgiden memnun da oluyordu. Eve gönderdiği mektupta Binbaşı'nın kendisini korumak için gösterdiği çabadan bahsetti: "Akşam çadırımı otuz kadar asker sardı. Güvenliğimi sağlamak istiyorlarmış. Yeminlerle gereksiz olduğunu söyleyince geri çekildiler"[377]. Necef'te bir gün geçirdikten sonra Kufe'ye yöneldiler. Burada da şehrin ileri gelenleri tarafından samimiyetle karşılandılar. Müslümanların kurdukları ilk büyük şehirlerden biri olan Kufe "şimdi Fırat'ın kenarındaki sefil şehir" görüntüsündeydi[378]. Şehrin tarihi eserlerini gezdikten sonra aynı gün Bağdat'a doğru yola çıktı[379].

Bağdat Dicle Nehri'nin doğu yakasındaydı. Sabah sekiz buçukta nehrin kenarına gelmişler, fakat karşıya geçecek botu bulamamışlardı. Bot karşı sahildeydi ve geri dönmesi ancak öğleden sonrayı bulabilirdi. "Allah en iyisini bilir" diye daha kuzeyde kalan köprüye yöneldiler. Bu mevsimde suların taşkın akışı köprüyü kullanılmaz hale getirmişti. On iki saatlik bir yolculuktan sonra artık daha fazla hareket edemeyecek duruma gelmişlerdi. Atlarını ve eşyalarının bir kısmını daha sonra Bağdat'a ulaştırılması için bir handa bırakarak Fettuh ile kendisi bindikleri "guffa" adlı küçük kayıkla karşı sahile geçtiler. Ancak saat beşte Bağdat'a giriş yapabildiler[380].

Bağdat'ta diplomatik temsilciler, idari görevliler, şeyhler, nüfuzlu kimseler ve bölgede kazı yapan arkeologlarla tek tek görüştü. Hille kaymakamı Hacı Namık Beyle daha önce tanışmış, arkadaş olmuştu. Namık Bey, ziyaretine geldi ve yaşadığı sıkıntıları Gertrude ile paylaştı. Onu derteleşeceği bir arkadaş olarak gören Namık Bey'in iltifatı ilginçti. "Seni kız kardeşim gibi seviyorum, çünkü seni bir erkek olarak görüyorum!". Namık Bey, herhalde onun bir kadın olarak erkeklerin dünyasına ait olduğunu söylemek istemişti. Gertrude her gittiği şehirde, çöllerdeki Arap şeyhlerinin çadırlarında bu karmaşayı yaşıyordu. Onu kadın olarak görmüyorlardı. Yaşantı şekliye tamamen erkeklerin dünyasında olan biriydi. Bağdat doğumlu bir Arap olan Namık Bey,

377 Mektuplar, (Newcastle) 10 Mart 1911 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

378 Mektuplar, (Newcastle) 10 Mart 1911 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

379 Günlükler, (Newcastle) 8 Mart 1911 günlü kayıt.

380 Mektuplar, (Newcastle) 12 Mart 1911 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

sürgüne gönderilmesinden bahsetmiş, gözyaşı dökerek "Osmanlı iyi değil, seninle İngiltere'ye geleyim" diye Gertrude'dan yardım istemişti. Gertrude, büyük hayallerle ilan edilen meşrutiyet rejiminin pek de beklenen sonuçları doğurmadığına, bölgede yaşanan kırılmaların gittikçe derinleştiğine yakından şahit oluyordu[381].

Bağdat bir bakıma siyaset demekti. Çoğunlukla konuşulanlar iç ve dış siyasete dair konulardı. Elbette bu konulara uzak durmuyordu ama bir de görmek istediği yeni yerler vardı. Doğrudan Anadolu'ya geçmek yerine İran sınırında Hanekin'e gitmek ve oradan da bir günlüğüne olsa İran'a geçerek Sasanilerden kalma harabelerin bulunduğu Kasr-ı Şirin'i ziyaret etmek istiyordu. Hazırlıklarını tamamlayarak Bakuba ve Mikdadiye (Miqdadiyah) üzerinden kuzeydoğuda yer alan Hanekin'e yöneldi. Bölgenin nüfuzlu ismi Kürt Mustafa Paşa'nın yardımıyla Kasr-ı Şirin'i rahatlıkla gezdi, Kerim Han'ı ve Sasanilerden kalma sarayı inceledi. Daha önce burada Fransız arkeolog Jaques de Morgan kazı yapmış, elde ettiği sonuçları yayınlamıştı. Gertrude, De Morgan'ın yazdıklarını yüzeysel ve yetersiz bulmuştu. Harabeleri gezdikten sonra buranın Ukaydır'daki kalıntılarla ilişkilendirmenin doğru olacağına karar verdi[382]. Planları çıkarıp, notlarını aldıktan sonra tekrar Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında kuzeybatı yönünde yolculuk yaparak "hayatımda gördüğüm en kirli şehir" diye tanımladığı Kerkük'e geldi[383]. Şehirde fazla kalmayıp doğuya yönelerek 3 Nisan'da Şirkat'a (Shirqat/Sharqat) ulaştı[384]. Anadolu topraklarına Nusaybin üzerinden giriş yapmayı planlıyordu. Bu yüzden Musul'a çıkması yolunu uzatacaktı. Hadra ve Sincar Dağları yoluyla 15 Nisan'da Nusaybine geldi[385]. Artık Tur Abidin'e ulaşmış, geriye iyi bir rehber bularak kiliseleri tek tek gezmek kalmıştı.

Tur Abidin bölgesinde ilk durağı Mardin oldu. Bölgeyi herkesten daha iyi tanıyor dediği Andrus adında birini kendisine rehber edinerek önce Deyrulzafran (Deir Zafran) kilisesini ziyaret etti. Mardin'den Midyat'a gitmesi biraz zaman aldı. "Tur Abidin'deki her bir yer kutsal

381 Mektuplar, (Newcastle) 18 Mart 1911 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

382 Mektuplar, (Newcastle) 28 Mart 1911 tarihli bilinmeyen isme mektup.

383 Mektuplar, (Newcastle) 1 Nisan 1911 tarihli bilinmeyen isme mektup.

384 Mektuplar, (Newcastle) 3 Nisan 1911 tarihli bilinmeyen isme mektup.

385 Mektuplar, (Newcastle) 15 Nisan 1911 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

mekânlarla dolu" olduğundan geniş bir alana yayılmış mezarları, pagan dönemden kalma eserleri incelemeden, fotoğraflarını çekmeden yanlarından geçip gitmek istemiyordu[386]. Mayıs ayı başlarına kadar bölgedeki bütün eserleri inceledi, fotoğraflarını çekti. Mardin'den ayrılarak Batman, Silvan yoluyla Diyarbakır'a ulaştı[387]. Diyarbakır güneydoğu Anadolu bölgesinin en önemli şehri olduğu için buraya biraz fazla zaman ayırmak istedi. 14 Mayıs'ta şehirden ayrılacağı güne kadar bütün tarihi eserlerin planlarını çıkardıktan sonra dört gün süren yolculukla Viranşehir üzerinden Urfa'ya geldi[388].

Karkamış'ta kazı yapan David Hogarth'ı görmek istiyordu. Bağdat demiryollarının yapımından sorumlu mühendis Meissner Paşa (Heinrich August Meissner) ile Urfa'da karşılaştılar. Meissner Paşa, Hogarth'ın kazı alanından ayrıldığını Karkamış'a gitmesinin gereksiz olduğunu söyledi. Başkalarıysa hâlâ kazıda bulunduğuna dair bilgiler verdiler. Hogarth'ı görmekteki kararlılığını annesine yazdığı mektupta belirtti: "Hogarth'ın Karkamış'da olup olmadığına dair raporlar farklı. Her neyse oraya gitmek beni Halep yolundan çok engellemeyecek"[389].

20 Mayıs'ta Birecik'e geldiğinde kendisini karşılayan kaymakam ve jandarma komutanı, David Hogarth'ın kazı yerinden ayrıldığını söylediler[390]. Aslında Hogarth neredeyse bir ay önce nisan ayının ortasında Oxford'a dönmüştü[391]. Oraya gelmişken kazı ekibini görmeden gitmek istemedi. Beş saatlik yolculuktan sonra Karkamış kazı alanına ulaştığında kendisini Hogarth'ın yardımcısı Reginald Campbell Thompson karşıladı. Birlikte höyüğü gezip, çıkarılan eserleri inceledikten sonra yemek yediler[392]. Gertrude bu ziyaretinde kendisine o an çok önemsiz gelen, fakat daha sonra Arap ayaklanmasında birlikte çalışacakları Thomas Edward Lawrence ile de tanıştı. Kendisinden yirmi yaş küçük olan

386 Mektuplar, (Newcastle) 25 Nisan 1911 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

387 Mektuplar, (Newcastle) 6 Mayıs 1991 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

388 Günlükler, (Newcastle) 18 Mayıs 1911 günlü kayıt.

389 Mektuplar, (Newcastle) 20 Mayıs 1911 tarihlin annesine Florance Bell'e gönderdiği mektup.

390 Günlükler, (Newcastle) 21 Mayıs 1911 günlü kayıt.

391 *The Letters of T. E. Lawrence*, (Edited by David Garnett), London 1938, s. 104.

392 Günlükler, (Newcastle) 21 Mayıs 1911 günlü kayıt.

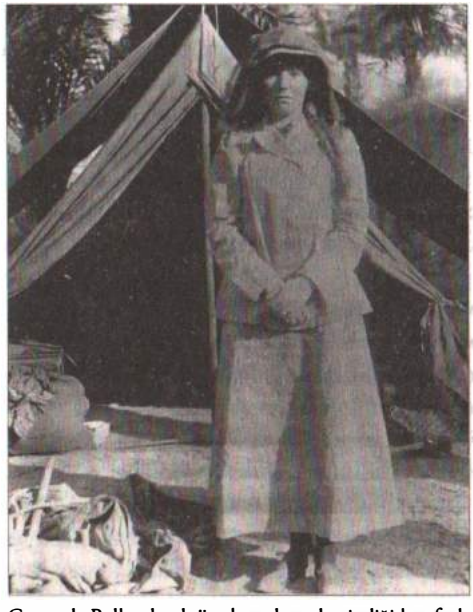
Lawrence'ı o kadar önemsiz görmüştü ki günlüğüne onunla ilgili herhangi bir kayıt düşmemişti. Yalnızca annesine yazdığı 21 Mayıs günlü mektupta Lawrence'a dair bir cümle yazmıştı: "Oraya gittiğimde Bay Thompson ve Lawrence adlı bir çocuk buldum. Lawrence oldukça ilginç ve ileride gezgin olacak."[393]. Gertrude, Lawrence'ın "gezgin olacağına" dair ifadeyi mektuba özellikle yazmıştı. Bu toy çocuk İngiltere'de meşhur olmuş bir gezgin ile karşılaştığında ona gezgin olma hayallerinden bahsetmiş olmalı. Gertrude açısından bu karşılaşmanın ortaya çıkardığı algı Lawrence'ın "ilginç" ve "gezgin olma" isteğine sahip genç bir çocuk olmasından ibaretti.

Gertrude'un Lawrence'ı önemsiz görmesi elbette ki normaldi. İlginç olan bu karşılaşmanın Lawrence tarafından nasıl algılandığıydı. Lawrence'ın Gertrude'u çok önemsediği yazdıklarından açıkça belli olmaktadır. Fakat Gertrude ile ilgili düşüncelerinde tutarsızlık olduğu da görülmektedir. Tanıştıktan sonra David Hogarth'a gönderdiği notta "Gerty" diyecek kadar kendini Gertrude'a yakın hissetmiş olmalı. "Gerty çadırında uyumayı yeğledi. Gerçekten başarılı bir kadın. Üstelik cesur da. Thompson'a çağdışı dedi! Senin kazı yöntemlerini onaylıyor, hele sonuçlarını bir görsün de... Öyle coşkulu ve genç ruhlu ki!"[394].

Bu denli samimi ifadeleri belki de Gertrude ile yakın arkadaş olan Hogarth'ı memnun etmek için yazmıştı. Fakat 23 Mayıs'ta annesine yazdığı mektupta "çirkin bir kadın" diye tanımladığı Gertrude'u pek olumlu anlatmıyordu: "Geçen pazar günü Bayan Gertrude Bell uğradı. Birbirimize bulduklarımızı gösterdik. Karşılıklı saygı duygularıyla ayrıldık. Fakat Thompson'a kazma konusundaki bilgilerinin antik dönemlerden kalma olduğunu söylemesi üzerine onu bilgi birikimimizle ezmeye karar verdik. Haçlılar, Roma, Hitit ve Fransız mimarisi, Yunan folkloru, Asur mimarisi, Mezopotamya etnolojisi (bu konu Thompson tarafından anlatıldı), tarih öncesi çömlekçiliği ve telefoto lensleri, bronz çağı metal tekniği, Meredith, Anatole France ve 17 Ekim Birliği (The Octobrists), Jön Türk hareketi, Arapça'da kelimelerin durumları, develerin fiyatları, Asur ölü gömme gelenekleri ve Bağdat demiryoluyla (Thompson anlattı) Almanların kazı metotlarını beş dakikada ona anlattık. Bu yalnızca

393 Mektuplar, (Newcastle) 21 Mayıs 1911 tarihli annesine Florance Bell'e gönderdiği mektup.

394 Wallach, *Çölün Kızı*, s. 144.

Gertrude Bell, arkeoloji çalışmalarında giydiği kıyafetle

başlangıçtı ve bittiğinde daha saygılı hale geliyordu. Her birimiz oturduk ve seçtiğimiz yedi sekiz tane konuyu onunla sorgulamaya başladık. Bir buçuk saat sonra çay içmesine çok mutlu oldu. Giderken de Thompson'a kazıda çok iyi iş çıkardığını ve çıkarılabilecek her şeyi çıkardığımızı söyledi. Özellikle not defterlerimizin eksiksiz olmasına hayran kaldı. Biz de onun düşüncelerine katıldık. Kale Şirkat'taki Alman kazılarından geldiği için başta çok eleştirildi. Kazılarımızın en azından mükemmel olmasa bile oldukça doğru olduğunu umuyorum. Onlar yeniden yapılanma ile ilgilenmiyorlar ve bu da tamamen bu Tötonları (Almanları) harap ediyor. Böylece yeniden yapılanmayı ona gösterdik ve onu sersemlemiş ve etkilenmiş halde bıraktık. O hoş biri. 36 yaşlarında, güzel değil (yüzündeki peçeyle, belki). Çalışmalarımızı kınayan yazılar yazarsa çok üzücü olur. Bunu yapacağını sanmıyorum. Bizdeki haberler bu kadar... Bu arada Bayan Bell'in bize Sandra Belloni serisinden iki tane Meredith'in kitabını bıraktığını söylemeyi unuttum"[395].

395 *The Letters of T.E. Lawrence*, s. 106-107.

Thomas Lawrence Karkamış kazısında (sağdaki)

Gertrude, akşam olunca Hogarth'ın hizmetkârı, Fettuh'un arkadaşı Hacı Vahid de yanlarında olduğu halde çadırlarına döndüler ve çevreyi iyi bilen Salem Nebki adlı köylüyü de yardımcı olması için çağırdılar. Misafirlere ikram edilen akşam yemeği eşliğinde Halep'e giden yolların durumunu öğrendiler ve yolculuk rotasını belirlediler[396]. Sabahleyin çok erkenden kalkan Gertrude kendisiyle yarım saat kadar at süren Thompson'un eşliğinde Halep'e doğru yola çıktı [397].

Gertrude ve kafilesi 23 Mayıs'ta Halep'e girdiler. Belki de yaptıkları yolculukların zor şartlarından olsa gerek Fettuh'da insanı delirten ağrılara yol açan nevralji hastalığı ortaya çıktı. En iyi yardımcısı, yol arkadaşına yardım etmek istiyordu. Halep'te güvenebileceği doktor bulunmuyor, onu Beyrut'taki Amerikan hastanesinde tanıdığı doktorların görmesini istiyordu. Halep'te bulunan Fettuh'un karısı Zekiye'yi de yanlarına alarak 26 Mayıs'ta Beyrut'a geldiler. Üç gün kadar Fettuh'un

396 Günlükler, (Newcastle) 21 Mayıs 1911 günlü kayıt.

397 Günlükler, (Newcastle) 22 Mayıs 1911 günlü kayıt.

hastalığının tedavisine yardımcı olmak için Beyrut'ta kaldı. Artık sadık yol arkadaşlarından ayrılma vakti gelmişti. İstanbul'a giden *S.S. Niger*'e bindiğinde gemi kalkana kadar Fettuh ve Zekiye rıhtımda onu beklediler. Gördüğü son manzaradan çok duygulanmıştı. Annesine duygularını yazdı: "Son ana kadar Fettuh ve Zekiye rıhtımda beklediler. Arkadaşlarımı ve minnettarlıklarımı bıraktığım bu ülkeye elveda demek her zaman o kadar zor geliyor ki anlatamam"[398].

Gemi Rodos ve İzmir üzerinden 1 Haziran'da İstanbul'a geldi[399]. İstanbul'a ulaşmak artık gezinin sonlandığı anlamına geliyordu. Geçirdiği birkaç günün ardından önce Paris'e ve oradan da Londra'ya döndü.

Gezide Ukaydır hakkında fazlaca bilgi toplamıştı. Gezdiği diğer sarayların ve kalıntıların Ukaydır ile bağlantılı olduğunu düşünüyordu. 1912 yılını topladığı bilgileri organize etmekle geçirdi. Yeni çalışması ortaya çıkmıştı. *Ukaydır'daki Saray ve Cami* (*Palace and Mosque at Ukaidir*) adlı yüz yetmiş sayfalık kitabı 1914 yılında Clarendon tarafından yayınlandı. Yedi bölümden oluşan bu çalışmasının birinci bölümünde Ukaydır, ikinci bölümünde Kasayir (Qsair), Müjde (Mujdah) ve Atşan (Atshan), üçüncü bölümünde Kasr-ı Şirin, diğer bölümlerde de erken İslamiyet dönemi mimarisinin özellikleri anlatılıyordu. *Çöl ve Tohum* ile *Amurath to Amurath* adlı kitaplarının önsözlerini tamamen siyasal konulara ayırarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim biçimini eleştirmişti. Bu kitabında sadece arkeolojinin ve sanat tarihinin sınırları içinde kalarak, Arap mimarisinin gelişimine dair bilgiler verdi. Bir de Massignon ile Ukaydır üzerinde girdiği yayın yarışından bahsetti. Massignon henüz Ukaydır hakkında makale yazmadan bölgeyi gezdiğini ve dönüş yolunda iken yayınlanan makalelerden haberdar olduğunu, kendisinin 1910 yılında sarayın saklama sistemi üzerine *Journal of Hellenic Studies*'te bir makale yazdığını anlatarak bir bakıma Ukaydır hakkında kitap yayınlama hakkının bulunduğunu okuyucularına aktarmaya çalıştı[400]. Kitapta verdiği detaylı bilgilerle arkeoloji dünyasından Ukaydır'ın gerçek kâşifi olma unvanını almayı başardı. Günümüzde de Ukaydır denildiğinde akla gelen ilk isim tartışmasız Gertrude Bell olmaktadır.

398 Mektuplar, (Newcastle) 29 Mayıs 1911 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

399 Mektuplar, (Newcastle) 1 Haziran 1911 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

400 Gertrude Lowthian Bell, *Palace and Mosque: A Study in Early Muhammadan Architecture*, Oxford 1914, s. vii-xii.

Yasak Aşkın Peşinde

Gertrude, Almanya'ya yaptığı kısa süreli seyahatin dışında 1912 ve 1913 yılının sonbaharına kadar geçen süreyi İngiltere'de geçirdi. Kraliyet Coğrafya Derneği'ne ve müzeye gitti, fırsat buldukça da bilimsel toplantılara katıldı. Kadın hakları hareketi süfraj hâlâ etkin bir şekilde çalışıyordu. Kendisinin de kurucusu olduğu anti-süfraj derneğinin toplantılarında yer aldı. Diğer taraftan Richard Doughty-Wylie'ye duyduğu gizli aşkın su yüzüne çıkarak somutlaşması 1912 ve 1913 yıllarını Gertrude için anlamlı hale getirdi.

Richard, 1912 yılında İstanbul'a atanmıştı. Gertrude hem Richard hem de karısıyla yazışarak Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu hakkında yeni bilgiler alıyordu. Balkan devletleriyle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler gerginleşmiş, hükümet vereceği yeni bir görev için Richard'ı Londra'ya çağırmıştı. Londra'ya gelen Richard çok kısa da olsa Gertrude'u ziyaret etmeden geri dönmek istemedi. Bu buluşma her ikisinin duygularını daha da alevlendirmişti[401].

1912 yılı Ekim'inde Balkan Savaşı çıktı. İngiltere savaşta tarafsızlığını ilan etse de İstanbul'da bulunan Richard Doughty-Wylie'nin İngiltere Kızıl Haçı'nda görevlendirilmesi ve Osmanlı ordusuna hizmet etmesi sağlandı. Richard'ın eşi Lilian da Kızıl Haç'ta hemşire olarak görev aldı, koleraya yakalanan Osmanlı askerlerinin tedavisine yardımcı oldu. Savaş, Osmanlı ordusunun kısa sürede yenilgisiyle sonuçlandı. Hükümet Osmanlı ordusuna canla başla hizmet eden Richard'ı "Birinci Dereceden Mecidiye Nişanı" ile onurlandırdı. Balkan Savaşı'ndan sonra 1913 yılı başlarında Richard ve eşi Lilian bir süre için Londra'ya döndüler. Gertrude ile Doughty-Wylie çiftiyle zaman zaman bir araya geliyordu. Richard ile geçirdiği bu zamanlar Gertrude'un duygularını iyice su yüzüne çıkmış olmalı ki bir ara Lilian'ın Londra'dan ayrılarak ailesinin yaşadığı İskoçya'ya gitmesini fırsat bilerek Richard'ı Yorkshire'daki evleri Rounton Grange'a davet etti. Sevdiği erkeğe ailesini ve yaşadığı yeri göstermek istiyordu. Richard daveti kabul edip Rounton'a geldiğinde kendi dünyasına dokunan her şeyi ona gösterdi. Akşam olup da baş başa kaldıklarında kırk dört yaşındaki bekâr kadının kendisine olan ilgisine karşılık veren evli erkek ilk adımı atarak onunla fiziksel bir beraberliği arzuladığını söyledi. Fakat Gertrude böyle bir

401 Wallach, *Çölün Kızı*, s. 146.

yakınlaşmaya hazır olmadığından olsa gerek Richard'ın isteğini geri çevirdi. Ertesi gün Londra'ya dönen Richard birkaç gün sonra gönderdiği mektupta duygularını bütün açıklığıyla ortaya koydu: "Sana daha çok yaklaştığımı, iki teklifsiz dost olduğumuzu hissediyorum. Keşke dostum olduğundan gurur duyduğumu gösterecek bir şeyler yazabilsem. Anlamlı bir şeyler... Yetersiz kalsa da sevgilim, duygularım şunlar; sevgi, hayranlık, minnet, güven ve seni mümkün olduğunca çok görmek için bastırılamaz bir arzu. Ölünceye kadar senin R."[402].

Henry Cadogan'dan sonra kimseye bu denli bağlanmamıştı. Kadın ve erkek hissettikleri aşkı birbirleriyle paylaşmışlar, duygular su yüzüne çıkmıştı. Her gün yazışıyorlardı. Gertrude ne denli kendinden geçtiğini bir arkadaşıyla paylaştı, "Başka hiçbir çift birbirine böyle aşk mektupları yazmamıştır". Richard'ın evli olması bu aşkı kesinlikle "yasak" yapıyordu. Gertrude'un âşık bir kadın olması onun suçluluk duygusundan kurtulmasını da sağlamıyordu. Bundan sonra Richard'ın eşi ama kendisinin de arkadaşı olan Lilian'a mektup yazıp yazmama konusunda kararsızdı. Yazarsa açık verebilir, yazmazsa da kadın durumdan şüphelenebilirdi. Richard'a sordu. O da eskisi gibi Lilian ile mektuplaşmaya devam etmesinin mantıklı olacağını söyledi. Gertrude, sevdiği adama artık "Dick" diye hitap ediyordu. Lilian'ın bu hitap şeklini görmesi halinde aralarındaki ilişkiyi anlama ihtimalini sorguladığında adam onu rahatlattı. "Ne var bunda, herkes birbirine adıyla hitap etmiyor mu?". Buna rağmen Gertrude rahat değildi. Gönderdiği mektupları okuduktan sonra yok etmesini Richard'dan istediğinde o buna pek de gönüllü olmadı ama onu kırmayacak bir cevap verdi: "Sana söz veriyorum. Mektuplarını bu gece yok edeceğim -bundan nefret ediyorum- ama doğrusu bu. İnsan ansızın ölebilir filan. Ayrıca onlar başkasına değil salt bana yazılmış sözcükler. Sığındığım bu sessiz odada bile peşimi bırakmıyorlar. Hoşça kal bir tanem. Ellerini öpüyorum"[403].

İlginç bir şekilde Gertrude'un günlüğünün 1912 yılına ait kayıtları tamamen kaybolmuş durumda. 1913 yılı için ise ancak birkaç gün için kayıt düşülmüş. Bu yıllara ait mektupları da hemen neredeyse mevcut değil. Gertrude'un sevdiği erkek ile ilgili günlüğündeki tek kayıt 1 Aralık 1913 gününe ait: "Bay Devey bana Dick'in mektubunu

402 Wallach, *Çölün Kızı*, s. 147.

403 Wallach, *Çölün Kızı*, s. 149.

getirdi"[404]. Bu mektup ve günlüğün bilinçli olarak yok edilmiş olup olmadığını tahmin etmek zor. Eğer Gertrude tarafından bilinçli bir tahrip söz konusuysa o zaman 1914 ve 1915 yıllarına ait aşkını büyük bir tutkuyla anlattığı mektupları neden ortadan kaldırmadığını açıklamak güçleşiyor. Her neyse, erkek ve kadın bir araya gelemeseler de aşklarını mektuplarında yaşadılar. Gertrude 24 Mart 1914 yılındaki sayfalar dolusu mektubunu Bağdat'ta iken yazdı. Bu tutku dolu mektubu yazmak için saatlerini harcamış olmalı. "Kalbimin içi. Mektupların, mektupların burada -onlardan tam sekiz tane- onlarda bulunan her kelime kalbimdeki yerlerini buluyorlar. Biliyorum, bu şekilde yazmamalıyım. Mektuplarını iki kez okudum ve her gün okuyacağım. Dünyanın başlangıcından beri hiçbir kadın böyle bir mektup almış mıdır acaba? Acı-tatlı, benim en kıymetlim. Gözyaşlarımı dindirmeliyim. Fakat acı, gerçek mutluluk ve mucizeden önce görünüyor. Yani çok doğru. Tabii sen biliyorsun. Gerçek mutluluğun ne olduğunu sen anladın -zaten söylenmeden her şeyi önceden anlarsın- yorgun insan sadece gerçeği arıyor, rüyalar ve hayaletlerin yerine gerçek sesleniyor. Kendime soruyorum gerçek olabilir miyim? Yazmadığın zaman kalbim kırılır. Yanmak çok ağır, biliyorum. Fakat bu acıyı senin için taşıyacağım sevgilim. Sana yazamadığım ve beynimin bir köşesinde olduğun -Arap çölünün kumları örtmüştü- düşüncesini taşıyamadığım bütün bu haftalardan sonra çölden çıkageldiğimde sana kavuştum. Fakat biliyorum ki döndüğümde sen tekrar ayağa kalkacak, kapsayarak, nüfuz ederek karşımda, kalbimde olacaksın... Mektuplar, mektuplar. Her satırdaki her bir cümlesine tek tek cevap yazacağım... Kısmen alışkanlıktan, kısmen de mektubunun bıraktığı o derin heyecandan olsa gerek sabah erkenden kalktım. Lambayı yaktım ve onları tekrar okudum..."[405]. Tutku dolu satırlar sayfalarca devam ediyordu.

Gertrude'un bu mektuplarında inançla ilgili ilginç cümleler de bulunuyordu. Uzun yıllardır İslam dünyası içinde geziyordu. Dinleri, mezhepleri, toplumları ve kültürleri karşılaştırma olanağı bulduğundan olsa gerek dinlerden uzaklaşmıştı. Kardeşi Hugo kiliseye bağlanarak din adamı olmak istediğinde bu isteğe şiddetle karşı gelmiş, hatta kardeşini kararından vazgeçirebilmek ümidiyle onu dünya gezisine

404 Günlükler, (Newcastle) 1 Aralık 1913 günlü kayıt.

405 Mektuplar, (Newcastle) 24 Mart 1914 tarihli Doughty-Wylie'ye mektup.

çıkarmıştı. Ama çabası olumlu sonuçlanmamıştı. Dinin toplum üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğuna inanıyor, inancın şekil üzerinden tanımlanmasına karşı çıkıyordu. 1902 yılında Hayfa'da misyonerleri ziyaret ettiğinde kendilerinden geçmiş hırpani kılıklı bir sürü rahip ve rahibeyle karşılaşmış, annesine Hristiyanlığın görünümle temsilinden duyduğu rahatsızlığı anlatmıştı: "Bu korkunç görünümlü insanlardan Allah bizi korusun. Ne yazık ki Hristiyanlık inancı saçları bakımsız ve garip görünüşlü kadınlar tarafından temsil ediliyor. Nasılsa Allah en iyisini bilir"[406]. Her ne kadar mektuplarında ve kitaplarında sık sık "Allah bilir", "Allah'ın adıyla", "İnşallah" gibi cümleler kursa da dinin olumsuz etkisine olan inancı kendisini Hristiyanlıktan uzaklaştırmış görünüyor. Mısır'daki dostları Ernest ve eşi Muriel'in çocukları olduğunda onu vaftiz annesi yapmışlardı. Bu durumun kendi inancıyla oluşturduğu tezatlığı ailesine "dinsizliğime rağmen... Ernest ve Muriel'in bebeklerinin vaftiz annesi olmaktan mutluyum. Ona din öğretemem ama onu seveceğim"[407] cümleleriyle ifade etmişti. Daha önce de belirtildiği gibi Gertrude tam anlamıyla "deist" idi. Yaratıcı Tanrıya inanıyor ama dinleri kabul etmiyordu. Oysa Douhty-Wylie daha muhafazakâr kimlikli, Hristiyanlığın dünya üzerindeki önemine inanan biriydi. Gertrude, aradaki çelişkiyi mektubunda vurguladı: "Sabah kalktığımda kilise çanları çalıyordu. Hem senin ve hem de tutku ve bağlılığın gidebileceği bazı yolları bulmak için neredeyse Hristiyan olmayı istedim. Fakat boşuna. Bütün yollar, dünyam ve cennetim olan sana çıkıyor. Geçen gece söylemek istediğim buydu fakat çok yorgundum. Bugün bunu başarabilir miyim?"[408].

Erkek ve kadın arasında mektuplar üzerinden devam eden aşk zamanla azalmak yerine gittikçe şiddetini artırdı. 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra da hemen her gün birbirlerini ne kadar sevdiklerini ifade eden mektuplar yazdılar. Belki de aşklarının bu kadar derinleşmesi Gertrude'un hiçbir yapmacıklığa kaçmadan kendisini açıklıkla sevdiği erkeğe ifade edebiliyor olmasından kaynaklanıyordu. Bir akşam uykusu kaçtığında ona içini dökmüştü: "Sevgilim, biliyorum geç oldu. Ama uyku tutmadı. Şimdi seninle konuşacağım ve yarın

406 Mektuplar, (Newcastle) 5 Nisan 1902 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

407 Mektuplar, (Newcastle) 6 Mayıs 1911 tarihli bilinmeyen isme mektup.

408 Mektuplar, (Newcastle) 24 Mart 1914 tarihli Doughty-Wylie'ye mektup.

akşama kadar kalkmadan uyuyacağım. Kafamda birbirini kovalayan o kadar çok düşünce ve amansız hortlaklar var ki. Bütün gün beni meşgul ettiler ve gece olunca da bana musallat oldular"[409].

Gertrude ve Dick savaşın en şiddetli yılında İngiliz donanmasının Çanakkale'yi kuşattığı ve çıkarma yaptığı zamanlarda da yazışmalarını kesmediler. Doughty-Wylie uzun süre Türkiye'de hizmet etmiş, Ermeni olaylarında ve Balkan savaşlarında Türkleri desteklemiş bir isimdi. Ülkede görev yaptığı sürede Türkleri dost olarak görmüştü. İngiltere'nin emperyal politikalarının bir sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere karşı karşıya geldiğinde Yarbay Richard Doughty-Wylie İngiliz donanmasının Royal Welsh Fusiliers alayında görev almıştı. Kara çıkarmalarının devam ettiği 25 Nisan 1915 günü komutasındaki askeri birlik Seddülbahir'e çıkarma yapmış, birliğin önünde karaya çıkan Doughty-Wylie "Türklere olan saygısını" göstermek için eline silah almamıştı. Ertesi günü 26 Nisan'da meydana gelen çatışmalarda Türk savaşçılarının açtığı ateşle hayatını kaybetmişti.

Gertrude'un sevgilisine son mektubu 1 Mayıs 1915 tarihli ve yarımdır. Muhtemelen mektubu yazarken sevgilisinin öldüğü haberini aldığı için yazmayı bırakmıştı. "Sevgilim, bugün muhteşem başarılarının haberini aldım. Herbert R. başarılarının yapılanların en iyisi olduğunu söyledi... Adamların muhteşem savaşıyor olmalı. Sevgilim, sevgilim. Olanları öğrenmek için o kadar sabırsızlanıyorum ki. Uzun gergin bir bekleyişten sonra sana bir şey olmadığını öğrendiğim için şimdi çok sevinçliyim. Mümkün olduğunda lütfen bana çok kısa olsa da birkaç cümle yaz gönder ki iyi olduğunu bileyim"[410].

Savaş alanında ölen Doughty-Wylie Türkler tarafından da sevilen ve saygı duyulan bir isimdi. İki devlet arasındaki çatışmalar bütün şiddetiyle devam ederken eşi Lilian, Osmanlı hükümetine başvurarak kocasının mezarını ziyaret etmek istediğini bildirdi. Hükümet, her ikisinin de daha önce Türklere yaptığı hizmetleri göz önünde tutarak mezarın ziyaret edilmesine izni verdi. 17 Kasım 1915'te sahile yanaşan küçük bir filikadan inen yüzü matem peçesiyle kaplı kadın, Türk askerlerinin şaşkın bakışları arasında bir İngiliz subayın gösterdiği mezara çelenk bırakarak dua etti. Yine şaşkın bakışlar arasında geldiği gibi geri

409 Mektuplar, (Newcastle) 30 Aralık 1914 tarihli Doughty-Wylie'ye mektup.
410 Mektuplar, (Newcastle) 1 Mayıs 1915 tarihli Doughty-Wylie'ye mektup.

döndü. Yaşanan bu olay uzun süre mezarı ziyaret eden kişinin Gertrude Bell olabileceği şeklinde yorumlandı. Son araştırmalarla bu ziyaretin şüpheye meydan vermeyecek şekilde Richard'ın eşi Lilian tarafından yapıldığı ortaya kondu[411].

Orta Arabistan Seyahati ve Hayil'de Gönülsüz İkamet

Gertrude, Ukaydır ve Tur Abidin gezisine çıktığında Necef'e kadar inmişti. Arapların yaşadığı topraklara ilk ayak bastığında dahi gezmek istediği yer Orta Arabistan topraklarıydı. Şam, Halep ve Bağdat gibi merkezlere gittiğinde Şammar aşiretinin reisi İbn Reşid'e ulaşabilmeyi mümkün kılacak bir gezi için nüfuzlu kimselerden aracı olmalarını istemişti. *Ukaydır'daki Saray ve Camii* kitabı yayınlandıktan sonra bütün tehlikeleri göze alarak Necd bölgesine gitmek için hazırlıklara başladı. Charles Doughty'nin daha önce yazdığı iki ciltlik *Arabia Deserta* adlı rehber kitabını en küçük detaylarına kadar tekrar okudu. 1913 yılı Kasım ayının ortasında her zamanki yolunu takip ederek önce Marsilya'ya ve oradan bindiği *S.S. Lotus* adlı gemiyle de 18 Kasım'da İskenderiye'ye geldi. Annesine yazdığına göre o ana kadarki deniz yolculuklarının en konforlusunu yapmıştı[412].

Birkaç gün İskenderiye'de kalarak gezi planını şekillendirmek istedi. Gittiği her yerde tanınıyor ve "meşhur gezgin" ifadesiyle karşılanıyordu. Kendisine "şu meşhur gezgin" diye hitap eden İskenderiye'deki konsolosu ise tam bir aptal olarak nitelendirdi[413]. Orta Arabistan'a İskenderiye'den Kızıldeniz'e geçerek yapılacak bir yolculuk daha kolay olabilirdi, ancak bağlantıları olmadığı için bu güzergâhı kullanmaya cesaret edemedi. O da önce kendisine yardımcı olacak kişilerle irtibat sağlamak düşüncesiyle artık avucunun içi gibi bildiği Beyrut'a ve oradan da 25 Kasım'da Şam'a geçti. İlk yaptığı iş daha önce dostluk kurduğu Muhammed Bassam'a Şam'da olduğunu bildirmek oldu. Şam'a yeni gelen Fettuh'u da yanına alarak Bassam ile Necdli eşini ziyarete

411 Muzaffer Albayrak, "Seddülbahir'de Yalnız Bir Mezar", *NTV Tarih*, (Nisan 2009), s. 61-63.

412 Mektuplar, (Newcastle) 18 Kasım 1913 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

413 Mektuplar, (Newcastle) 20 Kasım 1913 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

gitti[414]. Muhammed Bassam'a çok güveniyordu. Yaptığı görüşmeyi "Bütün planlarımda benim en büyük destekçim o. Bu sefer de her türlü yardımı yapacağına söz verdi" diye aktardı. Gertrude'u dinleyen Bassam, böyle bir geziyi yapmak için uygun bir zamanlama olduğunu, Arabistan'daki iki büyük kabilenin (Suudlar ve Reşidiler) birbirleriyle barış yaptıklarını, ortamın sakin olduğunu söyledi. Bassam'dan aldığı olumlu haberlerden hemen sonra hazırlıklara başlayarak adamlarını çöl için gerekli malzemelerin ve çöl develerinin bir an önce temin edilmesi için görevlendirdi. Kendisi de Şam'ın nüfuzlu ailelerini ziyaret etmeye devam etti. Şeyh Abdülkadir'in yeğeni Emir Tahir'i ziyarete gittiğinde o da cesaretlendirici bilgiler verdi[415]. Aslında Gertrude sadece bölgedeki kanaate göre hareket etmek istemiyordu. Farklı kaynaklardan Suudlarla İbn Reşid arasında çatışma olup olmadığını kontrol etmek istedi. Bölgeyi tanıyan isimlerden biri olan Percy Cox'a durumu sordu. Ondan gelen raporlar da olumluydu[416].

Uzun ve zorlu bir gezi olacaktı. Mali konuları düzenlemesi gerekiyordu. Alışveriş için epeyce masraf ettiğinden daha fazla paraya ihtiyaç duymaya başlamıştı. Mektupla bildirmesi çok uzun süreceğinden bu ihtiyacını telgrafla ileterek National Bank'taki hesaptan Osmanlı Bankası aracılığıyla kendisine para göndermesini babasından istedi. Hugh Bell'in, bu isteği olumlu karşılayarak hemen para gönderimesine duygulanan Gertrude yazdığı mektupta "Gerekçeleri telgrafta detaylı olarak anlatamazdım. Ama tek umudum senin bu isteğime hayır dememendi. En saçma gelen isteklerime bile hayır demedin" diye teşekkür etti. Gezi masraflıydı ve şimdiden "gelecek yılın ödeneklerini harcamaya" başlamıştı. Ayrıca babasına kendisine gönderdiği paraya karşılık yapacağı gezinin sonucunda yazacağı kitaptan elde edilen geliri vaat ediyordu. Yazacağı kitabın ne denli önemli olacağına ve harcanan her kuruşa değeceğine dair umutlarını açıkladı: "Necd ve ötesine geçtiğim takdirde kitap gerçekten önemli olacak. Her şeyin ötesinde sen de buna değdiğini göreceksin". Ailesini gezinin tehlikesiz olacağına inandırmak

414 Günlükler, (Newcastle) 27 Kasım 1913 günlü kayıt.

415 Mektuplar, (Newcastle) 27 Kasım 1913 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

416 Heather Lehr Wagner, *Gertrude Bell: Explorer of Middle East*, Philadelphia 2004, s. 61.

için de yaptığı hazırlıkları anlattı: "Şimdiye kadar çölde seyahat etmek için bu kadar uygun bir ortam oluşmamıştı. Çöl o kadar sakin ki. İbn Reşid'in başkenti Hayil'e ve daha ötesine rahatlıkla gidebilirim. Bana rehberlik edecek doğru kişiyi (Muhammed Maravi) bugün buldum. Üç yıl önce Bay Carruthers ile birlikteymiş ve rehberden çok övgüyle bahsetti. Muhammed Bassam da onu bölgedeki aşiretleri en iyi tanıyan ve her yerde dostları olan biri olarak tanıttı"[417].

Sözünden asla çıkmadığı Muhammed Bassam, Gertrude'un en büyük yardımcısıydı. Sadık yol arkadaşı Fettuh da ihtiyaçları karşılamak için büyük gayret sarf ediyordu. Yeni anlaştığı rehberi Muhammed Maravi de söylendiği gibi iyi karakterli, çalışkan biri çıkmıştı. Deve pazarında veya kumaş satıcıları arasında Gertrude'u yalnız bırakmıyordu. Bassam her ihtiyaçlarının Şam'dan karşılanmasını aksi takdirde çölde en küçük kumaş parçası için dahi birkaç katı para ödemek zorunda kalacaklarını söylediği için 13 deve, yiyecekler, içecekler, çöl kıyafetleri ve sağlık malzemeleri satın aldılar. Bassam'ın başka bir tavsiyesi daha oldu. Yanına çok az para almasını, eğer üzerinde para olduğu öğrenilirse saldırıya uğrayabileceğini anlattı. Çözümü de yine Bassam buldu. Necd'de tüccarlık yapan fakat Şam'da yaşayan birine parasını verecek, tüccar da paranın daha sonra Necd'de ödeneceğini gösteren bir belgeyi Gertrude'a teslim edecekti. Böylece çölü üzerindeki bu kâğıt parçasıyla geçen Gertrude hırsızların saldırılarından kurtulacaktı. Teklif çok mantıklı gelmese de kabul etmekten başka çaresi de yoktu. Anlaşma Bassam'ın uygun gördüğü şekilde sağlandı, Gertrude 200 sterlinini Hayil'de tekrar almak üzere İbn Reşid'in adamlarından birine teslim etti[418].

Birkaç gün sonra içlerinde İbn Reşid'in ajanı olduğundan kuşkulandığı ilginç karakter ve görünüşlü birinin de bulunduğu kalabalık bir grup Gertrude'u ziyarete geldi. Adam uzun boylu ve oldukça zayıftı. Üzerine altın işlemeli bir pelerin, başında da yine altından çerçevesi olan deve tüylerinden üretilmiş iplerle yapılmış bir başlık vardı. Başlık onun "hilekâr ince yüzünü" gölgeliyordu. Gözlerini kaldırmadan son derece yumuşak bir sesle konuşuyordu. Sohbet ilerlediğinde adam

417 Mektuplar, (Newcastle) 29 Kasım 1913 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

418 Mektuplar, (Newcastle) 29 Kasım 1913 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup; yolculuk hazırlıkları için ayrıca bkz. Liora Lukitz, *A Guest in The Middle East*, New York 2006, s. 23.

çölde bulunan hazine hikâyeleri anlatmaya ve Gertrude'un dikkatini çekmeye çalıştı. Gertrude, İbn Reşid'in ajanı olduğunu düşündüğü bu adamı hiç sevmemiş, tavırlarından biraz da ürkmüştü. Gruptakiler veda etmeden önce Gertrude ile ekmek ve tuz yediler. Bu çölün dilinde, dostluğumuz baki kalacak anlamına geliyordu[419].

Gertrude Bell'in fazla sayıda deve satın alması, şeyhlerle görüşerek Necd bölgesi hakkında sorular sorması Şam'daki yetkililerin dikkatini çekmişti. Gertrude, Hayil seyahatinin gizli tutulmasını istiyor, bu konudaki planlarını sadece Muhammed Bassam ile paylaşıyordu. Buna rağmen konuşmaları Şam valisinin kulağına gitmiş, Arabistan'a yapacağı bir seyahat ihtimali valiyi endişelendirmişti. 10 Aralık 1913 tarihinde Vali Arifi imzasıyla İçişleri Bakanlığı'na gönderilen çok acil kodlu telgrafta "İngiliz tebasından Miss Bell'in Suud taraflarına gideceği, bu kadın hakkında yapılan bir araştırmada beş bin İngiliz altını tahsisatı olan gizli ajanlarından biri olduğunun öğrenildiği, eğer o bölgelere giderse saldırıya uğramasının muhtemel olduğu ve bu nedenle İngiliz Sefiri aracılığıyla seyahatinin engellenmesi" isteniyordu[420]. Nezaret tarafından 18 Aralık'ta verilen cevapta İngiliz Sefiri ile görüşüldüğü ve bu seyahatin engellenmesi için gerekli önlemlerin alındığı haber veriliyordu[421].

Arabistan'a gitmesini engellemek için yazışmalar devam ederken yolculuğun hazırlıkları neredeyse tamamlanmış fakat yola çıkmaya niyetlendiği gün Fettuh şiddetli bir hastalığa yakalanmıştı. Hastalığın sıtma veya tifo olduğunu tahmin ediyorlardı. Gertrude birkaç gün Fettuh'un iyileşmesini beklemek zorunda kalmış, 15 Aralık'ta ailesine yazdığı mektupta gecikmesinin nedenini şöyle açıklamıştı: "Bir talihsizlik musallat oldu bize. Bir hafta önce Fettuh hastalandı ve bir tifo olabileceğini düşündük. Çok hastaydı fakat şimdi daha iyi. Fakat bu haliyle seyahat etmesi mümkün değil. Allah'tan karısı burada. Yolculuğumu günbegün ertelemek zorunda kaldım. Şimdi yolculuğuma başlayacağım" [422]. Fettuh'un hastalanması onun için büyük şansızlık olmuştu.

419 Mektuplar, (Newcastle) 12 Aralık 1913 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

420 BOA, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdiriyeti (DHKMS), Dosya: 9, Gömlek: 3 (27 Teşrin-i Sani 1329/10 Aralık 1911)

421 BOA, DHKMS, Dosya: 9, Gömlek: 3 (5 Kanun-ı Evvel 1329/18 Aralık 1911)

422 Mektuplar (Newcastle) 15 Aralık 1913 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

Kendisi yola çıkacak ve Fettuh arkasından gelecekti. Temennisi kısa sürede iyileşmesi ve kendisine bir an önce yetişmesiydi. Onun yerine geçici de olsa birini bulması gerekiyordu. Tavsiye edilen genç bir çocuğu yanına aldı. Yolculuğunu daha fazla erteleyemezdi ama bir sorun daha vardı. Gideceği güzergâh için izin istemesi, güvenliği için endişelenen yetkililerin kendisini engellemesine yol açabilirdi. Bu nedenle kimseye haber vermeden 16 Aralık günü sabah erkenden Şam'dan ayrıldı.

Bir sonraki mektubunun ilk cümlesi Almanca "Ich fange an" idi. Gertrude'un mektuplarının ilginç yanlarından biri de Arapça, Farsça, Türkçe, İtalyanca, Fransızca, İspanyolca ve Almanca cümleleri satır aralarına doğallıkla serpiştirmesiydi. "Başlıyorum" diyerek haftalarca hazırlandığı gezisinin ayrıntılarını ilk gününden itibaren anlatıyordu. Şam'dan ayrıldıktan sonraki ilk günde çadırlarını Dumayr'da (Dumair) kurmuşlardı. Fettuh'un yanlarında olmamasının ne anlama geldiğini işte o zaman anlamıştı. Tuttuğu adamları İngiltere'den getirilen çadırın nasıl kurulacağını bilmiyorlar, yapmaları gereken bütün işleri onlara Gertrude gösteriyor ve ihtiyaç duyulan şeyleri kendisi bulmak zorunda kalıyordu. O gece çok zorlu geçmişti. Bir taraftan şiddetli yağmur ve rüzgârın etkisiyle dışarıya bile çıkamaz olmuş, diğer taraftan da Şam'dan ayrılırken izin almadan gizlice yola koyulmasının olumsuz etkilerini düşünerek geceyi korku ve ürperti içinde geçirmişti. Şehirden ayrılışı mutlaka öğrenilmiş ve peşine düşmüş olmalılardı. Dumayr'da yanlarına kendilerine yardımcı olacak Ali adında birini daha aldılar. Beni Hassanlıların düşman olduğu bir kabiledendi. En büyük korkusu da bu adamla seyahat ederken, Beni Hassan aşireti mensuplarıyla karşılaşmasıydı. Tanrı'ya yakarışlarını satırlara döktü: "Lütfen Tanrım! Bu dünya bizim ve onların. Bir başkasıyla sıkıntıya düşmek istemiyorum"[423].

Yaşadığı endişelere rağmen başlarına gelen her olay Gertrude'a yeni bir heyecan veriyordu. Orta Doğu ve çöl onun evi gibiydi. Duyduğu huzur ve mutluluğunu ailesine aktardı: "Çöle geldiğimde sanki evime gelmişim gibi hissediyorum. Sessizlik ve yalnızlık insanı nüfuz edilemez bir örtü gibi sarıyor. Uzun saatler boyunca yolculuk yapmak, sabahleyin soğuktan titremek ve öğleden sonra da yorgunluktan bitap düşmekten başka bir gerçeklik yok burada. Kamp yerine telaşla gitmek, akşam

423 Mektuplar, (Newcastle) 19 Aralık 1913 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

yemeğinden sonra Muhammed'in yaktığı ateşin etrafında kahve içmek, medeni dünyada yaşanmasının imkânı olmayan çok derin bir uykuya dalmak ve sabah tekrar yola koyulmak... İnsan bu kanunsuz topraklarda kendisini sanki kasabasındaymış gibi korkusuz ve güvende hissediyor"[424].

Kendini güvende hissettiğini yazdığı bu satırlardan yalnızca iki gün sonra Cebel-i Dürzi'ye ulaştı. Bölgeyi daha önce de gezmiş, Dürzi şeyhleriyle iyi ilişkiler kurmuştu. Olumsuzlukla karşılaşacağını düşünmüyordu. Tam vadiye girdiklerinde kendilerine doğru bir atlının havaya ateş ederek geldiğini gördüler. Yanlarına gelen adam kafilenin düşman olduğunu, bu nedenle de silahlı olarak kendi topraklarından geçemeyeceklerini söyledi. Bu arada da ortaya çıkan atlıların sayısı fazlalaşmış, kafileyi çembere almışlardı. Üstleri çıplak grup yüksek sesle bağırıyor, tehditler savuruyor ve ellerindeki silahları kafileye doğrultuyordu. Gertrude'un yardımcıları Muhammed ve Ali adamı sakinleştirmeye çalıştıysalar da başarılı olamadılar. Bu saldırganlardan biri Muhammed'in devesinin eyerine bağlı olan kılıcı alarak Gertrude'un etrafında daire çizmeye başladı, birden devenin boynuna kılıçla vurdu ve hayvanı yere çökertti. Yapabilecekleri hiçbir şey yoktu. Develerin üzerindeki heybelerde bulunan ne kadar silah ve mühimmat varsa ele geçirerek geri çekildiler. Kısa süre sonra yanlarına gelen Dürzi şeyhleri Gertrude'un devecileri Ali ve Muhammed'i tanımışlar, düşmanlık havası birden dağılıvermiş, şeyhlerin aracılığıyla çalınan malzemelerinin hepsi tekrar kendilerine iade edilmişti. Akşam olunca birbirlerine iyice kaynaşmışlar, iadeli çadır ziyaretleri yaparak kahve içmişlerdi. Şeyhler, Gertrude ve ekibine zarar gelmemesi için yolculuk güzergâhında bulunan Araplara kabilelerine hitaben mektup yazmışlardı. Böylece kötü başlayan günleri kazasız belasız neticelenmişti. Başlarına gelen hadiseden sonra Gertrude küçük gecikmeler olduğunda sabırsızlık yapmayacağına dair Tanrı'ya söz verdi: "Lütfen Tanrım! Yaşadığım gecikmeler üzerine bir daha en küçük bir sabırsızlık dahi göstermeyeceğim"[425].

Artık seyahatleri boyunca karşılaştıkları aşırı yağmur, gecenin dondurucu soğukları veya hareketlerini kısıtlayan çamurdan korkmuyorlardı.

424 Mektuplar, (Newcastle) 19 Aralık 1913 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

425 Mektuplar, (Newcastle) 21 Aralık 1913 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

Cebel-i Dürzi'de yanlarına kendilerini koruması için bir adam almışlardı. Yaşlı, hiç konuşmayan, hareket etmeyi pek sevmeyen bu koruyucuyla Suvaydiye'nin doğusunda kalan Kasr Burku'ya kadar geldiler. Burada milattan sonra birinci yüzyıla tarihlendiğini düşündüğü bir saray vardı ve üzerindeki küfi yazılı kitabe çok iyi muhafaza edilmişti. Vakit kaybetmeden bu kitabelerin kopyalarını çıkararak yazıları deşifre etti[426]. Çok yoğun bir şekilde çalıştığı için ikinci günün akşamında ancak aklına yılbaşının yaklaştığı ve "medeni dünyada" Noel kutlamalarının yapılmaya başlandığı geldi. Ailesinin bu günleri nasıl geçirdiğini hayal etti: "Nasıl bir Noel günü geçiriyorsunuz? Sizleri oturma odasında bütün hediyelerin paketlerini açarken ve çocuklarla oynarken düşünüyorum. Benim sabah saat yedide yaptığım gibi kesinlikle dışarıda eksi 28 derecede kahvaltı yapmıyorsunuzdur. O kadar soğuk ki sabahın geç saatlerine kadar kitabelerim için kullandığım cilayı elime alamıyorum. Herhangi bir sıvıyı tutmak imkânsız gibi bir şey"[427].

Kasr Burku'dan ayrıldıktan sonra elinde silah olan biriyle karşılaştılar. Bu sefer korkulacak bir şey yoktu. Atlı, Dumayr'da yanlarına refik olarak aldıkları Ebu Ali'nin akrabasıydı. Gelen adama yiyecek, kahve ve tütün sundular. Bu ikramlardan memnun kalan adam da bölgedeki aşiretlerin durumuyla ilgili bilgiler verdi. Çadırlarını kurmalarının güvenli olacağı yeri gösterdi ve Gertrude'un şerefine koyun kurban etti. Cebel-i Dürzi'de ilk anda karşılaştıkları düşmanca tavırın yerini dostluk almaya başlamıştı. Gördükleri her aşiret kendilerini samimiyetle misafir ediyor, ikramlar sunuyordu. Gertrude bu ilkel yaşantının içinde olmaktan memnundu: "Yeni ay berrak gökyüzünde göründü. Yakılan ateşler Arap çadırlarını aydınlık içinde bırakıyor. Hepsi çok hoş ve ilkel. Buna rağmen ben yalnız başıma kaldığım çadırımı tercih ederim" diye geceleri yakılan ateşin ve ilkel yaşantının ne denli hoş bir görüntü oluşturduğunu ailesiyle paylaştı[428].

Ürdün'e doğru inen kafile yılın son günü olan 31 Aralık'ta Kasr Azrak'a (Azraq Castle) geldi. Buradaki kale daha önce Fransız arkeolog

426 Mektuplar, (Newcastle) 24 Aralık 1913 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

427 Mektuplar, (Newcastle) 25 Aralık 1913 tarihli annesi Florance Bell ve babası Hugh Bell'e mektup.

428 Mektuplar, (Newcastle) 28 Aralık 1913 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

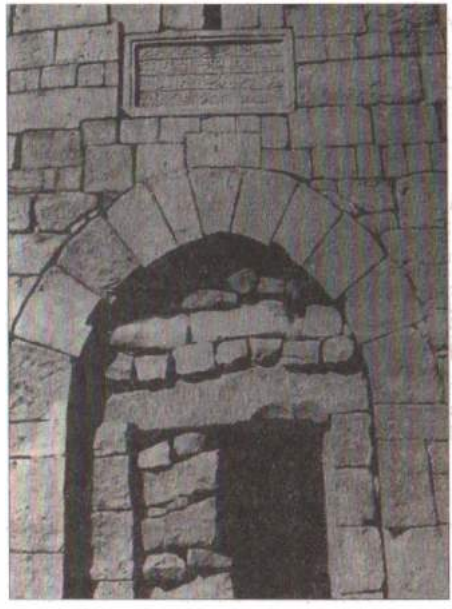
Kasr Burku

Rene Dussaud tarafından incelenmiş, bina üzerindeki kitabelerin kopyaları çıkarılarak yayınlanmıştı. Gertrude, Azrak'a gelir gelmez Dussaud'un çalışmasıyla kaledeki kitabeleri karşılaştırmaya gitti. Kale bakımsız, terkedilmiş ve pislik içindeydi. Kanun kaçaklarının yuvası haline gelmişti. Bu kaçaklardan biri de hayat hikâyesini dinledikleri Dürzi Faris'ti. Yılın son gününü verimli geçirmek için hiç aralıksız çalışarak, binanın ölçümlerini yaparak geçirdi. İyice yorulduğunda çadırına çekilerek ailesine, kendilerini ne kadar özlediğini; "Böylece bir yıl daha bitti. Uçabilmeyi ve bir gece de olsa yeni yılda sizinle birlikte olmayı ve şimdi sizlere gönderdiğim bütün iyi dileklerimi söylemeyi isterdim" cümleleriyle anlattı[429]. Kale üzerindeki çalışmalar ertesi günü öğle vaktinde bitince kafile tekrar yola koyuldu[430]. Rehberi Ali, Azrak'tan bu kadar çabuk kurtulmalarının büyük bir nimet olduğunu söyleyerek sevincini gösterdi. Daha fazla kalmaları halinde kanun kaçaklarının yuvası haline gelmiş bu yerde başlarına bir şeyler gelebilirdi. Sonunda Ali ekledi: "Buradaki kanun kaçaklarının hepsi ölse dünya daha fazla huzurlu bir yer olabilirdi"[431].

429 Mektuplar, (Newcastle) 31 Aralık 1913 tarihli annesi Florance Bell ve babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

430 Günlükler, (Newcastle) 1 Ocak 1914 günlü kayıt.

431 Mektuplar, (Newcastle) 2 Ocak 1914 tarihli annesi Florance Bell ve babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Kasr Azrak'ın ön tarafı ve kitabesi

Yanlarında getirdikleri yiyecekleri ve suları azalmıştı. Karşılarına çıkan kuyulardaki sular içilebilecek kalitede değildi. Yol üzerinde bulunan Emevilerden kalma Harana Sarayı'na uğradılar. Saray güzel olmasına rağmen Ukaydır'ı gördükten sonra Gertrude için pek bir anlam ifade etmemişti. Sarayla ilgilenmeyi düşünmüyordu. Yine de arkadaşı Moritz üzerinde çalışabilir diye binanın resimlerini çekip planlarını çıkardı[432].

Çalışmalarını bitirdikten sonra erzak ve su temin edebilmek için planlarında olmadığı halde batıya yönelmek zorunda kaldılar. İhtiyaçların karşılanması için en uygun yer Madaba idi. Cize (Jizah) bölgesinde çadır kurduklarında adamlarının ikisini Cize ve diğer ikisini Madaba'ya göndererek alışveriş yapmalarını istedi, kendisi de fırsattan faydalanarak Ali ile bir saat uzaklıktaki Maşatta Sarayı'na gitti. Saray'da uzun süre kalmadan geri döndüğünde kendisini hem çok iyi hem de kötü sürprizler bekliyordu. Madaba ve Cize'den geri dönen adamları

432 Mektuplar, (Newcastle) 5 Ocak 1914 tarihli annesi Florance Bell ve babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

yanlarında mektuplar ve Fettuh ile dönmüşlerdi. Mektuplardan biri sevgilisi Dick'ten gelmişti. Çok mutluydu. Ama ondan daha fazla Fettuh'un gelmesine sevinmişti. "Sadık yol arkadaşımı korkunç derecede özlemişim. Dünyada hiç kimse onun bana verdiği hizmeti ve arkadaşlığı vermedi" diye ailesine karşılaştıklarında hissettiği sevinci dile getirdi. Bunlar iyi sürprizlerdi. Kendisi için bir de kötü sürpriz vardı. "Allah kahretsin, yakalandım. Demiryoluna bu kadar yaklaşmamalıydım" diye yazdı mektuba. Yaklaştıkları Madaba, demiryolunun ana duraklarına çok yakındı. Gertrude'un adamlarını gören askerler, zaten İstanbul'un emriyle aranmakta olan kadının nerede konakladığını öğrenerek kampı basmışlar, taşıdıkları silahlara el koyarak kafilenin yolculuğunu sonlandırmak istemişlerdi. Askerler silahları toplarken Yusuf (Jusef) ve Fettuh askerlere karşı gelip tartışmaya başlayınca tutuklanarak Cize kalesine gönderilmişlerdi. Gertrude, Beyrut ve Şam'daki İngiliz konsoloslara kendisine yardım edilmesini istediği telgrafların çekilmesi için adamlarından Abdullah'ı gizlice Madaba'ya gönderdi ise de askerler Abdullah'ı da yolda ele geçirerek diğer ikisi gibi Cize kalesinde hapsettiler. Gertrude'un son çaresi Salt kaymakamına haber göndererek onun desteğini alabilmekti. Deve sürücülerinden biriyle isteğini kaymakama iletti. Bütün ümidi kaymakamın bir an önce gelerek kendisine yardımcı olmasıydı. Beklediği saatler neredeyse geçmek bilmedi. Sonunda kaymakam başka bir yerde kamp kurabileceklerine dair izin vermişti. Hemen arkasından serbest bırakılan Fettuh ve diğer iki yardımcısına kavuşunan Gertrude biraz olsun rahatlamıştı[433].

Eli kolu bağlanmış haldeydi. Osmanlı hükümeti başına birşeyler gelebileceği endişesi ile bu seyahati engellemek istemiş, İstanbul'daki İngiltere büyükelçisi Loise Mallet'e baskı yapmıştı. Mallet de bu yolculuğa şiddetle karşı çıkıyor, sorumluluk almak istemiyordu. Ortada bir belirsizlik vardı. Arabistan'a gidişine izin verilmezse neler yapabileceğini düşünmeye başladı. Hayil'e gitmeye kararlıydı. Gerekirse tekrar Şam'a dönerek Palmira üzerinden veya Bağdat üzerinden Necd'e geçme planları yapmaya başlamıştı. Salt kaymakamının verdiği izin

433 Mektuplar, (Newcastle) 9 Ocak 1914 tarihli annesi Florance Bell ve babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup. Yaşanan bu olay Gertrude'un Günce'sinde 3 Ocak günlü kayıtta yer almaktadır. Günlükler, (Newcastle) 3 Ocak 1914 günlü kayıt.

üzerine kafilesini toplayarak Amman'a taşınmayı daha uygun buldu[434]. Amman'a geldikten sonra Şam'daki valiye telgraf çekerek sorumluluk kendi üzerinde olmak şartıyla seyahatine izin verilmesini istedi. Birkaç günlük sabırsız bekleyişten sonra vali "istediği herhangi bir yere" gidebileceğini gösteren bir izni Gertrude'a gönderdi. Necd yolculuğunun önündeki engel böylece kalkmış oluyordu. Ailesine durumu kurtardığını sevinçle haber verdi: "Evet sıkıntılı günler geçirdim ama faydalı yönleri de olmadı değil. Bu birkaç günde Fettuh yolculuk yapabilecek derecede kendini toparladı. Tekrar Cize'ye giderek Beni Sahr ve Şerarat kabilelerinden iki kişiyi yanıma yoldaş olarak alacağım, böylece aşiretlerle karşılaştığımızda *refiklerimiz* bize kefil olabilecekler"[435].

15 Ocak'ta Amman'dan hareket ettiler. Gertrude, yolculuk sırasında başına birşeyler gelirse bundan Osmanlı hükümetinin sorumlu olmayacağını bildirir bir kâğıt imzalayarak Amman'daki yetkililere bıraktı. Daha önceki seyahatlarında yanına güvenliğini sağlamak için mutlaka asker veriliyordu. Yetkililer tarafından muhafızlar verilmediği için bu sefer güvenlik de adamlarına düşüyordu. Şam'da kiraladığı deve sürücülerinden üçü yanlarında muhafız olmadan çöle gitmeye yanaşmadılar. "Yolun korkunçluğundan dehşete kapıldılar, sanırım" diye anlattı olanları ailesine. Diğer adamları onunla kalmakta kararlılardı. Başta Fettuh ve Muhammed Maravi olmak üzere Amman'da kafileye kattıkları Maravi'nin onaltı yaşındaki Said adlı yeğeni, Fellah adlı zenci deve sürücüsü, Mustafa adlı köylü, Agail aşiretinden Ali adındaki kendilerine yeni katılan biri ve Maravi'nin diğer yeğeni Salim sonuna kadar birlikte yolculuğa devam edeceklerini belirttiler. Ayrıca Cize'de biri Şerarat aşiretinden diğeri de Beni Sahr'dan olan iki tane de rehber (refik) kendilerine katıldı[436].

Muhammed Sayyah adlı Beni Sahrlı rehberin yanlarında olması çok önemliydi. Güneye doğru indikçe tehlikeli Beni Sahr topraklarından geçiyorlardı. Zaman zaman saldırgan görünümlü aşiret mensuplarına rastlasalar da refiklerinin kendilerini göstermesiyle karşılaşmalar

434 Mektuplar, (Newcastle) 9 ve 10 Ocak 1914 tarihli annesi Florance Bell ve babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

435 Mektuplar, (Newcastle) 14 Ocak 1914 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

436 Mektuplar, (Newcastle) 19 Ocak 1914 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

olaysız geçiştiriliyordu. Adamları da büyük tehlikelerle karşı karşıya olduklarının farkındaydılar. Akşamları yaktıkları ateşin etrafında toplandıklarında anlatılan tek konu çölde yapılan yağmalar ve aşiretlerin birbirlerini nasıl katlettikleriydi. Bunlara maruz kalmamak için de dua ediyorlardı. Yolculuğun altıncı gününde Ba'ir Kalesi'ne fotoğraf çekmek için geldiklerinde çölde yaşanan aşiretler arası çatışmaların ne denli korkunç olduğuna şahit oldular. Yakınlarda bulunan kuyudan temiz su almak için gittiklerinde kuyunun içine atılmış iki cesetle karşılaştılar. Olayı, yanlarına aldıkları rehberleri Muhammed Sayyah çözdü. Bölgede Isa ve Beni Sahr aşiretleri birbirlerinin hasımlarıydı. Beni Sahr aşireti Isalılardan birini öldürmüş, buna karşılık da Sahrlı savaşçılar Isa aşiretinden iki kişinin canını almışlardı. Isa aşiretinin savaşçılarının kendilerini takip edememesi için de cesetleri kuyuların içine atmışlardı. Bu Gertrude'un çöl yolculuğunda karşılaştığı en vahim olaydı. Şaşkınlıkla "haram" değil mi diye sorduğunda Muhammed Maravi; "Araplar şeytandır" diye karşılık verdi. Sayyah da Muhammed'i tasdik etti: "Evet Araplar tam olarak şeytandır"[437].

Ba'ir'de gördükleri manzaradan sonra yolculuklarının kalan kısmında Beni Sahr aşiretiyle karşılaşmamak içi çaba sarf etmek ve yollarını değiştirmek zorunda kaldılar. Tubeyk tepelerine yaklaştıklarında fark edilmeyeceklerini düşündükleri bir mevkiide kamp kurdular. Bir müddet sonra Muhammed Sayyah, uzakta göğe yükselen siyah dumanı göstererek bölgede yaşayan bir aşiretin varlığına işaret etti. Kendileri de kampta ateş yaktıklarında bu aşiret tarafından görülmeleri ve saldırıya uğramaları mümkündü. Gertrude, çölün kanununu öğrenmişti. Eğer aşiret liderine gider ve onun korumasını talep ederse saldırıdan kurtulabilirdi. Develerine kuyulardaki temiz sudan içirdikten sonra vakit kaybetmeden gördükleri dumana doğru hareket ettiler. Yolda Huveydili (Howaitat) olduğunu öğrendikleri çobanlarla karşılaştılar. Çölün en güçlü aşiretlerinden olan Huveydi, Fırat Nehri sınırlarına kadar varlığını hissettirir, büyük yağmalar yapardı[438]. Yolda aşiretin yaşanan tatsız bir olay nedeniyle Beni Sahr kabilesiyle aralarının açıldığını öğrendiler. Muhammed

437 Mektuplar, (Newcastle) 21 Ocak 1914 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

438 Mektuplar, (Newcastle) 25 Ocak 1914 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

Sayyah'ın Beni Sahr'dan olması durumu tehlikeli bir hale getiriyordu. Eğer bu durumu öğrenilerse hem kendisine hem de kafiledeki diğerlerine zarar vereceklerini düşünen Sayyah, geride kalmak istediyse de Gertrude böyle bir durumu kabul etmedi. Hep birlikte Huveydilerin bulunduğu yere giderek, aşiretin lideri Harp'ın çadırına girdiler. Harp, onları samimi duygularla karşılayarak çadırında misafir etti. Gertrude ve yanındakilerin şerefine bir koyun kesildi. Akşam yemeğinde kesilen koyunu hep birlikte yediler. Yemeğin sonuna doğru çadıra giren Huveydi şeyhlerinin önemli isimlerinden Muhammed Ebu Tayyi Gertrude'u çok etkiledi. Ondan "Harp'ın yaktırdığı ateşin etrafında oturan zayıf bedevilerden çok farklı, parıltılı bakışlarıyla muhteşem biri, uzun ve iriyarı. Cesareti ve gözüpekliği çehresine işlendiğinden Huveydilerin bu konudaki ününü yansıttığı kolayca görülebiliyor. Onunla öfkeli bir zamanında karşılaşmak istemezdim" diye bahsetti. Sonraki gün develer iyice sulandı, su torbaları dolduruldu ve erzaklar tazelendi. Bu işler olurken Gertrude da Harp ile Reşidilerin hâkim olduğu Necd bölgesi ve aşiret çatışmaları hakkında uzun uzadıya sohbet etti. Bu konuşmalardan sonra "Sekiz duraklık mesafede" dediği Hayil'in batısında kalan Tayma'ya gitmeye karar verdi. Bu kasaba İbn Reşid'in kontrolünde olduğu için gideceği yer hakkında detaylı bilgi toplayabilirdi[439].

Ertesi sabah kendilerine rehberlik yapan Harp'ın kardeşi Avvad ile birlikte yola koyuldular. Avvad, Tayma'ya gitmek için kullanılacak batı yolunda hiç kabile olmaması nedeniyle hem ihtiyaçların temini konusunda zorluk yaşanacağını hem de saldırıya uğramaları ihtimalinin yüksekliğinden bahsetti. Kafiledeki diğerleri de Avvad'ı doğrulayınca seyahat güzergâh Jouf'a (jawf) çevrildi. Gertrude'un kafası karışıktı. "Umarım hâlâ Necd yolu üzerindeyiz, sürekli güzergâh değiştirip duruyoruz" diye yazdı. Jouf üzerinden seyahat etmek birçok açıdan faydalı olacaktı. Huveydilerin büyük şeyhi burada ikamet ediyordu. Onu ziyaret edip, ondan yardım alarak ilerlemek yolculuğu hem güvenli hem de daha kolay bir hale getirecekti. Birkaç gün sonra beklendiği gibi büyük Şeyh Avda'nın çadırlarının bulunduğu Vadi Sirhan'a geldiklerinde onun Şammar aşireti üzerine "gaza"ya çıkmak için uzaklara gittiğini öğrendiler. Yine de dinlenmek ve ihtiyaçlarını gidermek için konaklamaya karar verdiler. Avvad, Sirhan

439 Mektuplar, (Newcastle) 27 Ocak 1914 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

Şeyh Harp ve eşi

vadisinin batısında yaşayan Ruvale aşiretinin ne denli vahşi olduğuna, dikkatli olmaları gerektiğine dair bilgi verdikten sonra Sirhan'dan ayrıldı. Avvad'ın ayrılmasıyla "yine rehbersiz kaldım" diye yakındığı bir sırada, Harp'ın çadırında tanıştıkları Muhammed Ebu Tayyi çıkageldi. Tayyi, Gertrude'un hemen arkasından kendi obasına gitmek için yola koyulmuş, ağabeyi olan Sirhan'daki Şeyh Avda'nı ziyaret etmeden gitmek istememişti. Gertrude, Ebu Tayyi'yi gördüğüne çok sevinmişti. Bir de devekuşu derisi ve kuzu hediye etmesi Gertrude'u oldukça etkilemişti. Akşam birlikte yemek yediler, kahve ve nargile içtiler. Ebu Tayyi, yakınlarda Tubeyk'de bazı kalıntılar olduğundan bahsetti. Kendisiyle birlikte obasına gelirse, oradan Tubeyk'e gitmelerinin daha kolay olacağını söylediğinde, Gertrude teklifi sevinçle karşıladı. Önce Tayyi'nin obasına uğradılar. Burada da geceleyen Gertrude, Ebu Tayyi'nin eşleriyle tanıştı. Her biri ona büyük misafirperverlik gösterdi. Tubeyk'deki harabeleri gezip, fotoğraflarını

çektikten sonra Necd'e gitmek için tekrar hazırlıklara başladı. Kendisine çok iyi davranan Ebu Tayyi, bu kez de erzak vererek onlara yardımcı oldu. Gertrude yapılan iyiliklerin altında kalmak istemedi. Zeiss marka dürbünlerinden birini, kendisine gösterilen nezaket ve misafirperverliğe duyduğu minneti göstermek için Ebu Tayyi'ye hediye etti[440]. Gertrude'un Ebu Tayyi ile kurduğu dostluk ileriki yıllarda da devam edecekti. 1916 Arap ayaklanmasının en önemli figülerinden biri Ebu Tayyi olacaktı.

Huveydilerin yanında geçirilen iki haftalık güzel günlerden sonra tekrar belirsizliğe doğru yola çıktılar. Tubeyk'ten sonraki yolculuk pek de rahat geçmedi. Kum ve kayalarla kaplı bir coğrafyada ilerliyorlardı. Hayvanlarının susuzluğunu ancak kaya oyuklarında biriken yağmur sularıyla giderme şansları vardı. Bunun da ötesinde bölgedeki aşiretlerin kendilerine nasıl davranacaklarını bilemiyorlardı. Necd'e yaklaştıkça düşmanlık artabilirdi. Yolda Şammar ve Şerarat kabilesinden bazı ailelerle karşılaştılar, onları da yanlarına alarak yolculuklarına devam ettiler. Şammarların aile reisi bir ara uzaklaşarak tekrar yanlarına döndüğünde önlerindeki tepenin arkasında düşman kabilelerden birine mensup yirmi kişilik grubun develer üzerinde gittiklerini haber verdi. Issızlığın ortasında karşılaştıkları bu şanssızlık yüreklerini ağızlarına getirdi. Silahlarını çıkararak sessizce tepenin arkasında saklanmaya çalıştılar. Fark edilirlerse soyulmaları ve öldürülmeleri kesindi ama korkulan olmadı. Yirmi kişilik grup onları farketmeden geçip gitti. Saklandıkları yerden çıktılar, olabildiğince dikkatlice harekete ederek tekrar yola koyuldular[441].

Atlattıkları tehlike çölde karşılaşabilecekleri başka sıkıntıların habercisi gibiydi. Sonraki gün bir Huveydi grubuyla karşılaştılar. Aldıkları bilgi rahatsız ediciydi. İleride biraz doğuda Süleyman vadisi şeyhi, gaddarlığıyla meşhur Sayyah'ın çadır kurduğunu öğrendiler. Eğer şeyhin yanına uğramadan geçip giderse, yolda fark edildiğinde şeyhin adamlarının saldırısına uğraması mümkündü. Yine çölün kanunlarına uyup şeyhin otoritesine sığınarak ondan kendilerine yardımcı olacak rehberler istemeyi planlayan Gertrude, kafilenin yönünü Sayyah'ın obasına doğru çevirdi. Şeyh, onları "yapmacık bir nezaketle" karşıladı.

440 Mektuplar, (Newcastle) 4 Şubat 1914 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

441 Mektuplar, (Newcastle) 7 Şubat 1914 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

Adam tek gözlüydü. Gertrude yaşadıklarına o kadar kızmıştı ki "Allah diğer gözünü de alsın" diye dua etmekten kendini alamadı. Birkaç gün sonra yazdığı mektupta kızgınlığının ayrıntılarını dile getirdi: "Tek gözlü alçak kampımıza geldi. Eşyaları karıştırmaya ve gördüğü her şeyi sırasıyla istemeye başladı. Tabancayı kaybedeceğimizi düşünürken, Zeiss marka dürbünümü de almaya kalkıştı. Hiçbir Hristiyanın bu topraklara ayak basmadığına ve bundan sonra basamayacağına dair yeminler etmeye başladı. Bize rehber vermeyecekti ki bizi soyabilmesi mümkün olsun. Sonunda adamlarım Said ve Fettuh'a beni öldürüp mallarımı aralarında paylaşmayı teklif etti. Onlardan olumlu bir cevap alamayınca tehditlerle dürbünü ele geçirdi". Şeyh Sayyah, her ne kadar tehditlerle ellerindeki silah ve dürbünü alsa da karşılığında kuzeni Zayyid'i rehber olarak yanlarına vermeyi kabul etmişti[442].

Zayyid'in ve daha sonra karşılaştıkları başka aşiretlerden aldıkları rehberlerin eşliğinde kafile Necd'e doğru hareket etti. Nafud çölüne girmeden develeri iyice sulayıp karınlarını doyurdular. Nafud, en büyük kum tepelerine sahip çöl olarak biliniyordu. Geçmesi çok zor olacaktı. Kum tepeleri arasında yolculuklarına devam ettiler. Birkaç gün sonra büyük bir tepeye çıktıklarında ilk kez Necd dağlarını gördüler. Hayvanlar tükenmişti. Hatta develerden biri artık yürüyemeyecek bir durumda yere yığılmıştı. Fettuh, devenin hareket etmesinin mümkün olmadığını, keserek hiç değilse yemek ihtiyaçlarını giderebileceklerini söyledi. Gertrude, devenin durumuna üzülse de yapabileceği bir şey yoktu. Adamları kısa sürede hasta deveyi kesip kendilerinin yaşaması için kullanacakları besin kaynağı haline getirdiler[443].

Nafud çölünde yolculuk yapmak o kadar zordu ki. Bu zorluğu ailesine anlattı: "Sanki bir labirentin içinde gidiyor gibiyiz. Sürekli kum tanelerini taşıyan rüzgârlara maruz kalıyorsunuz. Zaman zaman yarım mil uzunluğunda kum yükseltileriyle karşılaşıyoruz. İnmek neredeyse imkânsız. O zaman dolanarak aşağıya iniyoruz ve yeniden kum tepelerine tırmanıyoruz. Buna nasıl dayanılır bilemiyorum!"[444]. Uçsuz bu-

442 Mektuplar, (Newcastle) 10 Şubat 1914 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

443 Mektuplar, (Newcastle) 12 Şubat 1914 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

444 Mektuplar, (Newcastle) 19 Şubat 1914 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

caksız çölün tek olumlu tarafı, diğer yerlere göre daha güvenli olmasıydı. "Hiç değilse kum tepeleri arasında kamp kurmak daha güvenli" diye yazdı annesine. Zor da olsa kararlılıkla yapılan her işte olduğu gibi çölü geçmek de mümkün olabilirdi ve 23 Şubat'ta Nafud çölünü tamamen gerilerinde bırakmışlardı. Kamp kurdukları yerden Hayil görünüyordu. Çölden sonra etraftaki kayalıklar arasında yetişen ağaçlar ve yeşillikler kafileye bakılması doyumsuz bir manzara sunuyordu. Gertrude, günlüğüne geçtikleri topraklardaki çiçeklerin, ağaçların ve yeşilliğin ne denli güzel göründüğünü not etti[445].

Hayil'in girişinde kurdukları kampı 25 Şubat günü sabah erkenden bozarak hareket ettiler. Yola koyulduklarında kendilerinden önce şehre gönderdiği deve sürücüsü Ali ile karşılaştılar. Ali, Emir'in Hayil'de olmadığını geçici olarak yerine amcası İbrahim'in baktığını haber verdi. İbrahim, kölelerinden üç kişiyi Gertrude'u karşılaması için göndermişti. İlk izlenim kendilerinin sıcak karşılanacağı yönündeydi. Şehre girdiklerinde karşılarına çıkan ilk ev şimdiki emirin büyük amcası Muhammed Reşid'in sarayıydı. Rehberi Muhanımed Maravi, sarayın kapısı önünde inerek, burada konaklayacaklarını söyledi. Binanın girişinde bulunan sütunlu kabul salonuna girdiğinde iki kadın tarafından karşılandı. Bunlardan biri Muhammed Reşid'in karısı Türkiye (Turkiyyeh) idi. Türkiye, Sultan tarafından Reşid'e hediye olarak gönderilmişti. Beyaz tenli, güzel yüzlü bir kadındı. Mor bir kıyafet giymişti. Boynu ve elleri mücevherlerle süslü bir haldeydi. Bir süre sohbet ettiler. Gertrude, Hayil'de birkaç gün kaldıktan sonra güneye Suudların topraklarına doğru yol alacağını söyledi. Bu bilgiyi vermesinin nedeni Suudlar ile Reşidiler arasında anlaşma yapıldığını düşünüyor olmasıydı. Öğle yemeğinden sonra Hint ipeklisinden yapılmış kıyafetiyle ve belinde değerli mücevherlerle süslü bir kılıç olduğu halde İbrahim ziyarete geldi. Bir müddet devam eden sohbetten sonra namaz kılacak olmasını gerekçe göstererek Maravi ile Gertrude'u yalnız bıraktı. Odadan çıkarken Maravi'nin kulağına "Gertrude'un Hayil'e gelme sebebiyle ilgili şehrin ileri gelenlerinde bazı olumsuz düşünceler oluştuğunu, bu nedenle Emir dönene kadar şehirden ayrılamaycaklarını" fısıldadı. Gertrude daha sonra sarayın büyük hanımı Emir'in annesi Fatma ile tanıştı. Bütün kararları Fatma'nın aldığını ve oğlu üzerinde büyük bir nüfuza sahip olduğunu öğrenmesi uzun sürmedi.

445 Günlükler, (Newcastle) 24 Şubat 1914 günlü kayıt.

Gertrude'un kafilesi Hayil'in giriş kapısında

Hayil'e geldiğinde Gertrude'un yanında neredeyse hiç parası kalmamıştı. Böyle olacağını bildiği için Şam'da iken İbn Reşid'in adamlarından birine 200 sterlin vermiş ve karşılığında bir senet almıştı. Şimdi bu paraların nakit olarak kendisine ödenmesi gerekiyordu. Paraları talep ettiğinde Emir gelmeden bir ödeme yapılmayacağı kendisine söylendi. Çok fazla seçeneği yoktu. İki gün sonra saray muhafızlarına verdiği bahşişler sayesinde dışarı çıkarak develerinden altı tanesini satmayı başardı. Değerlerinden düşük satmış olsa da ihtiyaçlarını karşılayacak bir miktar para elde etmeyi başarmıştı. Hayil'e geleli birkaç gün olmasına rağmen Emir'den henüz haber yoktu. Ne zaman geleceği bilinmiyordu. Belki bir hafta belki bir ay sonra gelebileceğine dair yorumlar yapılıyordu. Diğer taraftan şehirden haber toplayan adamları Suudlarla Reşidiler arasında barış yapıldığına dair Şam'da aldıkları haberlerin tamamen asılsız olduğunu öğrendiler. Suudlarla hiç barış yapılmamıştı. Hâlbuki bu bilgi ile Hayil'e gelmiş ve ilk gün kendisini ziyaret eden Türkiye'ye Suud topraklarına gideceğine dair bilgiler vermişti. Daha sonra Emir'in de Suudlar üzerine yapılan bir saldırıyı düzenlemek için şehirden ayrıldığını öğrenmesi yaptığı hatanın büyüklüğünü anlamasını sağladı. Bu denli pervasız hareket etmiş olmasına kızıyordu. Yapacak fazla birşeyi yoktu. İbrahim'in gönlünü alabilmek için elinde bulunan dürbün, silah gibi değerli eşyaları hediye olarak gönderdiyse de İbrahim bunları kabul etmedi. Çölün kendine özgü kanunlarında

hediyelerin kabul edilmemesi küçümseme ve hakaret anlamına gelirdi. Gertrude bu davranışa çok üzüldü. Hareketlerinin kısıtlanması ve hediyelerinin reddedilmesinin arkasında Emir'in annesi Fatma'nın olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle Fatma ve Türkiye'yi ziyaret ederek, parasının ödenmesini ve bir an önce şehirden ayrılmasına izin verilmesini istedi. Artık ağzından hiçbir şekilde "Suud" kelimesi çıkmıyordu. Bir an önce Bağdat'a gitmek istediğini söyledi. İbrahim'i ziyaret etmesine ise ancak dokuzuncu günde izin verildi. Parasının ödenmesini bir kez daha istedi. Ertesi sabah yanına gelen köle paralarının bulunduğu bir keseyi kendisine teslim etti. Ayrıca İbrahim'in, her nereye istiyorlarsa gidebileceklerine dair izin vermesiyle her şey bir anda olumlu bir havaya dönmüştü. Gitmesine izin verildiği gibi Hayil'in ve sarayın resimlerinin çekilmesini de kabul etmişlerdi. Gertrude 7 Mart öğleden sonra bir taraftan çokça resim çekerken bir taraftan da bir an önce çıkılacak yolculuk için hazırlıkları tamamlamaya koyuldu. Yaşadığı acı tecrübeden sonra annesine yazdığı mektubu edindiği kanaatle bitirdi: "Bu bölgelerde nasıl seyahat yapılacağına dair çok şeyler öğrendim. Güney taraflarında Avrupa tarzında seyahat etmek imkânsız"[446].

On bir günlük zorunlu ikametten sonra hiç vakit kaybetmeden 8 Mart sabahı yola koyuldular. İbrahim, kafileye rehberlik etmesi için Maşkur bin Gazi adındaki bir adamını yanlarına verdi. Hedefleri Necef ve Kerbela üzerinden Bağdat'a ulaşmaktı[447]. Hayil'den ayrıldıktan iki gün sonra büyük zorluklarla geçtikleri Nafud çölüne tekrar girdiler[448]. Çölde seyahat eden kafilelerle karşılaşıp yeni dostluklar kurdular ve ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri yerleşim yeri olan Haniyya'ya kadar rahatlıkla geldiler[449]. Çöl seyahatinde Gertrude'un işine en çok yarayan malzeme tütündü. Bedeviler, çölde zor bulunan tütünü çok seviyorlardı. Tütün ikramıyla onlardan yardım alınabiliyordu. Hamad yolunda karşılaştıkları Abdehliler tütün karşılığında kafileye süt ve yemek

446 Gertrude, Hayil'de yaşadığı günleri 7 Mart 1914 tarihli mektupta ve güncesinin 25 Şubat - 7 Mart ve 17 Mart günlerine ait kayıtlarında detaylarıyla anlatmaktadır. Bkz. Mektuplar, (Newcastle) 7 Mart 1914 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup; Hayil'de tutulması için ayrıca bkz. Lukitz, *A Guest in The Middle East*, s. 73-74.

447 Günlükler, (Newcastle) 8 Mart 1914 günlü kayıt.

448 Günlükler, (Newcastle) 10 Mart 1914 günlü kayıt.

449 Günlükler, (Newcastle) 12 Mart 1914 günlü kayıt.

Gertrude'un Hayil'de karşılaştığı Türkiye

vermişler, temiz su kaynaklarının nerelerde olduğunu söylemişlerdi[450]. 15 Mart'ta Şammarlıların hâkimiyetinde olan ve daha çok yazlık olarak kullanılan Lavka'ya (Lawqah) geldiler. Develerini sulamak için açılmış olan kuyulardan faydalandılar[451]. Birkaç günlük yolculuktan sonra Nafud çölünü tamamen geçtiler. 18 Mart'ta çölden çıkan kafileyi sağanak yağmur karşıladı. Yağan yağmur çölün kuraklığından yeni çıkan insanlar için tam anlamıyla büyük bir nimetti. "Artık suyu düşünmeyeceğiz. Sadece Bağdat'ta beni bekleyen haberleri öğrenmek için sabırsızlanıyorum" diye günlüğüne duydularını kaydetti[452].

Necef'te çok fazla kalmayarak Hammad'da (Kha al-Hammad) kamp kurdular. Kuzeye yaklaştıkça Osmanlı askerlerini de görmeye başlamışlardı. Jandarma kendisini çadırında ziyaret ederek yolculuğu

450 Günlükler, (Newcastle) 14 Mart 1914 günlü kayıt.
451 Günlükler, (Newcastle) 15 Mart 1914 günlü kayıt.
452 Günlükler, (Newcastle) 18 Mart 1914 günlü kayıt.

hakkında bilgi aldı. Gertrude, askerin nezaketinden etkilenmişti. Günlüğüne, "iyi jandarma" diye not düştü[453]. Hammad'dan kuzeydoğuya yönelen kafile geceleyin geçtikleri Kerbela'da da çok az vakit geçirerek, kara yolculuğuna bir süre için ara verdikleri Fırat Nehri kenarındaki Musayyib'e geldiler. Limanda bindikleri kayıklarla kuzeye hareket etmeleri daha kolay olduğundan 24 Mart'ta Bağdat'a ulaştılar[454].

Hayil'deyken yazdığı 7 Mart günlü son mektuptan sonra çıktığı çöl yolculuğunda ailesiyle haberleşme imkânı bulamamıştı. Bağdat'a gelir gelmez kendisi adına gelen bütün mektupları teslim aldı. En fazla önemsediği sevgilisi Dick'ten gelen mektuptu. Dick'in ona yazdıkları gururunu okşuyor, çölün susuz ve kurak ikliminde yaşadığı onca günden sonra kendisine yazılan sevgi dolu sözcükler kendisini bir vahada hissetmesine neden oluyordu. Hiç vakit geçirmeden sevgilisine karşılık verdi. Mektubunu defalarca okuduğunu, insan olmayı tekrar hatırladığını, çölün örttüğü duygularının canlanmaya başladığını uzun uzadıya anlattı[455].

Bağdat'taki ilk günlerinde konsolosu, valiyi ve şehrin ileri gelenlerini ziyaret etti. Şehrin en nüfuzlu isimlerinden "Nakib" (Abdurrahman el-Geylani) ile buluştu, birlikte yedikleri akşam yemeğinde imparatorluğun durumunu konuştular. Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde taşımacılık yapma izni alan İngiliz Lynch şirketi adına çalışan İtalyan uyruklu Bay Tod ve eşi ile tanışmaktan mutluluk duydu. Çifti çok beğenmişti, günlüğüne onlardan övgüyle bahseden cümleler yazdı. Bay Tod ve eşinin daveti üzerine birkaç günlüğüne Babil'e gitti. Bağdat'a geri döndüğünde Alman mühendis Meissner Paşa ile karşılaştı. Meissner'ın, Lynch şirketinin çalışmalarından duyduğu rahatsızlığı Gertrude ile paylaşması bölgede yaşanan Alman-İngiliz rekabetinin yansımasıydı. Yoğun geçen birkaç günün ardından The Resident otelindeki odasına çekildiğinde yaptığı çöl yolculuğunun bütün detaylarını günlüğüne kaydetti. Necef'te herkesin silahlandığını, halkın pazarda bile tüfekleriyle gezdiğini görmüştü. "Her şey parçalara ayrılmaya başlamış. İnsanlar silahlanmış, Necef pazarında bile öyle geziyorlar. Türkiye hareket ediyor ama sadece olduğu yerde dönüyor. İleriye gitmiyor. Yine, ayın karanlık yüzüne geldik. Tamamen ümitsiz. Necef postası soyuldu. Hırsızlar dört bin sterlin

453 Günlükler, (Newcastle) 23 Mart 1914 günlü kayıt.

454 Günlükler, (Newcastle) 24 Mart 1914 günlü kayıt.

455 Mektuplar, (Newcastle) 24 Mart 1914 tarihli Charles Doughty-Wylie'ye mektup.

çalmışlar. Böyle bir hırsızlık daha önce olmamıştı" diye yazdığı cümleleriyle yaklaşan tehlikeye işaret ediyordu[456].

Altı ayı bulan yolculuğunda birçok aşiret lideriyle ve nüfuzlu ailelerle tanışmış, İbn Reşid ve İbn Suud aileleri arasındaki çatışmalara tanık olmuştu. Edindiği bütün bilgileri İstanbul'daki elçi Louise Mallet'e aktarmak için sabırsızlanıyordu. Mallet'in kendisine kızgın olduğunu düşünüyordu. Telgraf çekerek İstanbul'a geleceğini ve kendisiyle konuşmak istediğini haber verdi. Ailesine Bağdat'tan Şam'a, oradan da Beyrut'a yapacağı yolculuk ile Mallet'e gönderdiği görüşme isteğinden bahsetti. Mektubun sonunda da Osmanlı İmparatorluğu'nun kısa sürede parçalanabileceğine dair düşüncesini dile getirdi. "İmparatorluk yavaş yavaş parçalanıyor. Çöküşünü engelleyecek hiçbir ümit yok. Ne yazık ki Türkiye'nin sonunu görecek kadar yaşayacağımı düşünüyorum"[457].

Mart ayının sonunda artık samimi olduğu Todlar, Meissner Paşa ve eşiyle birlikte Dicle ve Fırat'ın arasındaki güney bölgelerini kapsayan yerleri görmek için bir gezi planladılar. Sabahın ilk ışıklarıyla bindikleri "guffa" adlı ilkel kayıklarda seyahatleri başladı, uygun buldukları yerde nehirden ayrılarak karayoluyla tekrar kuzeye doğru yöneldiler. İlk molalarını Hasva'da Gertrude'un beş yıl önce geldiği yerde verdiler[458]. Yemeklerini yedikten sonra 2 Nisan'da biraz daha kuzeyde bulunan Mahmudiye yerleşim yerine ulaştılar, Tod ve Meissner Paşa ile Türk askerlerinden kalan barakaları, yerleşim yerlerini gezdiler[459]. Ertesi günü Bağdat'a döndükten sonra *The Times* gazetesinde yayınlanması için gözlemlerini anlattığı bir makaleyi kaleme almaya başladı[460].

Gertrude, Bağdat'ta kaldığı süre boyunca nüfuzlu kişilerden bilgiler almaya çalışıyordu. Artık ilgilendiği konular arkeolojiden çok siyasete kaymış görünüyordu. Yine Nakib ile buluşarak Irak bölgesi Müslümanlarının Osmanlı İmparatorluğu'na bakış açısını birlikte değerlendirdiler. Nakib, "devlet ile kendi aralarına soğukluk girdiğini" söylerek, geleceğe yönelik ümitleri olmadığını, gelişme olmaktan çok her şeyin gerilediğini söyledi. Bağdat'tan Necd'e kadar olan bölgede beş milyon kişinin

456 Günlükler, (Newcastle) 26 Mart 1914 günlü kayıt.
457 Mektuplar, (Newcastle) 29 Mart 1914 tarihli anne ve babasına yazdığı mektup.
458 Günlükler, (Newcastle) 30 Mart 1914 günlü kayıt.
459 Günlükler, (Newcastle) 2 Nisan 1914 günlü kayıt.
460 Günlükler, (Newcastle) 3 Nisan 1914 günlü kayıt.

yaşadığını, sulama çalışmalarının çok yetersiz kaldığını değerlendirdi. Gertrude, Hicaz bölgesini merak ediyordu ancak Nakib sorularına cevap vermek istemedi. Başka bir gün Meissner Paşa ile Türk politikacılar hakkında konuştular. Meissner, devlet adamları içerisinde Yemenli İzzet Paşa'yı en iyi ve onurlu olanı olarak tanımlıyordu. Ahmed İzzet Paşa'nın en zekileri, Cemal Paşa'nın ise İttihatçı komitedeki en iyi isim olduğunu düşünüyordu ancak Enver Paşa'ya dair bilgisi bulunmuyordu[461].

Bağdat'ta ikamet eden insanların yaşam tarzlarına dair de gözlemler yapıyordu. Eski katı toplum yapısı yerini daha esnek ilişkilere bırakmıştı. Kadınlar daha önce tamamen kapalıyken bile sokağa çıkamazken, artık yüzlerini daha az kapatarak gezebiliyorlardı. Yahudiler dükkânlarda Müslümanlarla oturabiliyorlar, aynı arabaya binebiliyorlardı. Nakib'in yeğeni, geleceğin Nakib adayı Seyyid Davud'un bir Ermeniyle aynı arabaya bindiği görülmüştü. Bütün bunlar toplumdaki radikal değişiklikleri gösteriyordu. Gertrude, toplumun katı dinsel görüntüsüne rağmen Ramazan aylarındaki tavırlarını da eleştirel değerlendirmeye tabi tutuyordu. Şehrin en nüfuzlu isimlerinden Abdülkadir'in kardeşi bir İngilizle yaptığı sohbette, "tuttuğu bir günlük orucun çok ağır geldiğini, kesinlikle bir daha tutamayacağını" söylemişti. Gertrude'a göre, şehirdeki zenginler oruç tutmuyorlardı. Oruç fakirlerin ibadetiydi[462]. Özgürlük ortamı herkesin istediği gibi davranmasının da yolunu açmış, gizli yapılan kimi işler artık açıkça yapılıyordu. Şehirde neredeyse herkes içki içiyor; seyyidler, şeyhler sarhoş geziyorlardı. Kumar oyunları gece yarılarına kadar içilen rakılar eşliğinde devam ediyor, gecenin diğer yarısı da Yahudi kızlarının danslarıyla sonlandırılıyordu[463].

Gertrude Bağdat'ta yaşamayı seviyordu. Elinden geldiğince şehirde daha fazla kalmaya gayret gösterse de dönüş vakti gelip çatmıştı. Zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak birkaç parçalık yükle, kendisine eşlik eden sadık adamlarının eşliğinde 13 Nisan sabahı günün ilk ışıklarıyla yola koyuldu. Gidecekleri güzergâhı güvenli bulduğu için rehbere de ihtiyaç duymamıştı. Ayrıca Bağdat'ta tanışarak samimi olduğu Bay Tod da kendisiyle

461 Günlükler, (Newcastle) 11 Nisan 1914 günlü kayıt.

462 Günlükler, (Newcastle) 12 Nisan 1914 günlü kayıt.

463 Günlükler, (Newcastle) 13 Nisan 1914 günlü ikinci kayıt. 13 Nisan gününe ait iki kayıt görünüyor. Biri Felluce'ye gelindiğiyle ilgili, ikinci kayıt ise Bağdat'tan ayrılmadan önceki olaylar ve ayrılışla ilgili bilgileri içeriyor.

birlikte yolculuk yapacaktı. Çok hızlı hareket ederek aynı günün akşamı Felluce'ye ulaştılar[464]. Geçtikleri yollar yeşil bahçeler ve mısır tarlalarıyla doluydu. Mevsim sıcaklığının yüksek olmaması rahat hareket etmelerini sağlıyordu. Fırat Nehri'nin kenarından kuzeye doğru hareket ederek Ramadi'ye geldiler. Burada Gertrude'un daha önce tanıştığı Şeyh Süleyman vardı. Şehre girince Süleyman'ı ziyarete gitti. Eski dostu onu samimiyetle karşıladı. Çadırında ağırladı, yemek ve kahve ikram etti. Gertrude, Süleyman'dan kendisine yeni bir yardımcı bulmasını istedi. Çünkü devecisi Ali, birçok sahtekârlık yapmış, en sonunda da deveyle kamptan ayrılarak bir daha geri dönmemişti. Güzergâhı en iyi bilen de oydu. Gitmesiyle yol gösterecek kimse kalmamıştı. Süleyman bu isteği memnuniyetle karşılayarak Advan adlı birini yardımcı olarak Gertrude'un yanına verdi[465]. Ramadi'den sonraki yol zorlukla geçti. Hava sıcak, gittikleri yol kuraktı. Ertesi günü Havran vadisinde bulunan Muhayvir'e geldiler[466]. Gertrude'un şansı yine yaver gidiyordu. Burada daha önce tanıştığı Fahad Bey ile karşılaştı. Gertrude'un anlatımına göre Fahad Bey onu bir baba şevkatiyle karşılamış, misafir etmiş ve yolculuk için yardımcı olmuştu. Bir de yanına Assaf adında güvenilir birini katmıştı. Ayrıca yol üzerinde bedevi kabilelerinin bulunmayacağı gerekçesiyle Şam'a Palmira üzerinden gitmesinin daha uygun olacağı tavsiyesinde bulundu[467].

Fahad Bey'den aldığı tavsiyeye uyan Gertrude önce Palmira'ya ve oradan 30 Nisan'da geçtiği Ad Dumayr ve Adra üzerinden Şam'a giriş yaptı[468]. Şehirde İstanbul'daki elçi Mallet'e gönderdiği telgrafın cevabını aldı. Mallet, onu sabırsızlıkla beklediğini yazıyordu[469]. Bu durumda Şam'da vakit kaybedemezdi. Aynı gün Beyrut'a gitmek üzere Şam'dan tekrar yola koyuldu. Rayak'a (Rayyaq) geldiklerinde sadık yardımcısı Fettuh, Halep'e gitmek için kendisinden ayrıldı. Birkaç gün süren yolculuktan sonra Beyrut'a ulaşan Gertrude, gerekli gördüğü kimseleri ziyaret ettikten sonra 9 Mayıs'ta the *Equateur* adlı gemiyle İstanbul'a gitmek

464 Günlükler, (Newcastle) 13 Nisan 1914 günlü kayıt.

465 Günlükler, (Newcastle) 14 Nisan 1914 günlü kayıt.

466 Günlükler, (Newcastle) 15 Nisan 1914 günlü kayıt.

467 Mektuplar, (Newcastle) 23 Nisan 1914 tarihli bilinmeyen isme gönderilen mektup.

468 Günlükler, (Newcastle) 1 Mayıs 1914 günlü kayıt.

469 Mektuplar, (Newcastle) 2 Mayıs 1914 tarihli annesine Florance Bell'e gönderdiği mektup.

için denize açıldı. Gemide Beyrut valisi "Bekir Sami Paşa" (Kunduk) ile tanıştı[470]. Gertrude'un tanıştığı insanları günlüğüne kaydederken mutlaka onların etnik kökenlerini de yazdığı dikkat çekmektedir. Daha sonra Milli Mücadele'nin önemli isimlerinden biri haline gelen Bekir Sami ile tanıştığını not olarak düşerken onun Çerkez olduğunu da ayrıca belirtiyordu. Etnik kökenleri belki devlet adamlarını tanımanın bir yolu belki de onlarla kurulacak irtibatlarda kullanılacak bir araç olduğunu düşündüğü için kayda geçiyor olmalı. Nitekim elde ettiği bu detay bilgiler daha sonra savaş patlak verdiğinde İngiltere'nin çok işine yarayacaktı.

İstanbul'a hareket eden gemi, Rodos açıklarından ve Anadolu sahillerinden geçerek 13 Mayıs 1914 tarihinde Çanakkale Boğazı'ndan içeri girdi. 29 Eylül 1919 günlü kaydına kadar sayfaları boş kalacak olan güncesinin son notu "Şafakta Çanakkale Boğazını geçtim" oldu[471].

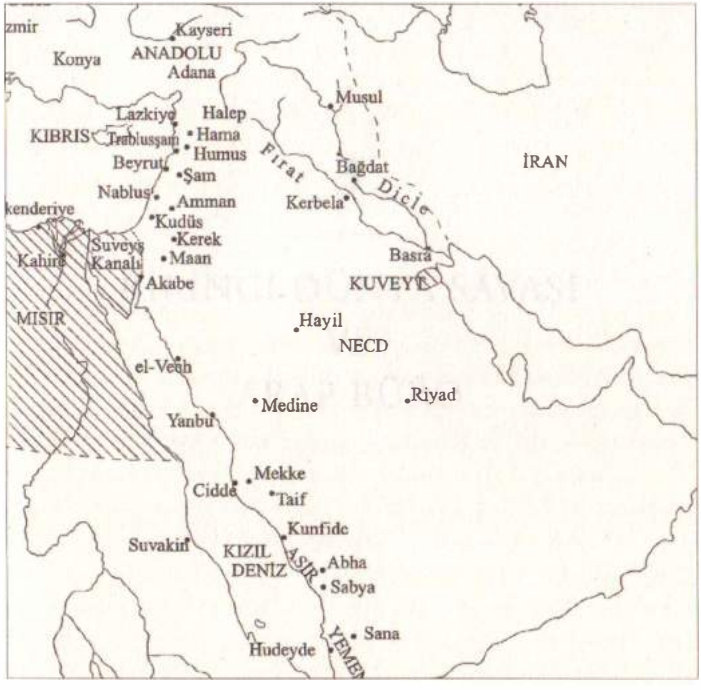
İstanbul'a geldikten sonra ilk mektubunu iki gün sonra 15 Mayıs'ta annesine gönderdi. Ailesine bildirdiğine göre şehre gelir gelmez Büyükelçi Sir Louis Mallet ile görüşmüş, beklediğinin tersine Mallet kendisine iyi davranmıştı. En kısa sürede İngiltere'ye döneceğini Mallet ile paylaştığında büyükelçi bu düşünceye itiraz etmiş ve "bu kadar kısa sürede İstanbul'dan ayrılmak aptallık olur" diyerek Gertrude'un İngiltere'ye dönüş tarihini geciktirmişti. İstanbul'da kaldığı günlerin her birini dolu dolu geçirdi. Katıldığı toplantılar, yemekler veya ziyaretlerde konsoloslar, devlet adamları ve şehrin ileri gelenleriyle bir araya geldi[472]. Yakın arkadaşlık kurduğu İstanbul müze müdürü Halil Ethem Bey'i ziyaret etmeyi ihmal etmedi. Tanıştığı nüfuzlu insanların dikkatini çekmek hoşuna gidiyor, bu şekilde kendini daha önemli hissediyordu. Çöl yolculuğunun yorgunluğunu katıldığı akşam partilerininin eğlencesiyle üzerinden atmış, bol bol dans etmişti. Ülkesine dönmek için kendisini hazır hissettiği 22 Mayıs 1914 tarihinde her zaman olduğu gibi Doğu Ekspresiyle Paris'e hareket etti[473].

470 Günlükler, (Newcastle) 9 Mayıs 1914 günlü kayıt.

471 Günlükler, (Newcastle) 13 Mayıs 1914 günlü kayıt.

472 Mektuplar, (Newcastle) 15 Mayıs 1914 tarihli annesine Florance Bell'e gönderdiği mektup.

473 Mayıs ayının son mektubu 17 Mayıs günlüdür. Bu mektubunda İstanbul'dan 22 Mayıs'ta ayrılacağını annesine haber veriyor. Bkz. Mektuplar, (Newcastle) 17 Mayıs 1914 tarihli annesine mektup.

Orta Doğu'da Şehirler

Gertrude, bu tarihlerde İngiliz Gizli Servisi'nin resmi bir elamanı değildi. Ama elde ettiği bilgileri her gittiği şehirde uğramayı ihmal etmediği İngiltere konsolosları ve İstanbul'a geldiğinde görüştüğü büyükelçiyle paylaşıyordu. Gertrude'un topladığı bilgiler İngiltere için bir hazine değerindeydi. Birinci Dünya Savaşı çıktıktan sonra onu Gizli Servis'in bir şubesi olarak kurulan Arap Büro'ya götüren sebep de Arap dünyası hakkındaki derin bilgisi ve çöllerde kazanmış olduğu dostluklarıydı. Yakınlık kurduğu Arap şeyhleri daha sonra İngiltere lehine Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanan isimler olacaktı.

3

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE ARAP BÜRO

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE ARAP BÜRO

25 Mayıs 1914 tarihinde Londra'ya dönen ve yolculuğun yorgunluğunu üzerinden atmaya çalışan Gertrude, bir ay sonra 28 Haziran'da Saraybosna'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahtı Franz Ferdinand ve karısı Sophie'ye yapılan suikastın dünyayı alev topuna çevireceğini tahmin edemezdi[1]. Olaydan yalnızca bir ay sonra 1 Ağustos'ta Almanya Rusya'ya[2], 3 Ağustos'ta Fransa'ya savaş ilan etti[3]. Schlieffen Planı gereğince Belçika üzerinden Fransa'ya saldırmayı düşünen Almanya Belçika'yı işgal edince İngiltere 4 Ağustos'ta Almanya'ya savaş ilan etti[4]. Her bir ülkenin denizaşırı sömürgeleri olması nedeniyle Avrupa merkezli bu savaş, sömürgelerin de dâhil edilmesiyle kısa sürede dünya savaşına dönüştü[5].

İtilaf ve İttifak bloklarında yer alan devletler birbirlerine savaş ilan ederken Osmanlı İmparatorluğu da 2 Ağustos 1914 tarihinde imzaladığı

1 Roachim Remak, *Sarajevo: A Story of Political Murder*, London 1959, s. 34-36.

2 İngiltere ve Rusya'nın birbirlerine savaş ilanı süreci için bkz. Mark Hewitson, *Germany and The Causes of First World War*, Oxford 2004, s. 199-201; ayrıca bkz. *Chronology of The War 1914-1915, I*, London 1918, s. 9.

3 L. C . F. Turner, *Origins of First World War*, London 1970, s. 110.

4 Christine Hatt, *World War I, 1914-1918*, New York 2000, s. 11; ayrıca bkz. Roachim Remak, *The Origins of World War I 1871-1914*, New York 1967, s. 129.

5 Süreç için bkz. "From the Rupture of Diplomatic Relations (July 25, 1914), to the Declaration of War by Austria on Servia (July 28, 1914)", *The American Journal of International Law*, Vol. 9, No. 2, Supplement: Official Documents (April- July 1915), s. 191-232; F. R. Bridge, "The British Declaration of War on Austria-Hungary in 1914", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 47, No. 109 (July 1969), s. 401-422; ayrıca bkz. A. Haluk Ülman, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol*, Ankara 1972, s. 205-207.

gizli bir anlaşmayla Almanya'nın müttefiki oldu. İngilizlerden kaçan iki Alman gemisininin önce Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Osmanlı İmparatorluğu'na sığınması, ekim ayı sonunda da Rus limanları ve gemilerine saldırması beklenen neticeyi ortaya çıkarmış, Rusya 2 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmişti. Rusya'ya İngiltere ve Fransa da katılınca Osmanlı hükümeti 10 Kasım'da üç devlete savaş ilan edildiğini bildirir bir karar aldı, bu kararın Sultan Reşad tarafından ertesi günü onaylanmasıyla Osmanlı İmparatorluğu fiilen savaşın tarafı oldu[6].

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesi İtilaf Devletleri'nin savaş planlarını bütünüyle değiştirmişti. Kara Avrupa'sında Almanya'yı iki ateş arasında bırakarak yenmeyi planlayan İtilaf Devletleri, yeni durumda cephelerin sayısını artırmak zorunda kalmıştı. Orta Doğu'daki stratejik yerlere sahip olan ülke İngiltere olduğu için de Osmanlı İmparatorluğu ile karşı karşıya gelecek devlet İngiltere olmuştu. İlk ciddi saldırının Kanal harekâtıyla Mısır üzerine yapılması İngiltere'yi telaşa düşürmüştü. Kanal harekâtı diğer taraftan İstanbul'a saldırmayı planlayan Deniz Bakanı Winston Churchill'in elini güçlendirmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nu savaş dışı bırakmak konusundaki tezi geçerlilik kazanmıştı. Bunu temin etmek için de Çanakkale üzerinde bir cephe açılması yeterliydi. Bu şekilde kısa sürede İstanbul işgal edilecek ve zor durumda olan Ruslara da yardım götürülebilecekti. Churchill, 20. yüzyıl başlarında üretilen ve "yüzen kale" olarak adlandırılan dretnotlara çok güveniyordu. Çanakkale'de elde edilecek zaferden o kadar emindi ki Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e gönderdiği telgrafta buradaki savaşın en fazla bir ay içinde sonuçlandırılacağını bildiriyordu[7].

18 Mart 1915 tarihinde başlayan Çanakkale saldırısı hiç beklenmeyen bir şekilde başarısızlıkla sonuçlandı[8]. İngilizlerin aldığı bu büyük yenilgi savaş planlarını da değiştirdi. Savaşın ağırlık merkezi Çanakkale Boğazı'ndan Basra Körfezi'ne kaydırıldı. Hindistan yönetimine bağlı Orta Doğu'daki İngiliz askeri birlikleri Basra, Suriye, Filistin, Hicaz

6 Hükümetin savaş kararı ve Sultan Mehmed Reşad'ın onay yazısı için bkz. Bardakçı, *Yıkılış ve Kuruluş*, s. 80-83.

7 Christopher M. Bell, *Churchill and Sea Power*, London 2013, s. 61-62.

8 İtilaf Devletlerinin Çanakkale Boğazı saldırıları için bkz. Fikret Güneşen, *Çanakkale Savaşları*, İstanbul 1997, s. 40-80.

bölgelerinde başlattıkları kara savaşlarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nu çökertmeyi hedeflediler. Ancak burada da savaşın seyri beklendiği gibi gitmedi. Basra-Bağdat arasındaki alan, İngilizler için tam anlamıyla bir cehenneme dönmüştü.

İngiltere'nin Kutülamare Yenilgisi ve Bölge Politikasına Etkisi

İngiltere'nin Orta Doğu'daki siyasi ve askeri çalışmaları yürütmek için iki farklı merkezi bulunuyordu. Birincisi, 1858 yılında çıkarılan bir kanunla Doğu Hindistan Şirketi'nin bütün yetkilerinin hükümete devredilmesiyle doğrudan İngiltere'ye bağlanmış olan Hindistan Kolonisinin yönetim merkezi olan Yeni Delhi, ikincisi de 1882 yılında işgal edilen Mısır'ın başkenti Kahire idi. Mısır, Yüksek Komiserler aracılığıyla yönetilirken Hindistan'ın kontrolü Genel Valilere (Viceroy) bırakılıyordu. Hindistan Genel Valiliği'nin yetki alanı Akabe, Yemen, Hicaz ve Basra idi. Kahire'deki Yüksek Komiserlik ise Mezopotamya ve Suriye bölgelerinden sorumluydu. Hindistan Genel Valisi, 1910 yılından beri görevde bulunan Charles Hardinge'di[9]. 1911 yılında Mısır Yüksek Komiseri Horatio Herbert Kitchener'di. Savaş çıktıktan hemen sonra Kitchener, mareşallik rütbesine yükseltilerek Savaş Bakanı yapılmıştı. Mısır Yüksek Komiserliği'ne ise kısa bir süreliğine Milne Cheetham ve ardından da Arap Büro'nun kurulmasında ve Arap isyanının çıkarılmasında etkin rol oynayan Henry McMahon atanmıştı.

İngiltere'nin Orta Doğu'da iki önceliği bulunuyordu. Bunlar, Hindistan yolunu ve petrol bölgelerini korumaktı. Hindistan Genel Valisi Hardinge, Hint Müslümanlarının yönetime başkaldırmaları ihtimalini düşünerek savaşın Müslümanların yaşadığı topraklarda değil Fransa ve Belçika üzerinde sonuçlandırılmasını istiyordu. Ama Türkiye'nin Almanya yanında savaşa girmesi Hardinge'in düşüncelerini geçersiz bir hale getiriyordu. Savaş Bakanlığı, petrolü ve Hindistan'a geçiş yolunu kontrol etmek için Basra'ya çıkarma yapma kararı aldı[10]. Basra'dan Hindistan Sefer Kuvveti D sorumlu olacaktı. Şifreleme işlerini pek seven İngilizler General Delamain Hindistan Sefer Kuvveti'nin komutanı

9 Charles Hardinge'in Hindistan Genel Valiliği'ne atanması için bkz. Charles Hardinge, *My Indian Years 1910-1916*, London 1948, s. 1-13.

10 Hardinge, *My Indian Years*, s. 99-100.

olduğu için bu kuvvetleri şifreli bir isimle yani "D" ile anıyorlardı[11]. Mezopotamya çıkarmasına da yine şifreli bir isim vermişlerdi: *Külkedisi (Cindirella) Serferberliği.* İlk çıkarmayı Hindistan Sefer Kuvveti D'nin Poona olarak da adlandırılan 6. Tümeni yapacaktı. Londra ve Delhi yönetimi Bağdat'ın kısa sürede işgal edileceğini düşündükleri için ilk başlarda İngiliz taraftarlığı yapan Arap kabilelerinin savaşa dâhil olmasını istememişlerdi. Tabii bunda Genel Vali'nin Müslümanları kışkırtmamak düşüncesi kadar Irak Siyasi Komiseri olarak atanan Percy Cox ile askeri temsilci Yüzbaşı Arnold T. Wilson'ın Arap kabilelerine güvenilemeyeceğine dair düşüncelerinin de etkisi olmuştu. Silahlandırılan Arapların İngiliz kuvvetlerine saldırma ihtimali olacağından savaş düzenli birliklerle yapılmalıydı. Hindistan yönetiminin düşüncesi Mezopotamya'yı işgal ederek burayı Hindistan'ın bir eyaleti haline getirmekti[12].

Basra Körfezi üzerindeki hâkimiyetini kaybetmek istemeyen İngiltere Osmanlı İmparatorluğu henüz fiili olarak savaşa girmemişken Abadan'a ele geçirmek için harekete geçmişti. Bölgedeki en önemli petrol kaynakları Abadan'daydı ve Türklerin Almanya tarafında savaşa girerek petrol sahasına asker göndermesi durumu daha da sıkıntıya sokabilirdi[13]. Bu ihtimalin önüne geçmek için Tuğgeneral Delamain komutasındaki 16. Piyade Tugayı Bombay'dan gizlice çıkarak 1914 yılı Ekim'inde Abadan'ı işgal etti[14]. Yine erken bir tarih olan 15 Ekim 1914'de 5 bin kişiden oluşan Hint kuvvetleri Bahreyn'i ele geçirdi[15]. Bu işgallerin yanı sıra İngiltere 3 Kasım'da Kuveyt'in bağımsız bir devlet olduğunu ve kendi koruması altına alındığını ilan etti[16].

İngiltere, 5 Kasım 1914'de Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti. Korgeneral Arthur Barrett komutasındaki 15.000 kişilik Poona (6. Tümen) tümenine Bağdat'ı işgal etme görevi verilerek Basra Körfezi'ne gönderildi. Barrett, Bahreyn'deki 16. Tugayın askerlerini de alarak 14

11 John Townsend, *Proconsul to The Middle East: Sir Percy Cox and The End of Empire*, New York 2010, s. 65; ayrıca bkz. Briton Cooper Busch, *Britain, India and Arabs (1914-1921)*, Berkeley 1971, s. 6-7.

12 Charles Townshend, *When God Made Hell: The British Invasion of Mesopotamia and the Creation of Iraq, 1914-1921*, London 2010, s. 57.

13 Arnold T. Wilson, *Loyalties Mesopotamia 1914-1917*, London 1930, s. 6.

14 Charles V. F. Townshend, *My Campaign in Mesopotamia*, London 1920, s. 33.

15 *Arşiv Belgelerine Göre Kutü'l-Amare Zaferi*, İstanbul 2016, s. 23.

16 L. Carl Brown, *International Politics and Middle East*, New Jersey 1984, s. 113.

Kasım'da karargâh merkezi olarak seçtiği Fao'ya (Fav Yarımadası) geldi. Savaş planları tamamen Hindistan'daki kurmay heyet tarafından hazırlanıyordu. Böylece Hindistan yönetiminin bölgede üstünlük kurma çabası savaşın ilk günlerinden itibaren ortaya çıkmış oluyordu[17].

İngilizler Basra'ya çıkarma yaptıklarında karşılarında Irak bölgesinden sorumlu 12 ve 13. kolordulardan oluşan 4. Ordu bulunuyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte Bağdat Valisi ve 4. Ordu Müfettişi Cavid Paşa'nın askeri sorumluluk alanı genişletilerek Irak ve Havalisi Genel Komutanı olarak atanmıştı[18]. Basra'ya saldıran İngiliz kuvvetlerini 38. Tümen Komutanı Albay Suphi Bey komutasındaki yaklaşık 5.000 kişilik Türk kuvveti karşıladı. Kasım ayı sonuna kadar Şattülarap'ta şiddetli çarpışmalar yaşandı. Türk birliklerinin geri çekilmesiyle 23 Kasım'da Basra Körfezi İngilizler tarafından işgal edildi[19]. Bağdat'a ulaşmak için Kurna'nın ele geçirilmesi şarttı. Şuaybe'de yapılan savaşlarda Amare aşiretinden toplanan askerler İngilizlerin kazanması için çalışınca Türk kuvvetleri kolaylıkla yenilgiye uğradı[20]. Neticede 9 Aralık'ta da Kurna'nın düşmesiyle Albay Suphi ile askerleri İngilizler tarafından esir alındılar[21]. Türk kuvvetlerinin bu yenilgisi üzerine Cavid Paşa görevinden alınarak yerine 20 Aralık 1914 tarihinde Yarbay Süleyman Askeri Bey komutan olarak atandı[22].

Süleyman Askeri Bey, aşiretlerden ve gönüllülerden yararlanarak topladığı kuvvetle, 12 Nisan 1915 tarihinde taarruza geçtiyse de Şuaybe Muharebesi'nde başarılı olamayarak Kutülamare'ye çekildi. Bu başarısızlığı kabullenemeyen Süleyman Askeri hayatına kendi eliyle son verdi[23]. Komutanlığa kısa bir süre için Fazıl Paşa, daha sonra da Nurettin Paşa getirildi[24].

Türk askerlerinin yaşadığı yenilgiler üzerine Kafkas Cephesi'nde görev yapan Halil Bey (Kut), 9 Ekim 1915 tarihinde komutasındaki 18.

17 Townshend, *My Campaign in Mesopotamia*, s. 33-34.

18 Orhan Avcı, *Irak'ta Türk Ordusu 1914-1918*, Ankara 2004, s. 27.

19 *Arşiv Belgelerine Göre Kutü'l-Amare Zaferi*, s. 37; Townshend, *My Camgaign in Mesopotamia*, s. 35.

20 *Arşiv Belgelerine Göre Kutü'l-Amare Zaferi*, s. 39.

21 *Arşiv Belgelerine Göre Kutü'l-Amare Zaferi*, s. 41.

22 *Arşiv Belgelerine Göre Kutü'l-Amare Zaferi*, s. 43; Avcı, *Irak'ta Türk Askeri*, s. 28.

23 Mustafa Balcıoğlu, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete*, Ankara 2001, s. 12.

24 Avcı, *Irak'ta Türk Askeri*, s. 29.

Kolorduyla birlikte Irak Cephesi'ne gönderildi[25]. Halil Bey, 22 Kasım'daki Selmanpak'daki çatışmalara yetişerek Nurettin Paşa'nın kuvvetlerine destek oldu. Nurettin Paşa, Türk askerinin yenildiğini düşünerek geri çekilme emri vermişti. Halil Bey, bu emri haber alır almaz Nurettin Paşa'nın yanına giderek, İngilizlerin geri çekildiklerini, ertesi günü zaferin Türklerde olacağını söyledi. Halil Bey'in bu kararlığı üzerine Nurettin Paşa çekilme emrini geri alınca Türk tarafı Selmanpak Muharebesini kazandı[26].

Bağdat'ı ele geçirmek üzere yola çıkan General Townshend komutasındaki İngiliz kuvvetleri Türk direnişiyle karşılaştıkları Selmanpak'tan 26 Kasım 1915 tarihinde Kutülamare'ye geri çekilmek zorunda kaldı. 8 Aralık 1915'ten itibaren Kutülamare Türkler tarafından kuşatma altına alındı. İngilizlerin şehre yardım ulaştırması mümkün olamıyordu. Kuşatma beş aya yakın sürdü. Açlıktan ölme noktasına gelen İngiliz askerleri kasabadaki atları keserek yemeye başlamışlardı. Ordunun önemli bir kısmını oluşturan Hintliler bu etleri yemedikleri için gün geçtikçe sağlık sorunları yaşamaya başlamışlardı[27]. Bu zor şartlar altında kurtuluş olanağı göremeyen General Townshend, Halil Paşa'dan[28] görüşme talep etti. Osmanlı İmparatorluğu'nda bütün işlerin rüşvetle döndüğüne inanan bütün İngilizler gibi Townshend de son şansını rüşvet vermekle denemek istedi. 26 Nisan günü yapılan görüşmede İngiliz askerlerinin bırakılması karşılığında 1 milyon İngiliz lirası teklif etti. Halil Paşa'nın bu teklifi reddetmesi üzerine Thomas Lawrence devreye girerek kuşatmanın kaldırılması durumunda Türk hükümeti adına 2 milyon İngiliz lirası verileceği vaadinde bulundu[29]. Halil Paşa ile kurulan ikinci görüşmeye Lawrence yalnız başına gelmemişti. Öyle bir yetkisinin olması da mümkün değildi. 8 Mayıs 1916 tarihinde annesine gönderdiği bir mektupta, Kutülamare'ye Albay Beach ve Aubrey Herbert ile gittiğini, bir

25 Halil Paşa, *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, (Yayına Hazırlayan: M. Taylan Sorgun), İstanbul 1972, s. 150.

26 Halil Paşa, *Bitmeyen Savaş*, s. 154-155.

27 E. W. C. Sandes, *In Kut and Captivity*, London 1919, s. 226-227.

28 Irak ve Havalisi Kumandanlığına 21 Aralık 1915'de Goltz Paşa atanmış, Ordu'nun adını Irak Ordusu olarak değiştirmişti. 26 Mart 1916 tarihinde Tuğgeneralliğe terfi eden Halil Paşa, Colmar von der Goltz Paşa'nın 19 Nisan 1916 tarihinde ölmesi üzerine 6. Ordu Komutanlığına atanmıştı. Bkz. Avcı, *Irak'ta Türk Ordusu*, s. 30.

29 Halil Paşa, *Bitmeyen Savaş*, s. 184-186.

gün Halil Paşa tarafından misafir edildiklerini ama tekliflerinin kabul edilmediğini anlatıyordu[30]. Her onurlu Türk gibi yapılan rüşvet tekliflerini geri çeviren Halil Paşa kuşatmaya kararlılıkla devam etti. Dayanma gücü kalmayan General Townshend ise 28 Nisan 1916 tarihinde teslim olmaya karar verdi. Kendisinden başka 5 general, 277 İngiliz ve 274 Hintli subay ile 13.300 asker Türk kuvvetlerine teslim oldu[31].

1914 Kasım ayında başlayan Irak harekâtı 1916 yılı Nisan ayında İngilizlerin hezimetiyle sonuçlanmıştı. Daha önce güvenilmez olarak görülen Araplar 1915 yılı sonundan itibaren İngilizlerin ilgi alanına girmeye başlamıştı. Lawrence, *Bilgeliğin Yedi Sütunu* adlı eserinde Hindistan yönetiminin takip ettiği politikaları şiddetle eleştirerek, Kutülamare'de yaşanan yenilgiyi Araplara güvenilmemesine bağlamaktadır. O, Araplar konusunda yaşanan karmaşayı şöyle özetlemektedir: "Hai ve Fırat'ın kabileleri, Britanya'nın inayet işaretlerini görmüş olsalardı, bizim yolumuza gireceklerdi. Şerif'e verdiğimiz sözleri yayınlamış ya da daha sonra bu açıklamalar, ele geçirilen Bağdat'ta ilan edilmiş olsaydı bile, bunun ardından yeter sayıda yerel savaşçı, Bağdat ve Kut arasındaki Türk haberleşme hatlarına saldırmak için bize katılırdı. Birkaç hafta sonra da düşman, ya kuşatmayı kaldırmaya mecbur kalıp geri çekilir ya da Kut'un dışındaki kuşatmadan şehir içindeki kuşatılma kadar ıstırap çekerdi"[32].

Kutülamare yenilgisi Orta Doğu'daki planları tamamen değiştirmişti. Daha önce Arapların silahlandırılması ve Türk ordusuna karşı ayaklandırılmaları tezi kabul edilmezken, artık kaçınılmaz olarak bu planın hayata geçirilmesi aciliyet kazanıyordu. Araplar savaşın bir parçası haline getirilince statüleri ne olacak, kaderleri nasıl belirlenecekti? Ayaklanma karşılığında bağımsızlıkları kabul edilecek miydi? Yoksa Hindistan veya Kahire'ye bağlı manda yönetimleri haline mi getirilileceklerdi? İngiltere'nin karşısında cevap bekleyen sorular bunlardı.

Savaş Bakanı Lord Kitchener'in emriyle kurulan bir komisyona Araplara yönelik nasıl bir politika takip edileceğinin tespit edilmesi için çalışmaya başladı. Bu komisyonun hazırlayacağı rapor, Arapların kaderini ve Orta Doğu'da nasıl bir politika takip edileceğini belirlemede önemli bir rol oynayacaktı.

30 *The Letters of T.E. Lawrence*, s. 205-206.

31 Kutülamare zaferine dair yazışmalar bkz. *Arşiv Belgelerine Göre Kutü'l-Amare Zaferi*, s. 127-134.

32 T. E. Lawrence, *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, İstanbul 2001, s. 90.

Bunsen Komisyonu, Mark Sykes ve Arap Büro'nun Kurulması

Başkanı Maurice de Bunsen'den dolayı Bunsen Komisyonu olarak anılan bu Komisyon, 8 Nisan 1915 tarihinde kuruldu. Komisyon'da bulunan üyelerden G. R. Clerk Dışişleri Bakanlığını, T. W. Houlderness Hindistan Bürosunu, H. B. Jackson Deniz Kuvvetlerini, General C. E. Callwell Savaş Bakanlığını, H. Llewellyn Smith Ticaret Birimini temsil ediyorlardı. Mark Sykes ise doğrudan Savaş Bakanı Lord Kitchener'i temsilen komisyonda yer alıyordu[33].

Maurice de Bunsen, 1897-1902 yılları arasında İstanbul'daki İngiltere büyükelçiliğinde sekreter olarak görev yapmış, daha sonra İspanya ve Avusturya'ya Büyükelçi olarak atanmıştı. Avusturya veliahtına suikast düzenlendiğinde Viyana'daki büyükelçi Maurice De Bunsen'di. Viyana'daki gelişmeleri ve Sırbistan'a verilen ültimatomu Dışişleri Bakanı Edward Grey'e düzenli olarak bildirdi[34]. Bunsen, diplomasideki tecrübesi nedeniyle heyet başkanı olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu hakkında uzman olan kişi ise Mark Sykes'tı. Sykes, Cambridge'de iki farklı koleje gitmiş fakat okulunu bitirme konusunda pek sebatlı davranmamıştı. İkinci Boer Savaşı'nda gönüllü olarak askere katılmış ve gösterdiği başarılar nedeniyle kendisine 1902 yılında Yüzbaşı rütbesi verilmişti. Ardından İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliğinde görev yapmış, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Hindistan, Balkanlar, Türkiye ve Arap coğrafyasını gezerek bilgiler toplamış, özellikle Osmanlı İmparatorluğu hakkında bazı kitaplar da yayınlamıştı[35]. 1911 yılında Parlamento'ya milletvekili olarak girmişti ve savaş çıktığında bu görevde bulunuyordu. 1914 yılında Yarbay rütbesinde olan Mark Sykes General Callwell'in emrindeki askeri birlikler için harita yapmak ve çeşitli kitaplar yazmak için görevlendirilmişti. Savaş Bakanı Lord Kitchener'in özel askeri sekreterliğini yapan Lancelot Oliphan'ın tavsiyesiyle Kitchener'in himayesine alınmıştı[36].

33 Elie Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth*, Cambridge 1976, s. 58.

34 William Archer, *The Thirteen Days*, Oxford 1915, s. 28-29.

35 Mark Sykes, *Through Five Turkish Provinces*, London 1900; Mark Sykes, *Dar-ul-Islam: Asiatic Provinces of Turkey*, London 1904.

36 Elie Kedourie, "Sir Mark Sykes and Palestine 1915-16", *Middle Eastern Studies*, Vol. 6, No. 3 (October 1970), s. 340-341.

Lord Kitchener'e bağlı olarak çalışması nedeniyle Mark Sykes, Bunsen Komisyonu'ndaki en önemli isim durumundaydı.

Görevi Arap topraklarının nasıl yönetileceğini belirlemek olan Bunsen Komisyonu ilk toplantısını 17 Nisan 1915 tarihinde yaptı. Bu toplantıda Mark Sykes üç ihtimalli bir teklifte bulundu. İlk ihtimal, Arapların yaşadığı toprakların İtilaf Devletleri tarafından paylaşılarak işgal edilmesiydi. İkinci ihtimal ise paylaşma olmayacaksa Arap topraklarının ticari ve siyasi çıkarlara bölgelere ayrılarak Hayfa'dan Mısır'a kadar olan yerlerin İngiltere yönetimine bırakılmasıydı. Üçüncü ihtimal de bahsedilen bölgede İngiltere kontrolünde manda yönetimi oluşturulmasıydı.[37]

Komisyon; 28 Mayıs 1915'e kadar on üç toplantı yaparak Orta Doğu'nun nasıl şekillenmesi gerektiğini tartıştı[38]. Nihayetinde de *The Report of the Committee on Asiatic Turkey (Bunsen Report)* başlıklı toplam doksan yedi sayfadan oluşan bir rapor hazırladı. Giriş bölümünde İngiltere'nin istekleriyle mevcut şartlar ve olasılıklar analiz ediliyordu. Raporun esas metni ise bölgede uygulanabilecek farklı uygulamanın ortaya çıkaracağı durumların ayrıntılarıyla incelendiği dört ayrı bölümden oluşuyordu[39]. Komisyonun Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap toprakları için teklif ettiği muhtemel uygulamalar şunlardı: 1- Toprakların İtilaf Devletleri tarafından paylaşılması, 2- Avrupa Devletlerinin kontrolünde nüfuz alanlarının oluşturulması; 3- Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'da ismen yaşamasına izin verilmesi ve önemli bölgeler üzerindeki hâkimiyetinin azaltılması; 4- Osmanlı İmparatorluğu'nun isim olarak tutmak fakat devleti federal bölgelere ayırarak yönetim yapısını tamamen değiştirmek.

Komisyon Osmanlı İmparatorluğu'nun federal bir yapıya dönüştürülmesinin uygun bir tercih olacağını ama bunun gerçekleştirilmesinin de mümkün olamayacağını düşünüyordu. Bu nedenle önerilen ilk tercih Avrupa devletleri arasında nüfuz bölgeleri oluşturularak Osmanlı Asya'sının paylaşılmasıydı. Komisyon bu nüfuz bölgelerini Anadolu, Ermeni, Suriye, Irak ve Filistin olmak üzere beşe ayırıyordu. Kutsal yerlerin ise Müslümanların yönetiminde kalmasının gerekliliğine

37 Kedourie, "Sir Mark Sykes and Palestine 1915-16", s. 340.

38 Efraim Karsh&Inary Karsh, *Empires of The Sand: The Struggle For Mastery in the Middle East 1789-1923*, Massachusetts 1999, s. 202.

39 National Archive, CAB 42/3/12 (30 July 1915)

değiniliyor, Yemen'deki İmam Yahya ve Necd bölgesindeki İbn Reşid dışındaki birçok sülale ve aşiretin Osmanlı İmparatorluğu'na düşman oldukları göz önünde tutularak Osmanlı halifesine karşı nüfuzlu bir Arap ailenin desteklenmesinin ve bu şekilde Arap kabilelerinin kontrol altında tutulmasının önemine vurgu yapılıyordu. Özellikle İbn Suud, Kuveyt Emiri İbn Sabah ve Hicaz'daki Haşimiler Türk karşıtlığı ile tanınıyorlardı[40].

Bunsen Komisyonu'nun çalışması ve raporu Lord Kitchener tarafından önemsenmişti. Başbakan Asquith, Harp İaşe Bakanı Lloyd George, Denizcilik Bakanı Arthur Balfour ve Kitchener'in kendisinin de yer aldığı Savaş Komitesi 16 Aralık 1915 tarihinde Downing Caddesi'nde toplantı yaparak Mark Sykes'ı kendilerini bilgilendirmek için davet etti. Sykes, toplantıda kendisine yöneltilen soruları cevaplayarak bölgede uygulanacak yönetim şekillerinin neler olabileceğini anlattı. Komite üyeleri arasında Fransızların ve Arap kabilelerinin durumu tartışıldı. Başbakan Asquith, Fransızlarla siyasi bir anlaşma yapılarak toprakların paylaşılması gerekliliği üzerinde durdu. Diğer taraftan da muhalif Arapların desteklenerek Türklere karşı üstünlük sağlanabileceğine dair düşünceler dile getirildi[41]. Bu görüşmede alınan kararlar hem Şerif Hüseyin hem de Fransızlarla yapılacak anlaşmaların nasıl olacağını belirliyordu.

Mark Sykes, Londra'da hükümet yetkilileriyle bir aradayken Kahire'deki İstihbarat Dairesi Başkanı Gilbert Clayton 13 Aralık 1915 yılında Sykes'a gönderdiği bir yazıda Kahire merkezli özel bir büro kurmak için çalışmalara başladığını, bu süreci hızlandırmak için onun da destek olmasını istedi[42]. Orta Doğu'nun şekillenmesinde önemli bir görev üstlenen Mark Sykes, Londra'da katıldığı toplantıdan sonra Kahire'ye döndü. Araplar üzerinde propaganda çalışmaları yürütmek ve Orta Doğu'daki sorunlarla ilgili raporlar hazırlamak amacıyla özel büro kurulması düşüncesini geliştirmeye başladı[43]. Kahire'de irtibat kurması ve yeni büroyu birlikte şekillendirmesi gereken kişi doğal olarak

40 NA, CAB 42/3/12 (30 July 1915); Bunsen Komisyonu raporu için ayrıca bkz. Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth*, s. 59.

41 NA. CAB 24/1/1-17 (Secret G-46, 17 December 1915)

42 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı*, İstanbul 1994, s. 162.

43 Mark Sykes'ın bölgedeki çalışmaları için bkz. Shane Leslie, *Mark Sykes His Life and His Letters*, London 1923, s. 241-250.

kendisiyle iş birliği yapmak isteyen İstihbarat Servisi Başkanı Albay Gilbert Falkingham Clayton'du.

Mark Sykes

1898 Sudan seferinde Lord Kitchener'in emrinde görev yapan Gilbert Clayton bir süre Sudan'da görev yapmış, 1913 yılında İngiltere hükümeti emrine alınarak Sudan ve Mısır İstihbarat Dairesi'nin sorumlusu olarak atanmıştı. Clayton, Mısır ve Sudan Orduları Komutanı yani Sirdar (Serdar) Reginald Wingate'in yakın adamlarından biriydi. 1914 yılında savaş çıkınca Clayton, Kahire'deki istihbarat bürosunu aktif hale getirerek Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır üzerine yapacağı saldırıya dair bilgiler toplamaya başlamıştı[44]. Diğer taraftan da General Wingate'in sözcüsü olarak hareket edip Arap kabilelerine yönclik bir istihbarat bürosu kurulması talebini Savaş Bakanlığına iletmişti. Bu teklife cevap Gizli Servis ile bağlantısı olan Milletvekili Aubrey Herbert'den gelmişti. Herbert, Clayton'a gönderdiği bir mektubunda özel istihbarat bürosu kurma düşüncesinin yerinde olduğunu ama Gelibolu yenilgisinden sonra hükümet tarafından dikkate alınmayabileceğini bildirmişti[45].

Gilbert Clayton'un girişimlerinin ciddi bir etki yapmamakla birlikte Londra'da bulunan Mark Sykes'ı daha fazla harekete geçirdiği görülüyor. Sykes, Clayton'un özel bir büro oluşturulması düşüncesini kabul ederken, büronun yapılanması konusunda ondan çok farklı düşünüyordu. Amacı kendi arzuladığı şekilde bir istihbarat bürosunun hayata geçirilmesiydi ve hamisi durumundaki Lord Kitchener vasıtasıyla hükümet üyeleriyle görüşerek planlarını onlarla paylaşabiliyordu.

14 Mart 1915 tarihinde Gertrude Bell tarafından hazırlanan bir raporda İslam dünyasına yönelik politikaların nasıl olması gerektiği anlatılıyordu. Gertrude, Hindistan Müslümanlarının İslam dünyasına yönelik askerî harekâttan rahatsızlık duyacağını, Arapların İngiltere ile

44 Timothy J. Paris, *In Defence of Britain's Middle Eastern Empire: A Life of Sir Gilbert Clayton*, Eastbourne 2016, s. 5-6.

45 Bruce Westrate, *The Arab Bureau: British Poicy in the Middle East 1916-1920*, Pennsylvania 1992, s. 27.

iş birliğine girdikleri gibi bir algının olumsuz etki yapacağını ve bunun İngiltere yönetimine bağlı Müslümanları bile olumsuz etkileyeceğini dolayısıyla İslam'a karşı hareket edildiği algısının ortaya çıkabileceğini anlatıyor, bu algının ortaya çıkmaması için de azami gayret gösterilmesini tavsiye ediyordu[46]. Hükümet üyeleri üzerinde etki bırakan bu raporu Mark Sykes da dikkate almıştı. İslam dünyasında karşı-propaganda faaliyetlerinde bulunacak özel bir birime ihtiyaç duyulduğunu düşünüyordu. Propaganda faaliyetlerini yapmak için de bir İslam Bürosu kurulmasını öneriyordu.

İlk başlarda dikkate alınmayan öneri Kutülamare yenilgisinden sonra daha mantıklı hale geliyordu. Büro kurulması düşüncesi Dışişleri Bakanı Grey tarafından şüpheyle karşılanmış ve bu konudaki şüphelerini Mısır Yüksek Komiseri Henry McMahon ile paylaşmıştı. McMahon, kurulacak birimin diğerlerine zarar vermeyeceği konusunda Grey'i temin edip Sykes'a destek olunca hükümet kanadında olumlu bir hava ortaya çıkmıştı. Bu görüşmeden kısa süre sonra farklı bakanlıkların temsilcilerinin katıldığı Savunma Komitesi 1916 yılı Ocak ayının ilk günlerinde toplantı düzenledi. Hindistan yönetiminden Arthur Hirtzel, Dışişlerinden Lancelot Oliphant, Askeri İstihbarat'tan General George Macdonough, İmparatorluk Savunma Komitesi'nden Maurice Hankey ve hükümeti temsilen Asquith komitede bulunuyorlardı. Toplantıya katılan Mark Sykes, Arap kabilelerine yönelik propaganda yapacak özel bir büronun neden gerekli olduğunu, bütün birimlerin aynı konuda farklı çalışmalar yaptığını, memurların birbirleriyle kavga ettiklerini ve hatta bir karar alabilmek için on sekiz farklı birimden onay alınması gerektiğini anlattı. Oysa düşman tekti. O zaman tek düşmana karşı, tek merkezden karar almak ve uygulamak en iyisi olacaktı. Böyle bir birimin oluşturulması bölgeden sorumlu olan Hindistan'ı etkisiz hale getirecekti. Bunun için Hirtzel'in görüşü olumsuzdu. Kut'daki başarısızlıktan rahatsızlık duyan komisyon Hindistan yönetiminin itirazlarını göz ardı ederek Mark Sykes'a özel istihbarat birimini kurma yetkisi verdi. Büronun adı ise Sykes'ın teklif ettiği gibi İslam Bürosu değil Arap Büro olarak değiştirildi[47].

46 NA, CAB 42/1/1-13 (G-16 14 March 1915)

47 Westrate, *The Arab Bureau*, s. 30-31; ayrıca bkz. Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, s. 162-163.

Sykes'ın ve oluşturulacak Arap Büro'nun karşısında bazı problemler duruyordu. İlk olarak böyle bir büronun kendi başkanlığı altında kurulması düşüncesini Kahire'deki İstihbarat Başkanı Clayton ileri sürmüş, seçilecek elemanların da doğrudan kendisine bağlı olmasını ve askerlerden oluşmasını istemişti. İstek, büronun Deniz Kuvvetlerine bağlı olarak şekillenmesi anlamına geliyordu. Bu konuda Amiral Hall'den de destek almıştı. Sykes ise kurulacak büronun tamamen bağımsız olmasını ve doğrudan Londra hükümetine bağlı olarak çalışmasını, elemanlarının da sivil olmasını istiyordu. Büronun kurulması konusunda Dışişlerinin, Deniz Kuvvetlerinin ve Lord Kitchener'ın farklı istekleri bulunuyordu. Bunların hepsini bir araya getirmek mümkün değildi. Ama Savunma Komisyonu'nun toplantısının hemen arkasından 7 Ocak'ta birimlere gönderilen bir genelge Arap Büro'nun diğer istihbarat birimlerinin üzerinde ve bağımsız olduğunu bildiriyordu. Bu genelgeye göre Arap Büro'ya gönderilecek raporlar, Büro'da çalışan elemanlar tarafından bir araya getirilip tasnif edildikten sonra doğrudan hükümete ve diğer birimlere dağıtılacaktı[48].

Büro'nun şekillenmesinde en önemli itirazlar Deniz Kuvvetlerinden gelmiş, bu birimin Deniz İstihbaratı yönetiminde çalışması istenmişti. Hükümet Arap Büro'yu bağımsız çalışan bir birim olarak şekillendirse de Deniz Bakanının gönlünü almak için Gilbert Clayton'un Başkan olarak atanmasına karar verdi. Görevlendirilmesinin hemen ardından Clayton, David George Hogarth'ı yardımcılığına getirdi. İngiltere'nin meşhur arkeologlarından ve Kraliyet Coğrafya Derneği üyelerinden olan Hogarth, savaşın çıkışıyla birlikte gönüllü olarak askere yazılmış ve Binbaşı rütbesine atanarak deniz istihbaratında görev almıştı. Clayton, Büro'nun askeri sorumlusu olurken yardımcısı Hogarth ise daha çok görev alacak sivil görevlilerin sorumluluğunu üstlenmişti. Belki de bu ayrımdan dolayı Arap Büro'ya dair bilgi veren bazı çalışmalarda David Hogarth'ın Başkan ve Kinahan Cornwallis'in de Hogarth'ın yardımcısı olarak atandığı yazmaktadır[49]. Bu bilgi doğru değildir. Bu karışıklığa sebep olan bilgi ise Clayton'un Büro'nun teşkilatlanma ve çalışma yöntemi konusunda beklentilerinin karşılanmaması nedeniyle sorumluluğu daha çok David Hogarth'a bırakmış

48 Westrate, *The Arab Bureau*, s. 31.

49 Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, s. 163.

olmasından kaynaklanmış olmalı. Arap Büro'nun 1916'dan başlayarak 1919 yılına kadar yayınladığı *Arab Bulletin*'in ilk birkaç sayısında Başkanlık Vekâlet'inin Hogarth'da olduğu görülmektedir[50]. Kaldı ki, daha sonra Büro'ya katılan Gertrude Bell de Kahire'ye gelir gelmez gönderdiği ilk mektubunda Şeflerinin Clayton olduğunu yazmaktadır[51].

Arap Büro ile ilgili önemli karışıklıklardan biri de Kinahan Cornwallis'in hangi görevde bulunduğu konusudur. Diğer birçok askeri ve sivil görevli gibi Oxford Üniversitesi'nden mezun olan Kinahan Cornwallis, 1906 yılında Sudan ordusunda askerlik hizmetine başladı. 1912-1913 yılları arasında Clayton'un kumandasında görev yaptı[52]. Clayton, Kahire'de görevlendirildiğinde ilk yaptığı işlerden biri Kinahan Corwnallis'i İstihbarat Servisi Başkan Yardımcısı olarak yanına almak oldu[53]. Böylece Cornwallis, henüz Arap Büro kurulmadan İstihbarat birimine katılmış oluyordu ve onun Başkan Yardımcılığı Arap Büro için değil Deniz Kuvvetleri İstihbarat Servisi'nin Kahire Şubesi için geçerliydi.

Clayton'un Arap Büro'dan beklentilerinden biri, kendi üzerindeki iş yükünü hafifletmesi ve Türklere karşı faaliyette bulunmak için zaman bırakmasıydı. Büro'nun kuruluşundan kısa süre sonra beklentisinin tam aksine iş yükü çok fazlasıyla artmıştı. Büro'ya katılan Stewart Francis Newcombe'un dışındakilerin hepsinin amatör olduğunu, istihbarat işinden anlamadıklarını ve işleri karıştırdıklarını düşünüyordu[54]. İş yoğunluğu ve beklentilerinin karşılanmaması nedeniyle 1916 yılı Ağustos ayında Arap Büro Başkanlık görevini Kinahan Cornwallis'e bırakarak Büro ile bağını kopardı. Yönetimin el değiştirmesiyle Hogarth'ın vekâlet yetkisi de ortadan kalkıyordu. Cornwallis Başkan olduktan sonra bütün yazışmaları kendi adıyla imzalamaya başladı[55]. Bu yetki devriyle Arap Büro'daki yönetim problemleri bitmedi. 1919 yılı Haziran'ına kadar başkanlık görevini yürüten Cornwallis, Büro'dan

50 Qatar Digital Library, IOR/L/PS/10/657, *Arab Bulletin*, No: 2 (12 June 1916), s. 12. *Arab Bulletin*, 1986 yılında British Library tarafından tıpkıbasım olarak da yayınlanmıştır.

51 Mektuplar (Newcastle) 30 Kasım 1915 tarihli annesi Florance Bell'e mektup.

52 Paris, *A Life of Sir Gilbert Clayton*, s. 445.

53 Paris, *A Life of Sir Gilbert Clayton*, s. 103.

54 Paris, *A Life of Sir Gilbert Clayton*, s. 104.

55 Qatar Digital Library, IOR/L/PS/10/657, *Arab Bulletin*, No:17 (30 August 1916), s. 180.

David Hogarth (ortada) ve Thomas Lawrence Arap Büro'da askeri kıyafetlerle

ayrıldığı için yerine C. A. G. Mackintosh getirildi[56]. Mackintosh'un başkanlık görevi yalnızca bir hafta sürdü ve yerine atanan Herbert Garland Büro'nun çalışmalarını 1919 yılı sonuna kadar sürdürdü[57]. Onun görevden ayrılmasıyla da tekrar Kinahan Cornwallis, Büro'nun başına getirildi ve Büro 1920 yılı Mayıs ayında çalışmalarını sonlandırdı[58].

Dört yıl içerisindeki bütün bu başkan değişiklikleri, kurulan Büro'nun beklendiği gibi verimli bir şekilde çalışmasını engelledi. Bir de farklı birimlerden gelen elemanların birbirleriyle uyum sağlayamamaları Büro'nun etkinliğini azalttı. Arap Büro'ya dair önemli çalışma yapan Bruce Westrate elemanlar arasındaki uyumsuzluğun ortaya çıkardığı karışıklık üzerinde durmaktadır[59].

Bütün farklılıklara rağmen aynı düşmanı yani Türk İmparatorluğunu yok etmek için bir araya gelen bu elemanların hemen hepsi de

56 Qatar Digital Library, IOR/L/PS/10/657, *Arab Bulletin*, No:112 (24 June 1919), s. 74.

57 Qatar Digital Library, IOR/L/PS/10/657, *Arab Bulletin*, No:112 (7 December 1919), s. 1.

58 Büro'nun hazırladığı son rapor 24 Mayıs 1920 tarihlidir. *Arab Bulletin*, "Notes on the Middle East", No: 4, s. 102-127.

59 Westrate, *The Arab Bureau*, s. 40-41.

uzmanlık alanları Orta Doğu olan iyi yetişmiş kişilerdi. Yirmiden fazla çalışanın görevlendirildiği Arap Büro'nun çalışma yeri üç dairesi kiralanan Kahire'deki Savoy Oteli olarak belirlenmişti[60]. Büro'da daimî olarak görev alanlar *Arab Bulletin*'de tanıtılmıştı[61]. Buna göre aşağıdaki isimler uzun süreli çalışanlar listesinde yer almışlardı:

Leland Buxton, Cambridge Üniversitesi'ni bitirdi. Aubrey Herbert'in yakın arkadaşı oldu. Herbert ile Yemen ve Basra Körfezi arasındaki bölgeyi birlikte gezdi. Makedonya'da ortaya çıkan ayaklanmalara katılarak Türk yönetimine karşı savaştı. Arap Büro'ya ilk katılan isimlerden biri oldu.

William Arthur Davenport, Sandhurst Askeri Akademi'yi bitirdikten sonra 1912 yılında Mısır Ordusu'na bağlı West Yorkshire Alayı'na katıldı. Çanakkale Cephesi'nde savaştı. 1916 Ekim'inde Hicaz'a gönderildi. Burada iken Arap Büro'ya bölge ile ilgili raporlar gönderdi.

Herbert Gerald Garland, savaştan önce Sudan'da mühendis olarak çalışıyordu. 1916 Ekim'inde Mısır Ordusu'nda görevlendirildi ve Hicaz bölgesinde demiryoluna saldıran Araplara dinamit temin etti. 1919 yılına kadar Hicaz bölgesinde kalarak, Büro'ya raporlar gönderdi. 1919 yılında Kahire'ye gelerek Arap Büro'da fiili olarak çalışmaya başladı ve Kinahan Cornwollis'in ayrılmasıyla Arap Büro'nun başkanlığını üstlendi.

Henry Mountford Goldie, savaş öncesinde Mısır'da bir bankada memur olarak çalışıyordu. 1917 yılına kadar Fransa cephesinde savaşa katıldı ve oradan Hicaz'a gönderildi. Buradaki kabilelerin tutumlarını ve durumlarını Kahire'ye bildirmekle görevlendirildi. *Bulletin*'e rapor gönderdi.

Alfred Guillaume, Oxford'da Orta Doğu uzmanı olarak görev yapıyordu. Çalışmalarından dolayı birçok ödüle layık görüldü. Fransa cephesinde savaştıktan sonra 1918 yılı Mart'ında Arap Büro'ya katıldı. Uzmanlık alanı olan Asir bölgesiyle ilgili bilgileri *Arab Bulletin*'de yazdı. Savaş sonrasında Londra'da Arapça profesörü olarak akademik yaşantısına devam etti.

Herold Fanton Jacob, 1883'den itibaren Hint Ordusu'nda görev yapıyordu. 1904-1907 yılları arasında Aden ve Yemen'de Siyasi Temsilci olarak çalıştı. 1917 yılında Mısır Yüksek Komiseri'ne Aden bölgesiyle

60 Westrate, *The Arab Bureau*, s. 35.

61 Qatar Digital Library, IOR/L/PS/10/657, *Arab Bulletin*, Vol. I, s. xxv-xxviii.

ilgili danışmanlık yapması için Kahire'ye gönderildi. Kahire'ye geldikten sonra Arap Büro'ya katılarak Aden bölgesiyle ilgili raporlar yazdı.

Charles Pierce Joyce, 1907'de Mısır Ordusu'na katılmış bir askerdi. 1918 yılı Mart'ından sonra Kuzey Hicaz'a gönderildi. Winston Churchill'in Irak ve Hicaz bölgeleriyle ilgili önemli bir danışmanı oldu. Faysal'ın Irak'a kral olmasını destekledi ve 1921 yılında Irak'ın kaderini belirlemek için yapılan Kahire Konferansı'nda Faysal'ın kral olarak seçilmesinde önemli bir rol oynadı. Irak Kralı olan Faysal onu askeri danışmanı olarak yanında tuttu.

Thomas Edward Lawrence, David Hogarth'ın koruması altında Oxford Üniversitesi'ni bitirdi. Yine Hogarth'ın yönlendirmesiyle Suriye'deki kazılara katıldı. Yaya olarak Arap topraklarını gezerek Arap milliyetçileriyle irtibat kurdu. Diğer bir arkeolog Leonard Wooley ile 1914 yılı Ocak ve Mart ayları arasında Sina Yarımadası'nda incelemeler yaptı. Savaş çıkınca Savaş Bakanlığı'nın Coğrafya Bürosu'nda görev aldı ve daha sonra Arap Büro'ya katılmak üzere Kahire'ye gönderildi. *Arab Bulletin*'in ilk sayısında editörlük yaptı.

Ambrose George Lloyd, bankacı zengin bir ailenin oğluydu. Cambridge Üniversitesi'ni bitirdi. Orta Doğu'ya geziler yaptı. İstanbul'da ekonomi sektörleriyle ilgilendi. Bağdat Demiryolu konusunda uzman oldu. İngiltere'nin ticari çıkarlarını korumak için Irak'ta görevlendirildi. Savaştan önce Parlamentoya milletvekili olarak girdi. Aralık 1914'te Irak uzmanı olarak Gilbert Clayton'un başında olduğu Askeri İstihbarat'ta görevlendirildi. Arap Büro kurulunca da bu birimin elemanı olarak çalıştı. Savaş sonrasında diplomatik görevler aldı. Önce Mısır Yüksek Komiserliği yaptı, daha sonra da Winston Churchill'in kabinesinde Savaş Bakanı oldu.

Alfred Chevalier Parker, Lord Kitchener'in yeğeniydi. Sandhurst Askeri Akademi'yi bitirdikten sonra 1899'de Mısır Ordusu'na katıldı. 1911 yılında yerel kabilelerin kendi aralarında savaşmamaları için çıkardığı bir kanun nedeniyle bölgede tanınan biri haline geldi. 1915 yılında Savaş Bakanlığı'nda Arap işleri uzmanı olarak görev yapmaya başladı. 1916 yılında Arap Büro'ya katılarak Türklere karşı ayaklanan Şerif Ali ile irtibat kurdu. *Bulletin*'e en fazla katkı yapanlardan biri oldu.

Harry John Philby, Cambridge Üniversitesi'ni bitirdikten sonra Hint Ordusu'nda askerlik yapmaya başladı. 1915'de Siyasi Subay

olarak Mezopotamya'ya gönderildi. Arap topraklarını gezerek elde ettiği bilgileri *Bulletin*'e gönderdi.

Ronald Storrs, Cambridge Üniversitesi'ni bitirdikten sonra 1904 yılında Finans Bakanlığı'nda işe başladı. Burada Orta Doğu Sekreterliğine getirildi. Kahire'deki bu görevi sırasında Lord Kitchener ile dostluk kurdu. Mısır ileri gelenleriyle iyi ilişkiler geliştirdi. Arap Büro'da görevlendirilerek Mısır ve çevresiyle ilgili bilgilerinden faydalanıldı. 1917 yılında Kudüs Valisi oldu.

Cyril Edward Wilson, Askeri Akademi'yi bitirdikten sonra 1902'de Sudan Hükümeti'nde görev aldı. 1916'da Kızıldeniz Valisi olarak atandı ve aynı zamanda Cidde'ye gönderildi. Arap Büro'nun bir elemanı olarak Şerif Hüseyin ile irtibat kurdu. Şerif Hüseyin'in çalışmalarını raporlayarak *Bulletin*'e gönderdi. Mısır ve Sudan Ordusu Komutanı Reginald Wingate'in en güvenilir adamlarından biriydi.

Bu çalışmanın konusu olan Gertrude Bell de Suriye, Irak, İran ve Hicaz bölgelerindeki uzmanlığı nedeniyle Arap Büro'ya davet edilmişti. *Arab Bulletin*'de diğerleri gibi Gertrude Bell de kısaca tanıtılmaktadır. Ancak Büro'da görev almalarına rağmen David Hogarth ile Gilbert Clayton hakkında bilgi verilmemektedir.

İsimleri *Arab Bulletin*'de verilen bu görevlilerden başka Büro ile irtibat kuran ve bilgi aktaran başka kişiler de etkin olarak çalışmışlardı. Bunlardan en önemlisi Büro'nun kurulduğu ilk günlerde Clayton'a yakınlığı ile bilinen Albay Stewart Francis Newcombe idi. Askeri istihbarat konusunda uzmanlaşmış Newcombe, ilk günlerden itibaren Hogarth ve onun davet ettiği ekibiyle uyumsuzluklar yaşamıştı. Kısa sürede de farklı birimlere kaydırılmıştı[62]. Büro'ya yardımcı olan isimlerden biri de Orta Doğu ve Türkiye uzmanı Dışişleri Bakanlığı diplomatlarından Aubrey Herbert idi. Herbert, Orta Doğu'ya yaptığı geziler nedeniyle sıklıkla İngiliz Gizli Servisi ile ilişkilendirilen biriydi. 1911 yılında Parlamento'ya girmişti. Savaş çıktıktan sonra Milletvekili olan George Lloyd ile birlikte Aralık 1914'de Kahire'ye gelerek Clayton'un Başkanı olduğu Askeri İstihbarat'ta görev yapmaya başladı. Kahire'ye geldiği ilk günden itibaren Albay Newcombe ile anlaşmazlığa düştü. Albay'ın ayağını kaydırmak için sahte bilgiler içeren bir rapor hazırladı, fakat rapor Albay Newcombe'nin eline geçince Kahire'den uzaklaştırılan isim Aubrey

62 Paris, *A Life of Sir Gilbert Clayton*, s. 102-103.

Herbert'in kendisi oldu. Yeni görevi, Lübnan ve Suriye'deki limanları dolaşarak Türklerin durumu hakkında bilgi toplamaktı[63].

Philip Graves de Arap Büro ile yakın ilişki içinde bulunan kişilerdendi. Graves, İngiliz gazetesi *The Times*'ın İstanbul muhabiriydi ve 1914 yılı Kasım ayında Osmanlı Ordusu hakkında bir rapor hazırlamıştı. Uzun süre İstanbul'da kalan Philip Graves, Osmanlı İmparatorluğu'nda Konsolos olarak görev yapan Robert Windham Graves'in de yeğeniydi[64]. Philip Graves yönetimde bulunduğu dönemde Sultan II. Abdülhamid'e yakın olan isimlerdendi.

Yukarıdaki isimlerden başka Robert Graves, G. S. Symes, Wydham Deeds, Leonard Wooley ve Naval Intelligence Department'ın Şefi Reginald Hall (Blinker) gibi önemli konumlardaki isimler de Arap Büro ile iş birliği içinde bulunuyorlardı[65].

Arap Büro ile diğer istihbarat birimleri arasında bağlantı sağlayan birkaç görevli de önemli bir konumda bulunuyordu. En önemli görev Kahire ile Delhi arasındaki bağlantıyı sağlayacak olan Alfred Brownlow Fforde'a düşüyordu. Fforde, görevinin bilincinde olarak ilk günlerden itibaren Savoy Hotel'de ikamet etmeye başlamıştı[66]. Teğmen Harry Pirie Gordon, Yüzbaşı Lloyd ve Yüzbaşı C. A. G. Mackintosh kardeşler, L. F. Nalder, William Ormsby-Gore Arap Büro'nun diğer merkezlerle irtibat kurmasını sağlayacak askeri görevlilerdi[67].

Arap Büro, farklı stratejik bölgelerde görevli saha ajanlarının gönderdiği bilgileri inceleyerek bunları *Arap Bulletin* adı verilen raporda bir araya getiriyordu. *Arab Bulletin*, aslında Büro'nun hazırladığı haftalık raporlardı. Her bir sayısı farklı konu başlıkları altında verilen bilgilerden oluştuğu için dergi gibi algılanmıştı. Sınırlı sayıda baskısı yapılan raporlar sadece hükümette bulunan kişilere gönderiliyordu. *Arab Bulletin* 1916-1919 yılları arasında üç yıl süreyle düzenli olarak çıkarıldı. İlk olarak 1920 yılında dört cilt olarak bir araya getirilen ve National

63 Aubrey Herbert'in hayatı için bkz. Mehmet Hasan Bulut, *İngiliz Derviş: Yeni Türkiye'nin Doğuşu ve Aubrey Herbert*, İstanbul 2016, s. 281-286; Hatıraları için ayrıca bkz. Aubrey Herbert, *Ben Kendim: Osmanlı Ülkesine Son Seyahatler*, Ankara 1999.

64 Paris, *A Life of Sir Gilbert Clayton*, s. 103.

65 Westrate, *The Arab Bureau*, s. 39.

66 Westrate, *The Arab Bureau*, s. 51.

67 Westrate, *The Arab Bureau*, s. 40-41.

Archive'de korunan *Arab Bulletin*[68], 1986 yılında British Library tarafından tıpkıbasımı yapılarak genel okuyucuya sunuldu. Dört cilt içerisinde toplam 114 sayı bulunmaktadır. Ek olarak da 127 sayfalık dört adet *Orta Doğu Üzerine Notlar* başlıklı ekler de *Bulletin*'de yer almaktadır[69].

Arab Bulletin'in 6 Haziran 1916 tarihli ilk sayının editörlüğünü Büro'daki görevi nedeniyle kendisine Yüzbaşı rütbesi verilen Thomas Edward Lawrence yaptı. Rapor üç ana başlıkta toplanıyordu: Mezopotamya, Arabistan ve Kuzey Afrika. İlk başlıkta, Kerbela'daki Şii ayaklanması; ikinci başlıkta Türk Ordusu'nun Mekke'den çekilmesi ve Şerif Faysal'ın Suriye'deki durumu; üçüncü başlıkta Cezayir, Tunus, Sahara ve Fas bölgelerindeki gelişmeler inceleniyordu[70].

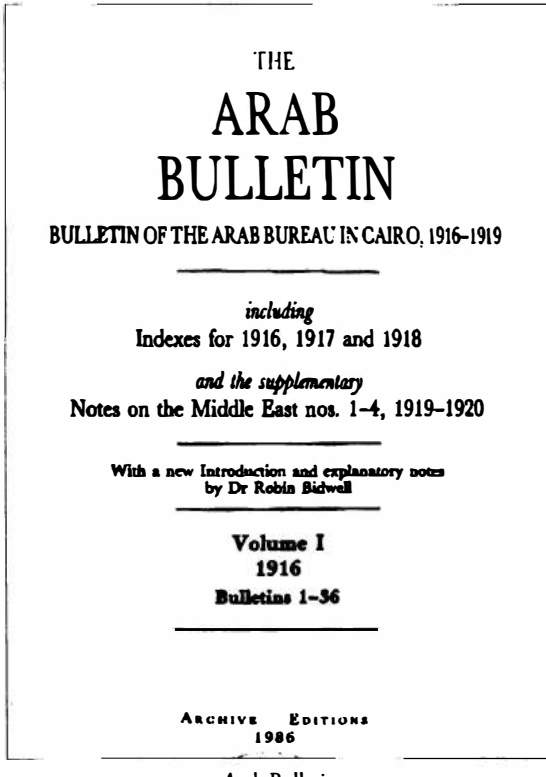
İlk raporun hazırlanması görevinin Lawrence'a verilmesi, onun ilk günlerde önemsendiğini de göstermektedir. Fakat kısa bir süre sonra askeri çalışma sistemine ayak uyduramaması nedeniyle Kahire'den uzaklaştırılmıştı. Görünen önemli ilk görevi Aubrey Herbert ile birlikte Kut'a giderek Halil Paşa'ya rüşvet teklif etmek olmuştu. Askeri onura yakışmayacak, aşağı derecede kabul edilen bir işin Lawrence yaptırılması, daha önce verilen önemin kısa sürede ortadan kalktığını işaret etmektedir. Bu saygınlık konusu işin içine onun cinsel tercihleri de girdiğinde iyice içinden çıkılmaz bir hal almaktadır. Dünya Savaşı sonrasında Batı medeniyetine ait bir kahraman çıkarma çabası içinde olan yazarların Lawrence'ın Arap Büro içindeki ve Arap ayaklanmasındaki konumunu çok fazlasıyla abarttığı da görülmektedir[71]. Fakat dönemin olaylarını ciddiyetle araştıran bilim insanları Thomas Lawrence'ın anlattığı hikâyelerin birçoğunun uydurma veya abartma

68 *Arab Bulletin*, National Archive'de Foreign Office (FO) 882 tasnifinde bulunmaktadır. Tasnif kodları şu şekildedir: 1-15 sayıları FO 882/25/1; 16-25 arası seri FO 882/25/2; 26-36 arası seri FO 882/25/3; 37-46 arası seri FO 882/26/2; 47-59 arası seri FO 882/26/3; 60-74 arası seri FO 882/26/4; 75-89 arası seri FO 882/27/2; 90-107 arası seri FO 882/27/3; 108-114 arası seri FO 882/28.

69 Hint yönetimine gönderilen nüshalar için bkz. Qatar National Library, 1-65. Sayılar için bkz. IOR/L/PS/10/657 (File 756/1917 Pt 1 'Arab Bulletin Nos 1 to 65); 66-114. Sayılar için bkz. IOR/L/PS/10/658, (File 756/1917 Pt 2-3 'Arab Bulletin Nos 66-114)

70 Qatar Digital Library, IOR/L/PS/10/657, *Arab Bulletin*, No: 1 (6 June 1916),

71 Lawrence'a dair farklı görüşler ve Lawrence'ın tutarsızlıkları için bkz. Orhan Koloğlu, *Bedevi, Lavrens, Arap, Türk*, İstanbul 1993.

Arab Bulletin

olduğunu, aslında sadece para dağıtan bir rüşvetçiden başka bir şey olmadığını ortaya koymuşlardır[72].

Arap Büro veya İngiliz ordusuna aktif görevle katılan tek kadın olan Gertrude Bell ise her ne kadar ismi savaş sonrasında hatırlanmayanlar arasında yer alsa da saygınlığını her zaman korumuştu. Büro'da Orta Doğu uzmanları vardı, ama onun kadar çöllerin derinliklerine giren ve kabilelerle dostluk kuran kimse bulunmuyordu. Hayatı çöllerde

72 James Barr, *Setting The Desert on Fire: T. E. Lawrence and Britain's Secret War in Arabia 1916-1918*, London 2008; Daniel Wolfe, *Lives on Notable Gay Men and Lesbians: T. E. Lawrence*, New York 1994; John E. Mack, *A Prince of Our Disorder: The Life of T. E. Lawrence*, Boston 1976.

geçmişti ve onca yıllık tecrübeyi kabul ederlerse İngiltere'nin hizmetine sunmak istiyordu.

Gertrude Bell'in Arap Büro'ya Katılması

Gertrude Bell, 1914 yılı başında yaptığı uzun ve yorucu gezinin yorgunluğunu önce İstanbul'da daha sonra da Londra'da arkadaşlarına yaptığı ziyaretlerle üzerinden atmaya çalışıyordu. Bir taraftan eğlenirken diğer taraftan da boş durmuyor, yaptığı gezi ile ilgili değerlendirmelerini *The Times*'ın 13 Haziran günlü sayısında yayınlıyordu[73]. Günlerini ve gecelerini dolduran bir de aşk vardı hayatında. Dick'e (Doughty-Wylie) olan aşkı son çöl gezisinde iyice derinleşmiş, birbirlerine yazdıkları mektuplarda duygularını en yalın haliyle paylaşmışlardı. Gertrude, âşık olduğu erkeğe sanki tapma noktasına gelmişti. "Benden sessiz olmamı istediğinde susacağım. Biliyorsun ki, sessizliğin içinde konuşmaktan çok da fazla aşk ve güven var. Seni sevdiğimi, senin için öleceğimi, senin için yaşayacağımı, nefesini içime çekeceğimi, ruhum olacağını, düşüncelerini düşüneceğimi, sana boyun eğeceğimi, sana tapacağımı ve irademi sana teslim edeceğimi tekrar, tekrar ve yine tekrar söylemediğimde biliyorum ki hiçbir zaman şüpheye düşmeyecek ve bunları unutmayacaksın" diye yazmıştı[74]. Yaptığı geziler boyunca dünya algısı ve inançları değişmiş, Hristiyanlık dininin tamamen dışına çıkmıştı. Ama sevdiği erkek kiliseye bağlı inançlı bir Hristiyan'dı. Erkeğe olan sevgisi o kadar büyüktü ki, "çan seslerini duyduğumda seni hatırlatıyor ve tekrar Hristiyan olmak istiyorum" diyordu[75]. Her an onu düşündüğünü yazıyor, sonra kalbinin derinliklerini bu kadar açmasına kendisi de şaşırarak, bu mektuplar bir gün yabancı gözlerle buluşursa "yazdıklarımdan dolayı ayıplanacağımı biliyorum" diye mahcubiyetini dile getiriyordu.

Bu duyguların kapladığı günler geçerken İngiltere 4 Ağustos 1915'te Almanya ile savaşa girmişti. Arap çöllerini yeni gezen ve bölge hakkındaki bilgileri çok yeni olan Gertrude, diplomatlar ve askerlerin referans kaynağı durumuna gelmişti. Irak'tan İstanbul'a döndüğünde gözlemlerini Büyükelçi Louise Mallet ile paylaşmıştı. Verdiği bilgiler o kadar değerliydi ki Mallet, savaş başladıktan hemen sonra Gertrude'un

73 *The Times*, "An Englishwoman's Desert Jorney-Arab Intrigues", 13 June 1914.

74 Mektuplar (Newcastle), 24 Mart 1914 tarihli Doughty-Wylie'ye mektup.

75 Mektuplar (Newcastle), 24 Mart 1914 tarihli Doughty-Wylie'ye mektup.

anlattıklarını bir rapor haline getirerek 4 Eylül'de Dışişleri Bakanı Edward Grey'e göndermişti. Tabii bu bilgileri kendisine Gertrude'un verdiğini not olarak eklemeyi unutmamıştı. Raporda, Türkler eğer Almanlarla anlaşma yaparlarsa Arap milliyetçilerinin desteklenmesinin önemi, İbn Suud ve Kuveyt Emiri ile irtibat kurularak bunlara yardım edilmesi ile Çanakkale'ye bir cephe açmak yerine ilk iş olarak Bağdat'ın işgalinin can alıcı bir öneme sahip olduğu belirtilmişti[76].

Gertrude, savaşın başladığı günlerde kuzeyde Greenock'taydı. Ardgowan'dan annesine "kaldığım evde güzel günler geçiriyorum. Ev askerler, denizciler ve heyecanlı insanlarla dolu. Düzenlenen parti çok ilginçti" diye yazmıştı[77]. Herkes gibi Gertrude'un da seferberliğin ilk günlerinde sergilediği bu iyimser duygular normaldi. Askeri ve sivil yetkililer de dâhil olmak üzere genel kanaat savaşın ancak birkaç ay süreceği ve İngiltere ile Fransa'nın zafer kazanacağı yönündeydi. Fakat bu iyimser düşünceler kısa sürede yok olmuştu. Londra'ya dönen Gertrude diğer birçok İngiliz vatandaşı gibi savaşta neler yapabileceğini, nasıl faydalı olabileceğini düşünerek hareket ediyordu. Annesine gönderdiği mektupta, askerlerin ihtiyacını karşılayacak eldiven topladığını ve kız kardeşi Elsa'nın da 500 adet yardım yapacağını bildiriyordu[78]. Aynı gün Londra'nın güneyinde Guilford yakınlarındaki Clandon Park'taki Lord Onslow'a ait hastaneye gitti. Yaralılara bakma ümidiyle gelmişti ama dört rahibe, on bir hemşire ve yirmiden fazla gönüllü kişi hastabakıcılık yapınca kendisine beklediği iş düşmemişti. Hastanede Belçikalı yaralılar vardı ve hastanenin imkânların iyi değildi. Sağlık hizmetlerini organize eden Kızılhaç'ın kıyafetleri yok denecek kadar azdı. Annesine bu eksiklikleri tamamlamak için Londra'ya döneceğini, malikânelerini hastaneye çeviren Onslowların kendisine çok iyi davrandıklarını ve Stracheylerin Guilford'da malikânelerini hastane olarak kullanıma açtıklarını haber verdi[79].

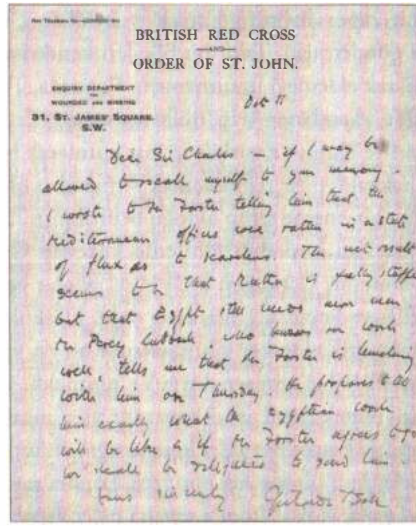
---

76 NA, Records of the Admiralty (ADM), 137/6/2 (4 Eylül 1914 tarihli Louise Mallet'in teli)

77 Mektuplar, (Newcastle) Eylül, tarihsiz annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

78 Mektuplar, (Newcastle) 10 Kasım 1914 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

79 Mektuplar, (Newcastle) 10 Kasım 1914 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği diğer bir mektup.

BRITISH RED CROSS
ORDER OF ST. JOHN.
ENQUIRY DEPARTMENT
WOUNDED AND MISSING
31, ST. JAMES' SQUARE,
S.W.

Gertrude Bell'in Kızılhaç'ta görevliyken gönderdiği mektuplardan biri

Clandon'daki günleri biraz sıkıcı geçiyordu. "Yapacak daha fazla bir şeyler bulmaya başladım ama beni hastaların yanına bırakmıyorlar" diye dertlendi annesine. Kendisinden büro ve ayak işlerini yapması isteniyordu. Daha çok dışardan ihtiyaç duyulan yiyecek ve içecekleri satın alıp getirilmesiyle ilgileniyordu[80]. Savaşın en acı yüzüyle Clandon'da karşılaşmıştı. Çok farklı bölgelerden gelen yaralı askerlerin hepsi aynı koğuşta tutuluyorlardı. "Kömür karası" diye tanımladığı Kongo'dan gelen bir yaralı yatağının altına büyük bir bıçak saklamış ve bıçağı almak isteyen hemşirelere şiddetle karşı koymuştu. Sebebini soran hemşireye, kendi ülkesinde yaralıların yendiğini anlatmış, böyle bir ihtimale karşı kendini savunmak için bıçağı yanında tutmak istediğini söylemişti. Gertrude bu durumu babasına, "savaşın beklenmeyen sonuçlarından biri de birinin yatak odasını bir yamyamla paylaşmak zorunda kalması" diye anlatmıştı[81]. Bu sıkıntılı ortamda zaman zaman Londra'ya gidip

80 Mektuplar, (Newcastle) 15 Kasım 1914 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

81 Mektuplar, (Newcastle) 17 Kasım 1914 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

arkadaşlarıyla buluşmak istiyordu. Özellikle arkadaşı, sırdaşı Domnul'la buluşup akşam yemeği yemek ihtimali bile onu mutlu ediyordu[82].

Kıyafetlerine düşkün olan Gertrude, süslü şapkası ve kürküyle

Savaşın ortasında giyimine de özen gösteriyordu. Hemşireliğe soyunsa da neticede o önemli bir ailenin kızıydı ve İngiliz hayat tarzını her yerde yansıtmalıydı. Birkaç günlüğüne Londra'ya döndüğünde annesine, hizmetçileri Marie'ye bazı talimatlar vermesi konusunda uyarıda bulundu. Marie'nin gönderdiği saat hastane ortamına uygun değildi, oysa Gertrude gri deri kayışlı metal saati istemişti. Ayrıca ihtiyacı olduğunu söylediği elbiseleri de göndermemişti. Tabii bunların hepsi Marie'nin dikkatsizliği ve aptallığından kaynaklanıyordu[83]. Zaman zaman kızmış olsa da Marie, Gertrude'un hayatındaki en önemli figürlerinden biri olarak uzun yıllar Bağdat'ta birlikte yaşayacaklardı.

Tekrar Clandon Park'a döndüğü gün, İtalya'daki Bologna şehrine yerleşen İngiliz Kızılhaçı'nın yönetim merkezinden bir telgraf aldı. Birkaç gün içinde Bologna'ya gelip gelmeyeceğini soruyorlardı. Gertrude'un müracaatı üzerine bu daveti Lord Robert Cecil ayarlamıştı[84]. Bologna'ya çağrılmasıyla daha iyi hissetmeye başlamıştı. Ayak bağı olduğu Clandon'daki hastaneden kendisine ihtiyaç duyulan daha büyük bir yere gidecek olması onu heyecanlandırmıştı. Annesine, botla olabildiğince hızlı karşıya geçeceğini, oraya varıp kalacak yerini ayarladığında hemen yazacağını bildirdi[85].

Kızılhaç'ın Bologna'daki hastanesinde aktif bir görev almayı umuyordu. İtalya'ya vardığında ilk mektubunu 25 Kasım'da babasına

82 Mektuplar, (Newcastle) 17 Kasım 1914 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

83 Mektuplar, (Newcastle) 20 Kasım 1914 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

84 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s.354.

85 Mektuplar, (Newcastle) 21 Kasım 1914 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

gönderdi. Burada da kendisine beklediği aktif görev verilmemişti. Onu bir büroya koymuşlar "sayısız" görünen evrakları dosyalama, indeksleme ve dosyaları kartekse aktarmasını istemişlerdi. Üzerinde çalışacağı dosyalar ölü ve yararlıların bulunduğu kayıtlardı. Kızılhaç'taki ofisin yanınbaşındaki bakımsız bir otelde günlüğü on franka bir oda tuttu. Alelacele bulunan oda hep pahalı hem de pislik içindeydi. Daha ucuz ve daha temiz bir otel bulmak ilk yapacağı işlerden biri olmalıydı[86]. Her gün sabah erkenden kalkıyor bir saat kadar sahilde yürüyüş yaptıktan sonra saat 10.00'da ofise gidiyor, öğleyin 12.00'de yemek molası veriyor, öğleden sonra 14.00'den akşam 17.00'ye kadar dosyalama ve indeksleme işiyle uğraşıyordu[87]. Kaldığı otel odası içini karartıyordu. Birkaç günlük bir arayıştan sonra Victor Hugo Caddesi üzerinde daha uygun görünen *Mearice* adındaki otelde bir oda buldu[88].

Gertrude, hayatı boyunca bir büroda tıkılıp kalmayı hiç istememiş, çöllerin ve dağların insanı olmuştu. Ama şimdi kendisine biçilen rol sabahtan akşama kadar kapalı bir yerde evrak düzenleme işiydi. Oysa dışarıda kendisine ihtiyaç vardı. Diplomatlar ve ordu mensupları onun bilgilerine başvuruyor, düşüncelerini öğrenerek Orta Doğu'ya dair raporlar yazıyorlar, referans olarak da Gertrude'u gösteriyorlardı. Bunlardan biri İmparatorluk Savunma Komitesi adına 15 Mart 1915 tarihinde hazırlanan on üç sayfalık rapordu. Metnin sonuna Gertrude Bell ve diğer birkaç kişinin görüşleri doğrultusunda kaleme alındığı özellikle not düşülmüştü [89].

Bologna'ya yolu düşen tanıdıkları Gertrude'a uğramadan şehirden ayrılmıyorlardı. Kendisini ziyaret eden Philip Howell ile öğle yemeğinde dertleşmişler, Howell "çok gizli" olduğunu söylediği bazı bilgiler vermişti. Fakat bu ziyaretler onu kayıp ve yaralı askerlerin isimlerini fişlerken hissettiği yoğun baskıdan kurtarmıyordu. Tam tersine her görüşmede konuşulanların bir sır olarak kalması zorunluluğu sıkıntısını biraz daha artırıyordu. Annesine konuların ne denli saklı kalması

86 Mektuplar, (Newcastle) 25 Kasım 1914 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

87 Mektuplar, (Newcastle) 26 Kasım 1914 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

88 Mektuplar, (Newcastle) 27 Kasım 1914 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

89 NA, CAB 24/1/ 1-13 (G-16) 15 March 1915.

gerektiğini "konuştuklarımızı sana yazamam, çünkü söz verdim" diye duyurmuştu[90]. Diğer taraftan yazılan her şeyin sansüre uğraması zaten mektuplarını istediği gibi yazma şansını da ortadan kaldırmıştı[91]. Bu karmaşa dolu ortamda onu biraz da olsa rahatlatan Douhty-Wylie'nin gönderdiği mektuplardı. Erkeği sevdiğini yazsa da daha önceki gibi yoğun aşk ve bağlılık cümlelerini kurması mümkün olamıyordu[92]. Ocak 1915'te başlayan mektuplaşmaların konusu artık savaş olmaya başlamıştı. Gertrude, savaşın ayrıntılarını, ümitlerini sevgilisiyle paylaşıyor ve onun iyi olması için temennilerde bulunuyordu[93].

Bologna'daki sıkıcı ortama rağmen 1915 yılı Nisan ayı ortalarına kadar kendisine verilen işleri yapmaya çalıştı. Kızılhaç'ın bir karar alarak, gönüllüleri Akdeniz'deki ihtiyaç duyulan yerlere dağıtmaya başlamasıyla Gertrude'u Bologna'ya gönderen Lord Robert Cecil, onu tekrar Londra'ya çağırdı[94]. Böylece Gertrude'un savaşta gönüllü olarak çalıştığı günler sona ermiş oluyordu. Döndükten sonra arkadaşı Domnul'un Mısır Yüksek Komiseri McMahon tarafından Kahire'ye özel bir görev için davet edildiğini öğrenmesi Gertrude'u hem sevindirdi hem de ümitlendirdi[95].

Londra günlerinde iki şeyi sabırsızlıkla beklemeye başladı. İlki sevgilisinden gelen mektuplar ve ikincisi ise stratejik bir göreve atandığını bildiren haberdi.

1 Mayıs'ta sevgilisine "ne denli büyük kahramanlıklar yaptığını yeni öğrendim" diye başlayan bir mektup yazdı. Aynı gün sevdiği erkeğin Gelibolu'da yapılan bir çıkarmada öldüğünü öğrendi. Yazdığı mektup yarım kalmıştı[96]. Sevgilisinin ölümü hayatını dolduran iki ümitten bi-

90 Mektuplar, (Newcastle) 30 Kasım 1914 tarihli Florance Bell'e gönderdiği mektup.

91 Mektuplar, (Newcastle) 1 Aralık 1914 tarihli Florance Bell'e gönderdiği mektup.

92 Mektuplar, (Newcastle) 30 Aralık 1914 tarihli Charles Doughty-Wylie'ye gönderdiği mektup.

93 Mektuplar, (Newcastle) 10 Ocak 1915 tarihli Charles Doughty-Wylie'ye gönderdiği mektup.

94 Mektuplar, (Newcastle) 28 Nisan 1915 tarihli Charles Doughty-Wylie'ye gönderdiği mektup; Robert Cecil'in Londra'ya daveti için ayrıca bkz. Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 359.

95 Mektuplar, (Newcastle) 17 Mart 1915 tarihli Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

96 Mektuplar, (Newcastle) 1 Mayıs 1915 tarihli Charles Doughty-Wylie'ye yarım kalmış mektup.

rini yok etmişti. Şimdi bilgisini kullanabileceği bir göreve atanabilme ümidiyle yaşamaya devam edecekti. Verdiği bilgilerin Louis Mallet tarafından Dışişlerine gönderilmesi ve kendi adının da bu raporda anılması onu mutlu etmiş, beklentisinin artmasına neden olmuştu. Ama haziran başına kadar bir haber almamıştı. Bir taraftan da aklı hâlâ hayatını kaybeden sevgilisindeydi. Dick için bir şeyler yapmak istiyordu. Annesine içinde bulunduğu çaresizliği yazdı: "Charles (Dick) için ne yapacağımı bilemiyorum, Savaş Bakanlığı'nda kimseyi tanımıyorum. Bakanlık sekreteri her kimse ona telefon edeceğim"[97].

Sloane Caddesi'ndeki evde beklemek Dick için duyduğu üzüntüyü fazlalaştırıyordu. Bir şeylerle uğraşmak acısını hafifletebilirdi. Tekrar Kızılhaç'ın Londra'daki çalışmalarına katıldı ve St. James Caddesi'ndeki hastanede yaralılara yardım etmeye başladı. Kendisiyle birlikte yüzün üzerinde okul öğretmeni de burada gönüllü olarak çalışıyordu. Annesine yaralıların çokluğundan bahsetti. Çanakkale'de son üç haftada 30 bin İngiliz askeri yaralanmış ve İngiltere'ye getirilmişti[98].

Günleri ev ile hastane arasında geçerken kasım ayının başlarında Deniz İstihbarat Servisi'nin Şefi Yüzbaşı Reginald Hall (Blinker) gönderilen bir teli kendisine teslim ederek Kahire'ye çağrıldığını haber verdi. Aylardır beklediği haber gelmişti. Onu en çok sevindirecek haber buydu ve aynı gün haberi paylaştı: "Daha fazlası onlara bağlı. Ama şimdilik en azından hazır olmamı ve hareket etmemi istiyorlar"[99]. Hall'e en kısa sürede yola çıkacağını bildirince o da Kahire'ye Gertrude'un teklifi kabul ettiğini haber verdi[100].

Gertrude'un Kahire'deki Arap Büro'da çalışmak üzere davet edilmesi genellikle arkadaşı Janet Hogarth'ın (Courtney) ağabeyi David Hogarth'ın ısrarıyla olduğu genel bir kabul durumundadır[101]. Ama üvey annesi Florance Bell, bu görevlendirme işinde o sıralarda Londra'da bulunan Reginald Hall'un da etkili olduğunu belirtmektedir[102]. Deniz

97 Mektuplar, (Newcastle) 2 Haziran 1915 tarihli Florance Bell'e gönderdiği mektup.

98 Mektuplar, (Newcastle) 25 Ağustos 1915 tarihli Florance Bell'e gönderdiği mektup.

99 Mektuplar, (Newcastle) Kasım 1915 tarihli günsüz Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

100 Mektuplar, (Newcastle) 7 Kasım 1915 tarihli Florance Bell'e gönderdiği mektup.

101 Howell, *Çölün Kızı*, s. 264.

102 Lady Bell, Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 359.

İstihbarat Şefi Hall'un böyle bir görevlendirmeyi onaylamaması durumunda Gertrude'un Arap Büro'ya katılması zaten söz konusu olamayacaktır. Bu açıdan Hall'un daveti ve onayı önemlidir. Bu onayla birlikte Gertrude Bell de David Hogarth gibi Deniz İstihbarat Servisi'nin elemanı olarak Arap Büro'ya katılmış oluyordu. Bu iki isim dışında bu görevlendirmede belki de en etkili isim Dışişleri Bakanı Edward Grey olmalıdır. Grey, Gertrude'un Arap çöllerindeki seyahatlerini biliyor ve kendisine sunulan raporlarda da hep Gertrude'a atıflar yapılıyordu. Bu durumda Gertrude'un bilgilerinden faydalanılmasını isteyen onay makamlarından biri Dışişleri olmalıdır.

Heyecanlı ve telaşlıydı. 19 Kasım Cuma günü yola çıkacağını ailesine bildirdi[103]. Ertesi günü yolculuk hazırlıklarıyla ne kadar meşgul olduğunu, bu yüzden mektuplara cevap veremediğini ve onları ne kadar çok sevdiğini söylediği acele bir mektup kaleme aldı[104].

Yolculuk başlamıştı. Marsilya üzerinden İskenderiye limanına ve oradan 29 Kasım 1915 günü Kahire'ye ulaşmıştı. David Hogarth kendisini karşıladı. Oteline yerleştikten hemen sonra Savoy Otel'in iki odasını ofis olarak kullanan Arap Büro'ya giderek birlikte çalışacağı mesai arkadaşlarıyla tanıştı. Şefleri Albay Clayton'dı ve ofiste eskiden tanıdığı Lawrence, Philip Graves, Yüzbaşı Woolley ve Yüzbaşı Hall'ü görmek Gertrude'u rahatlatmıştı. Hogarth tarafından davet edildiği için doğrudan onun emrine verilmişti.

Hogarth çok geçmeden ona uzmanlık alanı olan Arap kabileleriyle ilgili görevler yüklemişti. Hangi kabile nerede yaşar, kabilelerde kim kimdir gibi ayrıntıları içeren özel bilgi kartları doldurmak en önemli işi olmuştu. Ayrıca yeni durumundan çok memnundu. Hogarth ile çalışmak onun için ne büyük bir mutluluk kaynağıydı. Kafasında sadece çalışmak vardı. Doughty-Wylie'nin ölümü onu içe kapalı bir hale getirmişti. Gittiği her yerin iklimine ve sosyal yapısına uygun yeni kıyafetleri annesinden istemesi onun olağan davranışıydı. Ama Kahire'ye geldiğinde sadece bir sabahlık ve gömlek istemişti. Ayrıca annesine, "Kahire'nin sosyal hayatına çekilmeyi istemiyorum, zaten öyle davranmak konusunda da hiç de isteğim yok" diye ruhsal durumunu

103 Mektuplar, (Newcastle) 16 Kasım 1915 tarihli Florance Bell'e gönderdiği mektup.

104 Mektuplar, (Newcastle) 18 Kasım 1915 tarihli Florance Bell'e gönderdiği mektup.

açıklamıştı. Ofis çalışmasının dışında Mısır Yüksek Komiseri McMahon ile görüşmek için çaba göstermiş ama Komiser Kahire dışında olduğu için bunu şimdilik başaramamıştı. Sosyal hayatın içinde yer almak istemese de Kahire'ye gelen eski tanıdıklarıyla görüşüp konuşmak onu biraz olsun rahatlatıyordu. O günlerde Kahire'de rastladığı isimlerden biri Mark Sykes'tı. Sykes ile tanışması tatsız olmuştu ama Kahire'de tekrar karşılaştıklarında geçmişte yaşanan o sevimsiz anıları gündeme getirmemişlerdi[105]. Tabii Gertrude ve diğer Arap Büro elemanlarının Londra'nın Fransızlarla görüşüp bir plan üzerinde anlaşma emrini Sykes'a verdiğinden haberleri yoktu. Hogarth, Sykes'ın Fransızlarla bir anlaşma yaptığını daha sonra öğrendiğinde bunu Araplardan saklamak için büyük çaba sarf etmişti. Çünkü Arap Büro'nun tezi Arap kabilelerine vaatlerde bulunmak ve onları Türk ordusuna kışkırtmaktı.

Çok geniş bir coğrafyada yaşayan yüzlerce aşiret ve önemli şeyhler hakkında gerçekçi raporlar hazırlamak saha ajanlarının sağlıklı çalışması için önemliydi. Bu raporları hazırlamak için Gertrude neredeyse hiç aralıksız çalışıyordu. Ancak Arap Büro'ya katılan diğer sivil erkeklere tanınan bazı haklardan mahrum bırakılmıştı. Savunma Bakanlığı aldığı bir kararla Büro'da çalışanlar Yüzbaşı veya Binbaşı rütbelerini vermiş, kendilerine maaş da bağlanmıştı. Bu uygulamanın dışında tutulan, kendisine kadın olduğu için rütbe ve maaş bağlanmayan tek kişi Gertrude Bell olmuştu. Büro'daki varlığı sadece Hogarth için çalışan bir eleman olmasından ibaretti. Onun bu konumu ancak Gertrude Basra'da görevlendirildiği zaman değişecekti ve kendisine yapılan bu haksızlık nedeniyle de Hogarth'a sitem edecekti.

Kendisine farklı davranılsa da hak ettiği rütbe ve unvandan mahrum bırakılsa da Kahire, Gertrude için yeni bir macera alanıydı. Farklı birimlerden gelen insanların birbirleriyle anlaşmasının mümkün olmadığı küçük bir ofiste siviller ve askerlerle birlikte görev yapması sevgilisinin ölümüyle yaşadığı ızdırabı biraz hafifletiyordu. Annesine yazdığı mektupta; "burası çok fazlasıyla ilginç bir yer, ama şimdilik bu konuda bir şey yazmam mümkün değil" diye not düştü[106].

105 Mektuplar, (Newcastle) 30 Kasım 1915 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup; ayrıca bkz. Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 359-360.

106 Mektuplar, (Newcastle) 30 Kasım 1915 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup; Gertrude'un Kahire'ye gelmesi ve çalışma arkadaşları hakkında ayrıca bkz. Lukitz, *A Guest in The Middle East*, s. 107-109.

Kahire'de görevlendirilmek onu heyecanlandırdığı kadar, bir sorumluluk da yüklemişti. Arap kabilelerini en iyi tanıyanlardan biri olarak savaşın gidişatında etkili olmak istiyordu. Kahire'ye gelir gelmez; Türklere nerelerden saldırmanın en uygunu olacağını, Araplardan kimlerle iletişime geçileceğini ve hangi Arap şeyhinin kendileri için en faydalı olacağını detaylarıyla anlatan bir rapor kaleme aldı. Hükümet üzerinde etkili olabileceğini düşünerek İngiltere diplomasisinin en önemli isimlerinden biri olan Lord Cromer'e raporunu gönderdi.

Lord Cromer'e Rapor

Asıl adı Evelyn Baring olan Lord Cromer, 1907 yılına değin Mısır Yüksek Komiserliği yapmış, rahatsızlığından dolayı görevinden ayrılmış bir bürokrattı[107]. Görevde olmamasına rağmen hem eski görev yerinde hem de hükümet üzerinde etkinliği fazlaydı. Babası Hugh'un yakın dostu olan Lord Cromer, kendisine de yakın ilgi gösteren biri olmuştu. Lord Cromer aracılığıyla hükümetin ilgisini çekmek istiyordu ve bu nedenle raporunu ona göndermişti. Raporu sekiz sayfaydı. Önce "Mısır'ın savunma sisteminin nasıl olması gerektiği" sorusunu sorarak konuyu ele alıyordu. "Mısır'ı nerede koruyacağız. Kanal'ın kenarında savunmaya mı geçeceğiz yoksa Mısır'ı korumak için daha uzak toprakları mı elde edeceğiz?". Temel sorusu buydu. Bu soruya ise şu şekilde cevap veriyordu:

"Eğer eski sistem üzerinde giderek Kanal'da kalırsak, batı yakasından yapılacak ağır top atışlarına karşılık vermemiz mümkün görünmüyor. Genel kanaat Türklerin bunu hiç zorlanmadan yapabilecekleri".

Gertrude, eğer Mısır kendi sınırları içinde savunulacaksa böyle bir savunmayı yapmak için bir koruma alanı oluşturmak gerektiğini, bu hattın ise Kanal'ın 30 km dışında olabileceğini, bu durumda burada konuşlandırılacak askerlerin erzak ve su ihtiyacının temininin çok zor olacağını söylüyordu. Türklerin kısa sürede Mısır üzerine 100 bin kişiyi bulan bir kuvvet göndereceğini, bu asker sevkiyatının ise Birüsseba'ya (Beerşeba) kadar gelen tren yoluyla rahatlıkla yapılabileceğini, bu sevkiyatı durdurmak için de mutlaka Türk ordusunu Hayfa, Beyrut, Trablus ve İskenderiye'de karşılamak gerektiğini yazıyordu. Aksi takdirde Mısır savunması için 200 bin kişilik bir kuvvete ihtiyaç duyulacaktı. Fakat Gertrude'un teklifi tam olarak bu değildi. O, harekâtın Anadolu

107 Lord Cromer'in hayatı için bkz. H. D. Traill, *Lord Cromer*, London 1897.

topraklarına Mersin civarında bulunan Ayaş'a kaydırılmasını istiyordu. Çok stratejik bir yer olarak tanımladığı Ayaş'ın 80 bin askerle işgal edilmesi hem Mısır'ı hem de Rusların savaştığı Kafkas cephesini rahatlatacaktı. O'na göre Mezopotamya'ya inen yolun en önemli kısmı Ayaş'tan geçiyordu. Kışın kar yoğunluğu nedeniyle doğuya geçiş yolları kapandığı için Türkler Kafkas Cephesi'ne ulaşmak için güneyden geçen yolu kullanmak zorundaydı. Ayaş'ın ele geçirilmesi hem doğunun hem de Mezopotamya'nın kontrolünü sağlayacaktı[108].

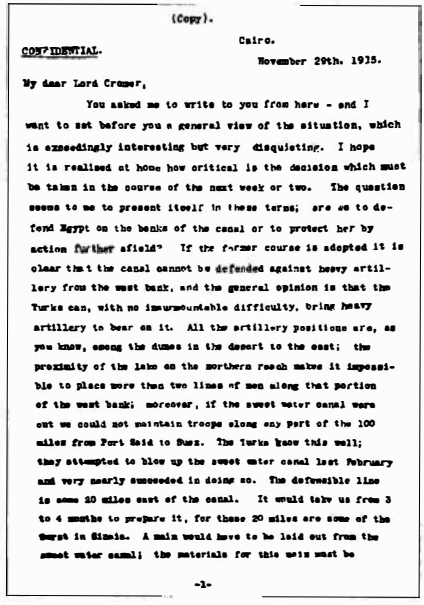
Askerî harekât konusundaki düşüncelerini paylaştıktan sonra konuyu Arapların durumuna getiren Gertrude, Araplara yönelik nasıl politikalar takip edilmesi gerektiğini de detaylarıyla anlatıyordu:

"Soruna diğer bir açıdan bakalım. Son yıllarda Türkiye'de Arapların dini hassasiyetini elde tutabilmek için büyük bir Pan-İslam canlanması yaşandı. Arkadaşım Oppenheim'ı hatırlıyor musun? O da bu işin içindeydi. "Cihad" ile ilgili uzun bir vaaz vermek için Şam'daki büyük camiye gitti. Sana memnuniyetle söyleyebilirim ki çabaları hiçbir şekilde başarıya ulaşamadı. Araplar katılmadığı için savaşın başında önemsizleşmiş olan cihad çağrısını ayağa kaldırıp, canlandırabilecek tek kişi Mekke Şerifi'dir. Ancak cihad, Türklerin sıkıca sarıldığı gibi Araplar tarafından da samimiyetle benimsenirse, o zaman bizim Orta Doğu'daki işimiz biter. Bu konuda benden farklı düşüneceğini zannetmiyorum. Arapları ikna etmek için Oppenheim elinden gelenin en iyisini yaptı. Araplara; Parlamento, yerel yönetimlerine sahip olma, okullarda ve hükümet binalarında Arapçanın kullanılmasını teklif etti. Fakat senin de dikkat ettiğin gibi bu sadece Suriye için geçerli. Mezopotamya'ya hiç dokunmadı. Arap Hilafeti konusu hariçte bırakılırsa bu şartlar Suriye'yi memnun edebilir. Arap Hilafeti bizim için kazanç durumunda. Almanya'nın müttefiki Türkiye, kesinlikle Arap Hilafeti'ni onaylamayacaktır. Milliyetçi Araplarla iyi bir çalışma Mısır'dan başlayacak ve yayılacaktır. Kimsenin samimiyetinden şüphe etmeyeceği ve bizlerle anlaşma konusunda kendisini çok önceden gösteren Şerif ile irtibatlar kuruldu. Eğer göz önüne çıkarsa Suriyeli Araplar da onun peşinden gidebilirler. O yalnızca kendisi için isteklerde bulunmuyor, Hicaz'ın olduğu kadar Suriye ve Mezopotamya'nın da bağımsızlığını istiyor ve onlar için de konuşuyor. Fakat birleşik Arap kuvveti konusunda tam

108 NA, War Office (WO), 79/64/1-3 (29 November 1915)

olarak bir sonuca varmış değil ve bu durum bütün Arap dünyasının isteklerine karşı bir zıtlık oluşturabilir. Sembolik bir anlamı olan Sultanlık yönetimi altında bir dizi bölgesel küçük devlet oluşumuna yönelmiş gibi görünüyor. Kendisinin Halife olduğu geçici güç ve ruhani bir yapıya sahip bir idari yapı teklif ediyor. Teklif ettiği Arap Halifeliği, şimdiki Mısır Sultanı tarafından elde edilebilir. Bizim lehimize olacak bu tarz düşünceleri tartışmamıza hiç gerek yok. Şerif, Suriye ve Mezopotamya'daki milliyetçi komitelerle irtibat halinde. Bu komitelerin neredeyse tamamı subaylardan, eşraftan ve önemli şeyhlerden oluşmuş durumda. Bunlar şimdilik kendilerini göstermeyen işbirlikçiler durumundalar. İş tamamen ordu mensupları tarafından yapılıyor. Şerif'in yaptığı planın bizim faydamıza olduğunu sen de görüyorsun. Plan, İslam dünyasını ikiye bölüyor. Bu planın bizden değil de Arapların kendisinden çıkması çok önemliydi. Araplar inanç birliğini anlıyorlar ama siyasi birlik onların ufuklarının çok ötesinde kalıyor. Bütün Arap kabilelerinin ufuklarının çok ötesinde ve belki de çok uzun yıllar öyle kalacak.

Türkler Amanos Dağlarını geçecek olurlarsa Arap hareketi güçsüz düşecek... Halep'teki Türk ordusu pazarlık kapılarını tamamen kapattı. Bu nedenle Arap hareketinin gücünü hafife almak büyük hata olur. Zaten Türkler bu hareket nedeniyle son derece sinirliler. Eylül 1914'ten beri Arap birliklerini Arap subaylardan ve Arap bölgelerinden uzak tutmak için bütün imkânları kullanıyorlar. Arap hareketi arkasında askeri bir güce sahip değil, fakat büyük bir manevi ve dini kuvvete sahip. Bunun doğuda ne anlama geldiğini sen iyi bilirsin. Bizim kazanacağımızdan emin olmadıkça bizim için savaşmayabilirler. Fakat bu olmasa bile bizim için çok kıymetli destekler sağlayabilirler. Şimdi Suriye'de hiçbir Türk birliği bulunmuyor. Türklerin son vergilerden dolayı son derece isteksiz hareket eden Araplardan oluşturduğu 30 bin kişilik bir kuvveti var. Kilikya hattına başarılı bir şekilde saldırırsak, muhtemelen çok da çabaya gerek kalmadan Araplar ayaklanacaklar ve Türkleri katledeceklerdir. Eğer Osmanlı ordusu bölgeye gelirse, bunu kesin gözüyle görebilirisin ki başta henüz kendilerine dokunulmamış olan Suriye'deki Ermeniler olmak üzere bütün Hristiyanlar ve Lübnan'daki Maruniler katledilirler. Marunilerin katli Fransa'yı ciddi şekilde etkiler. Suriye'nin bir bölgesini kendi yönetimine almak isteyen Fransa'nın ümitleri zedelenebilir. Bundan daha fazlası, şimdi güç kazanan Senusilerin Mısır'a saldırıları, Gelibolu'daki

(Copy).

Cairo.

CONFIDENTIAL.

November 29th. 1915.

My dear Lord Cromer,

You asked me to write to you from here - and I want to set before you a general view of the situation, which is exceedingly interesting but very disquieting. I hope it is realised at home how critical is the decision which must be taken in the course of the next week or two. The question seems to me to present itself in these terms; are we to defend Egypt on the banks of the canal or to protect her by action further afield? If the former course is adopted it is clear that the canal cannot be defended against heavy artillery from the west bank, and the general opinion is that the Turks can, with no insurmountable difficulty, bring heavy artillery to bear on it. All the artillery positions are, as you know, among the dunes in the desert to the east; the proximity of the lake on the northern reach makes it impossible to place more than two lines of men along that portion of the west bank; moreover, if the sweet water canal were cut we could not maintain troops along any part of the 100 miles from Port Said to Suez. The Turks know this well; they attempted to blow up the sweet water canal last February and very nearly succeeded in doing so. The defensible line is some 20 miles east of the canal. It would take us from 3 to 4 months to prepare it, for these 20 miles are some of the worst in Simia. A main would have to be laid out from the sweet water canal; the materials for this main must be

-1-

Gertrude'un Lord Cromer'e gönderdiği raporun ilk sayfası

ölüm kapanı ve kararlı bir şekilde başka yerlere saldırma isteği büyük oranda karışıklıkların oluşmasına sebep oluyor. Kanal'daki Türk ordusunun başımıza sardığı şey Arap cihadı. Bu hareket Mısır'a kadar durmayacak, Kuzey Afrika, Cezayir ve Fas'a kadar yayılacak. Arap ülkelerindeki Fransız yöneticiler bizimle birlikte hareket etmek zorunda kalacaklar.

İskenderiye bölgesi üzerinde yapılacak bir saldırıya Fransızlar şubat ayında itiraz ettiler. Biz Mısır'ı Gelibolu'dan koruyoruz dediler. Bu savunma başarısızlıkla sonuçlandı. Sanırım şimdi Mısır'ın Kilikya'dan savunulmasına itiraz etmezler. Özellikle bu savunma Mısır olduğu kadar Kuzey Afrika'daki kendi hâkimiyet bölgeleri için de geçerli. Eğer biz 80 veya 100 kişilik birlikleri Kilikya için temin edemezsek daha fazlasını Mısır ve Mezopotamya için nasıl elde edebileceğiz?

Kilikya planının diğer bir faydası daha var. Suriye'de Fransız ya da İngiliz hâkimiyeti yerine Arapların Türkleri tercih edeceği neredeyse tartışmasız bir konu. Arap bağımsızlığına dokunmak niyetinde olmadığımız onlara dikkatle anlatılmalı. Suriye'ye birliklerimizle saldırırsak

bütün köylüler topraklarının ele geçirildiğine ikna olur ve her bir köylü bize düşman kesilir. Durumu değiştirebilecek tek alternatif plan Türklerin irtibatını Türklerin topraklarında kesmek olacaktır. Kilikya'dan ortaya koyduğun hedeflere rahatlıkla ilerleyebilirsin. Aziz Bey Mısri'yi (Şimdi Mısır'da ve bizimle çalışıyor) bir alayla Halep'e gönderdik ve hiçbir riske girmeden onu takip edeceğiz"[109].

Bu raporda Gertrude'un Arap ayaklanmasına dair ileri sürdüğü düşünceler yeni katıldığı Arap Büro'nun da temel bakış açısını oluşturuyordu. Arapların İngiliz desteğiyle ayaklandırılması ve bu ayaklanmanın bağımsızlık isteği gibi yansıtılması çok önemliydi. Bu düşüncenin savunulması, hatta Arap ayaklanması ve bağımsızlığı planına karşı çıkan Hint Yönetimi'nin ikna edilmesi ve iki şubenin birbirine yakınlaşması Gertrude Bell'in görevi olacaktı.

Kahire ve Yeni Delhi

Gertrude'un Kahire'de en iyi anlaştığı ve uyum sağladığı kişi David Hogarth olmuştu. Fişleme işlerini birlikte yapıyor, molalarda yemeklere birlikte gidiyor ve Arap dünyasının nasıl şekilleneceğine dair düşündükleri projeleri birbirleriyle paylaşıyorlardı. Hogarth'ın yanında kendini güvende hissediyordu. Kahire'ye geldiği ilk günlerde sevgilisinin Çanakkale'deki ölümünün etkisiyle içe kapanık ve sosyal hayatın dışında kalmayı tercih eden Gertrude, bir süre sonra eski kimliğine kavuşmuştu. Kendisi için sıradan bir durum olan mevkii sahipleriyle tanışmak ve onlarla akşam yemeklerine çıkmak tekrar hayatının merkezine yerleşmişti. Kahire'nin gece yaşantısı savaşa inat Londra veya Paris'in gece yaşantısını aratmıyordu. Gertrude kısa sürede Kahire'ye gelen tanıdıklarla bir araya gelerek, gece yaşantısına giriş yaptı. Kahire'ye geldiği ilk günlerde McMahon ve eşiyle tanışmayı çok istemiş, ama McMahon şehir dışında olduğu için bu isteğini gerçekleştirememişti. Birkaç haftalık bir gecikmeden sonra bu isteğini Yüksek Komiser ve eşiyle tanışarak yerine getirmişti. Birlikte yemek yedikleri bir akşam uzun uzadıya sohbet etmişlerdi ve Gertrude ikisini de çok çekici ve hoş insanlar olarak görmüştü. Hem de ne zaman isterse kendilerine uğraması için açık çek de vermişlerdi[110].

109 NA, War Office, 79/64/5-8.

110 Mektuplar, (Newcastle) 6 Aralık 1915 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

Gündüzleri ise Büro'da yine kabileler hakkında kendisine verilen görevleri yerine getirmek için neredeyse nefes almaksızın çalışıyordu. Saha ajanları kabilelerin nüfusunu ve hangi bölgelerde ikamet ettiklerini Büro'dan öğrenmek istemişlerdi. Tabii iş Gertrude'un üzerinde kalmıştı. Şimdi kabilelerin yayıldıkları alanları gösteren bir harita hazırlamak için çalışıyordu[111].

David Hogarth'ın kendisiyle birlikte olmasına önem veriyordu ve bu önemli insan aralık ayının ilk günlerinde Londra'ya dönmek zorunda kalmıştı[112]. Hogarth'ın yokluğunda kendisini biraz yalnız hissetmeye başlamıştı. Fakat duruma kısa sürede ayak uydurdu. Kahire'de geçirdiği günlerde Arapça dersleri almaya tekrar başladı. Arapça öğrenmek için yıllarını vermiş, çöllerde kabilelerin arasında Arapça konuşmuş, günlüklerinin kimi kısımlarını Arapça notlarla doldurmuştu[113]. Tekrar ders almaya başlaması kendisini rahatlatacak bir uğraş arayışından kaynaklanmış olmalı. Ama mutluydu. "Kahvaltıdan sonra benimle bir saat Arapça okuyan muhteşem küçük bir adam yakaladım. Tekrar Arapça konuşmak çok eğlenceli" diye yazdı babasına[114]. Düzenli olarak her sabah 08:15-09:30 arası Arapça çalışıyordu[115].

Abartılı kişilik özelliklerine rağmen Büro'da diyalog kurabildiği kişilerden biri de Lawrence olmuştu. Kendisinin erkeksi kişiliği ile onun kadınsı kişiliği sanki bir yerde kesişiyordu. Bir de sivil olmaları, aynı kanaldan Büro'ya girmiş olmaları ve her ikisinin de Hristiyanlık inancını reddetmiş "inançsızlar" olmaları birbirleriyle daha rahat iletişim kurmalarında etkili olmuş olmalı. Büro'da görevli subaylarla akşamları yemeğe gittiğinde yanında Lawrence da bulunuyordu[116].

111 Mektuplar, (Newcastle) 6 Aralık 1915 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

112 Mektuplar, (Newcastle) 7 Aralık 1915 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

113 Günlüklerin 1911 yılına ait orijinal görüntüleri Katar Dijital Arşivi'nden temin edilebilmektedir. Bkz. Qatar Digital Library, MS 45158 A, 9 February 1911-18 April 1911; MS 45158 B, 19 April 1911-23 May 1911.

114 Mektuplar, (Newcastle) 7 Aralık 1915 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

115 Mektuplar, (Newcastle) 13 Aralık 1915 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

116 Mektuplar, (Newcastle) 13 Aralık 1915 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

Diğer taraftan iş ilişkilerinin çok ötesinde bir dostluk daha kurmayı başarmıştı. Büro'nun Şefi Gilbert Clayton, ilk günden itibaren Gertrude'a kibar ve özenli bir şekilde davrandı. Bu sıcak tavırların karşılığında da Gertrude'un dostluğunu kazanmıştı. Zaten ilk karşılaşmalarında onu çok sevdiğini annesine de yazmıştı[117]. Çalışma arkadaşları içinde iyi bir iletişim kurduğu diğer bir isim de Kinahan Cornwallis'ti. Kahire'de arkadaş ortamı içinde kalan diyalogları, Gertrude ve Cornwallis'in daha sonra Bağdat'ta buluşmasıyla daha samimi bir ortama taşınacak ve onun hayatının merkezi haline gelecekti.

Büro'daki yoğun çalışma temposu kalabalık içinde ve boğucu bir ortamda devam ediyordu. "Sanki Savaş Bakanlığı Savoy Hotel'e tıkılmış gibi" diyordu. Bir süre sonra onun için bir değişiklik yaparak ferah bir odaya naklettiler. Çalışmak şimdi daha eğlenceli geliyordu. Annesine mutluluğunu anlattı: "Orada oturdum ve bütün gün boyunca mutluluk içinde çalıştım"[118]. Bu iyi bir gelişmeydi. Hatta Yüksek Komiser McMahon ve eşiyle olan diyaloglarının gelişmesi de ona farklı bir güç katmıştı. Yakınlığın artmasıyla McMahonların davetlisi olarak çeşitli etkinliklere de katılıyordu. Savaş ortamında Nil Nehri üzerinde beş günlük bir gezi düzenlenmesi ve Luxor'a ziyarete gidilmesi onu biraz yoğun çalışma ortamından kurtarmıştı[119].

Yakın dostu Domnul, bulunduğu Hindistan'daki gelişmeleri Gertrude ile paylaşıyordu. Gertrude, 1915 yılının son mektubunu ondan almıştı. Hindistan'da yakın dostlarının olması onu daha farklı bir konuma yerleştiriyordu. Diğer taraftan Mısır Yüksek Komiseri ve eşiyle olan ilişkileriyle olan diyaloğu sağlam temellere oturmuştu. Akşamları McMahonlarla buluşmak ve akşam yemeklerini birlikte yemek artık sıradanlaşmıştı[120]. Böylece Büro'da görev yapan diğerlerine göre farklı bir konum elde etmeyi başarmıştı.

117 Mektuplar, (Newcastle) 30 Kasım 1915 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

118 Mektuplar, (Newcastle) 14 Aralık 1915 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

119 Mektuplar, (Newcastle) 25 Aralık 1915 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

120 Mektuplar, (Newcastle) 10 Ocak 1916 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

1916 yılının ilk günü bir sürpriz ile başlamıştı. Arkadaşı Domnul'dan onu Hindistan'a davet ediyor ve Hindistan Genel Valisi Charles Hardinge'in kendisiyle görüşmek istediğini haber veriyordu. Tabii bu görüşme isteği Domnul'un bir maarifetiyle ortaya çıkmıştı. Gertrude, annesine Hindistan'a gitmekteki hedefini "Vali'nin sempatisini ve yardımlaşmasını temin etmek" olarak açıkladı. Ayrıca bir haftadan fazla kalmak istemediğini de belirtti[121].

Hindistan'a gitmesi Büro'nun düşüncelerinin orada temsil edilmesi anlamına gelecekti ki Şef Clayton bu daveti olumlu karşıladı. Delhi ile Kahire arasında ciddi sıkıntılar vardı. Haberleşme telgraf üzerinden yapılıyor ve istenildiği şekilde irtibat sağlanamıyordu. Genel Vali Hardinge de Kahire'deki Büro'nun çalışmalarına pek olumlu bakmıyordu. Gertrude bu daveti Hardinge ile görüşmek ve onu ikna etmek, hata iki yönetim merkezi arasında iyi ilişkiler tesis etmek için bir fırsat olarak değerlendiriyordu[122]. Diğer taraftan Hindistan'dan gelen istihbarat bilgilerini elden geçiriyor ve hatalarını düzeltiyordu. O kadar çok hatta buluyordu ki, annesine yazdığı bir mektupta, gece geç vakitlere kadar düzeltme işiyle uğraştığını ve çok çalıştığını ifade ediyordu. Henüz Hindistan'a gitme hazırlıkları yapmadan Arap liderler arasında önemli bir isim olan İbn Suud ile buluşmuşlardı. Buluşmayı Hindistan'ın Irak bölgesindeki Siyasi Subayı Percy Cox ayarlamıştı. Yine aynı günlü mektupta, tanıştığı İbn Suud'un insanı büyüleyecek bir görüntüsü olduğundan bahsediyordu[123].

Gertrude, Haşimilerin ve Mekke'nin önemine inanıyordu. Bu düşünceyi Arap Büro da destekliyordu. Hâlbuki Hindistan yönetimi daha çok İbn Suud'a güveniyordu. İngiltere, 1914 yılı başından itibaren İbn Suud ile irtibata geçmişti. Savaş çıkarsa Suud'u kullanabileceğini düşünüyor, elinin altında tutmak istiyordu. Arap politikasının önemli isimlerinden biri haline gelen siyasi ajan Yüzbaşı William Henry Irvine Shakespeare, kişisel yakınlık kurduğu ve zaman zaman bir araya geldiği İbn

121 Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 362.

122 Mektuplar, (Newcastle) 16 Ocak 1916 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

123 Mektuplar, (Newcastle) 19 Ocak 1916 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

Suud'u İngiliz çıkarları için kullanılmaya elverişli bir hale getirmişti[124]. Savaş çıktıktan sonra da Percy Cox'tan İbn Suud'u bir anlaşma yapmaya ikna etmesi konusunda emir almıştı. İbn Suud, bölgenin önemli kabilelerinden ve Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı kalan İbn Reşid ile çatışma halindeydi. 24 Ocak 1915'te yapılan çatışmada İbn Suud'un kampında bulunan Shakespeare hayatını kaybetmişti[125]. Bu olaydan sonra İbn Suud, İngiltere'ye daha fazla yaklaşarak 26 Aralık 1915'te bir anlaşma yapmıştı. Anlaşmada "yabancı kuvvetler" ile savaşması karşılığında İbn Suud'un bağımsızlığı kabul ediliyor ve hâkim olacağı bölgelerin sınırları belirleniyordu[126].

Haşimi ailesi ayaklanma için kışkırtılırken bir kenarda tutulmak istenen İbn Suud ile irtibat sıcak tutulmaya çalışılıyordu. Percy Cox'un İbn Suud ile yaptığı görüşmeye Gertrude'un davet edilmesi muhtemelen Hayil'de tutulduğu sıralarda edindiği bilgileri paylaşması içindi. Şu veya bu şekilde Gertrude, Arap Büro ile Hint Yönetimi'nin temsilcisi Percy Cox'u bir yerde buluşturmuştu. Böylece artık tam anlamıyla casusluk işlerinin içine girmiş oluyordu. Yazdığı mektuplar sansürlenmeye başlamıştı. Babasına durumunu anlattı: "Sansürden dolayı size doğrudan yazamıyorum. Tekrar Londra'ya dönecek olan Hogarth aracılığı ile buradaki durumumu anlatacak bir torba dolusu kelime gönderiyorum. O size neler yaptığımı anlatacak. Ama sadece üçünüz bileceksiniz. Sen, annem ve Maurice"[127]. Mektubunda çok gizli dediği şeyleri anlatmıyordu ama Kahire ile Delhi arasındaki çatışma hakkında detaylar vermekten de kaçınmıyordu:

"İki ülkenin gizli servisleri Arap sorunu üzerinde büyük bir sürtüşme içindeler. Bu sürtüşme uzadıkça güç kaybediyoruz ve Basra'dakiler (Hint

124 Jacob Goldberg, "Captain Shakespear and Ibn Saud: A Balanced Reappraisal", *Middle Eastern Studies*, Vol. 22, No. 1 (January 1986), s. 74.

125 İngiltere'nin İbn Suud ile irtibata geçmesi ve Shakespeare'in ölümü için bkz. Qatar Digital Library, IOR/R/15/2/31.

126 Anlaşma metni için bkz. J. C. Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. II, Princeton, New Jersey 1956, s. 17-18; anlaşma süreci için ayrıca bkz. Jacob Goldberg, "The Origins of British-Saudi Relations: The 1915 Anglo-Saudi Treaty Revisited", *The Historical Journal*, Vol. 28, No. 3 (September 1985), s. 693-703.

127 Mektuplar, (Newcastle) 24 Ocak 1916 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

yönetimi) bizi aptal yerine koyduğu için bilgi elde etmemiz zorlaşıyor. Çok saçma bir durum. Buradaki herkes elinden gelenin en iyisini yapmaya çalışan insanlar. Onlar Arap sorununun Batı'dan nasıl göründüğünü anlamıyorlar, sanırım biz de Doğu'dan nasıl göründüğünü anlamıyoruz. Domnul aracılığıyla Lord Hardinge'in mesajını aldığımda, önemsiz ve resmi olmayan biri olarak Genel Vali'nin davetini kabul ederek oraya gider ve bu tarafın düşüncelerini ortaya koymadan önce onları dinlersem neler yapabileceğimiz konusunda daha net olabileceğimizi söyledim. Şefim bu teklifimi onayladı ve Domnul'a davetlerini kabul ettiğimi bildirdim. Şu an üzerinde çalıştığım Arap dosyalarından çok şey öğrendim. Bakalım onlardan bu bilgilerimizin üzerine neler koyabileceğiz. On güne kadar Delhi'ye gitmeyi ve Lord Hardinge ile görüşmeyi düşünüyorum. Görüşmelerden sonra eğer izin verirlerse Basra'ya giderek orada çalışmak çok hoşuma gidecek. Gizli Servis'in elemanlarıyla orada doğrudan temasta olmam çok faydalı olacak. Tabii her şey Mezopotamya'da olup bitene bağlı. Biz burada savaştan sonra da faaliyetleri devam edecek bir Gizli Servis oluşturma çabasındayız. Ama bu Hindistan'daki Genel Vali'nin sempatisi ve desteği kazanılmadan yapılamaz"[128].

Gertrude, Delhi'ye gitmek için nazikçe babasının onayını da istemişti. "Her zamanki gibi beni destekleyeceğini biliyorum" diye yazdı. Babasından izin istemek zorundaydı, çünkü kendisine herhangi bir maaş bağlanmamıştı. Hindistan'a gitmek için paraya ihtiyacı olacaktı ve Büro'nun bu masrafları karşılayıp karşılamayacağından emin değildi. Babasına "eğer masraflarımı karşılamazlarsa bankada harcamam için para olmalı" diye de not düştü. Ama Büro, Hindistan seyahatinin giderlerini üstlenmemişti. Gertrude'un yolculuğu ancak babasının maddi desteğiyle gerçekleşecekti. Yeni Delhi'ye ulaştığında da yine paraya ihtiyacı olduğunu babasına bildirecekti[129].

Delhi'ye seyahati 28 Ocak 1916 tarihinde Süveyş'ten geçen *Euripides* adlı bir gemiyle başladı. Gertrude'un "muhteşem" diye tanımladığı bu gemi asker sevkiyatı için kullanılıyordu. Birinci sınıf yolcular için ayrılan yerler neredeyse boştu ve en büyük mutluluğu rahat bir yolculuk

128 Mektuplar, (Newcastle) 24 Ocak 1916 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

129 Mektuplar, (Newcastle) 18 Şubat 1916 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

yapacak olmasıydı[130]. Diğer taraftan geminin çok hızlı olması yolculuğun beklediğinden daha kısa sürmesini sağlayacaktı. Domnul'a birkaç gün erken geleceğini haber verdi[131]. 7 Şubat'ta Hindistan'ın batı sahiline Karaçi'ye ulaşmıştı. Buradan Yeni Delhi'ye günde bir kez tren seferi vardı ve bir sonraki trene binmesi için bir gece Karaçi'de kalması gerekecekti[132]. Karaçi-Yeni Delhi arası 1.000 km'den fazlaydı ve trenle 48 saat sürüyordu. Bir gece gemide kaldıktan sonra yolculukta arkadaşlık ettiği erkeklerin yardımıyla eşyalarını tren istasyonuna taşıdı. Bindiği trenle Delhi'ye kadar rahat bir yolculuk yaptı. Kendisini karşılayan Domnul, onu Genel Valiliğe ait geniş bir misafirhaneye yerleştirdi. Yolculuğun yorgunluğunu üzerinden atıp kendine çeki düzen verdikten sonra Genel Vali Hardinge ile buluştu. Uzun uzadıya sohbet ettiler. Hardinge, ona Hindistan'a bağlı Gizli Servis'in dosyaları üzerinde çalışma izni verdi. Ertesi günkü işi bu dosyaları teker teker incelemek olmuştu[133].

Gertrude, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Delhi'deki görevlisi Grant'ı Londra'dan tanıyordu. Daha önce iyi bir diyalog kurması burada da işe yaradı. Grant, Gizli Servis'in Arap dosyasını Gertrude'un önüne serdi. Bir hafta boyunca bu dosyayı, saha ajanlarının gönderdiği raporları inceledi. Kahire'deki Büro'nun gözden kaçırdığı bilgileri kayda geçirdi. Dosyalarla işini bitirdikten sonra yakın zamanda Mekke'yi ziyaret eden Bhopal'ın dul yöneticisi Sultan Cihan Begüm (1858-1930) ile sohbet ederek Hicaz'la ilgili taze bilgiler aldı. Hindistan'daki Gizli Servis, Kahire'dekiyle kıyaslanamayacak kadar büyüktü. Çalışanları "muazzam bir grup" diye tanımlamıştı. Birçoğu ile tanışma imkânı buldu ve onlara "yorgun düşene kadar" Kahire'nin Arap planlarını anlattı. Onlar da beklediğinden daha fazla konuşmaya istekliydiler. Bu çabasıyla Kahire ve Delhi arasındaki sorunları biraz da olsa düzelttiğine inanıyordu. Fakat Hindistan'dakilerle sürekli iletişim kanalı oluşturmanın da mümkün olmadığını görüyordu. Ülkenin iyiliği için üst

130 Mektuplar, (Newcastle) 28 Ocak 1916 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

131 Mektuplar, (Newcastle) 1 Şubat 1916 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

132 Mektuplar, (Newcastle) 7 Şubat 1916 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

133 Mektuplar, (Newcastle) 11 Şubat 1916 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

kademe yöneticilerin bu irtibatı sağlamasının bir mecburiyet olduğunu düşünüyordu. Farklı bölmelere hapsedilmiş insanların birbirlerinin ne yaptığını anlaması zaten mümkün olamayacaktı[134].

Delhi'de kaldığı süre içerisinde elinden geldiğince gördüğü eksiklikleri gidermeye çalışan Gertrude hareket planını da yapmıştı. Önce 23 Şubat'ta Delhi'den ayrılarak daha kuzeyde bulunan Lahor'a uğrayacaktı. Oradan da Şubat'ın 27'sinde gemiyle ayrılmayı düşündüğü Karaçi'ye geçecekti. Ayrılmadan önce Basra'da Percy Cox'un emrinde çalışması konusu gündeme geldi. Hardinge, Gertrude'un Basra'daki Gizli Servis'e katılmasını onaylayarak gerekli yardımı yapacağını söyledi[135].

26 Şubat'ta geldiği Karaçi'den babasına Delhi'den ayrıldıktan sonra yaşadığı önemli gelişmeleri yazdı. Delhi'dekiler kendisinden çok etkilenmese de Gizli Servis'in diğer bir merkezi olan Simla'daki elemanlar Gertrude'un bilgi birikiminden faydalanmayı uygun bulmuşlardı. Simla'dan gelen bir ajan Gertrude'a birlikte çalışmayı teklif etti. Gertrude'a göre; Delhi'dekilerden daha anlaşılabilir biriydi. Aynı hedef için ayrı ayrı birimlerin birbirinden habersiz çalışmasının gereksizliğini o ajan da vurguluyordu. Bu düşünce Gertrude'un hassas noktasıydı. Kurulan diyalogun sonucu Simla'daki birim onu *Gazetteer of Arabia*'nın editörlerinden biri yaptı[136]. Arapların yaşadığı bölgeler, kabileler, kişiler ve ekonomik, kültürel olayları ayrıntılı olarak ortaya koyan *Gazetteer of Arabia*, Arap Büro'nun hazırladığı *Arab Bulletin*'in bir benzeriydi. Üst düzey görevlileri bilgilendirmek için hazırlanıyordu. Bittiğinde toplamda 1.600 sayfalık bir külliyat haline gelen bu çalışma 1917 yılında iki cilt olarak yayınlanmıştı. *Arab Bulletin*'e katkı yapanların isimleri yayında yer alırken *Gazetteer of Arabia*, Hindistan Kurmay Heyeti'nin hazırladığı bir eser olarak basılmıştı. Dolayısıyla emek sarf etmesine rağmen Gertrude'un adı bu eserde yer almıyordu[137].

134 Mektuplar, (Newcastle) 18 Şubat 1916 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

135 Mektuplar, (Newcastle) 18 Şubat 1916 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

136 Mektuplar, (Newcastle) 26 Şubat 1916 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

137 *Gazetteer of Arabia* için bkz. Qatar Digital Library, IOR/L/MIL/17/16/2/1 (Birinci Cilt); IOR/L/MIL/17/16/2/2 (İkinci Cilt)

Gertrude'un Delhi seyahatiyle ilgili tekrarlanan bir yanlışı burada düzeltmek gerekir. Gertrude'un biyografılarının hemen hepsi bu seyahatin Gertrude'un Arap dünyası ile ilgili geniş bilgisini Hindistan'daki Gizli Servis'e aktarmak için Arap Büro tarafından düzenlendiğini, gittiğinde de ajanlara kabileler hakkında detaylı bilgileri aktardığını yazmaktadırlar[138]. *Çöl'ün Kızı* adlı eserin yazarı Howell, Delhi yolculuğunun Gertrude'un isteği ile gerçekleştiğini Genel Vali Hardinge'in "Gertrude'un Hindistan'a geleceğini duydum, kendisiyle görüşmek istedim" şeklinde ifadesiyle açıklıyor ki bu tarz bir ifade Hardinge'in anılarında bulunmuyor[139]. Hâlbuki Gertrude'un Hindistan'a gidişini sağlayan davet Domnul aracılığı ile Vali'nin kendisi tarafından yapılmıştı. Oradayken Arap Büro'nun tezlerini anlattı ve Delhi'deki ajanlar bu tezleri dikkatle dinlediler. Ama göründüğü kadarıyla durumdan etkilenen Gertrude'un kendisi oldu. Hindistan Gizli Servisi'nin muazzam kadrosunun ve çalışma şekillerinin Kahire'deki Büro'dan çok üstün olduğunu babasına hayranlıkla bahsetti. "Ajanlara Araplarla ilgili konular hakkında bilgi verdim. Konuşmaktan yorgun düştüm, sanırım onlar da öyle. Ama daha fazla konuşmak ve öğrenmek için o kadar istekliler ki"[140].

Genel Vali Hardinge, anılarında Gertrude'un bu ziyaretine kısa da olsa değinmiştir: "Uzun yıllardır Sir Frank Lascelles'in yeğeni olarak tanıdığım ve Kahire'deki Gizli Servis'te görevlendirilmiş olan Gertrude Bell'in, Gelibolu'daki çıkarmada çok yakın bir arkadaşını kaybettiği için çok üzgün ve hastalanmış olduğunu öğrendim. Dışişleri'nin Araplarla ilgili dosyaları üzerinde çalışma fırsatı elde edebileceği Delhi'ye beni ziyaret etmesi için davet ettim. Gelerek birkaç hafta valilik misafirhanesinde kaldı ve Dışişleri'nin Arabistan ile ilgili topladığı koleksiyondan çok etkilendi. Yüksek Komiserimiz Percy Cox'un yanında çalışmak üzere Basra'ya göndermeyi teklif ettiğimde, kabul etti. Kadın olması nedeniyle Percy Cox'un gücenebileceği konusunda kendisini uyardım. Fakat kabiliyeti ve bilgisiyle bu durumun üstesinden geldi. Basra'da Arap Büro'ya büyük bir muhalefet vardı. Yine çok iyi bilindiği gibi onun kabiliyeti, açık görüşlülüğü bu muhalefeti yenmeyi başardı.

138 Winston, *Gertrude Bell*, s. 168-173; Wallach, *Çöl Kraliçesi*, s. 222-224.

139 Howell, *Çölün Kızı*, s. 279.

140 Mektuplar, (Newcastle) 18 Şubat 1916 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Gertrude birkaç yıl Basra'da kaldı ve ölümüne kadar devam edecek önemli bir kadroya atanmayı da başardı"[141].

Gertrude Bell'in, Delhi'de üstlendiği görev Arap Büro'nun tezlerini anlatmak ve Delhi ile Simla'daki ajanlarla Kahire'nin belirli konularda uzlaştırmasını sağlamaktı. Bunu kısmen başardığına inanıyordu. "Delhi ile Kahire arasında yanlış giden bazı şeyleri düzeltmeyi biraz da olsa başardım" diye gururla yazdı babasına. Sonra ekledi: "Ama bu yeterli değil, kişisel olarak irtibatlar sağlanmazsa iki merkezin belirli konularda iş birliği yapması imkânsız"[142].

Sınırlı olsa da Gertrude için bu bir başarıydı ama onun esas başarısı Delhi'ye rakip bir birim olarak kurulan Arap Büro'nun elemanı olarak kendisini Basra'daki Gizli Servis'e kabul ettirmesiydi. O artık Arap Büro'dan daha çok Hindistan Genel Valiliği'nin Basra'da kurduğu Gizli Servis'in bir elemanıydı. Elbette Arap Büro ile irtibatı kesilmeyecekti. Ama bu değişiklik onu daha güçlü bir konuma taşıyacak ve ayrıca Mezopotamya'nın yapılandırılma sürecinde Arap kabileleriyle irtibat kurma tekelinin Gertrude Bell'in elinde kalmasını sağlayacaktı.

Binbaşı Gertrude Bell'in Basra Günleri

Delhi'den hareket eden Gertrude Kutülamare kuşatmasının devam ettiği günlerde 3 Mart 1916 tarihinde saha ajanlarının çalıştığı Basra'ya ulaştı. Fransız cephesinden haber alabiliyorlardı ama Kut'tan haber almaları mümkün olmuyordu. Bir taraftan da Lord Kitchener'in Savaş Bakanı olduktan sonra asker toplamak için başlattığı "Vatan Sizi Çağırıyor" kampanyasına katılarak gönüllü asker olan kardeşi Maurice'ın durumunu merak ediyordu[143].

Gertrude, Basra'daki Gizli Servis'in Şefi olan Percy Cox ile çalışacaktı. Kendisini karşılayan Bayan Cox'un nezaketi ve yardımseverliğinden çok etkilenmişti. Babasına Percy Cox'un ne "büyük bir adam" olduğundan bahsetti[144]. Gerçekten de Cox, aşiretler arasında büyük

141 Hardinge, *My Indian Years*, s. 136.

142 Mektuplar, (Newcastle) 18 Şubat 1916 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

143 Mektuplar, (Newcastle) 3 Mart 1916 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup; Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, s. 369.

144 Mektuplar, (Newcastle) 4 Mart 1916 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Gertrude'un Basra'daki şefi Percy Cox

nüfuza sahipti ve Araplar ona büyük saygı gösteriyorlardı[145]. Gertrude, ikamet etmek için Gizli Servis Karargâhı'na bitişik olan bir evi kiraladı. Ev bölgenin önemli tüccarlarından Gray Mackenzie'ye aitti. Yerleştikten hemen sonra zaten çok yakın olan ofise gitti. Servis'in askeri Şefi Albay Beech'ti. Daha önce Karkamış'ta Lawrence ile birlikte gördüğü arkeolog Campbell Thompson ile de karşılaştı. Her ikisi de kendisini güler yüzle karşıladılar. Simla'da görüştüğü Gizli Servis elemanının kendisine verdiği sorumluluk *Gazetteer of Arabia*'nın hazırlanmasıydı ve vakit geçirmeden üzerinde çalışmak istiyordu. Bunun için Karargâh'tan beklentisi vardı. Kendisine ayrı bir oda ve çalışmasını kolaylaştıracak bazı imkânlar sunulması temennisindeydi. Basra'ya gelince kendisine yıllarca hizmet etmiş olan Fettuh'a duyduğu özlemi "Ah Fettuh! Acaba onun gibi iyi bir hizmetkâr bulabilir miyim" diye kâğıda döktü[146].

Basra'nın ortamı karışıktı. Burada ne kadar kalacağını veya bir sonraki yapacağı işin ne olacağını kesinlikle bilmiyordu. Birileri herhangi bir iş yapması için ondan yardım isteyebiliyordu. "Yapacak o kadar çok iş vardı ki" diye sıkışık durumunu ailesiyle paylaştı. Servis'te Arap kabileleriyle ilgili dosyaları tasnif ediyordu. Çok kıymetli olduğunu düşündüğü bu bilgiler kendisinin daha önceki bilgilerine eklendiğinde çok faydalı, işe yarar olacakları kesindi. Bilgi akışı Percy Cox tarafından yapılıyordu. Arap kabilelerinden aldığı bütün bilgileri kayda geçmesi için Gertrude'a aktarıyordu. Böylece Gertrude kabilelerin durumunu en ayrıntılı şekilde bilen kişi durumuna geliyordu. Büro'da çok yoğun bir tempoda çalışıyordu. Sabah 08:30'dan öğleye kadar, öğleden sonra 14:00'den akşam altıya kadar aralıksız olarak dosyalarla ilgileniyordu. Bu yoğun tempoda Büro dışı işlerini hafifletmek için Mikhail adında Musullu bir hizmetkâr tutmuştu. Bir de her zaman olduğu gibi her duruma uygun giyisilere ve güneş gözlüklerine ihtiyacı oluyordu. Tek

145 Percy Cox ile ilgili Arap Büro'nun raporu için bkz. *Arab Bulletin*, "Mesopotamia", (16 June 1916), No: 4, s. 31-32.

146 Mektuplar, (Newcastle) 4 Mart 1916 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

tek tarif ederek en kısa zamanda bunların gönderilmesini annesinden istiyordu[147]. 48 yaşındaki Gertrude bu haliyle Orta Doğu'yu şekillendirmeye çalışan bir casustan çok anne babasına muhtaç, onların aldığı yeni elbiselerle oyuna giden küçük bir kıza benziyordu.

Aslında ailesine bağlı kalması normaldi, çünkü çalışmasının karşılığı olacak bir maaşı ve unvanı yoktu. Hogarth, Arap Büro'ya onu kendisine yardım etmek için çağırmıştı. Gertrude için büyük mutluluktu ama günler geçtikçe kendisine reva görülen haksızlığa da şahit oluyordu. Basra'da Percy Cox ve eşiyle çok sıcak ilişkiler kurmuştu. Cox ona bir baba şefkatiyle yaklaşıyor, ezmekten çok korumaya ve yardımcı olmaya çalışıyordu. Basra'daki bütün sivil yönetim işlerinin en tepesindeki isim olan Percy Cox, Gertrude'a yapılan haksızlığın farkındaydı. Bu denli disiplinli çalışan, emeğini ortaya koyan bir eleman kadın da olsa ödüllendirilmeliydi. O da bu ödüllendirmeyi yaptı. Gizli Servis'te görevli diğer sivil erkeklere uygulandığı gibi Gertrude'a da Binbaşı rütbesi verdi. Maaşı ise 300 rupi olarak belirlendi. İlk maaşını 1916 yılının Temmuz ayından itibaren almaya başladı[148]. Bu atamayla Gertrude artık gerçek anlamda Gizli Servis'in bir elemanı durumuna geliyordu. Diğer taraftan Arap Büro ile olan bağları da en aza indirgenmiş oluyordu. Arap Büro için de birşeyler yapıyor, özellikle *Arab Bulletin*'e yazılar gönderiyordu ama artık Kahire'ye değil, Hindistan Yönetimi'ne bağlı bir ajan olarak yoluna devam ediyordu.

Basra'da daha mutluydu. Büro'daki çalışma arkadaşlarıyla buldukları her fırsatta yeni Orta Doğu'nun nasıl şekilleneceği konusunda ince hesaplar yapıyorlardı. Bazıları da önemli görevleri kendileri için istiyorlardı. Türklerin yönetim sistemini çok iyi bilen finans birimi sorumlusu Henry Dobbs, yeni kurulacak Irak hükümetinin memur kadrosunu oluşturmanın çok zor olacağını ileri sürüyordu. Gertrude ise Mısır'daki tecrübelerinden sonra Irak'ta hiç zorlanmayacaklarını düşünüyordu[149].

147 Mektuplar, (Newcastle) 9 Mart 1916 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

148 Babasına 1919 yılında gönderdiği bir mektupta maaşıyla ilgili bilgi veriyor. Bkz. Mektuplar, (Newcastle) Mart 1919 tarihli günsüz babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

149 Mektuplar, (Newcastle) 11 Mart 1916 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

Biraz da ihtiraslı biri olarak gördüğü Henry Dobbs, sonraki yıllarda Irak Yüksek Komiseri olarak atanacak ve Gertrude'un hayatında önemli bir rol oynayacaktı.

Gertrude için sıkıcı günler geride kalmıştı. Yeni Orta Doğu'nun planları yapılırken, İstanbul'daki elçilik çalışanı R. W. Bullard gibi Osmanlı İmparatorluğu konusunda uzman kişiler birer birer Basra'ya gelmeye başlamıştı. Böylece Gertrude daha önce tanıştığı birçok isimle tekrar karşılaşma fırsatı buluyordu[150]. Diğer taraftan Kahire'deki gibi bir kişiye bağlı değil, Gizli Servis'in bir elemanı olarak çalışıyordu. Kurduğu arkadaşlıkları onun için çok değerliydi. Bir kişinin dışında anlaşamadığı, iletişim kuramadığı kimse kalmamıştı. Bu kişi Percy Cox'un asker kökenli yardımcısı Yüzbaşı Arnold T. Wilson idi.[151]. Gertrude'un daha sonra da bahsedeceği gibi Wilson'ın disiplini ve becerikli bir askerdi. Olaylara bakış açılarındaki farklılık Gertrude ile Wilson'ın ilişkisini ileriki yıllarda kırılma noktasına getirecekti[152].

Percy Cox'un babacan tavırları çalışma ortamının atmosferini rahatlatıyordu. Gertrude, Cox'un da desteğiyle Basra'da olabildiğince fazla Arap şeyhiyle görüşmeye çalışıyor, onlardan Gizli Servis'in kullanabileceği bilgileri alıyordu. İngilizler için en büyük tehlikeyi İbn Suud ile uzun süredir savaşan İbn Reşid oluşturuyordu. Necd bölgesindeki en kalabalık kabile olan Şammarlıların elde edilmesi İngilizleri çok rahatlatacaktı. Gertrude, bir taraftan Basra'daki önemli kişilerle görüşürken diğer taraftan da İbn Reşid'in tarafsızlığını sağlayacak bir yöntem bulma çabası içine girmişti[153].

Zaman zaman Kahire'ye dönme ihtimalinin Basra'da ortaya çıkaracağı boşlukları ailesiyle paylaşıyordu. "Buradan ayrılırsam, hiçbir görevli Araplarla iletişim kuramaz. Çünkü Arapça bilmiyorlar. Oysa ben her an Araplarla iletişim halindeyim ve onları çok iyi tanıyorum". Ayrıca Percy Cox, Kahire'den gelen George Lloyd'u yardımcısı olarak

150 Mektuplar, (Newcastle) 17 Mart 1916 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

151 Arnold Wilson, Mezopotamya'daki üstün başarısından dolayı kısa sürede *Albay* rütbesine yükseltilecekti.

152 A. T. Wilson ile ilişkileri için bkz. Lukitz, *A Guest in The Middle East*, s. 133.

153 Mektuplar, (Newcastle) 8 Mayıs 1916 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

atamıştı. Kahire'de iken birlikte at bindiği George'un Basra'ya gelmesine ve Cox'un yardımcısı olmasına Gertrude fazlasıyla sevindi. Olumlu gelişmelerden sonra kesinlikle Mısır'a tekrar dönmeyi düşünmüyordu. Babasına bu düşüncesini yazdı: "Kahire ile Basra arasında bir irtibat olacaksam Percy Cox'un ofisinde olmalıyım. Çünkü benim işim askeri değil tamamen sivil"[154].

Gertrude, Büro'daki konumunu kuvvetlendirmek için çaba sarfederken, İngiliz ordusunun Kut'taki durumu daha da çaresiz bir noktaya gelmiş, Savaş Bakanlığı, Mezopotamya'daki bu yenilginin sorumluları hakkında soruşturma başlatmıştı[155]. Gizli Servis'in bir an önce çözüm bulması gerekiyordu. Sorumluluk da Basra'daki Büro'ya düştüğü için çalışanlar üzerinde bir baskı oluşmuştu. Percy Cox'un planı Aubrey Herbert'in başkanlığında Lawrence ve bir subayı Kut'a göndererek Halil Paşa'yı ikna etmelerini sağlamaktı. Gertrude'un morali aynı günlerde Basra'ya gelen Lawrence'ı görmesiyle biraz düzeldi. Cox'un verdiği görev için hazırlanan Lawrence'ı giydiği kıyafetlerle görünce gülmekten kendisini alamamıştı. Onun Arap kıyafetleri içindeki komik gösterisini annesine; "Lawrence'ın görünüşü nedeniyle hafta oldukça neşeli geçti" diye yazdı[156]. Çok kısa bir süre için gördüğü Lawrence ile tekrar karşılaşması ancak 1919 yılı Mart'ında mümkün olacaktı[157].

Ordunun başarısızlığı Büro'ya daha fazla görev yüklemişti. Gertrude haritaların üzerindeki isimleri ve kabileler hakkındaki bilgileri düzeltiyor, yerel kabileler hakkında bir de el kitabı hazırlıyordu. "Neredeyse bitirmek üzereyim. Son şeklini vermeden önce Nasıriye'ye gitmek istiyorum" diye bilgi verdi ailesine[158].

Birkaç gün sonra Aubrey Herbert, Halil Paşa'yı ikna edemeden eli boş dönmüştü. İngiliz ordusunun Mezopotamya'daki *Külkedisi Operasyonu*, Külkedisi'nin tartışmasız yenilgisiyle sonuçlanmıştı. Bu yenilgi

154 Mektuplar, (Newcastle) 14 Mayıs 1916 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

155 Hardinge, *My Indian Years*, s.134-135.

156 Mektuplar, (Newcastle) 9 Nisan 1916 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

157 Mektuplar, (Newcastle) 7 Mart 1919 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

158 Mektuplar, (Newcastle) 9 Nisan 1916 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

Hindistan Yönetimi'nin bir başarısızlığı olarak algılandığı için Bağdat'ın bir an önce işgal edilmesi ve Mezopotamya'nın Hindistan'ın bir eyaleti olması tezi de çökmüştü. Bu tezi savunan Charles Hardinge'in Genel Valilik makamında kalması düşünülemezdi. Kut'taki askerlerin kurtarılamayacağının anlaşılmasından sonra da görevinden alındı[159]. Basra'da bulunmasını Hardinge'e borçlu olan Gertrude, ortaya çıkan hezimetin sorumlusunun Hindistan Yönetimi değil Lord Kitchener olduğunu düşünüyor ve şu değerlendirmeleri yapıyordu: "Savaşın Mezopotamya'da olmasına Londra karar vermiş ama askeri birlikler savaşa başladıklarında ihtiyaçları olan hiçbir şey onlara gönderilmemişti. Ayrıca İngiltere'nin en iyi generalleri Fransa ve Gelibolu'ya gönderilmişler ve bu generaller cephelerden geri dönememişti. İngiltere, Mezopotamya'yı Arap dünyasından farklı bir coğrafya olarak düşündü. Oysa Arap dünyasının bir parçasıdır. Arap politikalarıyla koordine etmek ve planları ona göre yapmak gerekiyor. Mısır'daki insanlara Londra ve Hindistan tarafından kuvvetli muhalefet vardı ve fırlatılıp atıldılar. Politikalar Araplarla sağlam ilişkiler üzerine bina edilmeli"[160].

Gertrude'un uygulanan politikalara şüpheyle yaklaşması normaldi, çünkü nisan ayında henüz Arap kabilelerinin durumu, ayaklanmanın nasıl başlatılacağı ve yönlendirileceği konularında somut bir karar çıkmamıştı. İngiltere için en önemli problem ise özgürlük vaadiyle isyana sevk edilen Araplara nasıl bir yönetim şekli uygulanacağı, kurulacak devletlerin sınırlarının nasıl belirleneceğiydi? İngiltere, Araplarla ilgili uygulanacak politikaları tek bir şahsa veya bölgeye bağlamak istemiyordu. Bir taraftan Basra Körfezi etrafındaki emirlerle anlaşma yaparken, diğer taraftan da Hicaz'daki Şerif Hüseyin ve Necd'deki İbn Suud ile pazarlıkları sürdürüyordu. Savaş Komitesi'ne bilgi veren Mark Sykes, bölgede Fransa olmadan ilerleme olmayacağını, İngiltere'nin bölgede Fransa ile ortaklaşa hareket etmesinin bir gereklilik olduğunu söylemişti. Bunsen Raporu da en iyi ihtimallerden birinin Arap topraklarının İngiltere ve Fransa arasında paylaşılması olduğunu öngörmüştü. Kutülamare hezimetinden sonra İngiltere'nin hayata geçirdiği ilk proje Fransa ile paylaşma anlaşması yapmak oldu.

159 Hardinge, *My Indian Years*, s.137-144.

160 Mektuplar, (Newcastle) 29 Nisan 1916 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

İngiliz-Fransız Ortaklığı ve Sykes-Picot Anlaşması

İngiltere ve Almanya gibi Fransa da 19. yüzyıl boyunca Orta Doğu'dan pay alabilmek için mücadele vermişti. Ama Fransa'nın Orta Doğu'ya ilgisi sadece petrol ve hammadde temin edilecek bir bölge olmasından kaynaklanmıyordu. Antakya ve Urfa'dan güneye Kudüs'e kadar uzanan hat üzerindeki toprakların kendi yönetiminde kalmasını tarihsel bir hak olarak görüyordu. Hristiyanlığın kutsal topraklarını Müslümanlardan kurtarmak amacıyla 1096'da başlayan Haçlı Seferlerinde Fransız din adamları ve asilleri önemli rol oynamışlardı. Birinci Haçlı Seferi'den sonra Fransızların kontrolünde Urfa, Antakya, Trablus kontluklarıyla Kudüs Krallığı kurulmuştu. Bu kontluklar zamanla ortadan kalkmış olsa da Fransa, Orta Doğu ile olan bağlarını hiçbir zaman koparmak istememişti. Fransız İhtilali sonrasında 1798'de Mısır'a asker çıkaran Napolyon Bonapart'ın ikinci adımı Lübnan ve Suriye bölgelerini ele geçirmeye çalışmak olmuş, Akka'da Cezzar Ahmed Paşa'nın başarılı savunmasıyla bu girişimi başarısızlığa uğramıştı. Ama bir süre sonra Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ile Osmanlı İmpatorluğu arasında çıkan anlaşmazlıktan sonra Lübnan'ın Mehmed Ali Paşa tarafından işgal edilmesiyle Fransa bölgeye dolaylı da olsa girmiş oluyordu. Fransa'dan destek gören Paşa, işgalden sonra birçok memuriyete Fransızları atamıştı. Paşa'nın burada uyguladığı ve daha çok Hristiyanlara dayanan politikaları güney bölgelerde yaşayan Müslüman Dürziler ile kuzey bölgelerde yaşayan Hristiyan Marunileri karşı karşıya getirmişti. Lübnan'ın en kalabalık iki toplumu arasında çıkan 1841 ve 1860 çatışmalarında Maruni Hristiyanların koruyuculuğunu Fransa üstlenmiş, Lübnan'ı özerk bir yönetime kavuşturmayı başarmıştı[161]. Fransa, Lübnan üzerindeki etkisini 1912'de çıkan krizde de göstererek Maruniler lehine uluslararası yeni bir sözleşme imzalanmasını sağlamıştı[162].

Savaşlar bir yönüyle insanlık tarihinin en kara ve kanlı sayfalarını oluştururken diğer yönüyle de güçlü ülkelerin dünyaya düzen vermek, hâkimiyet kurmak için kullandıkları bir araç oldu. Henüz Birinci

161 Lübnan'da yaşanan sorunlar ve Fransa'nın etkisi için bkz. Haluk Ülman, "1840-1845 arasında Suriye ve Lübnan'ın Durumu ve Milletlerarası Politika", *Siyasal Bilgiler Dergisi*, Cilt:18 Sayı:3-4 (1963), s. 243-268;

162 Lübnan üzerindeki İngiltere-Fransa çatışmasının Arab Bulletin'e yansıması için bkz. *Arab Bulletin*, Vol. I, s.viii-ix.

Dünya Savaşı patlak vermeden önce Avrupalı devletler savaş çıkabileceğini sezinliyor, hatta böyle bir durumu fırsat olarak görüyorlardı. Savaş, aynı zamanda bir paylaşım da demekti. Birbirleriyle ittifak yapan devletlerin tarihsel ve ekonomik temellere dayandırdıkları çıkarlarına göre coğrafyanın yeniden şekillendirilmesi anlamına geliyordu. Bu çıkarların sınırlarını çizen ve savaş bittikten sonra kimin nereye sahip olacağını belirleyen gizli anlaşmalar imzalandı. İstanbul Anlaşması (Mart-Nisan 1915), Londra Anlaşması (26 Nisan 1915), Sykes-Picot Anlaşması (Nisan-Ekim 1916), Saint Jeanne de Maurienne Anlaşması (Nisan-Ağustos 1917) İtilaf Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu topraklarını paylaştıkları anlaşmalar olarak tarihe geçti.

İlk anlaşma olan İstanbul Anlaşması, tek bir belgenin imzalanmasıyla değil Rusya Dışişleri Bakanı Sazanov ile Petersburg'da görevli Fransız ve İngiliz elçilerinin birbirlerini farklı tarihlerde verdikleri dokuz memorandumdan ibarettir. 19 Şubat ve 4 Mart tarihleri arasında Petersburg'daki elçiler Sazanov ile irtibat kurarak, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki isteklerini olumlu karşıladıklarını bildirmeleri anlaşmaya giden süreci başlattı. Sazanov, 4 Mart'ta verdiği "aide memoire" ile Çar Nikola'nın bu yaklaşıma sevindiğini belirterek Rus isteklerini açıkladı. İstanbul ve Çanakkale Boğazı, İstanbul, Marmara Denizi'nden Midye ve Enez'in güneyinde kalan bölge, Bozcaada, İmroz, Sakarya Nehri'nden Boğaziçi'ne uzanan İzmit Körfezi üzerinde belirlenecek bir bölge, Marmara Denizi'ndeki adalar Rusya hâkimiyetine bırakılmadığı takdirde yapılacak bütün girişimler sonuçsuz kalacaktı. İngiltere ve Fransa bu isteklerin kabul edileceğini ama kendi çıkarları doğrultusunda işgal etmek istedikleri bölgelerin de diğer müttefikler tarafından onaylanmasını istediler. İngiltere; İran ve Güney Mezopotamya'nın, Fransa da ise Suriye, Kilikya, Tarsus ve Filistin'e kadar uzanan bölgenin kendi kontrolüne bırakılmasını istiyordu. En son 10 Nisan'da Petersburg'daki Fransız elçisinin verdiği memorandum ile ülkeler birbirlerinin isteklerine olumlu yaklaştıklarını ortaya koydular[163].

Üç ülke çok uzun yıllar boyunca arzuladıkları Orta Doğu'yu paylaşma ihtiraslarını gerçekleştirmeye bu kadar hiç yaklaşmamışlardı.

163 Anlaşmayı oluşturan memorandumlar için bkz. Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. II, s.7-11; anlaşma için ayrıca bkz. M.E. Yapp, *The Making of The Modern Near East 1792-1923*, London 1987, s.275-277.

Özellikle Rusya'nın İstanbul ve Boğazları ele geçirme sevdası İngiltere veya Fransa tarafından hep engellenmişti. Şimdiyse önünde bir engel kalmamıştı. İngiltere ise Rusya'yı Boğazlar ve Balkanlara yönlendirirken Hindistan için bir günvenlik kuşağı oluşturuyordu. Bu amacın sağlanması Güney İran ve Güney Mezopotamya kendisinde kalmasına bağlıydı. Fransa ise Suriye, Lübnan hattındaki yüzyıllar boyu süren emellerine kavuşabilecekti. Üç ülkenin de istekleri gerçekleştirmek için savaşı kesinlikle kazanmaları gerekiyordu.

Nihai amaç için İtalya'nın da önemli bir konumda olduğunu gören İtilaf Devletleri Almanya blokunda bulunan İtalya'yı yanlarına çekmek istiyorlardı. Bunun için Türkiye'nin Akdeniz'e kenar bölgelerini İtalya'nın işgal etmesini 26 Nisan 1915 tarihli Londra Anlaşmasıyla kabul ettiler[164]. Ayrıca diğer devletlerin de daha önce İstanbul Anlaşması'yla ortaya koydukları istekleri ana hatlarıyla bu anlaşmada yer aldı. Ama üç devlet hâlâ Orta Doğu ve Marmara Bölgesi'ni paylaştıklarını gösteren belgeye imza atmamışlardı. Hatta 23 Kasım 1915 tarihine kadar da diplomatik hiçbir girişimde bulunulmamıştı[165].

Savaş Bakanı Lord Kitchener'in özel temsilcisi olarak hareket eden Mark Sykes'ın da içinde yer aldığı ve Arap topraklarının geleceğini belirlemek üzere çalışma yapan Bunsen Komisyonu'nun tekliflerinden biri Orta Doğu'nun İngiltere ve Fransa arasında nüfuz bölgelerine ayrılmasıydı. Suriye ve Lübnan'da nüfuzu olan Fransa'yı dışarda bırakmak imkânsızdı. Basra ve İran'da kalıcı bir idare kurmak isteyen İngiltere'nin Suriye, Lübnan'ı Fransa'ya; İstanbul'u da Rusya'ya bırakması artık kaçınılmazdı. Fakat İngiltere'nin Fransa istekleriyle çelişen yönü, Filistin'in başka bir ülke himayesine bırakılamayacağıydı. Çoğu Evanjelik Hristiyan olan Liberal Parti yöneticilerinin en büyük isteklerinden biri İsrail Devleti'ni yeniden canlandırmaktı. Kaldı ki bu savaşta Yahudiler İngiltere'ye yardım etmişler özellikle Aaronsohn ailesi İngiliz Gizli Servisi'ne çok faydalı bilgiler aktarmıştı. Dolayısıyla bu pazarlıkların bir ayağını da Yahudiler oluşturuyordu. Fransa'nın İsrail Devleti'nin kurulmasına engel olması engellenmeliydi. Bu görev Mark Sykes'a verilmişti. Bunsen Komisyonu'nda görev almış olan Mark Sykes, bölgenin nasıl şekilleneceğine dair

164 Londra Anlaşması metni için bkz. Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. II, s. 11-12.

165 Yapp, *The Making of The Modern Near East*, s. 277.

teklifleri daha sonra Balfour Deklarasyonu adıyla anılan belgeyi yayınlayacak olan Arthur Balfour'un da yer aldığı Savaş Komitesi'ne anlatmıştı. Mekke Şerifi Hüseyin ile Fransızlar arasına bir güvenlik şeridi çekilmesi gerektiğini öne sürerek Hayfa'dan güneye inen bir çizgi çizerek Filistin'in İngiliz hâkimiyetine alınmasını teklif etmişti[166].

İstanbul Anlaşması olarak anılan ve üç devlet tarafından kabul edilen temel ilkeler henüz detaylı olarak tartışılmamış, bu istekleri kapsayan bir anlaşma da imzalanmamıştı. 23 Ekim 1915 tarihinde Dışişleri Bakanı Edward Grey, Londra'daki Fransız elçisi Paul Cambon'a iki devletin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çıkarlarını ele almayı teklif etti. Bu teklif Fransa tarafından kabul edilince, Charles François George-Picot ile Mark Sykes görüşmeleri yürütmek üzere görevlendirildiler[167]. Temsilciler, 1915 yılı Kasım'ında bir araya gelerek görüşmelere başladılar. George Picot, Fransa'nın önceki isteklerini yazılı olarak ortaya koydu ve Filistin'in de Fransız yönetimine bırakılmasını istedi. Filistin'in İngiliz kontrolünde olmasını ilk baştan beri savunan Mark Sykes'ın Picot'u ikna etmesi mümkün olmadı. 3 Ocak 1916'da her iki taraf ortak noktalarda buluştular. Kilikya konusunda Fransa'ya açık çek verildi. Suriye ve Lübnan doğrudan Fransız hâkimiyetine bırakılırken doğuda Musul'a kadar uzanan ve Arap devleti veya devletleri kurulması düşünülen topraklar Fransa'nın nüfuz bölgesi olarak kabul ediliyordu. Daha önce Musul'un Fransız hâkimiyetine bırakılması söz konusu olmamıştı. Filistin'i kurtarmak isteyen Mark Sykes, petrol kaynakları açısından zengin Musul'u pazarlık konusu olarak masaya koymuştu[168]. İngiltere ise Basra ve Bağdat'a koşulsuz hâkim oluyor, Orta Doğu'nun güneydoğusu da İngiliz nüfuz bölgesi olarak kabul ediliyordu. Filistin'in ise İngiltere'nin sorumluluğunda olmakla birlikte uluslararası bir bölge olarak kalması kabul ediliyordu[169]. Aslında bu pazarlıklar devam ederken ve henüz Balfour Deklarasyonu açıklanmamışken, İngiltere Filistin'de Yahudi yerleşimine izin vermeyi kabul etmiş, Dışişleri Bakanlığı

166 Kedourie, "Sir Mark Sykes and Palestine 1915-16", s. 341.

167 Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. II, s. 18.

168 Edward Peter Fitzgerald, "France's Middle Eastern Ambitions, the Sykes-Picot Negotiations, and the Oil Fields of Mosul, 1915-1918", *The Journal of Modern History*, Vol. 66, No. 4 (December 1994), s. 697-725.

169 Yapp, *The Making of The Modern Near East*, s. 277-278.

bu doğrultudaki kararını Petersburg'daki elçisine bildirmişti[170]. Fransa'nın Filistin'deki İngiliz hâkimiyetine karşı çıkması ve bu toprakların uluslararası yönetime bırakılması İngiltere'yi daha hızlı hareket etmeye ve Siyonist istekleri kabul etmeye zorlamıştı.

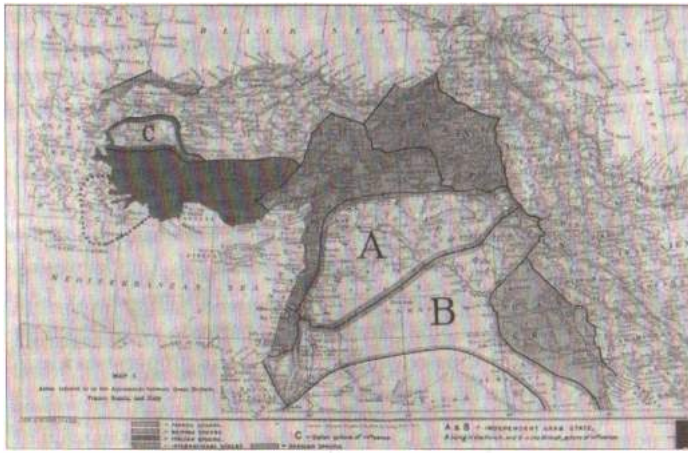
Sykes-Picot Anlaşması, iki temsilcinin uzlaşmaya varmalarının ardından maddeler halinde yazılan isteklerin taraf olan devletlerce onaylanmasıyla geçerlilik kazandı. Anlaşma 26 Nisan'da Fransa, 23 Mayıs'ta İngiltere ve 23 Ekim 1916'da Rusya tarafından onaylandı. İki ülkenin paylaşımlarını gösteren bir haritada anlaşmaya eklendi[171]. İngiltere'nin hâkimiyetindeki yerler kırmızı[172], Fransa'nınki ise mavi[173] olarak belirlendi. Mavi ve kırmızı arasında kalan bölgeler A ve B olarak ikiye ayrıldı. Bu topraklar İngiltere ve Fransa hâkimiyetinde kalacak topraklar arasında tampon alanlar olacaktı. Harita üzerinde belirlenen hâkimiyet ve nüfuz alanlarına dair verilen sözler on iki maddede kaleme alınıyordu. Buna göre; kendi hâkimiyetleri dışındaki A ve B bölgelerinde küçük Arap devletleri veya bir Arap Konfederasyonu kurulması kabul ediliyordu. Diğer maddelerde yer alan hükümlere göre; İngiltere ve Fransa hâkimiyet alanlarında istedikleri idari yapılanmayı uygulamakta serbest oluyorlardı. Hayfa, Akka, İskenderiye İngiltere kontrolünde olmakla birlikte, Fransa da ticari olarak buralardan faydalanabilecekti. İngiltere'nin uzun süre rahatsızlık duyduğu Bağdat Demiryolu da anlaşmanın maddeleri arasında giriyordu. Altıncı maddeye göre; Bağdat Demiryolu Musul'un güneyine inmeyecek ama Hayfa'ya kadar uzanan demiryolunun yapılması ve işletilmesi hakkı İngiltere'de olacaktı. Üçüncü madde ise Filistin'e ayrılmıştı. Haritada kahverengi renge boyanan yerde Rusya'nın ve gerekirse diğer müttefiklerin düşünceleri de alınarak Mekke Şerifi'nin temsil ettiği uluslararası bir yönetimin kurulacaktı. Anlaşmanın diğer maddeleri Osmanlı İmparatorluğu'ndan intikal edecek idari ve ekonomik sistemin nasıl düzenleneceği ile ilgili olarak belirleniyordu.

170 Kedourie, "Sir Mark Sykes and Palestine 1915-16", s. 342-343.

171 Sykes-Picot Anlaşması metni için bkz. Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. II, s. 18-22.

172 Basra Körfezi'nden Bağdat'a kadar uzanan yerler ile Akdeniz'de Akka'nın güneyindeki bir bölge İngiliz hâkimiyetine bırakılıyordu.

173 Orta ve Güneydoğu Anadolu'nun büyük bir kısmıyla İskenderun, Trablusşam, Beyrut, Sayda ve Kilikya bölgesi Fransız hâkimiyetine bırakılıyordu.

Sykes-Picot Anlaşması'nın orijinal haritası

Fransa ve İngiltere'nin kendi aralarında yaptıkları bu paylaşımın yanı sıra Rusya'nın da anlaşma maddelerini onaylanması gerekiyordu. Doğu Anadolu ve İstanbul üzerindeki Rus hâkimiyeti beş maddede belirleniyor, paylaşım haritasında Rus hâkimiyet bölgeleri sarı renkte yer alıyordu. Bu görüşmelerde kararlaştırılmamakla birlikte daha sonra Londra Anlaşması'yla İtalya'ya verilen Anadolu toprakları da haritada yeşil renge boyanmış olarak gösteriliyordu[174].

Sykes-Picot Anlaşması ile ülkeler kendi hâkimiyet alanlarını belirlemişlerdi. Ama arada kalan bölgelerde nasıl bir idare kuracaklarına henüz karar vermemişlerdi. Anlaşmada da belirtildiği gibi, büyük bir Arap Konfederasyonu mu yoksa küçük küçük Arap devletleri mi kurulacaktı? Mark Sykes, Araplardan ziyade Fransızların önemli olduğunu düşünmüştü. Nihayetinde bu anlaşmayla İngiltere iki müttefikini ve Arap coğrafyasındaki Yahudileri memnun etmiş oluyordu. Anlaşmanın imzalandığı günlerde İngiliz ordusunun Kutülamare'de büyük bir yenilgiye uğraması, Fransızların da batı cephesinde Almanlar karşısında zor durumda kalmaları, Gelibolu kara savaşlarında yaşanan başarısızlıklar İngiltere'yi Arapların yardımına ihtiyaç duyar hale getirmişti. Arapları

174 Sykes-Picot Anlaşması'nın maddeleri için bkz. Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. II, s. 18.-22.

silahlandırmak büyük bir riskti. Bu silahlar Türkler yerine İngilizlere dönebilirdi. Ancak Gertrude Bell ve Lawrence gibi Arap kabileleri arasında gezen Arap Büro görevlileri, Araplara güvenilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Araplar çoğunlukla Halife Sultan'ın cihad çağrısına karşılık vermemişler, birçok bölgede tarafsız kalmayı tercih etmişlerdi. Almanya, kararsız Arapları propaganda ve para yoluyla ikna ederek Alman-Osmanlı cephesine katmak için büyük çaba sarf ediyordu. İngiltere'nin de karşı propagandayla Arapları kendisine bağlı hale getirmesi ve ortaya çıkarılacak bir isyana mümkün olduğunca çok Arap kabilesinin katılması bir ihtiyaç haline geliyordu. Bu açıdan Birinci Dünya Savaşı'nda Mezopotamya ve Sina Yarımadası propaganda yarışının en yoğun yaşandığı yerler haline geliyordu ve İngilizlerin propaganda işlerini Kahire merkezli Arap Büro elemanları yönetiyordu.

Arap Büro ve Propaganda

Propaganda siyasal birliklerin oluşmasıyla birlikte devletler arası ilişkilerin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Kendilerini olduklarından güçlü göstermek ve savaş dönemlerinde halkın desteğini almak isteyen devletler veya iktidar mücadelesi içinde olan güç merkezleri propagandayı bir araç olarak kullandılar[175]. 19. yüzyıl öncesinde yapılan propagandalarda genellikle dini motifler ön plana çıkarılırken 19. yüzyıldan itibaren toplumların medeni olup olmamaları üzerinden kamuoyunu etkileyecek kampanyalar yapıldı. Propagandanın büyük bir güç olduğu yine 19. yüzyılda farkedildi.

İngiltere'de Liberal Parti lideri William Ewart Gladstone hem İngiltere kamuoyunda hem de diğer Avrupa ülkelerinin kamuoyunda Türklere yönelik nefret duygusu oluşturmak için 1876 yılında çıkan Bulgar isyanındaki çatışmaları "Türklerin vahşeti" vurgusuyla propaganda malzemesi yapmıştı. Korkunç Türk propagandasını yaparken de Dünya Evanjelik Birliği'nden ve Slavlar üzerindeki etkisi nedeniyle de Rusya'dan faydalanmıştı. Propaganda amaçlı uydurduğu hikâyeler Avrupa kamuoyunda o denli etkili olmuştu ki "Bulgarian Horrors" ve "Katliam Dersleri" adlarıyla kitapçıklar kısa sürede yüzbinlerce

175 Propagandanın tarihsel gelişimi için bkz. Philip M. Taylor, *Munitions of The Mind: A History of Propaganda From the Ancient World to the Present Era*, Manchester 2003.

satılmıştı[176]. Türklerin 200 binin üzerinde Bulgarı işkencelerle öldürdüğü artık neredeyse kimsenin reddedemeyeceği bir gerçek durumuna gelmişti[177]. Ama Osmanlı İmparatorluğu'nun talebiyle bir uluslararası araştırma komisyonu kurulup da propaganda amaçlı ileri sürülen iddialar araştırıldığında öldürülen Müslümanların sayısının Bulgarlardan çok olduğu da resmi olarak tespit edilmişti. Komisyonun hazırladığı rapordaki gerçekler ise hemen sümen altı edilerek Avrupa kamuoyuna tek kelime dahi edilmemişti[178]. Gerçekler ortaya çıkmıştı ama Gladstone da yaptığı propaganda ile istediklerini almıştı. İngiltere kamuoyunu Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleyen Başbakan Disreali aleyhine çevirmişti. Disreali her ne kadar "Türklerin işkencelerle Bulgarları öldürmesi sadece kahvehane dedikodularıdır, bunlara inanılmaz" dediyse de yoğun baskı karşısında dış politikasını değiştirmek ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan uzaklaşmak zorunda kalmıştı. Gladstone'un istediği de buydu. Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak, kutsal yerleri Müslümanların hâkimiyetinden kurtarmak ve mümkünse de Türkleri Orta Asya'ya göndermek için Rusya ile iş birliği yapmaktı. İngiltere'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nu yalnız bırakması Rusya'nın rahatlıkla savaş açmasına yol açacak ve böylece parçalanma süreci başlatılacaktı. Gladstone'un düşündüğü gerçekleşmiş, Rusya 1877 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmişti[179]. Birkaç yıl içinde ortaya çıkan bu büyük dış politika değişikliği propagandanın gücüyle gerçekleşmişti.

Gladstone'un kendi açısından başardığı diğer bir şey de Türk adını lekelemesiydi. 1848 ihtilallerinde Rusya'nın yaptığı katliamdan kaçan Hristiyanlara topraklarını açan ve Rusya'nın baskılarına rağmen bu mültecilere sahip çıkan Türkler 1876 yılına kadar başta İngiliz kamuoyu

176 W. E. Gladstone, *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, London 1876; W. E. Gladstone, *Lessons in Massacre*, London 1877.

177 Anlatılan hikâyelerin Gladstone'un ruhsal bozukluğunun bir yansıması olduğunu ortaya koyan çalışma için bkz. Peter Loewenberg, "Gladstone, Sin and Bulgarian Horrors", *Fantasy and Reality in History*, Oxford 1995, s. 94.

178 Gladstone'un Bulgar sorunu üzerinden yaptığı propagandanın detayları ve sonuçları için bkz. Karaca, *Büyük Oyun*, s. 143-196.

179 Propagandanın İngiltere'nin dış politikasını değiştirmesi için bkz. Taha Niyazi Karaca, "İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni Koruma Politikasını Terk Etmesi", *INOCTE 2016* - Uluslararası Osmanlı Araştırmalarında Yeni Eğilimler Sempozyumu, 2016, s. 519-528.

olmak üzere Avrupa ülkelerinde saygıyla anılıyorlardı. Ama yapılan propaganda Türk ismini; barbar, aşağılık, katil, hırsız gibi tanımlamalarla eşdeğer bir noktaya getiriyordu. "Vahşet" üzerinden tanımlanan Türk medeniyetinin böyle olamayacağını düşünerek bu korkunçlukların olup olmadığını görmek için Osmanlı İmparatorluğu'na seyahat düzenleyen ve gerçeklerin propagandadan çok farklı olduğunu gözlemleyen insanlar da yok değildi[180]. Ama onların yazdıkları Türkler üzerine yapılan kara propagandanın üzerine çıkamıyordu. Birinci Dünya Savaşı başladığında Türkler, Avrupalı tarafından hâlâ medeniyet düşmanı bir ırk olarak görülüyordu. Kendisi de savaşın ilk günlerinden itibaren propaganda çalışmalarına başlayan ünlü bilim kurgu yazarı, tarihçi H. G. Wells, "savaşın en önemli boyutu, kesin inançları yok etmek ve yerlerine yenilerini koymamızı sağlayacak propagandadır" derken bu konuda İngiltere'nin nasıl bir yol çizeceğini de gösteriyordu[181].

İngiltere, savaş ile birlikte hızla hareket ederek propaganda birimleri oluşturmaya başladı. Almanya'yı savaşın suçlusu İngiltere'yi ise Avrupa'daki küçük devletlerin ve Orta Doğu'daki "ezilmiş halkların" savunucusu olarak göstermek istiyordu. Diğer taraftan yapılacak propagandayla Avrupa'da tarafsız kalan devletleri ve Arap kabilelerini İngiltere'nin yanına çekmek önemli görülüyordu. Tabii bir de Hindistan Müslümanları vardı. Onlar da İngiliz propagandasının hedef kitlelerinden biri olmalıydı. Eğer Türkler "kötü Müslümanlar" olarak gösterilmezlerse Müslüman bir ülkeyle savaşa girilmesinden dolayı Hindistan'da bir ihtilal çıkabilirdi. Bunu engellemek için Almanlar ile Türklere olabildiğince yüklenilmesi gerekiyordu. Propaganda amacıyla 1914 yılında C. F. Masterman'ın yönetiminde *Wellington House* adı verilen bir birim oluşturuldu. Dışişleri Bakanlığına bağlı bu birim ilk başlarda Savaş Propaganda Bürosu olarak tanımlanmıştı. 1916 yılında Enformasyon Deperatmanı'na dönüştürülerek şefliğine John Buchan atandı. Arnold Toynbee, Lewis Namier, J. W. Headley Morley gibi tarihçiler büroda görev aldılar. Daha sonraki yıllarda çalışma alanı genişletilen Wellington House'da 54 kişi görev yapmaya başladı. 1915

180 Katliam iddialarının gerçekliğini görmek için Anadolu'ya gelen asker ve seyyah Burnaby'nin hatıraları için bkz. Fred Burnaby, *At Sırtında Anadolu*, İstanbul 1999.

181 Erol Köroğlu, *Ottoman Propaganda and Turkish Identity*, New York 2007, s. 2.

yılında hazırlanan ilk raporda büronun, 17 ayrı dilde yazılmış yaklaşık 2.5 milyon nüsha kitap, broşür ve diğer yazılı propaganda malzemesinin dağıttığı belirtilmektedir. 1916 yılı raporunda ise propaganda amaçlı basılan ve dağıtılan 7 milyon nüsha yazılı malzeme üretilmişti. 1914 yılında 45 farklı süreli yayın İngiliz propagandası yapmış; bu rakam 1915 yılında 132'ye, 1916'da 202'ye ve 1917 yılında ise 469'a çıkmıştır. Wellington House'un amacı üretilen bilgilerle Almanları ve Türkleri mümkün olduğunca kötü göstermekti. Yapılan iş iftira üzerine kurulu olduğu için ülke çıkarları gereği olsa da insan haysiyetine aykırı görünüyordu. İftiracı olmak savaşta dökülen masum insanların kanları kadar kalıcı bir lekeydi. İngilizler bu lekeden kurtulmak için savaş biter bitmez büronun bütün kayıtlarını imha ettiler. Elde kalan belgeler ise diğer birimlere gönderilen ve imha edilme imkânı bulunmayanlardı. Bu belgeler sayesinde büronun çalışma şekli ve yayınları hakkında bilgi sahibi olunmuştu[182].

Wellington House birçok yayın yapmıştı ama bu eserlerin üzerinde durduğu temel konular Türklerin Ermenilere yaptığı iddia edilen katliam ile Filistin sorunu üzerine yoğunlaşıyordu. Bu konudaki en meşhur yayın ise James Bryce ve Arnold Toynbee ikilisi tarafından hazırlanan *Treatment of The Armenians in The Ottoman Empire 1915-1916* başlıklı kitaptı. Günümüzde bu kitabın Wellington House'un propaganda amaçlı ürettiği yayınlardan biri olduğu biliniyor olmasına rağmen Ermeni sorununa dair kaynak kitaplardan biri olarak kullanılması da ilginç bir durum ortaya çıkarmaktadır.

Arap coğrafyasındaki propaganda çalışmaları Wellington House'dan farklı düşünülmüştü. Wellington House'da görev yapanların isimlerinin Gertrude Bell'in mektuplarında hiç yer bulmamış olması, Gizli Servis'e bağlı olarak kurulan Arap Büro'nun Londra'dan tamamen bağımsız çalıştığını göstermektedir. Arap Büro, bir taraftan elde edilen casusluk bilgilerini tek elde toplayıp dağıtımını yaparken, diğer taraftan Araplar arasında propaganda çalışmaları yapmakla görevlendirilmişti. Gertrude Bell, savaş sonrasında hazırladığı bir raporda Türk ve Almanlara karşı nasıl propaganda yapıldığını şöyle anlatıyordu:

182 Wellington House'un faaliyetleri için bkz. Justin McCarthy, "İngiliz Propagandası, Wellington Evi ve Türkler", *Türkler*, Cilt: XIII, Ankara 2002, s. 839-861.

"Basra'da bir devlet basımevi kuruldu. Baskı makine ve malzemelesini sağlamak büyük güçlüklere rağmen başarıldı. Arapça ve Farsça günlük bir gazete yayınlandı. Yayınlanan haberler Reuter Ajansı'ndandı ama yerel haber vermek isteyenler de özendiriliyorlardı. Örneğin Türklerin Şiilerin kutsal kentlerine yaptıklarının bilgisi, saygıdeğer bir seyitten alınıyordu. Baskı adedi çok olmamakla beraber sayıların gösterdiğinden fazla insana ulaşıyordu. Okuma yazmayı hiç bilmeyen halka, okuryazar biri kahvede okuyordu. Basım aygıtı daha donandıkça broşürler, Türklere karşı Necef ve Kerbela Şiileri tarafından İran'a verilen dilekçe gibi, önemli yerel belgelerin kopyaları yayınlanıyordu. Saygın Mısır gazetelerinin getirtilmesi için düzenlemeler yapıldı ve getirtilen gazeteler çoğunlukla parasız dağıtıldı"[183].

Wellington House, dağıtılan kitap ve broşürlerle propaganda yaparken, Arap Büro halkın okuryazarlık oranının düşüklüğünü göz önünde bulundurarak gazete yayıncılığına yönelmişti. Çıkarılan günlük veya haftalık gazeteler kahvehanelerde okuma yazma bilenler tarafından diğerlerine okunabildiği için daha çok kitleye ulaşma imkânı oluyordu. Gertrude Bell'in ifadesiyle yapılan bu propagandaların amacı İttihat ve Terakki'nin uyguladığı politikaları Araplar arasında gözden düşürmek ve düşmanlık duygularını artırmaya çalışmaktı[184]. Dolayısıyla Orta Doğu'da başlayan bu propaganda yarışında İngilizler genel olarak Türkleri hedef almamışlardı. Onun yerine İttihat ve Terakki Partisi ve uygulamaya çalıştığı sosyo-ekonomik ve kültürel politikalar hedef tahtasına oturtulmuştu[185]. Gertrude Bell de bu propaganda yayıncılığında etkin rol oynayan isimlerinden biri olmuştu. Babasına yazdığı bir mektupta; zevkli bir işe başladığını, *el-Arab* adıyla yayınlamaya başladıkları bir gazetenin editörü olduğunu, gazeteyi canlandıracağını ve

183 Gertrude L. Bell, *Mezopotamya'da 1915-20 Sivil Yönetimi*, (Çeviren: Vedii İlmen), İstanbul 2004, s. 42-43.

184 Gertrude Bell, 1920 yılında hazırladığı Mezopotamya Sivil Yönetimi 1915-20 başlıklı raporunda Arapların İngiltere tarafına nasıl çekildiği detaylarıyla anlatılmaktadır. Bkz. Gertrude Bell, *Mezopotamya Sivil Yönetimi* 1915-20, s. 10-17.

185 Servet Avşar, "Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propaganda Beyannamelerinde İttihat ve Terakki Partisi Aleyhtarlığı ve Alman Düşmanlığı", *Atatürk Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3 (Ocak 2003), s. 93-110.

yerel halktan kişilerin gazetede yazılar yazmasını sağlayacağını ve daha dikkat çekici haberler yapacağını bildiriyordu[186].

İngilizlerin Araplara yönelik propaganda için çıkardıkları diğer bir gazete *el-Hakika* idi. Londra'da çıkarılan bu gazete, uçaklarla getirilerek kabilelere bedava dağıtılıyordu[187]. Mısır'da çıkarılan *el-Mukaddem*, *el-Ahbar* ve *el-Ahram* gazeteleri İngiliz propagandası yapıyordu. Arap isyanı sırasında iki gazete de yayınladığı makalelerde Hüseyin'in Arap milliyetçiliği yapmadığını ayaklanmanın Türklerin Araplara yaptığı zalimliklerin bir sonucu olduğunu yazıyorlardı[188].

Diğer taraftan yine İngilizlerin desteği ile 1916 yılında Mekke'de *el-Kıble* adlı bir gazete yayınlanmaya başlanmıştı. Bu gazete kısa sürede Arap milliyetçiliğinin önemli yayın organlarından biri haline gelmişti. Gazete "İslam ve Araplara hizmet eder" başlığı ile çıkıyordu[189]. *el-Kıble*'deki yazılar Şerif Hüseyin'in kontrolünden geçerek yayınlanıyordu. Bu tarihlerde başlayan Arap isyanını meşru göstermek için İttihat ve Terakki hükümetinin yaptığı uygulamalar eleştiriliyor, hükümetin dinin emir ve yasaklarının dışına çıktığına dair haberler yapılıyordu. Örneğin, İslam'da kadın ve erkeğin eşit miras hakkı olmadığı fakat Türklerin kadın ve erkeği eşit hale getirdikleri, bunun ise dine aykırı olduğu; İttihatçıların Almanya ile ittifak yaparak çocuklarını Almanya'ya eğitime gönderdikleri; İttihatçıların Türkçülük yaparak Arapları ve Kuran'ın dili olan Arapça'yı göz ardı ettikleri, hâlbuki Peygamberin Arap olması ve Kuran'ın da Arapça olması nedeniyle Arapların el üstünde tutulması gerektiği anlatılıyordu. Adliye Nezareti'nin kurulması ve yargılamalara dair karar yetkisinin bu bakanlığa verilmesinin Meşihat makamını ve Şeriat Mahkemelerini işlevsiz bıraktığı ve bu uygulamaların dine vurulan en büyük darbe olduğu düşüncesi işleniyordu.

186 Mektuplar (Newcastle), 9 Kasım 1917 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

187 Ü. Gülsüm Polat, "I. Dünya Savaşında İngiliz ve Türk Propaganda Gazetelerinin Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme (el-Hakika ve Musavver Çöl)", *OTAM*, 36/Güz 2014, s. 143.

188 İki gazetenin Arap isyanına destek veren yazıları için bkz. *Arab Bulletin*, "Arabia", (30 June 1916), No: 7, s. 2-5.

189 *el-Kıble*, Mekket'il Mükerreme, Li-Hidemati'l-İslam ve'l Arab, 23 Receb 1335/14 Mayıs 1917, El-Aded: 78;

Ayrıca İttihat ve Terakki'nin yayınladığı *Kavm-i Cedid* adlı bir eser ele alınarak eserde vurgulanan dinin güzel ahlakla açıklanmasına şiddetle karşı çıkılıyor ve bu tarz yaklaşımlar din dışılıkla itham ediliyordu[190].

Elbette Mekke kaynaklı bu olumsuz bakış açılarının ortaya konması bir İngiliz politikasıydı. İngiltere'nin buradaki diğer bir hedefi de Türk Halifeliği'nin din dışılıkla itham edilmesini sağlamaktı. Böylece İngiltere Arap Halifeliği kavramını kullanan Araplara cesaret verdiği gibi Mekke Şerifi Hüseyin'i de Halifelik ve Arap İmparatorluğu hevesi doğrultusunda kullanmak istiyordu. Böyle bir hayalin gerçekleşmesi İngiltere'ye bağlıydı. Şerif Hüseyin elde edeceği Halifelik ve Büyük Arap İmparatorluğu'nun hülyası içinde Dr. Faust gibi ruhunu şeytana satmakta sakınca görmemişti.

190 Arap Hilafeti ve Şerif Hüseyin'in Türk karşıtı propagandası ve *el-Kıble* gazetesinde yer alan yazılar için bkz. Rıdvan Ayaydın, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Hilafetine Karşı İngiliz Himayesinde Arap Hilafeti: Dine Karşı Din", (07-10 Kasım 2016, Antalya) *Uluslararası Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu*'nda sunulmuştur.

4

ORTA DOĞU'NUN YENİDEN ŞEKİLLENDİRİLMESİ VE GERTRUDE BELL

ORTA DOĞU'NUN YENİDEN ŞEKİLLENDİRİLMESİ VE GERTRUDE BELL

SAVAŞLAR bir yönüyle insanlık tarihinin en acı sayfalarını oluştururken bir yönüyle de daha güçlü toplumlara kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için yeni fırsatlar doğurur. Her savaş arkasından yeni bir yapılanma ve yeni bir dünya ortaya çıkarır. Binlerce yıl devam eden bir döngüdür bu. Sümer, Babil, Akad, Mısır, Hitit, Asur, Roma, Bizans imparatorlukları savaşlarla yok edilirken yüzlerce yıl devam eden medeniyetleri ve dilleri ya tamamen ortadan kalkmış veya savaş sonrasının yeni dünya düzeninde değişikliğe uğrayarak varlığını devam ettirmiştir. Birinci Dünya Savaşı her ne kadar 20. yüzyılda yaşanan ilk büyük uluslararası savaş olsa da binlerce yıl devam eden o savaş ve fırsatlar döngüsünden hiçbir noktada farklılık göstermemiştir. Bazı toplumların felaketi, diğerlerinin fırsatına dönüşmüştür. Birinci Dünya Savaşı da Batılı ülkeler için yüzyıllardır beklenen değişimlerin fırsatı olarak ortaya çıkmıştır. Kudüs'ün Yahudi yerleşimine açılması ve bir Yahudi devleti kurulması projesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yayıldığı geniş toprakların galipler tarafından pay edilmesi veya gelecekteki çıkarlar için kullanılacak yerlerde bağımlı devletçikler kurulması ortaya çıkan yeni fırsatlardı.

Batılı devletler Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına uygulanacak yeni dünya düzenini Türkler henüz savaşa girmeden planlamaya başlamışlardı. İmparatorluk savaşın içine çekilince de gizli anlaşmalarla çıkar alanları oluşturulmuş, kimin nerede gözü varsa o bölgeler ihtiras sahibi devlete hibe edilmişti. Paylaşılan yerlerden en çetrefillisi Orta Doğu idi. Birbirinden farklı mezhep, kavim ve yüzlerce aşiretin yaşadığı kadim topraklar nasıl bölünecek, sınırlar nasıl tespit edilecekti? Arap milliyetçilerinin söylemleri dikkate alınarak büyük bir Arap

Krallığı mı kurulacak, yoksa küçük devletler mi oluşturulacaktı? Yahudilerin durumu ne olacaktı? Teodor Herzl'in kurduğu Dünya Siyonist Organizasyonu'nun uzun yıllardan beri ana toprakları olarak gördüğü Kudüs ve çevresine Yahudiler yerleştirilecek miydi? Ya da Siyonistlerin Yahudilere ait bir devlet kurulması istekleri karşılanabilecek miydi? Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Doğu'daki varlığı belirli bir denge üzerine kurulmuştu. Yıkılmasıyla oluşan boşluk nasıl doldurulacaktı? Zafer kazananların gözlerini diktikleri bu topraklar o kadar çok soruna gebeydi ki. Verdikleri kararlar çözüm mü yoksa sorunun bir parçası mı olacaktı? Bunu zaman gösterecekti.

Orta Doğu'nun yeniden yapılandırılması için her şeyden önce Türk ordusunun tamamen yok edilmesi gerekiyordu. Aslında insan kaynakları ve teknolojik üstünlükler açısından değerlendirildiğinde Birinci Dünya Savaşı'nın ilk gününden itibaren kazananlar zaten belliydi. İngiltere'yi beklediğinin tersine şaşkınlığa düşüren durum Türklerin iki cephede ortaya koydukları üstünlüktü. Türk ordusunun silah ve mühimmat ihtiyacını Almanya'dan karşılamak zorunluluğu Türklerin başarısının uzun süreli olamayacağını gösteriyordu. Hicaz cephesi Arap isyancılara emanet edilmiş, Türk ordusu isyancılar tarafından Cidde, Mekke ve Taif'ten atılmıştı. Şimdi sıra İngiltere'nin Basra ve Filistin'de güçlerini toparlayarak saldırıya geçmesindeydi. Açlıkla mücadele eden yorgun Türk ordusu kısa sürede yenilgiye uğratılabilirdi.

İngiltere için Filistin ve Suriye cephelerinden ziyade Bağdat cephesi önemliydi. Sykes-Picot Anlaşması'yla Lübnan ve Suriye Fransa hâkimiyetine bırakılmıştı. Dolayısıyla bu cephelerde savaşmak da Fransa'ya düşen bir görevdi. 1916 yılı sonuna kadar İngilizler Filistin üzerine asker sevk etmek konusunda kararsız kalmışlar, hatta biraz da olumsuz bakmışlardı. Ama Irak cephesi hayati öneme sahipti ve bir an önce buranın İngiliz kontrolüne geçmesi gerekiyordu. Basra'yı kısa sürede işgal eden General Nixon'un savaş planı hızlı hareketle 1916 yılı içinde Bağdat'ı işgal etmekti. General Townshend'in Kut'taki yenilgisi bu planı başarısızlığa uğratmıştı. Townshend'in yenilgisini Nixon'un başarısızlığı olarak değerlendiren Hindistan Genel Valisi, Irak ordusu komutanlığına General Stanley Maude'yi atadı. Maude'nin orduyu hareket ettirmesi için 1917 yılı başında şartlar son derece elverişiydi. Kut'taki Türk birlikleri diğer cephelere gönderildiğinden karşısında

direnebilecek ciddi bir kuvvet de kalmamıştı. Maude ileri harekâta geçerek önce Kut'u ve daha sonra da Bağdat'ı ele geçirdi. İngiliz ordusu 11 Mart 1917'de Bağdat'a girdi. Maude şehirde güvenliği sağladıktan sonra da 19 Mart'ta yazdığı bir bildiriyi okudu:

"Bizim askerî harekâtımız düşmanın bu topraklardan temizlenmesine yöneliktir. İngiliz ordusunun harekât yaptığı bütün alanlarda görevimizi tamamlamak için bana tam yetkiler verildi. İngiliz ordusu topraklarınızı işgal etnek için değil, sizlere özgürlük getirmek için buradadır. Uzun yıllar boyunca şehirleriniz ve ülkeniz yabancıların baskılarına boyun eğmek zorunda bırakıldı. Saraylarınız harabeye, bahçeleriniz viraneye döndü. Atalarınız ve sizler esaret altında inlediniz. Adaletsiz insanlar sizin çocuklarınızı uzak yerlerde savaşlara götürdüler, beklentilerinizi düşünmeden zenginliğinizi sizden çekip aldılar"[1].

Birkaç sayfalık metinde ayrıca İngiltere tarafından adil bir yönetim kurulacağı, Türklerin yüzyıllarca yaptığı kötülüklerin izlerinin silineceği ve Arapların yine dünyanın büyük milletlerinden biri yapılacağı anlatılıyordu. Bağdat halkı verilen sözlerden memnundu. Her yer çiçeklerle süslenmiş, İngilizlerin Bağdat'ı işgalleri gösterilerle kutlanıyordu[2]. Böylelikle Bağdat da İngiliz liberal emperyalizmin "özgürleştirici" işgalinden nasibini alıyordu. Şehirde kısa sürede General Stanley Maude'nin kontrolünde İngiliz Askeri Yönetimi kuruldu ve Basra'daki bütün birimler Bağdat'a taşındı. Percy Cox'un başkanlığındaki İstihbarat Dairesi de bütün elemanlarıyla Bağdat'a gelmişti. Gertrude Bell burada daha önemli bir konumda bulunuyordu. Çünkü Bell; Kerbela ve Bağdat arasındaki bütün aşiretleri tanıyan, onlarla iletişim kurabilecek düzeyde Arapça bilen tek kişiydi.

Basra'dan Bağdat'a

Gertrude, 3 Mart 1916'da geldiği Basra'ya gelmiş bir yılını burada geçirmişti. Basra'daki şartlar onun için biraz ağır gelmişti. Hayatı boyunca erkeklerle arkadaşlık yapmaktan haz almış, bilinçli olarak bunu

1 Stanley Maude, *The King of Hedjaz and Arab Independence*, London 1917, s. 12-15.

2 Bağdat'taki şenliklere şehre girdiğinde Gertrude Bell tanık olacaktı. Bkz. Mektuplar, (Newcastle), 20 Nisan 1917 tarihli annesi Florance ve babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

tercih etmişti. Ama Basra'da tek kadın olmak, neredeyse bir kadın yüzü dahi görememek ona fazla gelmeye başlamıştı. Karı koca misyonerlik işleriyle uğraşan Amerikalı Van Esse ailesiyle tanışması onu biraz olsun rahatlatmıştı. Bayan Van Esse ile sık sık bir araya gelerek sohbetler yapmışlardı. Gertrude tam anlamıyla dinsizdi ama Basra'daki en yakın arkadaşı bir misyoner olmuştu. Bayan Esse, Basra'nın her bir bölgesi hakkında ayrıntılı bilgilere sahipti, ayrıca çok iyi derece Arapça konuşuyordu ve bilgilerini paylaşmaktan da kaçınmıyordu[3].

Gertrude'un daha sonra da bir türlü baş edemeyeceği bir sorun Basra'da karşısında çıkmıştı. Basra'da sular temiz değildi. Banyo yaptıkları sular dahi balçıkla doluydu. Balçığın arıtılması ve suyun temiz hale getirilmesi mümkün olmamıştı. Ailesine balçıklı suda banyo yapmanın ne denli zor olduğu anlatarak yakındı: "Saçlar için gerçekten büyük sıkıntılar oluşuyor"[4]. Gertrude'u üzen şey saçlarının dökülmeye başlamasıydı. Oysa saçlarına, giyisilerine, güzel görünmeye önem veren biriydi. Saç dökülmesi zamanla daha da artmaya başlamış, çareyi İngiltere'ye, saçlar için tonik üreten Rudolph'a yazmakta bulmuştu. Bir süredir, Rudolph'dan bir cevap bekliyordu ama henüz gönderdiği mektubu alıp almadığını dahi bilmiyordu. Yine annesinden yardım istedi: "Saçlarıma iki şişe tonik hazırlaması için Rudolph'a yazmıştım. Mektubu alıp almadığını öğrenebilir misin? Durum çok kötü yoksa kel kalacağım"[5]. Gertrude'un saç dökülme problemi hayatını zehir edecek bir boyuta ulaşmıştı. Kel kalmaktan korkuyordu. Basra'dan Bağdat'a gittiğinde de yaşadığı en büyük problem saçlarının dökülmesi olacaktı.

Gizli Servis, bölgeden ayrılmadan önce yaşanan en önemli olay Abdülaziz bin Suud'un kendilerini ziyaret için Basra'ya gelmesiydi. Hindistan Yönetimi ve Percy Cox, Şerif Hüseyin'den ziyade İbn Suud üzerinden Hicaz'ı şekillendirmek istiyordu. Cox'un girişimleriyle İbn Suud ile bağlantı kurulmuş, gelişen Şerif Hüseyin ayaklanmasına müdahale etmemesi için anlaşma sağlanmıştı. Gertrude'un 1914 yılındaki çöl gezisinin nihai hedefi de İbn Suud ile tanışmaktı. Ancak İbn Reşid

3 Mektuplar, (Newcastle) 31 Mayıs 1916 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

4 Mektuplar, (Newcastle) 22 Mayıs 1916 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

5 Mektuplar, (Newcastle) 16 Kasım 1916 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

Gertrude Bell, Percy Cox ve İbn Suud

ile İbn Suud arasında yaşanan çatışma nedeniyle bu isteğini gerçekleştirememişti. Tanışmayı çok istediği insan şimdi karşısında duruyordu. İlk karşılaşmada çok heyecanlandı. Babasına duyduğu heyecanı ve İbn Suud hakkındaki düşüncelerini yazdı: "Karşılaştığım en çarpıcı karakterlerden biri olan İbn Şuud ile muhteşem bir gün geçirdik. Kendine güveni ve sakinliğiyle görünüşte harikulade biri. Ona trenleri, motorları, uçakları, uçak savarları, hastaneleri, cephanelikleri her şeyi gösterdik. Sayısız sorular sordu ve zekice değerlendirmeler yaptı. Büyük bir adam. Ona barış için yapılan bilimi açıklayabilmemizi dilerdim. Önce bunun üstesinden geleceğiz ve daha sonra arkası gelecek. Bizler bu insanları yalnız bırakamayız. Hiçbir şekilde yalnızlığa terk edilmeyecekler. Her halükârda dünya dönüyor. Arabistan'da bile"[6].

Basra'da geçirdiği günler sona yaklaşırken Lord Cromer'in ölüm haberini alması onu derinden yaraladı. Babasına, Cromer'in ölümünün kendisini ne kadar üzdüğünü, onun arkadaşlığını kazanmakla ne büyük bir onur yaşadığını, Kahire'de görevlendirildikten sonra birçok kez onun yol göstericiliğine başvurduğunu ve her zaman da yardımını gördüğünü anlattı. Sonra ekledi: "Nasıl büyük bir üzüntü içinde olduğumu ve neler hissettiğimi sen anlıyorsun. Kendine iyi bak sevgili babacığım. Kaybedilen bir insanın değeri yaşarkenkinden çok daha fazla anlaşılıyor"[7].

6 Mektuplar, (Newcastle) 1 Aralık 1916 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

7 Mektuplar, (Newcastle) 2 Şubat 1917 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

İbn Suud'un Basra'yı ziyareti. İbn Suud'un sol tarafından birinci sırada Muhammara Şeyhi, ikinci sırada Kuveyt Şeyhi, İbn Suud'un sağında Percy Cox ve Gertrude Bell

İngiliz ordusu ileri harekâta geçtiğinde Basra'daki Gizli Servis de faaliyetlerini artırmıştı. Gertrude, Percy Cox'tan aldığı izinle Şiilerin yoğunlukta yaşadıkları yerlere giderek kabile liderleriyle görüşüyordu. Nasıriye'ye giderek İngiltere'nin dost bir ülke olarak geldiğini şeyhlere anlatmıştı. Şimdi de Zübeyir'e gidip propaganda yapmak istiyordu. Zübeyir'e vardıklarında Şeyh kendilerini büyük bir samimiyetle karşıladı. Propaganda yapmaya da pek gerek kalmamıştı. Çünkü Zübeyir Şeyhi ve halkı kendilerini İngiltere'nin yönetimine şimdiden bırakmış görünüyorlardı. Üç aylık eğitimden sonra Şeyhin küçük oğlunun çat pat da olsa İngilizce konuşması Gertrude'u şaşkınlığa düşürmüştü. Gördüğü manzara karşısında memnuniyetle Basra'daki merkeze dönmüştü[8].

Gertrude'un Kahire'deki arkadaşlarından Harry John Philby de Basra'ya gönderilmiş, Percy'nin mali işlerden sorumlu yardımcısı olmuştu. Bağdat, İngiliz hâkimiyetine girdikten bir süre sonra Basra'daki görevlilerin hepsi Bağdat'a doğru hareket etmişlerdi. Artık yeni merkezleri Bağdat olacaktı. Gertrude, Philby ve eşiyle birlikte yolculuk yapıyordu. Basra'nın 160 km kuzeyindeki Amara'da mola verdiler. Buradan yazdığı mektupla yer değişikliğini ailesine bildirdi: "Akşama doğru

8 Mektuplar, (Newcastle) 16 Şubat 1917 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

İngiliz ordusunun trajik bir şekilde yenilgiye uğradığı Kut'tan geçeceğiz ama şimdi burası bizim için hiçbir tehdit unsuru değil"[9]. Yalnızca birkaç ay önce Türk toprağı olan yerler şimdi İngiliz hâkimiyetine girmiş ve İngiliz işgalciler geçtikleri yerlerde kendilerine tehdit oluşturacak bir durum olmamasından mutluluk duyuyorlardı.

Gertrude'un kafilesi 15 Nisan 1917 tarihinde Bağdat'a girdi. Gördüğü manzara beklediğinden daha farklı ve şaşırtıcıydı. Neredeyse her bir köşe ve bina çiçeklerle süslenmiş, şehir Türklerden kurtarıldığı için kutlamalar yapılıyordu. Bağdat'a girişinde amiri Percy Cox tarafından samimiyetle karşılandı. Cox, onun için bir ev ayarlamıştı. Pis bir mahalle pazarının ortasında kalan ev "kirli küçük bir kutu"ya benziyordu. Odaları bomboştu. İçinde hiçbir eşya yoktu. Basra'da koli haline getirdiği eşyaları henüz gelmemişti. Yanına kutulayarak aldığı bazı eşyalarını da Fırat Nehri üzerindeki yolculuğu esnasında suya düşürmüştü. Deneyimli bir gezgin olarak iki önemli şeyi yanından ayırmaması gerektiğini çok iyi biliyordu ve bütün olumsuzluklara rağmen hayati önemi taşıyan portatif yatağı ile portatif banyosunu yanından ayırmamıştı. Yıllarca çöllerde ve dağlarda bu iki eşyasıyla yaşamını devam ettirmişti. Çaresizdi ve geçici de olsa bu küçük, kirli evde kalması gerekiyordu. Evin kapısını açarak temizlenmesi için pazarda çalışanlardan yardım istedi. Onlar da ellerinden geldiğince evi temizlediler, su taşıdılar. Banyosunu yaptıktan sonra Percy Coxları ziyarete gitti. Akşam yemeğini birlikte yediler ama tekrar o küçük, eşyasız, bom boş eve dönmesi gerekiyordu. Ailesine durumunu, "Yemekten sonra sabah kahvaltısı için kolumun altına bir somun ekmek alarak o bom boş eve uyumaya gittim" diye anlattı[10].

İçini karartan bu evde fazla kalmayı düşünmüyordu. Başının çaresine bakacak ve kendisine yeni bir ev bulacak kadar Bağdatlı arkadaşı vardı. Ertesi günü uygun bir ev bulma düşüncesiyle sokaklarda dolaşırken çiçek bahçeleriyle dolu bir yer gördü. Rengârenk çiçekler ona Rounton'daki malikânenin bahçesini hatırlatmıştı. Duvarlarla çevrili bu büyük bahçeye girdiğinde içinde üç yazlık binanın olduğunu fark etti. Evler terk edilmişti. Yani burada kalabilirdi. Ayrıca çalışacağı

9 Mektuplar, (Newcastle) 10 Nisan 1917 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

10 Mektuplar, (Newcastle) 20 Nisan 1917 tarihli annesi Florance ve babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Siyasi Şube'ye de çok yakındı. Araştırdığında evin eski arkadaşlarından Musa Çelebi'ye ait olduğunu öğrendi. Kendisine ulaşarak evlerden birine yerleşmek istediğini söyledi. Musa Çelebi'nin Gertrude'u onaylaması ve yardım etmesiyle evlerden birinin yanına bir banyo ve mutfak eklendi. Evin perdeleri takıldı, eşyalar getirildi. Beş günlük çalışmadan sonra her şey tamamlanınca hayatının sonuna kadar yaşayacağı evine taşındı. Şimdi çok daha mutluydu. Ayrıca bu süre içinde şehirde hiç yabancılık duyugusu hissetmemişti. Eski tanıdıklarının hepsi neredeyse "akın akın" onu ziyarete gelmişlerdi. Onun Bağdat'ta en fazla önemsediği kişi ise Sünni Müslümanların lideri olan ve Abdülkadir Geylani'nin soyundan gelen Nakib Abdurrahman el-Geylani idi. Tabii Nakib'e önce kendisinin gitmesi gerekiyordu. Ziyarete gittiğinde kollarını açarak Gertude'u kucaklayan Abdurrahman tarafından büyük bir sevgi gösterisiyle karşılandı. Uzun yıllardır tanışan iki dost olarak uzun uzadıya konuştular. Gertrude'un öğrenmek istediği Nakib'in İngiliz işgalini nasıl karşıladığıydı. Diğer insanlar gibi onun da mevcut durumdan memnun olduğunu görünce oldukça rahatladı[11]. Bu Sünnilerin İngiliz yönetimini onaylaması anlamına geliyordu.

Basra'dakinden daha yoğun bir iş yükü altına girmişti. Öyle ki babasının gönderdiği mektuplara dahi cevap verememekten, sabahları yorgun ve uykulu gözlerle kalkmaktan yakınıyordu. Yaşam tarzı haline gelen sabahları erken kalkmak alışkanlığını bırakmamıştı. Saat 06:00'da kalkıyor, 07:30'a kadar at biniyor, kahvaltısını yaptıktan sonra Siyasi Şube'deki işine gidiyordu. Sabah 08:00'de başlayan mesaisi akşam 20:00'ye kadar devam ediyordu. Şube'de haritalar üzerinde çalışıyordu. Diğer taraftan Savaş Bakanlığı ondan Irak ve Türkiye ile ilgili bir raporlar hazırlamasını istemişti. Irak'ta kurulması düşünülen "manda yönetimi" hazırlanan haritalar ve raporlara göre şekillenecekti. Raporları yazmak çok zamanını aldığı için bazen kendisini evininin bir odasına kapatıp, dış dünya ile ilişkisini koparmak zorunda kalıyordu. Bu yoğunluğa rağmen durumu ve konforu Basra'dan daha iyiydi. Her şeyden önce sağlıklı beslenebileceği yiyecekleri temin edebiliyor, Basra'da bir türlü bulamadığı temiz suyu Bağdat'ta kolaylıkla bulabiliyordu[12].

11 Mektuplar, (Newcastle), 20 Nisan 1917 tarihli annesi Florance ve babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

12 Mektuplar, (Newcastle), 27 Nisan 1917 tarihli annesi Florance ve babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Gertrude'un Bağdat'taki evinin bahçesi

Siyasi Şube'ye gittiğinde her sabah kendisini sayısız denilebilecek kadar çok ziyaretçinin beklediğini görüyordu. Irak'ın çok çeşitli yerlerinden gelen bu ziyaretçiler çoğunlukla birşeyler istemek için bekliyorlardı. Bazıları çok önemli kişilerdi. Bir gün Bağdat'tan Necd'e kadar geniş bir alanda etkili olan Beni Tamim aşiretinin şeyhini ağırlamış, uzun ve faydalı bir sohbet yapmışlardı. Gertrude, erkekleri ve kadınları dinliyor önemli gördüklerini daha üst düzeydeki görevlilere gönderiyordu. Hem bilgi toplama hem de ziyaretçileri eleme görevini üstlenmişti. Bazen neredeyse hiç ara vermeden akşama kadar bu insan kalabalığıyla ilgileniyor, onlardan işe yarayacak bilgi almaya çalışıyordu. Bu yoğunluğun ortasında Kahire'den Bağdat'a gelen Yüksek Komiser'in sekreteri Ronald Storrs'u görmek onu çok heyecanlandırmıştı. Storrs onun gözünde çok önemli biriydi ve Storrs ile iletişimde olmak Gertrude'un kendisini daha özel hissetmesini sağlıyordu. Storrs, Bağdat'ta yapılan çalışmaları görmek ve Percy Cox'u Kahire'nin politikalarına yakınlaştırmak için kısa bir süre için gelmişti. Gertrude, Storrs'a Bağdat ve civarındaki antik kalıntıları gezdirdi ve arkeoloji alanındaki bilgisiyle Storrs'u etkilemeyi başardı[13]. Storrs, bu bilgi birikiminden o

13 Mektuplar, (Newcastle) 18 Mayıs 1917 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

denli etkilenmişti ki, iki hafta sonra Bağdat'tan ayrılırken, Percy Cox'a Gertrude'un Bağdat ve çevresindeki antik eserlerden sorumlu olmasını ve bu eserlerle ilgili bir rapor hazırlamasını istemişti[14]. Storrs ile geçirdiği birkaç gün Gertrude'a ilaç gibi gelmiş, rahatlamış, huzur bulmuştu. Storrs'un Bağdat'a getirdiği taze solukla Siyasi Şube'nin havası da değişmişti. "Arap işlerine daha fazla girmeye başladım. Bağdat'ı gerçekten çok seviyorum" diye duygularını ailesiyle paylaştı[15].

Savaş Bakanlığı, Mezopotamya ve Türklerle ilgili daha fazla çalışma istemeye başlamıştı. Bu istekleri karşılamak için birbiri ardına raporlar yazıyordu. Saha çalışmalarını çoğunlukla Percy Cox yapıyordu. Üzerinde çalışılması gerekli görülen bölge tespit edildikten sonra Cox oraya gidiyor ve birkaç gün Bağdat'a dönmüyordu. Gertrude'un onunla görüşme imkânı neredeyse kalmamıştı. Uzun bir aradan sonra Cox'u Amara dönüşünde yakalayarak, çalışmaları hakkında bilgi vermeyi başarmıştı[16].

Gertrude'a düşen görevlerden biri de Anaze kabilesinin lideri olan Fahad Bey ile görüşerek aşiretinin İngilizleri desteklemesini sağlamaktı. Eski dostlarından biri olan Fahad Bey'in etki alanı Şam'a kadar uzanıyordu. 1914'teki gezisinde Gertrude bu etkiyi yakından görmüştü. Gertrude'un da Fahad Bey üzerinde olumlu bir etkisi vardı. Fahad Bey aralarındaki samimiyette dayanarak ona artık "Hatun" diye hitap ediyordu. Çöllerde gezdiği dönemlerde çöl aşiretleri "Çölün Kızı" demişlerdi. Bağdat'taki lakabı ise "Hatun" olmuştu. Fahad Bey ile görüştüğünde ondan İngilizleri destekleme sözü aldı. Henüz tam bir anlaşma yapılmasa da bu bir başarıydı. İşe yaradığını, diğerlerinin yapamadığı görüşmeleri kendisinin rahatlıkla çözüme kavuşturduğunu gördüğünde kendine olan güveni daha da artıyordu. Yine durumu ailesine gururla yazdı: "Kendimi gerçekten Bağdat'ın bir parçası gibi hissediyorum"[17]. Fahad Bey'in ikna edildikten sonra kendisiyle anlaş-

14 Mektuplar, (Newcastle) 26 Mayıs 1917 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

15 Mektuplar, (Newcastle) 3 Mayıs 1917 ve 11 Mayıs 1917 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektuplar.

16 Mektuplar, (Newcastle) 18 Mayıs 1917 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

17 Mektuplar, (Newcastle) 26 Mayıs 1917 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

ma yapılması iki haftalık bir zamanı almıştı. Gertrude, İngiltere'nin samimiyetini göstermek için bu yaşlı şeyhe takma dişler hediye etmişti. Fahad'ın İngiltere tarafına geçmesiyle Türk ordusuna Suriye üzerinden gönderilen erzakların sevki durdurulmuş oluyordu. Yaptığı işin önemini yine ailesiyle paylaştı: "Fahad'a bir çift takma diş verdik. Bizim için Batı sınırlarının tamamını kontrol altına aldı. Şimdi bütün cepheler tutulmuş oldu"[18]. Fahad Bey'in İngiliz tarafına geçmesi Türk ordusu için gerçekten de kötü olmuştu. İbn Reşid'den alınan erzak, deve ve hayvanlar Suriye sınır üzerinden taşınıyordu[19]. Fahad Bey, savaş ortamındaki bu ticaretin önüne geçmiş oluyordu.

Bir taraftan aşiretleri İngiltere tarafına geçmeye ikna ederken, diğer taraftan da Savaş Bakanlığı'nın istediği raporları hazırlıyordu. Temmuz ayının ortasına gelindiğinde arkadaşı Domnul'un, gönderdiği Amerika'nın savaşa girişi ve Başkan Wilson'ın barış çağrılarıyla ilgili tartışmaları gösteren gazete kupürlerini aldığında bakanlık için altıncı raporunu bitirmek üzeriydi. Gazete kupürleri mektubun içinde bulunan Noel Buxton'ın barış karşıtı yazılarını okuyunca tam anlamıyla küplere bindi. Noel Buxton, İngiltere'deki savaş taraftarı en önemli isimlerden biriydi ve Türk düşmanıydı. Dışişleri Bakanı Edward Grey'e henüz 1914 yılı başlarında gönderdiği bir yazıda Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açılmasını istemişti[20]. Gertrude, Buxton'un Başkan Wilson'ın düşüncelerine karşı olan yazılarını okuyunca haklı olarak "bu adam ne Türkleri ne Arapları tanır" diye çıkışmıştı[21]. Bu kızgınlığın ortasında Savaş Bakanlığı'nın istediği raporların sonuncusunu da hazırlayarak göndermişti. Toplam yedi rapor. "Ben kendi üzerime düşeni fazlasıyla yerine getirdim, bakalım şimdi onlar ne yapacaklar. Eminim bir yerlere pazarlayacaklar" diye duyduğu huzursuzluğu dile getirdi[22]. Bu konuda haklıydı.

18 Mektuplar, (Newcastle) 6 Temmuz 1917 tarihli annesi Florance ve babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

19 İbn Reşid ile ticaret yapılmasıyla ilgili rapor için bkz. *Arab Bulletin,* "Arabia", (14 July 1916), No: 10, s. 8.

20 Noel Buxton & C. Leonard Leese, *Balkan Problems and European Peace*, New York 1919, s. 67-68.

21 Mektuplar, (Newcastle) 13 Temmuz 1917 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

22 Mektuplar, (Newcastle) 28 Temmuz 1917 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Arap Büro, Gizli Servis'in Simla Şubesi ve Bağdat onun bilgilerinden faydalanmak ve ağır işleri ona yüklemek konusunda son derece iştahlı davransalar da yayınlanan raporlara adını yazmaktan kaçınıyorlardı. Kızgınlığı biraz da bu yüzdendi. Yedi rapor hazırlayarak göndermişti ama bu raporların nasıl kullanılacakları konusunda hiçbir bilgisi yoktu.

Çalışmanın dışında Bağdat'taki günlerini artık iyiden iyiye samimi olduğu Philby ve Percy Cox ile geçiriyordu. Yemeklere Philby ile gitmeye özen gösteriyordu. Zaman zaman ilginç insanların ziyaretleriyle yaşantıları biraz hareketleniyordu. Bir keresinde Cox'un kardeşi General Lubbock gelmişti. "Evet ilginç biri ama kesinlikle benim sevgili Percy Cox'um kadar ilginç değil" diye yazdı babasına[23]. Kendisini Percy Cox'un korumacılığı ve oluşturduğu şefkat fanusu içinde huzurlu hissediyordu. Bu denli yakın çalışma ortamı, kaçınılmaz olarak hem sahiplenmeyi hem de kıskançlığı beraberinde getiriyordu. Uzun süredir Percy Cox'tan ayrı olan karısı ağustos başında Basra'ya dönünce Gertrude, biraz da hissettiği kıskançlığın etkisiyle olsa gerek kadın hakkındaki olumsuz düşüncelerini babasıyla paylaştı: "Bayan Cox şimdi Basra'da. İkisinin bir arada olması tabii onlar için rahatlık olur. Kendisiyle sohbet edilemeyecek kadar aptal biri. Tam ikinci sınıf bir insan olmasa da bunun biraz üzerinde yer alır. Ama birbirlerine bağlılar"[24]. Her fırsatta kendisinden bahsetmekten mutluluk duyduğu, ailesine yazdığı mektuplarda her hareketini, sözünü aktardığı, mevkilerin en yükseğine çıkardığı şefinin sıradan denilecek bir kadınla evli olmasını kabul edemiyor gibiydi. Belki de kadını kendisiyle kıyaslıyor, sıradan kadınların yaptığı evlilikleri kendisi gibi kadınların yapamamış olmasına hayıflanıyordu. Onca üstün özelliğine rağmen akşam evine çekildiğinde yalnız, yapayalnız bekâr bir kadın oluyordu.

Bağdat'ta yayılan salgın hastalıklar yaşamı zorlaştırıyordu. En ağırı kolera salgınıydı. Kendisi koleraya yakalanmamıştı ama çok ağır ateşli bir hastalık geçirmiş, altı gün boyunca hastanede yatmıştı. Kendisini iyi hissedene kadar da ailesine hastalığıyla ilgili bilgi vermekten kaçınmıştı. 18 Ekim'de yazdığı mektupta, üç gün sonra hastaneden

23 Mektuplar, (Newcastle) 3 Ağustos 1917 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

24 Mektuplar, (Newcastle) 31 Ağuston 1917 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

çıkacağını ve tedavinin bir parçası olarak Samarra'ya gideceğini yazmıştı. Hastanede kendisine özenle bakan Albay Wilcox'un tavsiyesiydi bu. Hastanede yattığı günlerde aldığı bir haber Gertrude'u fazlasıyla üzmüştü. Şefi Percy Cox'un oğlu hayatını kaybetmişti. Cox'a duyduğu saygı nedeniyle onun yaşadığı bu üzüntüyü kendisi de içselleştirmişti. Yapabileceği bir şey yoktu. Kendisini mümkün olduğunca kitap okumaya verdi. Uzun süredir kitaplardan ayrı yaşıyordu ve hastane onun için kitaplara dönüşün yeni bir fırsatı olmuştu[25].

İyileştikten sonra bir süre için Şube'deki işine dönmek yerine Bağdat'a yakın yerlerdeki harabeleri gezmekle vakit geçirdi. Kendini işine dönecek kadar iyi hissetmeye başladığında da Siyasi Şube'nin verdiği yeni işiyle karşılaştı. Bağdat'ı işgal eden İngilizler propaganda yapabilmek için *el-Arab* adıyla bir gazete yayınlamaya başlamışlardı. Hastane dönüşü Gertrude'a verilen yeni görev *el-Arab* gazetesinin editörlüğüydü. Görevi memnuniyetle kabul etti[26].

Kasım ayında soğuklar bastırmaya başladığında Siyasi Şube, yazlık bürodan kışlık büroya taşınmıştı. Gertrude'a verilen oda güzel, sıcak ve konforluydu. Yeterli büyüklükteki odanın zeminini halılarla kaplamıştı. Duvarlar ise tamamen yeni hazırlanmış haritalarla doluydu. "Haritalar benim en büyük tutkum" diye yazdı babasına. Sebebini de açıkladı: "İlgilendiğim dünyayı haritalar üzerinde görmek çok hoşuma gidiyor. Coğrafyayla ilgilenen herkes benim odama uğramak zorunda kalıyor. Percy Cox bile"[27]. Onun Irak'ın sınırlarını belirlemek için çizdiği haritalar daha sonraki yıllarda gerek askeri ve gerekse siyasi uzmanların başvurduğu kaynaklar haline gelecekti. Bu çalışmaları ayrıca Gertrude'a Irak'ın sınırlarını çizen kadın unvanı verilmesine yol açacaktı.

Şube'nin yaptığı iş askerlerden bağımsız, tamamen siyasi konularla ilgiliydi. Bu nedenle Bağdat'taki işgal kuvvetleri komutanı Stanley Maude ile hiç karşılaşmamıştı. Kasım ayında düzenlenen bir akşam yemeğinde Maude ve kurmay subaylarıyla bir araya geldiler. Oldukça nazik görünmesine rağmen inatçı ve aksi biri olduğu söyleniyordu ve yemekte

25 Mektuplar, (Newcastle) 18 Ekim 1917 tarihli annesi Florance ve babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

26 Mektuplar, (Newcastle) 9 Kasım 1917 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

27 Mektuplar, (Newcastle) 15 Kasım 1917 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

onu gördüğünde bu özelliğini yansıttığını düşünmüştü[28]. Bir-iki etkinlikte daha gördüğü Maude hakkındaki düşünceleri kesinleşmişti: "Maude çok büyük bir komutan. Neticede bir asker. Devlet yönetimiyle ilgili hiçbir şey bilmiyor ve bunu da çok gereksiz buluyor. Kendine güveni çok fazla. Başarıyı yakalamak için her bir detaya fazlasıyla dikkat ediyor. Kurmay subaylarına dahi güvenmiyor. Kimse bir sonraki planının ne olduğunu bilmiyor. Eğer Türklerin saldırısı altında zor bir savunmada olsaydık bizleri çok daha fazla baskı altında tutardı. Suriye'de kazanılan zaferler buradaki tehlikeli durumu ortadan kaldırdı."[29].

Siyasi Şube'nin sorumluluk alanı ve yaptığı işler General Maude'nin komuta alanının dışında olsa da Şube elemanları Maude'nin aşırı baskıcı yönetim tarzının ortaya çıkardığı olumsuz atmosferi hissediyorlardı. Gertrude, onu iyi bir asker olarak kabul etmekle birlikte İngiltere'nin Bağdat'taki varlığını tehlikeye düşüren bir kişi olarak değerlendiriyordu. Bu kasvetli ortamdan Samarra'ya giderek bir nebze olsun kurtulmayı başarmıştı. Birkaç haftalık ayrılıktan sonra General Maude'nin koleraya yakalandığını ve ağır hasta yattığını öğrendi. Şehrin yönetimine müdahale etmesi mümkün değildi. Bu haber üzerine tekrar Bağdat'a dönmeye karar verdi[30]. Gertrude, hasta olduğunu duymuştu ama kendisi Bağdat yolundayken General Maude hayatını da kaybetmişti.

Bağdat'a döndükten sonra tekrar haritalar ve aşiretlerler üzerinde çalışmaya başladı. Güneyden gelen bir haber Siyasi Şube'de endişe uyandırmıştı. Bağdat'tan Musul'a kadarki Kuzey Irak İngiltere kontrolüne alınmış, buradaki Sünni aşiretler de İngiltere'ye tabi olmuşlardı. Ancak gündeydeki Kerbela, Hille, Kufe ve Necef'teki Şiiler İngiliz işgaline karşı direnç gösteriyorlardı. İstihbaratın doğruluğunun yerinde değerlendirilmesi ve gerekirse müdahale edilmesi gerekiyordu. Şiilerin yaşadığı kentlere gitmek gündeme geldiğinde Percy Cox'un Gertrude'a başvurmaktan başka bir alternatifi yoktu. Cox ve Gertrude 1918 yılının ilk günlerinde yola koyuldular. İlk önce Kerbela'ya gelerek irtibat

28 Mektuplar, (Newcastle) 15 Kasım 1917 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

29 Mektuplar, (Newcastle) 22 Kasım 1917 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

30 Mektuplar, (Newcastle) 30 Kasım 1917 tarihli "bütün aileye" başlıklı mektubu.

subayı Binbaşı Pulley'den bilgi aldılar. Pulley onları saha ajanı olarak bölgede çalışan Albay Gerard Leachman ile buluşturdu. Gertude, ihtiyaç duyduğu bilgileri topladıktan sonra Hille'ye hareket etti[31]. Kerbela'da üç gün kalmıştı. Albay Leachman'ın ödünç verdiği at ve hizmetkârıyla Necef'e doğru yola çıktı. Hindiya'ya kadar atla gittikten sonra Hindiya-Kufe arasında açılan yeni kanalda çalışan tekneye binerek yolculuğuna devam etti. Kufe ve Necef'te kalıp incelemelerini yaptıktan sonra tekrar kuzeye, Bağdat yoluna dönerek Hille'ye geldi. Burada geçirdiği birkaç günün ardından görev yeri Bağdat'a döndü[32].

Percy Cox ile iyi bir ekip olmuşlardı ve nerede kendilerine ihtiyaç duyulursa oraya gidiyorlardı. Gertrude artık Siyasi Şube'nin kapalı bir ofisinde değil daha çok sahada faaliyet gösteren bir ajan durumundaydı. Kerbela ve Necef'ten dönüşünden yalnızca birkaç gün sonra yine güneye gitmek zorunda kaldı. Kufe'de Yüzbaşı Balfour ile buluştu. Amacı, bölgenin güçlü kabilelerinden biri olan Ebu Sukayr'ın şeyhiyle görüşerek, kabileyle ilgili bilgiler almaktı[33]. Gizli Servis aşiretlerin yayılma alanlarına, birbirleriyle ilişkilerine, herhangi bir aşiretin tarihsel geçmişine veya kişilerin kimliklerine kadar varan en küçük ayrıntıya bile önem gösteriyordu. Bu bilgilerin sağlıklı ve doğru bir şekilde elde edilmesi için de saha çalışması yapmak gerekiyordu. Toplanan bu özel bilgiler daha sonra kitapçık haline getirilerek ilgili birimlere dağıtılıyordu. Benzeri çalışmalar İngiliz askerinin adım attığı bütün alanlarda yapılıyordu[34]. Mezopotamya'da bilgi toplama ve bunları raporlamak da Gertrude'un çalışma alanı içindeydi. Saatlerce yapışkan balçık içinde yol alarak gittiği yerlerde beklediğinin ötesinde şeyhler ve seyyidler kendisine yardımcı oluyorlardı. Çalışmasını yine annesiyle paylaştı: "Saatlerce çamurda yol aldım ama kesinlikle bir zaman kaybı değil. Ev sahiplerim hakkındaki

31 Mektuplar, (Newcastle) 3 Ocak 1918 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

32 Mektuplar, (Newcastle) 10 Ocak 1918 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

33 Mektuplar, (Newcastle) 13 Mart 1918 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

34 Bu konuda yapılmış çalışmalar için bkz. Qatar Digital Library, IOR/L/PS/20/C131 (Personalities, Arabia, 1917); IOR/R/15/2/1996 (Who's Who in Mesopotamia, General Staff, India (Serial No. 372), 1917); IOR/R/15/5/383 (Where's Where in Arabia, Mesopotamia and Persia, 1915)

bütün tarihi bilgileri ve onlara ait olan her şeyi kayda geçtim"[35]. Kufe ve Necef'te bir süre kaldıktan sonra daha güneydeki Şinafiya'ya (Shinafiya) geldi. Gertrude, bir taraftan da Reginald Storrs'un antik eserlerden sorumlu kişi olarak kendisini atamasıyla gittiği her yerde eski eserlerin kaydını da tutuyordu. Annesine arkeolojik kazılara duyduğu özlemi, "eserlerin neredeyse hepsi İslamiyet öncesine ait, keşke buralarda biraz daha kalıp, kazı yapabilsem" satırlarıyla aktardı[36].

Şinafiya'da görevli Gizli Servis ajanlarıyla haritalar üzerinde çalıştı. Ajanların aşiretlerle ilgili yaptıkları hataları, isimleri düzeltti. "Çöldeki vahaların valisi" diye tanımladığı saha ajanı Leachman ile Şinafiya'da tekrar karşılaştı. O da aşiretler arasında dolaşıyordu. Bölgede işini bitiren Gertrude, Necef ile Nasıriye arasında kalan Samava'ya indi. Şimdi Basra'ya daha yakın bir yere gelmişti. Burada yine siyasi irtibat subaylarından Yüzbaşı Goldsmith ile buluştu. Goldsmith'in de yardımlarıyla bölgedeki çalışmalarını tamamlayarak Bağdat'a döndü[37].

Siyasi Şube'de Percy Cox'un koruması altındaydı. Ancak hükümet, Cox'u görüşmek üzere Londra'ya çağırmıştı[38]. Cox'un Hindistan Genel Valisi Hardinge'in danışmanı yapılacağını düşünüyordu[39]. Şefinin Bağdat'tan ayrılacak olması Gertrude'u endişeye düşürmüştü. Babasına Londra'ya dönme ihtimalinden söz etti. Sonra da babasına Londra'da bulunan Cox ile görüşmesini ve bir karara varmalarını istedi. Verilecek ortak karara göre hareket edecekti[40]. Babasıyla Percy Cox bir araya gelerek Gertrude'un Londra'ya dönüp dönmemesi üzerinde görüştüler ve Bağdat'ta kalmasının daha iyi olacağı konusunda uzlaştılar[41]. Gerçi

35 Mektuplar, (Newcastle) 13 Mart 1918 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

36 Mektuplar, (Newcastle) 13 Mart 1918 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

37 Mektuplar, (Newcastle) 17 Mart 1918 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

38 Mektuplar, (Newcastle) 10 Nisan 1918 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

39 Mektuplar, (Newcastle) 18 Nisan 1918 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

40 Mektuplar, (Newcastle) 19 Nisan 1918 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği birinci mektup.

41 Mektuplar, (Newcastle) 19 Nisan 1918 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği ikinci mektup.

Gertrude Bağdat'ta kalacaktı ama Percy Cox'un tekrar dönme ihtimali kalmamıştı. Lloyd George hükümetinin Dışişleri Bakanı Lord Curzon tarafından bir süre Londra'da tutulduktan sonra Tahran'a elçi olarak görevlendirilmişti[42].

Bağdat'ta işleri yürütmesi için Cox'un yardımcısı olan Arnold T. Wilson geçici bir süreyle Sivil Komiser olarak atandı[43]. Wilson, görevi aldıktan sonra Şube çalışanlarına bir konuşma yaptı. Daha önce güvenilmez olarak gördüğü Wilson'u bu kez daha sıcak ve samimi bulmuştu. Ailesine Percy Cox'un gidişinden sonraki gelişmeleri bildirdi: "Saygın biri olan Yüzbaşı Wilson'u tanıdığını sanmıyorum. Percy Cox uzaktayken Sivil Komiser olarak o görev yapacak. 34 yaşında, dikkat çeken, kabiliyetli ve çok nadir olarak görülen fiziki ve düşünsel gücün her ikisine de aynı oranda sahip olan biri. Onun için çalışıyorum. Çalışma arkadaşlarımın en mükemmeli o, iyi bir kariyer yapacağı kesin. Bir daha normalin dışında bir zorlamayla karşılaşacağımı zannetmiyorum"[44]. Daha önce Basra'da Gertrude ile arası pek de iyi olmayan Arnold Wilson, sorumluluğu doğrudan kendi üzerine alınca davranışları daha yumuşak bir hal almıştı. Gertrude'a artık daha kibar davranıyordu.

Percy Cox'un gitmesi Araplarda bir güvensizlik duygusu ortaya çıkarmıştı. Cox, aşiretleri İngiltere'ye bağlı tutmak için son derece akıllıca bir yol takip ediyordu. Gertrude ile ikisi hemen hemen bütün şeyhleri ziyaret ediyorlar, onlara birtakım vaatlerde bulunarak gelecek için ümitlerini canlı tutuyorlardı. Araplar Percy Cox'a da ve Gertrude'a da büyük saygı duyuyorlardı. Basra'ya geldikleri ilk günlerden beri Araplar Percy'nin soyadının okunuşundan kaynaklı bir benzetmeyle ona *Kokus* lakabını takmışlardı. Bu kelimeyi bir nevi Firavun (Pharoah) ya da Hüsrev (Chosroes) kelimelerine gönderme yapmak için kullanıyorlardı. Gertrude'a da Kokus'un dişisi anlamında *Kokusa* diyorlardı[45]. Özellikle Nakib Abdurrahman el-Geylani, Percy Cox'a saygı duyuyor, Gertrude ile her buluşmasında "büyük İngiltere hükümetine" ve

42 Townsend, *Proconsul to The Middle East*, s. 117-119.

43 R. E. C., "Major-General Sir Percy Zachariah Cox", *The Geographical Journal*, Vol. 90, No. 1 (July 1937), s. 3.

44 Mektuplar, (Newcastle) 24 Mayıs 1918 tarihli annesi Florance ve babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

45 Mektuplar, (Newcastle) 8 Haziran 1918 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Bağdat'taki temsilcisi Kokus'a şükranlarını iletiyordu[46]. Fakat bundan sonra Araplarla ilişkilerin nasıl yürüyeceği ve aşiret liderlerinin İngiltere'ye nasıl yaklaşacakları Wilson'ın davranışlarına bağlı kalacaktı.

Gertrude, Bağdat'ta Irak'ın sınırlarını çizmek ve aşiretleri İngiltere'ye bağlamak için çalışmalarına devam ederken, Orta Doğu'daki savaşın devam ettiği Filistin, Lübnan ve Suriye cephelerinde yeni gelişmeler yaşanıyordu. Türk ordusunun kademeli olarak Filistin-Suriye hattından geriye çekilerek yüzyıllardır hâkim olduğu toprakları İngiliz-Fransız-Arap ortak işgaline bırakması yeni Orta Doğu'nun şekillenmesini sağlayacak bazı gelişmeleri de beraberinde getirmişti.

Filistin, Lübnan ve Suriye'deki Gelişmeler

Bağdat hattında ilerlemek görece daha kolay olmuştu ama Filistin cephesi o kadar kolay aşılamadı. 1916 Arap İsyanı ile birlikte güneyden ilerleyen Arap birlikleri 9 Temmuz 1917'de Akabe'yi ele geçirmişlerdi. Mısır Yüksek Komiseri'nin emriyle harekete geçen General Archibald Murray komutasındaki İngiliz kuvvetleri Kudüs yolunu açmak için el-Ariş'e saldırarak 21 Aralık 1916'da burayı işgal etmişlerdi. Kudüs'e ilerlemek için daha kuzeye yönelerek Refah'ı ele geçirmişler ve asker sevkiyatının rahatlıkla yapılabilmesi için Ariş-Refah arasına kısa sürede demiryolu döşemişlerdi. Refah'a kadar sorunsuz ilerleyen İngilizler, Türk birliklerinin çekildiği Gazze-Birüsseba (Beerşeba) hattına gelince ilerlemekte zorlanmışlardı. General Murray komutasındaki kuvvetlerin Gazze'ye yaptıkları 26 Mart ve 17 Nisan 1917 tarihli iki saldırı Türk savunması tarafından kırılmıştı[47].

Ana üsten uzakta yapılacak savaşların başarı şansının az olacağını Gertrude Bell, Lord Cromer'e yazdığı mektupta detaylıca açıklamış; erzak, su ve cephaneden uzaklaştıkça İngilizlerin yenilgiye uğramalarının kaçınılmaz olacağını haber vermişti. Bell'e göre askeri başarısızlığın diğer bir sebebi de yetenekli komutanların Batı cephesine Almanlarla savaşmak için gönderilmiş olmasıydı. Benzer gözlemleri *Daily Telgraph* gazetesinin

46 Mektuplar, (Newcastle) 25 Ocak 1918 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

47 İngiliz ordusunun Gazze hattına yaptığı saldırının detayları için bkz. Edmund Dane, *British Campaigns in the Nearer East 1914-1918*, Vol. II, London 1919, s. 68-83.

muhabiri olarak savaşı izlemek için Mısır'a gelen W. T. Massey de yapmıştı. Yardım alamayan İngiliz ordusunun yenilmesi kaçınılmazdı[48].

Gazze'deki iki yenilgi üzerine Gertrude'un da üzerinde durduğu eksikleri gidermek ve ihtiyaç duyulan malzemelerin sevkiyatını kolaylaştırmak için Refah üzerinden Birüsseba'ya kadar uzanan yeni bir demiryolu hattı döşendi. Ayrıca Fransa cephesinde süvari birliklerini başarıyla komuta ettikten sonra Ocak 1917'de Kahire'ye çağrılmış olan General Edmund Allenby, General Murray'ın yerine Mısır Seferi Kuvvetleri komutanı olarak atandı[49]. Murray, kıyı şeridi üzerindeki Gazze'ye saldırmayı tercih etmişti. Ama Allenby saldırı noktasını doğuda kalan Birüsseba olarak tespit etti. Avusturalya Hafif Süvari Birliği'nin[50] de katıldığı saldırıda yaşanan şiddetli çatışmalardan sonra 31 Ekim 1917'de Birüsseba ele geçirildi[51].

Çarpışmaları Gazze'den takip eden von Kress, İngilizlere karşı durulamayacağını düşünerek 6/7 Kasım gecesi Gazze'yi tahliye etme kararı verdi. Kudüs'e doğru ilerleyen İngilizlerle çatışmanın kutsal yerleri tahrip edeceğinden çekinen Kudüs Mutasarrıfı İzzet Bey, General Allenby'ye bıraktığı bir mektupta ayrılış nedenlerini açıklayarak 9 Aralık 1917'de şehri terk etti[52]. Yüzlerce yıldır Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerin sahip olmak için mücadele verdikleri Kudüs uzun süreli barış dönemini son Türk askerinin şehri terk etmesiyle geride bırakıyor, günümüze kadar gelen büyük çatışmaların merkezi haline geliyordu. General Allenby, 11 Aralık'ta Kudüs'e Yafa Kapısı'ndan törenle giriş yaptı[53].

48 W. T. Massey, *The Desert Campaigns*, New York 1918, s. 21-23.

49 Brian Gradner, *Allenby of Arabia*, New York 1966, s. 115-120; Dane, *British Campaigns in the Nearer East 1914-1918*, Vol. II, s. 73.

50 Avusturalya Süvari Birliği'nin Birüsseba'daki saldırısı Avusturalyalı yönetmen Simon Wincer tarafından 1987 yılında "Lighthorsemen" adıyla filme alındı. Birüsseba'daki Avusturalya saldırısı için bkz. Massey, *The Desert Campaigns*, s. 61-78.

51 Gazze-Birüsseba hattında yapılan savaş için bkz. Sami Ağaoğlu, "Birinci Dünya Savaşı'nda Gazze Muharebeleri", *Journal of History Culture and Art Research*, Vol. 6, No. 2 (March 2017), s. 307-335; Birüsseba'nın ele geçirilmesi için ayrıca bkz. Dane, *British Campaigns in the Nearer East 1914-1918*, Vol. II, s. 83-97.

52 Kudüs'ün işgali süreci için bkz. Dane, *British Campaigns in the Nearer East 1914-1918*, Vol. II, s. 98-112.

53 Dane, *British Campaigns in the Nearer East 1914-1918*, Vol. II, s. 111-112.

İngiliz ordusunun Kudüs'e girişi büyük bir coşkuyla karşılandı. Amerikalı gazetesi W. T. Massey şehre geldiğinde gördüğü manzarayı anlattığı yazısına "Kudüs, mutluydu" diye başladı. Kendisinin Avrupalı olduğunu öğrenen kadın-erkek herkes onu kucaklayarak "bu günleri gördüğümüz için Allah'a şükürler olsun" diye gözyaşları döküyorlardı. Müslüman, Hristiyan, Yahudi şehirde kim varsa "İngilizlerin zaferi için dua ettiklerini" söylüyorlardı. Massey, Kızılhaç'ta görevli bir Amerikalı ile konuştuğunda duydukları onu şaşkınlığa düşürmüştü. Kızılhaç görevlisine göre, İngilizlerin zaferine içten gelen duygularla sevinmeyen tek bir kişinin olması bile mümkün değildi. Çünkü görevli her yerde halkın sevincini görmüştü. Hatta Osmanlı ordusunda savaşan ve yaralandıkları için Kızılhaç hastanesine getirilen Arap subayların İngilizlerin Kudüs'e girdiğini öğrendiklerinde "Çok Yaşa İngiltere" naralarıyla sevinç çığlıkları attığına şahit olmuştu[54]. Massey'in anlattıklarına göre yerli halkın İngilizleri desteklemeye başlamaları Gazze savaşlarından itibaren gözle görülür bir şekilde ortaya çıkmıştı. Hatta Gazze Müftüsü de dâhil olmak üzere halktan bazıları İngiltere lehine propaganda yaptığı için Türkler tarafından idam edilmişler, bu uygulama Arapları daha fazla İngilizlere yakınlaştırmıştı[55]. Allenby şehre girdikten sonra karargâhını Siyon Dağı'na kurmuş ve şehirde zafer turu atmaya başlamıştı. Manzara Massey'in aklını karıştıracak kadar ilginçti. Türkler, İngilizlere karşı Kutsal Savaş ilan etmişlerdi ama şimdi Müslümanlar sokaklarda, evlerinin pencerelerinde General Allenby'nin zafer geçişini alkışlıyor, "yaşa" diye bağırıyorlardı[56]. Türklerin Filistin'den gitmesinin sevinciyle İngiliz işgalini çılgınca alkışlayan Müslümanlar, gerçekte kendilerini imha edecek bir sürecin başlangıcı için çığlıklar attıklarını yalnızca birkaç yıl içinde öğreneceklerdi. Sevinç çığlıkları, zaman için sistemli katliam çığlıklarına dönecekti.

Şehirde zafer turları atan ve halkın memnuniyet duygularıyla karşılaşan General Allenby, İngiltere'nin büyüklüğünü göstermek için bir bildiri yayınlayarak, şehrin kutsiyetine saygılı olacaklarını, mabetlere

54 W. T. Massey, *How Jerasulem Won? Being The Record of Allenby's Campaign in Palestine*, London 1919, s. 195-197.

55 Massey, *How Jerasulem Won*, s. 198.

56 Massey, *How Jerasulem Won*, s. 205-206.

dokunmayacaklarını halka duyurdu[57]. İyi niyetli görünen bu bildirinin perde arkasında İngiltere'nin Kudüs için planları çok farklıydı ve bunlardan ne Lübnan'daki Müslüman Arapların ne de Arabistan Yarımadası'nda İngilizlerle iş birliği yapan kabilelerin haberi vardı. Herbert Henry Asquith'in istifasıyla 7 Aralık 1916'da İngiltere Başbakanı olan Liberal Parti başkanı Lloyd George yüzyıldan fazla süren bir politikayı uygulamak için harekete geçmişti. Dönemin birçok siyasetçisi ve askeri gibi Evanjelik Hristiyan olan Lloyd George'un iktidara geldikten sonra verdiği ilk emirlerden biri Kudüs'ün ele geçirilmesiydi[58]. İngiliz Liberal Parti'nin Orta Doğu politikası Kudüs merkezli kutsal mekânların ele geçirilmesi ve Yahudilerin Filistin topraklarına yerleştirilmesi ilkesine dayanıyordu. Liberal Parti'nin bu politikası aslında partiye hâkim olan Evanjelik Hristiyanların görüşlerinden kaynaklanıyordu. Peki neydi bu Evanjelik inanç ve neden Filistin topraklarını bu kadar önemsiyordu?

Protestanlık içerisinde ayrı bir akım olarak gelişen Evanjelik düşüncenin temelleri İncil'in saflığına dönmeyi hedefleyen "Puritan" hareketiyle atılmıştı. İngiliz George Whitefield (1715-1770), Metodizmin kurucusu John Wesley (1703-1791) ve Amerikalı teolog Jonathan Edwards'ın (1703-1758) düşünceleri Evanjelik inancı şekillendirmesinde önemli rol oynamıştı. 19. yüzyıl başındaysa İskoçyalı Margaret Macdonald'ın İsa'nın doğuşuyla ilgili yazdığı mektuplar Evanjelizmin düşünsel alt yapsını tamamlamıştı[59]. Evanjelik inanışın temelinde Hristiyanlığın Eski Ahit yani Tevrat üzerinden gelmesi yer almaktadır. Bu bakış açısıyla Evanjelikler Hristiyanlığın Musevilikten ve Yahudilikten

57 İzzet Bey'in mektubu ve Allenby'nin beyannamesi için bkz. İsmet Üzen, "İngilizlerin Kudüs'ü Ele Geçirişi ve General Edmund H. H. Allenby'nin Kudüs'e Törenle Girişi (9-11 Aralık 1911", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 2, s. 329-344; ayrıca bkz. Gradner, *Allenby of Arabia*, s. 159-1164.

58 Lloyd George, savaş hatıralarında Kudüs'e duyulan ilgiyi ve Kabine'de alınan kararı detaylarıyla anlatmaktadır. Bkz. David Lloyd George, *War Memoirs*, Vol. IV, London 1934, s. 1829.

59 William Clifford Barnhart, *A Protestant Empire: Evangelicals and Foreign Missionary Revival Britain* 1790-1820, (Unpublished Ph.D. Thesis), State University of New York, 1998, s. 13; ayrıca bkz. Ramazan Kağan Kurt, *Hollywood ve Kabalanın 13. Havarisi: Evanjelizm: Dünya İmparatorluğu ve Türkiye*, İstanbul 2006, s. 32-33.

ayrı olamayacağını, iki incancın bir bütün olduğunu düşünüyorlar, siyasi olarak da Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmeleri gerektiğine inanıyorlardı. Lloyd George'un Filistin'de esas aldığı bu siyasi hedef, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Liberal Parti kurucusu William Ewart Gladstone tarafından yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştı. Lloyd George'un yapmak istedikleri Gladstone'un ortaya attığı fikirleri hayata geçirmekten öteye gitmiyordu[60].

İngiltere'yi savaşa sokan Liberal Parti'nin bir diğer özelliği "liberal emperyalizm" denilen bir yöntemi uyguluyor olmalarıydı. İşgal edilen yerlerde yapılan propagandalarda "halkın özgürleştirileceği", "zulmeden tiranların yok edileceği" gibi sloganlar kullanıyorlardı. Liberal emperyalizmin daha önceki en somut uygulaması 1882'de Mısır'ın işgalinde yaşanmıştı. İngiltere'nin yönetimi ele geçirmesi için desteklediği ve kışkırttığı Arabi Paşa bir ihtilal ile sonuca ulaşmıştı[61]. Ama "Arap milliyetçiliğini" esas alan düzenlemeleriyle İngiltere'nin çıkarlarını zedelemeye başlamıştı. Bu durumda İngiltere başlattığı kara propagandayla Arabi Paşa'nın Hristiyanları katledeceğini, Orta Doğu'nun en büyük tiranının Arabi Paşa olduğunu dünya kamuoyuna yaymaya başladı. "Mısır Mısırlılarındır", "Mısır'a özgürlük" sloganlarıyla Mısır'ı işgal etti[62]. Yayınlanan bildirilerde de Mısır'a işgal için değil özgürleştirmek için geldiklerini, en kısa sürede de ayrılacaklarını bildiriyolardı. "Özgürleştirme" sloganıyla Mısır'a yerleşen İngiltere gerek Mısır içinden ve gerekse dünya kamuoyundan gelen çağrılara kulak tıkayarak 1960'lı yıllara kadar işgalini devam ettirdi.

60 Evanjelik inanışın İngiliz siyasetine etkileri için bkz.. Karaca, *Büyük Oyun*, s. 77-85, 92, 95-96, 160-164, 280.

61 Liberal emperyalizmin özgürlük propagandası için bkz. Taha Niyazi Karaca, "Liberal Emperyalizm: William Ewart Gladstone'un Mısır'ı İşgal Politikası (1882)", *Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na Armağan*, Ankara 2008, s. 183-211.

62 Arabi Paşa ve Mısır'ın işgal süreci için bkz. Chaille Long, *The Three Phrophets: Chinese Gordon, Mohammed Ahmed (El Maahdi), Arabi Pasha*, New York 1884; Dilek Güldeş, *Urabi Paşa Hareketi ve İngilizlerin Mısır'ı İşgali 1881-1882*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999; John S. Galbraith-Afaf Lutfi al Sayyid Marsot, "The British Occupation of Egypt: Another View", *International Journal of Middle East Studies*, Vol: 9, No: 4 (November 1978); Wilfrid Scawen Blunt. *Secret History of the English Occupation of Egypt*, New York 1922.

Mısır'da yaşanan "özgürleştirme" sloganlarıyla son bulan işgaller şimdi de Filistin, Suriye ve Irak toprakları için söz konusuydu. General Allenby'nin Kudüs'te yayınladığı bildiri ile Mısır'da yayınlanan bildiriler arasında hiçbir fark yoktu. Müslüman Arapların farkına varamadıkları bir konu da Evanjelik inanış doğrultusunda hareket eden Lloyd George hükümetinin Orta Doğu'da Yahudileri yeni bir aktör olarak kabul etmesiydi. Tarihe Balfour Deklarasyonu olarak geçen bu karar İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour'un 2 Kasım 1917 tarihinde Yahudilerin temsilcisi Baron Walter Rothschild'e gönderdiği bir mektup ile ortaya konuyordu.

Balfour Deklarasyonu ve Gertrude Bell'in Düşünceleri

Türk ordusunun ekim sonunda Birüsseba'daki yenilgisi Filistin'deki son mevziinin düşmesi anlamına geliyordu. İngiliz ordusu da Gazze dâhil olmak üzere Kudüs'e kadar olan bölgeleri hiçbir direnişle karşılaşmadan ele geçirmişti. Henüz Kudüs işgal edilmemiş olsa da zaferden emin olan Lloyd George hükümeti Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerini hedefleyen Siyonist istekleri gündeme alarak görüşmeye başlamıştı. Liberal Parti için Yahudilerin Kudüs'e yerleştirilmesi bir ideoloji sorunu olduğu kadar Amerika'daki güçlü Yahudi toplumunun desteğini almak açısından da önemliydi. Diğer taraftan Arap İsyanı'nı finanse etmek ve Türk ordusuyla farklı cephelerde savaşan binlerce İngiliz askerinin harcamalarını karşılamak için paraya ihtiyaç vardı. Dört yıllık savaş boyunca Orta Doğu için yapılan harcamaların toplamı 750 milyon sterlini bulmuştu[63]. Orduyu ve kabileleri güçlü tutabilmek için daha fazla sıcak paraya ihtiyaç duyuluyordu. Kudüs'ün Yahudi yerleşimine açılması aynı zamanda zengin Yahudi bankerlerden para alınması anlamına gelecekti ve İngiltere savaşın ilk yıllarında Rothschild ailesinden aldığı yardımlarla ekonomisini rahatlatmıştı[64]. Ayrıca harekâtın başladığı ilk günlerinden itibaren Yahudiler oluşturdukları askeri birliklerle savaşa katılmışlar, Türk ordusunun harekâtıyla ilgili elde ettikleri bilgileri Aaron Aaronsohn ve kardeşlerinin oluşturduğu NİLİ casusluk

63 750 milyon sterlin harcandığı biraz abartılı görünse de Polk bunun mümkün olduğunu iddia etmektedir. Bkz. William R. Polk, *Irak'ı Anlamak*, İstanbul 2005, s. 80.

64 David Lloyd George, *War Memoirs*, Vol. I, London 1934, s. 115-116.

örgütü aracılığıyla İngiliz Gizi Servisi'ne ileterek İngiltere'ye yardımcı olmuşlardı[65]. Bu açılardan Siyonist isteklere olumlu yaklaşmak ve Yahudilerin Kudüs'e yerleşimlerine izin vermek Lloyd George hükümetinin ideolojisine ve çıkarlarına uygun görünüyordu.

Hükümetin aldığı bu kararı bildirme görevi Dışişleri Bakanı olarak Arthur James Balfour'a düşüyordu. Lloyd George, 1916 yılı sonunda bir koalisyon hükümeti kurmak zorunda kaldığından Muhafazkar Parti'den bazı isimleri de kabineye almak zorunda kalmış, 1902-1905 yılları arasında başbakanlık yapmış olan Muhafazakâr Parti'den Arthur James Balfour'u Dışişleri Bakanı olarak atamıştı. Balfour, hükümetin aldığı kararı 2 Kasım 1917 tarihinde Siyonist Yahudilerin temsilcisi Baron Walter Rothschild'e birkaç satırlık bir yazıyla bildirdi. Aslında bu kısa mektup, 21. yüzyıla taşınacak bir savaşın da habercisiydi. Balfour, Rothschild'e Yahudilerle ilgili müjdeli haberi şöyle veriyordu:

"Saygıdeğer Lord Rothschild, Majestelerinin Hükümeti adına kabineye sunulan ve kabul edilen Yahudi Siyonist isteklerini sempati ile karşılayan müteakip deklarasyonu iletmekten memnuniyet duyarım. Majestelerinin Hükümeti, Filistin'de Museviler için bir millî yurt kurulmasını uygun karşılamaktadır ve bu hedefin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için elinden geleni yapacaktır. Filistin'deki mevcut Musevi olmayan toplumların sivil ve dini haklarına ve başka ülkelerde yaşayan Musevilerin sahip oldukları hak ve politik statülerine zarar verecek hiçbir şeyin yapılmayacağı açıkça anlaşılmalıdır. Bu deklerasyonu Siyonist Federasyonu'nun bilgisine sunmanızdan memnuniyet duyacağım"[66].

İngiliz hükümetinin aldığı bu kararın ne denli büyük bir anlam içerdiği Yahudi yerleşim sorunun tarihsel sürecine kısa bir göz atıldığında anlaşılabilir. Sorunun kökeni siyonizmin "vaat edilmiş topraklar" diye tanımladığı ve dinsel bir anlam yüklediği toprak isteklerine kadar dayanır. M.Ö. 2200'lerde Zağaros Dağları'nın ötesinden gelen Gutiler, Mezopotamya'da terör estirdiklerinde İbrahim, Ur şehrinde yaşıyordu. Gutilerin yağmalarından kaçmak için Ur şehrinden ayrılarak

65 NİLİ casusluk örgütünün çalışmaları için bkz. Necmettin Alkan, *NİLİ: Ortadoğu'da Casuslar Savaşı*, İstanbul 2017; Patricia Goldstone, *Aaronsohn's Maps*, New York 2007; Ronald Florance, *Lawrence and Aaronsohn: T. E. Lawrence, Aaron Aaronsohn and the Seeds of Arab-Isreali Conflict*, London 2007.

66 Balfour'un mektup metni için bkz. Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. II, s. 26.

daha kuzeye Suriye ve Urfa'ya kadar gelmişti[67]. Yahudilerin inancına göre; Şave Vadisi'nde yaşadığı bazı olumsuz olaylar üzerine Tanrı bir gece İbrahim'e görünerek korkmamasını, kendisine inanmasını ve onu koruyacağını söylemişti. Tanrıyla konuşan İbrahim, Tanrı'ya inancına karşılık kendisine ne vereceğini sordu. Tanrı da şu vaatte bulundu: "Mısır Irmağı'ndan, büyük Fırat Irmağı'na kadar uzanan bu toprakları –Ken, Keniz, Kadmon, Hitit, Periz, Refa, Amor, Kenan, Girgaş ve Yevus topraklarını– senin soyuna vereceğim"[68].

Bu vaat üzerine İbrahim, maceralı bir yolculuktan sonra günümüzde Filistin toprakları olarak bilinen Kenan diyarına göç ederek yerleşti. Oğlu İshak'ın soyundan gelenlerin oluşturduğu topluluk Yahudi toplumu olarak anıldı. Yahudiler, zamanla çoğalarak Kenan diyarındaki yerli halkın elindeki şehirleri ele geçirdiler. Bölgenin yerli halkı olmadıkları halde Yahudiler Tevrat'ta geçen Tanrı ile İbrahim arasındaki anlaşma hikâyesine dayanarak Filistin topraklarının kendilerine vaat edilmiş topraklar olduğunu söyleyerek hak sahibi olduklarını iddia ettiler. Günümüze kadar uzanan tartışmanın bir boyutunu da Filistin'in yerli halkının kim olduğu oluşturmaktadır. Modern tarih yazarları Filistin'e adlarını veren Filistlerin bölgeye M.Ö. 1200'de gelen Deniz Kavimlerinden veya M.Ö. 8. yüzyılda Girit ve Ege Adalarından gelen bir halk olduğunu ileri sürerler[69]. Bu iddia, içinde aynı zamanda bir kurnazlık da barındırır. Mısır İmparatorluğu'nu, Hitit İmparatorluğu'nu ve Ege medeniyetlerini alt üst eden Deniz Kavimlerinin kimler olduğu, nereden geldikleri ve nereye gittikleri hakkında hiçbir bilgi bulunmadığı halde Filistlerin Deniz Kavimleri'nden biri olduğu ve Kenan diyarına M.Ö. 1200'de yerleştiklerinin Deniz Kavimleriyle ilgili bilinen tek kayıt olduğunu iddia etmek ilginç bir sonuç çıkarmaktadır. Bu anlamlıdır, çünkü bu durumda İbrahim aynı bölgeye bin yıl önce gelerek yerleşmiş olmakla Kenan topraklarının gerçek sahibi olarak sunulmaktadır[70].

67 İbrahim'in Ur ve Harran'daki yaşantısı için bkz. Mark E. Petersen, *Abraham: Friend of God*, Utah 1979, s. 37-46.

68 Tevrat, Yaratılış/Tekvin Bab 15.

69 Filistin halkı üzerinde yapılan tartışmalar için bkz. Mahmud Nana, *Yahudi Tarihi*, İstanbul 2008, s. 24-26.

70 Böyle bir yaklaşım için bkz. Christopher Lascelles, *En Kısa Dünya Tarihi*, İstanbul 2016, s. 35.

İlkçağlarda Asur, Babil ve Roma gibi güçlü devletler tarafından krallıkları yıkılarak yaşadıkları topraklardan çıkarılan ve sürgüne tabi tutulan Yahudi toplumu dünyanın çok farklı ülkelerine dağıldı. Bu ülkelerde zenginleşen Yahudiler, yaşadıkları toplumlarda zaman zaman saldırılara uğrasalar ya da baskılara maruz kalsalar da Filistin topraklarına geri dönmeyi düşünmediler. Ancak Kral Ferdinand ve Kraliçe Izabelle'nin İspanya'dan Yahudileri kovmalarıyla en büyük göçler 1492 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na yapılmış, Osmanlı Sultanı II. Bayezid'in şefkatle yaklaşmasıyla yeni gelenler Balkanlar, Anadolu'nun bazı şehirleri ve İstanbul'a yerleştirilmişlerdi[71].

Yahudilerin 19. yüzyıl başında Avrupa'da yaşadıkları ilk büyük pogrom 1815 Waterloo Savaşı'yla son bulan Napolyon Savaşları'nın ortaya çıkardığı sosyo-kültürel ve ekonomik çöküntülerden sonra meydana gelmiş, olayı tetikleyen ise tarihin en güçlü para imparatorluklarından birini kuran Rothschild ailesi olmuştu. 1744 Almanya doğumlu Mayer Amschel Rothschild bankerlikten iyi bir gelir elde ederek Londra'ya yerleşmiş, burada finans alanında çalışmalarını devam ettirerek beş oğlunu Avrupa'nın önemli başkentlerinde görevlendirmişti. Birbiriyle irtibat halinde çalışan aile spekülasyonlar üzerinden para kazanmaya başlamışlardı. Bu spekülatif kazançların en büyüğü de 1815 Waterloo Savaşı'ndan sonra yaşanmıştı. Mayer'in oğullarından Nathan Rothschild, Napolyon'un Waterloo'da İngiltere ve Prusya ile yaptığı savaşta yenilgiye uğradığını casusları aracılığıyla önceden öğrenmiş, İngiltere ve Almanya borsalarındaki senetlerini yüksek fiyattan sattıktan sonra piyasaya Napolyon'un zafer kazandığı haberini yaymaya başlamıştı. Bu haber üzerine Avrupa borsaları dibe vurmuş, satılan senetleri en düşük fiyatlarıyla satın alan Nathan Rothschild birkaç gün içinde çok büyük bir servetin sahibi olmuştu[72]. Savaştan sonra açlıkla karşı karşıya kalan Almanlar, zengin Yahudileri gördüklerinde fakirliklerinin sorumluluğunu onlara bağlamışlar, 1819 yılında Frankfurt başta olmak üzere birçok şehirde Yahudilere yönelik saldırılar başlamıştı. Almanya'da ortaya çıkan bu

71 Yahudi göçü ve Osmanlı şehirlerlerdeki nüfusları için bkz. Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, İstanbul 1996, s. 138-143.

72 Rothschild ailesinden Nathan'ın borsa üzerinden para kazanma ve elde ettiği servetle ilgili bkz. George Armstrong, *Rothschild Para İmparatorluğu: Derin Yahudi Devleti*, İstanbul 2012, s. 37-39.

saldırıları 1821 Odessa olayları, Çar Aleksandr'a suikast nedeniyle yaşanan 1881-1884 ve yine Rusya'da yaşanan 1903-1906 pogromları takip etmişti[73].

Rusya ve Avrupa'da başlayan saldırılar üzerine Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmeleri konusundaki sistemli çalışmalar 1879 yılından sonra başlıyordu. İngiliz Laurence Oliphant'ın hazırlayarak Osmanlı yönetimine sunduğu proje 1880 yılında Sultan II. Abdülhamid tarafından reddedilmişti. 1881 pogromunun başlamasıyla Aliyah hareketini[74] başlatan Yahudilerin Osmanlı toprakları içinde yerleştirilmeleri konusunda hem Çar'ın hem de İngiltere Başbakanı Gladstone'un istekleri olmuştu. 1882 yılında 30 bin Yahudinin Kudüs dışındaki Osmanlı topraklarında yerleşmelerine Sultan'ın iradesiyle izin verildi. Fakat kısa sürede toprak satın alma yoluyla yerleşimin Kudüs'e kayması üzerine Sultan II. Abdülhamid 1891 yılında çıkardığı bir iradeyle Yahudilerin Osmanlı topraklarına göçünü yasakladı[75]. Rusya'da 1891 yılında Yahudilere yönelik baskıların artması üzerine Başbakan Gladstone, 29 Mayıs 1891'de gönderdiği bir dilekçe ile Sultan'dan Yahudileri kabul etmesini istedi. Ancak Sultan bu isteği uygun bulmadı[76].

Fransa'da 1894 yılında yaşanan Dreyfus Olayı, Yahudilerin istek ve konumlarını tamamen değiştirdi. Fransız ordusunda subay olarak görev yapan Yüzbaşı Alfred Dreyfus, Paris'teki Alman elçiliğinde ele geçirilen bazı kâğıtlara dayanılarak casusulukla itham edilerek cezalandırılmıştı. Suçlamanın sadece Dreyfus'un Yahudi olmasından kaynaklandığı ileri sürüldüğü için de hukuki bir tartışma başlamıştı. 1896 yılına gelindiğinde yine Alman elçiliğinde bulunan bazı belgeler casusluk yapanın Dreyfus olmadığını ortaya çıkarmıştı. 1896 yılında tekrar yargılanan Alfred Dreyfus, suçundan beraat ederek serbest bırakılmıştı.

73 Yahudilere yapılan saldırılar için bkz. Paul Kriwaczek, *Yahudi Medeniyeti*, İstanbul 2007, s. 381-425; Israel Shahak, *Yahudi Tarihi, Yahudi Dini*, İstanbul 2004, s. 116-125; T.G. Fraser, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, İstanbul 2011, s. 35-36.

74 Kelime anlamı "yükselmek" olan kelime Kudüs'e geri dönüşü ifade etmek için kullanılmaktadır.

75 Sultan II. Abdülhamid döneminde Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'na göçleri ve talepleriyle ilgili bkz. Vahdettin Engin, *Pazarlık*, İstanbul 2010, s. 21-59.

76 BOA, Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderli ve Ateşemiliterlik Tahriratı (Y. PRK. EŞA.) D: 13, G: 69 (30 Mayıs 1891)

İşte bu süreci yakından takip eden ve Paris'teki duruşmalara katılan Alman Yahudilerinden gazeteci Teodor Herzl, Yahudilerin siyasi bir birlik oluşturmadan ve kutsal kabul edilen Filistin topraklarına yerleşmeden hiçbir ülkede rahata kavuşamayacaklarını savunduğu *Der Judenstaat (Yahudi Devleti)* adlı kitabını 1896'da yayınladı[77]. Ayrıca 1897 yılında siyonist düşünceleri yaymak için *Die Welt* (*Dünya*) adıyla bir gazete çıkarmaya başladı. Aynı yıl Basel'de dünyanın farklı yerlerinden gelen 197 delegenin katılımıyla Siyonist Kongre'yi toplayarak burada Dünya Siyonist Organizasyonu'nu kurdu. Kongre'den sonra siyonistlerin Kudüs'e yerleşme isteklerini içeren bir bildiri yayınlandı[78].

Siyonistlerin amacı vaat edilmiş toprakların merkezi olan Kudüs'e yerleşmekti. Siyon, Kudüs'de bulunan bir dağın adıydı ve siyonizm bu dağdan esinlenilerek adını almıştı. Teodor Herzl, siyonist isteklerin gerçekleşmesi için Sultan II. Abdülhamid'i ikna etmeleri gerektiğini biliyordu. 1896 yılından başlamak üzere Sultan ile görüşme yapabilmek için her yolu denemeye başladı. İstanbul'a beş kez seyahat yaptı. Sultan II. Abdülhamid'in samimi olduğu ve zaman zaman sarayda misafir ettiği Polonyalı gazeteci Philipp Michael Newlinski'yi aracı yaptı. Newlinski, 1899 yılında yaptığı bir görüşmede Yahudilerin isteklerini Sultan'a iletti ise de olumlu bir cevap alamadı. Herzl, her ne pahasına olursa olsun II. Abdülhamid ile görüşmek istiyordu ve bunun için bir şansı olduğunu öğrendi. Yahudi kökenli olan Arminius Vambery, Macaristan doğumluydu ve ünlü bir Tükolog'du. Sultan II. Abdülhamid, Vambery'ye büyük değer veriyor ve sarayında misafir ediyordu. Vambery'ye ulaşmayı başaran Herzl, onun yardımıyla Sultan'dan yıllardır uğraştığı görüşme iznini almayı başardı. 19 Mayıs 1901'de Yıldız Sarayı'nda Sultan'ın huzuruna çıktı. Sultan II. Abdülhamid, Teodor Herzl'i büyük bir samimiyetle karşıladı. Kendisine iltifatlar ederek, Herzl'in

77 Kitap 1904 yılında New York'da *A Jewish State* adıyla İngilizce olarak yayınlandı.

78 İlk siyonist bildiri metni için bkz. J. C. Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. I, Princeton, New Jersey 1956, s. 209; Teodor Herzl'in başlattığı modern Siyonist hareketin gelişimi ve ilk kongrenin toplantısı için ayrıca bkz. Nahum Sokolow, *History of Zionism 1600-1918*, Vol. I, London 1919, s. 263-272; Fraser, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, s. 39; Herzl'in siyasi siyonizmi üzerindeki etkisi için ayrıca bkz. Mim Kemal Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914)*, İstanbul 1982, s. 41-49.

yazdığı *Neue Freie Presse* gazetesini takip ettiğinden bahsetti. Yahudilerin büyük bir dostu olduğunu söyleyerek sigara ikram etti. Herzl'in isteklerini dinledikten sonra da Yahudilerin Kudüs'ün dışında kalan yerlere, örneğin Mezopotamya topraklarına dağınık olarak yerleşebilmelerine izin verebileceğini söyledi[79]. Siyonizmin temel hedefi olan Kudüs'e yerleşmeye izin verilmediği için görüşme başarısız geçmişti ve Herzl de 1902 yılında İngiltere'ye giderek yeni hükümetten yardım istemişti. Başbakan Arthur Balfour, Sömürge Bakanı Chamberlain aracılığıyla Uganda'da Yahudilere yerleşim yerleri açılabileceğini söylediyse de bu teklif Yahudiler tarafından reddedildi[80]. Teodor Herzl, 1904 yılında ölümüne kadar destek arayışlarını devam ettirse de bu desteği bulmada başarılı olamadı.

Herzl'in ölümüyle Dünya Siyonist Örgütü'nün liderliğini Chaim Weizmann üstlendi[81]. Weizmann'ın başarısı 1905 yılında Başbakan Arthur Balfour'a ulaşarak siyonist istekleri ona anlatması oldu. Balfour da diğer birçok İngiliz gibi aile içinde katı Evanjelik inançla yetiştirilmişti. Annesinin verdiği dini eğitimde Tevrat'ın da önemli bir yer tutması Balfour'da Yahudilere karşı bir sempatinin oluşmasına yol açmıştı. Yetişkinlik döneminde de Rothschildler dâhil olmak üzere nüfuzlu birçok Yahudiyle yakınlık kurmuştu. Başbakanlığı döneminde Rothschildlerin tavsiyesiyle o sıralarda Victoria Üniversitesi'nde organik kimya dersleri veren Chaim Weizmann ile görüşmeyi kabul etti. Bu kabulde Weizmann'ın bir kimyacı olarak silah sanayiinde önemli yer tutan asetonun üretimini mısır bitkisinden elde etmenin yolunu bulması ve bu bilgiyi İngiltere ile paylaşmasının da etkisi olmalıydı[82]. Balfour, Kudüs dışında başka yerlere yerleştirilmeyi teklif ettiğinde Weizmann şöyle dedi: "Bay Balfour, size Londra yerine Paris'i teklif etseler kabul eder misiniz? Bu tuzak soruya Balfour, "tabii ki etmem. Lodra bize ait" diye cevap

79 Sultan II. Abdülhamid ile Teodor Herzl'in görüşme detayları için bkz. *The Diaries of Teodor Herzl*, (Edited by Marwin Lowenthal) New York 1956, s. 335-341.

80 *The Diaries of Teodor Herzl*, s. 382-385.

81 Chaim Weizmann'ın ailesi ve hayatıyla ilgili bilgiler için bkz. Fraser, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, s. 41-46.

82 Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, s. 281; Weizmann'ın ürettiği aseton ile İngilizleri nasıl etkilediği hakkında ayrıca bkz. Fraser, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, s. 95-96.

verdiğinde de Weizmann; "Bay Balfour, Londra henüz bir bataklıkken Kudüs bize ait topraklardı" diye karşılık verdi[83].

Yahudilere sempatisi olan Balfour, bu görüşmede Weizmann'ın anlattıklarından etkilenmişti. Kudüs'ün Yahudilere verilmesi kendi inancı ve ideolojisiyle de uyuşuyordu, ama görüşmeden hemen sonra seçimlerde yenilgiye uğradığı için Başbakanlığı bırakmak zorunda kalmıştı. Siyonist isteklerin yerine getirilmesi için Birinci Dünya Savaşı'nın karanlık ve bulanık ortamının beklenmesi gerekecekti. İnsanlığın yıkımı olan savaş, siyonist isteklerin doğumu ve yeşermesine en uygun zemin olacaktı.

Savaş başladıktan kısa bir süre sonra Londra'da kulis faaliyetlerinde bulunan Chaim Weizmann ve Nahum Sokolow, Herbert Asquith'in hükümetinde İçişleri Bakanı olarak görev yapan Yahudi kökenli Herbert Samuel ile iletişime geçmek istediler. Weizman, bir arkadaşının evinde tanıştığı *Manchester Guardian* gazetesinin editörü Charles Prestwich Scott'ın siyonizmin gerçekleşmesi için atılacak adımlarda ne büyük bir rol oynayacağını tahmin edemezdi. Weizmann, siyonist ideallerini Scott ile paylaştıktan sonra onun Hebert Samuel ve Lloyd George ile yakın ilişkileri olan biri olduğunu öğrendiğinde çok şaşırmıştı. Weizmann ve Sokolow, Scott'ın aracılığıyla düşüncelerini Herbert Samuel'e aktarma olanağı buldular[84]. İşin ilginç yanı ise Samuel'in Weizmann'dan daha katı bir siyonist çıkmasıydı. Samuel, İçişleri Bakanı olarak 1915 yılı Ocak ayında siyonist istekleri açıklayan bir bildiri yayınladı[85]. Samuel'in gündeme getirdiği Yahudi istekleri hükümetin bütün üyeleri tarafından desteklenmiyordu. Özellikle Savaş Bakanı Kitchener, İngiliz kuvvetlerinin Filistin'e gönderilmesi fikrine "asla" diye karşılık veriyordu[86]. Asquith, kamuoyundaki baskılara dayanamayarak 1916 yılı sonunda istifa edince siyonist isteklerin yerine getirilmesi mümkün olmadı. Yeni hükümeti kuran Lloyd George, Herbert Samuel'e İçişleri Bakanlığı görevini devam ettirmesini teklif ettiyse de

83 Blanche E. C. Dugdale, *Arthur James Balfour*, Vol. I, London (Tarihsiz), s. 433-434.

84 Isaiah Berlin, "The Biographical Facts", *Chaim Weizmann: A Biograpy By Several Hands*, (Edited by Meyer W. Weisgal), London 1962, s. 31-32; Fraser, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, s. 61-65.

85 Arnold Taylor, *İsrail'in Doğuşu: 1897-1947 Siyonist Diplomasinin Analizi*, İstanbul 1992, s. 30-31.

86 Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, s. 273.

Samuel bunu kabul etmedi. Bu Yahudiler için bir kayıptı. Ama yeni hükümette bir de kazançları vardı. 10 Aralık 1916 tarihinde Dışişleri Bakanlığına Arthur Balfour atanmıştı. Yahudilere sempatiyle yaklaşan Balfour'un varlığı siyonist isteklerin tekrar gündeme gelmesi için iyi bir fırsat olacaktı.

İngiltere'nin 1916 yılı içinde Filistin konusunda en fazla yapabileceği şey "Filistin'in statüsünün uluslararası bir kurul tarafından belirlenmesi" maddesini Sykes-Picot Anlaşması'na yazdırmak olmuştu. Bu maddeyle geçici de olsa Fransa'yı bölgeden uzak tutmuş oluyordu. Anlaşma imzalandıktan sonra hükümet siyonist liderlerle görüşme konusunda Mark Sykes'ı görevlendirdi. Sykes, değişik zamanlarda siyonistlerle toplantılar yaptı[87]. Onlar Fransızların Filistin'de ortak olarak bulunma ihtimalini bile kabul etmiyorlardı. İngiltere'nin nüfuzu altında Kudüs'ün yerleşime açılmasını ve yine İngiltere'nin bölgeye hâkim olmasını istiyorlardı. Siyonistlerin bu kararlılığı İngiltere için önemliydi. Mark Sykes, Yahudilerin İngiliz taraftarlığını Lloyd George'a bildirdiğinde, Filistin sorununun hükümet gündemine alınmasının yolu da açılmış oldu. Yahudi kartıyla Fransa Filistin'de saf dışında bırakılabilecekti[88].

Diğer taraftan Baron Walter Rothschild aracılığı ile sinyonistler de bir girişimde bulundular. 18 Temmuz 1917'de Rothschild, İngiliz hükümetine gönderdiği bir mektupta, siyonist isteklerden bahsederek, bunların karşılanmasını beklediklerini yazdı[89]. Aynı gün hükümet yaptığı bir toplantıda bu istekleri değerlendirerek, Filistin topraklarının Yahudilerin ana yurdu olduğunu kabul etti[90]. Rothschild'in mektubuna dayanarak daha sonraki günlerde konu tekrar gündeme getirildiğinde Yahudilerin Kudüs'e yerleşmelerinin İngiliz politikalarıyla uyumlu

87 Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. II, s. 25; Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, s. 282-285.

88 Mark Sykes'ın Yahudilerle yaptığı toplantılar için bkz. Nahum Sokolow, *History of Zionism 1600-1918*, Vol. II, London 1919, s. 52-53; Mark Sykes'ın Siyonistlerle ilişkisi ve toplantıları hakkında ayrıca bkz. Cecil Bloom, "Sir Mark Sykes: British Diplomat and a Convert to Zionism", *Jewish Historical Studies*, Vol. 43 (2011), s. 141-157.

89 Rorthschild'in mektup metni için bkz. Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. II, s. 26.

90 Hükümetin 18 Temmuz 1917 tarihli kararı için bkz Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. I, s. 26.

olacağına karar verildi. Dışişleri Bakanı Balfour'un Walter Rothschild'e bir mektupla bu kararı bildirmesi, Rothschild'in 18 Temmuz günlü mektubuna karşılık olarak gönderilmesindendi. Yahudilere Kudüs'e yerleşme olanağı tanıyan Deklarasyon, 1948 yılında ilan edilen İsrail Devleti'ne giden yolun ilk adımını oluşturması açısından büyük bir önem taşıyordu.

Yahudilere Kudüs'ün kapıları açılırken Basra'da bulunan Gertrude Bell gelişmeleri endişeyle izliyordu. Diğerlerinden daha soğukkanlı düşündüğü kesindi. Çünkü gerek diplomatlar ve gerekse askerlerin büyük çoğunluğu Evanjelik inanışın etkisiyle Yahudi sorununa taraflı yaklaşırken, o Hristiyanlığı reddettiği için gelişmeleri dinsel duyarlılıkların dışında değerlendirebiliyor, Yahudilerin siyonist isteklerini çok tehlikeli buluyordu. 1918 yılının ilk günlerinde annesine yazdığı mektupta hükümetin siyonist isteklere verdiği tavizleri şöyle eleştiriyordu: "Yeri gelmişken söyleyim, Bay Balfour'un Suriye ile ilgili siyonist isteklere dair yayınladığı deklarasyondan nefret ediyorum. Benim kesin inancım, bu işin yürümeyeceği yönünde. Bir kere ülke fakir ve büyük atılımlar yapabilecek durumda değil, bir de buradaki Müslüman nüfusun üçte ikisi katı bir şekilde Yahudilerden nefret ediyor. Kendileri üzerinde haksız bir zorlama olacak siyonist ihtiraslara müdahale edeceklerini düşünüyorum. Bana kalırsa bu program gerçeklerden kopuk ve tamamen yapay. Programın başarısız olmasını isterim ki hak ettiği şey zaten bu ve öyle de olacaktır"[91].

Gertrude ve Arap Büro'da çalışan birçok ajan kendilerini bağımsız Arap devletlerinin oluşmasına adamışlardı. Arapların ayaklanma süreci ve pazarlıklar Arap Büro üzerinden yapılmıştı. Hükümetin yeni siyonist politikası onları da rahatsız etmiş görünüyordu. Diğer taraftan Araplar, Kudüs'ün yerleşime açılması kararına karşı çıkacak durumda değillerdi ve daha da ilginci etraflarında dönen oyunları görmelerine rağmen büyük Arap İmparatorluğu kurma hayallerine sonuna kadar inanmışlardı. Faysal daha sonra bir tiyatro sahnesini andıran Paris Barış Konferansı'nda bu hayallerin gerçekleşmesi için İngiltere ve Fransa'yı ikna etmek için gayret gösterecekti.

General Allenby ordusuyla birlikte hareket eden Faysal büyük Arap İmparatorluğu rüyasının peşinden koşuyordu. Allenby, Kudüs'ün ele

91 Mektuplar, (Newcastle) 25 Ocak 1918 tarihli annesi Florance Bell'e mektup.

geçirilmesinden sonra bir süre için kuvvetlerini tahkim ettikten sonra 1918 yılı içinde tekrar kuzeye doğru harekete geçerek 23 Eylül 1918'de Hayfa'yı, 1 Ekim'de Şam'ı ve 8 Ekim'de de Beyrut'u işgal etti. Türk ordusu Hums ve Hama üzerinden Halep'e doğru çekildi. Türk kuvvetleri Beyrut'u 30 Eylül'de boşaltmışlardı. İngilizlerle birlikte Şam'a girmeye hazırlanan Faysal, Beyrut'a Şükrü Paşa el-Eyyubi komutasında bir birlik gönderdi. Beyrut'taki Arap ileri gelenleri Şerif Hüseyin'e bağlı bir Arap devletinin kurulmasına dair isteklerini daha önce askeri sorumlu Ömer Bey el-Dauk'a gönderdikleri bir telgrafla bildirmişlerdi. Beyrut işgal edilir edilmez Haşimilere bağlı bir devlet kurulduğu ilan edildi. 5 Ekim'de Şam'a giren Faysal da babası Hüseyin adına Şam'da mutlak ve bağımsız bir Arap hükümetinin kurulduğunu yayınladığı bir bildiriyle Suriyelilere duyurdu. Faysal, Suriye'de ilan edilen Arap Meşruti Yönetimi'nin başkanlığına Ali Rıza Paşa el-Rikabi'yi getirdi. Kurulan devletin sınırları da Ürdün nehrinin doğusunda kalan bölgede, Kızıldeniz'deki Akabe'den başlayarak Maan ve Şam'ı içine alacak şekilde belirlendi[92].

Faysal, rüyalarının peşinde koşuyordu ama gerçekler o rüyalardan çok farklıydı. İlan ettiği Suriye devleti çok geniş bir coğrafyayı kapsıyordu. Uzun yıllar Lübnan'a göz dikmiş olan Fransızların bu büyük Arap devletinin meşruiyetini onaylamaları beklenemezdi. Nitekim Fransa'nın isteğiyle hazırlanan 7 Kasım 1918 tarihli İngiliz-Fransız ortak notası "henüz Osmanlı İmparatorluğu ile barış yapılmadığı için üzerinde Arap devletinin kurulduğu ilan edilen toprakların işgal altındaki düşman arazisi olduğunu Faysal'a bildirdi[93]. Bir gün sonra 8 Ekim'de İngiliz-Fransız ortak kuvvetleri Lübnan topraklarını işgal etti[94]. Hüseyin ve oğullarının Büyük Arabistan rüyaları ancak bir hafta sürmüş, bu işgalle Batı emperyalizminin gerçek yüzüyle karşılaşmışlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgiyi kabul ederek 30 Ekim 1918'de Mondros Bırakışması'nı imzalamasıyla kalıcı bir anlaşma imzalama süreci başlamıştı. Faysal'ın ele geçirdiği topraklar İngiltere ve

92 Derviş Kılınçkaya, *Arap Milliyetçiliği ve Milli Mücadele'de Türkiye-Suriye İlişkileri*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara 1992, s. 111.

93 Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. II, s. 30.

94 Beyrut'un işgali için bkz. Dane, *British Campaigns in the Nearer East 1914-1918*, Vol. II, s. 162-163.

Fransa tarafından işgal edilmiş yerler olarak kabul ediliyor, buraların kaderinin belirlenmesi ise ileride yapılacak olan barış konferanslarına bırakılıyordu.

Paris Barış Konferansı

1918 yılı Temmuz ayına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir değiklik yaşandı. Sultan V. Mehmed Reşad'ın 3 Temmuz 1918 tarihinde vefatıyla yerine veliaht olarak sırasını bekleyen Vahideddin, VI. Mehmed adıyla tahta çıktı. Yeni Sultan'ın savaş karşıtı olması kısa sürede etkisini göstermişti. Müttefik Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi üzerine Osmanlı İmparatorluğu da farklı kanallardan İngiltere'ye başvurarak barış yapmak istediğini bildirdi. İngiltere, görüşmeler için Fransa'yı saf dışı bırakarak Akdeniz Orduları Komutanı Amiral Calthorpe'a yetki verdi. İngiltere adına Amiral Calthorpe ve Osmanlı İmparatorluğu adına da Hüseyin Rauf Bey'in katıldığı görüşmeler Çanakkale Savaşlarının komuta üssü olan Limni Adası'daki Mondros Limanı'nda bekleyen Agamemnon zırhlısıydı. Rauf Bey İstanbul'un işgal edilmemesi, Yunan ordusunun Anadolu topraklarına çıkarılmaması gibi bazı isteklerde bulunduysa da Amiral bu isteklerin kayda geçilmesini kabul etmedi. Bu konularda "İngiliz centilmeni" olarak sözlü güvence verdi[95].

İki ülke temsilcisinin görüşmeleri sonucunda 30 Ekim 1918 tarihinde yirmibeş maddelik Mondros Bırakışması imzalandı. Bu anlaşmayla Türkiye için neredeyse her şey bitmiş oluyordu. Ordular dağıtılıyor, İtilaf Devletleri stratejik önemde gördükleri her yeri ve güvenliği tehdit ettiği düşünülen bütün bölgeleri hiçbir açıklamaya ihtiyaç duymadan işgal etme hakkına sahip oluyorlardı[96].

Mondros Bırakışması imzalandığında Türk ordusu Irak bölgesinde Musul'da, Suriye'de ise Halep'in kuzeyinde yer alan Müslimiye ve Katma'da bulunuyordu. Faysal'ın milisleriyle İngiliz askerleri 25 Ekim 1918'de Halep'i işgale başlamışlardı. Faysal vakit geçirmeden diğer

95 Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan çekilme ve Mondros Bırakışması'nı imzalama süreci için bkz. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt I, Ankara 1977, s. 9-38; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cilt I, İstanbul 1976, s. 17-20.

96 Bırakışmanın tam metni için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt I, Ankara 1953, s. 519-524.

yerlerde yaptığı gibi Halep'te de Arap Devleti adına bir vali tayin ederek, şehrin yönetimine el koymuştu[97]. Her şey alt üst olmuş görünüyordu. Bir süre sonra Almanya'nın da barış istemesiyle savaş tamamen bitmiş oluyordu.

Savaşın yenilenlere olduğu kadar galip devletlere maliyeti de ağır olmuştu. Her iki taraftan da toplam 12 milyon insan hayatını kaybetmişti[98]. İngiltere'nin maddi kaybı 38 milyar doları, insan kaybı ise 900.000 kişiyi bulmuştu. Fransa ise savaşta 26 milyar dolar harcarken sayıları 1.385.000 kişiyi bulan vatandaşını kaybetmişti. Amerika'nın insan kaybı 50.300 kişiyle sınırlı kalsa da iki yılda harcadığı para 22 milyar dolarla Fransa'ya yakındı[99]. Bu paranın büyük bir kısmı da Avrupalı devletlere yapılan yardımlardan oluşuyordu. Amerika Başkanı Wilson, 1914-1917 arasında İtilaf Devletlerine 2,3 milyar dolarlık yardım paketine onay vermişti[100]. Amerika "veren el" durumunda olduğu için savaş sonrasında işgal edilen toprakların nasıl şekilleneceği konusunda kendisini daha üst bir konuma yerleştirmişti.

Zafer kazanan devletler nasıl bir paylaşım ve yenilen ülkelere nasıl bir yaptırım uygulayacaklarını görüşmek üzere 18 Ocak 1919 tarihinde Paris'te bir barış konferansı toplamaya karar verdiler. İngiltere ve Fransa'nın Barış Konferansı'na taşımak istemediği ve kendi yetki alanlarında kalmasına özen gösterdikleri bazı problemler ortaya çıkmıştı. Bu problemlerin başlangıcı 1917 yılında patlak veren Bolşevik İhtilali'nden sonra Rusların savaştan çekilmeleriyle başlamıştı. Dengeler değişmeye başlayınca Amerika, 7 Mayıs 1915'te Alman denizaltısı U-20 tarafından İrlanda açıklarında batırılan sivil gemi Lusitania'yı gerekçe göstererek savaşa katılmıştı[101]. Bu sürecin iki farklı sonucu ortaya

97 Halep'in ele geçirilmesi ve gelişmeler için bkz.. Dane, *British Campaigns in the Nearer East 1914-1918*, Vol. II, s. 162.

98 Thomas G. Paterson (vd), *American Foreign Relations*, Vol. I, Boston 2010, s. 276.

99 M. Vedat Gürbüz, "Bir İdeal, Bir Amerikan Başkanı ve Onun Başarısızlığı: Başkan Wilson ve Milletler Cemiyeti", *Atatürk Yolu*, Cilt 8, Sayı 29, (2002), s. 88.

100 Paterson (vd), *American Foreign Relations*, Vol. I, s. 279.

101 Lusitania adlı gemiye yapılan saldırının detayları için bkz. Diana Preston, *Lusitania: An Epic Tragedy*, New York 2003; Paterson (vd), *American Foreign Relations*, Vol. I, s. 271-272.

çıkmıştı. İlki savaştan çekilen Bolşeviklerin Çarlık Rusyası'nın bütün gizli anlaşmalarını açıklamaları ve 3 Aralık 1917'de Müslümanları Batılı işgalcilere karşı top yekün karşı koymaya çağırmalarıydı[102]. Bolşeviklerin, bütün gizli anlaşmaları ortalığa dökmeleri Araplara verilen sözlerin ne denli yüzeysel olduğunu gösterdiğinden İngiltere ve Fransa'yı çok rahatsız etmişti. İngiltere, isyancı Hüseyin'e apar topar Arap Büro elemanı David Hogarth'ı göndererek durumu düzeltme gayretine girdi. 4 Ocak 1918 tarihinde hükümetin gönderdiği hediyelerle Mekke'ye gelen Hogarth, Balfour Deklarasyonu'nun Araplara verilen sözleri engellemeyeceğine dair güvence verdi. "Hogarth Mesajı" olarak anılan üç maddelik açıklamada Arapların bağımsızlıklarının tanınma güvencesinin İngiltere olduğu, Filistin'de Müslümanların haklarının korunacağı, ancak Yahudilere Filistin'e dönmeleri için hak verilmesinin bir gerekliliği ve bu sürecin Müslümanları rahatsız etmeyecek bir şekilde gerçekleştirileceği belirtiliyordu[103]. Hogarth'ın verdiği güvenceleri yeterli bulmayan İngiltere, 16 Haziran 1918'de Arap milliyetçilerinin lideri durumundaki yedi isme hitaben bir bildiri yayınladı. Bu bildiride İngiltere kendi çıkarlarını biraz daha öne çıkarıyordu. Buna göre Arap toprakları dörde ayrılıyordu. Bunlar; birincisi, savaştan önce bağımsız olanlar, ikincisi ayaklanan Arapların bağımsızlıklarını aldıkları yerler, üçüncüsü İngiliz ordusunun işgal ettiği topraklar ve dördüncüsü Türkiye'nin işgalinde kalan yerlerdi. İngiltere, ilk iki kategoride olan toprakların bağımsızlığını tanıyacağına garanti veriyordu ancak işgal edilen ve İngiliz askerinin konrolündeki yerlerdeki yönetim şekli ilk işgallerde ilan edilen bildirilerdeki açıklamalara uygun olacaktı. Yani İngiltere işgalinde kalacaktı. İngiltere, Türkiye hâkimiyetinde kalan Arapların özgürleşmeleri için bütün gayretler gösterilecekti[104].

Bu ucu açık ve cesaretlendirici bildirilere General Allenby'nin 17 Ekim 1918 tarihinde Şam'da Bölgesel Arap Devleti kurulması için Faysal'a yetki vermesiyle, büyük Arap Devleti rüyaları iyice hız kazanmıştı. Şam'ı ele geçiren Faysal, Ürdün, Lübnan ve Suriye'yi içine alan büyük bir devletin kuruluşunu ilan etmiş, bu büyük imparatorluğa karşı

102 Kominstlerin Müslümanlara bildiri metni için bkz. Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. II, s. 27-28.

103 Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. II, s. 29.

104 Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. II, s. 29-30.

hamle ise yine İngiltere ile Fransa'dan gelmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun 30 Ekim 1918'de bırakışma imzalayarak savaştan çekilmesiyle artık Araplara ihtiyacı kalmayan iki ülke 7 Kasım 1918'de verdikleri ültimatomla kurulduğu ilan edilen devletin işgal altındaki topraklar olduğunu Faysal'a bildirmişlerdi[105]. Hüseyin ile oğlu Faysal'ın Büyük Arap İmparatorluğu rüyaları Osmanlı İmparatorluğu'nun anlaşma imzalamasına kadar ancak sürmüştü.

Amerika'nın savaşa girme sürecinin ikinci sonucu ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın 8 Ocak 1918 tarihinde barış ilkeleri adıyla ortaya attığı Ondört İlke'nin "self-determinasyon/kendini yönetme hakkı" denilen bir sistemi öngörüyor olmasıydı[106]. Wilson, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan yerlerin bağımsız olmalarını ve nüfus esas alınarak yönetimlerin şekillendirilmesini ileri sürüyordu. Wilson ilkeleri İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu'daki işgal planlarına tamamen karşıydı. Ancak bu ilkeyi savunan ise savaşta hırpalanmadığı için dünyanın en güçlü ülkesi durumuna gelen ABD idi. İki ülkenin Wilson ilkelerine doğrudan karşı çıkması imkânsızdı. Diğer taraftan Wilson bu "self-determinasyon" ilkesini bilinçli olarak ortaya atmıştı. İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu'daki petrol kaynaklarına hâkim olmak için yaptıkları paylaşımı görüyor, bu paylaşım sürecini sekteye uğratmak ve ABD'yi Orta Doğu'ya sokmak için hamle yapıyordu. İngiltere ve Fransa ancak Wilson'ın bu manevrasını etkisiz bırakırlarsa petrolü elde edebileceklerini biliyorlardı. Bu nedenle de Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımı konusunu konferansa getirmekten kaçınıyorlardı.

Paris Barış Konferansı'nın açılışı 18 Ocak 1919 tarihinde Versailles (Versay) Sarayı'nın aynalı salonunda yapıldı. Görüşmeler İngiltere, Fransa, İtalya, ABD ve Japonya'nın başbakan ve dışişleri bakanlarının katılımlarıyla oluşturulan "onlar konseyi" ya da "Yüksek Konsey"in baskısı altında gerçekleşti. Böylece galipler şu veya bu şekilde savaşa katılmış küçük devletleri veya Orta Doğu'daki Arapları saf dışı bırakmış oluyorlardı. Bir süre sonra da mart ayı sonunda Japonya kenara itilerek "dörtler konseyi" adı verilen bir yönetim birimi oluşturuldu[107]. Barış

105 Ültimatomun tam metni için bkz. Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. II, s. 30.

106 Paterson (vd), *American Foreign Relations*, Vol. I, s.290-291.

107 Margaret MacMillan, *Paris 1919: 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi*, İstanbul 2004, s. 57.

Konferansı'nın gözde iki lideri İngiltere Başbakanı Lloyd George ile Fransa Başbakanı Georges Clemenceau idi. Lloyd George, İngiltere'de 1918 Kasım'ında yapılan seçimde Parlamento çoğunluğunu elde edemese de başbakanlığını koruyarak 12 Ocak 1919'da Paris'e gelmişti[108]. Bir önceki hükümette olduğu gibi yine amansız Türk düşmanı Lord Curzon'u Dışişleri Bakanlığı'na atamıştı.

Amerika Başkanı Wilson'ın ortaya attığı kendi kendini yönetme ilkesinin doğuracağı sonuçlardan kaçınmak isteyen İngiltere ve Fransa, en önemli konu olarak gördükleri Orta Doğu sorununu en sona bırakmayı tercih ettiler. Ortada milyonlarca insanın kanının akıtılmasına yol açan petrolün paylaşılması konusu vardı ve iki ülke aslan payını kendilerine saklamak istiyorlardı. Ama Amerika'nın Orta Doğu politikaları, iştihası kabarmış bu iki ülkeden çok farklıydı. Amerikan Gizli Servisi'nin hazırlayarak 21 Ocak'ta Başkan Wilson'a verdiği planda; Anadolu toprakları da dâhil olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun bakiyesi yerlerde küçük devletlerin kurulması hedefleniyordu. Amerika, Orta Doğu'da büyük krallıklara karşı çıkıyor, hatta Hüseyin ve Faysal'ın etki alanlarının sınırlandırılmasını istiyordu. Ayrıca Amerikan bakış açısıyla İngiltere ve Fransa'ya da işgal hakkı tanınmıyordu. En problemli yer olarak görülen Filistin, Birleşmiş Milletlerin koruması ve yönetimi altına alınıyordu[109].

Amerika'nın planları iki devleti rahatsız etmişti. Bu nedenle Paris'e koşturan Ermeni, Yahudi ve Arap delegelerini sadece dinlemekle yetindiler ve konuları görüşmeyi ileri bir tarihe attılar. Ermeniler, Araplar ve Yahudilerin galip devletlerden toprak istekleri vardı. Ermeniler Büyük Ermenistan'ı; Araplar, Büyük Arap İmparatorluğunu ve Siyonistler de "Vaat Edilmiş Toprakları" ele geçirmenin peşindeydiler. Ermeni isteklerini Mısırlı Bogos Nubar Paşa'nın başını çektiği bir komisyon 26 Şubat'ta Yüksek Konsey'e sunmuş, Konsey onu sabırla dinlemişti[110].

Yahudilere gelince. Tarihin en ilgili ilginç gelişmelerinden biri Paris Konferansı öncesinde yaşanmıştı. İngiltere, Siyonistlerin temsilcisi

108 MacMillan, *Paris 1919*, s. 50.

109 Türkiye, Ermenistan, Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Arabistan planları için bkz. David Hunter Miller, *My Diary: At The Conference of Paris*, Vol 4, (Tarihsiz), s. 257-267.

110 MacMillan, *Paris 1919*, s. 370.

Faysal ve Chaim Weizmann Paris Konferansı öncesinde yapılan toplantıda

Chaim Weizmann ile kendisini Suriye Emiri olarak ilan eden Faysal'ı Londra'ya çağırmış, iki grubun kendi aralarında bir anlaşma yapmalarını istemişti. İngiltere, Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerini Araplara kabul ettirerek Paris Barış Konferansı'na sorunsuz gitmek istiyordu. Ürdün, Lübnan ve Filistin'i de içine alan Büyük Suriye Krallığı'nı kurmanın yolunun İngiltere'ye boyun eğmekten geçtiğini düşünen Faysal, siyonist istekleri kabul ederek Chaim Weizmann ile bir anlaşma yapıyordu[111]. Araplarla Siyonistlerin iş birliği İngiltere'nin Orta Doğu'daki isteklerini gerçekleştirmesi için iyi bir zemin olacaktı. Wilson, halkın nasıl yönetilmeyi tercih ettiğine kulak verilmesinde ısrarlı olduğuna göre Filistin ve Mezopotamya'da İngiliz yönetiminin halk tarafından isteniyor olması İngiltere'nin elini güçlendirecekti. Asquith hükümetinde İçişleri Bakanı olan Herbert Samuel'in de katılımıyla Paris'te Siyonist istekleri içeren uzun bir bildiri kaleme alındı. 3 Şubat 1918'da ilan edilen bu bildiride

111 George Antonius, *Arab Awakening*, London 1938, s. 283; ayrıca bkz. Fraser, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, s. 135-136; Siyonistlerle Haşimiler arasında yapılan iş birliği konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Martin Sicker, *Between Hashemites and Zionists: The Struggle For Palestine (1908-1988)*, New York 1989, s. 51-74.

Filistin'in İngiltere'nin koruyuculuğuna bırakılması isteniyordu[112]. Bu İngiltere lehine yapılmış bir hamleydi ve siyonistler Yüksek Konsey karşısındaki gerçek sunumlarını 27 Şubat'ta yapıyorlardı[113].

Paris'e gelen heyetlerin en renklisi Araplarınkiydi. Entarileriyle ve kafalarındaki kefiyelerle diğer insanlardan farklı görünüyorlar, bu nedenle de ilgi çekiyorlardı. Konferans'a İngilizlerin davetiyle gelen ve Faysal'ın başkanı olduğu Arap heyetinde Muhammed Rüstem Haydar, Nuri Said, Tahsin Kadri Bey vardı. Faysal, Londra'da siyonistlerle anlaşma yaptıktan sonra 1919 Ocak ayı başında Paris'e gelmişti. Yanında Büyük Suriye Krallığı'nın kurulabileceği konusunda akıl hocalığı yapan uçuk kaçık düşünceleriyle Faysal'a danışmanlık yapan Lawrence vardı. Lawrence, kaldığı Carlton Hotel'den arkadaşına yazdığı mektupta, kendisini bir Arap gibi hissettiğini ve üç yıldan sonra Arap bakış açısına sahip olduğunu yazıyordu[114]. Önemli biri olarak gördüğü için olsa gerek Faysal'ın Lawrence'ın düşüncelerinden etkilendiği anlaşılıyor. Yüksek Konsey, henüz kendisini kabul etmemişti. Faysal ve ekibi Yüksek Konsey'in huzuruna çağrılmayı heyecanla bekliyorlardı. Bu arada Fransız heyetinde çalışan ve Fransa'nın Suriye'yi işgal etmesini savunan Jean Gout adındaki biri Faysal'ı ziyarete gelmişti. İngiltere ile yapılan anlaşma gereğince Suriye'nin Fransa'ya bırakıldığını, General Allenby'nin Faysal'a bağımsız Suriye Krallığı'nın kurulmasına dair verdiği güvence hakkında hiçbir şekilde kendilerine bilgi verilmediğini, dolayısıyla da böyle bir devletin varlığının kabul edilemeyeceğinden bahsetti. Gout'un anlattıkları Faysal'ın bütün rüyalarını bir anda yıkmıştı. İçine düştüğü üzüntüyle Fransızı daha fazla dinlemek istemediğini söyleyerek görüşmeyi sonlandırmıştı[115].

Bu görüşmeden hemen sonra Lawrence'ın da yardımıyla Arap isteklerini içeren bir bildiri kaleme aldı. Bu bildiriyi 29 Ocak 1919'de Yüksek Konsey'e ulaştırdı. Faysal bildirisinde İskenderun'dan İran'a çekilecek bir çizginin altında kalan topraklarda yaşayan Arapların tek bir krallık altında birleşmesini istiyor, Türk ordusuna karşı savaşarak İtilaf

112 Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. II, s. 45-50.

113 Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. II, s. 45.

114 Paris'ten Edward Marsh ve B. E. Leeson'a gönderdiği mektuplar için bkz. *The Letters of T.E. Lawrence*, s.272.

115 *The Letters of T.E. Lawrence*, s. 273-274.

Faysal'ın heyeti, Paris Konferansı'nda. Faysal'ın arkasındaki sıra soldan sağa Rüstem Haydar, Nuri Said, Yüzbaşı Pisani, Lawrence, Tahsin Kadri

Devletlerine yardım ettiklerini ve Hicaz, Suriye ve Mozopotamya'daki Arapların başlattıkları isyana katıldıklarını söylüyor, kendi devletlerine karşı ayaklandıkları için ödüllendirilmeleri gerektiğini öne sürüyordu[116].

Faysal'ın bildirisini okuyan Yüksek Konsey, 6 Şubat'ta Arap heyetini sunum yapmak üzere davet etti. Faysal, bildiride yazdıklarını sözlü olarak da Konsey huzurunda tekrar etti ve Arapların Fransız işgalini asla kabul etmeyeceklerini, hatta gerekirse işgale karşı Arapları kışkırtabileceklerini söyleyerek galip devletleri tehdit etti. Arap heyeti yapılan sunumu dikkatle dinledi. Ancak Yüksek Konsey'in Orta Doğu sorununu hemen çözüme kavuşturmak gibi bir niyeti yoktu ve ileriki bir gündemde ele almak için konuyu erteledi[117].

Faysal'ın başını çektiği Suriyeli Arapların toprak istekleriyle Avrupalı Devletlerin Suriye'ye biçtiği sınırlar birbirinden çok farklıydı. Gerçekten de Suriye neresiydi? Arapların algısına göre mi bir Suriye sınırı çizilmeli yoksa Avrupalıların algısına göre mi bu sınırlar belirlenmeliydi?

116 Miller, *My Diary*, Vol 4, s. 297-300.

117 Faysal'ın istekleri ve İngilizleri ikna çabaları için bkz. Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth*, s. 221-243.

Faysal ve Percy Cox Paris Konferansı'nda

Suriye'nin devletleşme sürecinde karşısına çıkacak en büyük problem bu olacaktı. Osmanlı İmparatorluğu öncesinde de Araplar, günümüzdeki Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün topraklarının hepsini Bilad-ı Şam yani Şam beldeleri olarak tanımlıyorlardı. Osmanlı idari taksimatında da uzun süre Suriye Vilayeti geniş bir coğrafyayı kapsamıştı. Genellikle kuzeyde kalan Halep ile Maraş, Adana bölgeleri bir idari birim içinde tutulurken, Suriye Vilayeti günümüzdeki Lübnan, Filistin ve Ürdün bölgelerini içine almıştı[118]. Zamanla Müslümanlarla Hristiyanların çatışma yaşadığı yerlerden Lübnan ile Kudüs Batılı devletlerin de müdahaleleriyle ayrı idari birim haline getirilmişlerdi. Faysal'a göre adları geçen bu topraklar Suriye'nin bir parçasıydı ve bağımsız Suriye Krallığı bu geniş alan üzerinde kurulmalıydı. Ancak Avrupalı devletlerin 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap eyaletlerini farklı bölgelere ayırarak haritalandırdıkları görülür.

118 Seda Altuğ, "Suriye Arap Milliyetçiliğinde Vatan ve Suriyelilik (1919-1939)", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 39 (Ekim 2008), s. 71–94.

Fransız Harita Okulu'nun 1679 yılında hazırladığı bir haritada imparatorluğun Arap toprakları Mezopotamya, Suriye, Ürdün, Yemen, Orta Arabistan ve Kuzey Arabistan olmak üzere altı farklı bölgeye ayrılmıştır[119]. 18. yüzyıldaysa Filistin ve Suriye gibi isimlerin coğrafi alanlar için kullanıldığı Alman Christoph Weigel'in 1720'de hazırladığı haritadan anlaşılmaktadır[120]. Sorun Suriye'nin Avrupalıların tanımladığı dar alanda mı yoksa Arapların görmek istediği geniş bir coğrafya da mı kurulacağıydı?

Faysal'ın Büyük Arap Krallığı kurma isteğiyle İngiltere ve Fransa'nın çıkarları birbiriyle çakışıyordu. Babası Hüseyin'in adına da konuşan Faysal, Arap Krallığı konusunda ısrarcı davranıyor, olumlu bir cevap almadan Paris'ten ayrılmayı düşünmüyordu. Paris Barış Konferansı başladığında Bağdat'ta bulunan Gertrude, şefi Arnold Wilson'ın talimatıyla mart ayında Paris'e geliyordu. Wilson'ın kendisine verdiği görev, Yüksek Konsey'i Araplar hakkında doğru bilgilendirmesiydi. Wilson'a göre, Paris'te Arap uzmanı geçinen çok kişi vardı ama gerçek anlamda Orta Doğu coğrafyasını ve halklarını tanıyan hiç kimse yoktu. Bu durumda siyasetçileri bilgilendirme görevi bölgeyi en iyi bilen Gertrude'a düşüyordu.

Paris'e geldiğinde Yüksek Konsey'in vereceği kararı huzursuzluk içinde bekleyen Faysal ile tanıştı ve her zaman yaptığı gibi tanıdıklarıyla bir araya geldi. Bu konuda şanslıydı. En yakın dostu Domnul, barış görüşmelerini takip etmek için Hindistan'dan Paris'e gelmişti. Bir araya gelip dertleştiler. Gertrude, Bağdat'taki günlerini arkadaşıyla paylaştı. Kendisinden beklenen kulis çalışmaları yapması ve İngiltere'nin tezlerini ulaşabildiği herkese anlatmasıydı. Bu hedefini gerçekleştirmesi için arkadaşı Domnul devreye girdi. *The Times*'ın editörü Bay Stead'in evinde bir parti veriliyordu ve *The Times* için çalışan Domnul'un isteğiyle Gertrude da bu etkinliğe davet edilmişti. Birçok önemli misafir bir aradaydı. Özellikle Fransız gazeteleri *Temps*, *Debats* ve *Matin*'in yöneticileri, Fransız Dışişleri Bakanlığı'na (Quai d'Orsay) çok yakın bir isim olan Marsilya Ticaret Konseyi'nin Başkanı ve birçok önemli isim

119 Qatar Digital Library, Reference No: 14675, (Lands of the Emperor of the Turks or the Ottoman Sultan in Asia, Africa, and Europe)

120 Harita ve açıklamaları için bkz. World Digital Library, https://www.wdl.org/en/item/2923/#q=mesopotamia&qla=en

yemeğe katılmıştı. Gertrude'dan başka Arap Büro elemanı ve Faysal'ın resmi olmayan danışmanı Lawrence da davetliler arasındaydı. Fransızlara Araplar hakkında sunum yapmayı Lawrence üstlenmişti. Bir tarafta Faysal ve Suriye Araplarının durumunu ve diğer tarafta ise Fransızların bölgeye dair beklentilerini anlatarak, gecikmeden bir anlaşma yapmanın önemine değindi. Lawrence'ın sunumu etkili ve gösterişliydi. Ne de olsa her zaman ilgi çekmek isteyen kişiliğine uygun bir ortam vardı. Gertrude ise daha aklı başında ve gösterişten uzak kişiliğiyle yemek sonrasında ikili görüşmeler yapmayı tercih etmişti. Toplantıdaki Fransızlar İngilizlerin uygun şartlarda anlaşma yapılması görüşlerini kabul etseler de bu teklifin gerçekleşmesi için Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın ve Başbakan Clemenceau'nun ikna edilmesinin gerekliliği üzerinde durmuşlardı[121].

İngilizlerin Arapları da içine alacak yeni bir anlaşma teklif etmeleri daha önce imzalanmış Sykes-Picot Anlaşması'nın tamamen rafa kaldırılması anlamına geliyordu. Kaderin garip bir cilvesi olsa gerek Sykes-Picot Anlaşması'nı şekillendiren ve imzalayan Mark Sykes, Paris Barış Konferansı'nın başlamasının hemen arkasından 16 Şubat 1919 tarihinde gribe yakalanarak hayatını kaybetmişti[122]. Geride bıraktığı anlaşma ise Fransa dışında diğer ülkelerin karşısındaki en büyük sorun olarak durmaya devam ediyordu.

Gertrude, Paris'te sadece Fransızlarla görüşmüyordu. İngiltere hükümetini Konferans'ta temsil eden isimlerden Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un yardımcısı Lord Miller ve Arthur Balfour'a da Arap dünyasıyla ilgili bilgiler veriyordu. En büyük amacıysa Başbakan Lloyd George ile görüşebilmekti. "Ah bir görebilsem, ceketinin kuyruğuna yapışacağım" diyerek çabasını babasına anlattı. Bir ara Fransızlarla olan ilişkinin ortaya çıkardığı buhranlı ortamdan kurtulmak için Paris'ten ayrılmayı düşündü ama sonra vazgeçti. Gertrude'un tezi, Suriye bölgesinin durumu Irak ile bağlantılı olduğuydu. Bölgeyi Irak ve Suriye diye ayırıp, Suriye'yi Fransa'ya yem olarak vermek doğru olmayacaktı. Orada ortaya çıkan sorunlar Irak'ı da etkileyecekti. O zaman İngiltere'nin bu bölgelere sahip çıkması ve Fransız işgalinin engellenmesi temel politika olmalıydı. Zaten Araplar da İngiltere'nin koruyuculuğunu istiyorlar,

121 Mektuplar, (Newcastle) Mart 1919 tarihli günsüz babasına Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

122 Bloom, "Sir Mark Sykes: British Diplomat and a Convert to Zionism", s. 141.

Fransızlardan nefret ediyorlardı. Dolayısıyla Gertrude, İngiliz devlet adamlarını Sykes-Picot Anlaşması'ndan vazgeçirmeye çalışıyordu[123].

Gertrude, Fransız ve İngiliz diplomatlarla görüşüyor, ama anlattığı konuların onlar üzerinde pek de etkili olmadığını fark ediyordu. Etkisiz kalmasına üzülüyordu. Lawrence ise başka bir âlemde yaşıyordu. Zaman zaman giydiği entarisi ve başındaki kefiyesiyle ya da askeri üniforması üzerindeyken kafasına taktığı kefiye ile ilginç bir görüntü veriyordu. Babasına yazdığı mektuba "Konferans'ın en sessiz ve dikkat çekmeyen figürü Lord Robert, en renklisi ise Lawrence" diye not düştü. Bağdat'taki Albay Wilson'ın bir hafta içinde Paris'e geleceğini öğrendi. Gelmesinin iyi olacağını düşünüyordu. Kendisinin birkaç haftadır anlatmaya çalıştığı Suriye ve Irak'ın birliği konusunu diplomatlara anlatabilecek biri olarak Wilson'u görüyordu. Mektubun sonuna ekledi: "General Allenby salı günü gelecek. David Hogarth da onunla birlikte olacak. İkisinin gelmesiyle tezlerimizi anlatmakta daha güçlü olacağız"[124].

Paris'teki sıkıntılı ortamda onu biraz olsun rahatlatan babasının yaptığı ziyaret olmuştu. Yalnızca iki günlük bu hasret gidermeden sonra babası Londra'ya dönünce yine o eski kasvetli ortama geri dönmek zorunda kalmıştı. "Sen gittikten sonra kendimi o kadar yalnız hissetmeye başladım ki. Bu iki günün nasıl bir fark ortaya çıkardığını sana anlatamam" diye babasına duygularını yazdı. Diplomatlarla görüşmelerine devam etti. İki gün sonra Paris'te olacak General Allenby'nin gelmesiyle işlerin değişeceğini umuyordu[125].

Gertrude, Paris'te kaldığı süre içinde bir taraftan İngiltere çıkarlarının büyük bir savunucusu olmuş diğer taraftan da Arapların İngiltere himayesinde devlet kurmaları düşüncesini savunmuştu. Milletler Cemiyeti'nin kurulması ve Almanya ile yapılacak barışı gündeminin ana maddeleri olarak belirleyen Paris Barış Konferansı, Orta Doğu sorununun çözümü için herhangi bir adım atmamıştı. Kaldı ki İngiltere, Fransa ve Amerika'nın bölgeye dair beklentileri birbiriyle çelişiyordu. Fransa, Sykes-Picot Anlaşması'nda kendi hakimiyetine bırakılan ve A

123 Mektuplar, (Newcastle) 7 Mart 1919 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

124 Mektuplar, (Newcastle) 16 Mart 1919 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

125 Mektuplar, (Newcastle) 18 Mart 1919 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

harfi ile belirlenen yerleri istediği gibi şimdi de mavi ile işaretli nüfuz alanını da işgal etmek istiyordu. İngiltere ise Arap Emirleriyle ayrı ayrı anlaşmalar imzalayarak kendi nüfuz bölgelerini bu anlaşmalarla belirlemeye çalışıyordu. Ancak bu anlaşmaların Barış Konferansı'ndaki geçerlilikleri tartışmalıydı. Öte yandan İngiltere Mezopotamya hâkimiyeti yanında Suriye'de kurulan Faysal krallığının kendi koruması altında kalmasını istiyordu. Amerika ise zaten büyük bir krallık oluşumuna karşı çıkıyor, küçük küçük devletlerin kurulması düşüncesini savunuyordu. Dörtler Konseyi, 20 Mart 1919'da gizli bir toplantı yaparak devletlerin isteklerini ve çıkarlarını tartıştı. Herhangi bir uzlaşmaya varılamayınca Amerika Başkanı Wilson, Orta Doğu'ya özel bir komisyon oluşturulması ve bu komisyonun görüşleri doğrultusunda karar verilmesi önerisini ortaya attı. Diğerlerinin de bunu kabul etmekten başka çareleri kalmıyordu[126].

Paris Barış Konferansı, çözüme kavuşturulamayan konuların daha sonra toplanacak konferanslarda ele alınması kararıyla çalışmalarını 28 Haziran 1919 tarihinde sonlandırdı. Şimdi sıra Orta Doğu için oluşturulan özel komisyonun raporunu beklemeye kalıyordu. Amerika, komisyon başkanı olarak Henry Churchill King'i ve üye olarak da Charles Richard Crane'i önermişti. Bu iki kişinin isimlerinden dolayı King-Crane Komisyonu olarak bilinen bu komisyon ilk andan itibaren etkisiz bir duruma düşmüştü. Mart ayındaki görüşmelerde Wilson'ın önerisine karşı çıkmayan Fransa, böyle bir adımın kendi çıkarlarına karşı olduğunu düşünerek Amerika'nın oluşturduğu komisyona üye vermekten vazgeçti. Fransa'nın bu tutumu karşısında İngiltere de müttefikine karşı hareket etmemek için komisyon çalışmalarına katılmadı. King-Crane Komisyonu uluslararası vasfını kaybederek sadece Amerikalıların bir girişimi durumuna düşürüldü. Buna rağmen komisyon çalışmalarına devam etti ve Orta Doğu'da birçok yerleşim yerini gezerek halkın isteklerini dinledi. Suriyeli milliyetçiler 2 Temmuz 1919'da bir kongre toplayarak Suriye'nin bağımsızlığını isteyen ve Fransız işgalini reddeden bir bildiriyi kaleme alarak King-Crane Komisyonu'na sundular[127].

126 Toplantının tutanağı için bkz. Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. II, s. 29-30; Komisyon kurulması görüşmeleri için ayrıca bkz. McNamar, *The Hashemites*, s. 99-101.

127 Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. II, s. 62-64.

Başkan Wilson, dünyayı şekillendirme konusunda büyük ümitlerle işe koyulmuştu ancak düşüncelerini hayata geçirme konusunda eski kıtayı ikna edemediği gibi yeni kıtayı da hiçbir şekilde etkileyememişti. Avrupa işleriyle uğraşmanın kendilerine zarar vereceğini düşünenen Amerikalılar Wilson'ın politikalarını desteklemedikleri gibi 1921 yılında yapılan seçimde Cumhuriyetçilerin adayı Warren G. Harding'i başkan seçmişlerdi. Wilson ise yenilgiye uğradıktan kısa bir süre sonra hayatını kaybetmişti. Amerika'daki bu değişiklikle İngiltere ve Fransa Orta Doğu'nun şekillendirilmesi konusunda yine başbaşa kalmışlardı.

Gertrude, Paris Barış Konferansı'nın çalışmalarını bitirmesiyle İngiltere'ye döndü. Ailesiyle vakit geçirmek, Paris'in üzerinde bıraktığı o olumsuz havayı biraz olsun dağıtmak, ruhunu dinlendirmek istiyordu. Önce Londra, sonra yıllar boyu tek sığınağı olan Rounton Grange'a gitti. Günlerini kardeşleri ve yeğenleriyle ilgilenerek geçirdi[128].

Percy Cox ve Mezopotamya Sivil İdaresi'nin Kurulması

İngiltere'de ailesiyle birlikte olmak Gertrude'a iyi gelmişti. Uzun süre kalması mümkün değildi ve Bağdat'a dönmesi gerekiyordu. Eylül ayı sonunda İngiltere'den ayrılarak Port Said'e geldi[129]. Belki de Kahire'ye uğramadan Bağdat'a gidecekti. Fakat Arap Büro'nun şefi Gilbert Clayton'dan bir telgraf alınca 29 Eylül günü sabah treniyle Kahire'ye geçti. Clayton, işlerin Mısır'da nasıl sarpa sardığını anlatıyordu. Mısırlı Araplar, Suriye'de kurulan bağımsız devleti örnek göstererek kendileri de bağımsızlık istemeye başlamışlardı. Mısırlılar, 7 Kasım 1918 tarihli İngiliz-Fransız ortak notasıyla Faysal'ın Paris Konferası'na davetini kurulan devletin meşrulaşma süreci olarak görüyorlardı. Hâlbuki daha önce verilen nota da Konferans'a davet edilmiş olmak da Faysal'a devlet kurma hakkı tanımıyordu. Ancak King-Crane Komisyonu'nun gözlemlerine Suriye'den başlaması Mısırlı Arapları daha fazla kışkırtmış ve milliyetçi söylemlerle İngiliz yönetimini protestolara başlamışlardı. Suriye'nin bağımsızlığı demek Mısır veya Irak'ın da bağımsızlıklarını talep etmesi anlamına gelecekti. Gelişmeler çok tehlikeliydi[130].

128 Mektuplar, (Newcastle) 21 Ağustos 1919 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

129 Mektuplar, (Newcastle) 26 Eylül 1919 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

130 Günlükler, (Newcastle) 29 Eylül 1919 günlü iki farklı kayıt.

Arap Büro çalışanlarının birçoğu İskenderiye'ye gönderilmişti. Gertrude, bir günlüğüne da olsa Büro çalışanlarıyla görüşmek için İskenderiye'ye gitti. Buradaki işlerin sorumlusu Yüzbaşı Garland ile görüştü. Büro, savaşın bitimiyle neredeyse âtıl bir duruma gelmişti. Üç yıl boyunca yayınlanan *Arab Bulletin*'in durdurulması kararı da alınmıştı[131]. Tekrar Kahire'ye dönen ve birkaç gün daha Kahire'deki yetkililerle görüşen Gertrude, 4 Ekim'de önce Lod'a ve oradan da Kudüs'e geldi[132]. Hayranlık duyduğu Ronald Storrs, Kudüs'e Yüksek Komiser olarak atanmıştı. Kendisiyle görüşmesi mümkün olmadı ama yardımcısı Albay Propham ve eşiyle tanıştı. Önemli insanları ziyaret etti, Kudüs'e yeni gelen Yahudilerle görüştü. Onların siyonistlerin kurduğu bir devlet veya yönetim altında yaşamak istemediklerine şahit oldu. Yahudiler, henüz ortamın siyonist bir yönetime hazır olmadığını düşünüyolar, kesinlikle İngiltere'nin koruyuculuğu altına girmek istiyorlardı. "Dünyayı ne kadar hızlı değiştirdik" diye durumu ailesiyle paylaştı[133].

Kudüs'ten ayrıldıktan sonra kıyı şeridi boyunca seyahat ederek Şam'a ulaştı. Asıl hedefi de burasıydı. Şam'da henüz hiçbir devlet tarafından resmi olarak tanınmamış Faysal krallığının durumunu görmek istiyordu. 7 Ekim akşamı her zaman kalmayı tercih ettiği Şam Palace Hotel'de dinlendikten sonra, ertesi günü şehri turlamaya başladı. Ulu Camii'yi (Emevi Camii) uzun süredir görmüyordu. Camiiye doğru giderken Cemal Paşa'nın şehirde yaptığı değişiklikleri fark etti. "Hepsi çok güzel olmuş ama bazı işler yarım kalmış" diye günlüğüne not düştü[134].

Kahire'de görüştüğü General Gilbert Clayton da bir süredir ters giden işleri yoluna koymak için Şam'a gönderilmişti. Onu da ziyarete gitti ama görüşmesi mümkün olmadı. Clayton'un ofisinde General Wadman ve Yüzbaşı King ile tanıştı. Tam da ofiste sohbet ederlerken *Ahd el-Iraki* (Irak'ın Birliği) hareketinin üç temsilcisi ziyarete geldi. İstekleri hiçbir devletin müdahalesi olmaksızın Suriye ve Irak'ta bağımsız bir devlet kurmaktı. *Ahd el-Iraki*'yi yönlendiren isim Bağdatlı Yasin Paşa'ydı. Paşa, Türk ordusunda hizmet etmiş, hatta Araplara karşı savaşmıştı. Ama

131 Günlükler, (Newcastle) 1 Ekim 1919 günlü kayıt.

132 Günlükler, (Newcastle) 4 Ekim 1919 günlü kayıt.

133 Mektuplar, (Newcastle) 12 Ekim 1919 tarihli bütün aileye başlığı ile gönderdiği mektup.

134 Günlükler, (Newcastle) 8 Ekim 1919 günlü kayıt.

Türk ordusu çekilirken geride kalarak Arap birliklerine katılmıştı. Üç temsilci Fransızlardan nefret ettiklerini, eğer bir Fransız mandası kurulması kabul edilirse bütün Arapları Batılı devletlere karşı kışkırtacaklarını söylüyorlardı[135]. Gertrude, bölgede ciddi bir milliyetçi hareketlenme olduğunu görüyordu. Yine günlüğüne Dürzilerin milliyetçilerle hareket etmeye başladıklarını ama aynı şeylerin Maruniler ve Katoliklerin dışında kalan bütün Hıristiyanlar için de geçerli olduğunu yazdı[136].

Daha sonra görüştüğü Gilbert Clayton ile birçok nüfuzlu Şamlıyı ziyarete gittiler. Clayton veya diğer askerlerin Arap şeyhleriyle kendi başlarına konuşup anlaşmaları mümkün değildi. Gertrude hem daha önce tanıdığı şehrin ileri gelenleriyle şefinin bir araya gelmesini sağlıyor hem de konuşmaları tercüme ediyordu. Etrafta ondan daha iyi derecede Arapça bilen kimse yoktu zaten. Emir Zaid, Maulud Muhlis, Muhammed Bassam veya Muhammed Maravi gibi isimlerle tek tek görüştüler. Suriye'deki milliyetçilerin düşüncelerini öğrenmek istiyordu. Bassam ve Maravi ile yakın dostlukları vardı. Onlardan gerektiği kadar Suriye'nin nasıl bir yönde hareket edeceğini öğrenmişti[137].

Gertrude, Şam'daki Gizli Servis görevlilerine elinden geldiği kadarıyla yardımda bulunduktan sonra şehirden ayrılarak Beyrut'a geldi. Buradan trenle Halep'e gitmek istiyordu. Clayton'un uğurlamasıyla yola çıktı ve sıkıntılı bir yolculuktan sonra 13 Ekim'de Beyrut'a ulaştı. Kimse kendisini karşılamamıştı. Oysa Clayton, geleceğine dair bilgi vermişti. Canı sıkıldı ama olayı çok da büyütmedi[138]. Bir gece geçirdikten sonra trenle Halep'e hareket etti. Halep'ten ailesine gönderdiği mektupta Şam, Beyrut ve Halep'e yaptığı seyahatlerin amacını açıkladı. "Beyrut'ta bilgi almayı gerektirecek pek bir şey olmadığı ve şehir neredeyse bir Türk hamamını aratmayacak derecede rutubetli olduğu için sadece bir gece kalmıştı". Halep'teki durumunu da "her zamanki işimi yapıyorum, insanlarla görüşüyorum" diye belirtti. Halep'in onun için önemi çok farklıydı. Çöl gezilerinde kendisini yalnız bırakmayan Fettuh Halepliydi ve ondan uzun süredir haber alamıyordu. Savaş devam ederken birkaç

135 Günlükler, (Newcastle) 8 Ekim 1919 günlü kayıt.

136 Günlükler, (Newcastle) 8 Ekim 1919 günlü kayıt.

137 Arap ileri gelenleriyle görüşmeler için bkz. Günlükler, (Newcastle) 9 ve 10 Ekim 1919 günlü kayıtlar.

138 Günlükler, (Newcastle) 13 Ekim 1919 günlü kayıt.

kez Halep'ten Fettuh ilgili haber almaya çalışmış ama bir sonuca ulaşamamıştı. Şimdi bizzat kendisi Fettuh'u görmek istiyordu. Halep'e ulaşır ulaşmaz ilk işi de zaten Fettuh'u bulmak oldu. Duyduğu sevinci "burada insanlarla görüşüyorum ama görüştüğüm en önemli kişi Fettuh oldu" cümlesiyle dile getirdi ve Fettuh'u ailesine anlattı: "Çok korkunç şeyler yaşamış gibi oldukça yaşlanmış. Sahip olduğu her şeyi kaybetmiş. Şimdi yalnızca sahip olduğu atıyla dağlardan odun getirip, Halep'te satıyor. Bir bahçe kiralayıp, çiftçilikle geçinmek istiyor. Şehrin ileri gelenleriyle konuşup ona yardım edeceğim, biraz da para bırakacağım"[139].

Fettuh ile yaşadıkları onca olayın hatırasını yâd ederek Halep'te mutluluk duyduğu birkaç gün geçirdi. Ayrılış vakti geldiğinde her ikisi de hüzünlüydü. "Ah Fettuh. Savaştan önce seyahatlerimiz sırasında ikimizin kalbi de ne kadar da hafifti. Şimdiyse ağırlaşan kalplerimizi bir deve bile taşıyamaz" dediğinde Fettuh, hizmet ettiği kadının ne denli büyük bir insan olduğunu anlatmak için; "Hayır hanımım, seni taşıyamaz" diyc cevap vermişti[140].

Halep'te Muri Paşa el-Molla, vakfın müdürü, Belediye Başkanı İhsan Bey el-Cabari gibi şehrin önde gelen ismiyle görüşerek onlardan gelişmeler hakkında bilgi aldı[141]. İşi bitince kendisini Bağdat'ta götürmek üzere gönderilen araçla yola çıktı. Deyrizor ve Musul üzerinden Bağdat'a gidecekti. Deyrizor ve Musul en zor günlerini geçiriyorlardı. Savaş bittiğinde Türk askerinin henüz elinde bulunan Musul, Mondros Bırakışması'na dayanılarak İngiltere tarafından zorla ele geçirilmişti. Burada İngiliz askeri yönetimi kurulsa da Musul'da yaşayan Türkmenlerle Kürtler işgale karşı çıkıyorlar, İngiliz askerlerine saldırıyorlardı. Gertrude, bu iki şehirde de görüşmeler yaparak milliyetçilerin isteklerini öğrenmeye çalıştı. Bağdat'a döndüğünde bütün gelişmeleri yine ailesiyle paylaştı. Anlattıklarına göre; şehre gelir gelmez önce evine gitmiş, evin geçirdiği değişiklik onu çok şaşırtmıştı. Ev işlerine bakan yardımcısı yeni bir oda yapmış ve bahçeyi düzenlemişti. Çiçekler çok güzel görünüyordu. Eşyalarını eve bıraktıktan sonra Siyasi Şube'ye giderek şefi Albay A. T.

139 Mektuplar, (Newcastle) 17 Ekim 1919 tarihli bütün aileye başlığıyla gönderdiği mektup.

140 Mektuplar, (Newcastle) 17 Ekim 1919 tarihli bütün aileye başlığıyla gönderdiği mektup.

141 Günlükler, (Newcastle) 19 Ekim 1919 günlü kayıt.

Wilson'a Suriye'deki gelişmeleri, yaklaşan milliyetçi tehdidi bütün ayrıntılarıyla anlatmıştı. Suriye'den bu denli çok bilgi getirince bunları bir rapor haline getirerek üstlerine sunmak kendisine verilen öncelikli görev olmuştu. Geldiği ilk günden itibaren Bağdatlılar neredeyse akın akın kendisini ziyarete gelmişlerdi. Hem ziyaretçileriyle ilgindiği hem de tekrar Gizli Servis dosyalarıyla uğraştığı ve Suriye Raporu kaleme aldığı yoğun bir çalışma dönemine girmişti[142].

Raporu bitirmek için neredeyse gece yarısına kadar emek harcıyordu. Annesine, "sabah sekizden gece yarısında kadar durmadan çalışıyorum, neredeyse bitirmek üzereyim" diye yaptığı işin yoğunluğunu anlattı. Vakit bulduğu zamanlarda da şehrin sosyal ortamına girmeye çalıştı. Bir ara Nakib'i ziyaret ederek, ülkedeki gelişmeleri onunla tartıştı. Sonra şehrin ileri gelen ailelerinden birine başsağlığı dilemek için cenaze evine gitti. Doğu ile Batı bu konuda da birbirinden keskin çizgilerle ayrılıyorlardı. Batı'da cenaze soğukkanlılıkla ebedi istirahatgahına yollanırken Doğu'da cenaze evi feryat figan içinde kalıyordu. Bu açıdan kendisine ilginç gelen bu yas tutma şeklini ailesiyle paylaşmadan edemedi: "Tam anlamıyla korkunçtu. Kadınlar siyahın da siyahı elbiseler giymişler, saçlarını kısacık kesmişler. Yanaklarından aralıksız yaşlar akıyor, adam öleli bir ay olmuş ama hâlâ ağlamaya devam ediyorlar. Bir daha herhangi biri için başsağlı ziyaretine gidebileceğimi sanmıyorum"[143].

Bağdat'tan uzak kaldığı yedi aylık sürede Mezopotamya'da kurulan askeri yönetimin sorumlusu Albay Wilson'ın uyguladığı yöntemler Arapların tepkisini çekmişti. Albay, Hindistan'da uygulanan sistemin bir benzerini Basra, Bağdat ve Musul'un yer aldığı Mezopotamya Askeri Yönetimi'nde de uygulamak istiyordu. Oysa Gertrude Bell, İngiltere'nin bölgeye yine hâkim olmasını ama İngiliz taraftarı Arapların yönetime alınmasını ve İngilizlerin perde arkasında kalmasını istiyordu. Bölge halkıyla iyi geçinmenin önemini çok iyi biliyordu. Uzun süre Percy Cox ile aşiretler arasında çalışarak sağlam bağlar kurmuşlardı. Albay Wilson'ın doğrudan yönetim dediği Arapların dışarıda tutulduğu uygulamayla ancak milliyetçi duygular daha da kışkırtılıyordu. Gertrude'un

142 Mektuplar, (Newcastle) 27 Ekim 1919 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

143 Mektuplar, (Newcastle) 2 Kasım 1919 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

tespitine göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yapmış ve şu anda Mezopotamya'da bulunan askerlerin çoğunluğu ya Türk taraftarlığına dönmüşler ya da daha fazla Arap milliyetçiliğine kaymışlardı. İkinci gruptakileri memnun edebilmenin tek yolu da Mezopotamya'da askeri idareden sivil idareye geçmekti. Diğer taraftan Suriye Raporu'nu bitirdikten sonra Irak ile ilgili bir rapor hazırlaması da istenmişti ve yazmaya başladığı bu raporda düşüncelerini açıklıkla dile getiriyordu. Gertrude bu raporunu büyük bir çalışma olarak değerlendiriyordu[144].

1919 yılının sonlarına doğru Deyrizor'da İngiliz askerlerine saldırılar artmış ve yapılan çatışmalarda Araplardan 90 kişi öldürülmüştü[145]. Bu kayıplara rağmen başını Ramazan Şallaş'ın çektiği Anaza aşireti saldırılarını devam ettiriyordu[146]. Albay Wilson Arap saldırılarını engellemek için çaba gösterse de başarılı olamıyordu. Sonuçta Şam'daki Faysal'dan yardım istemek zorunda kaldılar. Olaylar ancak Faysal'ın araya girmesiyle durdurulabildi[147]. Yaşanan çatışmaların farklı etkileri oldu. Bir kere Faysal, İngiltere çıkarları için kullanılmaya uygun biri olduğunu kanıtlamıştı. Diğer taraftan da milliyetçileri yatıştırmak için sivil yönetim kurulması düşüncesi daha fazla gündeme gelmeye başladı. Gertrude, babasına "hiç vakit kaybetmeden sivil yönetimi kurmalıyız. Sanırım duruma benden daha çok üzülen kimse yok" yazdığı cümlelerle işin aciliyetini anlatmaya çalışıyordu[148].

Yeni yıla yalnızca birkaç gün kalmıştı ama gelişen olaylar Gertrude'a daha fazla çalışma zorunluluğu getiriyordu. İş yoğunluğundan olsa gerek zaman zaman halsiz ve hasta düşüyordu. "Allah Teala" hastalık verdi, sonra iyileştim diye durumunu bildirdi[149]. Dinsiz olduğunu söyleyen ve

144 Mektuplar, (Newcastle) 30 Kasım 1919 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

145 Gertrude Bell, *Review of The Civil Administration of Mesopotamia*, London 1920, s. 134. (Gertrude Bell'in bu çalışması Vedii İlmen tarafından *Mezopotamya'da 1915-1920 Sivil Yönetimi* başlığı ile Türkçe'ye çevrilmiştir.

146 Deyrizor olaylarının ayrıntıları için bkz. Bell, *Review of The Civil Administration of Mesopotamia*, s. 132-138.

147 Mektuplar, (Newcastle) 20 Aralık 1919 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

148 Mektuplar, (Newcastle) 20 Aralık 1919 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

149 Mektuplar, (Newcastle) 16 Aralık 1919 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

kendisini her fırsatta böyle tanımlayan birinin mektuplarında ve günlüklerinde İngilizce "God" kelimesi yerine "Allah" kelimesini kullanması birçok farklı değerlendirmeye kapı açmaktadır. Belki bu konuda yapılabilecek en yalın değerlendirme bir yönüyle "God" kelimesinin kendisindeki Tanrı tasavvurunu karşılayamamış olması diğer yönüyle de Hristiyanlığı çağrıştırıyor olmasındandı. Hristiyanlık dinine ciddi anlamda tepkiliydi. Her fırsatta kullandığı "Allah", "İnşallah", "vallahi" ve "tevekki'l-Allah" kelimelerinden İslamiyet'e ve İslami terminolojiye daha yakın olduğu görülüyor. Belki de bu yakınlık nedeniyle diğer İngilizlerden daha fazla Müslümanlarla iyi ilişkiler kurmayı başarıyordu. Büro da bu özelliğinden olsa gerek stratejik bölgelere onu göndermeyi tercih ediyordu. 1916 yılında Türk ordusuna saldırarak İngilizlere destek veren Kerbela ve Necef'te Şiiler beklentilerinin karşılanmaması üzerine İngilizlere sorun çıkarmaya başlıyorlardı[150]. Kerbela'da İmam Şirazi ve oğlu Mirza Muhammed Rıza İngiliz işgalini reddediyorlardı. Hatta Şirazi, İngilizlere karşı cihat çağrısında bulunduğu bir fetva da yayınlamıştı. Hille, Necef ve Kerbela mücahitlerin yoğunlaştığı yerler haline gelmişti[151]. Sünni aşiretlerin tevekkül ve alkışla karşıladığı işgali Şiiler kabul etmiyorlardı. Yılbaşı öncesinde de Necef'te hareketlenme olmuştu. Gertrude'un daha önce de birkaç kez giderek görüştüğü şeyhlerle tekrar görüşmesi ve olayların yatışması için çaba sarf etmesi gerekiyordu. Babasına, "yalnızca birkaç gün kalacağım" diye gidişini haber verdi[152].

1920 yılının ilk günlerinde şefi Albay Wilson ile aralarındaki hafif sürtüşmenin boyutu iyice büyümeye başlamıştı. Verdiği her işi yapmasına rağmen kendisini beğendiremiyordu. Temel sorun Mezopotamya'nın idaresi konusunda ikisinin farklı düşünmeleriydi. Gertrude'un sivil idare kurulması tezine karşı Wilson sonuna kadar askeri idarenin devam ettirilmesini savunuyordu. Necef'ten döndükten sonra Wilson'ın yılbaşı gecesi Siyasi Şube'de çalışanlar için verdiği partiye katıldı. Ama

150 Kerbela ve Necef'teki Şiilerle Türk askerlerinin çatışmasına dair rapor için bkz. *Arab Bulletin*, "Mesopotamia: Disturbance at Kerbela and Nejef", (30 June 1916), No: 7, s. 7.

151 Gertrude bu bölgelerde çıkan ayaklanmaları daha sonraki aylarda babasına yazdığı mektupta değerlendirmektedir. Bkz. Mektuplar, (Newcastle) 7 Haziran 1920 tarihli babasına gönderdiği mektup.

152 Mektuplar, (Newcastle) 25 Aralık 1919 tarihli babası Hugh Bell'e yazdığı mektup.

esen soğuk rüzgârlar nedeniyle partiden erkenden ayrılıp evine döndü. Kendisini çok yalnız hissetmeye başlamıştı. İçini yine babasına döktü: "Elimden gelen her şeyin en iyisini yapıyorum. Daha ne yapabilirim. Gerisi Allah'a kalmış", ve ekledi: "Buraya gelmeni o kadar çok istiyorum ki"[153].

Hugh Bell, kızının çağrısını karşılıksız bırakamazdı ve mart ayının sonunda Basra'ya geldi. Gertrude neredeyse bir hafta öncesinden babasını karşılamak için Basra'ya gitmişti[154]. Babası ise beklenmeyen gecikmelerle ancak 30 Mart'ta Irak topraklarına ulaşabilmişti. Önce Gertrude'un Basra civarındaki eski dostlarıyla bir araya geldiler. Babasını Zübeyir ve Necef'teki Arap ileri gelenleriyle tanıştırdı[155]. Nisan ayı başına kadar birlikte Bağdat'taki evinde kaldılar. O kadar mutlu olmuştu ki, annesine kısa da olsa bundan bahsetti: "onunla bir arada olmak tek kelimeyle harikaydı. Buradaki maceralarımızı anlatma işini babama bırakıyorum. Sana uzun uzadıya anlatacaktır"[156].

Albay Wilson ile yaşadığı sıkıntılardan biraz da olsa uzaklaşmak için emektar hizmetçileri Marie'yi Bağdat'a getirmiş, Marie'nin varlığıyla kendisini daha sıcak bir ortamda hisseder olmuştu. Ama babasının gelmesi bambaşka bir etki yapmış, sürüklendiği yalnızlıktan onu çekip çıkarmıştı. Kendisini zihinsel ve ruhsal açıdan rahatlamıştı ama Irak patlamaya hazır bir bomba haline gelmişti. Yaklaşan tehlikeyi, "Arap milliyetçilerinin büyük gösterilerinin tam arefesindeyiz. Ben bu milliyetçi isteklere sempatiyle yaklaşıyorum. Burada neler olabileceğini kimse bilmiyor" diye yazdı[157].

Paris Barış Konferansı'nda bağımsız Arap devletleri kurulması beklentisinin karşılanmaması Arap milliyetçilerini rahatsız etmişti. Birinci Dünya Savaşı'nı çıkaran sebeplerden biri petrole kimin hâkim olacağı tartışmasıydı. Petrol konusunda istenen ayrıcalıklar alınmadan nihai bir

153 Mektuplar, (Newcastle) 4 Ocak 1920 tarihli babası Hugh Bell'e yazdığı mektup.

154 Mektuplar, (Newcastle) 24 Mart 1920 tarihli annesi Florance Bell'e yazdığı mektup.

155 Mektuplar, (Newcastle) 30 Mart 1920 tarihli annesi Florance Bell'e yazdığı mektup.

156 Mektuplar, (Newcastle) 10 Nisan 1920 tarihli annesi Florance Bell'e yazdığı mektup.

157 Mektuplar, (Newcastle) 10 Nisan 1920 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

barışın imzalanması ve Araplara bağımsızlık verilmesi mümkün görünmüyordu. Paris'teki toplantının adı Barış Konferansı'ydı ama ele alınan konular ülkelerin barış yapmaktan çok nereden nasıl daha fazla pay alırım pazarlıklarına dönmüştü. Bu pazarlıkların en önemlilerinden biri petroldü ve Konferans'ın 18 Nisan 1919 tarihli oturumunda Musul'un da söz konusu edildiği Irak topraklarında petrollerin nasıl paylaşılacağına karar veriliyordu. Anlaşma yapma yetkisi verilen İngiltere'nin Petrol İşleri Başkanı Walter Long ve Fransa Petrol Ürünleri Genel Komiseri Henry Berenger arasında yapılan görüşmelerden sonra Irak petrollerindeki paylar belirleniyordu. Buna göre, çıkarılacak petrolün %70'i İngiltere; %20'si Fransa ve %10'u da yerel yönetimlere bırakılıyordu[158].

Pertrol anlaşmasından sonra iki devlet birbirlerinin Mezopotamya ve Suriye'deki hâkimiyetilerini onaylıyorlardı. Ancak Milletler Cemiyeti'nin işgal bölgelerindeki manda yönetimlerinin nasıl uygulanacağını belirlemesi ve uluslararası garanti altına alması gerekiyordu. Bu konudaki en önemli hukuki dayanak Paris Barış Konferansı Genel Kurulu'nun 28 Nisan 1919 tarihli oturumunda kabul edilen Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 22. maddesinde yer alıyordu[159]. Bu maddede; "savaş sonrasında bağımsız olan toplumlar kendilerini idare kabiliyetine sahip değildir. Bu nedenle bir ülke Milletler Cemiyeti adına mandater olarak söz konusu toprakları yönetecektir" deniliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan yerler için de aynı maddenin dördüncü fırkasında şu hüküm yer alıyordu: "Daha önce Türk İmparatorluğu'na bağlı olan ve bağımsız olarak varlıklarını koruyan toplumlar, kendilerini idare edebilecek noktaya gelinceye kadar bölgelere ayrılarak yardım ve danışmanlık alacakları mandater ülkelere bağlı kalacaklardır. Mandater ülkenin seçiminde bu toplumların istekleri göz önünde tutulacaktır"[160].

Milletler Cemiyeti'nin kuruluş belgesinde Arapların bağımsızlığı belirli bir sürece bırakılmıştı. Hemen bağımsız olamayacaklar, kendi kendilerini yönetme kabiliyeti kazandıktan sonra manda rejimi ortadan kaldırılacaktı. Elbette ki bu madde, işgal edilen petrol bölgelerinin

158 Erol Umut, *Musul Meselesinde Petrol Faktörü*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 48.

159 Milletler Cemiyeti'nin kuruluş süreci ve sözleşmenin kabulü için bkz. Denys P. Myers, *The Handbook of The League of Nations*, New York 1935, s. 3.

160 Myers, *The Handbook of The League of Nations*, s. 377-378.

daha fazla sömürülmesi için hukuki bir gerekçe hazırlamaya yönelikti. "Kendi kendini yönetebilme kabiliyeti" gibi çok belirsiz bir ifadeyle işgalin devam ettirilmek istenmesi Arapları ikna edemeyecekti.

1920 yılı başında yaşanan bir olay Arapları daha fazla hayal kırıklığına uğrattı. Galip devletler 24-25 Nisan 1920 tarihlerinde İtalya'nın San Remo şehrinde bir araya geldiler. San Remo Konferansı olarak tarihe geçen bu toplantıda Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 22. maddesinde yer alan mandaterlik haklarının nasıl tespit edileceği ve petrol paylaşımının nasıl yapılacağı konuları tekrar ele alındı. Fransa ve İngiltere arasında sorunlu bir bölge olarak kalan Musul, İngiltere mandasına bırakılan Mezopotamya'nın bir parçası olarak kabul edildi. Böylece Irak ve Filistin için İngiltere, Suriye ve Lübnan için de Fransa'nın mandater devlet olmaları kabul edildi[161].

İngiltere Başbakanı Lloyd George, San Remo'daki başarısından öyle gurur duyuyordu ki birkaç gün sonra Parlamento'nun 29 Nisan 1920 günlü oturumunda yapılan anlaşmaları her ülkenin isteklerinin tatmin edildiği ve katılan herkesin memnun ayrıldığı bir toplantı olarak değerlendiriyordu[162].

San Remo, Başkan Wilson'ın self-determinasyon ilkesini yerle bir etmişti. İngiltere ve Fransa, Amerika'nın sesini kısmak için Paris Konferansı'nda bağımsız bir Ermeni Devleti kurulması fikrini ortaya atmışlar, mandater devlet olarak da Amerika'yı öne sürmüşlerdi. Böylece Amerika'yı bir taraftan kendi çıkar bölgelerinden uzaklaştırırken diğer taraftan hem Türkler hem de Ruslarlarla karşı karşıya getiriyorlardı. Her ne kadar Paris Konferansı'ndan sonra Anadolu'ya giderek Ermeni Devleti kurulup kurulmayacağını araştıran General James Harbord'un hazırladığı rapor olumsuz olsa da İngiltere ve Fransa Ermeni mandası fikrini San Remo'da da devam ettirdiler[163]. Batılı devletlerin entrikalarına bulaşmak istemeyen Amerika bir süre için kendi içine dönünce Orta Doğu'da at koşturmak isteyen iki devleti kontrol edebilecek hiçbir güç kalmamıştı.

161 San Remo'da görüşülen konularla ilgili tutanak için bkz. Osman Olcay, *Sevr Anlaşmasına Doğru*, Ankara 1981, s. 445-481.

162 *The Parliamentary Debates: Official Report* (House of Commons, Fourth Volume of Session 1920), Vol 128, London 1920, s. 1459.

163 General Harbord'un raporu için bkz. Seçil Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesi'ne Dair Raporu*, İstanbul 1981.

İngiltere ve Fransa şu veya bu şekilde Amerika'yı kendi yollarından çekmişlerdi ama karşılarında uzun süre uğraşacakları bir sorun belirmişti. Osmanlı İmparatorluğu döneminden beri oldukça kabaran Arap milliyetçiliğinin yüksek seviyedeki beklentilerinin az da olsa karşılanmaması önce Mezopotamya'da daha sonra da Filistin ve Suriye'de toplumsal patlamaların ortaya çıkmasına yol açmıştı. San Remo kararıyla Irak'ın İngiltere'nin mandasına bırakılması Arap milliyetçilerini kızdırmış, Musul yakınlarındaki Telafer'de ve güneydeki Necef'te halk hareketlenmeye başlamıştı. Ortalıkta dedikodular dönüyor, "Suriye'de Faysal krallık tacı giydikten sonra kardeşi Abdullah'ın da Irak'a kral yapılacağı" halk arasında ağızdan ağıza dolaşıyordu. Bu dedikoduların tehlikeli olabileceğini düşünen Gertrude, durumu Bağdat Valisi olarak atanan Yarbay Frank Balfour ile paylaşmıştı[164]. Gertrude, Abdullah'ın Mezopotamya Kralı olarak ilan edilmesini o zaman bir dedikodu olarak değerlendirse de daha sonra bu olayın gerçek olduğunu öğrenmişti. 11 Mart 1920'de toplanan ve adına Suriye Meclisi denilen bir kurul Faysal'ı Kral ilan etmiş, yine Suriye'de bulunan Bağdat kökenli Araplar da Faysal'ın kardeşi Abdullah'ı Irak'a kral seçmişlerdi[165].

Gertrude 1920 yılı sonlarında bitirdiği "Mezopotamya Raporu"nda Araplar arasında rahatsızlıkların çıkmasını iki temele dayandırıyordu. İlk başlarda İngiliz işgalinden çok memnun görünen Araplar, 11 Ekim 1919 tarihli gazetelerde yayınlanan Wilson'ın 14 ilkesi ve self-determinasyon denilen kendini yönetme hakkıyla ilgili bilgi sahibi olmuşlardı. Bu onlar için yeni bir fikirdi ama kısa sürede kendi devletlerini kurma düşüncesine yönelmişlerdi. Wilson'ın ilkeleri önemli bir etki yapmıştı. Ancak Irak Arapları üzerinde daha fazla etki yapan diğer bir olay da General Allenby'nin desteğiyle Faysal'ın Suriye'de krallık kurduğunu ilan etmesi ve hemen arkasından İngiltere ile Fransa'nın bir bildiri yayınlayarak işgal edilen topraklarda halkın isteklerine göre düzenleme yapılacağını açıklamalarıydı. Üstüne üstlük hükümetin isteğiyle Albay Wilson, işgalin başladığı ilk günlerde halkın Mezopotamya'da nasıl bir yönetim istediğini öğrenmek için üç soruluk bir anket yapmıştı[166]. Bütün

164 Mektuplar, (Newcastle) 14 Mart 1920 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

165 Bell, *Review of The Civil Administration of Mesopotamia*, s. 138.

166 Bell, *Review of The Civil Administration of Mesopotamia*, s. 126-127; Townsend, *Proconsul to The Middle East*, s. 129.

bunlar Araplardaki beklentileri artırmış, ancak bu beklentilerin hepsi San Remo'da alınan kararlarla altüst olmuştu. Araplar artık kurtarıcı gözüyle baktıkları İngilizlerin samimiyetine inanmıyorlardı. Gertrude, her ne kadar Arap ayaklanmalarının bir sebebi olarak göstermese de halkı kızgınlığa sevk eden en önemli olay İngiltere'nin 3 Mayıs 1920'de manda yönetiminin kurulduğunu ve Mezopotamya'daki İngiliz askerlerinin Manda Askeri Gücü olarak kabul edildiğini açıklamasıydı[167].

Bu atmosferde bazı şehirlerde kıpırdanmalar başlamıştı. Tam da olayların kızışmaya başladığı günlerde ilginç bir şekilde İngiltere hükümeti Albay Wilson'a başarılarından dolayı şövalyelik unvanı vermişti. Gertrude, Wilson'ın bölgedeki tutumunu hiç beğenmiyor, İngilizlerin kısa sürede bir çatışma ortamına sürükleneceklerini düşünüyordu. Hükümetin Wilson'a bakış açısı onun bu değerlendirmelerinden çok uzaktaydı ve verdiği ödülle de durumdan memnun olduğunu gösteriyordu. Wilson'a verilen ödülü annesine yazdığı mektupta değerlendirdi: "Yaptığı işlerin Majesteleri tarafından takdirle karşılanmasına memnun oldum. Tabii hak ediyor. Ama ona şövalyelik verirken keşke şövalyeliğin gerektirdiği davranışları da öğretselerdi"[168].

Hükümet Wilson'ı takdir ediyordu ama uygulamaları Gertrude'un tepkisini çekiyor ve ikisi arasında gerginlikler ortaya çıkıyordu. Wilson ile yaşadığı çatışmaların ortasında sadık yardımcısı Fettuh ile evinin önünde karşılaşması yaşayabileceği en büyük şoklardan biri olmuştu. Halep'ten Bağdat'a gelen birinin şoförlüğünü yapan Fettuh, Bağdat'a ulaşır ulaşmaz hemen Gertrude'un evine koşmuştu. Gertrude, Fettuh'u coşkuyla karşıladı. Yolların güvenliğinin sağlandığı haberi gelmeden de geri göndermeye niyeti yoktu. Evinin bir odasını ona açtı. Eski bir dostunu görmek onu hem mutlu etmiş hem de ruhsal anlamda rahatlatmıştı. Ayrıca Fettuh'un getirdiği bir habere de çok sevinmişti. Fettuh'un, ilk karşılaşmaları anında babasının ne zaman ayrıldığını sorması Gertrude'un ilgisini çekmişti. "Babamın Bağdat'ta olduğunu nereden biliyorsun" diye sorduğunda; Fettuh, çölde bedeviler arasında konuşulanları aktarmıştı: "Babası Hatun'u ziyaret için Bağdat'a gelmiş

167 Bell, *Review of The Civil Administration of Mesopotamia*, s. 140; Townsend, *Proconsul to The Middle East*, s.135.

168 Mektuplar, (Newcastle) 23 Mayıs 1920 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

ve Hatun da babasıyla çok güzel günler geçiriyor". Gertrude hayret etmiş ve annesine; "sanırım bütün Arabistan bizi konuşuyor" diye düştüğü şaşkınlığı yazmıştı[169].

Fettuh'un Bağdat'a geldiği günlerde yaşanan bir olay zaten var olan rahatsızlıklara tuz biber ekti. Mezopotamya'da kurulan askeri yönetim halktan vergi toplamaya başlamıştı. Aslında işgal yönetiminin şekillendirdiği ilk konu vergilerin düzenlenmesiydi. Bağdat işgal edilir edilmez Hindistan'dan Henry Dobbs Mezopotamya mali işlerden sorumlu kişi olarak atanmış, o da halktan toplanacak vergileri tespit etmişti[170]. Gertrude'un da sık sık belirttiği konulardan biri Hindistan'daki uygulamaların bire bir Mezopotamya'ya taşınmasıydı. Askeri yönetim coğrafya, gelenek, kültür, Osmanlı İmparatorluğu'nun daha önce yaptığı uygulamaların bıraktığı etkileri düşünmeden yalnızca askeri güce güvenerek hareket ediyordu. Hiç düşünmeden Hint ceza kanunlarının Mezopotamya için de geçerli olduğunu ilan etmişlerdi[171]. Önemli hatalardan biri de Türklerin boşalttığı resmi dairelerde görev yapacak bütün sivil memurların Hindistan'dan getirilmesi olmuştu. Araplar, devlet kademelerinde görev alamamıştı[172]. Gertrude'un tespitine göre 1 Nisan 1920 tarihi itibariyle Mezopotamya'daki demiryolu işletmelerinde 24.928 kişi görevli bulunuyordu. Bunların %80'i Hintli, %3'ü Avrupalı kalanlar da Arap, Yahudi ve Kürtlerdi[173]. Osmanlı İmparatorluğu döneminde duruma göre vergi maufiyetleri varken İngilizler katı bir sistem uyguluyorlardı[174]. Gertrude, hazırladığı raporda İngiltere'nin vergi düzenlemesini "Türkler vergiyi sadece Fırat Nehri üzerindeki taşımacılıktan almışlar, vergi işlerine hiç bakmamışlar. Bizim ilk işimiz vergi düzenini kurmak oldu" ifadeleriyle savunmaktadır[175]. Yüzyıllardır vergi muafiyetlerinin olduğu bir bölgede vergilerin tavizsiz toplanmaya çalışılması halkın tepkisini çekecekti ve kısa sürede sorunlar kendisini göstermeye başlamıştı.

169 Mektuplar, (Newcastle) 23 Mayıs 1920 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

170 Bell, *Review of The Civil Administration of Mesopotamia*, s. 5-6.

171 Bell, *Review of The Civil Administration of Mesopotamia*, s. 19-20.

172 Bell, *Review of The Civil Administration of Mesopotamia*, s. 74-90.

173 Bell, *Review of The Civil Administration of Mesopotamia*, s. 118.

174 Vergi uygulamalarının ayrıntıları için bkz. Bell, *Review of The Civil Administration of Mesopotamia*, s. 74-90.

175 Bell, *Review of The Civil Administration of Mesopotamia*, s. 129-130.

Vergi konusunda ne denli tavizsiz olduklarını göstermek isteyen İngilizler Bağdat'ın kuzeyinde kalan küçük bir köyde vergisini ödeyemeyen yaşlı bir adamı tutuklayarak hapse attılar. Köydeki diğer Araplar yaşlı adamın tutulduğu yere saldırarak onu hapisten kurtardılar[176]. Küçük görünen bu olayın etkisi çok büyük olmuştu. San Remo Konferansı'ndaki kararlar nedeniyle zaten kızgın olan halk son yaşanan olayın da ortaya çıkardığı ruh haliyle tepkilerini yüksek sesle dile getirmeye başladı.

Bir süre için Bağdat'ta kalan Fettuh, kahvehanelerden ve sokaktan topladığı bilgileri Gertrude'a getiriyordu. Fettuh'un getirdiği bilgiler hiç iç açıcı değildi. Halk İngilizlere kızgındı. Yaşlı adamın tutuklanmasından sonra yaşanan bir olay daha, her şeyi alt üst etti. Bağdat'ta Sivil Komiser Vekili Frank Balfour sokaktan geçerken gördüğü protestocu bir gencin tutuklanmasını emretti. Genç, İngiliz askerleri tarafından tutuklanınca halk şehir merkezindeki büyük camiin etrafında toplanmaya ve gencin serbest bırakılmasını istemeye başladı. Ortaya çıkan bu tepki üzerine Balfour, ikinci kez yanlış karar vererek gösteriyi bastırmak için iki zırhlı araç görevlendirdi. Kalabalıktan biri üzerlerine gelen bu araçlara taş fırlatınca askerler hiç tereddüt etmeden ateş açarak birçok kişinin ölümüne neden oldu. İngiliz askerlerinin gösterdiği şiddetin etkisiyle sokaklar birkaç saat bomboş kaldı ama gece olunca tekrar camiin etrafında toplanan halk İngiliz yönetimini protesto etmeye devam etti. Bağdat'ta meydana gelen bu kanlı olay hem kuzey hem de güneyde büyük tepkiyle karşılandı ve neredeyse her şehirde İngilizlere karşı protestolar başladı[177]. Tepki o noktaya gelmişti ki bir araya gelmesi hayal bile edilemeyen Sünni ve Şii aşiretler arasında iş birliği yapılır olmuştu. Gertrude endişeliydi ve halkı yatıştırmak için birşeyler yapılması gerektiği konusundaki düşüncelerini Albay Wilson ile paylaştı. Özellikle haziranın ilk günlerinde başlayacak Ramazan'da olaylar çıkması mümkündü. Albay Wilson, halkı yatıştırmak için Arapça yazılmış bir bildiri dağıtarak anayasa hazırlanması konusunda Londra'nın biraz yavaş kaldığını ama sonuçta anayasal rejime geçileceğini duyurdu[178].

176 Courtney Hunt, *The History of Iraq*, Connecticut 2005, s. 63-64.

177 Gertrude, 1920 ayaklanmasını gönderdiği mektupta detaylarıyla anlatmaktadır. Bkz. Mektuplar, (Newcastle) 1 Haziran 1920 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

178 Wilson'ın açıklamaları için ayrıca bkz. Bell, *Review of The Civil Administration of Mesopotamia*, s. 130.

Bu tarz yaklaşımlar Bağdat'ı biraz olsun yatıştırsa da Musul ve çevresindeki durum hiç iç açıcı değildi. İngilizler Telafer'deki aşiretlerin Cizre Kaymakamı Sultan Bey'in kışkırtmasıyla hareket ettiklerini ve Faysal'ın ordusunda görev yapan Cemil Bey'in Sultan Bey'den silah alarak aşiretlere dağıttığını düşünüyorlardı. İngilizler Sultan Bey'i İstanbul hükümetine şikâyet ederek görevinden uzaklaştırmışlardı[179]. Ancak 1920 yılında İstanbul hükümetinin Andolu'da karar alma yetkisi kalmadığından Sultan Bey yeni kurulan TBMM hükümetine bağlı olarak görevine devam etmişti. İngilizlerin hedef aldığı Cizre kaymakamı Milli Mücadele'ye destek veren yöneticilerden biriydi ve TBMM'ne kutlama telgrafı göndermişti[180]. Sultan Bey'in kışkırtmaları etkisiyle veya Araplara verilen sözlerin tutulmadığı gerkçesiyle Telafer'deki aşiretler 3 Haziran'da İngiliz askerlerine saldırarak General J. E. Barlow, Teğmen L. Stuart, Çavuş A. Walker ve Er W. Lawlor'ı öldürmüşlerdi[181]. Birkaç gün içinde Kuzey Fırat hattında ayaklanan Araplar iletişim hatlarını kesmeye ve karakollara baskın düzenlemeye başladılar. Albay Wilson telaşa kapılmıştı. Olayların diğer bölgelere sıçrayabileceğinden korktuğu için daha katı askeri önlemler almaya karar verdi ve adı doğu çöllerinde efsaneleşmiş Albay Gerald Leachman'ı Bağdat'a çağırarak Arap milliyetçilerinin çıkardığı olaylara müdahale etmesini istedi. Leachman'ın müdahalesi sert ve kanlı oldu. Temmuz ayında Musul ve çevresinde kuşatılan aşiretlerden 2.200 kişi katledilerek isyan bastırıldı[182]. General Leachman, başarısının ortaya çıkardığı öz güvenle aşiret liderlerini aşağılamaya ve onlardan kaynaklı olarak asayişsizliklerin ortaya çıktığını söyleyemeye başladı. Aşiret liderleriyle yaptığı bir toplantı sonrasında Leachman'ın konuşmalarına kızan bir genç onu sırtından vurarak öldürdü.

179 Bell, *Review of The Civil Administration of Mesopotamia*, s. 138-139.

180 Sultan Bey'in 6 Mayıs 1920 tarihinde TBMM'nin kuruluşunu tebrik için gönderdiği telgraf tam da İngilizlere yapılan saldırıların yapıldığı günlerde Meclis Genel Kurulu'nda okunmuştu. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 2, İçtima: 22 (2 Haziran 1920, Çarşamba), s. 39.

181 Wilson, *Loyalties Mesopotamia 1914-197*, s. viii; Öldürülen İngilizler için ayrıca bkz. Bell, *Review of The Civil Administration of Mesopotamia*, s. 139.

182 1920 Arap ayaklanması için bkz. Howard M. Sachar, *The Mergence of The Middle East (1914-1924)*, New York 1969, s. 369-373; ayrıca bkz. Hunt, *The History of Iraq*, s. 63.

Leachman'a düzenlenen suikast Londra'nın tepkisini çekmiş, İngilizler hep bir ağızdan "Arapların ihaneti"nden bahsetmeye başlamışlardı[183].

Ayaklanmanın şiddeti dindikten sonra Bağdat ve Kazimeyn'de halk kendilerini temsil etmesi için delegeler seçmişti. Bu delegeler Albay Wilson'a başvurarak anayasa hazırlanması ve meclis kurulması için isteklerini iletti. Delegelerle diyalog kurulsa da bu konudaki gelişme ancak Percy Cox'un Bağdat'a gelmesiyle yaşandı. Karışıklıklar çıktığında önce askeri tedbirler uygulanmış bunun başarılı olma şansının az olduğu görülünce de hükümet Percy Cox'u devreye sokmaya karar vermişti. Cox'u Araplar çok seviyorlardı. Hatta Albay Wilson'ın yaptığı ankette onun Yüksek Komiser olarak atanması için görüş bildirmişlerdi. Aynı günlerde Londra'ya gidecek olan Cox, oluşan şartlar üzerine haziran sonunda iki günlüğüne Bağdat'a uğramıştı. Sivil anayasa hazırlanması konusunda onay vermesiyle 20 Haziran'da İngiltere hükümeti adına Arap Delegelere bir açıklama yapıldı. Açıklamada; "Majesteleri hükümetinin Percy Cox'u Mezopotamya'ya Sivil Komiser olarak atadığı, Cox'un Meclis oluşturmak için yetkilendirildiği ve görevine sonbahardan itibaren başlayacağı" bildiriliyordu[184].

Bu açıklamaya on gün sonra cevap veren delegeler bir an önce Meclis'in kurulmasını istediler. Percy Cox, anayasa ve seçimle ilgili çalışmaları başlattıktan sonra Londra'ya döndü. İşlerin yürütülmesi yine Albay Wilson kalmıştı. Wilson, milletvekili seçimlerinin nasıl yapılacağını, Türklerin seçim kanununun mu uygulanacağı yoksa başka bir kanun mu yapılması gerektiğini ve daha önce Osmanlı Parlamentosu'na seçilen milletvekillerinin durumunu görüşmek için bir komisyon oluşturmak istedi. Basralı Seyyid Talib gibi İngiliz manda taraftarları Komisyon'a alınmıştı[185]. Komisyon'a seçilenler arasında milliyetçi istekleri olanlar da vardı. Yusuf Suvaydi, Şeyh Ahmed Davud, Cafer Ebu Timman ve Ali Bezirgan bağımsızlık taraftarıydılar. Bunlar ikinci kez toplantı çağrısına uymayarak Komisyon'un çalışmalarına engel oldular. Bağdat'ta halk tekrar bağımsızlık gösterileri yapmaya başladı. Bu

183 Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, s. 450.

184 Bell, *Review of The Civil Administration of Mesopotamia*, s. 142.

185 Seyyid Talib ve ailesiyle ilgili biglilerin 1916 yılından beri raporlarda yer aldığı görülüyor. Kullanılabilecek bir isim olarak görülüyordu. Bkz. *Arab Bulletin*, "History of Sayyid Talib and His Family", (30 Augustos 1916), No:17, s. 182-186.

gelişmeler üzerine Albay Wilson yine sert önlemlere başvurarak halkı camiilere çağıran ve ayaklanmanın manevi yönünü temsil eden mevlidin minarelerden okunmasını yasakladı, milliyetçi Arapların tutuklanması için karar çıkardı. 1920 yılı Temmuz ayı sonunda gelinen nokta İngiliz yönetiminin şehirlerde sıkıyönetim ilan etmesi olmuştu[186].

Gertrude Bell'in en çok isteyeceği şeylerden bir Percy Cox'un Bağdat'ta olmasıydı ve ortaya çıkan karışıklıklar onu tekrar Bağdat'a getirmişti. Albay Wilson'ın gelişen olayları kontrol etmekte ne denli yetersiz kaldığını, uyguladığı yönetmelerin yanlışlığını ve aşiretlerle ilişkilerin kendisinin bıraktığı noktadan çok gerilerde olduğunu Cox'a detaylarıyla anlatmıştı. Aynı bakış açısına sahip olduğu için Gertrude'un değerlendirmelerini çok iyi anlamış, düşüncelerinde ona hak vermişti[187]. Aynı günlerde Gertrude başka birşey daha yapmıştı ki bu Wilson'u deliye çevirmişti. Şefini atlayarak düşüncelerini doğrudan hükümete yazmaya karar vermişti. Yazdığı mektupta herhangi bir şikâyet veya kötüleyici herhangi bir cümle yoktu. Sadece, Mezopotamya Manda Yönetimi'nin nasıl şekilleneceği ve Percy Cox'un Yüksek Komiser olarak atanmasından sonra oluşturulacak Devlet Konseyi ve Millet Meclisi hakkında kısa bilgiler vermişti[188].

Mezopotamya'daki düşüncelerini zaman zaman önemli gördüğü kimselerle paylaşıyordu. Fakat bağlı olduğu birimi atlayarak doğrudan hükümete yazdığını öğrenmesi Albay Wilson'ı çok rahatsız etmişti. Gertrude'u keyfi davranışlarından dolayı Londra'ya şikâyet ederek uyarılmasını istedi. Gizli Servis'in başında bulunan Edwin Montagu tarafından Gertrude'a gönderilen mektup tam da Wilson'ın isteyeceği türdendi. Edwin, Gertrude'u keyfi davranışlarda bulunmaması ve elde ettiği bilgileri başkalarıyla paylaşmaması için uyarıyordu. Gertrude, babasına yazdığı mektupta olayın kendini nasıl üzdüğünü ve kendisine haksızlık yapıldığını anlattı. Oysa resmi olarak yazdığı bütün mektupları Wilson'a gösteriyor, onayını aldıktan sonra gönderiyordu. Tek göstermediği yazıları ailesiyle arkadaşı Domnul'a gönderdiği mektuplardı[189].

186 Bell, *Review of The Civil Administration of Mesopotamia*, s. 143.

187 Mektuplar, (Newcastle) 20 Haziran 1920 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

188 Townsend, *Proconsul to The Middle East*, s. 136-137.

189 Mektuplar, (Newcastle) 7 Ağustos 1920 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Bir süre sonra Edwin'e yanlış birşey yapmadığını açıklayan bir mektup gönderdi. Edwin'den gelen mektupla kendisinin yazdığı cevabın birer kopyasını da Wilson'a iletti. Bu hareketiyle Wilson'ın şikâyeti sonucu oluşan durumun farkında olduğunu göstermek istemişti[190].

Yaşanan olumsuzluklara üzülüyordu. Birkaç İngiliz askeri ölüyorsa da bunun karşılığında hayatını kaybeden Arapların sayısı binlerle ifade ediliyordu. Gertrude, samimi düşüncelerini babasıyla paylaştı: "Evet, Türkler bu toprakları yönetmekte yetersiz kaldılar. Ama bizler de yapamadık, yönetmeyi başaramadık"[191]. Bu değerlendirmesi yıllar önce çöllerde gezerken tekrarladığı "ancak İngiltere'nin Arap topraklarını idare edebileceği" inancının kısa sürede yok olması anlamına geliyordu. Hayaller ve gerçekler birbirinden çok farklıydı ve gerçeklerin yüzü çok acıydı. Şimdi İngilizler gerçeklerin o acı yüzüyle karşılaşıyorlardı.

Ayaklanmaların arkası kesilmiyordu. Çatışmaların yeniden başlaması üzerine İngiliz hükümeti Albay Wilson'ı Mezopotamya'dan almaya karar verdi. Wilson'ın gidecek olmasıyla Gertrude'un da durumu değişiyordu. Kendisine düşman olan insan Bağdat'ta ayrılırken, hayran olduğu Percy Cox yanına geliyordu. Eylül başında Albay Wilson'ın Bağdat'tan ayrılacağını öğrendi. İran'daki petrol şirketinin sorumlusu olarak görevlendirilmişti. Aldığı bu haberden sonra ilişkileri artık daha normale dönmüştü. Bir akşam Basralı Seyyid Talib'in de katıldığı Bağdat'ın üst düzey askeri ve sivil görevlileriyle yemek yediler. Gertrude, annesine her ikisinin de davranışlarının şartlar tarafından belirlendiğini yazdı ve ekledi: "Ama Wilson'ın kalbinin derinliklerinde Mezopotamya için neler hissettiğini o kadar merak ediyorum ki"[192].

Albay Wilson'a 27 Eylül'de bir veda partisi düzenlediler. Gidenin kendisine düşman olmasını istemiyordu. Gertrude ona bir kızgınlığı olmadığını, hatta Londra'ya uğradığında kendisiyle görüşmekten memnun olacağını söyledi[193].

---

190 Mektuplar, (Newcastle) 23 Ağustos 1920 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

191 Mektuplar, (Newcastle) 23 Ağustos 1920 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

192 Mektuplar, (Newcastle) 5 Eylül 1920 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

193 Mektuplar, (Newcastle) 27 Eylül 1920 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Wilson'ın gidişi Percy Cox'un gelişinin müjdesiydi ve onun 3 Ekim 1920'de Basra'ya geleceğini haber almıştı[194]. O kadar büyük bir sabırsızlıkla bekliyordu ki Percy Cox'u. Yokluğunda ortaya çıkan bütün olayları anlatmayı, canını yakan şeyleri onunla paylaşmayı istiyordu. Sırf onunla paylaşacaklarını kaleme aldığı bir hatırlatma defteri hazırlamıştı. "Percy Cox geldiğinde her şeyi anlatacağım, *Kokus* geldiğinde. Lütfen Tanrım, lütfen" diye yazdığı cümlelerle babasına heyecanını anlattı[195].

Mezopotamya Sivil Yönetimi'nin başkanı Yüksek Komiser Percy Cox 11 Ekim 1920 tarihinde Bağdat'a geldi. Başta Gertrude olmak üzere herkes sevinçliydi. Şehirdeki aşiret liderleri Cox'un evine akın ettiler. Tabii ki Gertrude başköşedeydi. Percy Cox, kendi yokluğunda Gertrude'a yapılan haksızlıkları unutturmak istercesine ilk gün Gertrude'a "Doğu Sekreterliği" görevini verdi. Bu atamayla Percy Cox'un en yakınında ve en güvendiği insan olduğu tescil ediliyordu. 52 yaşındaki Gertrude böyle bir göreve atandığı için çocuklar gibi sevinçliydi. Yüksek Komiser ona yerlilerle yapılacak görüşmeler ve resmi dairelerde görevlendirilecek kişilerle ilgili açık çek vermişti. Böylece Gertrude, Cox'un Philby, Cheesman ve Garbett'tan oluşan çekirdek ekibi içerisinde yer alıyordu[196].

Percy Cox, Yüksek Komiser olarak kendisine verilen yetkiyle hemen Mezopotamya Devlet Konsülü'nü oluşturmaya karar verdi. Arap ayaklanmasından sonra bu İngiltere için kaçınılmaz bir durumdu. Percy Cox, Araplardan oluşan bir Devlet Konsülü kurulması konusunu önce Gertrude ve yakın ekibine anlattı. Daha sonra 20 Ekim'de daha geniş katılımlı bir toplantı düzenleyerek Bağdat'ta bulunan önemli sivil ve askeri görevlilerle düşüncelerini paylaştı. Yüksek Komiserliğe bağlı Devlet Konsülü tam anlamıyla bir hükümet şeklinde çalışacaktı. Hepsinden olumlu görüş aldıktan sonra Konsül'e katılacak üyelerin belirlenmesi için artık seksen yaşına gelmiş olan Nakib Abdurrahman el-Geylani ile buluştu[197].

194 Mektuplar, (Newcastle) 27 Eylül 1920 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

195 Mektuplar, (Newcastle) 3 Ekim 1920 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

196 Mektuplar, (Newcastle) 17 Ekim 1920 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

197 Mektuplar, (Newcastle) 24 Ekim 1920 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Aslında bu görev için can atan A. T. Wilson'ın Bağdat'a davet ettiği Seyyid Talib vardı. Ama Gertrude ondan hiç hoşlanmamıştı. Abdurrahman el-Geylani ise Gertrude'un Bağdat'taki en yakın dostlarından biriydi. Birçok defa Bağdat'ta oluşturulacak yönetimde yer alması konusunda Nakib'e telkinlerde bulunmuştu. Şimdi Nakib'e ihtiyaç duyulduğu bir andı ve Nakib, kendisine teklif edilen Devlet Konsülü Başkanlığı görevini reddetmedi. Mezopotamya'nın değişik bölgelerinden onsekiz kişiye mektup yazarak Konsül'e üye olmaları için çağrıda bulundu. Kasım ayının başında Konsül'ün oluşturulması için her şey hazırlanmıştı[198]. Nakib Abdurrahman el-Geylani hükümet başkanı diğer bir ifadeyle Başbakan olarak atanmıştı. Diğer taraftan Gertrude, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanan Arap milliyetçilerinden Cafer el-Askeri Paşa'yı Bağdat'a davet etmişti. İngiltere taraftarı görünen Cafer Paşa gibi isimlerin hükümette yer almasını istiyordu. Gertrude, Paşa'yı akşam yemeğine davet ederek gelişmeleri onunla paylaştı. Ertesi günü Cafer Paşa, Nakib'in kurduğu hükümette Savunma Bakanı olarak görev almıştı. Percy Cox ve Gertrude, Bağdat'taki iki önemli ismin hükümette yer almasına önem verdiler. Seyyid Talib, Mezopotamya'daki Sünni Müslümanların liderlerinden biriydi ve önemli görevler almak konusunda çok istekliydi. Talib, henüz savaş başlamadan önce Türklere karşı İngilizlerle iş birliği yapmıştı[199]. İngilizler onun ne çok ihtiraslı olduğunu biliyorlardı ama Sünnilerin memnuniyeti için onu İçişleri Bakanı olarak atamışlardı. Hükümetteki diğer isim ise Sasun Eskail Efendi'ydi. Bağdat'taki Yahudi bir aileye mensup olan Sasun Efendi, ticaretle uğraşması nedeniyle hesap işlerinden anlıyordu. İlk başlarda Seyyid Talib'in bulunduğu bir alanda çalışamayacağını söyleyerek teklifi reddetse de Gertrude'un devreye girmesiyle Maliye Bakanlığı görevini kabul etmişti[200]. Cafer Paşa'nın daha sonra sıklıkla dile getirdiği sorunlardan biri hükümete alınanların Türk taraftarı olup olmadıklarının iyi tespit edilmesiydi. Ona göre Türkler Anadolu'da güç kazandıktan sonra tekrar Mezopotamya'yı ele geçirmek isteyeceklerdi ve aralarında

198 Mektuplar, (Newcastle) 1 Kasım 1920 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

199 Seyyid Talib'in İngiltere korumasına girmesi için bkz. Busch, *Britain, India and Arabs*, s. 11-12.

200 Mektuplar, (Newcastle) 1 Kasım 1920 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

onları destekleyecek insanlar bulunmamalıydı[201]. Bu tehlikeyi elbette İngilizler de ihtimal dâhilinde görüyor, görev verdikleri her ismin Türk düşmanı ve İngiliz taraftarı olmasına özen gösteriyorlardı.

Nakib'in başkanlığında kurulan hükümet birkaç gün sonra ilk toplantısını yaparak, aşiret liderlerine isyanı durdurmaları için uyarı mesajı gönderdi. Mesajı alan Fahad Bey aceleyle Gertrude'un yanına gelerek gönderilen mesajın içeriğini sordu. Kendisinin ve aşiretinin Arap hükümetinden kimseyi tanımadığını tek tanıdıkları kişinin *Hatun* ve *Kokus* (Cox) olduğunu, güvence verilmeden de hükümetle hiçbir şekilde irtibat kurmayacağını söyledi. Gertrude ve Cox'un yardımcısı Philby, Fahad Bey'e yeni hükümetin kendilerini hedef almayacağına dair güvence verince işler tatlılıkla halledildi[202]. Fahad Bey'in tepkisinden anlaşıldığı kadarıyla yeni hükümetin de durumu sıkıntılı olacak, aşiretlerin bir Arap hükümetini tanıması için zamana ihtiyaç olacaktı.

Yüksek Komiser Percy Cox'un kasım ayında oluşturduğu hükümet veya diğer adıyla Devlet Konsülü sistemiyle Irak'taki idari yapı değişmişti. 1917-1920 arasındaki işgal dönemi Mezopotamya Askeri Yönetimi olarak adlandırılırken, 1920 yılından Faysal'ın 1921 yılında Irak Kralı olmasına kadar geçen dönem Mezopotamya Sivil Yönetimi olarak kabul ediliyordu. Percy Cox'un Yüksek Komiserlik görevi ise 1923 yılına kadar devam etti. İngiltere, uluslararası hukuk kurallarına göre Milletler Cemiyeti adına 3 Mayıs 1920 yılından itibaren Irak'ta mandater devlet olarak bulunuyordu. Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'ne göre her yıl sonunda hazırlanan bir raporla manda bölgelerinde neler yapıldığının açıklanması gerekiyordu. 1920 yılı sonunda Frank Balfour tarafından hazırlanan manda raporu Milletler Cemiyeti'ne sunuldu. Filistin ve Irak'taki manda yönetimleri için neler yapıldığı ve gelecekte neler yapılacağı maddeler haline açıklandı. Bu raporda ayrıca İngiltere, Milletler Cemiyeti'ne manda rejimlerini en kısa sürede sonlandıracağına söz veriyordu[203]. Ancak gelişmeler verilen sözdeki gibi en kısa sürede

201 Cafer Paşa'nın yakınmaları hakkında düşünceleri için bkz. Mektuplar, (Newcastle) 14 Kasım ve 29 Kasım 1920 tarihlerinde babası Hugh Bell'e gönderdiği mektuplar.

202 Mektuplar, (Newcastle) 7 Kasım 1920 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

203 *Draft Mandates For Palestine and Mesopotamia*, (Printed and Published by His Majesty's Stationary Office), London 1921.

Irak'ı terk etmeye yönelik olmayacak, tam tersine işgal edilen bölgelerden çıkmamak için uzun uğraşlar verilecekti.

Fransa'nın Suriye'yi İşgali ve Faysal'ın Suriye'den Gönderilmesi

Sykes-Picot Anlaşması'nın açıkça Suriye'yi Fransız kontrolüne bırakmasına rağmen İngiltere bölgeden henüz vazgeçmiş değildi. İngiliz kuvvetleriyle Şam'a giren Faysal, krallığını ilan etmişti. İngiltere'nin devam eden istekleri nedeniyle de General Allenby Suriye'nin bağımsızlığına destek vermişti. Suriye'de kendilerine bağlı meşru bir yönetim kurulması İngiltere'nin çıkarlarını koruyacaktı. Faysal'ı kontrol etmesi ve İngiltere çıkarları doğrultusunda hareket etmesini sağlamak için Arap Büro'nun Şefi Kinahan Cornwallis danışman olarak görevlendirilmişti. Gelişmeler İngiltere'nin bölgeden çekilmek istemediğini açıkça gösteriyordu. Suriye'deki Faysal krallığının ilanından kısa bir süre sonra 9 Aralık 1918'de kaleme alınan bir rapor, İngiltere'nin olaylara bakış açısını ortaya koyuyordu. Raporda, Suriye'nin Anadolu'ya bağlanmasının ortaya çıkaracağı sıkıntılara değinildikten sonra şu değerlendirme yapılıyordu: "Stratejik açıdan hedefimiz bizim nüfuzumuz altında; siyasi bakımdan ise serbest bir Suriye olmalıdır. Müslümanların iyi niyetini de bununla yanyana elimizde tutmalıyız. Askerî açıdan, 1916 Sykes-Picot'dan daha itiraza müstehak bir düzenleme olamaz. Bu anlaşmayla, teşebbüs ruhu ve ihtiras dolu yabancı devlet (Fransa) bizim Orta Doğu'daki pozisyonumuzun içine dâhil edilmiştir[204]"

İngiltere açıkça 1916 yılında imzaladığı Sykes-Picot Anlaşması'nın kendi çıkarlarına aykırı olduğunu düşünüyordu. Ancak Filistin'i kontrolü altına alması için tavizler vermesi gerekiyordu. Bu arada Paris Barış Konferansı'nda ABD tarafından kurulması istenen King-Crane Komisyonu'nun çalışmaları bir fırsat olarak ortaya çıkmıştı. Komisyon'un Faysal yönetimi altındaki Lübnan, Halep, İskenderun, Trablus ve Lazkiye'de yapacağı çalışmalarda İngiltere taraftarlığı ortaya çıkarsa Fransa'ya karşı eli daha güçlü olabilirdi. İlk tepki Faysal geldi ve Başkan Wilson'a bir mektup göndererek önce teşekkür etti, sonra da eğer

204 Kürkçüoğlu, *Arap Bağımsızlık Hareketi*, s. 167.

Suriye'de bir manda kurulacaksa Amerika'yı, eğer bu mümkün olmayacaksa da İngiltere'yi talep ettiklerini bildirdi[205].

Suriye'deki durumu belirleyecek olan King-Crane Komisyonu 10 Haziran 1920 tarihinde Yafa üzerinden Suriye'ye gelerek 42 gün sürecek incelemelerine başladı. Toplamda 1520 adet yerleşim yerini gezdi. Bunların içinde şehirler, kasabalar ve köyler de vardı. Komisyon'un yaklaştığını öğrenen Faysal, Suriye Konferansı adını verdiği ve çeşitli kesimlerden üyelerin katıldığı bir toplantıyı 17 Haziran'da Şam'da topladı. Burada yapılan konuşmalarda Fransa'ya karşı tepkiler dile getirilerek, Amerika veya İngiltere'nin mandater devlet olması düşüncesi savunuldu. Suriye Konferansı'nda belirlenen ilkeler daha sonra 2 Temmuz'daki ikinci bir toplantıda kayıt altına alınarak Şam'a gelen King-Crane Komisyonu üyelerine teslim edildi. Yoğun bir şekilde Fransa düşmanlığı ile karşılaşan Komisyon, ilk raporunu 10 Temmuz'da Başkan Wilson'a iletti. Nihai raporunu ise 10 Ağustos 1919 tarihinde hem Başkan Wilson'a hem de Paris Barış Konferansı'nda oluşturulmuş Manda Komisyonu üyelerine gönderdi. Raporda, her bölgede yoğun olarak bağımsızlık isteklerinin olduğu ancak bu mümkün olmayacaksa o zaman Amerika veya İngiltere'nin mandater olarak kabul edileceğinin ortaya çıktığı yazıyordu. Ayrıca İskenderun halkı yabancı bir ülkeye karşı çıkıyor ve Türk yönetimine bağlanmayı istiyordu. King-Crane Komisyonu'nun raporu Fransız çıkarlarını ortadan kaldırdığı için rapor hemen sümen altı edildi ve daha sonra 1922 yılında yayınlanmasına izin verildi ama kopyaları dağıtılmadı[206]. Öyle görünüyor ki Amerika Başkanı Wilson, İngiltere'ye karşı denge unsuru olması için Fransa aleyhine gelişen süreci ortaya dökmeyi istemiyordu. Eğer gerçekten bölge halkının istekleri göz önünde tutulmak zorunda kalınırsa Fransa'nın Suriye'de mandater olmak için hiçbir şansı kalmıyordu. Diğer taraftan Fransa da daha fazla saldırgan bir tutum takınmaya başlamıştı. King-Crane Komisyonu'nun halkla görüştüğü sırada Paris'te toplanan sivil toplum kuruluşları Hicaz ve Filistin de dâhil olmak üzere Fransa'ya söz verilen yerlerin hemen işgal edilmesini

205 Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Ankara 2004, s.361-362. .

206 King-Crane Komisyonu'nun kurulması ve çalışmaları için bkz. McNamar, *The Hashemites*, s. 103-118.

Başbakan Clemenceau'dan istemişlerdi[207]. Clemenceau'nun böyle bir işgale girmesi mümkün değildi ama Temmuz 1919'da kendisine yapılan bu başvuru sırasında İngiltere Başbakanı Lloyd George ile işgal topraklarının geleceğini görüşmeye başlamıştı. Her iki lider kendi çıkarlarını Amerika Başkanı Wilson'ın inisiyatifine bırakmak istemiyorlardı. Görüşmelerde İngiltere Filistin ve Musul'un kendisine bırakılması şartıyla işgal ettiği Kilikya, Şam ve Halep bölgelerini Fransa'ya teslim edecekti. Clemenceau, hazırlanan bu anlaşma taslağını 15 Eylül 1919'da Paris Barış Konferansı tarafından oluşturulan Konsey'e teslim etti. Amerika, Japonya ve İtalya temsilcileri iki ülkenin kendi aralarında karara vardığı anlaşmayı onayladı. Böylece Suriye Anlaşması adıyla tarihe geçen İngiltere-Fransa uzlaşma metni hayata geçirilmeye başlandı[208].

İngiltere'nin Suriye'den çekileceğini öğrenen Faysal büyük bir telaşa kapıldı. Doğruca Londra'ya giderek Lloyd George ile görüştü. Başbakan, Suriye'den çekileceklerini ama Araplar üzerlerine düşeni yaparsa kendilerine yardıma devam edeceklerini söyledi. Londra'dan beklediği desteği bulamayan Faysal bu kez Paris'te Clemenceau ile görüşerek Fransız işgalini durdurmaya çalıştı. Clemenceau, işgal sürecinin ve Fransız yönetiminin sorunsuz gerçekleşmesini istiyordu. Bu nedenle Suriye'nin işgal edileceğini ama Faysal'ın hâkimiyetini devam ettireceği bölgelere asker gönderilmeyeceğini söyledi. Bir de Faysal'a imzalaması için anlaşma metni gönderdi. Faysal Aralık 1919'da kendisine ulaşan bu anlaşma metnini hemen imzalamak yerine görüş alacağı Suriye Meclisi'ne götürdü. Ocak 1920'de yapılan görüşmede bu anlaşmanın kabul edilmemesi konusunda görüş birliği ortaya çıktı[209].

Faysal, Fransız mandası altına girmemek için her şeyi denemeye kararlıydı. İngiltere başbakanına mektuplar yazdı, General Allenby'yi devreye sokmaya çalıştı ama başarılı olamadı. Londra kararını vermişti. Suriye'den çekilecekti. İngiltere tarafından yüzüstü bırakıldığını düşünen Faysal, Türkiye'de kurtuluş mücadelesi başlatan Mustafa Kemal Paşa'ya başvurmak zorunda kaldı. Faysal'ın yaptığı teklif, İslam Konferedasyonu oluşturmaktı. 1919 yılı içinde gelen bu teklifi Mustafa Kemal

207 Umar, *Suriye'de Osmanlı Yönetimi*, s. 358.

208 Suriye Anlaşması detayları için bkz. Yaşar Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)*, Ankara 1990, s. 51-90.

209 Faysal'ın destek çabaları için bkz. Karsh, *Empires of The Sands*, s. 284-286.

Paşa, olumlu karşıladı. Hatta Halep ve Şam müslümanlarına gönderdiği yazılarla onların Fransızlara karşı girişeceği mücadeleyi desteklediklerini bildirdi. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanan Faysal ve adamlarının ortaya koydukları güven vermeyen davranışları nedeniyle Mustafa Kemal Paşa, Suriye konusuna mesafeli yaklaşmak zorunda kaldı. Mustafa Kemal Paşa haklı olarak Faysal'ın geçici bir süre için Türkleri kendi çıkarı için kullanacağını ve daha sonra yine Arap Krallığı sevdasına döneceğini düşünmüştü. Bu düşüncesinde ne kadar haklı olduğu Faysal daha sonra İngilizler tarafından Irak'ta tahta oturulduğunda ortaya çıktı. Faysal'ın ilk işi Anadolu'dan toprak talep etmek olmuştu[210].

Türkiye'deki Milli Mücadele hareketinin lideriyle irtibat kurmaya çalışan Faysal, bir kozunu daha ileri sürdü. Suriye, Filistin ve Lübnan'ı kapsayan geniş alandaki krallığını meşru zemine dayandırıp, Fransa'nın manda yönetimini bir işgal durumuna getirmek istiyordu. Bunu sağlamak için Suriye'nin çeşitli bölgelerinden gelen delegelerin katılımıyla bir Suriye Kongresi topladı. 6 Mart 1920'de açılan Kongre'de Paris Barış Konferansı'nda alınan kararlar, İngiltere ve Fransa'nın kendi aralarında yaptıkları paylaşma anlaşmaları eleştirildi. Bağımsız Suriye'ye tekrar tekrar vurgu yapıldı. Filistin'in de Suriye'nin ayrılmaz bir parçası olduğu, yönetiminin de meşruti monarşi olduğu belirtildi. Kongre'nin son günü olan 8 Mart'ta Faysal'ın Lübnan ve Filistin'i de kapsayan Birleşik Suriye'nin kralı olduğu kabul edildi. Bu karar İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'ne ilan edildi[211].

Fransızlar, Faysal'ın kral ilan edilmesine önce sessiz kaldılar. Ancak milliyetçi hareketler Lübnan'a ve Beyrut'a sıçrayınca işler değişti. Temmuz 1920 başında Lübnan Büyük Meclisi, Faysal'ı ve Suriye'nin bağımsızlık davasını destekleme kararı alması Fransa'yı telaşlandırdı. Zamana yayılması düşünülen Suriye'nin işgalinin bir an önce yapılmasına karar verildi. Beyrut'ta bulunan Fransız Kuvvetleri Komutanı

210 Faysal'ın Mustafa Kemal Paşa'ya müracaatı ve anlaşma çabaları için bkz. Sina Akşin, "Turkish-Syria Relations in The Time of Faisal (1918-20)", *Turkish Yearbook of International Relations*, Vol 20 (1980), s. 1-17; Metin Hülagü, "Milli Mücadele Döneminde Türkiye-İslam Ülkeleri Münasebetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XV / Kasım 1999 / Sayı: 45, s. 901-938; Hadiye Yılmaz, "Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Anlaşması ve Milli Mücadele Döneminde Suriye ve Irak", *CTAD*, Yıl 10, Sayı 20, (Güz 2014), s. 289-306.

211 Umar, *Suriye'de Osmanlı Yönetimi*, s. 413-417.

General Henri Gouraud, 1919 yılı başında Suriye'deki işgali gerçekleştirmek için yetkilendirilmişti. Milliyetçi hareketlerinin Fransız karşıtlığı üzerinden gelişmeye başlaması üzerine Faysal'ın yakın adamı Nuri Said ile görüşerek işgalin başlayacağını bildirdi. Ardından da 14 Temmuz 1920 tarihinde Faysal'a bir ültimatom gönderdi. General Gouraud dört gün içinde isteklerinin kabulünü istiyordu. Ültimatom süresi 15 Temmuz'da başlayacak 19 Temmuz'da sona erecekti. Eğer Faysal, belirtilen süre içinde Fransız manda yönetimini kabul etmezse Fransız ordusu Suriye'yi işgal edecekti[212].

Faysal, İngiltere'nin yardım edebileceği ümidiyle hemen General Allenby'ye koştu. Ültimatomun bir haksızlık olduğundan bahsetti. Nisan ayı sonundaki San Remo Konferansı'nda İngiltere ve Fransa'nın manda alanları şüpheye yer bırakılmadan belirlenmişti. Bu aynı zamanda İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Suriye Anlaşması'nın hayata geçirilmesi anlamına geliyordu. General Allenby, Faysal için hiçbir şey yapamayacağını söyledi. Faysal, ümitsiz ve çaresizdi. Fransız isteklerini kendisinin onaylaması kendi kendini imha anlamına gelecekti. Yapabileceği tek şey her zaman olduğu gibi bir kongre toplayarak ültimatomu geniş bir kitlenin onayına sunmak olabilirdi. Böylece sorumluluk paylaşılmış olurdu. Kongreyi topladı ama kimse böyle bir ültimatomun kabul edilmesini savunmadı. Faysal, çaresizce Yasin el-Haşimi'yi Genelkurmay Başkanı olarak atayarak savaş hazırlığı yapmasını istedi. Haşimi, hiçbir şekilde Fransızları yenme ihtimallerinin olmadığını anlatarak savaşa girilmemesini tavsiye etti. Bunun üzerine Faysal, Şam'daki Fransız askeri yetkilisine General Gouraud'un ültimatomunu kabul edeceğini haber verdi. Yalnız ültimatom süresi biteli bir gün olmuştu ve Şam ile Beyrut arasındaki telgraf hatları da kesikti. General Gouraud ise çoktan Fransız ordusuna Beyrut'tan Suriye içlerine hareket emri vermişti.

Faysal, Şam'daki askeri yetkililere ve General Gouraud'a defalarca ültimatomu kabul ettiğini söylese de Fransızlar geri adım atmadılar. Fransız ordusu önce Halep üzerine yürüdü. Halep'tekiler savaşmamaya karar verdiklerinden herhangi bir çatışma yaşanmadan Halep işgal edildi. Alelacele bir araya getirilen 3.000 kişilik Suriye ordusu Şam'ın dışındaki Meyselun'da beklemeye başladı. 9.000 kişilik Fransız ordusu

212 Gouraud'un ültimatom maddeleri için bkz. Karsh, *Empires of The Sand*, s. 287.

24 Temmuz'da Şam önüne gelerek saldırıya geçti ve savaş öğle vakti son buldu. Fransızlar uçaklarla siperleri bombalamışlar, hemen hemen askerler karşı karşıya gelmeden Suriye ordusunu imha etmişlerdi. 1.500 Arap askerine karşılık 42 Fransız askeri hayatını kaybetmişti.

25 Temmuz 1920 tarihinde Şam'a giren Fransız ordusu yönetimi ele geçirdikten sonra da Faysal hâlâ iktidarını korumak için çaba sarf etti. Aynı gün Alaaddin Darubi başkanlığında bir hükümet kurarak, Fransız mandasını kabul ettiğini açıkladı. Diğer taraftan da İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a bir telgraf göndererek "İngiltere'ye yakın olduğum için benden intikam alacaklar" diyerek kendisine yardım edilmesini istedi. Faysal'ın iktidarı bırakmamak için her şeyi yaptığını gören General Gouraud, 27 Temmuz'da verdiği bir ültimatomla Faysal'ın 10 saat içinde ülkeyi terk etmesini istedi. Fransız baskısına direnemeyen Faysal ertesi gün demiryoluyla Dera'ya geldi. Bir süre burada kalmayı ve Suriye'yi terk etmemeyi denediyse de Fransız uçaklarının Dera üzerinden geçerek gözdağı vermesiyle önce Hayfa ve oradan da İtalya'ya geçmek zorunda kaldı. Devrik Kral'ın son durağı ise Londra oldu[213]. Onun için İngilizlerin kendisine vereceğini ümit ettiği yeni görevler için burada beklemekten başka çare yoktu.

Kahire Konferansı: Kırk Haramiler ve Churchill'in Hıçkırığı

1920 yılı sonu Gertrude için çok yoğun geçiyordu. "Sayısız" diye belirttiği ziyaretçilerle görüşüyor, önemli gördüklerini Percy Cox'a iletiyordu[214]. Bu yoğunluk içinde neredeyse bir yıldır üzerinde çalıştığı ve "Mezopotamya'daki Sivil Yönetimin Değerlendirilmesi" başlığını verdiği raporunu tamamlamıştı. 147 sayfalık çalışması İngiltere'nin Basra'yı işgal ettiği 1915 yılından başlayarak Mezopotamya topraklarında yaşanan olayları anlatıyordu. Gertrude, gelişmeleri on farklı konuya ayırarak yazarken kişisel görüşlerine de yer veriyordu. Çalışma beş yıllık İngiliz yönetiminin bir özeti durumundaydı. Ancak başlıkta yer alan *Sivil Yönetim* ibaresi İngiltere'nin bölgede uyguladığı yönetim şeklinin

213 General Gouraud'un Suriye'yi işgali ve Faysal iktidarının son bulması süreci için bkz. Umar, *Suriye'de Osmanlı Yönetimi*, s. 446-451.

214 Mektuplar, (Newcastle) 16 Kasım 1920 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

bütününü ifade etmiyordu. 1920 yılı Ekim'ine kadar Mezopotamya'da *Askeri Yönetim* uygulanmış, Percy Cox'un atanmasıyla da *Sivil Yönetime* geçilmişti. Raporun hazırlanmasını Hindistan yönetimi istemiş ve tamamladıktan sonra da Delhi'deki siyasi şube tarafından yayınlanmıştı. Irak'taki Gizli Servis'te çalışan ve verilen her görevi başarıyla yerine getiren Gertrude'un emek verdiği bu raporlar sadece üst düzey yetkililere iletildiği için kamuoyunun onun hakkında bilgisi yoktu. O günlerde dikkat çeken ve halkın gündemine taşınan tek isim Lawrence olmuştu. 1920 yılında Amerikalı gazeteci Lowell Thomas'ın kaleme aldığı *With Lawrence in Arabia* adlı kitabı yayınlanmıştı. Lowell, Arabistan'da şahit olduğu Arap ayaklanmasını abartılı bir dille anlatıyor ve ayaklanmanın en önemli figürü olarak da Lawrence'ı sunuyordu. Sonraki yıllarda Lawrence'ın fotograf stüdyosunda çekilmiş özel pozlarından seçki yaptığı 64 adet resmi de kitabına yerleştiriyordu. Böylece Arap kıyafetleri içinde belindeki kaması ya da Arap liderleriyle birlikte verdiği pozlarla Lawrence hem bürokratların hem de halkın ilgisini çekiyordu. Lowell, ayrıca Faysal'ın Suriye'de kendini kral olarak ilan etmesine atıfta bulunarak, Lawrence'ı "Kral Yapan Adam" diye tanımlıyordu[215]. Lowell'in kitabının yayınlanmasından sonra Lawrence hakkında onlarca gazete yazısı kaleme alınmaya başlanıyor ve bu şekilde oluşturulan popüler kimlik Lawrence'ı Savaş Bakanı Winston Churchill'in Orta Doğu danışmanlığına kadar taşıyordu.

Gertrude ise Yüksek Komiser Percy Cox'un danışmanıydı, konumundan çok memnundu. Akşamları Cox ailesiyle yediği yemekler ya da Percy Cox'un her konuda onu dikkate aldığını gösteren yaklaşımları Bağdat'taki varlık nedeni haline gelmişti. Ama kişisel bazı sıkıntılar da yaşamıyor değildi. Gertrude'un bu günlerde karşısına çıkan en büyük problem savaşın ortaya çıkardığı ekonomik zorlukların babasını da etkilemiş olmasıydı. Uzun yıllar büyük kazançlar elde eden Bell ailesi savaştan sonra güçlerini kaybetmeye başlamış sonuçta da bankalardan kredi almak zorunda kalmışlardı. Aile o kadar zor bir duruma düşmüştü ki, babası Gertrude'un maaşını güvence olarak göstererek kredi almak durumuna düşmüştü. Yıllarca varlık içinde yüzen ve hiçbir harcaması sorgulanmayan Gertrude kendisine ödenen maaşla yetinmek zorunda kalmıştı.

215 Lowell Thomas, *With Lawrence in Arabia*, London 1921.

Bell ailesinin yaşadığı ekonomik sıkıntılar sadece kendilerini vuran bir sarsıntıdan kaynaklanmıyordu. Bütün İngiltere savaş harcamaları nedeniyle ekonomik dar boğaza girmişti. İngiltere'nin savaş planı en fazla iki yıl içinde zafere ulaşılması üzerine kurgulanmıştı. Fakat Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu savaşı dört yıl sürdürmüştü ve bu sürede İngiltere milyarlarca sterlini bulan harcamalar yapmıştı. Savaş döneminin İngiltere ekonomisinde ne denli büyük bir yıkım ortaya çıkardığı yıllara dağılan harcamalarından anlaşılabilmektedir. 1913-14 yılı harcaması 189.900.000 sterlinken, savaşın ilk yılı olan 1914-15 arasında 487.000.000 sterline yükselmiştir. Savaşın şiddetlendiği yıllar olan 1915-16'da 1.228.900.000; 1916-17'de 1.638.500.000; 1917-18'de 2.189.400.000; 1918-19'da 2.368.100.000 sterlin harcama yapılmıştı. 1919 yılı sonuna kadar yapılan toplam harcama ise 5 milyar sterlini geçmişti[216].

Savaşın artırdığı harcamalar İngiltere ekonomisini altüst etmişti. İngiltere işgal ettiği Mezopotamya ve Filistin'de hâlâ asker bulundurmak zorundaydı ve bu nedenle de savaş ekonomisini sürdürmekten başka çıkar yolu kalmıyordu. 1919-22 arasındaki giderleri 3 milyar sterlini geçiyordu[217]. Diğer taraftan savaş sonlandığı halde Arap aşiretlerine para ödenmesine devam ediliyor, Araplar kendilerine ödenen paraların azaltılması veya kesilmesini bir tehdit unsuru olarak kullanıyorlardı[218].

İngiltere'de devam eden bu harcamalar için tartışmalar yapılıyordu. Tam da İngiltere hükümetine yöneltilen eleştirilerin ortasında 1920 yılı içerisinde Arap aşiretleri ayaklanmaya başlamışlar, bu durumda İngiltere, Orta Doğu'daki askerlerinin sayısını 100.000 kişiye çıkarmak zorunda kalmıştı. Sükûnetin sağlandığı ağustos ayı sonuna kadar 900 asker ölmüş, 1.300 kişi de yaralanmıştı. Araplardan binlerce kişi öldürülmüştü ama İngiliz kamuoyu savaş sonrasında yaşanan asker kayıplarına büyük tepki gösteriyordu[219]. Üstüne üstlük ayaklanmaları

216 Jim Tomlinson, *Public Policy and Economy Since 1900*, Oxford 1990, s. 45.

217 Tomlinson, *Economy Since 1900*, s. 45.

218 Kral Hüseyin'in para taleplerinin devam ettiğine dair yazışmalar için bkz. Qatar Digital Library, IOR/L/PS/10/609 (P 3280/1916 Pt 2 'Arab Revolt - Subsidies' [6r] (11/156)

219 James D. Terry, *The Forty Thieves: Churchill, the Cairo Conference, And the Policy Debate Over Strategies Of Colonial Control in British Mandatory Iraq, 1918–1924*, (Unpublished The MA Thesis), the University of North Carolina, Chapel Hill 2008, s. 5.

durdurmak için birkaç ay içinde yapılan harcama ise 20 milyon sterlini bulmuştu[220].

Yapılan harcamaların Mezopotamya'dan elde edilecek petrol geliriyle tazmin edileceğine dair ümitler bulunsa da Albay Leachman'ın dost olarak kabul edilen bir aşireti ziyaretinde sırtından vurularak öldürülmesi, İngiliz kamuoyunun üzerine bir bomba gibi düşmüştü. Hem kamuoyu hem de bürokratlar Araplara ne derece güvenebileceklerini tartışmaya başlamışlardı. İngiltere için en önemli bölge Basra Körfezi'ydi. Savaş Bakanı Churchill'in de desteklediği düşünceye göre Mezopotamya'nın her tarafında asker bulundurulması gereksiz bir harcamaydı. Petrol ve stratejik önemi açısından Basra'nın elde tutulması yeterli olabilirdi. Ancak bu yaklaşıma karşı çıkanlar da vardı. Onca insan kaybının ve yapılan harcamının hesabı soruluyor, Musul'un petrol açısından daha önemli olduğu öne sürülüyordu. Churchill'in düşüncelerine karşı çıkanlardan biri de Gertrude idi. Musul ve Bağdat'tan asker çekilmesi düşüncelerinin ne denli tehlikeli olduğunu babasıyla paylaşıyordu: "Kuvvetlerin Basra'ya çekilmesi doğru bir karar değil, Arap hükümetinin henüz bir ordusu yok ve eğer biz destek vermezsek hükümetin devam etmesi mümkün olmayacak"[221].

Gertrude, İngiltere'nin Filistin'de asker bulundurmasını da gereksiz olarak değerlendiriyordu. Ona göre esas odaklanılması gereken yer Mezopotamya'ydı ve elde tutulması için her şey yapılmalıydı. 1921 yılı başında Churchill'den gönderilen bir telgraf Mezopotamya'nın kuzeyindeki birliklerin tamamen boşaltılarak, Basra'ya kaydırılacağını bildiriyordu. Gertrude böyle bir karara çok kızmıştı. Lloyd George ve Winston Churchill'in politikalarına duyduğu öfkeyi yine babasıyla paylaşmıştı: "Filistin'deki iki alayı çok ihtiyacımız olan burada bir-iki yıl kadar tutabiliriz. Fakat hayır. Onların hesapta tutmaya devam ettikleri bir Yahudi ilgileri var. Masraflar konusunda da Yahudiler ancak sessiz kalacaklardır. Beklentilerimin tamamen öldüğünü söylememe gerek var mı bilmiyorum"[222].

220 Terry, *The Cairo Conference*, s. 23.

221 Mektuplar, (Newcastle) 18 Aralık 1920 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

222 Mektuplar, (Newcastle) 10 Ocak 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Mezopotamya'da nasıl bir yönetim oluşturulacağına dair tartışmalar devam ederken Gertrude, Bağdat'ta bölgenin önemli isimlerini ağırladığı bahçe veya akşam yemeği partileri düzenliyordu. Bu partilerin düzenli yapılmasına da özen gösteriyordu. Bahçe partilerini genellikle hafta sonu organize ediyor, hafta içlerinde de yemekli toplantılarda şehrin ileri gelenleriyle bir araya geliyordu. Bu toplantıları şehrin nabzını tutmak, bilgi almak ve işleri yönlendirmek için gerekli görüyordu. Özellikle tehlikeli olarak gördüğü Seyyid Talib'in hareketlerini takip etmeyi önemsiyordu. Talib'in yaşlı Nakib üzerinde baskı kurmaya çalıştığını, hükümet üyelerinin değiştirilmesini talep ettiğini görüyor ve bu tarz hareketleri onun gelecekte güçlü bir konum elde etme çabasına bağlıyordu. Gertrude'un tespit ettiği bir durum da başta Seyyid Talib olmak üzere Bağdatlı aşiret liderlerinin İngiltere'nin Bağdat'tan çekilme ihtimalini düşünerek Irak Emiri olmak için birbirleriyle mücadele etmeye başlamalarıydı[223].

Bu çatışmalar içinde İngiltere'nin 100.000 kişilik bir ordu beslemeye devam etmesi artık ekonomisini zorlamaya başlamıştı. 1920 yılı içinde meydana gelen bir olay asker konuşlandırma konusunda farklı alternatiflerin olabileceğini göstermişti. Bu olay Somali'de başlayan Seyyid Muhammed bin Abdullah Hasan ayaklanmasının kısa sürede bastırılmasıydı. "Deli Molla" olarak adlandırılan Derviş Seyyid Muhammed bin Abdullah etrafına topladığı 20 bin kişilik "Derviş Ordusuyla" İngilizleri Somali'de sıkıştırmıştı. 1920 yılı başlarında Sömürgeler Bakanı Lord Alfred Milner, İmparatorluk Ordusu Kurmay Başkanı Henry Wilson'dan Somali'ye asker sevkederek Derviş Ordusu'nu yok etmesini istemişti. General Wilson, askeri harcamaların tartışıldığı bir zamanda bu seferi yapabilmek için 60 bin kişilik kuvvete ihtiyaç olduğunu, bunun da milyonlarca sterline mal olacağını belirtince, Lord Milner gözünü yeni kurulmuş olan Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne çevirmişti. Hava Kuvvetleri RAF 1918 yılında kurulmuş ve Savaş Bakanı Winston Churchill'e bağlanmıştı. Hava Kuvvetleri'nin Kurmay Başkanı Churchill'e bağlı olarak çalışan Hugh Trenchard idi ve o Somali üzerine yapılacak bir operasyonun sorumluluğunu alabileceğini

223 Yaptığı toplantılar ve Seyyid Talib'in durumuyla ilgili açıklamaları için bkz. Mektuplar, (Newcastle) 17 Ocak 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

söylemişti. Konu Churchill'in önüne geldiğinde önce Hava Kuvvetlerinin böyle bir savaşın içine çekilmesine karşı çıkmışsa da Trenchard'ın hazırladığı detaylı harcama raporu Churchill'in ikna olmasını sağlamıştı. Trenchard, kara askerleriyle yapılacak bir opersayonun 30 milyon sterline mal olacağını, ancak hava kuvvetleri ile yapılacak bir müdahalenin 1,5 milyon sterlin ile kapatılabileceğini detaylarıyla açıklıyordu. Diğer taraftan İngilizlerin önünde yaşanmış önemli bir örnek duruyordu. Fransızlar Şam'a yalnızca 9 bin kişilik bir kuvvet göndermişler, Arap ordusunu hava saldırılarıyla saf dışı bırakmışlardı. Fransızların başarısı hava kuvvetlerinin az gelişmiş yerlerde kısa sürede zafer kazanılabileceğini göstermişti. Churchill'in ikna olmasıyla Mısır'dan HMS Ark Royal savaş gemisiyle Somali'ye uçak filosu gönderilmiş, kısa sürede Derviş Ordusu etkisiz hale getirilmişti. Seyyid Muhammed hava saldırısından kaçamadığı için de yakalanarak sürgüne gönderilmiş, birkaç hafta sonra da yakalandığı İspanyol gribinden hayatını kaybetmişti. Sonuçta Kraliyet Hava Kuvvetleri, Mezopotamya'dakinden daha büyük bir ayaklanmayı tereyağından kıl çeker gibi kolaylıkla sonlandırmış ve operasyon çok ucuza getirilmişti[224].

Somali sorunu çözülmüştü ama Mezopotamya'daki kararsız durum hâlâ devam ediyordu. Üstelik alınan istihbarat raporları Musul ve çevresindeki Arapların Türklerle anlaştığını, yakın gelecekte Türklerin Musul'u tekrar ele geçirmek için harekete geçeceklerini söylüyordu. Gertrude bu tarz bilgileri çok da endişeyle karşılamıyor, eninde sonunda Arapların İngilizlere boyun eğeceğini düşünüyordu. Babasına; "Mezopotamya'yı güvenli bir halde tutabilirsek bu tarz girişimlerden korkmuyorum" diye düşüncelerini bildirdi[225].

Gertrude gelişmelerden endişe duymuyordu ama Savaş Bakanı Winston Churchill Mezopotamya konusunda endişeliydi. Sorunlu bir bölgede uzun süreli asker barındırmak mı, yoksa İngiltere taraftarı bir Arap hükümetini destekleyerek mi daha kârlı olacaklardı. Uygun bir kral iş başına getirilirse yapılacak anlaşmalarla İngiltere'nin çıkarları

224 Seyyid Muhammed Abdullah bin Hasan'ın Somali'deki mücadelesi için bkz. Douglas Jardine, *The Mad Mullah of Somaliland*, London 1923; Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanı Hugh Trenchard'ın mali raporu ve değerlendirmeleri için bkz. Terry, *The Cairo Conference*, s. 20-21.

225 Mektuplar, (Newcastle) 4 Aralık 1920 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

daha ucuza korunabilirdi. Diğer taraftan Churchill, Somali'deki Hava Kuvvetleri'nin başarısı üzerine Mezopotamya'da da yeni bir askeri yapılanmanın gerçekleştirilme ihtimalini, askeri harcamaların azaltılıp azaltılamayacağını, Filistin ve Ürdün'ün nasıl bir yönetime kavuşturulacağını düşünüyordu. Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanı Trenchard'ın teklifi de asker azaltılması yönündeydi. Kara askerinin yerini Hava Kuvvetleri'nin alması daha etkili ve ucuza mal olacaktı. Bu düşünceyi Mezopotamya Ordusu Komutanı General Haldane de destekliyordu ve Churchill'e gönderdiği bir mektupta Hava Kuvvetleri'nin büyük bir ordunun yerini alabileceğini, bunun da İngiltere ekonomisini zorlamayacağını yazıyordu[226]. Churchill, bu mektuptan sonra 14 Şubat 1921'de hükümetten Kahire'de bir toplantı yapılması ve Mezopotamya ile ilgili karar alınması için izin istedi. Churchill'in Orta Doğu'daki işgal edilen yerlerle ilgili olarak sorumluluk üstlenmesi, şubat ayı başında Sömürgeler Bakanı olarak atanmış olmasından kaynaklanıyordu. Yeni Sömürgeler Bakanı'nın isteğini değerlendiren hükümet, toplantının yapılmasını onayladı. Ayrıca Savaş Bakanlığı'nın Orta Doğu ile ilgili bütün sorumluluklarının Sömürgeler Bakanlığına aktarılmasına, tek karar makamı olmasına karar verildi. Hükümetin desteğini alan Churchill, tarihe Kahire Konferansı olarak geçen toplantının 12-25 Mart 1921 tarihleri arasında Kahire'de yapılmasına karar verdi.[227].

Konferans'a işgal bölgelerinde görev yapan Yüksek Komiserler, Filistin, Mezopotamya ve İran'da görev yapan görevliler, Basra Körfezi ve Aden'de bulunan konsoloslar, Somali Valisi ve düşüncelerine ihtiyaç duyulacağı düşünülen diğer memurlar davet edildi. Konferans'a başkanlık yapacak Winston Churchill 1 Mart'ta Londra'dan ayrılarak geldiği Kahire'de Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanı Hugh Trenchard, Askeri Operasyonlar Müdürü General P. P. de B. Radcliffe, Savaş Bakanlığı Finsans Bölümünden J. B. Crosland ve Maliye Bakanlığından George Barstow ile buluştu[228].

Konferans, Kahire'deki Semiramis Hotel'de yapılacaktı. Churchill, Konferans'ta hangi konuların ele alınacağının belirlenmesi için finans ve

226 Terry, *The Cairo Conference*, s. 23-24.

227 *Report on Middle East Conference Held in Cairo and Jerasulem (March 12th to 30th)*, London 1921, s. 3.

228 *Report on Middle East Conference Held in Cairo and Jerasulem*, s. 3.

siyasi konularda çalışacak iki farklı komite oluşturulmasına karar verdi. İki komite de Mısır ve Filistin Orduları Komutanı General Walter Congreve'ye bağlandı[229]. Bu yapılanmayla konuların siyasi ve ekonomik olmak üzere iki ana sorun etrafında tartışılması için bir adım atılmış oldu.

Gertrude, henüz Kahire Konferansı ile ilgili bir gelişme olmadığı halde şubat ayı başından itibaren şehrin ileri gelenleriyle toplantılar yaparak onların Mezopotamya yönetiminin kime bırakılmasını istediklerine dair düşüncelerini öğrenmeye çalışıyordu. Hükümet üyesi Yahudi Sasun Eskali Efendi, Türk bir prensin Mezopotamya'da kral olmasının birçok olumsuz olayı sonlandıracağını söylemişti. O an için bu düşünce Gertrude'a ilginç gelmişti. "Neden olmasın?" diye yazdı babasına ve ekledi: "Bizim Alman soylu bir kraliyet ailemiz var, Yunanlar da aynı şekilde Almanlar tarafından yönetiliyor, Mısır'daki hükümdar Arnavut kökenli, Mezopotamya için bir Türk kraliyet ailesi neden olmasın. Böyle bir durum elbette Arap bağımsızlığı düşüncesini ortadan kaldırsa da birçok sorunu yatıştıracaktır"[230].

Türk yönetici isteyenleri ve karşı çıkanları dinledi. Türk okullarında yetişmiş, hükümete hizmet etmiş Hikmet Bey gibi, "onlar daha kendilerini yönetemiyor, burayı nasıl yönetecek" diyenler de vardı, Kerkük Türklerinden İzzet Paşa gibi açıkça Türk propagandası yapıp, Türkiye'ye bağlanmak isteyenler de[231]. Gertrude'un bir karara varması mümkün değildi. Ama bu konuşulanlar daha sonra Kahire Konferansı'nın diplomasi masasının konularından biri haline gelecekti. Acaba bir Türk prens Mezopotamya kralı olarak atanabilir miydi?

İngiltere hükümetinin Konferans kararını 21 Şubat'ta görüşmesinin ardından Wilson Churchill'e bağlı çalışan Konferans Sekreterliği ertesi günü birimlere telgraf göndererek Kahire'de yapılacak toplantı için hemen yola çıkmalarını bildirmişti. Yüksek Komiser Percy Cox, Gertrude'a Kahire'ye gideceklerini, Sasun Efendi'yi de yanlarına alacaklarını bildirdi. Durumu öğrenen Seyyid Talib kendisinin seçilmemesine çok bozulmuş ve içerlemişti. Seyyid Talib'in çok önemsediği

229 *Report on Middle East Conference Held in Cairo and Jerasulem*, s. 4.

230 Mektuplar, (Newcastle) 7 Şubat 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

231 Mektuplar, (Newcastle) 13 Şubat 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

bu toplantıya katılmayı Gertrude kendisi açısından gerekli görmüyordu. İkisinin birden Bağdat'ı terk etmesinin tehlikelerinden bahsetse de Cox, hiçbir itirazı kabul etmeden kendisiyle birlikte gelmesini istedi. Gertrude bu ısrara rağmen pek istekli değildi ve Manda Yönetiminin Hukuk Danışmanı Sir Edgar Bonham-Carter'a danıştı. Onun da onaylamasıyla Kahire'ye gitmeye karar verdi. Basra'ya gidecek tekneye Gertrude, Percy Cox, Sasun Eskali Efendi, Cafer Askeri Paşa, Cox'un danışmanları Albay Slater ve Yüzbaşı Woods, Cafer Paşa'nın danışmanı Binbaşı Eadie ve General Atkinson birlikte bindiler. Basra Körfezi'ne geldiklerinde kendilerini İskenderiye'ye götürecek büyük gemiye taşındılar. Diğer bölgelerden gelenler de aynı gemideydiler. İran'daki İngiliz ordularının komutanı Edmund Ironside, Albay Frith, Albay Burnett, Albay Garbett ve Yüzbaşı Cheesman Kahire'ye giden üyelerdendi[232].

Ekip on günlük yolculuktan sonra İskenderiye'ye oradan da 11 Mart 1921'de Kahire'ye geldi. Şehre daha önce ulaşan Lawrence, yeni gelenleri karşılamak için istasyonda bekliyordu. Gertrude onu gördüğüne çok memnun oldu. Toplantının yapılacağı Semiramis Hotel'e giderek odasına yerleşti. Lawrence da kendisiyle birlikte odaya çıkmıştı ve birkaç saat olup bitenler ve Arap topraklarının geleceği üzerine konuştular[233]. Otelde İngiltere işgalinde bulunan toprakları temsilen birçok isim bulunuyordu. Eski şefi A. T. Wilson ile karşılaşmasına çok şaşırdı. "O da buraya gelmiş" diye yazdı. Filistin Yüksek Komiseri Herbert Samuel, Wyndham Deeds, Aden'den General Edwin Scott, Somali Valisi Geoffrey Archer, Arthur Prescott Trevor, General Haldane, General Allenby, Kinahan Cornwallis olmak üzere birçok önemli isim davet edilmişti[234]. Bunların dışında Kahire'ye Suriye'deki Faysal krallığında görev yapmış milliyetçi Araplar da gelmişlerdi. Gertrude ortaya çıkan curcunayı babasına "Fransızların Suriye'den kovduğu bütün herkes buraya doluşmuş. Başkanlıklarını da eski arkadaşım Dr. Abdurrahman Şehbender yapıyor" diye bildirdi[235]. Konferans'a Faysal

232 Mektuplar, (Newcastle) 27 Şubat 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

233 Mektuplar, (Newcastle) 12 Mart 1921 tarihli belirsiz isme gönderdiği mektup.

234 Kahire Konferansı'na katılanların tam isim listesi için bkz. *Report on Middle East Conference Held in Cairo and Jerasulem*, s. 32-33.

235 Mektuplar, (Newcastle) 12 Mart 1921 tarihli belirsiz isme gönderdiği mektup.

davet edilmemişti. Ancak kardeşi Abdullah, Ürdün ile ilgili konuların görüşülmesi için Kahire'ye çağrılmıştı.

Gertrude, Kahire'ye gideceğini bildirdiğinde babası durumu kızını görmek için bir fırsat olarak değerlendirdi. O da Kahire'ye gitmeye, kızıyla vakit geçirmeye karar verdi. Gertrude, Kahire'ye geldiğinde babası da Port Said'e ulaşmıştı. Gertrude için toplantının en güzel taraflarından biri babasıyla geçireceği vakit olmasıydı[236].

Kahire Konferansı için Semiramis Hotel'e gelen bütün delegeler toplantıdan önce otelin önünde toplanarak yaptıkları işi ölümsüzleştirmek istediler. Vali Geoffrey Archer'in Londra hayvanat bahçesi için Somali'den getirdiği iki küçük aslan yavrusunun en önde poza girdiği resim dünya tarihinin bu büyük paylaşım olayını günümüze görsel olarak taşıyan önemli bir belge oldu[237]. Çekilen bu resmin günümüze taşıdığı diğer bir ayrıntıysa Gertrude Bell'in Orta Doğu'yu şekillendirecek olan Konferans'a katılan tek kadın olmasıydı.

Açılış 12 Mart Cumartesi günü yapıldı. İki hafta devam edecek oturumlardaki konular Mezopotamya, Filistin, Aden ve Somali ile Genel Konular başlıkları altında toplanmıştı. Tartışmalar Siyasi Komite, Askeri Komite, Siyasi-Askeri Komite ve Finans Komitesi olarak belirlenen ekiplerle yapılacaktı. Siyasi ve Askeri konular ilk hafta, Filistin ve Ürdün konuları ikinci hafta tartışıldı.

Siyasi Komite üyeleri Winston Churchill, Percy Cox, Gertrude Bell, Thomas Lawrence, Binbaşı Hubert W. Young ve bir sekreterden oluşuyordu. 12-19 Mart günleri arasında yapılan özel oturumlarda Mezopotamya'nın geleceğinin nasıl şekilleneceğine bu komitenin çalışmalarıyla karar verildi. Toplantıda esas tartışma kralın kim olacağı konusunda düğümlendi. Altı seçenek ele alınarak herbirinin olumlu olumsuz yanları değerlendirildi. Kral olması düşünülen isimler Nakib Abdurrahman el-Geylani, Seyyid Talib, Muhammara Şeyhi, İbn Suud, Aga Han ve Sultan II. Abdülhamid'in oğlu Mehmed Burhaneddin Efendi idi[238].

236 Mektuplar, (Newcastle) Mart 1921 tarihli (günsüz) babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

237 Resmin orijinal adresi için bkz. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/personalia.php?photo_id=175

238 *Report on Middle East Conference Held in Cairo and Jerasulem*, s. 39.

Kırk Haramiler: Kahire Konferansı'na katılan delegeler

Nakib, geçici hükümetin başkanı ve Irak'ın ilk başbakanıydı. Seksen yaşındaki bu Sünni lider tam anlamıyla İngiliz taraftarıydı. Kral olması Şiiler dışında kimseyi rahatsız etmeyecekti. İngiltere için iyi bir seçim olabilirdi ama hem çok yaşlı hem de öyle bir görevi üstlenme konusunda isteksiz davranıyordu. İkinci isim Seyyid Talib Basra'dan bazı vaatlerle Bağdat'a çağrılmış, kendisine bakanlık verilmişti. İhtiraslıydı. Irak'a başka bir yerden gelecek herhangi bir Emiri kabul etmeyeceğini açıklamıştı. Irak Iraklılarındır sloganıyla hareket ediyordu. Kendisinin dışında seçilecek bir Iraklıya saygı gösterebilirdi ama Haşimi ailesinden veya başka bir yerden gelecek krala karşı çıkacaktı. İngiltere'ye bağlılık ve itaat konusunda kendisine güvenilemeyeceği için kolayca üzeri çizilebilirdi. Muhammara Şeyhi de önemli bir alternatifti. Günümüzdeki ismi Hürremşehir olan Muhammara Basra ile İran sınırda olan en uç yerleşim yeriydi, petrol bölgesi Abadan'ın kuzeyinde bulunan Muhammara İngiltere için çok önemliydi. Gertrude, 1916 Eylül'ünde Muhammara Şeyhi'ni ziyaret ederek onun İngiltere hakkındaki düşüncelerini öğrenmişti. Şeyh, İngiltere hakkındaki olumlu düşüncelerini Gertrude ile paylaşmıştı[239]. Şeyhe Mezopotamya'yı teslim etmek Mu-

239 Mektuplar, (Newcastle) Eylül 1916 tarihli (günsüz) ve 2 Eylül 1916 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektuplar.

hammara ve Abadan'ı da bir arada tutmak için iyi bir alternatif olabilirdi. Ancak şeyhin Fars kökenli olması halk tarafından kabul görmesini neredeyse imkânsızlaştıracaktı. Bu nedenle Şeyh de elenenler arasında yer aldı. İbn Suud ise İngiltere ile yaptığı anlaşmalar ve İngiltere'ye bağlılığı nedeniyle değerlendirilmeye alındı. Haşimi ailesine muhalif olan bu Suudi Emiri'nin henüz Arabistan'da dahi kabul görmesi tartışmalıyken Mezopotamya'ya kral yapılması birçok sorunu beraberinde getirecekti. Hindistan Müslümanlarının lideri Aga Han'ın da Mezopotamya ve Araplarla hiçbir bağının olmaması onun iktidarını da kısa süreli kılacaktı. Burhaneddin Efendi, Türk taraftarları için iyi bir isim olarak kral olarak ilan edilebilirdi ama hem Arap milliyetçilerinin direnişiyle karşılaşacak hem de İngiltere yerine Türkiye'ye bağlılık gösterecekti[240]. Dolayısıyla adaylardan hiçbiri değerlendirmeden geçemedi.

Faysal, Konferans öncesinde üzerinde düşünülmüş ve alternatif olarak değerlendirmeye alınmış bir isim değildi. Altı adayın çeşitli gerekçelerle elenmesinden sonra üçüncü toplantıda Faysal'ın ismi gündeme getirildi. Genç ve enerjik olması nedeniyle kısa sürede kendisine karşı çıkacak isimleri etkisiz hale getirebilirdi. Diğer taraftan İslam dünyasında karşılığı olan nüfuzlu Haşimi ailesine mensuptu, Arap kökenliydi ve her şeyden önemlisi de İngiltere'ye bağlı olacak bir isimdi. Yalnız, tek problem Iraklı aşiretlerin ve özellikle Seyyid Talib'in göstereceği dirençti. Faysal eğer dayatılmış olarak değil de yapılacak propaganda ile İngiltere'nin desteğini alan bir aday olarak halkın seçimiyle krallık tacını giyerse iktidarı uzun süreli olabilirdi. Konferans'ta kralın kim olacağına karar verilirken diğer taraftan da Irak olarak tanımlanan ülkenin sınırları çizildi. Alınan karara göre; Basra, Bağdat ve Musul Irak'ın doğal sınırları olarak kabul ediliyordu. Bu kararla Türkiye ve Fransa'nın da hak iddia ettiği Musul doğrudan Irak sınırlarına katılıyordu. Ayrıca Siyasi Komite, Faysal'ın kral seçilmesi için bir zamanlama yaptı. Buna göre Faysal önce Mekke'ye, daha sonra 23 Nisan'da Basra'ya gidecekti. Burada önemli yerleri ziyaret edip halkın desteğini alarak karayoluyla Bağdat'a ulaşacaktı. Mayıs ve haziran ayları boyunca da aşiretlerle hükümet üyelerini kendi tarafına çekmek için çalışacaktı. Daha sonrasında bir seçim yapılarak halkın

240 Irak'ın siyasi durumuyla ilgili yapılan üç toplantının raporu için bkz. *Report on Middle East Conference Held in Cairo and Jerasulem*, s. 39-44.

Faysal'ı kral seçmesi sağlanacaktı. Aynı yılın ortalarında Faysal, Irak Kralı ilan edilecekti[241].

Kahire Konferansı'nda alınan diğer bir karar da Mezopotamya'daki askeri birliklerin sayısının azaltılması ve kalacak garnizonun da Türk tehlikesine karşı Musul'a çekilmesiydi[242]. İkinci hafta devam eden oturumlarda Mezopotamya'daki maddi çıkarlar tartışılarak, buradaki petrolün İngiltere'ye bağlanmasının önemine vurgu yapıldı. Bunun Irak hükümetiyle yapılacak özel anlaşmalarla sağlanması gerektiği belirtildi[243]. Diğer taraftan Musul sorununa bağlı olduğu için Kürdistan'ın kurulmasıyla ilgili düşünceler de tartışma konusu oldu. Kürt isteklerinin karşılanmaya çalışılması her şeyden önce Musul'u tehdit edecekti. Bu nedenle Irak topraklarında kalan Kürtlerin, Irak Devleti içinde varlıklarını devam ettirmesine karar verildi[244].

Kahire Konferansı'nın en önemli konularından biri de Filistin'in durumuyla Trans-Ürdün olarak adlandırılan Ürdün'ün statükosunun belirlenmesiydi. 17 Mart günlü oturumda Filistin konusu ele alındı. Filistin Mandası'nın bir parçası olan Trans-Ürdün'de Abdullah Emirliğini ilan etmiş, İngiltere de bunu desteklemişti ama bu resmi olarak kabul edilmemişti. Filistin Yüksek Komiseri Herbert Samuel'in de onayıyla Ürdün'ün bağımsız bir devlet olarak kurulduğu ve kralının Abdullah olduğu kabul edildi[245]. Bu onayda tabii ki Abdullah'ın İngiltere'ye bağlılığı ve maceracı olmayan kişiliği önemli bir etken oldu[246].

Ürdün'ün Filistin'den koparılarak ayrı bir devlet haline getirilmesi tartışmaları iki farklı düşüncenin çatışmasına sahne oldu. Churchill'in askeri danışmanlarından Richard Henry Meinertzhagen, Yahudi taraftarıydı ve Filistin toprakları içinde kabul edilen Trans-Ürdün'ün Müslüman Araplara verilmesininin Yahudilere ve daha önce kabul edilen

241 *Report on Middle East Conference Held in Cairo and Jerasulem*, s. 58-59.

242 *Report on Middle East Conference Held in Cairo and Jerasulem*, s. 34-35.

243 Finans toplantıları için bkz. *Report on Middle East Conference Held in Cairo and Jerasulem*, s. 52-59.

244 *Report on Middle East Conference Held in Cairo and Jerasulem*, s. 18.

245 Filistin ve Ürdün ile ilgili toplantılar ve alınan kararlar için bkz. *Report on Middle East Conference Held in Cairo and Jerasulem*, s. 97-118.

246 Abdullah'ın Ürdün Kralı olarak onaylanma nedenleri için bkz. Timothy J. Paris, *Britain, The Hashemites and Arab Rule 1920-1925*, London 2003, s. 77-78.

siyonist isteklere ihanet olacağını düşünüyordu[247]. Arthur Balfour ve Lloyd George'un da verdiği destekle Churchill'i siyonist isteklerin kabulü konusunda ikna etmeye çalışmıştı. Ancak Konferans'a katılan Gertrude Bell ve Lawrence olmak üzere Orta Doğu uzmanlarının neredeyse hepsi Arap taraftarıydı ve savaşta İngiltere'nin yanında yer alan Abdullah'ın ödüllendirilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. İngiltere'deki Siyonist Federasyon'a bir mektup gönderen Meinertzhagen, Konferans'taki çabalarının nasıl boşa gittiğini anlatarak Ürdün'ün kurulması kararını "Churchill'in büyük bir aptallığı" olarak tanımlıyordu[248].

Alınan kararla Filistin Mandası tam ortadan ikiye bölünüyordu. Celile Gölü'nün güneyinden başlayan ve Şeria Nehri boyunca giden düz bir çizgi Ölü Denizi ikiye bölerek Kızıl Deniz'e ulaşıyordu. Bu çizginin batısı Filistin, doğusu da Ürdün olarak kabul ediliyordu. Kahire Konferansı'nın Trans-Ürdün'ü bağımsız bir devlet olarak kabul etmesi uluslararası alanda tanınması için yeterli değildi. Churchill, bütün gelişmeleri Kahire'ye gelerek takip eden Abdullah'a Konferans'tan birkaç gün sonra 28 Mart'ta Filistin Manda Yönetimi'nin ve siyonist isteklerin Ürdün dışında kalacağına İngiltere hükümeti adına güvence verdi. Abdullah, Filistin Yüksek Komiseri Herbert Samuel'den de benzer bir güvence talep ettiğinde, Yüksek Komiser siyonist isteklerin Ürdün sınırları içinde uygulanmayacağını ve Ürdün ile iyi ilişkiler kurulacağını açıkladı. Bu güvencelerden sonra Abdullah da İngiltere politikalarına bağlı kalacağına dair güvence verince İngiltere, Milletler Cemiyeti'ne başvurarak Ürdün'ün bağımsızlığının tanınmasını istedi. Başvuruyu görüşen Cemiyet 16 Eylül 1922 tarihinde Ürdün'ü uluslararası hukuk kuralları içinde bağımsız bir devlet olarak kabul ettiğini ilan etti[249].

Ürdün'ün bağımsızlığının kabul edildiği Kahire Konferansı'nda yaşandığı iddia edilen bir olay popüler tarih yazarlarının malzemesi haline geldi. Günümüz Ürdün'ünde Ruvayşed (Ruwaished) bölgesi

247 Brian Garfield, *The Mainertzhagen Mystery: The Life and Legend of A Colossal Fraud*, Washington D.C. 2007, s. 148-189.

248 Friedman, *British Pan-Arab Policy 1915-1922*, New Jersey 2010 (epub versiyon Bölüm 11: Trans-Jordan and Palestine); Abdullah'ın Ürdün Kralı olması ve Siyonistlerle ilişkiler için bkz. Sicker, *Between Hashemites and Zionists*, s. 75-101.

249 Maan Abu Nowar, *The Development of Trans-Jordan*, Reading U.K. 2006, s. 3.

Winston Churchill, Bayan Churchill, Gertrude Bell ve Thomas Lawrence'ın katıldığı gezi

olarak adlandırılan ve Amman-Bağdat karayolunun geçtiği kuzeydoğuya doğru uzanan dikdörtgen şeklindeki çıkıntının haritayı çizen Winston Churchill'in hıçkırması sonucu elinin kaymasıyla oluştuğu iddia edilmektedir. Bu popüler anlatıma göre; pazar günü, Ürdün ile ilgili görüşmeler başladığında ülkenin sınırlarını belirlemek için eline kalem alan Winston Churchill, yemekte çok fazla alkol aldığı için tam da çizime başladığında hıçkırmaya başlamış ve eli kayarak haritayı çıkıntılı bir şekilde çizmişti. Günün anısına Ürdün'ün sınırları bu hatanın oluşturduğu şekilde bırakılmıştı. Üstelik gerçekleştiği iddia edilen bu olay Churchill'in hıçkırığı (Churchill's Hiccup) olarak da tanımlanarak tarihe geçmişti. Bu olayı James L. Gelvin'in *The Modern Middle East* başlıklı çalışmasından aktaran popüler tarih yazarları Churchill'in daha sonraki yıllarda hatayı böbürlenerek anlattığını da ekleyerek anlatıma gerçeklik katmakta sakınca görmemektedirler. Oysa ki Gelvin, Churchill'in hıçkırığı denilen bu olayı "vignette" yani gerçek olmayan hikâye başlığı altında aktarmıştır. Ayrıca eserde Churchill'in "böbürlenerek anlatımı" ile ilgili herhangi bir bilgi de yer almamaktadır[250]. Hikâyenin pazar günü yenmiş olan

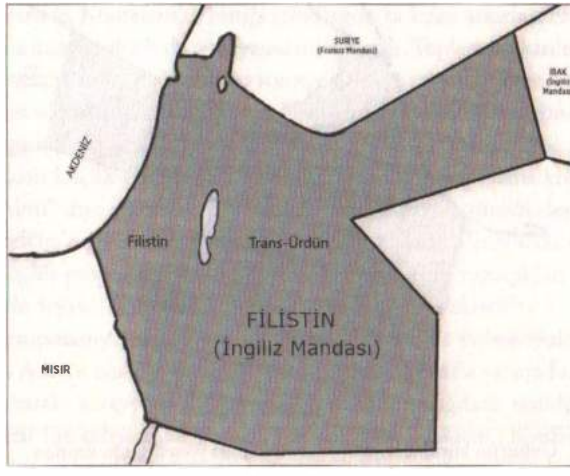
250 James L. Gelvin, *The Modern Middle East*, Oxford University Press, Oxford 2011, s. 193.

Gertrude Bell ve Thomas Lawrence
Kahire Konferansı'nda katıldıkları gezide

yemekten sonra gerçekleştiğinin anlatılması da gerçeklik algısı oluşturmak için vurgulandığı anlaşılmaktadır. Konferans, 12 Mart Cumartesi başlayıp 25 Mart Cumartesi günü sonlandığına göre arada iki pazar günü bulunmaktadır. Konferans'ın yayınlanmış raporundan 13 Mart Pazar günü ele alınan konunun Mezopotamya ile ilgili olduğu ve Ürdün hakkında görüşme yapılmadığı tespit edilmektedir. Ürdün konusu 21 Mart'ta başlayan oturumlarda ele alınmıştır. Arada kalan 20 Mart Pazar günü Churchill'in önerisiyle Giza piramitlerine gezi düzenlenmiştir. Burada on kişilik grup piramitlerin önünde Kahire Konferansı'nın akılda kalan o simgesel görüntüsünden birini vermişlerdir[251]. Churchill'in hıçkırığının gerçekliği çok tartışmalı olsa da Churchill'in o ağır bedeniyle üzerine çıkmaya çalıştığı deveden kayarak yere çakılması Kahire Konferansı'nın en büyük sakarlığı olarak tarihe geçmiştir.

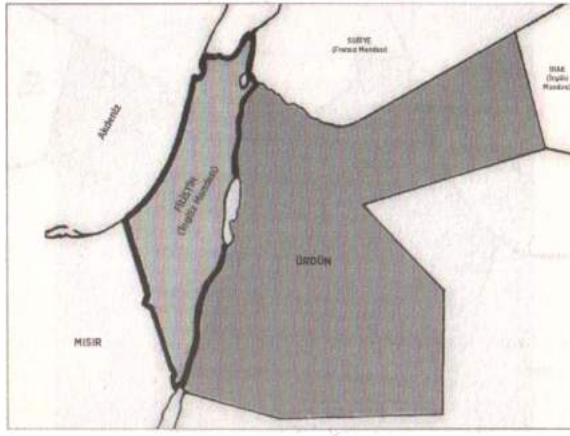
251 Resmin bulunduğu orijinal adres için bkz. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/personalia.php?photo_id=172

San Remo Konferansı'nda çizilen Filistin'deki İngiliz Mandası haritası

Konferans'ın hazırlanış aşaması, çalışma şekli ve ele alınan her konunun farklı oturumlarda detaylı olarak görüşülmesi göz önüne alındığında Churchill'in hıçkırığıyla ilgili anlatılan hikâyenin ne denli gerçek dışı olduğu anlaşılabilir. Öyleyse Ürdün sınırındaki bu dikdörtgen çıkıntının gerekçesi nedir? diye sorulduğunda bu sınırların Kahire Konferansı'nda değil de bir yıl önceki San Remo Konferansı'nda tespit edildiğinin hatırlanması gerekir. San Remo'daki haritada Filistin ve Ürdün'ün birleşik olarak İngiliz Manda Yönetimi adıyla tanımlandığı görülmektedir. Kahire'de yapılan ise Şeria Nehri sınır kabul edilerek Ürdün'ün Filistin'den ayrılmasından ibarettir. O çıkıntı ise Filistin Manda Yönetimi ile Mezopotamya Manda Yönetimini birbirine bağlayan koridordur. O koridorun kuzeyinde Fransa hâkimiyetindeki Suriye Manda Yönetimi bulunmaktadır. Fransa'nın Filistin ve Irak arasındaki geçiş alanına yerleşerek iki manda yönetimini birbirinden ayırması İngiltere'nin en son isteyeceği şeylerden biri olduğundan, bu durumu engellemek için Trans-Ürdün olarak adlandırılan topraklara o koridor eklenmiştir. Aslında Suriye topraklarının doğal uzantısından başka birşey de değildir. Dikkatle incelendiğinde öyle hıçkırıkla çizilme ihtimalinin olmadığı da kolaylıkla fark edilecektir.

Ortaya atılan Churchill'in hıçkırığı gibi gerçek dışı ve tarihi olaylara tamamen aykırı bir hikâyenin Türkiye'de geniş çevreler tarafından kabul

Ürdün'ün kurulmasından sonraki manda yönetiminin sınırları

görmesinin savaş sonrasında Orta Doğu'nun nasıl şekillenmiş olduğunun tam anlamıyla algılanmadığından kaynaklandığı intibaı vermektedir. Yeni kurulan devletlere ait sınırların bu denli mantıksız hikâyelerle açıklanmaya çalışılması, çok ciddi pazarlıkların yapıldığı bir sürecin hafife alınması ve sulandırılmasından başka bir sonuç doğurmamaktadır.

Gertrude, Konferans'ta Faysal'ın kral olmasını savunan ilk isimlerden biri olmuş, Siyasi Komite'nin Faysal ismi üzerinde anlaşmasıyla da Gertrude'un görevi tamamlanmıştı. Toplantıya katılmadığı günlerini babasıyla Kahire'yi gezerek geçirdi. Biraz da nazlanarak gelmişti ama hem Faysal'ın krallığının kabulü hem de babasıyla geçirdiği anların mutluluğu onu yeniden canlandırmıştı. Akşamları babasıyla delegelere verilen akşam yemeklerine katıldı. Babasını çalışma arkadaşlarıyla tanıştırdı. Delegeler genellikle Abidin Sarayı'nın geniş bahçesinde düzenlenen akşam eğlencelerinde günün yorgunluğunu çıkardılar. Konferans 25 Mart'ta bittiğinde Churchill'in 40 delege için yaptığı "Kırk Haramiler" benzetmesi, geriye kalan en manidar söz oldu. Konferansın yaptığı işi anlatmak için bundan daha iyi bir tanımlama bulunamazdı ve İngiltere'nin Sömürgeler Bakanı Winston Churchill çok kısa ve öz bir anlatımla bunu çok güzel yapmıştı. Koskaca bir İmparatorluğun toprakları dünyanın gözü önünde pay ediliyordu ve bunu yapanlar da ancak Kırk Haramiler olabilirdi.

Gertrude, Konferans'ın bittiği gün Bağdat'ta kalan arkadaşı Franklin Balfour'a kısa da olsa Kahire'de yaşananları yazdı. Toplantıya katılmaktaki isteksizliğinden ama geldikten sonra da ortaya çıkarılan işten ne denli memnun olduğunu belirtti. "Bir yılda yapılacak işleri onbeş günde sıkı bir çalışmayla bitirdik. Bay Churchill muhteşem ve herkese elini uzatan biri. Bizleri küçük gruplara bölerek büyük bir toplantıyı daha kolay bir hale getirdi" diye yaptıkları işin önemini ve daha önce sürekli eleştirdiği Churchill'in nasıl mükemmel biri olduğunu anlattı. Percy Cox ile belirlenmiş bir programı uygulamak için geldiklerini ve yapacakları iş için Nakib ile Seyyid Talib'in ikna edilmesi gerektiğini de ekledi[252].

Mezopotamya ekibi *R.M.I.S Harding* gemisiyle yola koyuldu. 29 Mart'ta Aden'e ulaştılar[253]. Birkaç gün sonra Maskat'a ve oradan Basra'ya çıkarak, karayoluyla nisanın ilk haftasında Bağdat'a döndüler[254]. Yorucucu bir çalışma ve yorucu bir yolculuk olmuştu. Konferans'ta Percy Cox ve kendisine önemli bir görev verilmişti: Faysal'ı Irak Devleti'nin kralı yapmak. O da şevk ve heyecanla işe koyuldu.

Faysal'ın Irak Kralı Yapılması

Gertrude, Muzahim, Ahmed Paşa, Abdüllatif Paşa gibi Bağdat'ta bulunan önemli isimlerle görüşmeye başladı. Onlara İngiltere'nin desteğini alan Faysal'ın kral olmasını nasıl karşılayacaklarını sordu. Üçü de Arap Devleti için Faysal'ın iyi bir tercih olacağını söylediler. Gertrude, aldığı bu karşılıktan memnun oluyordu ama en büyük endişesi Nakib ile Seyyid Talib'in gösterecekleri tepkiydi. İkisini ikna işini erteleyerek Percy Cox ile Bağdat dışındaki aşiretlerle görüşmek için kolları sıvadı. Cox'la birlikte sabah erkenden yola çıkarak Divaniye ve Hille'ye gittiler. Seyyid Talib'in kendileri şehirden ayrılır ayrılmaz halkı kışkırtmaya başladığını ve Nakib dışında bir Emir kabul etmeyeceklerini sağda solda konuşmaya başladığını öğrendiklerinde işlerin ciddiye bineceğini anladılar. Bu sefer dışarıdaki aşiretlerle görüşme işini ileriki bir tarihe

252 Mektuplar, (Newcastle) 25 Mart 1921 tarihli arkadaşı Franklin Balfour'a gönderdiği mektup.

253 Mektuplar, (Newcastle) 29 Mart 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

254 Mektuplar, (Newcastle) 12 Nisan 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

erteleyerek alelacele Bağdat'a döndüler. Gertrude, ayağının tozuyla hemen Yüzbaşı Clayton, Binbaşı Murray ve Percy Cox'un yardımcısı Philby ile bir toplantı düzenleyerek durum değerlendirmesi yaptı. Siyasi Şube elemanlarıyla yapılan bu toplantıdan hemen sonra kendisine yakın olarak çalışan isimleri evinde verdiği akşam yemeğine çağırdı. Yemeğe Cafer Paşa, Faysal'ın sağ kolu Nuri Said ve Gertrude'un ajanlığını yapan Naci Suveydi geldi. Yapılan konuşmalardan edindiği kanaat Seyyid Talib ve Nakib'in ayaklarına bağ olacağıydı. Gertrude henüz Nakib ile konuşmamıştı ama Percy Cox onunla uzun bir sohbet yapmıştı. Nakib, Bağdat dışından gelecek kral adaylarını kesinlikle kabul etmeyeceğini açık olarak ifade etmişti[255].

Konferans'ta hazırlanan program üzerine Londra'dan ayrılan Faysal, gemiyle Süveyş Kanalı'na doğru ilerliyordu. Gertrude aldığı bu haberi babasına "Sanırım yarın Süveyş'e gelir ve adaylığını açıkladığı telgrafı on güne kadar almış oluruz" diye bildirdi[256]. Faysal, önce Mekke'ye gidecek ve bütün Müslümanların kutsal şehrinde Irak Krallığı'na adaylığını açıklayacak, daha sonra da halkın desteğini almak için Mezopotamya'ya gelecekti. Bağdat'takilerin ellerini çabuk tutarak karşılarındaki engelleri hızla kaldırmaları ve aşiretleri Faysal'ı desteklemeye yönlendirmeleri, bunu yaparken de Kahire Konferansı'nın Faysal'ı kral olarak seçtiğini insanlardan saklamaları gerekiyordu. Eğer bu öğrenilirse her şey bozulabilirdi. Fakat Seyyid Talib bu konuda propaganda yapmaya başlamış, hatta Nakib'i de ikna etmişti. Gertrude, kendi taraflarına çekmek için Nakib'in yanına giderek yaşlı adamla konuştu. Nakib, Faysal'ın İngiltere tarafından kral olarak önceden seçildiğini, kendilerinin bunu kabul edemeyeceğini söylediğinde, Gertrude bu bilginin bir "yalan olduğunu" söyleyerek soğukkanlılı bir şekilde "yalan söylemiş" ve İngiltere'nin kesinlikle Irak halkının tercihlerine karışmayacağı konusunda güvence vermişti. Nakib, Şii Muhammara Şeyhi'nin aday olup olmayacağı konusunu sorunca da Gertrude, kesinlikle böyle bir ihtimalin söz konusu olmadığını anlatmıştı. Bu konuşmayla Nakib biraz olsun yatıştırılmıştı[257].

255 Mektuplar, (Newcastle) 12 Nisan 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

256 Mektuplar, (Newcastle) 12 Mart 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

257 Mektuplar, (Newcastle) 17 Mart 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Bu arada Seyyid Talib daha geniş kitleleri etkileyecek insanlarla irtibat kurmaya çalışıyordu. Rabiya aşiretinin emiri ve Kabayiş aşiretinin şeyhini kendi yanına çekmeyi başarmıştı. Bölgede saygı gösterilen seyyid ailesinden Hüseyin Afnan da onunla birlikte hareket ediyordu. Ayrıca Talib, *Daily Telegraph* gazetesinin muhabiri Bay Landon başta olmak üzere kendisini destekleyen bazı önemli isimleri verdiği akşam yemeğinde bir araya getirerek Siyasi Şube'de çalışan elemanlara duyduğu kızgınlığı, şehrin rahatlaması için bazılarının görevden alınmasının şart olduğunu söylemişti. *Daily Telegraph*'ın muhabiri Talib'in Irak'ta başarılı olması için atması gereken adımlara dair tavsiyelerde bulunmuş, doğrudan Kral George'a başvurarak Kral'dan onay almasının önemine değinmişti[258].

Gertrude, verilen yemeği ve Talib'in konuşmalarını ajanlarından öğrenince son bir kez onunla konuşmayı denedi. Talib'in ikna edilmesi mümkün değildi ve İngilizlere çok kızgın olduğunu saklamıyordu. Konuşmak gerçekten zor olmuştu. Gertrude, Bay Landon ve Tod gibi Talib'in irtibat kurduğu kişilerden de aldığı bilgileri rapor haline getirerek Percy Cox'a sundu. Rapor, Seyyid Talib'in ileride yapılacak seçimlere engel olması ihtimalini ortaya koyuyordu. Şimdi Percy Cox ve Siyasi Şube'nin Talib'i etkisiz hale getirecek bir yöntem bulması, bunun da bir an önce Faysal gelmeden önce yapılması gerekiyordu[259].

Çözüm yalnızca birkaç gün sonra bulundu. Verilen bir davet dönüşü Seyyid Talib'in yolunu kesen Siyasi Şube elemanları onu bir arabaya tıkarak önce gözetim altına almışlar sonra da sorgusuz sualsiz Seylan'a (Sri Lanka) sürgüne göndermişlerdi. Hazırladığı raporla sürgün olayında bir numaralı etken olan Gertrude daha sonra "Zavallı Talib sürüldüğünü ailesine bile haber veremedi" diye not düşmüştü. Talib'in karısını ziyaret ettiğinde de kadının ağzından hiçbir şikâyet sözü işitmemiş, yalnızca kocasının yanına gitmesine izin verilip verilmeyeceğini sormuştu. Talib'in alelacele sürgüne gönderilmesi onun danışmanı olan Philby'yi rahatsız etmiş ve görünür şekilde rahatsızlığını dışa vurmaya başlamıştı. Philby, Haşimi ailesinden veya Bağdat dışından gelecek birinin kral yapılmasına karşı çıkarak Talib'i desteklemeye başlamıştı. Şimdiyse Talib için ümit ettiği gelecek tamamen yok olmuştu. Philby

258 Mektuplar, (Newcastle) 17 Mart 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

259 Mektuplar, (Newcastle) 17 Mart 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

bu olaydan Gertrude'u sorumlu tutuyordu. Birkaç gün Gertrude'a düşmanca davrandı. Gertrude ise Philby'yi karşısına alarak Percy Cox'a bilgi aktarmaktan başka bir şey yapmadığını ve işinin de bu olduğunu anlattı[260]. Üstelik Talib'in sürgüne gönderilmesinden sonra İçişleri Bakanlığı görevi geçici olarak kendisine verilmişti ama Philby, Faysal'ın kral olması düşüncesini kabul etmeye yanaşmıyor, halkı ikna turları düzenlenirken de yapılanlara şahit olmamak için bir süre Bağdat'ı terk ediyordu. Gertrude babasına 2 Mayıs'ta yazdığı mektupta Philby'nin durumunu anlattı: "On gündür onu görmüyorum. Sanırım Talib Paşa hakkında hâlâ çok üzgün. Faysal geldiğinde burada kalmayı tercih edeceğinden şüpheliyim. Giderse bir taraftan çok üzüleceğim, ama diğer taraftan kurulacak hükümete gizli olarak düşmanlık yapacağından kalmasının iyi olmayacağını düşünüyorum"[261].

Philby uzaktayken Faysal lehine çalışmak daha kolay oluyordu. Percy Cox, 4 Mayıs Çarşamba günü akşamı neredeyse Bağdat'ın tüm ileri gelenlerini, seyyidleri, şeyhleri, ağaları, beyleri herkesi verdiği büyük bir partiye davet etti. Amaç samimi bir ortam oluşturarak, önde gelen insanları kendi politikaları etrafında toparlayabilmekti. 400 kişinin katıldığı parti Percy Cox'un becerisiyle istendiği şekilde sonuçlanmıştı. Gertrude'un gözüne çarpan tek ilginçlik Bayan Cox'un ağaçların aşırı tozlu olmalarından şikâyet ederek, "keşke hepsini yıkasaydık" demesi olmuştu[262].

Toplantılar ve partilerin dışında Gertrude ikili diyaloglarla Faysal'ın Bağdat'a geldiğinde neler yapılacağını, kimlerin nasıl bir rol üstleneceğini planlamaya çalışıyordu. Bunun için Nuri Said ve Naci Suveydi ile sık sık bir araya geliyordu. Nuri Said, Bağdat doğumluydu ve Cafer Paşa'nın kayınbiraderiydi. Osmanlı ordusunda Paşalık rütbesine kadar yükselmiş, Faysal Türklere karşı ayaklanınca da onun en yakın adamlarından biri olmuştu. Katıksız Türk düşmanı ve katıksız İngiliz dostuydu. Faysal'ın yanında olması onun Irak'a olan yabancı görüntüsünü biraz olsun azaltacaktı. Gertrude'un Iraklılar ve Percy Cox

260 Mektuplar, (Newcastle) 25 Mart 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

261 Mektuplar, (Newcastle) 2 Mayıs 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

262 Mektuplar, (Newcastle) 8 Mayıs 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

üzerindeki etkisini biliyor ve yaptığı çalışmalar hakkında Gertrude'a rapor veriyordu[263]. Nuri Said ve Naci Suveydi ileride Başbakan olarak Irak'ın geleceğine yön verecek önemli isimler arasında yer alacaklar, özellikle Nuri Said çalışmasının ödülünü 1958'deki ölümüne kadar sekiz defa başbakanlık görevine atanarak fazlasıyla elde edecekti.

Diğer taraftan Bağdat'ın ileri gelenleriyle yaptığı görüşmelerde Gertrude'un dikkatini birşey çekmişti. Mayısta Ramazan başlamıştı ve şaşkınlık verecek derece Bağdat'ın ileri gelenleri arasında oruç tutma oranı azalmıştı. Gerçi İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra geldiği Bağdat'ta halkın Ramazan'da klüplerde içki içip kumar oynadığına ve dansöz oynattıklarına da şahit olmuş, durumun ne denli vahim olduğunu anlatmıştı. Şimdiyse üst sınıftan insanların gün ortasında görünür şekilde oruç yemekten kaçınmamaları onu şaşkınlığa düşürüyordu[264].

Gertrude, biraz da sabırsızlanıyor, Faysal'ın bir an önce kral ilan edilmesini istiyordu. Bu konuda gerekçesi de vardı. İşler uzadıkça çok farklı çatışma ortamları hazırlanıyordu. Şiiler Sünnilerle, Kürtler ve Araplar birbirleriyle çatışmaya başlıyordu. Bölgedeki Türk nüfus hiç hesaba katılmamıştı ama Türkler ve Türk taraftarı Arapların da işleri karıştırma ihtimali yüksekti. Diğer taraftan Gertrude, Ankara'da başlayan mücadelenin bölgeyi ne denli etkilediğine de şahit oluyordu. 13 silahlı Türk askerinin Musul'un batısındaki Revandiz'e gelmeleri halk arasında büyük heyecan uyandırmıştı. Halk Türklerin geri gelebileceğine dair bir beklentiye girmişti. Milliyetçi Araplar Türk taraftarı duyguların oluşmaya başlamasından kızgınlık duyuyorlar, Türkler gelmeden bağımsızlığın ilan edilmesini istiyorlardı. Aksi takdirde bağımsızlık rüyaları yarım kalacaktı. Milliyetçi Araplar ve İngilizler Faysal'ı bir an önce kral yapmak için ortaklaşa bir çaba içindeydiler ama işler bekledikleri gibi hızlı gitmiyordu. Kahire'de kararlaştırılan programa göre Faysal'ın mayıs ortasında Bağdat'a gelmesi gerekiyordu. Ama hâlâ kendisinden bir haber alınamamıştı. Gertrude da bu durumdan endişeleniyordu[265]. Biraz da yorulmuştu. Bir haftalığına Bağdat'tan ayrılmak istediğinde Nuri Said ile Naci Suveydi ondan

263 Mektuplar, (Newcastle) 15 Mayıs 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

264 Mektuplar, (Newcastle) 15 Mayıs 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

265 Mektuplar, (Newcastle) 5 Haziran 1921 tarihli annesi Florance ve babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

gitmemesini rica ettiler. Eğer şehirden ayrılırsa işlerin düzgün gitmeyeceğine inanıyorlardı. Hacı Naci'nin kendisine duyulan ihtiyacı ısrarla söylemesi üzerine Gertrude, "peki gitmeyeceğim" demişti. Bu söze Naci'nin karşılığı; "Allah'a çok şükür" olmuş ve eklemişti: "Sen Yüksek Komiseri her şeye kadir olan Tanrı gibi görüyorsun. Sen ise orada olmadığı halde dünyanın nereye gideceğini bilen İsa Peygamber gibisin"[266]. Bu sözler Bağdat'ta yaşayan bir Müslümanın İngiliz Yüksek Komiseri ve sekreterini ne denli yüksek bir konumda gördüğünü, niçin İngiliz yönetimini istediklerini bütün çıplaklığı ile gösteren en çarpıcı ifadeler olmalı.

Beklenen gün yaklaşıyordu. Hicaz Kralı Hüseyin'den Faysal'ın yola çıktığını haber veren bir telgraf aldılar. Babasına sevinçle yazdı: "Şimdi onun krallık yolunu hazırlamalıyız... Bu arada İsa Peygamber olarak rolüm ziyaretime gelen genç Faysal taraftarlarına ne yapacaklarını anlatmak olacak"[267].

Bağdat'takiler Basra'ya gelecek Faysal'ın görkemli olarak karşılanmasını istiyorlardı. Bu şaşalı karşılama halk üzerinde olumlu etki yapacak, Faysal Bağdat'a ulaştığında zaten genel kabul görmüş bir isim durumuna gelecekti. Şehrin Belediye Başkanı Reşid Bey ile Naci Suveydi altmış kişilik bir grup hazırlamışlardı. Karşılamayı bu grup yaparak Faysal'ı Bağdat'a getireceklerdi. Türklerden kalma hükümet binası krallık sarayına dönüştürülerek gelir gelmez de oraya yerleştirilecekti. Gertrude'un görevi sarayın krala yakışır şekilde yeniden döşenmesi olacaktı[268].

Mekke'den yola çıkan Faysal 23 Haziran 1921'de Basra'ya ulaşmıştı. Daha önce seçilmiş ekibiyle Basra'ya giden Nuri Said'in kontrolünde karşılama yapılmıştı. Bağdat'takiler de Resepsiyon Komitesi adı altında bir grup oluşturmuşlar, şehirde yapılacak karşılama programı üzerinde çalışmaya başlamışlardı. Komite, hazırlanan programı hükümete sunarak onayı aldı. Böylece Faysal'a uygulanacak resmi karşılamanın nasıl olacağı şekillenmiş oldu[269].

---

266 Mektuplar, (Newcastle) 5 Haziran 1921 tarihli annesi Florance ve babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

267 Mektuplar, (Newcastle) 12 Haziran 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

268 Mektuplar, (Newcastle) 19 Haziran 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

269 Mektuplar, (Newcastle) 23 Haziran 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Birkaç gün sonra 30 Haziran Perşembe günü babasına bir mektup yazan Gertrude, Faysal'ın Bağdat'a gelişine kadar yaşananları detaylarıyla anlattı. Faysal'ı karşılamak için giden heyetin içine bir ajanını yerleştirmişti. İki gün önce dönen bu kişinin anlattığına göre Basra'ya gelen Faysal'ı yoğun bir kalabalık karşılamış, o da yaptığı muhteşem bir konuşmayla kendisi için toplanan insanların kalbini kazanmayı başarmıştı. Gertrude bu ilk intibayı önemsiyordu. Ayrıca Faysal'ın yanında Arap Büro'da görev yaptıktan sonra Suriye'de kendisine danışmanlık yapan Kinahan Cornwallis de bulunuyordu. Irene Cornwallis'in eşliğinde binen Faysal'ın 29 Haziran Çarşamba günü akşam vakti Bağdat'a ulaşacağı haber verilmişti. O gün neredeyse bütün Bağdat halkı istasyona akın etmişti. Gertrude da beklediği o büyük günü yaşamak için heyecanla General Aylmer'in arabasına binmiş, kalabalığı yararak istasyona gitmişler ve resmi karşılama heyeti içerisindeki yerlerini almışlardı. Uzun süreli bir bekleyişten sonra trenin istasyona girdiğini gördüler. Trenin durmasından bir süre sonra vagonunun kapısı açıldı, geleneksel kıyafetleri içinde görünen Faysal halkı selamlamaya başladı. Percy Cox ve General Aylmer onu karşılayan ve tören kıtası önüne getiren ilk isimler oldular. Gertrude'un gözü Faysal'ın arkasında duran Kinahan Cornwallis'e takılmıştı. Hüzünlü görünüyordu. Hemen yanına giderek onu selamladı. "Aman Tanrım, onu gördüğüme o kadar mutlu oldum ki" diye yazdı. Faysal tekrar onların durduğu yere doğru gelirken, Gertrude görünmemek çabasıyla Cornwallis'in arkasına geçmişti. Ama Faysal, Gertrude'a doğru gelerek onunla da tokalaşmayı ihmal etmemişti. Gertrude, Faysal'ın aşırı derecede heyecanlı olduğunu gözlemişti. Diğerleri Faysal ile ilgilenirken o Cornwallis ile konuşmasına devam etmiş, daha sonra da Bay Garbett'in evine birlikte gitmişlerdi. "Ah zavallıcığım, o kadar susuz kalmış ki ancak konuşabiliyor" diye Cornwallis'in durumunu babasıyla paylaştı. Akşam verilecek yemeğe katılmak için üzerini değiştirmesi, göz alıcı kıyafetlerinden birini giymesi gerekiyordu. Evine doğru yola koyuldu ancak aklında geride bırkatığı Cornwallis vardı[270]. Bu buluşma Gertrude'un yaşayacağı son aşk hikâyesinin kalbinde yeşermesini sağlayan bir başlangıç olmuştu.

270 Mektuplar, (Newcastle) 30 Haziran 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Faysal ise önce kalacağı saraya götürülmüştü. Bir süre dinlendikten sonra onuruna verilecek yemeğe katılacaktı. İstasyondan saraya giderken birçok dedikoduyu da kulağına fısıldamışlardı. Bu dedikodulara göre, Yüksek Komiser Percy Cox'un Faysal'a tarafsız kalmayı tercihe etmesi, Garbett ile *Hatun*'un onu sonuna kadar desteklemeleri ve en önemlisi de Cox'un yardımcısı Philby'nin Cumhuriyet rejimi taraftarlığı yapıyor olmasıydı. Ayrıca Philby, Şerif ailesi hakkında olumlu düşüncelere sahip değildi. Faysal'ın bu anlatılanlardan kafası karışmıştı. Percy Cox kendisini desteklemiyor muydu? Kendisinin krallığa taşınması İngiltere'nin resmi politikası değil miydi? Bu soruların cevabını öğrenmesi ancak Gertrude ile yapacağı bir konuşmayla açığa çıkacaktı. Gertrude, Faysal'ın kafa karışıklığını bildiği için ertesi günü sabah erkenden ata binerek Faysal'ın kaldığı saraya gitti. Kartını görevliye vererek Faysal ile görüşmek istediğini söyledi. Görevli beklemesi halinde Faysal'ın kendisiyle görüşmekten memnun olacağını bildirerek onu büyük bir odaya aldı. Birkaç dakika sonra Faysal yanına geldiğinde sabahın yedisiydi. Öyle görünüyor ki Gertrude Faysal'a kafasındaki soruların cevabını vererek ve yol göstererek geleceğin kralı üzerinde bir nüfuz kurmak istemişti. Bunu da başarmıştı. Faysal'a Percy Cox'un kendisini desteklediğini, şehrin önemli ismi olan Nakib ile mutlaka görüşmesi gerektiğini ve kimlerin faydalı kimlerin zararlı olacağını detaylı olarak anlattı. Yaptığı işin çok önemli olduğuna inanıyordu. Düşüncelerini babasıyla paylaştı: "Ona insanlar hakkında küçük tavsiyelerde bulundum. Musul heyetine nazik davranmasını, arabasına bindiğinde yanına kimseyi almamasını ve aklındaki her şeyi Percy Cox ile paylaşmasını söyledim. Faysal, verilen tavsiyeleri boşa harcayacak bir adam değil"[271].

Gertrude, böylece ilk günden itibaren resmi olmasa da Faysal'ın danışmanlığına soyunmuş oluyordu. Aynı gün Siyasi Şube'deki ofiste Cornwallis onu ziyarete geldi. Gertrude, Faysal ile konuştuğunu eski şefiyle paylaşınca "çok doğru yapmışsın" diye olumlu bir cevap aldı. İkisi başbaşa vererek Faysal için neler yapabileceklerini düşündüler. Gertrude, Duleym aşiretini önemsiyor ve Şeyh Ali Süleyman'ın Faysal'ı desteklemesini istiyordu. Daha önce bu şeyhe birkaç kez mektup da

271 Mektuplar, (Newcastle) 30 Haziran 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

yazmış, ama sonuç alamamıştı. Şeyh Bağdat'ta idi ve Gertrude onunla konuşmak istiyordu. Ofise davet ettiklerinde Ali Süleyman, Gertrude'u kırmayarak davete uydu. Cornwallis ve Gertrude uzun uzadıya Faysal'ı Duleym şeyhine anlattılar. Şeyhin biraz olsun kalbini ısındırmayı başarmışlardı[272]. İlerideki günlerde Faysal aşiretle tanışmaya gidecek, krallık yolunda önemli desteklerinden birini Duleymlilerden alacaktı.

Faysal, Bağdat'a tamamen yabancıydı. Cafer Askeri, Nuri Said, Naci Suveydi, Cornwallis gibi birkaç kişinin dışında kimseyi tanımıyordu. İngilizce bilmiyor, çok az Fransızca konuşuyordu. Hicaz Arapçası da Mezopotamya'da konuşulan Arapçadan farklıydı. İnsanları tanıştırma işini üzerine alan Gertrude kısa sürede Faysal'ın etrafındaki ilk halka içerisine girmişti. Faysal'ı Bağdat'ın ileri gelenleriyle tanıştırmak için Belediye Başkanı Abdülmecid Şavi tarafından verilen bir yemeğe kalabalık bir grup katılmış, önemli isimler Faysal'ın masasına davet edilmişlerdi. Masanın bir tarafında sırasıyla Sasun Efendi, Percy Cox, Faysal, General Aylmer, diğer kısmındaysa Cornwallis, Gertrude, Abdülmecid Şavi, Bayan Cox ve Cafer Paşa oturuyorlardı. Yemekten sonra davetliler Faysal'ın etrafını çevirerek neredeyse onu nefes alamayacak bir noktaya getirmişlerdi. Herkes tanışmak, geleceğin Irak Kralı'nın elini sıkmak istiyordu. Kalabalığın ortasından zorlukla kurtulan Faysal, Gertrude'un yanına gelerek; "Suriye'de kaçındığım bu sohbetleri yapmak zorunda kalıyordum ama korkarım ki burası daha da kötü olacak" diye kuşatılma anının kendisini ne kadar sıkıntıya düşürdüğünü belirtmişti. Faysal ile Gertrude'u bir arada gören İngiliz hanımları etrafını sardığında, Gertrude'un onları teker teker tanıtmaktan başka çıkar yolu kalmamıştı[273].

Her şey yolunda görünüyordu. Halk Faysal'a büyük sevgi gösterisinde bulunuyordu. Bu yabancı adamı Irak halkına tanıtma konusunda önemli bir mesafe alınmıştı. Ancak Percy Cox'un yardımcısı Philby, hâlâ Faysal'a olan karşıtlığını açıkça dile getirmeye devam ediyordu. İlk başlarda onu hoşgörüyle karşılayan Cox, işler ilerledikçe Philby'ye çekidüzen verilmesi gerektiğini görmüştü. Ayrıca geri dönüş olmadığına

272 Mektuplar, (Newcastle) 30 Haziran 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

273 Mektuplar, (Newcastle) 2 Temmuz 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

göre Faysal'ın yanında olduğunu da açıkça göstermek zorundaydı. Bir süredir Hille'deydi. Dönüşünde Percy Cox'u ziyaret ederek, gelişmeler üzerine konuştular. Bu görüşmeden sonra Cox, yardımcısı Philby'yi görevinden alarak yerine Thomson'u atadı. Gertrude, kendisiyle bir çatışma içine giren Philby'nin kovulmasını; "bu şekilde kovulması gerçekten bir trajedi. Etrafında kendisine teşekkür edecek hiç kimsesi yok. Hâlbuki Percy ona tutması için uzun bir halat fırlatmıştı" diye değerlendirdi[274].

Irak'ın hemen hemen bütün şehirlerinden gelen delegeler Faysal'a bağlılıklarını bildirmeye başlamışlardı. Gertrude Faysal'ın aldığı mesafeyi şöyle değerlendiriyordu: "Faysal'ın kişiliği gidilecek yolun dörtte üçünü katetti bile, etrafına kendisine bağlı birçok insan toplamayı başardı". Faysal'a bağlılığını bildirmeyen sadece Basra kalmıştı. Basralılar Irak'tan ayrılmak ve bağımsız olmak istiyorlardı. Bu nedenle isteksiz olsalar da bir delege göndermişler, ama bağımsızlık taleplerini dillendirmekten de geri durmamışlardı. Gertrude, bu duruma müdahale edilmesi ve Basralı liderlerin ikna edilmesi gerektiğine inanıyordu. Birkaç haftadır neredeyse sürekli birlikte çalıştığı Cornwallis ile Basra'ya gitti. Topladıkları yaklaşık 100 kişilik bir gruba Irak'ın nasıl bir geleceğe sahip olacağını ve Faysal'ın önemini anlattı[275]. Muhalif olanlara yönelik yaptıkları müdahaleler etkisini gösteriyordu. Seyyid Talib'in sürgüne gönderilmesinden sonra aynı duruma düşmek istemeyen liderler Faysal'ı destekleme noktasına geliyorlardı. Bu konudaki en büyük kazanç Bağdat'ın en nüfuzlu ismi Nakib'in de Faysal ile görüşmeyi kabul etmesiydi. Hatta Nakib bir adım daha fazla atarak Faysal onuruna bir yemek vermişti. Yemeğe katılan Percy Cox'un kurmay heyetini ve Faysal'ı ayakta karşılamış, Orta Doğu'nun o samimiyet ifadesi olan yanak yanağa kucaklaşma seramonisini özenle yapmıştı. Nakib'in desteğiyle şimdi her şey Faysal için daha olumlu bir noktaya geliyordu[276]. Faysal ile ilgili düşüncelerini daha sonraki günlerde Gertrude ile paylaşan Nakib, "Hatun sen benim kızımsın. Seninle düşüncelerimi paylaşacağım.

274 Mektuplar, (Newcastle) 7 Temmuz 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

275 Mektuplar, (Newcastle) 7 Temmuz 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

276 Mektuplar, (Newcastle) 8 Temmuz 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Hiçbir zaman Percy Cox ve İngiliz Yönetimi'nden gelen isteklere karşı olmadım. Faysal'ı görür görmez kral olması gereken insan olduğunu anladım" demişti[277].

Her ne kadar Faysal'a destekler artarak devam ediyor olsa da kral ilan edilinceye kadar uzun bir süre beklemesinin bazı sorunlar çıkaracağı da hesaba katılmaya başlandı. Plana göre Irak Meclisi için bir seçim yapılacak, Faysal bu Meclis tarafından kral ilan edilecekti. Ama henüz seçimle ilgili bir ilerleme sağlanamamıştı. Çeşitli bölgelerin delegeleri Percy Cox ile yaptıkları görüşmede, seçimleri beklemeden Faysal'ın kral ilan edilmesini istediler. Bağdat'taki bekleme süresinin çok uzamasını istemeyen Cox, yeni bir ara çözüm buldu. Hükümetin kararıyla referanduma gidilecek, Gertrude'un başında olduğu bir ekip de gazetelerde referandum ve Faysal lehinde yazılar yazacaktı[278]. Böylece aylarca devam edecek seçimlere gerek kalmayacaktı. Bu çözümü beğenen Faysal, Gertrude'a *Hatun* diye hitap ederek, "çok valiler, sultanlar ve generaller gördüm, ama Percy Cox gibi birini hiç görmedim" diye yapılan işin önemini anlatıyordu[279].

Kısa sürede harekete geçildi. 11 Temmuz'da Nakib'in başkanlığında toplanan hükümet kral seçimleri için karar alarak, İçişleri Bakanlığı'nı bir an önce gerekli düzenlemeleri yapması için görevlendirdi[280]. Hükümet üyesi olan Yahudi cemaatinden Sasun Efendi, artık Faysal'ın kral olacağına iyiden iyiye kanaat getirmişti. Hükümetin aldığı karardan hemen sonra Yahudi cemaati Faysal onuruna bir yemek verdi. Bu davet Yahudilerin de Faysal'ı kabul ettikleri anlamına geliyordu. Yemekte kimlerin nereye oturacakları özenle seçilmişti. Bu sefer Gertrude'un protokoldeki yeri bir kademe daha yükselmiş, Faysal'ın tam sağ tarafında yer almıştı. Gertrude onu şimdiden kral olarak görmeye başlamıştı bile. Yemekte birçok kişi Faysal onuruna konuşma yaparak, güzel şeyler söylediler. Gertrude, yavaşça birşeyler söylemesinin uygun

277 Mektuplar, (Newcastle) 6 Ağustos 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

278 Mektuplar, (Newcastle) 8 Temmuz 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

279 Mektuplar, (Newcastle) 10 Temmuz 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

280 Mektuplar, (Newcastle) 16 Temmuz 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

olacağını fısıldayınca Faysal etkileyici bir konuşma yapmıştı. Yahudilerin de Sami olduğu, Arapların artık mezhep ve din ayrımı gözetilmeden bir bütün olacağını anlatmış, Yahudiler konuşmadan çok memnun olmuşlardı[281]. Daha önce Türk taraftarı görünen Yahudileri kazanmak büyük başarıydı ve Mezopotamya'nın farklı kimliklerinden biri olan Yahudiler Faysal'ın etrafında toplanmaya başlıyordu.

Hükümet hazırlıkları devam ederken sokaktan gelen haberler Gertrude için sevindiriciydi. Daha önce "Kemalistlerin" yaptığı propagandalar insanları etkiliyor, kahvelerde insanlar Türklerin Faysal'a karşı öne sürdükleri Senusilerden biri olan Şeyh Ahmed İdrisi hakkında konuşuyorlardı. Ama şimdi konu Faysal'a dönmüştü[282]. İnsanlar onu konuşuyordu. Diğer taraftan Türklerle ilgili konuların tamamen bitmesi beklenemezdi. Yunan ordusuyla savaşan Türklerin zaferleri Orta Doğu'da büyük bir coşkuyla kutlanıyor, yenilgileri de halk arasında üzüntüyle karşılanıyordu. Okuma yazma bilenler gazetelerden savaşın seyrini takip ediyorlardı. Gertrude da Türklerin zaferini alkışlayanlar arasında yer alıyordu. Babasına, "Küçük Asya'da Grekleri görmek istemem. Bu şekilde bir yerleşme olmaz. Benim şimdiki işim Mezopotamya'da bir Arap Devleti kurmak" diye hem yaptığı işin önemini hem de Yunanların askeri olarak Anadolu'ya yerleşemeyeceklerini söylüyordu[283].

Türklerin endişe verecek bir durumda olmadıkları açıktı ama bazı aşiretlerin hemen kazanılması lazımdı. Gertrude, Felluce tarafındaki Anaze ve Duleyim aşiretlerinin Faysal karşıtı oldukları ve İbn Suud lehine çalıştıklarına dair haberler aldı. Faysal'ın Fırat boyunca seyahat ederek bu aşiretleri ikna etmesine karar verildi, Cornwallis ve Faysal'ın yakın adamlarının da katıldığı bir ekiple Felluce'ye doğru yola çıkıldı. Gertrude'un o gün yaptıkları Faysal'ı çok etkilemişti. Uzun yıllardır Anaze lideri Fahad Bey ve Duleyim lideri Ali Süleyman'ı yakından tanıyordu. Anazelerin arasında karıştıklarında aşiret mensupları kendilerini coşkuyla karşıladılar. Fahad Bey, İbn Suud ile arkadaş olmasına rağmen Faysal'ı destekleyeceğine söz verdi. Bu Gertrude'un hatırına verilmiş bir sözdü ve

281 Mektuplar, (Newcastle) 20 Temmuz 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

282 Mektuplar, (Newcastle) 16 Temmuz 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

283 Mektuplar, (Newcastle) 14 Ağustos 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Faysal bunu açıkça görüyordu. Heyetin ikinci uğrak yeri Duleyimlerdi. Yaklaşık 500 kişi kendilerini karşılamıştı. Faysal, bu çöl insanlarına onların anlayacağı bir şekilde hitap etti. "Ey Araplar, barış içinde olmak istiyor musunuz?" diye sordu. Onlar, "evet" diye cevap verdiklerinde, "Bugün 25 Temmuz'dan itibaren başka bir aşiret mensubuna el kaldıran biri bana karşı sorumlu olacak ve onu şeyhlerinizin rızasıyla yargılayacağım, hepiniz sizin Emiriniz olduğum için bana sorumlu olacaksınız" diye karşılık verdi. Yaşlı bir adam "peki bizim haklarımız ne olacak?" dediğinde de yine akıllıca bir cevap verdi: "Sizler benim tebaamsınız ve benim sorumluluğum sizi korumaktır". Bu konuşma aşiret mensuplarını coşturmuştu. Hep bir ağızdan bağırdılar: "Allah adına seni kabul ediyoruz"[284].

Anaze ve Duleyimlerin desteğini almak büyük bir başarıydı ve bu başarının en büyük payı Gertrude'a aitti. Faysal, *Hatun*'un Mezopotamya sınırları içinde ne denli etkili olduğunu görmüştü. Bağdat'a döndüklerinde duyduğu memnuniyeti ifade etmek isteyen Faysal, Gertrude'u çay içmeye davet etmişti. Daha sonra Cornwallis'in de katılımıyla üçü birkaç saat sevdikleri ve sevmedikleri isimler üzerinde dedikodu yapmışlardı[285]. Faysal, Gertrude'un yaptıklarına minnettardı. Kendisi bunu doğrudan ifade edemezdi. Ama en yakın adamı Nuri Said, Gertrude'a yaptığı bir ziyarette "altı haftadır neler yaptığını çok iyi biliyoruz. Faysal sana ait bir Arap ordusu söz veriyor. *Hatun*'un ordusu" diye Faysal'ın minnettarlığını anlatmıştı. Duyduklarından göklere uçan Gertrude, ruh halini yine kâğıda döktü: "Ah Baba, bu muhteşem değil mi? Bazı zamanlar bir rüyada olduğumu düşünüyorum"[286].

İki büyük kabilenin Faysal tarafına dönmesiyle geriye artık referandumun sonuçlarını beklemek kalmıştı. Sonuçlardan kimsenin şüphesi yoktu ama kazanılan zaferin resmi olarak açıklanması herkesi rahatlatacaktı. Biraz dinlenmek gerektiğini düşünen Gertrude, Faysal'ı daha önce babasını gezdirdiği Bağdat'ın güneydoğusundaki Tizpon (Ctesiphon) harabelerine götürdü. Faysal'ın adamları ve Cornwallis de geziye katılmışlardı. Sabah erken saatte yola koyuldular. Kendisine gösterilen Tak Kasrı'nı ve harabeleri

284 Mektuplar, (Newcastle) 31 Temmuz 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

285 Mektuplar, (Newcastle) 31 Temmuz 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

286 Mektuplar, (Newcastle) 6 Ağustos 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Faysal, Gertrude Bell ve Bağdat'ın ileri gelenleri piknikte (en önde İngiliz askeri kıyafeti içindeki Faysal)

büyük bir merak duygusuyla gezen Faysal, Gertrude'un arkeoloji bilgisine hayran kalmıştı. Dönüşte Gertrude'un hazırladığı yiyeceklerle piknik yapmak için durdular. Haşlanmış yumurta, sardalya konservesi, Arapların beğeniyle yedikleri dil konservesi ve meyveler özenle sofraya yerleştirildi[287]. Keyifli bir piknik yaptılar. Tabii günü ölümsüzleştirmek için resim çekilmeyi de unutmadılar. Çekilen bu resim Irak Devleti'nin şekillenme süreciyle ilgili ilginç belgelerden biri olarak tarihe geçti[288].

Faysal'ın geziyi ve yaptıkları pikniği sevmesi üzerine Gertrude yine bir piknik organize etti. Bu sefer kalabalık bir grup katıldı. Faysal, onun kurmay heyeti, Albay Joyce, Cafer Paşa, Nuri Said Paşa ve İngiliz ordusundan birkaç isim konuklar arasındaydı. Piknik yeri olarak bu sefer Akar Kuf tercih edilmişti. Yere serdikleri örtüler üzerinde yemeklerini yiyip, doğada eğlendiler. Sadece yağmura yakalandıkları için dönüşleri biraz problemli oldu[289]. Gertrude'un kral adayını pikniğe çıkarması, bir sürü erkeğin arasındaki tek kadın olarak onları istediği gibi yönlendirmesi sanki çocukluğunda kuzenleriyle yaşadıklarının bir tekrarı gibiydi.

Birbiri arkasına düzenlenen partiler, yemekli gece toplantıları, klüpte yapılan danslar İngilizleri ve eğitimli Arapları bir araya getiriyordu. Konuşulan en önemli konu referandumdu. İşi şansa bırakmadan, titiz bir çalışma sonucunda Faysal'ın krallığını onaylamak için yapılan

287 Mektuplar, (Newcastle) 6 Ağustos 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

288 Piknik resmi için bkz. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/personalia.php?photo_id=31

289 Mektuplar, (Newcastle) 21 Ağustos 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

referandum sorunsuz olarak sonuçlanmıştı. Halka tek bir soru sorulmuştu. Faysal'ı kral olarak istiyor musunuz? Cevap; "evet" veya "hayır" olmak üzere iki seçenekliydi. Irak halkının %96'sı "evet" diye cevap vermişti[290]. Faysal'ı kabul etmeyenler Türkiye'ye bağlanmak isteyen Kerkük Türkleri olmuştu. Kerkük'ün "hayır" oyu kullanması Araplara çok kızdırmış, "Bu nasıl olabilir?" diye sorgulanmasına yol açmıştı. Arap milliyetçileriyse daha ileri giderek bu olayı neredeyse bir ihanet olarak değerlendirmişlerdi[291]. Ama genel sonuç üzerinde bir etkisi olmadığı için kısa sürede unutulmaya yüz tuttu. Halk Faysal'ı seçmişti. Şimdi sıra onun krallığını resmi olarak ilan etmeye gelmişti.

Gertrude, babasına gönderdiği 28 Ağustos 1921 tarihli mektubunda tahta çıkma törenini detaylarıyla anlattı. Tören 23 Ağustos Salı günü sabah 6.00 gibi erken bir saatte Faysal'a tahsis edilen sarayın bahçesinde gerçekleşmişti. Ortaya herkesin görebileceği yükseklikte bir sahne hazırlanarak ortasına taht yerleştirilmişti. Faysal, geleneksel kıyafetlerini çıkarmış asker üniforması giymişti. Tahtın bir tarafında daha önce tasarlanan Irak devlet bayrağı, arkasındaysa Faysal'ın çalışma ekibi ayakta duruyordu. Sayıları 1500 kişiyi bulan diğer misafirler de sahnenin ön tarafına ve sarayın kabul salonuna alınmışlardı. Gertrude, diğer İngiliz görevlilerle birlikte kendilerine en önde ayrılan sırada oturuyordu. Saat tam altıda arkasında Percy Cox, General Aylmer, Cornwallis, Nakib'in büyük oğlu Seyyid Mahmud ve hükümet sekreteri Seyyid Hüseyin Afnan olduğu halde Faysal sarayın merdivenlerinden inmeye başlamıştı. Sahneye kadar uzanan yol halıyla kaplanmıştı. Faysal, şeref kıtasını selamladıktan sonra tahtın bulunduğu sahneye çıkmıştı. Salonda göründüğü anda bütün davetliler ayağa kalkmışlar, Faysal tahta oturduğunda gözleri Gertrude'a takılmış, Gertrude da onun bakışına nazik bir selamla karşılık vermişti. Kısa bir süre sonra hükümet sekreteri Seyyid Hüseyin, Percy Cox'un Faysal'ın %96 kabul oyuyla kral seçildiğini bildiren ilanını okumuştu. Faysal'ın kral olduğu söylenir söylenmez bütün misafirler "çok yaşa kral" diye hep bir ağızdan tezhürat yapmaya başlamışlardı.

290 1921 halk oylaması için bkz. Fuat Dündar, "Statisquo: British Use of Statistics in the Iraqi Kurdish Question (1919–1932)", *Crown Papers*, (Editor: Naghmeh Sohrabi), Crown Center for Middle East Studies, Brandeis University, Maltham 2012, s.16; ayrıca bkz. Hunt, *The History of Iraq*, s. 65-66.

291 Mektuplar, (Newcastle) 14 ve 21 Ağustos 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektuplar.

Faysal'ın kral ilan edilme töreni

21 pare top atışı ve Seyyid Mahmud'un yaptığı ağdalı duanın hemen arkasından orkestra İngiltere'nin ulusal marşı olan "'Tanrı Kralı Korusun"u çalmaya başlamıştı. Bütün konukların eşlik ettiği marş hep bir ağızdan söylenirken tahtın yanında bulunan Irak bayrağı göndere çekilmişti. Marşın bitmesinden sonra Faysal, insanları etkileyen bir konuşma yaparak, bağımsız Irak'ın kurulduğunu açıklamıştı. Gertrude'a göre, bu duyduğu en muhteşem söylevlerden biri olmuştu[292].

Yapılan törenle Faysal, Irak'ın ilk kralı oldu, Irak ise İngiliz ulusal marşı eşliğinde bağımsız bir ülke olarak ilan edildi. Ama bu tören bağımsızlığın kabulü için yeterli değildi. Milletler Cemiyeti'nin de bu kararı onaylaması gerekiyordu ve uzun bir süre "Irak'ın bağımsızlığı" sadece görüntüden ibaret kalacaktı. Milletler Cemiyeti, Mezopotamya'nın manda yönetimini "doğal kanunların oluşturulmasını sağlayana kadar" İngiltere'ye bırakmıştı. Bu kanunlar hazırlandıktan sonra Milletler Cemiyeti'nin onayıyla manda yönetimi sona erdirilecekti. Bu süreçten önce İngiltere'nin Mezopotamya'daki petrol çıkarlarını sağlama alması gerekiyordu. Bunun için de Faysal'ın İngiliz danışmanlar

292 Mektuplar, (Newcastle) 28 Ağustos 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Faysal'ın tahta çıkma törenine katılanlar

tarafından sıkı bir şekilde kontrol altında tutulması önemliydi. Sıkıntılı bir süreçten sonra Arap milliyetçilerinin itirazlarına rağmen 10 Ekim 1922 tarihinde imzalanan bir anlaşmayla Irak hükümetinde İngiliz danışmanların bulundurulması, İngiltere'nin petrol hakkının korunması ve İngiltere'nin mali işlerde kontrol sağlaması gibi konular kabul edilecek[293], Manda Yönetimi'nin sonlandırılması ise ancak 1932 yılında gerçekleşebilecekti. Manda Yönetimi'nin son bulmasıyla aynı yıl Irak, Milletler Cemiyeti'ne üye olacaktı[294].

Irak'ın Taçsız Kraliçesi

Muhaliflerin bir şekilde susturulmaları ve yoğun şekilde yapılan propagandayla Faysal krallığa taşınmıştı. Ancak Faysal'ın esas mücadelesi şimdi başlıyordu. Topraklarına ve insanlarına yabancı olduğu bir ülkede krallık yapacak, bütün farklılıkları birleştirmeye çalışacaktı. Mezopotamya'yı çok iyi bilen, güvenebileceği insanlara ihtiyacı olacaktı.

293 Irak ile İngiltere anlaşması için bkz. Hurewitz, *Diplomacy*, Vol. II, s. 111-114.

294 Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne kabulü süreci için bkz. Hunt, *The History of Iraq*, s. 67-69.

Gertrude'un dışında herkes onu Kral'ın doğal danışmanı olarak görmeye başlamıştı bile. Amerikalı gazeteci John M'Hugh Stuart, *New York Herald* gazetesinin 24 Temmuz 1921 tarihli sayısında herkesin bildiği bu gerçeği ilan ediyordu. Makalesinin başlığı "Mezopotamya'nın Taçsız Kraliçesi İngiltere'ye Rehberlik Yapıyor" idi. Stuart, Bağdat ve Londra'dakilerin Gertrude'un tavsiyeleriyle hareket ettiklerini, onların arkasındaki gizli güç olduğunu yazıyor ve şöyle söylüyordu:

"*el-Sitt* veya *Hatun* olarak yarımadadaki her Arap onu tanır. Kahire'den Tahran'a kadar uzanan bir coğrafyada Gertrude ile ilgili konu açtığınızda her İngiliz vatandaşı kim hakkında konuştuğunuzu çok iyi bilir. Eğer o şahıs Orta Doğu topraklarını, insanlığın beşiğini tanıyorsa, Gertrude ismini duyduğunda onun için içten gelen bir dua eder. Londra'daki Sömürge Bakanlığı ve eski medeniyetlerin yeşerdiği yer olan Mezopotamya üzerinde Batılı yönetim şeklini yerleştirmeye çalışan Bağdat'taki Percy Cox için o, *Mezopotamya'nın Taçsız Kraliçesi*'ydi. O Bayan Gertrude Bell'di"[295].

Stuart, onun Percy Cox'un Doğu Sekreteri olduğunu yazmış ama yaptığı işlerden dolayı da "Taçsız Kraliçe" olarak tanımlamıştı. Gertrude, kendisi hakkında yazılan bu haberi okuduğunda çok rahatsız olmuş, halka bu şekilde tanıtılmanın uygun olmadığını düşünmüştü[296]. Böyle bir tanımlamayı reddetmesine rağmen gazetecinin halka ilan ettiği bu yeni unvan artık onun üzerinden atamayacağı bir parçası haline geliyordu.

Hem Kral Faysal hem de Taçsız Kraliçe Gertrude sık sık bir arada olmaktan rahatsızlık duymuyorlar, çevreyi de çok umursamıyorlardı. Durum Faysal için dedikoduya daha fazla açıktı. Karısı ve çocukları yanında değildi, Gertrude'un ısrarlarına rağmen getirmeyi de düşünmüyordu. Bu olumsuz görünen şartlara rağmen Faysal sarayının kapılarını Gertrude'a sonuna kadar açıklamaktan kaçınmadı. Hatta Gertrude, tahta çıkma töreninden sonra sarayda ağırlanan ilk isimlerden biri oldu. Bu kabul, resmi olmaktan çok iki dostun bir araya gelmesi şeklinde gerçekleşti. Gertrude, öğleden sonra geldiği sarayda akşam güneşi batana kadar kaldı, sohbetleri birkaç saat sürdü. Faysal'a daha önce piknikte

295 John M'Hugh Stuart, "Mesopotamia's Uncrowned Queen Guides Britain, *The New York Herald*, 24 Temmuz 1921, Vol: LXXXV, No: 328, s. 71.

296 Mektuplar, (Newcastle) Eylül 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

çekildikleri resimleri ve Fransızların Suriye'de yaptıkları yeni idari yapılanmanın haritalarını gösterdi. Konuşmalar sırasında Faysal'ın Suriye için taze ümitler beslediğini, orayı tekrar Fransızlardan kurtarmak gibi hayallere daldığını gördü. Saatler ilerlerken Cafer, Nuri Said ve Faysal'ın sekreteri Rüstem Haydar da sohbete dahil oldular. Suriye konusunda hepsi benzer hayaller içindeydi. Gertrude, onlara "Rüstem dışında hepsinden daha iyi köy köy, şehir şehir Suriye'yi tanıdığını ve sevdiğini" söyledi ve ekledi: "Sanırım Suriye için tek umut var. O da bizim hiçbir kelime dahi etmeden burada kalmamız ve kendi işimizi yapmamız. Mezopotamya'yı model olacak bir Arap devleti haline dönüştürebilirsek, o zaman Suriye ve Filistin'deki Araplar bulundukları yerlerin parçası olmak istemeyeceklerdir. Ben ölmeden önce İran sınırından Akdeniz'e kadar uzanan bir alanda Faysal'ın hükümranlık yaptığını görmek istiyorum"[297]. Yalnızca bu konuşma bile Gertrude'un Irak'ta nasıl bir konumda olacağını gösteriyordu ve Faysal, Gertrude'un düşüncelerinden etkileniyordu. Daha sonra hep birlikte Irak'ın sınırlarını, yapılacakları ve ülkenin bayrağının nasıl olması gerektiğini değerlendirdiler. Gertrude, ülkeyi temsil edecek bayrağın çok güzel olmasını istiyordu. Bunun için daha sonra babasından yardım isteyecekti. Gertrude'un ziyareti güneşin ufuktan kaybolmasına kadar devam etti. Faysal, camiiye gitmek için ayrıldığında Gertrude geride kalmıştı. Cafer Paşa, ona yaklaşarak "*Hatun* bir dakika bekler misin?" diye seslendi. Birlikte sarayın balkonuna çıktılar. Cafer Paşa, Gertrude'a yeni hükümetin nasıl şekillenmesi gerektiğine dair sorular sorup, düşüncelerini öğrenmek istedi. Yalnızca Kral Faysal değil, yakın adamları da onun düşüncelerini öğrenmeyi önemsiyorlardı ve Gertrude yavaş yavaş Taçsız Kraliçe unvanını hak edecek bir konuma doğru yükseliyordu. Cafer Paşa ile konuşma anını babasıyla paylaştı: "Durum o kadar şaşkınlık vericiydi ki. Nehrin üzerine düşen kırmızı ışıklar, sıcak gece ve Cafer'in istekli konuşması"[298].

Cafer Paşa, Gertrude'a yeni hükümete kimlerin alınmasıyla ilgili düşüncelerini sorarken, aynı zamanda Percy Cox'un da düşüncelerini öğrenmek istiyordu. Çünkü Gertrude'un Percy'den farklı bir düşünceyi

297 Mektuplar, (Newcastle) 28 Ağustos 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

298 Mektuplar, (Newcastle) 28 Ağustos 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

kendileriyle paylaşmayacağını, Seyyid Talib ve Philby gibi isimlerin harcanmasının arkasındaki ismin Gertrude olduğunu biliyordu. Sözlü veya yazılı olarak verdiği raporlar Percy'nin karar vermesinde önemli oluyordu. Ayrıca düşünceleri ve olaylara yönelik yorumlarıyla Faysal'ın güvenini de kazanmıştı. Neredeyse her gün görüşüyor, Faysal karşılaştığı çeşitli sorunları onunla paylaşıyordu. Örneğin eylül başında Gertrude'u çay içmeye davet etmiş ve İbn Suud'un Şammar aşiretine yaptığı saldırı hakkında görüşünü sormuştu. İbn Suud'un Şammar aşiretinin merkezi Hayil'i işgal etmesiyle aşiret mensupları kurtuluşu Irak topraklarına kaçmakta bulmuştu. Olay hem İbn Suud'un yayılmacılığı hem de Irak topraklarına sığınan Şammar aşiretinin çıkarabileceği karışıklıklar açısından önemliydi. Birinci Dünya Savaşı'nda İbn Reşid'in liderliğinde Türkleri destekleyen Şammar aşiretine yönelik saldırılara İngiltere'nin engel olması düşünülemezdi. Gertrude, mültecileri bir program dâhilinde sınırlı bir alanda tutmanın en iyisi olacağını anlattı. Bu görüşmede Faysal, İçişleri Bakanlığı'na Naci Suveydi'nin atanmasının nasıl bir etki yapacağını da sordu. Gertrude, iş yapabilecek bir karakter olmadığından Naci'yi çalıştırmak için sürekli takipte tutmak gerektiğini, aksi takdirde çalışmayacağını söyledi. Kimin atanabileceği konusundaysa "biliyorsun Percy Cox için çalışıyorum, ondan onay almadan birşey söyleyemem" diye konuyu kapattı. İçişleri Bakanlığı için Cornwallis ve Cox ile görüşüp bir isim belirleyeceklerine söz verdi. Daha sonra Gertrude'un yaptığı görüşmeler sonucu Tevfik Halidi üzerinde karar kılındı. Tevfik, Gertrude'un kişiliğini sevdiği isimlerden biriydi ve çalışkanlığına güveniyordu. Eleştirilebilecek tek özelliği aşırı derecede Türk taraftarı olmasıydı. Şiileri temsilen Naci Suveydi de dışarıda bırakılmayarak Adalet Bakanı olarak atanmıştı. Tevfik'in İçişleri Bakanı olmasına itiraz Arap milliyetçisi Cafer Paşa'dan geldi. Türklerin yaptıkları propagandaları ve Ahmed Senusi'nin gönderdiği ayaklanma içerikli mesajları gerekçe göstererek Tevfik'in kendilerine büyük sıkıntı çıkaracağını düşünüyordu[299]. Türk taraftarlarının hükümet dışında tutulmasının daha fazla zararlı olacağı düşünüldüğünden bu tarz itirazlar etkili olmadı.

İtirazlar ve tartışmalarla geçen bir haftadan sonra Faysal'ın ilk kabinesi oluşturulmuş, Gertrude da bu hengâmenin arasında epeyce

299 Mektuplar, (Newcastle) 4 Eylül 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

yorulmuştu. Gertrude'un ifadesiyle bütün olarak değerlendirildiğinde İngilizlerin onayını alabilecek iyi bir kabine kurulmuştu. Dokuz bakandan altısı çok kabiliyetli, işinin ehli kişilerdi. Adliye'ye atanan Naci Suveydi ve Eğitim Bakanı Şii mezhebini temsil ediyorlardı. Kabine çalışmaları devam ederken Gertrude, Sağlık Bakanlığının da kurulmasını teklif etmiş, bu düşüncesi Percy Cox tarafından kabul görmüştü. Teklif sahibi olarak Bakanı bulmak da kendisine düşüyordu. Hristiyanları temsil etmesi için önerdiği Musullu Hristiyan hekim Bakan olarak atanmıştı. "Sana bir sır vereyim, Sağlık Bakanı'nı ben atadım" diye duyduğu sevinci babasına anlattı[300].

Faysal'ın onayıyla hükümet kuruldu ve Nakib Abdurrahman el-Geylani de başbakan olarak atandı. Faysal ile Nakib arasındaki bilgi akışını Gertrude yapıyordu, başbakan olarak görevlendirildiğini Nakib'e haber verdi[301]. Ne de olsa hem Faysal'ın hem de Nakib'in en çok güvendiği kişi oydu. Faysal, Gertrude'a ve kendisini destekleyen İngilizlere olan güvenini birlikte yedikleri bir akşam yemeğinde açıklamaktan çekinmedi. Suriye'den çıkarıldıktan sonra Londra'ya gidişinden, Dışişleri Bakanlığında John Tilley ile görüşmesinden ve Kral George'u görmek için gösterdiği çabadan bahsetti. Suriye konusunun kendisi için kapandığını anladığını ama hiçbir zaman endişeye kapılmadığını belirtti. "Beni destekleyen İngilizlere güveniyordum" diye Gertrude'u da taltif eden bir ekleme yaptı[302]. Aslında Faysal'ın İngilizlere güvendiğiyle ilgili bu sözlerin pek de doğru olmadığı kısa bir süre sonra ortaya çıkacaktı. Öyle anlaşılıyor ki Kral, Gertrude'u yanında tutmayı önemsiyor, bunun için de onun gururunu okşayacak sözler söylemekten kaçınmıyordu.

Faysal ile yakınlığı diğer Arapları da Gertrude'a yaklaştırıyordu. Onunla yakın ilişkiler kuran isimlerden biri Nuri Said'di. Sabahları alışkanlık haline gelen at binişlerinden birini 9 Eylül Cuma günü Nuri Said ile yaptı. Gezinti esnasında Nuri, Irak ile ilgili düşüncelerini Gertrude ile paylaşarak özellikle Türk taraftarlarına yönelik bakış açısından bahsetti. Cafer Paşa'nın kayınbiraderi olan Nuri Said, Birinci Dünya

300 Mektuplar, (Newcastle) 11 Eylül 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

301 Mektuplar, (Newcastle) 11 Eylül 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

302 Mektuplar, (Newcastle) 11 Eylül 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Savaşı'ndan önce Arap milliyetçi derneklerine üye olmuş, Arapların isyanını desteklemişti. Şimdi de Irak kurulduktan sonra bazı Arapların Türk taraftarlığı yapmasına katlanamıyordu. Yol boyunca çenesi iyice düşünce bu sefer Şerif ailesinin gizli yönlerini Gertrude'a anlatmaya başladı. Şerif Hüseyin'in ilk karısından Ali, Abdullah ve Faysal olmak üzere üç oğlu olmuştu. Ali ve Abdullah hiçbir zaman Faysal'ı benimsememişler, hep ezmeye çalışmışlardı. Hüseyin daha sonra Kafkasyalı bir kadınla evlenince Zeyd adlı oğlu dünyaya gelmişti. Faysal, diğer kardeşlerinin kötü davranışları nedeniyle Zeyd'e yaklaşmıştı. Kardeşler; Ali ve Abdullah ile Faysal ve Zeyd olarak iki gruba ayrılmışlardı. Faysal'ın kral olmasıyla şimdi Ali ve Abdullah kıskançlıktan çıldırıyorlardı. Gertrude ve Nuri Said, Karadah bölgesindeki bahçelere doğru atlarını sürdüler. İkisi geçerken insanların sadece Gertrude'u selamlamaları Nuri'nin dikkatini çekmişti. "Herkes seni tanıyor. Böyle olması da normal. Faysal'ın Londra'da Arap kıyafetleriyle gezerken dikkat çekmesi gibi sen de burada dikkat çekiyorsun. Birçok erkek subay ve görevli var. Ama yalnızca bir tane *Hatun* var. İnsanlar yüzyıllar boyunca at süren Hatun'dan bahsedecekler" diye Gertrude'a duyduğu saygıyı aktardı. Nuri'nin sözlerini babasına aktaran Gertrude ekledi: "Sanırım söylediği gibi olacak"[303].

Hükümet üyelerinin hepsinin saygısını kazanmıştı. Arası hepsiyle çok iyiydi. *New York Herald* gazetesinin kendi hakkında yazdığı makaleye itiraz ederek, "abartmışlar, ben hükümetin bütün işlerine karar vermiyorum" diye yazdı babasına ve kendisi açısından doğru olanı anlattı: "Fakat hükümetle aram çok iyi. Elde ettiğim en kıymetli mevkii hepsinin güvenini kazanmak. Onların üzerinde herhangi bir baskı kurmamaya dikkat ediyor ve her şeyin onlardan çıkmasına izin veriyorum. Beni çağırıp benim tavsiyelerime ihtiyaç duyduklarında her zaman yanlarındayım. Başka işlerle meşgul olduklarında ben de kendi işlerimle meşgul oluyorum. Hepsi hayatlarını ve yaptığı işleri bana anlatmak için neredeyse sıraya giriyorlar"[304]. İşin özeti buydu. Hükümet üyelerini hiçbir konuda zorlamıyordu ama onlar ihtiyaç duydukları her

303 Mektuplar, (Newcastle) 11 Eylül 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

304 Mektuplar, (Newcastle) 17 Eylül 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

zaman ona akıl danışıyorlar, o da mümkün olduğunca yardımcı oluyordu. Zaten adı konmuştu: Irak'ın Taçsız Kraliçesi.

Faysal'ın önem verdiği konulardan biri Şiilerin Irak Devleti'nin bir parçası yapabilmekti. Şiilerin Muharrem ayı nedeniyle düzenledikleri etkinlikleri bir fırsat olarak görüyordu. Bu ayda düzenlenen ayinler Sünnilerle Şiiler arasında bir çatışma konusu olsa da Faysal bütün Irak'ın kralı olduğunu göstermek için Şiilerin Hz. Hüseyin'in ölüm yıldönümünde kendilerini zincirle kırbaçladıkları gösterilere katılacağını açıkladı. Gertrude'un da içinde bulunduğu ekip sabah erkenden yola çıkarak Kazmiya'ya geldi. Faysal etkinliklerin düzenleneceği camiiye giderken, diğer misafirler camiinin avlusunu gören bir bina içinde kendileri için hazırlanan yere toplandılar. Pencereden matem ayinini seyrettiler. Şiiler, Kral'ın kendileri için gelmesine ve aralarında bulunmasına memnun olmuşlardı. Ayinden sonra Gertrude'un yorumu ilginç oldu: "Kişisel olarak ben bir Sünniyim. Ama kuru fasulye yiyen Şii kabileleri veya Seyyid Cafer gibi eski dostlara yakınlık duymuyormuş gibi yapmak da pek hoş değil"[305]. Gertrude, bir dinsiz olmasına rağmen yaşadığı ortamda kendisini Sünniliğe ait bir birey olarak tanımlıyordu. Irak'ın yöneticilerinin çoğunlukta Sünni mezhebinde olması nedeniyle böyle bir tanımlama da normal kabul edilmelidir.

Görünüşte Şiiler hem Kral'ın kendilerini benimseyen davranışları hem de hükümette yer alan Şii bakanlar nedeniyle Faysal'ın krallığını kabul etmiş görünüyorlardı. Şimdilik Şiiler sessizliğe gömülmüşlerdi. Ancak Irak içinde çözülmesi gereken diğer bir konu olan Kürtlerin bağımsızlık istekleri hâlâ devam ediyordu. İngiltere, Paris Barış Konferansı'nda ve ardılı diğer konferanslarda Kürt sorununu ele almak istememişti. Mezopotamya'nın işgali ve manda yönetiminin kurulmasından sonra Araplar arasında Türk taraftarlığı ortaya çıkmıştı. Bazı Türk subayları da Irak içlerinde halkı İngilizlere karşı kışkırtmaya başlamışlardı. Bu durum üzerine İngiltere karşı harekete geçerek Kürtleri Türkiye'ye karşı kullanmaya karar vermişti. Kürt Lawrence'ı olarak tarihe geçen Binbaşı Edward Noel, Kürtler arasında faaliyet yapmak için görevlendirilmişti. İyi derecede Kürtçe bilen Noel, 1919 yılı Haziran'ından itibaren Kürt aşiretleriyle irtibata geçerek, Türkiye topraklarında

305 Mektuplar, (Newcastle) 17 Eylül 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

bir devlet kurulması için aşiret liderlerini kışkırtmaya çalışıyordu[306]. Kürdistan Teali Cemiyeti ve Kürtlerin Bağımsızlığı Komitesi gibi organizasyonlar Kürt bağımsızlığıyla ilgili taleplerini yüksek sesle söylemeye ve İngiltere'nin destek olmasını istemeye başlamışlardı. Hatta Sevr'deki görüşmelere bir harita sunmuşlar ama İngiltere bu talepleri kabul etmemiş, Kürtlerin haritaya dahil ettiği toprakları Büyük Ermenistan olarak tanımlanan devletin sınırları içine katmıştı. Kendi hâkimiyet alanında Kürt isteklerini reddeden İngiltere, milliyetçi hareketleri Türkiye topraklarına kaydırarak Musul'u rahatlatmaya çalışıyordu.

Bağımsızlık isteklerinin gerçekleşme ihtimalinin İngiltere'nin onayına bağlı olduğunu gören Musullu Kürtler Faysal ve Percy Cox'a mektuplar göndererek İngiliz mandası altında otonom bir devlet kurulmasını teklif etmeye başladılar. Bu devletin sınırları sadece Musul ile kalmayacak, Fransız işgalinde olan bölgeleri de kapsayacaktı. Ayrıca Paris ve İstanbul'daki Kürt liderlerin katılacağı bir konferansın Bağdat'ta yapılmasını istiyorlardı. Gertrude bu istekleri "ilginç gelişmeler" olarak değerlendirdi[307]. Arapların bağımsız olmaları için çalışan Gertrude, Kürtlerin Musul'da veya Irak toprakları içerisinde bir devlet kurmalarına İngiltere'nin Musul üzerindeki kontrolünü kaybetmesini istemediği için karşı çıkıyor, "Kürdistan'ın kurulması için harcayacak tek kuruşumuz yok, ayrıca onları teşvik eder ve ihtiyaç duyulan bir anda da yalnız bırakırsak durum daha kötü olur" diyordu[308]. Saray ve Siyasi Şube'deki tartışmalar bir süre devam etti. Gertrude, bu tartışmaların ortasında Percy Cox'a takılmadan edemedi: "Belki Kürdistan'ın Taçsız Kraliçesi olmamı sağlayarak bir değişiklik yapabiliriz"[309].

Milletleşme sürecine girmemiş Mezopotamya'nın çok farklı ırkları ve mezheplerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün oluşturduğu belirsizlik ortamında birbirleriyle mücadeleye girmeleri doğal bir süreçti. Ama hükümete yönelik milliyetçi hareketler aynı zamanda

306 Binbaşı Noel'in çalışmaları için bkz. M. Kemal Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri (1919)*, Ankara 1988.

307 Mektuplar, (Newcastle) 17 Eylül 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

308 Mektuplar, (Newcastle) 17 Ekim 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

309 Mektuplar, (Newcastle) 17 Ekim 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

İngiltere'nin bölgedeki varlığını tehdit ediyordu. Gertrude bunun farkındaydı ve Irak içindeki bu çatışmaları mümkün olduğu kadar azaltma çabasındaydı. Elinden geldiğince aşiretler arasında gezerek ve onları ikna ederek Faysal'a bağlılıklarını artırmaya çalışıyordu. Gün geçtikçe Faysal da tecrübe kazanmaya ve devlet yönetimini kavramaya başlamıştı. Faysal, Gertrude ile olan bağlarını hiç azaltmıyor, gayriresmi bir danışman olarak hareket etmesine izin veriyordu. Her fırsatta sarayına çağırıyor, gelişmeleri onunla konuşuyordu. Ekim başında sarayda verilen bir yemekten sonra Faysal, Gertrude ve Percy Cox bir köşeye çekilerek uzun süre sohbet etmişlerdi[310]. Diğerlerinin de tanık olduğu bu manzara Faysal'ın yönetimde bağlı olduğu kişileri açıkça gösteriyordu. Faysal, Gertrude'a bağlanmış görünüyordu. Hatta bir gün yaptıkları sohbette Gertrude, artık eve dönmek istediğini söylediğinde Faysal'ın karşılığı çok sert olmuş ve ona; "*Hatun*, eve dönmekten söz edemezsin, senin evin burası. Ancak babanı görmeyi arzu ettiğini söyleyebilirsin" diyerek geri dönüşe izin vermeyeceğini söylemişti[311].

Hemen hemen her gününü Kral Faysal, hükümet üyeleri ve tabii ki Kinahan Cornwallis ile geçiriyordu. Erkeklerin arasındaki tek kadın olarak halinden memnundu. Kendisine verilen yeni görevler onu mutlu ediyordu. Percy Cox ve Faysal'ın kendisine değer vermesi ve onun düşüncelerini dikkate almaları Gertrude'un gücünün zirvesinde olan bir kadın olmasını da sağlıyordu. Irak'ın yönetimindeki iki önemli insana uzanan yolun Gertrude'dan geçtiğini bilenler de ona daha fazla özen göstermek zorunda kalıyorlardı.

Ekim ayında ortaya çıkan yeni bir sorun hem Gertrude hem de Percy Cox'u hayal kırıklığına uğrattı. Faysal ile olan ilişkilerinde artık gözle görülür bir güvensizlik ortaya çıkmaya başlamıştı. İngilizler, Faysal'ı kendilerine tabi, her istediklerini yerine getiren bir kral olarak görmek istiyorlardı. Belki bunda da haklılardı. Ne de olsa yoktan bir ülke kurmuşlar, kral olma ihtimali söz konusu olmayan Hicazlı Faysal'ı kolundan tutup Bağdat'a getirmişler, ona taç giydirerek yönetimi teslim etmişlerdi. Faysal, Irak'ta elde ettiği her şeyi İngiltere'ye borçluydu

310 Mektuplar, (Newcastle) 2 Ekim 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

311 Mektuplar, (Newcastle) 13 Ekim 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

ve bunu asla unutmamalıydı. Ama Winston Churchill'in bastırmasıyla Irak ile İngiltere arasında bir manda anlaşması imzalanması gündeme geldiğinde ve İngiltere çıkarlarını koruyacak bazı maddeleri ortaya koyduğunda, Arap milliyetçilerinin tepkisinden çekinen Faysal bunları kabul etmeye yanaşmamıştı. Binbaşı Young, Percy Cox ve Faysal'ın yaptığı ilk toplantı istendiği gibi geçmemişti. Cox, Faysal'ın Suriye'de yapıldığı gibi kendisinin yarı yolda bırakılacağını düşündüğüne inanıyordu. Gertrude ise daha önce yaptıkları sohbetlere dayanarak Faysal'ın İngilizlere güvendiğini ve bu güvenini devam ettireceğini değerlendiriyordu. "İngiltere olmadan güçsüz bir kralım" diye o kadar çok söylemişti ki. Faysal'ın bunun dışında hareket etmesinin ihtimali olamazdı ve babasına; "ona güvenmemek için bir sebep yok, şahsen ben göremiyorum" diye yazdı[312].

Pazarlıkların arasında hem İngilizleri hem de Faysal'ı zorlayan Kürt sorunu varlığını hâlâ devam ettiriyordu. Süleymaniye Kürtleri bağımsızlık istiyorlardı. Sanki "Kürdistan'ın Taçsız Kraliçesi" olmak konusunda yaptığı küçük şakayı gerçekleştirmesi için Percy Cox onu Kerkük ve Süleymaniye'de yapılacak inceleme gezisine gönderdi. Kürtlerin düşüncelerini, liderlerini, kimin hangi konumda olduğunu öğrenerek edindiği bilgileri Percy Cox ve Faysal'a raporlayacaktı. Yanına çadırıyla birlikte temel ihtiyaç malzemelerini alarak yola koyuldu. İlk ziyaret yeri olan Kerkük'ün hâlâ Türk etkisinde olduğunu, Belediye Başkanı'nın Türkiye için çalıştığını tespit etti. Oradan Süleymaniye'ye geçti. Mahmud Barzani'nin 1919 yılında ayaklandığı ve bağımsız Kürdistan'ı ilan ettiği sırada İngilizlere karşı savaştığı dağlardan geçti. Kadınlarla ve erkeklerle görüştü. Köklü ve büyük Türk ailelerin şehirden kovulduklarına ve şehrin tamamen Kürt hâkimiyetine terk edildiğine tanıklık etti. Yüksek Komiserliğin bölgeye hâkim olmasıyla Türk yönetimindeki kargaşanın azaldığını ve yolların daha güvenli hale geldiğini gözlemledi. Şehirdeki ilk gününde resmi görevliler ziyaretine gelerek, Süleymaniye'nin bağımsız olmasını istediklerini belirterek İngiltere'nin yardımını istediler. Kerkük'ü de bağımsız Süleymaniye'nin bir parçası yapmak için çaba sarf edeceklerini söylediler. Gertrude, anlatılanları anlayışla karşıladı, ama Kerkük konusunun somutlaştırılmaya çalışılmasının yol açacağı

312 Mektuplar, (Newcastle) 17 Ekim 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

zararlardan bahsetti. Görüşmelerden sonra babasına endişelerini yazdı: "Öyle görünüyor ki, kendi kurtuluşları için ellerinden geleni yapacaklar, ama ümit edelim de aptalca bir yola başvurmasınlar"[313].

Birkaç gün Süleymaniye dışındaki kasabaları gezdi, insanlarla görüştü. Süleymaniye'ye döndüğünde Yüzbaşı Douglas, Halepçe'ye gitmeyi önerdi. Burada yaşayan Kürtler diğerlerinden farklıydı ve Farsça'ya daha yakın bir diyalektleri vardı. 13 Kasım sabahı yine erkenden yola koyuldular ve yirmi atlısıyla birlikte kendilerini bekleyen Ahmed Bey tarafından karşılandılar. Silahlı Kürtler arasında Halepçe'ye girdiklerinde Nakşibendi olan dini liderlerle konuştu. Gertrude sözü Faysal'a getirdiğinde hepsi de huzursuzlanarak, Kral'ın adını bile duymak istemediklerini söylediler. Aşiret liderleriyle görüştükten sonra Süleymaniye'ye, oradan Kerkük'e ve nihayetinde Bağdat'a döndü[314].

Eve geldiğinde baba ve annesinin gönderdiği mektupları buldu. Babası Gertrude ile Filistin'de buluşmak ve Kudüs'ü birlikte gezmek istiyordu. Elbette babasının bu davetine çok sevindi. En iyi zamanın gelecek bahar olduğunu, hatta oradan Suriye'ye geçebileceklerini yazdı. Londra'dan Bağdat'a getirdiği Marie adlı hizmetçisi uzun zamandır İngiltere'ye dönmemişti. Bu gezi vesilesiyle kara yolculuğuna dayanamayacağı için Marie'yi deniz yoluyla İngiltere'ye göndermeyi planladı[315]. Kürt bölgelerinde yaptığı yorucu yolculuktan sonra babasıyla geleceğe yönelik yaptığı bu plan onu daha da canlı hale getirmişti. Ancak bu neşeli hali ancak birkaç gün devam etti. Faysal, Manda Yönetimi'nin hükümet üzerindeki baskısını kaldırmak için hem bakanları hem de İngiliz danışmanların hepsini görevden aldı. Ciddi bir kriz kapıda görünüyordu. Henüz bir ay önce "Faysal'a güvenilmemesi için bir neden görmüyorum" demişti ama şimdi Faysal'ın yapılacak anlaşmaya yan çizdiğini açıkça görebiliyordu. "Faysal'ın İngiltere'ye ihtiyacı var. Biz elimizi çekersek Kemalistlerin saldırılarına nasıl dayanacak. Bizim Milletler Cemiyeti'ni memnun edecek bir süreç işletmemiz gerekir. Bunun adı anlaşma olsa da. Amerika'nın kışkırtmasıyla Arap hükümeti

313 Mektuplar, (Newcastle) 9 Kasım 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

314 Mektuplar, (Newcastle) 13 Kasım 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

315 Mektuplar, (Newcastle) 25 Kasım 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

yabancı kontrolünü reddedebilir. Onlar da kendileri için kârlı anlaşmalar yapmak istiyorlar. Tabii ki sebep başbelası pertrol... İğrenç madde!" diye düşüncelerini ailesine yazdı[316].

Ceset durumuna getirilen Türkiye, 1921 Eylül başında sonuçlanan Sakarya Savaşı'yla ayaklarının üzerinde durabileceğini kanıtlamış, hatta Fransa ile yapılan Ankara Anlaşması'yla güney sınırlarını güvence altına almıştı. Gertrude ve Percy Cox, bir yıl önce Türkiye'ye dayatılan Sevr Anlaşması'nın hükümsüzlüğe doğru sürüklendiğini görüyorlardı. Türk ordusu kesin zaferi kazandıktan sonra Irak üzerine saldırabilir miydi? Türk ordusu tehdidiyle Faysal'ın korkusunun artırılması İngiltere'ye mecburiyetini daha da artırabilir miydi?[317].

Percy Cox, manda anlaşmasından geri çekilen Faysal'a mesafe koymaya başlamış, kızgınlığını onu sorunlarla baş başa bırakarak göstermeyi tercih etmişti. Aralık ayı başlarında Bağdat'a gelen Kerküklü Kürtler, doğrudan Percy Cox'un yanına gelerek ondan görüş istemişlerdi. Onun tavrı ise işlerin eskisi gibi olmayacağını gösterir mahiyette oldu. "Gidin, sorunlarınızı Faysal'a anlatın" diye karşılık verdi heyete[318]. Saray ile İngilizlerin arasının açılmaya başladığı açıkça görülüyordu, eski duruma gelmesi için Faysal'ın kayıtsız şartsız manda anlaşmasını imzalaması gerekiyordu. Faysal ile Percy'nin birbirlerine ters düşmeleri Gertrude'u çok olumsuz etkilemişti. Kendisini ikisi arasında bir denge unsuru olarak görmüş, öyle de davranmıştı. Şimdi kaybolan dengeyle birlikte kendisinin Faysal'ın yanındaki durumu da sarsılabilirdi. Faysal, İngilizlere kızgınlığını Gertrude'a da yansıtıyordu. İlk kez bu kadar uzun süreli onu saraya davet etmemişti. "Beş haftadır onu görmüyorum" diye yazdı. Her gün görmeye alıştığı Kral'ı beş haftadır görmemesi onu üzüyordu. Bu can sıkıntısının tam ortasında ailesinden gelen mektuplardan ekonomik problemlerin giderek büyüdüğünü ve babasının işlerini küçültmek zorunda kaldığını öğrendiğinde ruh hali daha da karmaşık hale geldi. Percy Cox'un bankaları araştırdığını ve çok daha ucuza kredi vermeye başladıklarını öğrendiğini babasına cesaret vermek için yazdı.

316 Mektuplar, (Newcastle) 4 Aralık 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

317 Mektuplar, (Newcastle) 17 Aralık 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

318 Mektuplar, (Newcastle) 4 Aralık 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Ona karamsarlığa kapılmamasını, iyimser olmasını, sıkıntıların üstesinden geleceğini anlatan cümleler yazdı[319]. Elinden gelebilecek şey de zaten bu kadardı.

Faysal ile uzun süredir görüşememişti ama kraliyet eğitim danışmanı olan Mustafa Satı Bey el-Husri, karısıyla birlikte Gertrude'u ziyarete gelmişti. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Darülmuallimin ve Darüşşafaka müdürlükleri yapan Satı Bey, Tevfik Fikret'in fikirlerinden etkilenmişti. Batı tarzı eğitim sistemini savunuyordu ve Yeni Mektep adında bir okul açarak, istediği tarzda bir eğitim modeli geliştirmeye çalışmıştı. Tevfik Fikret'ten çocuklar için şiir kitabı yazmasını istediğinde ilk çocuk kitaplarından biri olan *Şermin*, Satı Bey'in bu isteği üzerine kaleme alınmıştı. Arap kökenli olan Satı Bey, aynı zamanda Arap milliyetçisiydi. 1919 yılında kendisine eğitim müsteşarlığı teklif edildiği halde Suriye'de Faysal'ın yanında görev almayı kendi ideallerine daha uygun bulmuş, kısa süreli de olsa eğitim bakanlığı yapmıştı[320]. Gertrude, kendisini ziyarete gelen Satı Beyi hiç sevmemişti. "Önyargılı biri" diye bahsetti kendisinden ama Türk kökenli karısından çok hoşlanmıştı. Misyoner okullarında yetiştiği için akıcı şekilde İngilizce konuşuyordu[321]. Her ne kadar kendisinden hoşlanmasa da Satı Bey'in ziyareti hâlâ saray ile devam eden bir bağlantısı olduğunu gösteriyordu. Diğer taraftan çok kırgındı. Babası ne kadar duygusal ve kırılgan olduğunu bildiği için bir zamanlar "kalbini ortaya koyma" diye tavsiyede bulunmuştu. Gertrude, bu tavsiyeyi hatırlatarak düştüğü durumu babasına aktardı: "Benim kendileri için yaptıklarıma saygı gösteriyorlar ama aynı saygıyı onlara sunmak istediğim hizmet isteğim için göstermiyorlar. Kalp ve ruh, hepsini ortaya koydum. Tamamıyla hak ettim. Bir daha bu durumdan asla şikâyetçi olmamalıyım"[322]. Gertrude'un

319 Mektuplar, (Newcastle) 4 Aralık 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

320 Satı Bey'in eğitim tarihindeki yeriyle ilgili bkz. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2007, s. 301-305; Satı Bey'in hayatı ve çalışmaları için ayrıca bkz. Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara 1996, s. 175-191.

321 Mektuplar, (Newcastle) 6 Aralık 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

322 Mektuplar, (Newcastle) 17 Aralık 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

kalbi kırıktı. Daha önce Irak'tan ayrılmaktan söz ettiğinde Kral, "evin burası, gidemezsin" demişti. Emek verdiği bir ülkeden ayrılmak istemiyordu ama gelişen olaylar ve Faysal'ın kendisine tavır koyması üzerine kararını vermişti. Ülkeden ayrılmak istediğini bir kez daha Kral'a söylemeye karar verdi. Bütün olumsuz ruh haline rağmen babasına espri yapmaktan geri durmadı: "Gelecek yaz orada olacağım, peki ya sen İngiltere'de olacak mısın?"[323].

Bu satırları yazdığının ertesi günü Faysal, Gertrude'u saraya davet etti. İki saat sohbet ettikten sonra, o kızgın ve kırgın hali yok olmuştu. Görüşmelerini yine babasıyla paylaştı: "Tekrar onunla olmak o kadar güzeldi ki ilişkimizin bir daha sekteye uğrayacağını sanmıyorum. Bana her zaman olduğu gibi kardeşim diye hitap etmesi, beni *Binbir Gece Masalları*'nda yaşayan biri gibi hissettirdi. Cazibesine kapılmamak mümkün değil"[324].

Faysal'ın samimi davranışları onu gitme kararından caydırmıştı. Hatta Irak'taki varlığını kendisine borçlu olduğu Percy Cox'un 1923 yılı Mayıs ayında emekliye ayrılmasına kadar Doğu İşleri Sekreterliği görevini devam ettireceğini söyledi. Geçici de olsa ortam biraz sakinleşmişti. Ama Percy Cox'un Irak'tan ayrılması Gertrude'un durumunu da etkileyecekti. Ayrılış vakti geldiğinde Gertrude'un da kendisine bir yol çizmesi gerekecekti. O nedenle görevi Percy'nin ayrılışına kadar şartıyla yerine getireceğinin altını çizmişti. Faysal'la geçirdiği birkaç saat ona tekrar can vermiş, Faysal'ın karşısındaki zorlukları nasıl atlatabileceğiyle ilgili düşünmeye başlamıştı bile. Karşılaştıkları birçok problemin altında İngiltere ile Türkiye arasında devam eden çatışmanın yattığını düşünüyordu. "Ah, Türkiye ile bir barış yapabilsek, her şey çok daha kolay olacak" diye not düştü mektubuna ve ekledi: "Allah, İngiltere'deki politikacılarımıza akıl versin. Lloyd George'un Grek ittifakı gibi bir saçmalıktan hâlâ bir kazanç elde etmeyi amaçlayan, gizli gerekçeleri olduğunu üzüntüyle görüyorum"[325].

323 Mektuplar, (Newcastle) 17 Aralık 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

324 Mektuplar, (Newcastle) 18 Aralık 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

325 Mektuplar, (Newcastle) 18 Aralık 1921 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Faysal'ın sarayında yapılan toplantılardan birine katılanlar. Ön sırada; Bayan George, Kral Faysal, Lloyd George. Arka sırada; Sağdan sola doğru Ronald Storrs, Tahsin Kadri, Gertrude Bell, Kinahan Cornwallis (Gertrude'un arkasında)

William Ewart Gladstone'un ortaya koyduğu politikaların uygulayıcısı olan Lloyd George'un Türkleri Anadolu'dan atma inadı, daha sonra Yunan ordusunun hezimete uğramasıyla kendi iktidarını da yok edecekti. İngiltere'nin Irak'taki çıkarlarını şekillendirme çabaları Musul'a yönelince, Türkiye ile yaşanan sorunlar beklenenden uzun sürecekti.

1921 yılının sonlarında Faysal ile olan ilişkilerini tekrar düzelten Gertrude, 1922 yılına peşini bırakmayan sıkıntılarla girdi. Ailesinin ve dolayısıyla kendisinin yaşadığı ekonomik sıkıntılar sosyal hayatını da etkilemeye başlamıştı. Tutumlu harcamalar yaptığı için uzun süre modaya uygun elbiseler alamamıştı. Bu nedenle hayatında ilk kez bir yılbaşı partisine katılmak istemedi. Meslektaşlarının eşlerinin süslü ve gösterişli elbiselerini gördüğünde, dökülen kıyafetleriyle onların yanında olmak istemeyerek evine döndü. Ertesi günü hastalanmıştı. Yeni yılın ilk günlerini kalın giyisilere sarınarak geçirmek zorunda kaldı[326]. Bu rahatsızlığın

326 Mektuplar, (Newcastle) 2 Ocak 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

nedeni ise yaşadığı maddi sıkıntıdan dolayı eve alınan kömür ve odunu yeterinden az satın almasıydı[327]. Evi artık eskisi kadar sıcak olmuyordu ve hastalığa açık bir duruma gelmişti. Önceden beri akciğerleri hassastı. Yeni şartlar daha ağır akciğer hastalıklarına yakalanmasına zemin hazırlıyordu. Ailesinin durumu da kötüleştiği için babası Rounton Grange'dan ayrılmaya karar vermiş, düşük bütçeli bir yaşamı devam ettirmek için arayışlar içine girmişti. Masrafları azaltmak için de evin odalarını kapatıp, dar bir alanda yaşamaya başlamışlardı. Ailesinin yaşadığı sıkıntılarla ilgili haberler Gertrude'u daha fazla olumsuz etkiliyordu. Babasına, Bağdat'tan ayrılmasının mümkün olmadığını ve ancak eylülde gelebileceğini belirterek "benim odalarımı da kapatın" diye tavsiyede bulundu[328].

Gertrude, yeni yıla pek iyi başlangıç yapmamıştı ama Kral Faysal da iyi durumda değildi. Apandistinin patlamasıyla sağlık sorunları yaşamaya başlamış, bir hafta süreyle yatakta kalmıştı[329]. Gertrude, birkaç kez ziyaretine giderek Faysal ile sohbet etti. Hizmetine bakanlar Faysal'ın onu resmi olmayan bir şekilde kabul etmesine çok şaşırmışlardı. Ama Faysal, Gertrude'un "ehl-i beyt" olduğunu söylemişti. Kırgınlığına rağmen Kral'ın ihtiyaç duyduğu her anda yanında olduğunu kastederek, "yine ellerini tuttum" diye düşüncelerini paylaştı[330]. Bu yakınlaşmadan cesaret alan Gertrude, birkaç gün sonra yaptığı bir görüşmede düşüncelerini bütün açıklığıyla Faysal ile paylaştı. Ona zeki biri olduğunu ama etrafındaki insanların aşırı "yalakalanmaları" nedeniyle gerçekleri göremediğini söyledi. Ayrıca Türkiye kartını göstermeyi de unutmadı. İngiltere, desteklemezse Kemalistlerin mutlaka Irak'a saldıracaklarından bahsetti. Eğer Irak'ta bir manda anlaşması yapılmayacaksa İngiltere'nin Türkiye ile karşı karşıya gelmesine gerek var mıydı? İngiltere ve Irak'ın çıkarlarının korunması için manda anlaşmasının imzalanmasının şart olduğunu anlattı[331].

327 Mektuplar, (Newcastle) 19 Ocak 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

328 Mektuplar, (Newcastle) 30 Ocak 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

329 Mektuplar, (Newcastle) 19 Ocak 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

330 Mektuplar, (Newcastle) 30 Ocak 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

331 Mektuplar, (Newcastle) 16 Şubat 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Gertrude, İngiltere'ye itimad etmesini telkin ediyordu ama İngiltere'nin Irak topraklarını sömürmek için neredeyse bütün yolları denemesi Faysal'ı güven ortamından uzaklaştırıyordu. İran'daki petrollerden sorumlu Arnold T. Wilson, 1922 başlarında Bağdat'a gelerek Faysal ile anlaşma yapmak istemişti. Faysal, Wilson ile görüştükten sonra "bu adam tam bir hırsız" diyerek kendisine yapılan teklifin ne denli kabul edilemez olduğunu Gertrude ile paylaşıyor, İngiltere'nin güvenilmez politikalarına vurgu yapıyordu[332].

Manda anlaşması yapmak Irak'ın bütün yer altı kaynakları üzerindeki hakları İngiltere'ye devretmek anlamına gelecekti. Percy Cox, emekliliğinden önce bu sorunu çözmek istiyordu. Daha önce Türkiye'yi bir tehdit unsuru olarak kullanmaya çalışmışlardı. Açıkça öne sürülen bu tehdit gerçeklikle pek uyumlu görünmüyordu. Ama 1921 yılında başlayan İbn Suud'un Irak sınırlarına yönelik saldırıları 1922 yılında artmaya ve tehdit oluşturmaya başlamıştı. Faysal, İbn Suud'un İngiltere tarafından desteklendiğini ve ipinin İngiltere'ye bağlı olduğunu en iyi bilenlerden biriydi. Eğer İngiltere engellemezse İbn Suud, Irak'ın güney topraklarını ele geçirmeye çalışabilirdi. Bu durumda Kemalistler olmasa da İbn Suud gerçek bir tehdit olarak ufukta belirmiş oluyordu. Faysal'ın İngiltere'ye güveni o kadar sarsılmıştı ki, Suudilerin saldırılarına dair yaptığı bir toplantıyı İngiliz görevlilere haber dahi vermemişti. Toplantıda İngilizlere yakınlığıyla bilinen beş bakanın istifa etmelerini istemişti. Gertrude yine şaşkındı, "kimseyle konuşmamış ve danışmamış bile" diye duyduğu kafa karışıklığını dile getirdi[333].

Faysal'ın yeni korkusu İbn Suud, Percy Cox'a bağlı biriydi. Haşimi ailesiyle Suud ailesi arasındaki çekişmeler eskilere dayanıyordu. Percy Cox'un araya girmesiyle Birinci Dünya Savaşı'nda İbn Suud, Haşimilere saldırmamış, gelişmeleri sessizlik içinde izlemişti. Şimdi de Irak'ı Suud saldırılarından kurtaracak isim ancak Percy Cox olabilirdi[334]. Fakat bir süre için Percy, Faysal'ı kendi sorunlarıyla baş başa bırakıp durumu görmek istiyordu. İbn Suud ile görüşme konusunda birtakım planlar

332 Mektuplar, (Newcastle) 36 Şubat 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

333 Mektuplar, (Newcastle) 30 Mart 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

334 Mektuplar, (Newcastle) 30 Mart 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

yapılsa da bunu gerçekleştirmedi. Diğer taraftan yaşanan her sıkıntının ardından halkın hem Faysal'a hem de İngiltere'ye yönelik tepkileri ortaya çıkıyordu. Özellikle Şiiler gösteri düzenlemek için neredeyse tetikte bekliyorlardı. Onlar Irak'ın Cumhuriyet rejimiyle yönetilmesini istemişlerdi, İngiltere başlarına Faysal'ı getirmişti. Hem İngiltere'ye hem de Faysal'a kızgındılar. Suudların saldırıları Şiileri hareketlendirmişti. Bu gelişmeler üzerine Faysal'ın İngiltere karşıtlarını cesaretlendirdiğini düşünen Percy Cox, bu karşıtlığın yaygınlaşması durumunda hükümeti protesto edeceğini açıkça söylemişti[335].

Bu tartışmaların arasında Gertrude'u rahatlatan en önemli olay, babasıyla Amman'da buluşacak olmasıydı. 1920 yılı sonunda babası Kudüs'ü gezmek istediğini yazmış, Gertrude da uygun olan bir yerde buluşarak Kudüs'ten Şam'a kadar olan yerleri birlikte gezmeyi teklif etmişti. Fakat şimdi Suriye'ye gitmek konusunda biraz kararsızdı. Adının Fransızlar tarafından çok iyi bilindiğini, eğer Şam'a gidecek olurlarsa rahat bırakılmayacaklarını düşünüyordu. Babasıyla buluşacak olmasının heyecanını İngiltere'de kalan annesiyle paylaştı: "Her neyse şimdi Amman'da babamı bekliyorum, buraya gelip yalnızca elimi tutması bile benim için yeterli olacak"[336]. Babasıyla 29 Nisan'da buluşmak için sözleşmişlerdi ve Gertrude buluşma yerine iki gün önce gelmişti. Bağdat'tan ayrılmadan önce Faysal ile yediği akşam yemeğinden ve ona yaptığı uyarılardan da annesine bahsetti: "Hata yaptığını ve kendi bastığı yeri deldiğini biliyor. Ona çok açık ifadelerle büyük bir yanlışın içinde olduğunu söyledim. Konuşurken çoğunlukla kolumu tuttu ve Kuran'a el basarak iyi niyetinin dışında hiç birşey yapmadığına dair yemin etti"[337]. Gertrude'un yazdıklarından anlaşıldığına göre Bağdat'tan ayrıldığı son güne kadar Faysal'ı manda anlaşmasını imzalamak için sıkıştırmıştı.

Babasıyla Amman'da buluştuktan sonra Kudüs'e gittiler. Kudüs'ü avucunun içi gibi bilen Gertrude babasına her yeri gezdirdi. Üç dinin liderleriyle tanıştırdı ve onların toplantılarına katıldılar. Siyasi işlerden

335 Mektuplar, (Newcastle) 12 Nisan 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

336 Mektuplar, (Newcastle) 27 Nisan 1922 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

337 Mektuplar, (Newcastle) 27 Nisan 1922 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

birkaç günlük kopuş ona çok iyi geldi, ama hassas olan dengeler nedeniyle Bağdat'tan uzak kalmak istemedi. Daha önceki planlarında babasıyla İngiltere'ye dönmek vardı. Şimdiyse Şam ziyaretini iptal ettiği gibi İngiltere'ye dönüşünü de erteledi. Yine annesine yazdığı mektupta, babasıyla geçirdiği günlerin kendini nasıl mutlu ettiğini, kardeşi Maurice ve kızkardeşlerine duyduğu büyük özlemi ancak gelmesinin mümkün olamayacağını anlattı[338].

Babasını İngiltere'ye yollayan Gertrude, bir hafta sonra Bağdat'a döndü. Kral, Ürdün ve Filistin konularında bilgi almak için olsa gerek geldiği gün Gertrude'u yemeğe davet etti, o da Kral Abdullah'ın durumuyla ilgili yaptığı bütün gözlemleri Faysal'a aktardı. İşlerin düzgün gittiği tek yerin Irak olduğunu, Ürdün'deki Arapların da ümit besledikleri ülke durumuna geldiklerini, eğer hata yapılırsa bütün Arapların hayallerinin yok olacağını anlattı. Kendisinin bütün Arapların ümit beslediği bir insan konumunda olması Faysal'ı öylesine mutlu etmişti ki. Ramazan ayında olduğu için sadece Gertrude yemek yemiş, Faysal anlatılanları dinlemişti. Yemekten sonra yaşanan ilginç gelişmeyi Gertrude babasına anlattı: "Bu arada, çay hakkında konuşmamalıydım. Ramazan olduğu için çay yoktu fakat o yani Kral bana sigara içmek için ısrar etmeye başladı. Bu denli ısrarın bir sebebi olacağını düşündüm. Evet, vardı. O da benimle sigara içmek istiyordu".[339]

Faysal'ın İngilizlere ve İngiltere'ye yönelik tavırları daha olumlu olmaya başladı. Zaman zaman onları sarayında verdiği bir partide, yeni yapılan sarayının inceleme gezisinde veya kendisi için özel oluşturulmuş çiftliğinde ağırlıyordu. Faysal'ın bu keskin dönüşüne Yüksek Komiser Percy Cox ve diğer görevliler de olumlu karşılık verdiler. İngiliz gazetelerinin yazdığı çatışma haberlerine rağmen ilişkilerin normalleştiği anlar Yüksek Komiserin Faysal'ın doğum günü nedeniyle verdiği partide yaşandı. Kral, etrafına çevrelenen insanlarla samimi sohbetler yaptı. O kadar samimi ve içten görünüyordu ki, Gertrude bu davranış değişikliklerinin normal olmadığını düşünmeye başladı. Faysal'a yakın isimlerden Cornwallis'e Kral'ın tutarsız davranışlarından duyduğu

338 Mektuplar, (Newcastle) 10 Mayıs 1922 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

339 Mektuplar, (Newcastle) 18 Mayıs 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

rahatsızlığı anlattı. Cornwallis onu çok iyi anlıyordu ve Faysal'ı belirli bir çizgide tutmak için çaba göstereceğine dair söz veriyordu[340].

Onuruna verilen partide buzlar erimişti. Ertesi günü Faysal adamlarından birinin vasıtasıyla eğer maddelerde bazı değişiklikler yapılırsa anlaşmayı imzalayacağını Percy Cox'a iletti. Kral'ın bu girişimi yanında Irak'ın temsilcileri olarak hareket eden bir heyetin bütün Avrupa ülkelerinin başkanlarına ve parlamentolarına kesinlikle mandayı kabul etmeyeceklerine dair uzun bir telgraf gönderdiği öğrenilmişti. Kral, bir taraftan İngilizleri oyalarken diğer taraftan da milliyetçilerin tam bağımsızlık isteklerine destek veriyordu. Yüksek Komiser ve Gertrude bu tavırları yine tutarsızlık olarak değerlendirdiler. Gertrude babasına dertlendi: "Ah Kral, ah! Keşke birazcık daha tutarlı olabilse. Hayatının fırsatını kaçırıyor. Fakat ben ne yapabilirim ki"[341].

Faysal, anlaşma sorununu zamana yayarak zaman kazanmaya çalışıyordu. Kendisine sunulan metinlere itiraz ettiği için nihai bir taslak hazırlanamamıştı. En son yazılan tasklakta da itiraz edecek birşeyler bulunca Yüksek Komiser, daha sert bir tavır takınarak artık hiçbir değişiklik yapılmayacağını, bu haliyle anlaşmanın imzalanacağını söyledi. Bu sert çıkışla Faysal'ın artık uzatmaları oynaması mümkün olmayacaktı. Tek kozu anlaşmanın onaylanması için Milli Meclis'in toplanması gerekliliğiydi. Bunun için de birkaç ay sürecek seçimlere gidilmesi gerekiyordu. Gertrude, Faysal'ın bu ayak diretmelerinin kendisini tahtından edeceğine inanıyordu. "Faysal ikinci tahtını da kaybedecek ve üçüncü tahtını nerede bulacak bilemiyorum" diye babasına yazarak daha fazla karşı koyması halinde olabilecekleri belirtmişti[342]. Fakat Percy Cox'un bir an önce anlaşmanın imzalanmasına yönelik baskısına Faysal ve Nakib, kesinlikle bu teklifleri kabul etmeyeceklerini açıklamışlardı. Süreç tekrar kırılma noktasına doğru gidiyor, İngilizler arasında Faysal'ın tahttan indirilmesi alternatifi konuşulmaya başlanıyordu[343].

340 Mektuplar, (Newcastle) 4 Haziran 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

341 Mektuplar, (Newcastle) 6 Haziran 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

342 Mektuplar, (Newcastle) 6 Temmuz 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

343 Mektuplar, (Newcastle) 16 Temmuz 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Gertrude, Faysal'ın tahttan indirilmesini istemiyordu. Ama İngiltere'nin çıkarlarının da göz ardı edilmesi taraftarı değildi. Umudu kısa sürede sorunun çözülmesiydi. Tartışmaların arasında Irak'taki arkeoloji çalışmalarını kurallara bağlayacak bir kanun taslağını hazırlayarak Faysal'a sundu. Faysal, Gertrude'un bu çabasına tam destek verdi ve ekledi: "Eğer Percy Cox izin verirse diğer görevlerinin yanında hükümete bağlı Eski Eserler Dairesi'nin onursal başkanı olmanı isterim". Gertrude'un duyabileceği en güzel teklif ancak bu olabilirdi. Percy Cox'un ayrılmasından sonra Doğu İşleri Sekreterliği görevini bırakmak istiyordu. Eski Eserler Dairesi'nin onursal başkanı olması Bağdat'ta daha uzun süre kalması için iyi bir gerekçe olabilirdi[344]. Percy'nin ayrılış hazırlıkları yaptığı ve kendi yerine bırakacağı bir ismi belirlemeye çalıştığı bir sırada yapılan bu teklifin değeri hiçbir şeyle ölçülemezdi. Birkaç gün sonra da Yüksek Komiser'in kendi yerine geçmesi için Henry Dobbs'u seçtiğini öğrendi. Babasına bu haberi verirken şimdilik aralarında bir sır olarak kalmasını istedi. Ayrıca Dobbs'un böyle bir göreve uygun görülmesine de sevindiğini, çünkü onu zeki ve eğlenceli biri olarak tanıdığını belirtti[345].

Paylaşmaktan şimdilik kaçınsa da Percy Cox'un ayrılmasından sonra ortaya çıkacak durum kafasını fazlasıyla meşgul ediyordu. Kendini bu konuya fazla kaptırmadan karşılarında duran manda anlaşması, İbn Suud'un Irak topraklarına saldırısı, Musul'daki Kürt istekleri gibi sorunlarla ilgilenmeyi tercih ediyordu. Siyasi Şube'de görevli arkadaşlarıyla zaman zaman çevre kasaba ve köylere geziler düzenlediler. Bu gezilere Cornwallis ile katılmak onu rahatlatıyor, erkek yanında olduğunda kendini güvende hissediyordu. İkisi kafa kafaya verip, Faysal'ı nasıl ikna edebileceklerini sık sık tartışıyorlardı. Sorunun Faysal'ın İngiltere'ye güvenmemesinden kaynaklandığına inanıyorlardı. Çünkü Faysal, İngiltere'nin Irak'ı aradan çıkararak Türkiye ile bir anlaşma yaparak Musul ve Kerkük'ü Türklere vereceğine inanıyordu. Gertrude ise İngiliz hükümetinin böyle bir anlaşmayı yapabilecek kabileyette olmadığını düşünüyordu[346]. Fakat sonuçta Faysal, kendisinin aldatı-

344 Mektuplar, (Newcastle) 20 Temmuz 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

345 Mektuplar, (Newcastle) Ağustos 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği günsüz mektup.

346 Mektuplar, (Newcastle) 15 Ağustos 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

lacağı hisleriyle hareket ettiğinden beklenen anlaşmanın imzalanması vakit alıyordu.

Yüksek Komiser Percy Cox, Suudların tekrar başlattıkları saldırıları Faysal'ın kendilerine daha fazla güvenmesi ve yaklaşması için kullanmaya karar verdi. Suudlar Amman'ın doğusunda kalan yerdeki 12 köye saldırarak 35 kişiyi öldürmüştü[347]. Daha önceki sınır ihlallerine müdahale etmekten kaçınmıştı. Ama şimdi İbn Suud'u Irak topraklarına saldırmaması için uyaracaktı. Irak'ın savunulduğunu gören Faysal, İngiltere'ye güven duymaya başlayacak ve manda anlaşması imzalanacaktı. Bu anlaşmanın geç kalınmadan bir an önce imzalanması önemliydi. Filistin ve Suriye'de yaşanan sorunlar Milletler Cemiyeti'nin manda sistemine bakışını olumsuz etkileyebilirdi. Özellikle Filistin'de 1920 yılından itibaren durmayan Müslüman-Yahudi çatışmalarının giderek artması ve siyonistlerin İngiltere'yi sıkıştırmaya başlaması işleri zora sokuyordu. Sonuçta, Sömürgeler Bakanı Churchill'in 2 Temmuz 1922'de Filistin toprakları için güvence veren bir konuşma yapmasından sonra 24 Temmuz'da Milletler Cemiyeti, İngiltere'nin Filistin üzerindeki haklarını onaylıyordu[348]. Gertrude, Filistin ve Irak'ta işi altüst eden şeyin Faysal ve Kudüs Müftüsü'nün aşırı milliyetçi istekleri olduğunu düşünüyordu[349]. Çatışmaların kaynağı buydu. İngilizler barış için milliyetçilikten vazgeçmenin temel şart olduğunu düşünüyorlardı.

Percy Cox, İbn Suud'a bir mektup göndererek anlaşmalarla belirlenmiş sınırlara saldırmamasını istedi. Gertrude, Yüksek Komiser'in Irak'ı korumaya yönelik çabalarını Kral'ın verdiği bir tenis partisinde kendisiyle paylaştı[350]. İşin ilginç bir tarafı yaşanan onca soruna rağmen Faysal'ın üst düzey Arap ve İngiliz görevlilere partiler vermesiydi. İngilizler, sosyal yaşantısı, kulüpleri, partileriyle Bağdat'ı Orta Doğu'nun Londra'sı yapmaya başlamışlar, Faysal da bunu fazlasıyla benimsemişti.

347 Mektuplar, (Newcastle) 18 Ağustos 1922 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

348 Churchill'in konuşması ve Milletler Cemiyeti'nin Filistin Mandası'nı onaylama karar metinleri için bkz. Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. II, s. 103-111.

349 Mektuplar, (Newcastle) 15 Ağustos 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

350 Mektuplar, (Newcastle) 27 Ağustos 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Gertrude'un da içinde bulunduğu bir grupla düzenli olarak Dicle Nehri sularında yüzmeye gidiyor, sarayında partiler veriyor, düzenlenen bahçe partilerine katılıyor, ülkesini geliştirmeye çaba sarf eden bir devlet adamından daha çok eğlence ve gece adamı imajı çiziyordu. Gertrude ailesine yazdığı mektuplarda Faysal'ın katıldığı eğlenceleri ve partileri detaylarıyla anlatıyordu. Devlet işlerinin bu eğlence ortamlarında konuşulması neredeyse bir gelenek haline gelmişti.

Percy Cox'un Suudlara yönelik arabuluculuk girişimine Faysal'ın gösterdiği tepki tam bir soğuk duş etkisi yaptı. İngilizler, Faysal'ı etkilemek için çaba gösterirken o Yüksek Komiser'e bir mektup göndererek, uluslararası ilişkilerde Irak adına hareket etmesi için ona herhangi bir yetki vermediğini söyledi. Bu satırları okuyan Percy Cox, olağan sakinliğini bir kenara bırakarak Kral'a ağzına geleni söylemeye başladı. Gertrude'a "iyi bir cevabı hak ediyor. Sadece bu çarşambayı bekleyeceğim" diye kızgınlığını dile getirdi. 23 Ağustos Çarşamba günü Faysal'ın tahta çıkış yıldönümüydü. Yüksek Komiser, Faysal'ı o gün dize getirmeye karar vermişti. Fakat tahta çıkma törenlerini beklemeye dahi gerek kalmadan Percy Cox, Kral'ın yetkilerini üzerine alarak, aşırı milliyetçilerin tutuklanması emrini verdi. İngilizce ve Arapça hazırlanan duyurularla halkı yönetime bağlı olmaya davet etti. Bu karardan önce Faysal, daha önce de kendisine sıkıntı yaşatan apendistinin patlamasıyla ölümün kıyısına gelmiş, iki İngiliz ve üç Arap doktorun müdahalesiyle ancak kurtarılabilmişti[351]. Percy Cox'un kararlarına karşı gelebilecek durumda değildi. Süreç birden tersine dönmüştü. "Sana yetki vermedim" dediği Yüksek Komiser, Kral'ın yetkilerini çekip alıvermişti. Percy Cox, aralarında Cafer Ebu Timman ve Hamdi Paçacı gibi Faysal'a çok yakın isimlerin bulunduğu İngiltere karşıtlarını sorgusuz sualsiz tutuklayarak Basra'ya sürgüne gönderdi[352].

Hastalıktan iyileşerek ülke politikasına geri dönen Faysal, karşısında Percy Cox'u bulmuş ve yaptığı bütün tutuklamaları gördükten sonra iyiden iyiye direncini kaybetmişti. Yüksek Komiser'in verdiği ültimatomdan sonra tarihe İngiltere-Irak Manda Anlaşması diye geçen

351 Mektuplar, (Newcastle) 27 Ağustos 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

352 Mektuplar, (Newcastle) 31 Ağustos 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

anlaşmayı imzalamayı kabul etti. Sonuca gitmek İngilizlerin bir yılını almıştı. 10 Ekim 1922 tarihinde Faysal ve İngiltere adına Yüksek Komiser Percy Cox 18 maddelik Irak Manda Anlaşması'nı imzaladılar. Anlaşmada; İngiltere'nin Irak'taki temsilinin Yüksek Komiser tarafından yapılacağı, Irak'ta çalışan İngilizlerin durumlarını belirleyen ayrı anlaşmalar imzalanacağı, mali ve siyasi konularda alınacak her kararın Yüksek Komiser'in onayına sunulacağı, İngiltere'nin Irak ordusunu askeri açıdan destekleyeceği ve düzenleyeceği, Irak'taki hiçbir bölgede yabancı güçlerin yerleşimine izin verilmeyeceği, İngiltere'ye ve sömürgelerine ticari ayrıcalıklar tanınacağı, Irak'taki arkeolojik alanlarda kazılar yapma hakkının İngiltere'ye ve İngiliz Kralı'nın onay verdiği devletlere ait olacağı, bütün mali konuları içine alacak şekilde iki ülke çıkarlarını belirleyecek ayrı anlaşmalar imzalanacağı belirtiliyordu[353].

Anlaşmanın maddelerinden anlaşıldığı kadarıyla İngiltere, Irak Kralı'nı alacağı her kararda İngiliz Yüksek Komiseri'ne karşı sorumlu hale getiriyordu. Irak topraklarındaki maddi varlıkların kullanımında İngiltere'ye ve sömürgelerine ayrıcalıklar tanınması sağlanıyordu. Bu anlaşma aynı zamanda Irak'ı İngiltere'nin hukuki mandası haline getiriyordu. Gertrude, babasına gönderdiği mektupta Faysal'ın yapılan anlaşmadan memnun kaldığını hatta aşırı derecede sevinçli olduğunu yazdı[354]. Gertrude her ne kadar iyimser bir manzara çizse de Kral, anlaşmayı imzalamaya mecbur edilmişti. Eğer sevindiğine dair bazı ifadeler kullanmışsa bile sözleri uzun süredir oynadığı tiyatronun bir devamı niteliğinde olabilirdi. Ancak Percy Cox ve Siyasi Şube çalışanları durumdan çok hoşnuttular. Percy Cox, emekliliği öncesinde karşısında duran en büyük sorunu çözmüştü.

Faysal'ın inadı kırılmış, İngiltere'ye bağlı hale getirilmişti. Fakat Musul'daki Kürtlerin bağımsızlık isteklerine bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar devam ediyordu. Siyasi Şube'nin kendisine verdiği emirleri yerine getirmeliydi. Binbaşı Wilson, Binbaşı Murray ve Binbaşı Marshall ile Musul, Zaho ve Erbil taraflarına giderek durum tespiti yaptılar. Ailesine yapacağı gezi hakkında bilgi vermişti ama içeriğini anlatmamıştı.

353 Irak-İngiltere Manda Anlaşması metni için bkz. Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. II, s. 111-114.

354 Mektuplar, (Newcastle) 12 Ekim 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Mektuplaşmalarında aksama yaşanınca babasına hatırlatma yaptı: "Babacığım tatilde olduğumu ve yazmak için çokça vaktim bulunduğunu düşünebilirsin, ama düşündüğün gibi değil. Durum tamamen tatil gezisinin dışında"[355]. Gertrude kasım ayı sonuna kadar yaptığı gezide bölge ve kişiler hakkında detaylı bilgiler toplayarak Yüksek Komisere raporlamıştı[356]. Diğer taraftan da, Kral'ın kendisine yüklediği görev nedeniyle arkeolojiyle de tekrar ilgilenmeye başlamıştı. Babasına "Müdür olarak iyi işler yapıyorum" diye yazdı. Böyle yazmasına sebep olansa bölgede çalışan arkeologlarla tekrar iletişime geçmesiydi. Bu arkeologların biri Leonard Woolley idi. Savaşta o da Gertrude gibi Gizli Servis'e katılmış fakat Port Said'deki şubede çalışmıştı. Şimdi de Pennysilvania Üniversitesi ve British Museum'un Ur'da ortaklaşa yapacakları kazıyı yönetmek için Bağdat'a gelmişti. Kazı ekibiyle bir araya gelmek Gertrude'u heyecanlandırmıştı. Ayrıca Woolley müze kurulması için ona destek olmaya söz vermişti. Kültür Bakanı Sabih Bey'in katıldığı bir toplantıda Woolley ve Gertrude eski eserleri korumanın öneminden bahsederek, kazı kanununun hükümetten geçirilmesini önermişlerdi. Bu görüşmeden sonra Gertrude'u kabine toplantısına çağırdılar. Irak hükümetinin toplantı mekânı ve toplanma biçimleri alışıldık görüntünün biraz dışındaydı. Babasına görüntünün ne denli yadırgayıcı olduğunu "Irak'taki kabine toplantısı tam bir komedi" diye belirtti. Başbakan Nakib Abdurrahman el-Geylani kendine ayrılan sedire uzanmış, sekreter Seyyid Hüseyin odanın ortasında küçük bir masanın önünde oturmuş, diğer beş bakan da odanın etrafına serpiştirilmiş sandalye ve sedirlere kurulmuşlardı[357]. Modern devlet ciddiyetinden uzak bir görüntü çizseler de kabine üyeleri Gertrude'un kazı kanununu okuyarak, üzerinde görüşme yaptılar. Kabine kanunu bu görüşmede onaylanmadı. Gertrude'a önemli yetkiler verecek ve bu şekilde diğer ülkelerden gelen arkeologların eski eserleri Irak'tan çıkarmalarının önüne geçmesini sağlayacak kanunun onaylanması vakit alacaktı.

355 Mektuplar, (Newcastle) 10 Kasım 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

356 Görüştüğü kişilerle ilgili kanaati hakkında yazdıkları için bkz. Mektuplar, (Newcastle) 19 Kasım 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

357 Mektuplar, (Newcastle) 1 Kasım 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Eski eserlerin korunması ve müzenin kuruluş çalışmaları yanında Gertrude, Selam Kütüphanesi projesini de üstlenmişti. George Blackwood ve Frederick Macmillan gibi yayıncılardan kütüphane için kitap talep etti. Gertrude, bu projenin hayata geçirilmesini önemsiyordu. Çabasını yine ailesiyle paylaştı: "Burada Orta Doğu'nun en büyük kütüphanesini kurmaya çalışıyorum"[358].

Bu arada Şeyh Mahmud Barzani Süleymaniye'de tekrar ayaklanma çıkarmış ve kendisini Kürdistan Devleti'nin başkanı ilan etmişti. Halbuki İngilizler Binbaşı Noel aracılığıyla Türkiye toprakları içinde bir Kürt ayaklanması çıkarmaya çalışıyorlar, Binbaşı Noel, Bağdat ile Kürt bölgeleri arasında mekik dokuyordu. Noel'in Bağdat'a her uğradığında yaptığı çalışmaları kendisiyle paylaştığı isim Gertrude oluyordu. Sadece Siyasi Şube'de değil, akşam yemeklerinde de bir araya gelerek giderek büyüyen ve Irak için tehlike oluşturmaya başlayan Kürt sorununu konuşuyorlardı[359].

Kürt sorununun gündemi meşgul ettiği bir dönemde Faysal, Meclis'i kapatıp hükümeti fesh etmiş, yeni bir hükümet kurmuştu. Bu Faysal'ın bir yıl içinde yaptığı üçüncü değişiklikti. Nakib'in yerine başbakan olarak Muhsin Bey Sadun atanmıştı. Bütün bakanlar Türk karşıtları ve İngiliz mandası taraftarlarından oluşmuştu. Bu nedenle olsa gerek Gertrude, yeni kabinenin eskisinden "iyi" olduğunu düşünüyordu. Fakat ortada bir sorun vardı. Baştan beri Cumhuriyet taraftarı olan Basra ve Kerbela arasındaki Şiiler Faysal'ın keyfi olarak Meclis'i kapatması ve sık sık kabineyi değiştirmesine tepki göstermeye başlamışlar, Şii din adamları fetva yayınlayarak halkın yeni Meclis için yapılacak seçimlere katılmasını yasaklamışlardı[360].

İngilizler, kendi çıkarları için Irak'ta kraliyet rejiminin temellerini atarken bir taraftan da Şii-Sünni çatışmalarının fitilini yakmış oluyorlardı. Oysa aynı günlerde Türkler seçimlerini Cumhuriyet rejiminden yana kullanmaya karar vererek ilk adım olarak 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırılmışlardı. Orta Doğu'da İngiltere eliyle kurulan krallık

358 Mektuplar, (Newcastle) 1 Kasım 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

359 Mektuplar, (Newcastle) 1 ve 2 Kasım 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektuplar.

360 Mektuplar, (Newcastle) 23 Kasım 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

rejimlerindeki insan hakları ve demokrasinin gelişimi ile 1923 yılında Türkiye'de ilan edilen Cumhuriyet rejimindeki gelişim birbirinden çok farklı olacaktır. Gertrude'un "iyi" olmaktan ne anladığı saltanatın kaldırılmasıyla Türkiye'deki milli iradenin Lozan'a nasıl yansıdığıyla ilgili yaptığı ilginç değerlendirmeden tespit edilmektedir: "Bu arada Sultan'ın tahttan indirilmesinden sonra bize sığınması ve Kral Hüseyin'in Türk taraftarı propagandaları etkisiz kılmak için onu kendi ülkesine davet etmesi... Ne acayip işler, değil mi? Açıkçası geleceğe yönelik bir ışık görmüyorum. Lozan Konferansı'nın hoş bir açılış yapmasına rağmen İstanbul'dan gelen haberler çok kötü ve Kemalistlerle baş edebileceğimizi hiç zannetmiyorum"[361].

Türkiye'nin güçlü bir şekilde pazarlıklara başlaması Gertrude'u endişelendirmiş görünüyordu. Türkiye'de saltanatın kaldırılması Irak'ta kurmaya çalıştıkları krallık rejimini tehdit edebilirdi. Şiilerin tamamı ve Sünnilerin bir kısmı Cumhuriyet taraftarı olmuşlardı. Bu alternatif hiç dikkate alınmadan krallık rejimi halka dayatılmıştı. Gertrude, bu rejimin geleceğinin aslında Türkiye'ye bağlı olacağını çok iyi biliyordu. Türkiye'nin bağımsız olması, güçlü bir ülke olarak ortaya çıkması Arap dünyasında İngiliz karşıtlığını körükleyecek, onlar da Türkiye'nin ortaya koyduğu gücü elde etmek için çaba göstereceklerdi. "Gelecek ne getirecek, gerçekten bilemiyorum. Bir ışık göremiyorum"[362] gibi ifadeler kullanması kuzeyde görünen Türk tehdidinin ne boyutlara geleceğini tahmin edememesinden kaynaklanıyordu.

Türkiye'deki olumlu gelişmeler Gertrude'u olumsuz etkiliyordu ama sevdiği insanların ölümünü öğrenmek onu daha fazla kötümser bir ruh haline sürüklüyordu. Bir-iki yıl öncesinde birçok şeyini borçlu olduğu Frank Lascelles'in ölümünü haber aldığında ne kadar üzülmüştü[363]. Bağdat'ta bulunduğu sürede kendisiyle en fazla yakınlık kurduğu isimlerden biri Binbaşı Marshall olmuştu. Kürt sorununu incelemek için birlikte kuzeye yolculuğa çıkmışlar, Binbaşı rahatsızlanınca geri

361 Mektuplar, (Newcastle) 23 Kasım 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

362 Sultan'ın kaçarak İngiltere'ye sığınması ve Lozan Konferansı ile ilgili düşünceleri için ayrıca bkz. Mektuplar, (Newcastle) 24 Kasım 1922 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

363 Mektuplar, (Newcastle) 12 Ocak ve 4 Şubat 1920 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektuplar.

dönmüştü. Geçirdiği cerrahi operasyondan sonra kan kaybetmeye başlayarak birkaç hafta boyunca hastanede kalmıştı. Gertrude, elinden geldiğince arkadaşıyla ilgilenmiş ve ona destek olmuştu ama en çok sevdiği insanlardan biri gözünün önünde hayatını kaybetmişti. Bu ölüm Gertrude'u çok etkilemişti[364]. Bu gibi durumlarda Bağdat'taki varlığını da sorguluyordu. Birkaç gün sonra ailesine gönderdiği mektupta, onları ne kadar özlediğini, yılbaşı gecesini bütün aileyle geçirmek için yanıp tutuştuğunu ama gelmesinin mümkün olmadığını yazarak ruh halinin nasıl olduğunu yansıtan şu cümleleri ekledi: "Irak'ta devam etmek benim bencilliğimden mi kaynaklanıyor, bilemiyorum. Buradaki hayat engellerle dolu. Kendimi yapayalnız hissettiğim o kadar uzun zamanlar var ki. Gelecek mayıs ayında İngiltere'ye gelmeyi düşünüyorum ve bir sonraki ayın sonlarına kadar kalacağım. Bay Dobbs ayrılmamı isterse bir sonraki kış tekrar İngiltere'ye gelebilirim. Her neyse ne isteyeceği ona bağlı"[365].

Kendisini yalnız ve tehdit altında hissediyordu. Percy Cox'un, İbn Suud ile pazarlık yapmak için Bağdat'tan ayrılması ayrı bir belirsizlik ortamı ortaya çıkarmıştı[366]. Artık Dobbs'un yeni Yüksek Komiser olacağı kesinlik kazandığı için de kendisini Doğu İşleri Sekreteri olarak isteyip istemeyeceğini bilemiyordu. Eğer artık kendisiyle çalışmak istemezse İngiltere'ye geri dönmeyi düşünmeye başlamıştı. Beklediği bu belirsizliğin bir an önce son bulmasıydı ama değişikliğin gerçekleşmesi için de yaklaşık 10 ay vardı.

Faysal ile olan görüşmeleri ve ilişkileri eskisi kadar sıklıkla olmasa da zaman zaman saraya giderek, birlikte gelişmeleri değerlendiriyorlardı. Öyle görünüyor ki, Faysal onu daha çok atacağı adımları İngiltere'nin veya Percy Cox'un nasıl değerlendireceğini öğrenmek için kullanıyordu. Bu sefer Şiilerin Kral'ı protesto etmeleri karşısında nasıl davranması gerektiğini tartışmışlardı. Gertrude, Faysal'a gücünü göstermesinden başka bir yol olmadığını söyledi. Eğer, Kral kararlılıkla hareket edecek olursa Şiiler ortaya çıkacak durumla yüzleşmeye cesaret

364 Mektuplar, (Newcastle) 4 Aralık 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

365 Mektuplar, (Newcastle) 5 Aralık 1922 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

366 Mektuplar, (Newcastle) 23 Kasım ve 4 Aralık 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektuplar.

edemeyeceklerdi[367]. Gertrude açıkça silah kullanılmasını tavsiye ediyordu. Kral, teklife olumlu cevap vermedi. Diğer taraftan İngilizlerin gelişen tehlikenin ne boyutta olduğunu görmek için durum tespiti yapmaları gerekiyordu ve bu iş yine Siyasi Şube'ye düşüyordu. Gertrude, Şube'den Davidson, Cornwallis ve Murray ile birlikte Hille, Basra ve Divaniye'yi kapsayan bir geziye çıktı. Birkaç gün süren incelemeden sonra 28 Aralık'ta Bağdat'a döndüler. Alelacele Percy Cox'un yanına gittiğinde onun Henry Dobbs ile yoğun bir sohbette olduğunu gördü. Kendi durumunu Dobbs'la da konuşmak için sabırsızlanıyor, bir fırsat kolluyordu. Bu fırsatı Cornwallis ve Davidson ile gideceği akşam yemeğine onu da davet ederek yakalamak istedi. Henry Dobbs'un kendisiyle samimi bir havada konuşmasıyla üzerindeki baskı biraz olsun hafiflemişti. "Umarım Dobbs'la akşam iyi bir sohbet yaparız, bugün iyi ve arkadaş canlısıydı" diye yazdığında geleceğe dair ümitlerini de ailesiyle paylaşıyordu[368].

Yüksek Komiser Percy Cox, 1923 yılının ilk günlerinde hem yapılan anlaşmayı kabineye sunmak hem de emekliliği ile ilgili düzenlemeler yapmak için Bağdat'tan ayrıldı. Gertrude, ailesine Percy'nin Londra'ya geleceğini ve kendisiyle ilgili bilgileri ondan öğrenebileceklerini haber verdi. Percy'nin yokluğunda Yüksek Komiserlik görevini vekaleten Henry Dobbs yürütecekti. Bu süre içerisinde kendisine nasıl davranacağı da ortaya çıkacaktı. Percy'nin ayrılmasından sonra ikisi bir araya geldiklerinde uzun ve samimi bir sohbet yapmışlar, Mezopotamya tarihine dair bilgilerini paylaşmışlardı[369]. Bu sohbet ortamı onun endişelerini bir nebze de olsa hafifletmiş olmalı. Percy Cox'un mart ayındaki dönüşüne kadar geçen sürede Dobbs ile çok farklı etkinliklere katıldılar. Kazımiye'ye Belediye Başkanı Seyyid Cafer'i görmek için gittiklerinde Gertrude ona tercümanlık yaptı. Dobbs neredeyse hiç Arapça bilmiyordu ve Araplarla irtibat kurmak için Gertrude'a ihtiyaç duyuyordu[370]. Faysal'ın

367 Mektuplar, (Newcastle) 5 Aralık 1922 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

368 Mektuplar, (Newcastle) 31 Aralık 1922 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

369 Mektuplar, (Newcastle) 16 Ocak 1923 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

370 Mektuplar, (Newcastle) 1 Şubat 1923 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

verdiği bir akşam yemeğine de birlikte katıldılar. Yemekte Faysal'ın bir tarafına Dobbs, diğer tarafına da Gertrude oturdu. Dobbs, çok cana yakın davranıyor, ondan Arapça kelimeler için yardım istiyordu. Gertrude, Dobbs hakkındaki düşüncesini "onunla iletişim kurmak Percy Cox'tan daha kolay... Sir Henry'yi seviyorum ve onunla iyi anlaşıyoruz... Konuşurken yumuşak bir tavrı var, bir konu üzerinde kesin bir karar vermeden önce konuşuyor ve memnuniyet verici bir uzlaşmaya varılabiliyor" diye babasıyla paylaştı[371]. Anlaşıldığı kadarıyla daha önceki endişeleri tamamen ortadan kalkmıştı ve her etkinlikte birbirlerini daha iyi tanıyorlardı. Hatta Bourdillon ailesinin verdiği bir akşam yemeğine Davidson ve Dobbs ile birlikte katıldıktan sonra "yirmibir oyunu" oynadılar. Gertrude diğerlerini yenerek birinci geldi. Gecede ortaya çıkardığı ezici üstünlüğün diğerleri üzerinde bıraktığı psikolojiyi ise "Korkarım tekrar beni oynatmayacaklar" diye yazdı[372].

Percy Cox, Londra'daki işlerini bitirdikten sonra 31 Mart'ta Bağdat'a döndü. Londra'da yaptığı görüşmeleri, Irak için beklentilerini Gertrude ve Dobbs ile paylaştı[373]. Irak'ta İngiltere'nin çıkarlarını korumak için elinden geleni yapmıştı ve şimdi artık ekim ayındaki emekliliğini beklemek kalıyordu geriye. Siyasi Şube çalışanları ve Bağdat'taki İngilizler Percy ve eşine davetler vermeye başlamışlardı. Bir keresinde Bayan Cox onuruna sadece kadınların katıldığı bir eğlence düzenlendi. Gertrude, kadınların kendi aralarında dans etmelerini itici bulduğu için eğlenceye katılmak yerine vaktini Henry Dobbs ile sohbet ederek geçirdi. Ertesi günü de eski bir arkadaşları için Gertrude'un verdiği yemeğe Cornwallis ve Dobbs birlikte katıldılar. Dobbs ve Cornwallis, Gertrude'un evinde geç saatlere kadar kaldılar, Dobbs kendi sıkıntılarını onlarla paylaştı. Gertrude, babasına yine Dobbs ile ilgili düşüncelerini yazdı: "Dobbs'a ısınmaya başladım ama kesinlikle Percy Cox'un nezaketinden fersah fersah uzakta"[374].

371 Mektuplar, (Newcastle) 13 Şubat 1923 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

372 Mektuplar, (Newcastle) 12 Mart 1923 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

373 Mektuplar, (Newcastle) 10 Nisan 1923 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

374 Mektuplar, (Newcastle) 24 Nisan 1923 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

Yaklaşık yedi yıldır birlikte çalıştığı Yüksek Komiser Percy Cox 1 Mayıs 1923 tarihinde görevini Henry Dobbs'a devrederek Irak'tan ayrıldı. Onuruna hem İngilizlerin hem de Irak yönetiminin verdiği partilere geniş katılım oldu. Bu kalabalığı gören Gertrude, Percy Cox'un Araplar nazarındaki yerini "Burada kendisi için nasıl bir mevki elde etmiş! Sanırım hiçbir İngiliz Doğu'da bu denli büyük bir güven kazanamaz" diye dile getirdi[375].

Percy'nin ayrılışından sonra Gertrude da bir süre için dinlenmek, ailesiyle birlikte olmak için İngiltere'ye gitmeye karar verdi. Mayıs ayı başında Bağdat'tan ayrıldı. Hizmetçisi Marie'yi daha önce göndermişti. Şimdiyse kendisi Beyrut ve Hayfa'ya ve oradan da denizyolunu kullanarak İngiltere'ye gidecekti. İstanbul'a uğramak ve oradan trenle seyahat etmek istiyordu ama Türklerle İngilizlerin hâlâ çatışma içinde bulunması nedeniyle bu isteğinin gerçekleşmeyeceğini çok iyi biliyordu. Sadece annesine İstanbul'a gitmeyi ne kadar çok istediğini yazmakla yetinmek zorunda kaldı[376]. Haziran ayı başında İngiltere'ye ulaştı[377]. Ağustos sonuna kadar geçirdiği yaklaşık üç aylık sürede elinden geldiği kadar çok kişiyle görüşmeye, arkadaşlarıyla bir araya gelmeye gayret etti. Kardeşleriyle ve yeğenleriyle güzel günler geçirdi. Ağustos sonunda Bağdat'a dönmek üzere ülkesinden ayrıldı. 23 Ağustos'ta gemiyle seyahat ederek Marsilya'ya geldi[378]. Daha sonra her zamanki ara durağı İskenderiye ve Kahire'ye uğradı. Bağdat'ta kurmaya çalıştığı müzeye destek almak için Kahire Müzesi'ne giderek Müdür Quibell ile konuştu. Quibell, ona elinden gelen yardımı yapacağına, hatta bir sonraki baharda Bağdat'a gelerek müzenin açılışına katılacağına söz verdi[379].

Bu arada Gertrude, Bağdat'a geri dönüşünü deniz ve karayoluyla değil havayolu üzerinden yapmayı tercih etti. İngilizler, Kahire ile

375 Mektuplar, (Newcastle) 9 Mayıs 1923 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

376 Mektuplar, (Newcastle) 21 Mayıs 1923 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

377 Mektuplar, (Newcastle) Haziran 1923 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği günsüz mektup.

378 Mektuplar, (Newcastle) 24 Ağustos 1923 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

379 Mektuplar, (Newcastle) 30 Ağustos 1923 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

diğer manda bölgeleri arasında uçak seferleri başlatmışlardı ve Gertrude karış karış gezdiği toprakları ilk kez gökyüzünden görecekti. Sabah erkenden kalkan uçağın arka tarafında kendisi için konforlu bir oturma yeri hazırlandı. Uçuş biraz maceralı geçti, patlayan tekerlekler, arızalanan motor ve yakıt temini için karaya inme zorunluluklarının yaşandığı bir yolculukla önce Amman'a geldi. Burada bir gece geçirdi. Akşam bir sürprizle karşılaştı. Faysal'ın kardeşi Ürdün Kralı Abdullah ile Bağdat'tan kovulan Philby kendisini ziyarete gelmişlerdi. Abdullah, İbn Suud'un saldırıları ve sınırlar hakkında düşüncelerini Gertrude ile paylaştı. Daha sonra Philby ile de samimi bir sohbet yaptı. Gertrude, Philby'nin artık kendisine kızgın olmadığını ve arkadaşlıklarının eskisi gibi dostluk içinde devam edebileceğini hissetmişti. Kendisi için faydalı olan bu görüşmelerden sonra yine maceralı denilebilecek bir yolculuktan sonra akşam üzeri Bağdat'a ulaşabildi. Havaalanında kendisini evine götürmek üzere görevlendirilen Henry Dobbs'un yardımcısı Yüzbaşı Holt bekliyordu. Eve gittiğinde çalışanları Mizhir, Hacı Ali ve Hacı Marzuk'u dağınıklık içinde kendilerinden geçmiş bir şekilde dans ederken buldu. Manzara karşısında biraz şaşırsa da kendisine bırakılan bir mesajı aldığında sevinçten olan biteni unutuverdi. Artık kendisine Ken diye hitap etmeye başladığı Kinahan Cornwallis akşam yemeğe gelecekti ve neredeyse hiç vakit kalmamıştı. Alelacele en güzel kıyafetlerini giyindi. Duyduğu heyecanı ailesiyle paylaştı: "Geldiğinde kıyafetimi yeni giyinmiştim. Aman Tanrım. Yorgun ve toz toprak içindeydim. Fakat geriye dönüşümün verdiği heyecan beni zinde bir hale getirdi. Gece saat onbire kadar konuştuk. Ayrılışımdan sonra neler olduğunu tek tek anlattı. Çok güzel bir sohbetti. Ayrıca Bay Dobbs'un yarın öğle yemeğini benimle yemek istediği haberini verdi"[380].

Benzer bir daveti Faysal da yapmış, sekreterini gönderek Gertrude'u akşam yemeğine davet etmişti. Ertesi gün öğle yemeğini Dobbs ile yedikten sonra Cornwallis ile birlikte saraya Faysal'ı ziyarete gitti. Kral onu her zamanki gibi büyük bir nezaketle karşıladı ve yemek esnasında seyahati hakkında bilgi aldı[381]. Gertrude, hâlâ ilgi ve saygı görüyordu. Kendisine

380 Mektuplar, (Newcastle) 5 Eylül 1923 tarihli annesi Florance ve babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

381 Mektuplar, (Newcastle) 5 Eylül 1923 tarihli annesi Florance ve babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Gertrude'un uçak yolculuğu

nasıl davaranacağı hakkında endişelendiği Henry Dobbs da diğerlerinden farklı değildi. O da Gertrude'u önemsiyor ve yanında tutmak için elinden geleni yapıyordu. Hatta Bağdat'a gelişinden birkaç gün sonra Gertrude'un onuruna bir akşam yemeği verdi. Davete İngiliz görevlilerin dışında Başbakan Sabih Bey ve Savunma Bakanı Cafer Paşa da katılmışlardı[382]. Gertrude, zaman zaman Dobbs hakkındaki düşüncelerini babasıyla paylaşıyordu. Birkaç gün sonra yine birlikte yer aldıkları bir etkinlikten sonra yazdığı mektupta Dobbs'un ne kadar anlaşılabilir bir insan olduğundan bahsetti[383].

382 Mektuplar, (Newcastle) 21 Eylül 1923 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

383 Mektuplar, (Newcastle) 27 Eylül 1923 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Dobbs, zaman zaman Gertrude'a işler de veriyordu. Kendisine havale edilen, Irak'ın sınır tartışmalarıyla ilgili hazırlanacak bir raporun taslak çalışması için sekiz saat aralıksız emek harcamıştı[384]. Göründüğü kadarıyla Gertrude ile Dobbs'un ilişkileri sorunsuz gidiyordu. Gertrude, Percy Cox ile kıyasladığında onu nezaketten yoksun bulsa da Dobbs, Gertrude'un Bağdat'taki varlığından son derece memnundu. 1924 yılında Sömürgeler Bakanlığı'na yazdığı bir raporda Gertrude'un Irak'taki durumunu değerlendiriyordu. Aslında gizli olması ve diğerlerinin görmemesi gereken bu yıllık rapor diğer belgelerin arasında yanlışlıkla Gertrude'un önüne gelmişti. Gertrude, Dobbs'un kendisi hakkında yazdıklarını annesine yazdı. Dobbs'un rapora yazdıkları şöyleydi: "Bayan Bell'in İngiltere ve Irak hükümeti için yaptığı hizmetleri basit cümlelerle anlatmak mümkün değildir. Onun bu ülke ve halkı hakkındaki kayda değer bilgileri ve oluşturduğu olumlu etki onun halkın düşüncelerinde yer etmesini sağlamıştır. Bastırılamaz inancı karşılaştığı sorunlarda cesaretinin kırılmasını engellemektedir. Kabile ve şeyhleri çok iyi tanıması ortaya çıkan sorunlarda onun danışmanlığını ölçüsüz derecede değerli kılmaktadır. Varlığı Bağdat'taki İngiliz ve Arap toplumları için önemli bir yere sahiptir. Gerçekte o Arap ve İngilizler için tam olarak bir bağlantı noktasıdır"[385].

Dobbs'un anlattıkları gerçeklerin ifadesinden başka birşey değildi. Burada açıklığa kavuşturulması gereken önemli durum Dobbs'un ilk andan itibaren Gertrude'a olabildiğince özenli davranmaya çalışmasıdır. Yazdığı bu raporda da onun hakkında ne kadar olumlu düşündüğünü açıklıkla ifade etmiştir. Böyle olmasına rağmen bazı biyografi yazarlarının Dobbs'un baskısıyla Gertrude'un psikolojik sıkıntı içine girdiğini yazması gerçeklerle pek örtmüşmemektedir. Oysa yaşamının son bir yılı içinde yaşadığı bazı olayların daha fazla etkili olduğu ve Gertrude'u ele geçirdiği görülmektedir.

Aşk, Yalnızlık ve Sonsuz Uyku

Gertrude, kişilik olarak kabına sığmayan, enerjik, sürekli hareket halinde olan ve insanlarla çok kolay diyalog kurabilen biriydi. Evini her

384 Mektuplar, (Newcastle) 13 Ekim 1923 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

385 Mektuplar, (Newcastle) 28 Şubat 1924 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

hafta sonu Bağdat'ın önemli isimlerine açar, bahçesinde verdiği partide onları bir araya getirirdi. Günü koşturmacayla geçtiği için çoğunlukla evine gece geç vakitlerde geliyordu. Kendisine hizmet eden birkaç isimle uyum içinde yaşıyordu. İngiltere'den getirdiği Marie en büyük yardımcısıydı. Evini çekip, çeviriyor ve diğer hizmetlileri kontrol ediyordu. Mizhir adlı çalışanı bahçe işlerini ve evin kâhyalığını yapıyordu. Bahçesinde verdiği yemekli partilerin üstesinden gelen kişiyse aşçısı Hacı Ali'ydi. Bir de çeşitli ayak işlerine bakan Hacı Marzuk vardı. Gertrude maddi sıkıntılar yaşamasına rağmen ev çalışanlarını çıkarmamış, 300 sterlinlik aylığı ile onlara maaşlarını düzenli olarak ödemişti. Kesintiyi aslında çok düşkün olduğu giyim alanından yapmıştı. Yeni elbise almamaya özen gösteriyordu ya da evin ısınma sistemini yeniden düzenleyerek tasarruf yapmaya çalışıyordu. Tabii bu da olur olmaz zamanlarda hastalanmasına neden oluyordu. Hastalık anlarında dahi vazgeçmediği tek zevki ise tütün içmekti. Partilerde dahi tütün sarıyor ve erkeklerle birlikte tütün içiyordu. Bu hareketli yaşamın bir de perde arkası vardı. Gertrude kalabalıklar içinde dahi kendini yalnız hissediyordu. Böyle zamanlarda artık yakın bir arkadaşı olan Hacı Naci ile birkaç saat boyunca at sürüyordu[386]. Zaman zaman da yalnızlıktan en çok şikâyet ettiği anlarda kendini aralıksız olarak çalışırken buluyor, bir işe konsantre olmak geçici de olsa bir çözüm gibi görünüyordu[387].

Görünürde yemeğe gittiği, partilere birlikte katıldığı arkadaşları vardı, ancak o kendi hayatını dolduran özel birinin varlığına ihtiyaç duyuyordu. Belki de bu denli çok mektup yazmasının nedeni, yalnızlığını ailesiyle paylaşmaktı. Gertrude daha önce ruhunda derin izler bırakan iki aşk yaşamıştı. Hele yasak aşkı Dick-Wylie, ona mümkün olacabilecek en güzel duyguları yaşatmıştı, ölümünden sonra da bir daha benzer duyguları hissetmeyeceğini düşünüyordu. Ama yanılmıştı. 1921 yılında Faysal ile birlikte Bağdat'a gelen Kinahan Cornwallis ile tekrar karşılaşması onun üzerinde olumlu etki bırakmıştı. Cornwallis ile Kahire'deki Arap Büro'da tanışmışlar, kısa süre birlikte çalışmışlar, Faysal'a danışmanlık yapan Cornwallis Bağdat'a ayak bastığı andan

386 Mektuplar, (Newcastle) 13 Ekim 1921 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

387 Mektuplar, (Newcastle) 5 Aralık 1922 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

itibaren Gertrude'un en yakın dostu haline gelmişti. Neredeyse her toplantıya, eğlenceye birlikte gidiyorlardı. Çekici bir fiziki yapıya sahip ilkeli ve güçlü kişiliğiyle de Gertrude'un kadın tarafına hitap ediyordu. Gertrude ondan etkilenmişti. Bunu en net şekilde 1923 yılının ilk günlerinde yansıttı. Yılbaşı kutlamaları için verilen yemeğe birlikte katılacaklardı. Yemek öncesinde bir araya geldiler. Onunla olmaya kendisini öyle bir kaptırmıştı ki Gertrude, zamanın nasıl geçtiğini anlamamıştı. Duygularını ve geleceğe dair ümitlerini babasıyla paylaştı: "Yemek öncesinde yaptığımız uzun bir sohbet bütün günü kapladı. Babacığım, keşke geleceğimiz biraz toz pembe olsa"[388].

Cornwallis, aralarında oluşan yakınlıktan dolayı sık sık Gertrude'u evinde de ziyaret etmeye başlamıştı. En olmadık zamanda akşam yemeğine geleceğini haber veriyor, Gertrude ise ansızın beliren bu buluşmalardan büyük heyecan duyuyor, en güzel kıyafetlerini giyerek karşıladığı arkadaşıyla gecenin ilerleyen saatlerine kadar sohbet ediyordu. Aradaki resmiyet kalkmıştı. Gertrude, akşam yemeğe gelmek için haber gönderen erkekten ilk kez 23 Eylül 1923'te Ken diye bahsediyordu[389]. Ken, Gertrude'un yalnızlık duygularını ortadan kaldıracak bir isim olarak beliriyordu.

Gertrude, rutin programlara, Kral'a yapılan ziyaretlere hep Cornwallis ile gidiyordu. Hatta birliktelikleri bununla da sınırlı kalmıyordu. Avda, yüzmede, at sürmede, briç oyunlarında ve yürüyüşlerde hep beraberlerdi. Erkekle başbaşayken doyumsuz saatler geçiriyordu, ama etraflarında başkaları olunca durum değişiyordu. Arkadaşları Gillans ile Thomson'un da katıldığı yemek o kadar sıkıcı bir hale gelmişti, saatler geçmek bilmemişti. "Oldukça sıkıcı bir sohbetti" diye yazdı babasına. Sohbet dönüp dolaşıp aynı konulara geliyordu. "Kendimi pinpong turnuvasında gibi hissettim" diye de ekledi[390]. Belki de erkeği diğerleriyle paylaşmak istemiyordu.

Ofisine giderken çalışma yeri yolunun üzerinde kalan Ken'e mutlaka uğruyor, gününü onunla başlatıyor, hayatına olabildiğince girmeye

388 Mektuplar, (Newcastle) 5 Ocak 1923 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

389 Mektuplar, (Newcastle) 5 Eylül 1923 tarihli annesi Florance ve babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

390 Mektuplar, (Newcastle) 27 Eylül 1923 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

çalışıyordu. Erkek yeni bir eve taşındığında Gertrude onun en büyük yardımcısı haline gelebiliyordu. Bütün gün sanki evin hanımıymış gibi mobilyaların yerleştirilmesini, evin düzenlenmesini sağlamıştı. Akşama kadar süren ev işinden sonra Ken ile briç oynaması yorgunluğuna ilaç gibi gelmişti[391].

Kinahan Cornwallis

Faysal'ın yaptığı resmi gezilere de davet ediliyorlardı. Ürdün'de Abdullah'ın danışmanı olan Philby, Amman'da bulunan babası devrik Kral Hüseyin ile buluşması için Faysal'a haber göndermişti. Hüseyin, İbn Suud tarafından tutsak alınarak, sınır dışı edilmişti. Araya giren İngiltere onu önce Kıbrıs'ta tutmuş[392], daha sonra da Ürdün'e gitmesine izin vermişti. Faysal daveti kabul etmişti ama babasıyla görüşmekten kaçınmıştı. Babasının durumunu değerlendirmek için sadece kardeşi Abdullah ile görüşecekti. Faysal, görüşmelere Ken ile Gertrude'un da katılmasını istediğinden hep birlikte havayoluyla Amman'a gitmişlerdi[393]. Bu geziden sonra Gertrude 1925 yılına kadar Irak dışına çıkmayacak, hayatını Bağdat'ta geçirecekti. Gerçi Ken yanında olduğu sürece Bağdat'ta kalmak çok da sorun olmuyordu. Ama Cornwallis'in 1924 yılında birkaç ay İngiltere'ye gitmesi Gertrude'u olumsuz etkilemişti.

Gertrude'un âşık olduğu Cornwallis aslında evliydi ve eşiyle problem yaşıyordu. Cornwallis, ismi Gertrude Dorothy olan karısından boşanmak için İngiltere'ye dönmüştü. İlginç bir isim benzerliğiydi. Kadın İngiltere'nin zenginlerinden Alberta Edward Bowen'in kızıydı, kocasının uzakta olması nedeniyle başka biriyle evlenmek istiyordu. Gertrude, sevdiği erkeğin yaşadığı sıkıntıyı bildiği için babasından ısrarla onunla

391 Mektuplar, (Newcastle) 29 Kasım 1923 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

392 Abdullah'ın babasını ziyareti hakkında bkz. Kral Abdullah, *Biz Osmanlı'ya Neden İhanet Ettik?*, İstanbul 2006, s. 171.

393 Mektuplar, (Newcastle) 18 Aralık 1923 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

ilgilenmesini istedi ve ekledi: "Lütfen ona nazik davran"[394]. Bir sonraki mektubunda da Cornwallis'in ne denli acı çektiğinden, karısının boşanmaları için bütün gerekçeleri hazır ettiğinden bahsetti. Gertrude, Cornwallis'in bir an önce boşanmasını ve İngiltere'den ayrılmasını istiyordu. "Orada kaldıkça acı çekiyor, buraya işine ve kendisini çok seven insanların arasına dönmesi onun için daha iyi olacaktır" diye düşüncesini belirtti[395]. Cornwallis'in boşanmış, bekar bir erkek olarak Bağdat'a dönmesi onun için yeni bir şans doğurabilirdi. Babasından yine defalarca onunla ilgilenmesi ve Rounton'a götürmesi için ricada bulundu[396].

Gertrude, Cornwallis'in durumuna üzülürken küçük bir misafirin Bağdat'a gelişiyle, biraz olsun olumsuz ruhsal durumundan sıyrılmıştı. Faysal, Hicaz'da bulunan oğlu Gazi'yi yanına aldırmıştı ve Gertrude, küçük emiri gördüğü andan itibaren onunla ilgilenmeyi bir görev olarak kabul etmişti. Çünkü utangaç ve içine kapalı bir görünüm çizen Gazi'nin iyi bir eğitim almadığını görmüş, eğitilebilmesi için de kolları sıvamıştı[397].

Diğer taraftan da Irak müzesinin açılışı için çalışmalarına hız vermişti. Daha önce müzenin açılışını 1924 yılında yapmayı düşünmüştü ama yönetim işlerindeki karışıklıklar bir türlü durulmamış, müzenin kurulmasını sağlayacak kanun bir türlü çıkmamıştı. Bu nedenle vakit buldukça Kiş ve Ur gibi kazı bölgelerine giderek çıkarılan eserleri kontrol etmeye ve onları Bağdat'ta tutmaya çalışıyordu. Özellikle Woolley ile diyalogunu sağlam tutarak, gelişmeleri ondan öğreniyordu[398]. Kasım ayında kardeşi Elsa ve eşinin Bağdat'a gelmesini de fırsat bilerek, bazı arkeologlara ve kabine üyelerine yemek verdi. Yemekten sonra yaptığı hazırlıkları, topladığı eserleri ve müzenin saraydaki geçici yerini misafirlerine gösterdi. Elsa'nın eşi Herbert, Gertrude'un yaptığı çalışmaları

394 Mektuplar, (Newcastle) 10 Eylül 1924 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

395 Mektuplar, (Newcastle) 8 Ekim 1924 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

396 Mektuplar, (Newcastle) 15 Ekim 1924 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

397 Mektuplar, (Newcastle) 7 Ekim 1924 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

398 Mektuplar, (Newcastle) 29 Ekim 1924 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

ve toplanan eserleri görünce çok heyecanlanmıştı[399]. Geçici müze yeri 1923 yılında Woolley'in verdiği destekle açılmış ve Ur kazılarından elde edilen eserler buraya getirilmişti. Gertrude'un bütün çabalarına rağmen Irak Ulusal Müzesi'nin resmi olarak kuruluşu ancak 1926 yılında, yani onun ölümünden yalnızca bir-iki ay önce gerçekleşecek, aynı yıl müze kalıcı yerine taşınacaktı[400].

1924 yılı sonlarında onu ilgilendiren esas konu Cornwallis'in Bağdat'a dönmesiydi. Erkek önce mektupla kasım ayı sonunda Bağdat'ta olacağını bildirmiş, Gertrude bu haberi alınca uzun zamandır ilk kez sakin ve stressiz bir şekilde yatağa girmişti. Ardından gece vakti çalan telefonla uyanmış ve karşısında Ken'i bulmuştu. Cornwallis, Gertrude'a artık işin bittiğini haber veriyordu. Gertrude, babasına yazdığı mektupta kadının başka biriyle evlenmek istediği için boşandığından bahsetti ve ekledi: "Bir cehennemden geçen sevgili Ken'im için çok üzgünüm. İşe dönünce iyi olacağından eminim. Burada o kadar büyük bir yeri ve ona güvenen insanlar var. Arkadaşlarının sadakatine sahip. Tabii onların en başında ben geliyorum. Onun dış görünüşüne, saldırgan dürüstlüğüne öyle âşığım ki". Erkeğe duyduğu hislerin şimdilik bir sır olduğunu, durumu sadece kendisine anlattığını yazmayı da unutmadı[401].

Cornwallis Bağdat'a küçük oğluyla dönmüştü. İkisi eskiden olduğu gibi bütün etkinliklere beraber katıldılar, yapacakları işleri birlikte planladılar. Gertrude, Ken'in İngiltere'deki evlerini görmesini ve ailesiyle tanışmasını ısrarla istemişti. Belki de üzerinde daha fazla olumlu bir etki bırakmak istiyordu. Ken, Bağdat'a döndüğünde babasından çok etkilendiğini Gertrude ile paylaştı. Hayatında gördüğü en dikkate değer insan Hugh Bell olmuştu. Anlatılanlardan Gertrude'un koltukları kabarmış olmalı, duyduğu bu övgü dolu sözleri kelimesi kelimesine babasına aktardı[402].

399 Mektuplar, (Newcastle) 5 Kasım 1924 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

400 Gertrude'un müze çalışmaları için bkz. Lukitz, *A Guest in The Middle East*, s. 224-235.

401 Mektuplar, (Newcastle) 26 Kasım 1924 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

402 Mektuplar, (Newcastle) 3 Aralık 1924 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Ken, Gertrude'a çok güveniyor, Bağdat dışına çıktığında oğlunu ona teslim etmekte bir sakınca görmüyordu. Gertrude da çocuğu anne şefkatiyle kucaklıyordu. Kendisini Ken'e çok kaptırmıştı. Onun her hareketini takip ediyordu. Bir akşam yemeğinde neşeyle gülmesi Gertrude'un mutlu olmasına yetiyor da artıyordu bile. Duygularını yine babasına anlattı: "Sevgili Ken'imin güldüğünü ve mutsuzluğunu unutmuş olduğunu görmekten o kadar mutlu oldum ki"[403]. Başına gelen olumsuz işlere de çok üzülüyordu. Kerkük'e giden Ken'in aşırı yağmurlardan hareket edemeyecek derecede kaldığını öğrenmiş ve onun üşüyüp hasta olacağından endişeye kapılmıştı[404].

Üzerinde aşık bir insanın bütün emareleri vardı. Ancak Gertrude'un âşkı beklediği gibi gelişmedi, en azından Ken ona evlilik teklif etmedi[405]. Babasına bir sır dediği bu âşkın evlilikle sonuçlanmaması Gertrude'u olumsuz etkilemiş olmalı. Ama bu durum yakın arkadaş olmalarına da engel olmadı, ölümünden önceki son mektubuna kadar bütün yazdıklarında kalp kırıklığından daha çok Ken'e beslediği âşkın izleri yer aldı. Gertrude hayatının son anına kadar Ken ile olan samimi bağlarını devam ettirdi. Avcılık, at yarışları, golf oyunları, yüzme etkinlikleri ve briç partilerine birlikte katıldılar. Gertrude'un yaşadığı aşk cisimleşmediği için tek taraflı kaldı. Belki bu durum onun yalnızlık duygularını daha fazla kamçıladı. Özellikle yaz aylarında Bağdat'ta kalmak istemiyordu. İyi anlaştığı çalışma arkadaşları çoğunlukla aileleriyle birlikte İngiltere'ye döndüklerinden kendisini çok yalnız hissediyordu. Bu durumda tek sığınak yeri yaşlı arkadaşı Hacı Naci'nin yanı oluyordu. Hacı Naci'nin bahçesinde at sürmek ve onunla sohbet etmek kendisini çok iyi hissettiriyordu. "Hacı Naci'nin bahçesinde gezmek bizim için büyük bir terapi oldu" gibi cümleler mektuplarında sık sık yer alıyordu[406]. 1925 yazı da sıkıntılı başlamıştı ve Gertrude ruhunu

403 Mektuplar, (Newcastle) 10 Aralık 1924 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

404 Mektuplar, (Newcastle) 23 Aralık 1924 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

405 Kinahan Cornwallis 1937 yılında Margaret Hilda Mary Clark adlı bir kadınla evlendi. Gertrude'dan 33 yıl sonra 1959 yılına da North Warnborough'da hayatını kaybetti.

406 Mektuplar, (Newcastle) 12 Mart 1923 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

dinlendirmek için yine Hacı Naci'nin yanına sığınmıştı[407]. Diğer taraftan İbn Suud'un Hicaz'daki saldırılarından kaçan karısı ve çocukları Bağdat'a gelmişlerdi. Gertrude daha önce ailesini yanına alması için Faysal'a çok ısrar etmiş, o da işleri yoluna koymadan buna yanaşmamıştı. Ailesinin gelişi istekten çok mecburiyetten kaynaklanmıştı. Saraya yerleşen Faysal'ın karısı Esme ile iki kızı Gertrude'a göre oldukça içe kapalı ve protokol kurallarından habersiz kimselerdi. Gertrude, Faysal'ın her şeyinden kendisini sorumlu hissediyor olmalı ki, babasına gönderdiği bir mektupta ailesindeki eksiklikten yakınarak, "Kral'ın kişisel işlerini yoluna koymam gerekiyor" diye yazıyordu[408]. Elbette saraya müdahale eden iki kadın fazla olacak, Gertrude geri adım atmak zorunda kalacaktı. Saraydan uzaklaştıktan bir süre sonra İngiltere'ye dönmeye ve sonbahara kadar ailesiyle birlikte kalmaya karar verdi. Annesine; kendisini ve yeğenlerini görmeyi nasıl özlemle beklediğini yazdı[409]. Kardeşi Hugo'nun yeni bir erkek bebeğinin olduğunu öğrenince ayrıca sevinmişti. Heyecanını "hemen Hugo'ya yazmalıyım" diye belirterek, kardeşine yeni bir yeğene sahip olmaktan duyduğu mutluluğu anlattı[410]. Gertrude, ailesinin yaşadığı mutluluğa katılmak için temmuz ayının ortalarında İngiltere'ye döndü[411]. Birkaç gün Londra'da kaldıktan sonra Rounton Grange'a gitti ama yaşanan maddi sıkıntılardan dolayı artık orada kendisine ait odalar kapatılmış, aile eşya fazlasını elinden çıkarıp bir-iki odaya sıkışıp kalmıştı. Çocukluğu ve gençliğinin geçtiği, sığınma yeri olarak gördüğü evleri çok farklılaşmıştı. Orada fazla kalamadı. Eylül sonlarına kadar bazı akrabalarının bulunduğu Huntley'deki Cabrach'a gitti[412]. Londra'ya döndükten sonra bir hafta

407 Mektuplar, (Newcastle) 3 Haziran 1925 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

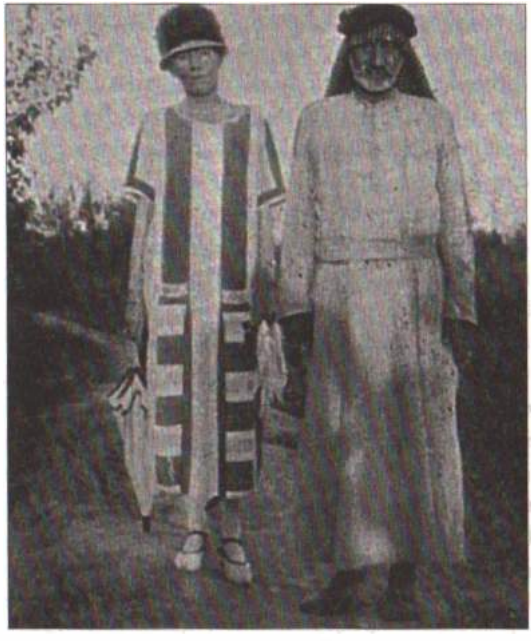
408 Mektuplar, (Newcastle) 10 Haziran 1925 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

409 Mektuplar, (Newcastle) 10 Haziran 1925 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

410 Mektuplar, (Newcastle) 1 Temmuz 1925 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

411 Mektuplar, (Newcastle) 19 Temmuz 1925 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

412 Mektuplar, (Newcastle) 12 Ağustos ve 29 Eylül 1925 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektuplar.

Gertrude ve Hacı Naci

kadar Trienstino'da vakit geçirdi[413]. Bağdat'a dönmek için denizyolunu kullanarak önce Port Said'e ve oradan Hayfa'ya geldi[414]. Zorlu bir karayolculuğundan sonra Şam üzerinden Bağdat'a ulaştı[415].

Ailesine ve gençlik anılarına değer veren Gertrude'un İngiltere ziyareti beklediği gibi geçmemişti. Babasının düştüğü ekonomik bunalımın aile yaşantısını nasıl etkilediğini görmek, bütün güzel anılarını yaşadığı evin son durumu ona acı vermişti. İngiltere'deki bu tecrübenin üzerine 1925 yılı sonunda yaşanan bir olay onu tamamen altüst etmeye yetmişti. Bu olay kardeşi Hugo'nun ölümüydü. Hastalanan Hugo,

413 Mektuplar, (Newcastle) 2, 5 ve 6 Ekim 1925 tarihlerinde babası Hugh Bell'e gönderdiği mektuplar.

414 Mektuplar, (Newcastle) 9 Ekim 1925 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

415 Mektuplar, (Newcastle) 10 ve 15 Ekim 1925 tarihlerinde babası Hugh Bell'e gönderdiği mektuplar.

hastaneye kaldırılmış, 15-20 gün sonra hayatını kaybetmişti. Gertrude'a önce hastalandığını söylediklerinden 23 Aralık 1925'te babasına mektup yazdığında henüz Hugo'nun ölüm haberini almamıştı. Mektubunda kendilerine yaptığı fedakârlıklardan, yetiştirdiği çocukların güzel karakterlerinden dolayı babasına teşekkür etti ve onu daima seveceğini söyledi[416]. Birkaç gün sonra da kardeşinin ölüm haberini aldı. Bu haberin etkisiyle olsa gerek Gertrude'un zaten var olan akciğer hastalığı iyice ağırlaştı. Birkaç gün boyunca yatağa gömülmüş vaziyette evinde kaldı. Doktora görünmeyi Ken'in ısrarıyla kabul ederek, bir süre Dr. Spencer ve hemşire Bayan Hannifan'ın gözetimi altında kaldı. Doktorun teşhisi Gertrude'un bronşit olduğu yönündeydi[417]. Ken'in yanında olması ve hastalığını takip etmesiyle Gertrude düzelmeye başladı. Fakat 1926 yılına hem ruhi hem de fiziki sağlık açısından kötü bir durumda girdi.

Hugo'nun ölümünü aklından çıkarması mümkün olmuyordu. Yazdığı her mektuba ona dair bir düşünce eklemeye başlamıştı. Sıkıntısını annesine aktardı: "Söyler misin bana, Hugo'nun ölümü ne kadar sürede etkisini kaybedecek? Bu ne kadar korkunç bir ayrılış. Kendisi için olduğundan daha çok eşi Frances, senin ve babam için daha kötü... Bunları tamamen bilinçsizce yazıyorum"[418]. Bir hafta sonra mektubunda yine ondan bahsediyordu: "İyileşeceğine ümit bağlarken bir hafta sonra öldüğünü öğrenmem ne kadar akıl almaz bir olay oldu"[419]. Diğer bir mektubunda da Hugo'nun karısı Frances'den aldığı mektubu okuduktan sonra, kardeşinin farklı şartlarda ölmeyebileceğini, şimdi yaşıyor olabileceğini düşündüğünü yazdı. İklim şartları dahil her şeyin Hugo'nun aleyhine gelişmesi hiç adil olmamıştı[420].

Aslında ailesinden aldığı her bir mektuptan sonra kardeşinin ölümünü tekrar tekrar düşünüyor, yaşanılan şansızlığa esef ediyordu.

416 Mektuplar, (Newcastle) 23 Aralık 1925 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

417 Mektuplar, (Newcastle) 30 Aralık 1925 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

418 Mektuplar, (Newcastle) 6 Ocak 1926 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

419 Mektuplar, (Newcastle) 13 Ocak 1926 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

420 Mektuplar, (Newcastle) 20 Ocak 1926 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Duygularını ve düştüğü karamsar ruh halini "Sizden aldığım her mektup bana onun sahip olduğu hayatın nasıl tırpanlandığının daha fazla farkına varmamı sağlıyor. Ölümünü bu kadar çok düşünmekte pek de yanlış yapmıyorum, değil mi?" diye yazdı[421]. Hugo'nun ölümünü kafasından atamıyordu: "Kafam Hugo'nun o mükemmel yaşantısıyla o kadar dolu ki. Harika evliliği, çocuk sevinci ve tekrar seninle bir araya gelmesi. Bu olay olmasaydı ne kadar iyi olacaktı. Bazen hep birlikte olsak daha mutlu olur muyuz?, diye merak ediyorum. Benim için en değerli olan şeyi kaybettiğimde kendimi oraya getiremem. Bedensiz ruhun acayip olması kadar ruhsuz beden de acayip olacaktır"[422].

Kardeşinin ölümü onu çok etkilemişti ama normal hayata da dönmesi gerekiyordu. Zor günlerinde yine Ken'i buldu yanında. Akşam yemeklerine birlikte çıktılar. Dobbs'un Yüksek Komiser olmasından sonra Bağdat'a gelen Iltyd Clayton ve Lionel Smith ile de yakın dostluk kurmuştu. Ken, Bağdat dışına çıktığında Iltyd ve Lionel, Gertrude ile ilgileniyordu. Diğer taraftan Kral, onu çok özel durumlarda saraya davet ediyor ve düşüncelerini alıyordu. Zaman zaman da Kral saray dışına çıkarak Gertrude ve Ken ile briç oynuyordu[423]. İlişkiler bu denli sınırlanmış bir noktaya gelmişti.

Yaşadığı acılar, uyku düzenine de yansımıştı. Normal yaşantısında kaçta yatarsa yatsın mutlaka sabah 5.00'te ayakta olurdu. Hastalığında bile uzun süre yatakta kalmayı sevmezdi. Ama son günlerde yaşadıklarının etkisiyle geceleri artık uyuyamaz olmuştu. Diğer taraftan işleri vardı ve gündüzleri ayakta kalması gerekiyordu. Bu nedenle uyku düzensizliğini yenebilmek için ilaç kullanmaya başlamıştı. Kullandığı uyku ilacının etkisiyle olsa gerek gün içinde dahi normalin dışında uyuklamaya başlamıştı. Haziran başında annesine gönderdiği bir mektupta, öğleden sonra aşırı derecede uyuduğunu yazıyor, bu duruma hayıflanıyordu[424].

421 Mektuplar, (Newcastle) 27 Ocak 1926 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

422 Mektuplar, (Newcastle) 16 Şubat 1926 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

423 Mektuplar, (Newcastle) 9 Haziran 1926 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

424 Mektuplar, (Newcastle) 9 Haziran 1926 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

Acısını unutmak için 1926 yılı Mart ayından itibaren kendisini müze çalışmalarına verdi. Eski Eserler Dairesi'nin onursal başkanı olarak Irak'taki eski eserlerin korunması konusunda sorumluluk hissediyordu. Daire doğrudan Yüksek Komiser Sekreteri Bernard Bourdillon'a bağlıydı. Hem Kral'ın hem de Yüksek Komiserliğin beklentisi herhangi bir maddi karşılık beklemeksizin Gertrude'un müzenin kuruluşu için emek sarf etmesiydi. İhtiyaç duyulduğunu hissettiği için olsa gerek, kendisine verilen "onursal başkanlık" unvanıyla yetinerek elinden geldiğince Irak Uusal Müzesi'nin kuruluşunu yapmaya çalışıyordu.

Zaman zaman kazı yerlerine anlık ziyaretler yapıyordu. Bir gün haber vermeksizin Amerikalıların kazı yaptığı Kiş'e gitti, oradan da Ur'a geçerek Woolley'i ziyaret etti ve onu da yanına alarak Bağdat'a döndü. Hafta sonu Woolley'in de yardımıyla yeni müzenin iç düzenini şekillendirdi[425]. Ayrıca sarayın bir odasında toplanan eserleri tek tek numaralandırması gerekiyordu. O kadar sıkı çalışıyordu ki bazen işin yoğunluğundan bunaldığı oluyordu[426]. İşin bu derece yorucu olmasına rağmen müzede çalışmayı seviyor, ara vermesini gerektiren mecburi durumlar olunca sabırsızlıkla yeniden işe başlamayı bekliyordu. Müslümanların bayramı ve sel baskını nedeniyle bir süre için müzeye gidememiş, evde vakit geçirmek zorunda kalmıştı. "Çok sıkıcı bir hafta geçirdim, müzede çalışmayı dört gözle bekliyorum" diye çalışma heyecanını annesine anlattı[427].

Mayıs ayı başında saraydaki eski eserler dikkatli bir şekilde yeni müzeye taşınmaya başlandı. Fakat işin ilerleyiş hızından memnun değildi. Hem kendisine yardımcı olacak memurlar hem de maddi destek sağlanmamıştı. "İşler çok yavaş ilerliyor, böyle giderse taşınmak aylarca sürecek" diye dert yandı. Fakat işleri yarıda bırakmayacağını, hepsini mutlaka taşıyacağını da belirtti[428]. Hergün sabah yedide müzeye geliyor, birkaç saatini eski eserleri numaralandırarak geçiriyor ve oradan

425 Mektuplar, (Newcastle) 31 Mart 1926 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

426 Mektuplar, (Newcastle) 6 Nisan 1926 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

427 Mektuplar, (Newcastle) 21 Nisan 1926 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

428 Mektuplar, (Newcastle) 12 Mayıs 1926 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

Gertrude Bell, Leonard Wolley ile birlikte antik eserleri sınıflandırıyor.

Siyasi Şube'deki ofisine geçiyordu. Hafta sonları da vaktini müzedeki odaların hazırlanmasına ayırıyordu. Buna rağmen istediği gibi bir ilerleme sağlayamamıştı. Bir taraftan da Babil tarihiyle ilgili kitaplar okuyor ve kazılardan elde edilen mühürlerin nasıl sıralanacağını kavramaya çalışıyordu[429].

Bu çalışmaların hepsini gönüllü olarak yapıyordu, kalıcı bir görev talep etmemişti. Yüksek Komiser Sekreteri Bernard altı aylığına Bağdat dışına çıkacağından Irak hükümeti Gertrude'dan bu süre için Eski Eserler Dairesi Müdürü olmasını istedi. Tam da Gertrude'un beklediği teklifti bu. Artık Siyasi Şube'de çalışmak istemiyor, Siyasi Şube'nin bir süre sonra işlevsiz kalacağını düşünüyordu. Oysa Eski Eserler Dairesi Müdürlüğü onun için tam zamanlı bir iş olacaktı[430]. Teklifi kabul etmemesi mümkün değildi. Heyecanlıydı. Aynı gün "Irak hükümeti beni sürekli denilebilecek bir göreve atadı. Burada görev yapacak Müdür çivi yazılarını bilmeli ve görevliler iyi bir şekilde eğitilmeli" diye annesiyle duygularını paylaştı[431]. Müdürlük görevinin yanında birkaç

429 Mektuplar, (Newcastle) 18 Mayıs 1926 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

430 Mektuplar, (Newcastle) 26 Mayıs 1926 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

431 Mektuplar, (Newcastle) 26 Mayıs 1926 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

gün sonra hükümet yeni bir istekte daha bulundu. Almanların elinden alınan Babil kazılarının Gertrude tarafından yönetilmesini istiyorlardı[432]. Gertrude, bu görevlendirmeyi de kabul etti. Azimli çalışmasıyla sarayda toplanan eski eserleri yeni müze binasına taşıyarak 1926 yılında Irak Ulusal Müzesi'ni resmi olarak açtı. Bu arada Faysal, tedavi amacıyla Vichy'ye gitmişti[433] ve bu nedenle olsa gerek yeni müzesinin açılışı için bir tören düzenlenmemişti.

Gertrude kendisine görev verilmesini mutlulukla karşılıyordu ama hayatındaki diğer boşluklar ruhsal dünyasını altüst etmeye de devam ediyordu. Uyku haplarına bağlı bir yaşamın ardından annesine yazdıkları onun ne denli karamsarlık içinde olduğunu yansıtıyordu: "Dünya ne kadar acımasız oluyor, değil mi? Sık sık yaptığım işin dışında bu dünyayla nasıl yüzleşeceğimi bilemediğimi düşünüyorum. Senin de aynı şeyleri hissettiğini biliyorum. Üzüntü veren olaydan sonra geçen sürede hep seni düşündüm. Geçen ayların duygularda çok da büyük bir değişiklik yapmayacağını daha iyi anlıyorum. Keşke bu yaz eve gelebilsem ama buradan ayrılırsam bir daha geri dönmek istemeyeceğimi çok iyi biliyorum ve öncelikle işimi bitirmek istiyorum. Bitirmem gerektiğini düşünüyorum, çünkü bunu yapabilecek başka bir kimse de yok. Fakat buradaki varlığım o kadar yalnızlık içinde ki. Hiç kimse yalnız yaşamayı sürekli sürdüremez. En azından ben sürdürebileceğimi sanmıyorum"[434].

Ölümünden yaklaşık bir ay önce yazdığı bu mektup Gertrude'un ne denli büyük bir yalnızlık içinde olduğunu gösteriyordu. "Hiç kimse yalnız yaşamayı sürdüremez" derken ne kastetmişti? Bu tarihlerde aklından ölüm mü geçiyordu? Bir taraftan ailesinin maddi sıkıntılarının artması, kardeşinin ölümü, Ken'e duyduğu aşkın evliliğe dönüşmemesi, Irak'taki varlığının hâlâ belirsizliğini koruması ve yarının kendisi için ne getireceğini hesaplayamaması ona ağır gelmiş olmalı.

Gertrude, 7 Temmuz günü hem annesine hem de babasına hitaben iki mektup yazdı. Annesine, Hugo'nun çocuklarıyla birlikte olmanın

---

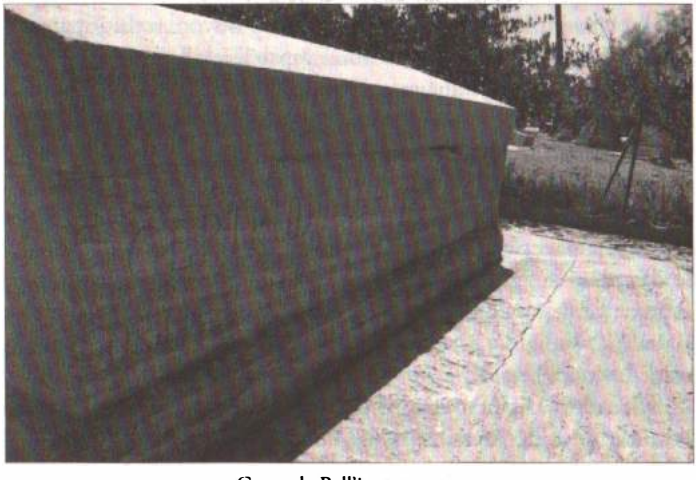
432 Mektuplar, (Newcastle) 23 Haziran 1926 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

433 Mektuplar, (Newcastle) 30 Haziran 1926 tarihli babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

434 Mektuplar, (Newcastle) 16 Haziran 1926 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

hem mutluk hem de üzüntü vermiş olacağını ve gönderdiği müzenin fotoğraflarını beğendiklerine sevindiğini yazdı[435]. Babasına ise arkaşlarıyla birlikte pikniğe çıktığını, Ken ile çok eğlendiklerini, daha sonra yüzmeye gittiklerini, akşam olunca yemekte tekrar Ken ile buluştuklarını anlattı. Müzedeki çalışmalarından, Tahran Büyükelçisi Percy Lorrain'in Bağdat'a gelişinden ve Henry Dobbs'un Percy onuruna verdiği yemekten bahsetti[436].

Temmuzun ilk günlerinde her şey normal görünüyordu. Yalnızca birkaç gün sonra 14 Temmuz'da 58. yaş gününü kutlayacaktı. 11 Temmuz'da her zaman olduğu gibi Henry Dobbs ve Lionel Smith ile öğle yemeğini birlikte yedi. Öğleden sonra arkadaşlarıyla yüzmeye gitti. Nehrin güçlü dalgaları hastalıklardan iyice zayıflamış bendenini iyice yorgun düşürünce dinlenmek için evine döndü. Önce çiçeklerle dolu bahçesinde vakit geçirdi. Son birkaç aydır uyku haplarının etkisindeki uzun uykuları alışkanlık yaptığı, yalnızlığını iliklerine kadar hissettiren yatak odasına

Gertrude Bell'in mezar taşı

435 Mektuplar, (Newcastle) 7 Temmuz 1926 tarihli annesi Florance Bell'e gönderdiği mektup.

436 Mektuplar, (Newcastle) 7 Temmuz 1926 tarihli annesi babası Hugh Bell'e gönderdiği mektup.

yöneldi. Marie'ye ertesi sabah kendisini uyandırmasını söyledi. Hayatı boyunca doğum günlerine büyük önem veren, sevdiklerinin doğum günlerini kutlamayı, onlara hediyeler almayı asla ihmal etmeyen Gertrude kendi doğum gününe yalnızca üç gün kala kaderini kendi belirlemeye karar verdi. Annesine "yalnız yaşamayı sürdürebileceğimi sanmıyorum" demişti birkaç hafta önce. Buna son vermek için her gün kullandığı uyku haplarından bir avuç içerek başucundaki ışığı ve gözlerini kapadı. Kendisi için artık ertesi günler, her şeyden önemlisi artık yalnızlık olmayacaktı. Bir daha uyanmamak üzere sonsuz uykuya daldı.

Ertesi sabah Marie, Gertrude'u uyandırmak için odasına girdiğinde onun çoktan ölmüş olduğunu gördü. Siyasi Şube'den gelen bir görevli durumu tespit ederek Gertrude Lowthian Bell'in ölümünü kayda geçirdi. Irak'ın Taçsız Kraliçesi Hatun'un öldüğüne ilk başta kimse inanmak istemedi. Yüksek Komiser Henry Dobbs resmi cenaze töreninin 12 Temmuz'da yapılacağını açıkladığında olayın gerçekliği ortaya çıktı. Resmi cenaze törenine kabine üyeleri, Bağdat'taki İngiliz görevlileri, şehyler, aşiret liderleri, yüzlerce insan katıldı. Ancak cenazesinde bulunmayan en önemli kişi sık sık Gertrude'a "size çok şey borçluyum" diyen Kral Faysal oldu.

SONUÇ

Her savaş, zafer kazananlar için ganimet ve yağma demektir. Elde edilecek ganimetlerin büyüklüğü savaşın da ne derece büyük olacağını belirler. Birinci Dünya Savaşı, öncekilerden farklı olarak tarihteki en büyük ganimet paylaşımına yol açtı. Savaş, Avrupalı ülkelerin sömürge ve hammadde çatışmalarının sonucuydu ama zafer kazanan ülkeler için ganimet Avrupa'daki topraklar olmamıştı. Bakir yeraltı ve yerüstü kaynaklarının bulunduğu Orta Doğu, diğer bir deyişle Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılan topraklar ganimet ve yağma alanı haline getiriliyordu. İngiltere, Fransa ve Amerika, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap topraklarını paylaşmak için ayrıca bir yarışa giriyorlar, Amerika geçici olarak sahayı terk ettiği için de ganimet paylaşımı İngiltere ve Fransa arasında yapılıyordu. Küçük Asya adı verilen Anadolu'daki yağma ve ganimetlerin elde edilmesi ise Yunan ve İtalyan ordularına havale ediliyordu. Ancak hiç beklenmeyecek şekilde General Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Kurtuluş Savaşı'nı başlatan Türkler, zafer kazanan devletlerin yağma iştihalarını yarıda bırakıyordu.

Savaş sonunda ince bir diplomasi takip eden İngiltere; Filistin, Irak ve Ürdün'ü mandası altına alırken Arap milliyetçiliğinin daha yoğun yaşandığı Suriye'yi Fransa'ya bırakmıştı. Bugünkü Lübnan'ı da içine alan Suriye toprakları uzun süre doğrudan Fransa manda yönetiminde kaldı. Lübnan'ın bağımsızlığı için 1926 yılında yapılan bir girişim üzerine Suriyeli Araplar ayaklandılar. Fransa bu ayaklanmaları bastırdıktan sonra 1934'de Cumhurbaşkanı Muhammed Ali el-Abid ile yapılan bir anlaşmayla Lübnan'ın bağımsızlığına gidecek önemli bir adım attı. Bu anlaşmayı öğrenen milliyetçi Araplar Haşim el-Attasi'nin liderliğinde

Ulusal Cephe adıyla bir birlik kurdular. Başlayan ayaklanmalar Fransa'yı zor durumda bırakmıştı. Manda yönetimini kurtarmak isteyen Fransa, Ulusal Cephe ile 1936 yılında Paris'te bir anlaşma imzalayarak, Lübnan'ın bağımsızlığının kabulü karşılığında Suriye'ye bağımsızlık vereceği taahhüdünde bulundu. 1941'de Lübnan bağımsız bir ülke durumuna gelirken, Fransa da II. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra 1946 yılında Suriye'den çekildi. Bu arada nüfusunun büyük çoğunluğunun Türk olduğu Hatay'ın Suriye'ye dahil edilmesiyle yaşanan problemler, Hatay'ın 1939 yılında Türkiye'ye katılmasıyla son buldu.

İngiltere'ye gelince... Filistin'de Siyonist istekleri esas alarak takip ettiği politikalar kısa sürede Müslüman-Yahudi çatışmalarına zemin hazırlamıştı. Türk ordusuna karşı İngilizleri destekleyen Filistinli Müslümanlar başlarına nasıl bir bela aldıklarını, Türklerin varlığının ne anlama geldiğini kısa sürede öğrendiler. Kudüs Kadısı liderliğinde siyonist isteklere karşı mücadele vermeye başladılarsa da başarı elde edemediler. 1948 yılında Birleşmiş Milletler'in İsrail'i bağımsız devlet olarak tanımasıyla Filistin topraklarında yaşanan sorunlar farklı bir boyuta taşındı. Batılı devletlerin ganimet paylaşımları günümüzde yaşanan en büyük insanlık dramı olan Filistin Sorunu'nu da başlatmış oldu.

İngiltere, Filistin dışında kendi mandasına bırakılan Ürdün ve Irak'ta krallık rejimleri kurmayı tercih etmişti. Ürdün'e Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah'ı, Irak'a da yine Hüseyin'in oğlu Faysal'ı getirerek tahta oturmalarını sağlamıştı. Ürdün'deki nüfusun büyük çoğunluğu Sünni Müslüman olduğu için orada kurulan manda devletini yönetmek göreceli olarak kolay olmuştu. Varlığını İngiltere'ye borçlu olan Abdullah, ilk dönemlerde tam itaatle bu ülkeye bağlı kalmayı tercih etmişti. İngiltere, 1946 yılında Ürdün'e bağımsızlığını verdi, Abdullah 1951 yılında Kudüs'te Mescid-i Aksa ziyaretinde Filistinli biri tarafından namaz kılarken kurşunlanarak öldürüldü. Bu suikaste rağmen soyundan gelen I. Talal, I. Hüseyin ve şimdiki Kral II. Abdullah ülkeyi yönetmeye devam ettiler. Ürdün, günümüzde de belirgin olarak İngiltere'nin etki alanında bulunmaktadır. Bu da İngiltere'nin niçin Orta Doğu'da kraliyet rejimlerini tercih ettiğini açıkça göstermektedir.

Ürdün'de tutunan ve günümüze kadar iktidarını koruyan Haşimi ailesinin diğer ülkelerdeki varlıkları sürekli olamadı. Hüseyin, Büyük Arap İmparatorluğu rüyası ile yola çıkmıştı. Ancak bu rüya çok kısa

sürdü. 1924 yılında Halifeliğin kaldırılması üzerine Mekke ve Medine'nin hâkimi sıfatıyla kendisini Halife ilan ettiyse de İslam dünyasından karşılık bulamadı. Tam tersine kendisiyle mücadele içinde olan Abdülaziz bin Suud'u ve emrindeki İhvan askerlerini harekete geçirdi. 1924 yılında İhvan tarafından Taif'te yakalanan Hüseyin, İngilizlerin araya girmesiyle ölümden kurtarılarak önce Kıbrıs'a sürüldü, daha sonra da Ürdün Kralı oğlu Abdullah'ın yanına sığındı. 1931 yılında hayatını Amman'da kaybetti. Oğlu Abdullah, daha sonra kaleme aldığı ve başlığını "Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?" olarak koyduğu anılarında babasının isyanını meşrulaştırmaya çalışarak, Türklerin kötü yönetimi ve İttihatçıların Türkçülük yaptıkları gerekçesiyle isyan ettiklerini anlattı. İbn Suud'a gelince, Hüseyin'in sürgüne gönderilmesinden sonra İngiltere'nin tahta çıkardığı Ali bin Hüseyin'in hâkimiyetindeki Hicaz'ı ele geçirdi. 1926 yılında Mekke'ye girerek kendisini Hicaz Kralı ilan etti. 1932 yılına kadar Arabistan'daki şehirlerin hepsini hâkimiyeti altına aldı. Aynı yıl kendini Suudi Arabistan Kralı ilan etti. İngiltere ile birlikte Irak ve Ürdün de İbn Suud'un Arabistan'daki hâkimiyetini kabul ederek, 1933 yılında sınır anlaşması imzaladılar. Suudi Arabistan'da 1938 yılında petrol bulunmasıyla Suud ailesi büyük bir zenginliğe kavuştu. Ancak İbn Suud, kendisini destekleyen ve krallığının kurulmasını sağlayan İngiltere'ye değil yönünü Amerika Birleşik Devletleri'ne çevirdi. Petrol şirketleriyle yapılan anlaşmalar kısa sürede Suudi Arabistan'da Amerikan nüfuzunu ortaya çıkardı. Suudi Arabistan'ın mezhebi durumundaki Vehhabiliğin bütün katılığına rağmen Suudi Arabistan günümüzde dahi Amerika Birleşik Devletleri'nin paralelinde politikalar takip eden ülke olma özelliğini korumaktadır.

Günümüzün en büyük çatışma alanlarından biri de İngiltere'nin Mezopotamya mandası, sonraki adıyla Irak oldu. Osmanlı İmparatorluğu'ndan İngiltere yönetimine geçtiğinde İngilizler ısrarla meşruti monarşi rejimini uygulamayı istediler. Halbuki Mezopotamya'da yaşayan insanların ırk ve mezhep olarak farklılıkları bölgenin daha çok Cumhuriyet rejimine uygun olduğunu ortaya koyuyordu. Şiiler ve Sünnilerin bir kısmı Cumhuriyet taraftarı olmuşlardı. İngiltere, bu istekleri duymazdan gelerek krallık rejimini halka dayattı, baskı yaparak düzenlediği göstermelik bir halk oylamasıyla da rejimi meşrulaştırdı. Ürdün'de yaşanan sakinlik Irak'ta gerçekleşmedi. Türk karşıtı olan ve İngilizleri

alkışlayan Mezopotamya'daki Araplar da kısa sürede gerçeklerle karşı karşıya kaldılar. İngilizlerin amacı Araplara bağımsızlık kazandırmak değil, petrol bölgelerini sömürmekti. Ülkede Türk hâkimiyetinde yaşamanın daha iyi olacağına dair sesler yükselmeye başladı. Özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın savaş meydanlarındaki zaferleri Arapların Türkiye'yi tekrar bir alternatif olarak görmeye başlamasına etki yaptı. Bu dönemde İngiltere'nin en büyük korkusu Türk taraftarlığının artmasıydı. Krallık tahtına oturan Faysal, bir süre sonra Arap milliyetçilerinin baskısıyla İngiltere'nin isteklerine karşı gelmeye başladı ve ancak Yüksek Komiser Percy Cox'un tehdidiyle 1923 yılında manda anlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. Bu anlaşma milliyetçilik hareketlerini daha da kamçıladı. Diğer taraftan Faysal'ın kral olması, Şiileri ve Kürtleri temsil etmediği için ülke içinde dinmek bilmeyen çatışmaların yaşanmasına yol açtı. Bu çatışmalar ancak kan dökülerek bastırılabildi. Bu nedenle İngiltere'nin petrol kaynaklarını sömürmek için kurduğu Faysal Krallığı ancak 13 yıl kadar yaşayabildi.

İngiltere için ilk başlarda Basra petrolleri önemliydi ama Gertrude'un ölümünden bir yıl sonra 1927 yılında Kerkük'te açılan kuyulardan tatmin edecek miktarda petrol çıkarılmaya başlandı. Bu önemli bir gelişmeydi ve Kerkük İngiliz kontrolünde tutulması gereken bir yer haline gelmişti. Ertesi yıl İngiltere 1932 yılında Manda Yönetimi'ni sonlandırdıktan sonra Irak, Milletler Cemiyeti'ne üye yapıldı. Bir sene sonra Irak'ın kurucu Kralı Faysal 1933 yılında İsviçre'de tatildeyken kalp krizi geçirerek hayatını kaybetti. Kendisinden sonra tahta çıkan oğlu Gazi döneminde askerler kanlı bir darbe girişiminde bulunarak Cafer Askeri'yi öldürdüler. Bu olaydan hemen sonra 1939'da Gazi de bir araba kazasında hayatını kaybetti. Yerine geçecek oğlu II. Faysal dört yaşında olduğundan tahta çıkması mümkün değildi. Kraliyet yönetimini Haşimi ailesi üzerinde tutmak isteyen İngiltere, Hüseyin'in oğlu Ali'den torunu olan Abdülillah'ın, II. Faysal'a naip olarak atanmasını sağladı. II. Dünya Savaşı ortamında Almanya'nın desteğini alan Başbakan Raşid Ali el-Geylani, Abdülillah ve Haşimi ailesinin diğer üyelerini 1941 yılında sınır dışı etti. Fakat kurduğu krallığın yıkılmasına göz yummayan İngiltere hükümeti, Bağdat'a saldırarak bir ay süren bir savaştan sonra Abdülillah'ı tekrar tahta oturttu. Naip Kral, Gazi'nin oğlu Faysal'ın 18 yaşını doldurduğu 1953 yılına kadar ülkeyi yönetti. II. Faysal'ın kral

olmasından beş yıl sonra 1958'de Abdülkerim Kasım'ın liderliğinde ortaya çıkan askeri darbe sonucunda II. Faysal ve Abdülillah öldürüldüler. Krallık rejimine ve İngiltere taraftarlarına karşı halkın kızgınlığı dinmemişti. Saraydaki katliamdan bir gün sonra yine sokaklara inen halk uzun yıllar başbakanlık yapan ve İngiliz taraftarı olduğu için hedef haline gelen Nuri Said'i yakalayarak linç etti. Böylece geriye Faysal Krallığı'nı hatırlatan hiç kimse bırakılmamıştı.

Abdülkerim Kasım tarafından krallık rejimi yıkılarak yerine Cumhuriyet kuruldu. Sosyalist Baas Partisi, 1963 yılında hükümeti devirerek Abdülkerim Kasım'ı idam etti. Baas Partisi'nin kontrolündeki Irak'ta yeni bir isim ortaya çıktı. Bu isim, 20. yüzyılın en önemli siyasi figürlerinden biri haline gelen Saddam Hüseyin'di. 1969 yılında Irak Devrim Komuta Konseyi Başkanı Yardımcısı, Hasan el-Bekri'nin 1979 yılında ölmesinden sonra Başkan ve arkasından da Irak Cumhurbaşkanı olmuştu. Uyguladığı politikalarla Irak petrollerini millileştiren ve Batı karşıtlığı ile ön plana çıkan Saddam Hüseyin 11 Eylül 2001'de Amerika Birleşik Devletleri'nin ticaret merkezine yapılan saldırının sorumlusu ilan edildi. Amerika ve İngiltere'nin öncülüğünde oluşturulan koalisyon kuvvetlerinin 2003 yılında Irak'a savaş açmasıyla Saddam Hüseyin iktidarını kaybetti ve 2006'da idam edildi. 2003'te yapılan müdahaleyle ortaya çıkarılan kaos ortamı hâlâ devam ediyor.

İngiltere ve müttefikleri savaşı bir ganimet ve yağma olarak görmüşler, bu nedenle savaşı sonlandıran bütün anlaşmaları kendi çıkarlarını göz önünde tutarak yapmışlardı. İngiltere'nin Orta Doğu'daki varlığı yeni ülkelerde ilan edilen krallıklara ve bu krallıklar üzerinde kurulan "manda" yönetimine bağlıydı. Gertrude, bir kitabına "Çöle Ekilen Tohum" adını vermişti. Gerçekten de onun söylediği gibi çöle bir tohum ekilmişti, ama ekilen şey asla bir barış tohumu değil, İngiltere ve müttefiklerinin ihtirasları olmuştu. İnsanlık, o gün ekilen tohumların hasadını bugün yapmaya devam ediyor.

GERTRUDE BELL KRONOLOJİSİ

1868 14 Temmuz'da Gertrude Lowthian Margaret Bell doğdu.

1871 Gertrude Bell'in annesi Mary Bell hayatını kaybetti.

1876 Gertrude'un babası Hugh Bell, Florance Olliffe ile evlendi.

1884 Londra'da Queen Kolej'e başladı.

1886 Queen Kolej'den mezun oldu.
Oxford Üniversitesi'nde Lady Margaret Hall'a kayıt yaptırdı.

1888 Oxford Üniversitesi'nden mezun oldu.
Romanya'da Frank Lascelles'i ziyaret etti.
En yakın arkadaşı olacak Valentine Chirol "Domnul" ile tanıştı.

1889 Kuzeni Billy Lascelles ile ilk kez İstanbul'u ziyaret etti.
Ailecek Alsace'da tatil yaptılar.
Middlesbrough'ta sosyal faaliyetlerde görev aldı.

1892 Teyzesinin kocası Frank Lascelles'i ziyaret için İran'a gitti.
Henry Cadogan'a âşık oldu. Evlenme izni istedi fakat babası kabul etmedi.
Ekim'de kuzeni Gerald Lascelles ile İran'dan ayrıldı.

1893 Mary Talbot ile İsviçre ve İtalya'ya gitti.
Babasıyla Cezayir'e gitti.
İsviçre'den sonra kardeşi Maurice'ın kaldığı Weimar'ı ziyaret etti.
Âşık olduğu Henry Cadogan hayatını kaybetti.

1894 Kardeşi Hugh ile İtalya turuna çıktı.
Safarnameh: Pictures of Persia kitabını yayınladı.

1895 İngiltere'de kaldı.

1896 Babasıyla Kuzey İtalya'ya gitti. Arkadaşları Grosvenor ve Green ile buluşarak İtalya turu yaptı.
Almanya Potsdam'a ve Berlin'e gitti.
Hafız Divanı'nı bitirdi.

1897 Berlin'de Frank Lascelles'i ziyaret etti.
Hafız Divanı adlı kitabını yayınlandı.
Fransa'daki Dauphine'e gitti.
Fransa'da Meije Dağı'na tırmandı.
Mary Lascelles ve Mary Talbot öldü.
Kardeşi Maurice ile ilk dünya turuna çıktı.

1898 Brezilya, Amerika, Japonya ve Fransa'ya üzerinden İngiltere'ye döndü.

1899 Bahar aylarında Kuzey İtalya, Yunanistan ve İstanbul ziyaretleri.
Wagner festivali için Bayreuth'u ziyaret etti.
Tahran'da tanıştığı Rosen ailesini ziyaret için Atina, İzmir üzerinden Kudüs'e seyahat etti.

1900 Cebel-i Dürzi'ye seyahat etti.

1901 İsviçre'de dağa tırmandı.

1902 Babasıyla Malta, Sicilya, İtalya seyahatine çıktı.
İlk kez Anadolu (Asia Minor) seyahatine çıktı. İzmir, Bergama ve Sard'ı gezdi.
Dağa tırmanmak için İsviçre'ye gitti.

1903 Hindistan'a seyahat etti.

1904 İsviçre'de dağa tırmandı.
Paris'de arkeolog Reinach ile arkeoloji çalışmaya başladı.

1905 Suriye üzerinden Anadolu seyahat etti (Suriye'deki kayıtlarını daha sonra *Desert and Sown* adıyla 1907 yılında yayınladı)
Paris'te Reinach ile arkeoloji çalışmaya devam etti.
Cebel-i Tarık boğazına babasıyla birlikte seyahat etti.

1906 İspanya ve Paris. *Desert and Sown* kitabını tamamladı.

1907 Kahire'yi babasıyla beraber ziyaret etti.
Nisan-Ağustos aylarında Türkiye ziyareti. Âşık olduğu Doughty-Wylie ile ilk kez karşılaştı.

1908 İngiltere'de *Thousand and One Churches* kitabını yazmakla vakit geçirdi.
Temmuz Anti-Suffrage League'in kurucu üyesi oldu.

1909 Şubat-Nisan aylarında Suriye gezisine çıktı. Ukaydır'ı ziyaret etti.
Thousand and One Churches başlıklı kitabı yayınlandı.
İngiltere'de yaz aylarını *Palace and Mosque in Ukhaidir* kitabını yazarak geçirdi.

1910 İtalya ve Almanya'yı ziyaret etti.

1911 Ocak-Haziran aylarında Suriye Çöllerine döndü. Ukaydır, Babil, Bağdad, Tur Abidin ve Karkamış'ı gezdi. Karkamış'ta ilk kez T. E. Lawrence ile tanıştı.

1912 İngiltere'de kaldı.

1913 *Palace and Mosque in Ukhaidir* kitabı yayınlandı.
Aralık'ta İbn Reşid'in merkezi Hayil'e gitmek için yola çıktı.

1914 Şubat'ta geldiği Hayil'de gönülsüz olarak tutuldu.
Savaş çıktıktan sonra Bologna'da Kızılhaç için çalıştı.

1915 Şubat-Kasım arasında Londra'da Kızılhaç Bürosu'nda çalıştı.
Kasım ayı sonunda Kahire'ye geldi. Gizli Servis'in Arap Büro biriminde çalışmaya başladı.

1916 Hindistan'da Vali Hardinge'i ziyaret etti.
Hardinge'in isteğiyle Mezopotamya sorumlusu Sir Percy Cox ile çalışmak için Basra'ya geldi.

1917 Yeni görev yeri Bağdat'a geldi. Yüksek Komiser'in Doğu İşleri Sekreteri olarak atandı.

1918 Bağdat'ta kaldı.

1919 Paris Barış Konferansı'na katıldı.
Mayıs-Temmuz aylarında İngiltere'de tatil yaptı.

1920 Bağdat'ta kaldı.

1921 Churchill'in düzenlediği Kahire Konferansı'na Mezopotamya misyonu üyesi olarak katıldı.
Faysal, Irak Kralı ilan edildi.
Son aşkı Kinahan Cornwallis, Bağdat'a geldi.

1922 Bağdat'ta kaldı.

1923 Eski Eserler Dairesi Onursal Başkanı oldu.
Irak Ulusal Müzesi'nin temellerini attı. Krallık sarayında geçici müzeyi oluşturdu.
Selam Kütüphanesi'ni Kurdu.
Yüksek Komiser Percy Cox Yüksek Komiserlik görevinden emeklilik nedeniyle ayrıldı.
Henry Dobbs yeni Yüksek Komiser oldu.

1924 Kinahan Cornwallis'e ilgisini ve aşkını ailesiyle paylaşmaya başladı.

1925 Temmuz-Ekim aylarında İngiltere'de kaldı.

1926 Eski Eserler Dairesi Müdürü oldu.
Irak Ulusal Müzesi'nin kalıcı yerine taşınması ve resmi kuruluşunu yaptı.
12 Temmuz günü hayatını kaybetti.

KAYNAKLAR

1. Arşivler

The National Archives (NA)

Newcastle University Gertrude Bell Archive (http://gertrudebell.ncl.ac.uk/) (Newcastle)

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA)

Qatar Digital Library (https://www.qdl.qa/en) (QDL)

2. Yayınlanmış Belgeler ve Cerideler

Arab Bulletin,1916-1919, Vol. I-IV, London 1986.

Arşiv Belgelerine Göre Kutü'l-Amare Zaferi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, İstanbul 2016.

Draft Mandates For Palestine and Mesopotamia, (Printed and Published by His Majesty's Stationary Office), London 1921.

Report on Middle East Conference Held in Cairo and Jerasulem (March 12th to 30th), London 1921.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1920.

The Parliamentary Debates: Official Report (House of Commons, Fourth Volume of Session 1920), Vol 128, London 1920.

3. Kitaplar

Abdürreşid İbrahim, *Japonya'da Bir Osmanlı Seyyah Abdürreşid İbrahim*, İstanbul 2017.

Akbıyık, Yaşar; *Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1990.

Akgün, Seçil; *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesi'ne Dair Raporu*, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul 1981.

Akşin, Sina; *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cilt I, Cem Yaynevi, İstanbul 1976.

Akyüz, Yahya; *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Yayıncılık, Ankara 2007.
Alkan, Necmettin; *NİLİ: Ortadoğu'da Casuslar Savaşı*, Kronik Kitap, İstanbul 2017
Antonius, George; *Arab Awakening*, Hamish Hamilton Publishing, London 1938.
Archer, William; *The Thirteen Days*, Oxford 1915.
Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
Armstrong, George; *Rothschild Para İmparatorluğu: Derin Yahudi Devleti*, Destek Yayınları, İstanbul 2012.
Avcı, Orhan; *Irak'ta Türk Ordusu 1914-1918*, Vadi Yayınları, Ankara 2004.
Axworthy, Michael; *A History of Iran: Empire of Mind*, New York 2008.
Balcıoğlu, Mustafa; *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete*, Ankara 2001.
Balkwill, Richard; *The Best Book of Trains*, New York 1999.
Bardakçı, Murat; *Yıkılış ve Kuruluş: Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Belgeleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
Barnhart, William Clifford; *A Protestant Empire: Evangelicals and Foreign Missionary Revival Britain* 1790-1820, (Unpublished Ph.D. Thesis), State University of New York, 1998.
Barr, James; *Setting The Desert on Fire: T.E. Lawrence and Britain's Secret War in Arabia 1916-1918*, London 2008.
Bell, Christopher M.; *Churchill and Sea Power*, Oxford 2013.
Bell, Gertrude Lowthian; *AMurath to Amurath*, William Heinmann Publishing, London 1911.
Bell, Gertrude Lowthian; *Mezopotamya'da 1915-20 Sivil Yönetimi*, (Çeviren: Vedii İlmen), İstanbul 2004.
Bell, Gertrude Lowthian; *Poems From The Divan of Hafiz*, London 1897.
Bell, Gertrude Lowthian; *Review of The Civil Administration of Mesopotamia*, London 1920.
Bell, Gertrude Lowthian; *Safar Nameh: Persian Pictures*, London 1894.
Bell, Gertrude Lowthian; *The Desert and The Sown*, London 1907.
Bell, Gertrude Lowthian; *Palace and Mosque: A Study in Early Muhammadan Architecture*, Clarendon Press, Oxford 1914.
Berkes, Niyazi; *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul 2003.
Birkett, Dea; *Spinsters Abroad: Victorian Lady Explorers*, Oxford 1989
Black, Eugene C.; *Victorian Culture and Society*, London 1973.
Blunt, Wilfrid Scawen; *Secret History of the English Occupation of Egypt*, New York 1922.
Bodley, Ronald & Hearst, Lorna; *Gertrude Bell*, New York 1940.
Bowood, Richard; *The Story of Railways*, Loughborough 1961.
Brown, L. Carl; *International Politics and Middle East*, Princeton University Press, New Jersey 1984.

Bulgurcuoğlu, Hacer; *Efsane Gemi Mahmudiye Kalyonu*, Deniz Müzesi Yayınları, İstanbul 2009.

Bulut, Mehmet Hasan; *İngiliz Derviş: Yeni Türkiye'nin Doğuşu ve Aubrey Herbert*; IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016.

Burnaby, Fred; *At Sırtında Anadolu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

Busch, Briton Cooper; *Britain, India and Arabs (1914-1921)*, s. Berkeley 1971.

Buxton, Noel & Leese, C. Leonard; *Balkan Problems and European Peace*, New York 1919.

Chirol, Valentine; *Pan-Islamism*, (14 Kasım 1906 Tarihli Konferans), London 1906

Chirol, Valentine; *The Middle Eastern Question or Some Political Problems of Indian Defence*, London 1903.

Chronology of The War 1914-1915, I, London 1918.

Cohen, Daniel; *Dünyanın Zenginliği Ulusların Fakirliği*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

Cooper, Lisa; *In Search of Kings and Conquerors: Gertrude Bell and Archeology of The Middle East*, I.B. Taouris Publishing, London 2016.

Cutler, H.G.; *The World's Fair: Its Meaning and Scope*, Star Publishing Co. Chicago 1891.

Dane, Edmund; *British Campaigns in the Nearer East 1914-1918*, Vol. II, London 1919.

Davis, Mary; *Sylvia Pankhurst: A Life in Radical Politics*, London 1999.

Dugdale, Blanche E. C.; *Arthur James Balfour*, Vol. I, Hatchinson&Co., London (Tarihsiz)

Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2017;

Engin, Vahdettin; *Pazarlık*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010.

Ergün, Mustafa; *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara 1996.

Ergüney, Yeşim Duygu; *Ondokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Dünya Fuarları ve Osmanlı Devleti'nin Mimari Temsili*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Doktora Tezi), İstanbul 2015, s. 51-63;

Erim, Nihat; *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt I, Ankara 1953.

Feiling, Keith; *A History of The Tory Party (1640-1714)*, Oxford 1974.

Florance, Ronald; *Lawrence and Aaronsohn: T.E. Lawrence, Aaron Aaronsohn and the Seeds of Arab-Isreali Conflict*, London 2007.

Foster, Genevieve; *The Year of The Horseless Carriage 1801*, New York 1975.

Fraser, T.G.; *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

Friedman, Isaiah; *British Pan-Arab Policy, 1915-1922*, Transaction Publishers, New Jersey 2010.

Fromkin, David; *Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı*, Sabah Kitapları, İstanbul 1994.

Gardner, Brian; *The East India Company*, New York 1971.
Garfield, Brian; *The Mainertzhagen Mystery: The Life and Legend of A Colossal Fraud*, Potomac Books, Washington D.C. 2007.
Gelvin, James L.; *The Modern Middle East*, Oxford University Press, Oxford 2011.
George, David Lloyd; *War Memoirs*, Vol. I, IV, London 1934.
Gladstone, W. E.; *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, London 1876.
Gladstone, W. E.; *Lessons in Massacre*, London 1877.
Goldstone, Patricia; *Aaronsohn's Maps*, Harcourt Inc., New York 2007.
Goodman, Susan; *Gertrude Bell*, Dover, New Hampshire 1985.
Gossman, Lionel; *The Passion of Max von Oppenheim*, Cambridge 2013.
Gradner, Brian; *Allenby of Arabia*, New York 1966.
Guy, John; *Drake ve Elizabeth Dönemi Kâşifleri*, Koleksiyon Yayınları, İstanbul 2010.
Güldeş, Dilek; *Urabi Paşa Hareketi ve İngilizlerin Mısır'ı İşgali 1881-1882*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999.
Günaydın, Kadriye; *Karkamış in the First Millennium B.C.: Sculpture and Propaganda*, Bilkent Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2004.
Güneşen, Fikret; *Çanakkale Savaşları*, Kastaş Yayını, İstanbul 1997.
Halil Paşa, *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, (Yayına Hazırlayan: M. Taylan Sorgun), 7 Gün Yayınları, İstanbul 1972.
Hardinge, Charles; *My Indian Years 1910-1916*, London 1948.
Hatt, Christine; *World War I, 1914-1918*, Franklin Watts Publishing, New York 2000.
Herbert, Aubrey; *Ben Kendim: Osmanlı Ülkesine Son Seyahatler*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 1999.
Hewitson, Mark; *Germany and The Causes of First World War*, Berg Publishing, Oxford 2004.
Hogarth, D.G.; *Hittite Problems and the Excavation of Carchemish*, Published for British Academy, London 1911.
Hosford, William F.; *Iron and Steel*, Cambridge University Press, Cambridge 2012.
Howarth, David; *Famous Sea Battles*, Little, Brown and Company, Boston 1981, s. 22-33.
Howell, Georgina; *Çölün Kızı*, Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul 2016.
Hunt, Courtney; *The History of Iraq*, Greenwood Press, Connecticut 2005.
Hurewitz, J.C.; *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. I-II, Macmillan Company, Princeton, New Jersey 1956.
January, Brendan; *Amazing Explorers*, New York 2001.
Jardine, Douglas; *The Mad Mullah of Somaliland*, London 1923.
Johns, J.R.; *The First Whigs: The Politics of the Exclusion Crisis 1678-1683*, London 1961.

Kamm, Josephine; *Gertrude Bell: Daughter of Desert*, New York 1956.
Karaca, Taha Niyazi; *Büyük Oyun: İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Timaş Yayınevi (4.Baskı), İstanbul 2018.
Karsh, Efraim & Karsh, Inary; *Empires of The Sand: The Struggle For Mastery in the Middle East 1789-1923*, Harvard University Press, Massachusetts 1999.
Kedourie, Elie; *In the Anglo-Arab Labyrinth*, Cambridge 1976.
Kılınçkaya, Derviş; *Arap Milliyetçiliği ve Milli Mücadele'de Türkiye-Suriye İlişkileri*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara 1992.
Koloğlu, Orhan; *Bedevi, Lavrens, Arap, Türk*, Arba Yayını, İstanbul 1993.
Köroğlu, Erol; *Ottoman Propaganda and Turkish Identity*, New York 2007.
Kral Abdullah, *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?*, Klasik Yayınları, İstanbul 2006.
Kras, Sara Luise; *Steam Engine: Tranforming Power Technology*, Chelsea House Publishers, Philedelphia 2004. Briggs, Asa; *The Power of Steam*, Chicago 1982.
Kriwaczek, Paul; *Yahudi Medeniyeti*, Pegasus Yayınevi, İstanbul 2007.
Kurat, Nimet Akdes; *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Ankara 1953.
Kurt, Ramazan Kağan; *Hollywood ve Kabalanın 13. Havarisi: Evanjelizm: Dünya İmparatorluğu ve Türkiye*, İstanbul 2006.
Lady Bell, *The Letters of Gertrude Bell*, I, London 1927.
Lafferty, Peter; *Machines and Inventions*, Milwaukee 1997.
Lascelles, Christopher; *En Kısa Dünya Tarihi*, Tuti Kitap, İstanbul 2016.
Lawrence, T. E.; *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, Çiviyazıları Yayını, İstanbul 2001.
Leslie, Shane; *Mark Sykes His Life and His Letters*, London 1923.
Lewis, Bernard; *İslam Dünyasında Yahudiler*, İmge Yayınları, İstanbul 1996.
Long, Chaille; *The Three Phrophets: Chinese Gordon, Mohammed Ahmed (El Maahdi), Arabi Pasha*, New York 1884.
Lukitz, Liora; *A Guest in The Middle East*, I.B. Tauris, New York 2006.
Mack, John E.; *A Prince of Our Disorder: The Life of T.E. Lawrence*, Boston 1976.
MacMillan, Margaret; *Paris 1919: 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi*, ODTÜ Yayıncılık, İstanbul 2004.
Massey, W.T.; *How Jerasulem Won? Being The Record of Allenby's Campaign in Palestine*, London 1919.
Massey, W.T.; *The Desert Campaigns*, New York 1918.
Maude, Stanley; *The King of Hedjaz and Arab Independence*, London 1917.
Mejia, Angela Perez; *A Geography of Hard Times: Narratives about Travel to South America, 1780-1849*, State University of New York Press, Albany 2004.
Miller, David Hunter; *My Diary: At The Conference of Paris*, Vol 4, (Tarihsiz)
Morris, Neil; *Cars*, Belitha Press, London 1997.
Mun, Thomas; *England's Treasure by Foreign Trade*, Macmillan and Co., London 1895.

Müller, Fredrich C. G.; *Krupp's Steel Works*, London 1898.

Myers, Denys P.; *The Handbook of The League of Nations*, New York 1935.

Nana, Mahmud; *Yahudi Tarihi*, Selenge Yayınları, İstanbul 2008.

Nowar, Maan Abu; *The Development of Trans-Jordan*, Ithaca Press, Reading U.K. 2006.

Olcay, Osman; *Sevr Anlaşmasına Doğru*, Ankara 1981.

Ortaylı, İlber; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2006.

Öke, M. Kemal; *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri (1919)*, Ankara 1988.

Öke, Mim Kemal; *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914)*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1982.

Paris, Timothy J.; *Britain, The Hashemites and Arab Rule 1920-1925*, London 2003.

Paris, Timothy J.; *In Defence of Britain's Middle Eastern Empire: A Life of Sir Gilbert Clayton*, Sussex Academy Press, Sussex Academic Press, Eastbourne 2016.

Park, Mungo; *Travels in the Interior District of Africa*, London 1816.

Paterson, Thomas G. (vd); *American Foreign Relations*, Vol. I, Wadsworth, Cengage Learning, Boston 2010.

Petersen, Mark E.; *Abraham: Friend of God*, Utah 1979.

Polk, William R.; *Irak'ı Anlamak*, NTV Yayınları, İstanbul 2005.

Popper, Karl; *Açık Toplum ve Düşmanları*, I-II, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989.

Prens Sabahattin, *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Hakkında*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1324.

Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, Kadr Matbaası, İstanbul 1334.

Preston, Diana; *Lusitania: An Epic Tragedy*, New York 2003.

Rabinson, Jane; *Unsuitable For Ladies: An Anthology of Women Travellers*, Oxford 1994.

Ramsay, William M.; & Bell, Gertrude L.; *The Thousand and One Churches*, Philadelphia 2008.

Remak, Joachim; *The Origins of World War I 1871-1914*, New York 1967.

Remak, Roachim; *Sarajevo: A Story of Political Murder*, London 1959.

Richmond, Elsa; *The Earlier Letters of Gertrude Bell*, New York 1937.

Rogers, Woodes; *A Cruising Voyage Round The World*, Longmans, Green Co. New York 1928 (1712'den tıpkıbasım).

Ross, Stewart; *The Industrial Revulation*, Evans Brothers Ltd., London 2000.

Sachar, Howard M.; *The Mergence of The Middle East (1914-1924)*, New York 1969.

Sandes, E.W.C.; *In Kut and Captivity*, London 1919.

Shahak, Israel; *Yahudi Tarihi, Yahudi Dini*, Arka Yayınları, İstanbul 2004.

Sicker, Martin; *Between Hashemites and Zionists: The Struggle For Palestine (1908-1988)*, New York 1989.

Sokolow, Nahum; *History of Zionism 1600-1918*, Vol 1-2, London 1919.

Stefoff, Rebeca; *Women of The World: Women Travelers and Explorers*, Oxford 1992.

Swindler, William F.; *Magna Carta*, New York 1968.

Sykes, Mark; *Daru'l-Islam: Asiatic Provinces of Turkey*, London 1904.

Sykes, Mark; *Through Five Turkish Provinces*, London 1900.

Tansel, Selahattin; *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt I, Ankara 1977.

Taylor, Arnold; *İsrail'in Doğuşu: 1897-1947 Siyonist Diplomasinin Analizi*, Pınar Yayınları, İstanbul 1992.

Taylor, Philip M.; *Munitions of The Mind: A History of Propaganda From the Ancient World to the Present Era*, Manchester University Press, Manchester 2003.

Terry, James D.; *The Forty Thieves: Churchill, the Cairo Conference, And the Policy Debate Over Strategies Of Colonial Control in British Mandatory Iraq, 1918-1924*, (Unpublished The MA Thesis), the University of North Carolina, Chapel Hill 2008.

The British Commonwealth and World Society, (Edited by Richard Frost), Oxford 1947.

The Diaries of Teodor Herzl, (edited by Marwin Lowenthal) New York 1956.

The Letters of T.E. Lawrence, (Edited by David Garnett), Jonathan Cape Publishing, London 1938.

Thomas, Lowell; *With Lawrence in Arabia*, London 1921.

Thorne, Samuel E. (vd); *The Great Charter: Four Essay on Magna Carta and The History of Our Liberty*, New York 1965.

Tomlinson, Jim; *Public Policy and Economy Since 1900*, Oxford University Press, Oxford 1990.

Townsend, John; *Proconsul to The Middle East: Sir Percy Cox and The End of Empire*, I.B. Tauris Publisihing, New York 2010.

Townshend, Charles V. F.; *My Campaign in Mesopotamia*, Thornton Butterworth Ltd, London 1920.

Townshend, Charles; *When God Made Hell: The British Invasion of Mesopotamia and the Creation of Iraq, 1914-1921*, Faber & Faber Ltd, London 2010.

Traill, H.D.; *Lord Cromer*, London 1897.

Turner, L.C.F.; *Origins of First World War*, London 1970.

Umar, Ömer Osman; *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004.

Umut, Erol; *Musul Meselesinde Petrol Faktörü*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007.

Ülman, A. Haluk; *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol*, Ankara 1972.

Voltaire, *Memoirs of The Life of Voltaire*, London 1784.
Wagner, Heather Lehr; *Gertrude Bell: Explorer of Middle East*, Philadelphia 2004.
Wallach, Janet; *Çöl Kraliçesi*, Can Yayınları, İstanbul 2016.
Westrate, Bruce; *The Arab Bureau: British Poicy in the Middle East 1916-1920*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1992.
Wilson, Arnold T.; *Loyalties Mesopotamia 1914-1917*, London 1930.
Winstone, H.V.F.; *Gertrude Bell*, Quartet Books, New York 1978.
Wolfe, Daniel; *Lives on Notable Gay Men and Lesbians: T.E. Lawrence*, Chelsae House Publishers, New York 1994.
Yapp, E.; *The Making of The Modern Near East 1792-1923*, London 1987.

4. Makaleler ve Gazete Yazıları

"An Englishwoman's Desert Jorney-Arab Intrigues", *The Times*, 13 June 1914.
"From the Rupture of Diplomatic Relations (July 25, 1914), to the Declaration of War by Austria on Servia (July 28, 1914)", *The American Journal of International Law*, Vol. 9, No. 2, Supplement: Official Documents (Apr. - Jul., 1915), s. 191-232.
"Victory at Last: Female Suffragette", *BBC History*, (February 2018), s. 18-33.
Ağaoğlu, Sami; "Birinci Dünya Savaşı'nda Gazze Muharebeleri", *Journal of History Culture and Art Research*, Vol. 6, No. 2 (March 2017), s. 307-335.
Akşin, Sina; "Turkish-Syria Relations in The Time of Faisal (1918-20)", *Turkish Yearbook of International Relations*, Vol 20 (1980), s. 1-17.
Albayrak, Muzaffer; "Seddülbahir'de Yalnız Bir Mezar", *NTV Tarih*, (Nisan 2009), s. 61-63.
Altuğ, Seda; "Suriye Arap Milliyetçiliğinde Vatan ve Suriyelilik (1919-1939)", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 39 (Ekim 2008), s. 71-94.
Avşar, Servet; "Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propaganda Beyannamelerinde İttihat ve Terakki Partisi Aleyhtarlığı ve Alman Düşmanlığı", *Atatürk Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3 (Ocak 2003), s. 93-110.
Ayaydın, Rıdvan; "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Hilafetine Karşı İngiliz Himayesinde Arap Hilafeti: Dine Karşı Din", (07-10 Kasım 2016, Antalya) *Uluslararası Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu*'nda sunulmuştur.
Aytaç, Ömer; "Memurluk Zihniyeti ve Memuryen Toplum: Prens Sabahattin'in Görüşleri Işığında Bir Çözümleme", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:8, Sayı:1 (2006), s. 1-28.
Berber, Aykut; "İşletmecilik Tarihi Bağlamında İlk Dünya Fuarı (Londra, 1851)" *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt: 45, Özel Sayı: 2016, s. 174-181.
Berlin, Isaiah; "The Biographical Facts", *Chaim Weizmann: A Biograpy By Several Hands*, (Edited by Meyer W. Weisgal), London 1962.

Bloom, Cecil; "Sir Mark Sykes: British Diplomat and a Convert to Zionism", *Jewish Historical Studies*, Vol. 43 (2011), s. 141-157.

Bridge, F. R.; "The British Declaration of War on Austria-Hungary in 1914", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 47, No. 109 (Jul., 1969), s. 401-422.

Diez, Ernst; "Josef Strzygowski", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, 2/1 (2012), s. 1-12.

Dündar, Fuat; "Statisquo: British Use of Statistics in the Iraqi Kurdish Question (1919–1932)", *Crown Papers*, (Editor: Naghmeh Sohrabi), Crown Center for Middle East Studies, Brandeis University, Maltham 2012.

El-Kıble, Mekket'il Mükerreme, Li-Hidemati'l-İslam ve'l Arab, 23 Receb 1335/14 Mayıs 1917, el-Aded: 78.

Fitzgerald, Edward Peter; "France's Middle Eastern Ambitions, the Sykes-Picot Negotiations, and the Oil Fields of Mosul, 1915-1918", *The Journal of Modern History*, Vol. 66, No. 4 (December 1994), s. 697-725.

Galbraith, John S. & Marsot, Afaf Lutfi al Sayyid; "The British Occupation of Egypt: Another View", *International Journal of Middle East Studies*, Vol: 9, No: 4 (November 1978)

Goldberg, Jacob; "The Origins of British-Saudi Relations: The 1915 Anglo-Saudi Treaty Revisited", *The Historical Journal*, Vol. 28, No. 3 (September 1985), s. 693-703

Gürbüz, M. Vedat; "Bir İdeal, Bir Amerikan Başkanı ve Onun Başarısızlığı: Başkan Wilson ve Milletler Cemiyeti", *Atatürk Yolu*, Cilt 8, Sayı 29, (2002), s. 88.

Hülagü, Metin; "Milli Mücadele Döneminde Türkiye-İslam Ülkeleri Münasebetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XV / Kasım 1999 / Sayı: 45, s. 901-938.

Jacob Goldberg, "Captain Shakespear and Ibn Saud: A Balanced Reappraisal", *Middle Eastern Studies*, Vol. 22, No. 1 (January 1986), s. 74.

Karaca, Taha Niyazi; "İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni Koruma Politikasını Terk Etmesi", *INOCTE* 2016- Uluslararası Osmanlı Araştırmalarında Yeni Eğilimler Sempozyumu, 2016, s.519-528.

Karaca, Taha Niyazi; "Liberal Emperyalizm: William Ewart Gladstone'un Mısır'ı İşgal Politikası (1882)", *Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na Armağan*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2008, s. 183-211.

Kedourie, Elie; "Sir Mark Sykes and Palestine 1915-16", *Middle Eastern Studies*, Vol. 6, No. 3 (October 1970), s. 340-341.

Khalidi, Rashid; "Arab Nationalism: Historical Problem in The Literature", *The American Historical Review*", Vol.96, No.5, (December 1991), s. 1363-1373.

Kon, Kadir; "Almanya'nın İslâm Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Sayı 53, (2011), s. 211-252.

Kurat, Akdes Nimet; "Hoca Sadeddin Efendi'nin Türk-İngiliz Münasebetlerinin Tesisi ve Gelişmesindeki Rolü", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü*, İstanbul 1953, s. 308-315.

Loewenberg, Peter; "Gladstone, Sin and Bulgarian Horrors", *Fantasy and Reality in History*, Oxford 1995.

Mari, Grosz-Ngaté; "Power and Knowledge: The Representation of the Mande World in the Works of Park, Caillié, Monteil, and Delafosse", *Cahiers d'études Africaines*, vol: 28, no: 111-112, (1988)

McCarthy, Justin; "İngiliz Propagandası, Wellington Evi ve Türkler", *Türkler*, Cilt: XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 839-861.

Morquand, Allan; "Strzygowski and His Theory of Early Christian Art", *The Harvard Theological Review*, Vol. 3, No. 3 (July 1910), s. 357-365.

Özyurt, Cevat; "Bireyci Toplum Savunusu Olarak Prens Sabahattin Sosyolojisi", *Muhafazakar Düşünce*, (Yıl:8, Sayı:32, Nisan-Mayıs-Haziran 2012), s.175-198.

Polat, Ü. Gülsüm; "I. Dünya Savaşında İngiliz ve Türk Propaganda Gazetelerinin Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme (el-Hakika ve Musavver Çöl)", *OTAM*, 36/Güz 2014, s. 143.

R.E.C., "Major-General Sir Percy Zachariah Cox", *The Geographical Journal*, Vol. 90, No. 1 (July 1937), s. 3.

Skilliter, Susan; "William Harborne: İlk İngiliz Elçisi 1583-1588", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984* (400. Yıldönümü), Ankara 1985.

Sonyel, Salahi R.; "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları", *Belleten*, Cilt:LI, Sayı: 201, (Aralık 1987), s. 1241-1289.

Stuart, John M'Hugh; "Mesopotamia's Uncrowned Queen Guides Britain, *The New York Herald*, 24 Temmuz 1921, Vol: LXXXV, No: 328, s. 71.

Sümer, Faruk; "Yavuz Selim Halifeliği Devraldı mı?" *Belleten*, Cilt: LVI – Sayı: 217, (Aralık 1992), s. 675-699.

Ülman, Haluk; "1840-1845 arasında Suriye ve Lübnan'ın Durumu ve Milletlerarası Politika", *Siyasal Bilgiler Dergisi*, Cilt:18 Sayı:3-4 (1963), s. 243-268.

Üzen, İsmet; "İngilizlerin Kudüs'ü Ele Geçirişi ve General Edmund H.H. Allenby'nin Kudüs'e Törenle Girişi (9-11 Aralık 1911", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:19, Sayı:2, s. 329-344.

Willman, Robert; "The Origins of Whig and Tory in English Political Language", *The Historical Journal*, Vol: 17, No: 2 (June 1974), s. 251-252.

Yılmaz, Hadiye; "Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Anlaşması ve Milli Mücadele Döneminde Suriye ve Irak", *CTAD*, Yıl 10, Sayı 20, (Güz 2014), s. 289-306.

TAHA NİYAZİ KARACA

SINIRLARI ÇİZEN KADIN

**ORTADOĞU SINIRLARINI ÇİZEN KADIN:
İNGİLİZ CASUS GERTRUDE BELL...**

Gertrude Bell'in Ortadoğu'nun şekillenmesinde oynadığı rol neydi? Yazar, arkeolog, seyyah ve casus olarak bilinen Gertrude Bell aslında kimdi? Nasıl bir süreçten geçerek Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması için çalışan bir ajan durumuna gelmişti?

Prof. Dr. Taha Niyazi Karaca, ilk defa başvurulan arşivler ve keşfedilen belgeler ışığında daha önce birçok yönü irdelenmemiş Gertrude Bell'in bambaşka bir portresini ortaya çıkarıyor. "Dünyaya medeniyet yaydığına inandığı" ülkesine layık olmak için var gücüyle çalışmış Gertrude Bell'in yalnız başına Arap çöllerine girecek cesareti bulabildiği sıradışı yaşamı tüm hikâyesiyle gözler önüne seriliyor.

Bu kitap, Gertrude Bell'i biyografik olarak sunmakla kalmıyor, onun Orta Doğu'nun şekillenmesinde rol oynamış kişilerden biri olduğunu teferruatıyla anlatıyor. Bir taraftan öğrenciliği, tarihçiliği, arkeoloji çalışmaları ve gezilerinden bahsederken diğer taraftan da yeniden şekillenen Orta Doğu'daki gelişmelerin seyrini, nüfuz mücadelelerini irdeliyor.

Bu açıdan kitapta Gertrude Bell'in özel yaşamına paralel olarak 19. yüzyılı şekillendiren önemli olaylar da yer buluyor.

İngiltere'nin Kutülamare yenilgisi ve bölge politikasına etkisi, İngiliz-Fransız ortaklığı ve Sykes-Picot Anlaşması, Balfour Deklarasyonu, Paris Barış Konferansı, Percy Cox ve Mezopotamya Sivil İdaresi'nin kurulması, Fransa'nın Suriye'yi işgali, Kahire Konferansı, Faysal'ın Irak Kralı yapılması gibi son derece kritik meseleler Gertrude Bell'in düşünceleri ve tarihi gerçekler eşliğinde açıklanıyor.

Sınırları Çizen Kadın: İngiliz Casus Gertrude Bell, haritalarıyla ve fotoğraflarıyla soluk soluğa okunacak bir kaynak niteliği taşıyor...

THG
0796464
NFH

Kronik
₺35,00
kronikkitap.com kronikkitap
ISBN: 978-975-2430-87-7
9 789752 430877